

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
УСКЮДАРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ, ТУРЕЦЬКА
РЕСПУБЛІКА

Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

*ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
II ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ НАУКОВО-
ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ*

10 квітня 2025 р.

Тернопіль – 2025

УДК 930:37]:005.745**А 43**

Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених. *Збірник матеріалів II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю.* 10 квітня 2025. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025. 536 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Елла БИСТРИЦЬКА – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Наталія ГРИГОРУК – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наталія ІГНАТЕНКО – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Леся КОСТЮК – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Степан ПРИЙДУН – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Ірина ФЕДОРІВ – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Т Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Діана ЛЕМІШКА – ст. лаборант кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Андрій ГРУБІНКО – доктор історичних наук, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету.

Іван ЗУЛЯК – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Ірина СКАКАЛЬСЬКА – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та методики навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Т. Шевченка.

До збірника увійшли матеріали доповідей II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених», присвячені актуальним проблемам археології, історії України, всесвітньої історії, релігієзнавства, теорії та методики навчання історії. Адресовано студентам, магістрантам, аспірантам – гуманітаріям, усім, хто цікавиться минулим України й світу.

Затверджено до друку науково-технічною радою Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка (протокол № 5 від 21 травня 2025 р.)

© Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, 2025

ЗМІСТ

АРХЕОЛОГІЯ

ГРЕЦЬКІ БОЖЕСТВА ТА ЇХ КУЛЬТ У КОЛОНІЯХ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я Ліщенко Юлія	11
СКІФСЬКІ ПАМ'ЯТКИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ Демчак Наталія	16
РОЗМІЩЕННЯ ОРНАМЕНТУ НА ПОСУДІ ПОБУТОВОГО ТА РИТУАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЯМНОЇ КУЛЬТУРИ Гонта Вікторія	22
ЗНАЧЕННЯ КЕРАМІЧНОГО МАТЕРІАЛУ В ДОСЛІДЖЕННІ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ ІАВА-ГОЛІГРАДИ Данильчук Назарій	27
ОСОБЛИВОСТІ ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ КУЛЬТУРИ ПОСНЕСІТІ-ЛУКАШІВКИ Бистрицька Діана	32
АРХЕОЛОГІЧНІ ОБ'ЄКТИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ НА КАРТІ ФОН МІА Сосульський Володимир	38

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ВЗАЄМИНИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ Базалійський Олександр	46
СМЕРТЕЛЬНИЙ ПРИЦІЛ ВАРВАРИ МОТОРИ: ЛЕГЕНДА ЧИ ІСТОРІЯ? Терпляча Анна	53
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ГЕТЬМАНЩИНИ ДОБИ ІВАНА МАЗЕПИ Гандзюк Святослав	57
ПОЯВА РОСІЙСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ПРОШАРКУ В СОЦІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ ПРАБОРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ХІХ СТ. Тарасов Євгеній	64
ПРЕСА НАДДНІПРЯНЩИНИ ТА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ Дяків Вікторія	71
ДІЯЛЬНІСТЬ ШКІЛЬНИХ МУЗЕЇВ В УКРАЇНІ (ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.) Гарбуз Марія	74

4	<i>Збірник матеріалів II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю</i>	
	МІЛІТАРНИЙ ДОСВІД УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА В ЛЕГІОНІ УСС (1914–1916 РР.)...78	
	Сусь Вікторія	
	ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЬГИ БАСАРАБ У «СОЮЗІ УКРАЇНОК» 84	
	Музика Анастасія	
	НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА У ГЕНЕЗІ	
	УКРАЇНСЬКОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ 89	
	Пилипів Софія	
	ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ У ПУБЛІЦИСТИЦІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ.....95	
	Калинюк Ірина	
	СІМ ПОСТРІЛІВ У ПЕТЛЮРУ – «ВИРОК МЕСНИКА» ЧИ ПІДСТУПНЕ ВБИВСТВО?... 100	
	Колеснік Марта	
	ЛЕМКІВЩИНА В ХХ СТОЛІТТІ: КУЛЬТУРА ТА ПОБУТ В КОНТЕКСТІ	
	ІСТОРИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ 105	
	Бодрух Ірина	
	ТРАДИЦІЙНІ ГОЛОВНІ УБОРИ НАСЕЛЕННЯ ЛЕМКІВЩИНИ У НАРОДНИХ	
	ЗВИЧАЯХ ТА ОБРЯДАХ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.) 108	
	Блищак Вероніка	
	УКРАЇНСЬКЕ ЖІНОЦТВО В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ У 1920-1930-Х РОКАХ У	
	КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 111	
	Біньковська Даріна	
	СБ ОУН: ВИТОКИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ..... 119	
	Собчак Дмитро	
	МІЖНАРОДНЕ ВИЗНАННЯ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР. АКТОМ ГЕНОЦИДУ	
	УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 124	
	Рубаха Ілона	
	ЖІНОЧІ ДОЛІ В УМОВАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ВИПРОБУВАННЯ ТА	
	ВНЕСОК 130	
	Савчук Людмила	
	ДЕПОРТАЦІЯ НАРОДІВ КРИМУ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 132	
	Стецик Соломія	
	ТАБІР У ЯВОЖНО, ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ ГУМАННОСТІ 138	
	Демидяк Діана	
	ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТІВ АРЕШТОВАНИХ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ	
	РАДЯНСЬКИМИ СПЕЦСЛУЖБАМИ НА ОСНОВІ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНИХ	
	СПРАВ СЕЛА СТАРИЙ ОЛЕКСИНЕЦЬ 144	
	Бойко Іван	

ІНФОРМАЦІЙНА БОРОТЬБА СРСР ПРОТИ ОУН ТА УПА.....	150
Вирста Андрій	

НАДЗВИЧАЙНІ ЗВІТИ ЧОРТКІВСЬКО-БЕРЕЖАНСЬКОЇ ОКРУГИ ОУН ПРО ГОЛОД НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ (1946–1947 РР.).....	153
Городицька Іванна	

ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧОРТКІВСЬКО-БЕРЕЖАНСЬКОЇ ОКРУГИ ОУН (ЛИСТОПАД 1945 Р. – СЕРПЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ 1946 Р.	161
Гайдук Мар'яна	

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ТА КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ТЕРНОПОЛЯ ЧАСІВ ВІДБУДОВИ (ДО 1955 Р.).	161
Рамська Ангеліна	

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ТЕРНОПОЛЯ КІНЦЯ 60Х – ПОЧАТКУ 80Х РР. ХХ СТ.	173
Пристапа Юстина	

ВАСИЛЬ СТУС В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	176
Мар'яна Курило	

ДЕГУМАНІЗАЦІЯ ОБРАЗУ УКРАЇНЦЯ: ВІД РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ДО СУЧАСНОЇ РОСІЇ	181
Богачік Юліанна	

РОЛЬ ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ: ПІДТРИМКА ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ	184
Галуцька Денис	

ПРОЯВИ ЕКСТРЕМІЗМУ В ХХІ СТОЛІТТІ: ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	187
Бучинська Соломія	

СТАРОДАВНЯ І СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ

ПОЛІТИЧНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ПЕРІКЛА	192
Маковецька Олена	

СТВОРЕННЯ ЗАКОНІВ ДВНАДЦЯТИ ТАБЛИЦЬ: ПОЛІТИЧНА ПОСТУПКА ПЛЕБЕЯМ ЧИ СПРОБА ПРАВОВОГО БАЛАНСУ?	197
Видаш Володимир	

ПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ГАЯ ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ.....	200
Березюк Руслан	

НАРОДЖЕННЯ РИМСЬКОГО ФЛОТУ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ ПУНІЧНОЇ ВІЙНИ.....	207
Солоха Денис	

6	<i>Збірник матеріалів II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю</i>	
	ЗМОВА КАТІЛНИ ЯК ПРИКЛАД КРИЗИ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	210
	Ігнатюк Діана	
	ЮДЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ РАННІХ ХРИСТІАНСЬКИХ ГРОМАД	216
	Яриш Соломія	
	ОСОБЛИВОСТІ ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ ІМПЕРІЇ КАРЛА ВЕЛИКОГО	221
	Хомик Богдан	
	ОСВІТНЯ СКЛАДОВА КАРОЛІНЗЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ	224
	Мушинська Надія	
	СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА ТА ВІЙСЬКОВА КУЛЬТУРА ВІКІНГІВ.....	230
	Кузьмиха Христина	
	ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ПАДІННЯ ПЕРШОГО БОЛГАРСЬКОГО ЦАРСТВА В ІСТОРІЇ ЄВРОПИ	235
	Соловій Петро	
	ДІЯЛЬНІСТЬ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ В КОНТЕКСТІ КОНТРРЕФОРМАЦІЇ	242
	Данилюк Уляна	
	ФІЛОСОФІЯ ХРИСТА ЕРАЗМА РОТЕРДАМСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ХРИСТІАНСЬКОГО ГУМАНІЗМУ: ВПЛИВ НА РЕЛІГІЙНУ ДУМКУ XVI СТ.	249
	Ковтунович Марія	
	ДИСКУРС ПРО ІСТОРИЧНІСТЬ ТРОТИ САЛЕРНСЬКОЇ.....	257
	Дзюбановська Евеліна	
	ПОРОХ: ЙОГО ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПЕРШІ ЗАСТОСУВАННЯ.....	261
	Нестер Ярослав	

НОВА ІСТОРІЯ

	ЕВОЛЮЦІЯ УГОРСЬКОГО ПРАВЛІННЯ У ХОРВАТІЇ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	265
	Шайда Анастасія	
	ПАРИЗЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1783 РОКУ ТА ЙОГО МІЖНАРОДНЕ ЗНАЧЕННЯ	271
	Сідельник Світлана	
	ТАДЕУШ КОСТЮШКО В ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ.....	275
	Горбатюк Микола	
	ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ У ФРАНЦІЇ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.....	278
	Міщій Іван	

РОЛЬ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ НАПОЛЕОНА У СТВОРЕННІ ЄДИНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ФРАНЦІЇ	284
Харчук Яна	

РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ КЛУБІВ ПІД ЧАС ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ КІНЦЯ ХVІІІ СТ.	290
Прихідько Андрій	

ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС І ЙОГО ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНУ КАРТУ ЄВРОПИ.	296
Гринчук Богдана	

ДЖУЗЕППЕ ГАРІБАЛДІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРОЙ ІТАЛІЇ ТА БОРЕЦЬ ЗА СВОБОДУ	302
Дехтярчук Софія	

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА КОРОЛЕВИ ВІКТОРІЇ ТА ВІКОНТА МЕЛЬБУРНА: ОФІЦІЙНИЙ ТА ПРИВАТНИЙ АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЇ	308
Іщенко Діана	

ЗАКОНОДАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ АВРААМА ЛІНКОЛЬНА ПІД ЧАС ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В США.	315
Клюйко Аліна	

СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ США В ПЕРІОД ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА РЕКОНСТРУКЦІЇ ПІВДНЯ.	320
Войтюк Станіслав	

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

РЕЖИМ САНАЦІЇ У ПОЛЬЩІ (1926-1939 РР.)	327
Малишевський Роман	

ТРУДОВА ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЇ ФРАНКЛІНА РУЗВЕЛЬТА (1933–1939 РР.)	332
Прокоп'юк Уляна	

ВОЄННІ ДІЇ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ НА СХІДНОМУ ФРОНТІ У 1941–1943 РОКАХ.	338
Диня Олексій	

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ІСПАНІЇ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945 РР.)	341
Яропуд Антон	

АНГЛО-РАДЯНСЬКІ СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ПРОТИРІЧЧЯ НА ЯЛТИНСЬКІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ (1945 Р.)	345
Голубовська Олеся	

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА РЕЖИМУ КАСТРО 1959–1990 РР.	351
Попружок Юлія	

ВПЛИВ КВЕБЕКСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ НА ЗАГОСТРЕННЯ ФРАНКО-КАНАДСЬКИХ ВІДНОСИН У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 60-ИХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ.....	355
Фік Олексій	

МЕТОДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ШВЕДСЬКОЇ МОДЕЛІ В РІЗНИХ СЕКТОРАХ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ШВЕЦІЇ У 1950–1960-Х РР. ХХ СТ.....	358
Стецюк Анастасія	

IMAGINE: ОДА КОМУНІЗМУ ЧИ ГІМН МИРУ?.....	362
Галушка Руслан	

ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ УРЯДУ ГЕЛЬМУТА КОЛЯ (1982–1990).....	367
Ковальчук Вадим	

ДИНАМІКА ПІДТРИМКИ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ ЄВРО- ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ BREXIT	372
Липка Марія	

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЄЛИЗАВЕТИ ІІ: ОСНОВНІ ЗДОБУТКИ ТА ПРОБЛЕМИ	376
Росоловська Надія	

ПОЗИЦІЯ США ЩОДО СТВОРЕННЯ ТА ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ГУАМ	383
Радченко Іван	

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ.....	392
Шведик Анастасія	

ДВОПАРТІЙНА СИСТЕМА США: ІСТОРИЧНА ТРАДИЦІЯ ТА ВИКЛИКИ ТРЕТІХ ПАРТІЙ ХХІ СТОЛІТТЯ	399
Гоч Ігор	

ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ І АФРИКИ

ХОНДА ТАДАКАЦУ: ВІЙСЬКОВИЙ ШЛЯХ ГЕНЕРАЛА ТОКУґАВИ.....	406
Мороз Максим	

КАСТОВА СИСТЕМА В ІНДІЇ: ІСТОРІЯ ЕВОЛЮЦІЇ	413
Герчак Ірина	

ПОГЛЯДИ ЄВРОПЕЙЦІВ ПРО ТРАДИЦІЙНИЙ СХІД У ХІІІ СТ.	416
Михалюк Артем	

ОСМАНСЬКІ РЕЛІГІЙНІ ІНСТИТУТИ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ ІМПЕРІЇ В ХVІ СТ.....	420
Пушкар Анна	

16. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA GELEN İNGİLİZ SEYYAHLARIN GÜZERGÂHLARININ HARİTALANDIRILMASI	420
Merve Nur Othman	

ЗАХІДНИЙ ФРОНТ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ЧОМУ ВІДЕНЬ СТАВ ОСТАННЬОЮ МЕЖЕЮ ОСМАНСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ ОСМАНІВ.....	432
Смалько Ірина	

NAKŞİBENDİ VE HALİDİYE TEKKELERİ DİJİTAL HARİTALAMA	432
Yağiz Baştürk	

СУЕЦЬКА КРИЗА 1956 Р. У ФОКУСІ СВІТОВОЇ ГЕОПОЛІТИКИ	440
Леськів Олег	

СИСТЕМА ЧЕБОЛІВ РЕСПУБЛІКИ КОРЕЇ ЯК ПОТУЖНИХ СІМЕЙНИХ БІЗНЕС-КОНГЛОМЕРАТІВ	445
Карел Віктор	

ПІЗНЯ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ РЕСПУБЛІКИ КОРЕЇ	449
Магльована Софія	

ГЕОПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОДІЯМИ ВІЙНИ СУДНОГО ДНЯ 1973 Р.	453
Копач Юрій	

ПАНАФРИКАНСЬКИЙ СВІТ МУАММАРА КАДДАФІ	456
Сафонов Кирило	

РЕЖИМ ТАЛІБІВ В АФГАНІСТАНІ: ВІДНОСИНИ З ПАКИСТАНОМ	461
Якобчук Євгенія	

ІНДІЯ ТА ПАКИСТАН: ЕВОЛЮЦІЯ ВІДНОСИН У 1971–2021 РР.	465
Чиж Владислав	

СТРАТЕГІЯ ПІДГОТОВКИ ТАЙВАНЮ ДО ПОТЕНЦІЙНОЇ ВІЙНИ ІЗ КНР	470
РУЖИЛО ВІКТОР	
Віктор Ружи́ло	

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

ВІД ЯЗИЧНИЦТВА ДО ХРИСТІЯНСТВА: ІСТОРІЯ РУСІ	476
Корейба Андріана	

ЦЕРКОВНА ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ: РЕЦЕПЦІЯ М. ГРУШЕВСЬКОГО	480
Фарцабей Юліана	

РЕАКЦІЯ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ НА ЛІКВІДАЦІЮ ГКЦ У 1946 Р.	483
Партика Марія	

10	<i>Збірник матеріалів II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю</i>	
	УВ'ЯЗНЕННЯ ЄПИСКОПА ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА В КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМИ КОНФЛІКТУ МІЖ СРСР І СВЯТИМ ПРЕСТОЛОМ	488
	Андрухів Іван	
	ПІДПІЛЬНІ СЕМІНАРІЇ УГКЦ НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ (1946–1989): ПІДГОТОВКА СВЯЩЕННИКІВ І РАДЯНСЬКІ РЕПРЕСІЇ	492
	Передрук Зоряна	
	БАЗОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОНЯТТЯ «ОБРЯД» НА ПРИКЛАДІ ПРАКТИК У ХРИСТИЯНСТВІ	492
	Градинар Іван	
	ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ОБЛІКУ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ МАНЧЕСТЕРА (ОБ'ЄДНАНЕ КОРОЛІВСТВО) НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	502
	Цяпута Андрій	
	ПАПА ІВАН ПАВЛО II І КОМУНІСТИЧНІ РЕЖИМИ: ЯК ВІРА ПЕРЕМОГЛА СТРАХ	505
	Мацюк Уляна	
	<i>ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ</i>	
	ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У ЗЗСО	514
	Сопіга Максим	
	РОЗВИТОК АКСІОЛОГІЧНОГО СКЛАДНИКА ІСТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ	519
	Бочуля Максим	
	ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК НА УРОКАХ ІСТОРІЇ	526
	Гунько Станіслав	
	ДЕБАТИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ У СВІТЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ІННОВАТИКИ	530
	Кудлюк Єлизавета	

АРХЕОЛОГІЯ

ГРЕЦЬКІ БОЖЕСТВА ТА ЇХ КУЛЬТ У КОЛОНІЯХ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Ліщенко Юлія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка
e-mail: juliaalishchenko@gmail.com

Науковий керівник: **Строценъ Богдан,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних дисциплін
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Грецька колонізація Північного Причорномор'я була доволі складним процесом, що охоплював не лише економічну та політичну інтеграцію, а й релігійно-культурною адаптацією. Одним з ключових процесів стало поширення релігійно-культових практик на території полісів. Синтез варварських та грецьких вірувань сприяв утворенню нового культурного шару, що чітко відображає взаємодію між колоністами та місцевими [1, с. 116–118, 153–158].

Головним божеством багатьох міст-держав був Аполлон і в колоніях Північного Причорномор'я його культ відігравав не лише релігійну, а й політичну роль, а також носив різне ім'я. Відомо, що в Ольвії Аполлон Дельфіній вважався покровителем міста, а його святилище було одним із головних культових центрів.

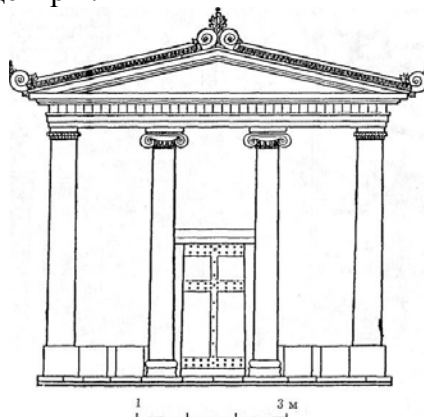

Рис. 1. Храм Аполлона Дельфінія

Йому приписували заступництво та покровительство над колонізаційними експедиціями. На це вказують численні монети із зображенням Аполлона та його атрибутів – лаврового вінка, ліри та стріли. Аполлон Дельфіній був також покровителем моряків, що особливо важливо для портового полісу, чия економіка залежала від морської торгівлі. В його честь проводилися фестивалі – Аполонії, на зразок афінських [2, с. 50–52].

В Ольвії Понтійській Аполлонон був відомий під іменем Іетрейський, що ймовірно пов'язаний з малоазійським походженням місцевих або колоністів. В Ольвії археологи виявили жертвні вівтарі, кераміку з посвятами та мармурові бази зі згадками про жерців Аполлона.

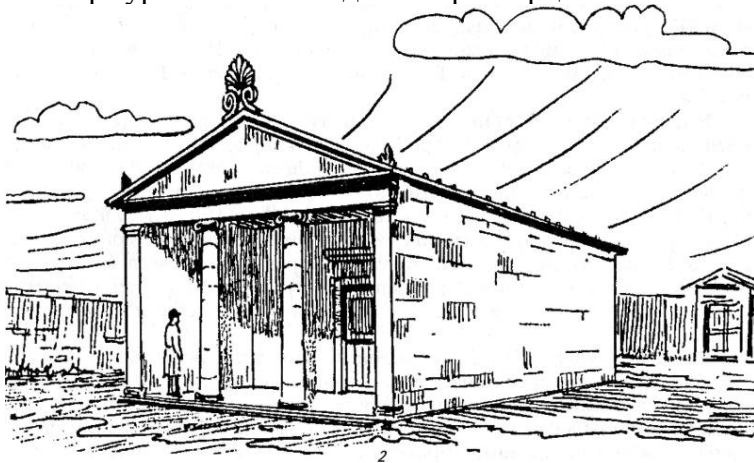

Рис. 2. Храм Аполлона Іетрейського

В Херсонесі значну роль відіграв культ Аполлона Алектора. Його вважали «відвертачем зла».

Серед богинь грецького пантеону важливу роль в житті колоній відігравала Деметра, культ якої був пов'язаний з родючістю, хліборобством та підтримкою землеробським громадам.

Рис. 3. Статуетка Деметри

За свідченнями Зубара В. в Херсонесі Таврійському знайдено численні посвяти Деметрі, що свідчить про її важливість для місцевого населення. Існування теменосів Деметри підтверджують мармурові рельєфи та фрагменти статуй, що зображують богиню та її супутників. У Херсонесі дослідники відкрили святилище, де було знайдено понад 300 теракотових фігурок Деметри і Кори-Персефони, що датуються V ст. до н. е. Більшість статуєток зображували її в сидячому положенні з колосками або факелами [3, с. 39–41; 1, с. 153–158].

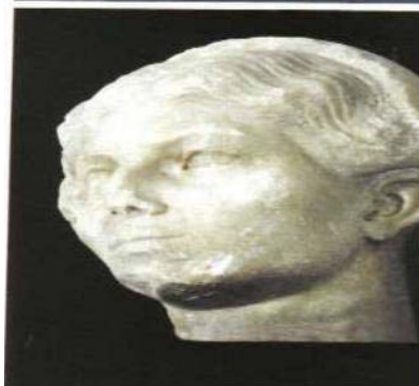

Рис. 4. Статуєтка Персефони

Особливої уваги заслуговують містерії елевсінського зразка. Ймовірно в цих практиках брали участь не лише греки а й еллінізоване місцеве населення. Це вказує на те, що культ Деметри виконував не лише духовну роль а й інтеграційну, поєднуючи обидва народи в спільних релігійних практиках.

Рис. 5. Теракотові фігурки Персефони та Деметри

Культ Афродіти, богині кохання і родючості, мав особливу популярність у Пантікапеї – столиці Боспорського царства. Афродіта тут

шанувалася не лише в традиційному еллінському вигляді, а й у її східних іпостасях. У цьому регіоні, особливо в IV–III ст. до н. е., простежується вплив культів Кібели, Іштар та Астарті, ймовірно через контакти з малоазійськими, перськими та місцевими традиціями [2, с. 55–56]. Афродіта тут – не лише богиня любові, а також влада над життям і смертю, хтонічна сутність. Як стверджував Я. Доманський іконографія богині на монетах Пантікапея свідчить про її зв'язок із богинями родючості малоазійського походження. У місті було знайдено багато пластики, що й вказує на активне функціонування культу серед місцевих. Є припущення, що був храм, де проводилися шлюбні обряди та жіночі містерії [4, с. 55–56].

Вірогідно, існували таємні жіночі культи, пов'язані з обрядом переходу у шлюб або материнство. Такі містерії могли мати зв'язок із андрогінними елементами східної релігії, що поступово проникала в релігійну практику Боспору.

Не менш цікавим є культ Зевса, який набув рис громовержця та бога війни, що дуже перегукувалося з скіфським божеством Тагімасыда. Зевса зображали з піднятими руками. Таким чином, Зевс у колоніях – це бог-громовержець і гарант стабільності, який міг мати риси місцевих божеств [2, с. 55–56].

У Херсонесі знайдені посвячення Зевсу-Олімпійцю, а також Зевсу-Патеросу (батьку) що вказує на його роль у політичному житті міста. Написи, присвячені богу, датуються IV ст. до н. е. та засвідчують активність його культу серед мешканців полісу.

Висновки. Отже, синтез грецьких та варварських культів у колоніях Північного Причорномор'я сприяв формуванню унікального релігійного ландшафту, в якому традиційні еллінські вірування адаптувалися до нових умов [7]. Так, культ Аполлона в Ольвії набув особливого значення як покровителя міста й моряків, що відповідало торгово-морській спрямованості поліса. У Херсонесі культ Деметри, пов'язаний із землеробством, відображав важливість аграрного господарства для місцевої громади. Таким чином, релігія стала інструментом не лише збереження культурної ідентичності колоністів, а й засобом інтеграції з автохтонним населенням через поступову трансформацію культових практик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зубар В. М. Античні держави Північного Причорномор'я / В. М. Зубар. Київ: Наукова думка, 2004. 380 с.
2. Буйських О. Я. Релігія і культ у грецьких колоніях Північного Причорномор'я / О. Я. Буйських. Київ: Інститут археології НАН України, 2013. 328 с.
3. Винокур І. С. Культові споруди античних колоній Причорномор'я / І. С. Винокур, Ф. О. Андрощук. *Археологія*. 2010. № 3. С. 45–58.
4. Доманський Я. Релігія і культ у грецьких колоніях Північного Причорномор'я. Київ: Інститут археології НАН України, 2013. С. 55–56.

5. Щеглов А. К. Грецькі колонії Північного Причорномор'я: історія та археологія / за ред. А. К. Щеглова. Київ: Академперіодика, 2012. 464 с.
6. Шовкопляс Г. А. Ольвія – грецька держава на українських землях / Г. А. Шовкопляс. Київ: Видавництво АН УРСР, 1991. 262 с.
7. Геродот. Історії / пер. з давньогрец. С. П. Кондратьєва. Харків: Фоліо, 2012. 448 с.

СКІФСЬКІ ПАМ'ЯТКИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Демчак Наталія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: natalo4kax@gmail.com

Науковий керівник: **Строцький Богдан,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Історія досліджень пам'яток Західноподільської групи та класифікація за типологічними ознаками у регіонах відзначається контрверсійністю питання та пертурбацією процесів, що тягнулись роками. Зміна характеру та методів дослідження залежить від часу й розвитку археологічної науки. Західне Поділля – регіон Волино-Подільської височини. Кордони ж наукових зацікавлень були окреслені в межах південної частини Тернопільщини (Чортківський, Гусятинський, Борщівський райони) та південні й центральні терени Хмельниччини (Кам'янець-Подільський, Дунаєвецький, Чемеровецький райони). Але Західноподільська група лісостепових старожитностей скіфського часу була також поширена і на придністровських районах Вінницької і Чернівецької областей. В цьому регіоні відомі численні неукріплені селища і городища. Відкриті пам'ятки вивчалися поблизу сіл Лука-Врублівецька (І. Г. Шовкопляс, Є. В. Максимов) у Хмельницькій області, Сухоставці, Іване-Пусте (І. К. Свешніков, О. Д. Ганіка) у Тернопільській області.

У цій роботі матеріали розподілено за трьома типологічними групами: городища, поселення, курганні могильники. Такий поділ відповідає структурі археологічного джерела як за функціональним призначенням об'єктів, так і за особливостями їх вивченості. За різними даними з джерельних баз можна приблизно відзначити, що на території сучасних Тернопільської та Хмельницької областей наразі виявлено 2 городища, 35 поселень, 27 могильників [4, с. 629]. Така концентрація пам'яток свідчить про тривале й стабільне проживання тут осілого землеробського населення, яке формувало локальну гілку лісостепової скіфської культури – так звану Західноподільську групу.

На сьогодні городища скіфського часу на Західному Поділлі відомі лише в двох пунктах – Пижівка та Гуменці (обидва на території Хмельницької області) [2, с. 175]. Вони репрезентують нечисленну, але виразну категорію укріплених об'єктів локальної культури. За конструктивними характеристиками це невеликі за площею укріплення (до 4 га), розташовані на природно захищених ділянках (мисах, обривистих терасах). Для зведення валів активно використовувався місцевий камінь, іноді – у поєднанні з дерев'яними конструкціями. На думку більшості дослідників, городища мали, радше, тимчасовий характер оборонних укріплень, а не постійного осілого життя, що підтверджується обмеженим культурним шаром і нечисленними знахідками. У цьому також можна простежити закономірні ознаки відсутності потреби використання та спорудження певних фортифікаційних споруд на цих теренах, або іманентно інших, вирізняючих культурних особливостей конкретно на даній території, через контакти з сусідами.

Поселення Західноподільської групи становлять найчисельнішу категорію пам'яток скіфського часу в регіоні. В межах сучасних Тернопільської та Хмельницької областей відомо понад три десятки селищ, більшість із яких локалізуються в межиріччі Збруча та Дністра, на мисах або високих берегових терасах. Серед них виділяються такі пункти, як: Підмет біля с. Лука-Врублівецька, Мерешівка, Сухоставці, Селище, Монастирок, Шутнівці, Чорнокінці, Залісся, Устя, Тимків, Новосілка-Гримайлівська, Дубліськ, Теклівка, Круглик та інші [2, с. 175–176].

Загальну картину поселень формують наземні дерев'яні каркасні житла, а також напівземлянки з глинобитними печами або відкритими вогнищами на кам'яній основі. Господарська діяльність мешканців засвідчується численними знахідками ліпного посуду місцевого виробництва, каменями для розтирання зерна, прясельцями, бронзовими та кістяними наконечниками стріл.

Зупиняючись окремо на пам'ятці, варто зазначити відоме поселення в с. Іване-Пусте Борщівського району, Тернопільської області. Це поселення було відкрите Т. Сулімирським в 1935 р., але відсутність наукової документації підштовхнула заново уточнювати його місце, розміри та збереженість культурного шару. І у 1958–1959 рр. експедицією Київського державного історичного музею під керівництвом О. Ганіної було досліджено пам'ятку. Перший розкоп був закладений на шкільній садибі, на схилі правого берега долини. Після зняття орного шару товщиною 0,2 м виявлено завал обпаленої глиняної обмазки з відбитками стовпів та лози, яка лежала суцільним шаром. Завал являв собою залишки стін наземної глинобитної каркасної споруди, знищеної пожежею. В південно-західному кутку житла лежала фрагментовна ліпна миска та уламки товстостінного ліпного горщика. Біля південної стіни стояв невеличкий круглотілий

сіроглиняний горщик. Ближче до центру житла лежали уламки двох іонійських амфор та тонкостінного сіроглиняного глечика, виготовлених на гончарному колі. Крім посуду, в житлі знайдено 3 глиняних пряслиця, залізне шило, уламки залізних знарядь та бронзового гальштатського браслета, роговий псалій, уламок зернотерки та інше [3, с. 106–111].

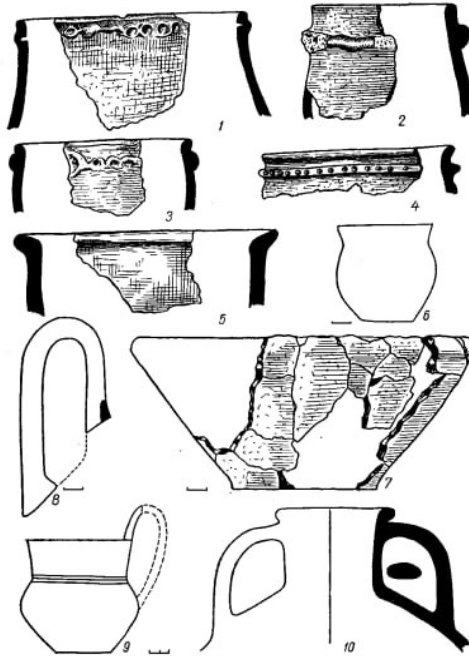

Рис. 1. Кераміка з розкопу 1 в с. Іване-Пусте [3, 1965, с. 108, рис. 1]

Також було знайдено ще декілька обгорілих стовпів, скоріш за все каркасно-стовпової конструкції. Ліпний посуд, знайдений в житлі та навколо нього, поділяється на кухонний та столовий. Бронзові речі представлені уламком браслета, що має форму пояса, прикрашеного подовжніми випуклими. Під час розкопок знайдено кістки великої та дрібної рогатої худоби, свині, коня. Було виявлено також кістки собаки. Мисливство в господарстві мешканців цього поселення мало другорядне значення. Значного розвитку досягли ремесла. Знайдений тут бракований бронзовий наконечник стріли свідчить про місцеву обробку металів. Значна кількість імпортованої кераміки VI–V ст. до н. е. говорить про певні зв'язки населення Середнього Подністров'я з полюсами Північного Причорномор'я.

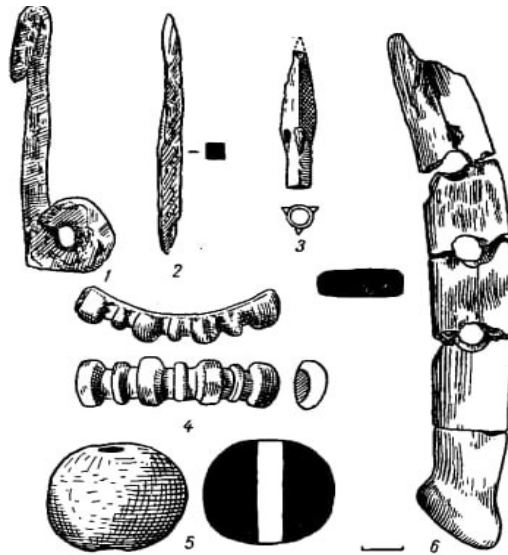

Рис. 2. Речовий матеріал з розкопу 1 в с. Іване-Пусте [3, 1965, с. 110, рис. 2]

Курганні поховальні пам'ятки Західноподільської групи утворюють ще одну суттєву групу джерел для реконструкції соціальної структури, поховальної обрядовості та культурних зв'язків населення регіону. На території Тернопільської та Хмельницької областей зафіксовано не менше тридцяти курганных насипів і могильників, що датуються в межах останньої чверті VIII – першої чверті VI ст. до н.е. У науковій традиції вони зазвичай поділяються на кілька хронологічних етапів (Ia–IIIб), кожен із яких характеризується певними обрядовими та інвентарними особливостями.

Найдавніші поховання етапу Ia репрезентують кургани в Раковому Куті, Увислі (Тернопільщина) та Шутнівцях V (Хмельниччина). Особливо інформативним є поховання в Раковому Куті, де виявлено скринькову конструкцію, зброю, прикраси та високоякісну бронзову фібулу – архаїчний за формою комплекс, що відображає ранньоскіфський військово-аристократичний статус небіжчика.

Кургани Шутнівці I та Івахнівці I (етап Ib) відзначаються наявністю трилопатевих наконечників стріл, дрібного керамічного посуду типу висоцької культури та ознаками впливу пізньочорноліських традицій. Комплекс із Миньківців також містив поховання у дерев'яному настилі, супроводжене озброєнням і типовим для ранньоскіфського часу посудом.

Починаючи з етапу IIa, поховальні обряди поступово ускладнюються. Показовими у цьому сенсі є курган I у Скіпчому, а також комплекси з Шутнівців III та Теклівки (кургани 2 і 3), де простежуються нові типи наконечників, зміни в архітектоніці поховань і поступове закріплення скіфської стилістики в кераміці. У Коцюбинчиках II (Тернопільська обл.)

виявлено зразковий комплекс військового поховання зі зброєю, що свідчить про розвиток воєнної еліти в локальному соціумі. Пам'ятки етапу IIIa–IIIb (остання чверть VII – перша чверть VI ст. до н.е.) представлені курганами в Городку, Постолівці, Качанівці, які вирізняються застосуванням залізної зброї, елементами парадного озброєння та наявністю ознак індивідуального статусу похованих. Усі вони укладаються в загальноскіфський поховальний канон, хоча в деталях зберігають локальну своєрідність [1, с. 80].

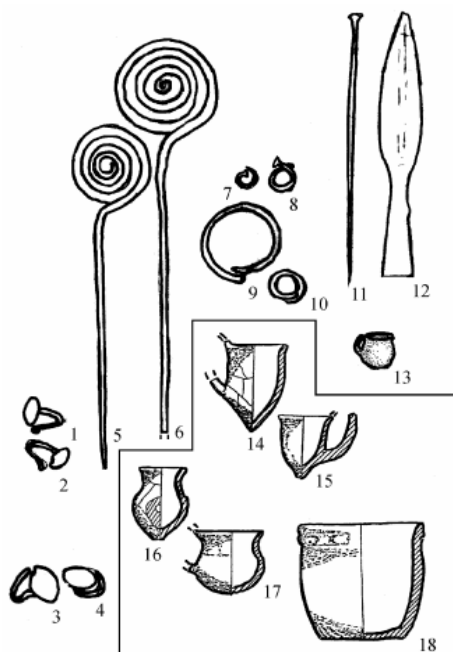

Рис. 3. Речовий матеріал з пам'яток етапу I: 1–13 – Раків Кут; 14–18 – Шутнівці, курган I [1, с. 80, рис. 1]

Скіфські пам'ятки Західного Поділля охоплюють широкий спектр археологічних об'єктів, що репрезентують різні аспекти життєдіяльності населення ранньозалізного віку – від оборонних споруд і поселень до поховальних комплексів. Комплексний аналіз городищ, поселень та курганів свідчить про високий рівень організації місцевих спільнот, їхній зв'язок із скіфським степом, а також про локальну своєрідність регіону, що зумовлена взаємодією з центральноєвропейським і балкано-карпатським культурними колами.

Городища Західного Поділля демонструють добре продуману систему укріплень, стратегічне розташування на висотах або над річковими долинами та вказують на важливу оборонну і адміністративну функцію. Вони засвідчують не лише оборонне значення, а й постійне проживання – про що свідчать залишки жител, ремісничих виробництв і великі обсяги посуду.

Поселення (наприклад, Непоротове, Сахарна, Сережки) представлені як відкритого, так і напівфортифікованого типу. Матеріальна культура цих пам'яток – ліпний посуд, сліди обробки металу, гончарні горни, побутові та культові предмети – свідчить про тяглість місцевих традицій із впливами степового і центральноєвропейського компонентів. Численні мініатюрні посудини та специфічна орнаментация черпаків з трикутно-ромбічними графемами вказують на ритуальну функцію багатьох осель або окремих зон у поселенні.

Кургани та ґрунтові поховання є найяскравішим відображенням культурної належності та соціальної ієрархії носіїв Західноподільської групи. Поховання в Шутнівцях, Івахнівцях, Миньківцях, Раковому Куті та Теклівці демонструють використання цист, дерев'яних конструкцій, кремацій, складного поховального обряду. Супровідний інвентар – акінаки, наконечники стріл, бронзові прикраси, глиняні посудини – дозволяє говорити про присутність військової еліти, а також про впливи зі сходу, зокрема з ареалу «скіфів-орачів». Хронологічне групування в межах VIII–VI ст. до н.е. дозволяє простежити розвиток поховального ритуалу і трансформацію етнокультурного простору.

Висновки. Таким чином, скіфські пам'ятки Західного Поділля – це комплекс, що включає постійні поселення, укріплені центри та поховальні комплекси, які разом формують унікальний локальний прояв скіфської цивілізації у лісостеповому регіоні. Їх вивчення відкриває нові горизонти для розуміння транскультурних процесів ранньозалізного віку та дозволяє вписати Західне Поділля в ширший контекст євразійської скіфської ойкумени.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандрівський М. Пам'ятки Середньодністровської (Західноподільської) групи ранньозалізного віку в центральноєвропейській хронологічній шкалі та проблеми періодизації. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 14. 2010. С. 76–113.
2. Винокур І. С. Археологія України: підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2008. 480 с.
3. Ганіна О. Археологія: том XIX / Поселення скіфського часу у Іване-Пусте; Академія наук української РСР, Інститут археології: К., 1965.
4. Яворський Г. та ін. Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2010. Т. 1 : А – Й. 696 с.

РОЗМІЩЕННЯ ОРНАМЕНТУ НА ПОСУДІ ПОБУТОВОГО ТА РИТУАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЯМНОЇ КУЛЬТУРИ**Гонта Вікторія,**

здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: Строць Богдан,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Ямна культура ранньої бронзи – одна з найважливіших археологічних спільнот степової зони Східної Європи. Вона залишила по собі багатий матеріальний спадок, серед якого особливу увагу дослідників привертає кераміка. Саме орнамент може свідчити про соціальні традиції, наявність світоглядного уявлення та, звичайно функціональне призначення посуду. Побутова кераміка зазвичай мала більш просте декорування, натомість ритуальний посуд оздоблювався складнішими мотивами, які могли мати різне значення.

Станом на сьогоднішній день є чимало робіт з досліджень ямної культури, зокрема хочеться виділити працю Лагодовської О. Ф., Шапошникової О. Г. та Макаревич М. Л. «Михайлівське поселення», у якій детально описано та охарактеризовано кераміку ямної культури. Знахідки поселення дають змогу розподілити культуру на три культурні шари. Це дає можливість простежити розвиток форм посуду та орнаменту в часі [1].

Наступною, хочеться згадати працю Гімбустас М. Д. «Замітки про хронологію і розповсюдження ямної культури», у якій вона описує три фази поділу кераміки ямної культури, виділені Мерпертом М. Я. У науковій статті проведено паралелі ямної культури на різних територіях поширення, таким чином, виділено певні особливості типу кераміки, її орнаментатії, розмірів тощо [2].

Також можна відзначити статтю Сиволапа М. П. «Дослідження поселення ямної культури Десятини в Середній Наддніпрянщині», де більшість інформації про географічне положення поселення, але й згадано немало знайденого посуду на його території [3, 4].

Актуальною для дослідження є книга Даниленка В. Н. «Енеоліт України: етноісторичне дослідження». Автор проводить комплексне

дослідження цього періоду, охоплюючи різноманітні аспекти матеріальної та духовної культури населення та звертає увагу на важливі етнічні та історичні процеси, які відбувались в цьому хронологічному проміжку і їхній вплив на формування культурного обличчя українських земель [5].

Носії ямної культури зображували орнамент на посуді різноманітними способами. Одним з прикладів є хвилясті лінії та ряди насічок, що покривали верхню частину зовнішньої поверхні посудини (Рис. 1). Такий тип оздоблення було знайдено у ранніх захороненнях на Нижній Волзі (могилиник Бережнівка) [2, с. 329–334].

Рис.1 Посуд ямної культури [3, с. 88]

На матеріалах із Михайлівського поселення можна простежити як змінювався орнамент та його розміщення на посуді. Беручи до уваги нижній культурний шар Михайлівського поселення, можна виділити два типи горщиків: плоскодонні з прямими високими вінцями та амфороподібні. На перших для прикрашання використовували зубчатий штамп, ямкові вдавлення, пальцеві зацепи, який розташовувався у придонній частині. Також могли використовувати гребінчастий штамп для так званого зигзагу. Для другого характерним було розміщення орнаменту переважно на вінцях, заходячи на плічки горщика (Рис. 2, 3).

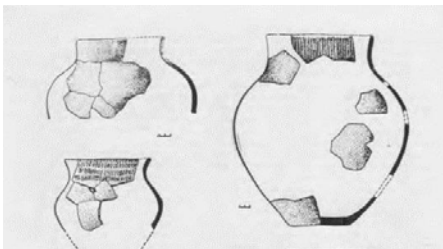

Рис. 2. Плоскодонні горщики [3, с. 32]

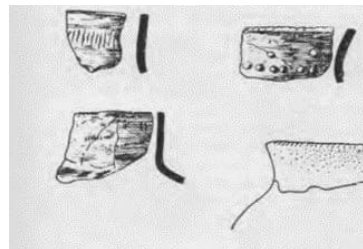

Рис.3. Орнамент амфорних горщиків [3, с. 33]

Миски були плоскодонними з незначним орнаментом, який вкривав внутрішню сторону посудини. Також з знахідок виокремлено тип чаші – маленькі та плоскі, на невеликому круглому піддонні, яке розділене хрестовиною на чотири поля. Через невеликий розмір, частіше за все,

дослідники припускають, що вони несли ритуальне значення, хоча й не були орнаментованими [1, с. 30–34].

Середній шар характеризується господарським посудом, до якого входили: яйцеподібні, плоскодонні та мішковидні горщики. Для першого типу характерне прикрашання усієї верхньої частини посудини шнуровим або ж гребінчастим орнаментом чи тиснення великим шнуром (Рис. 4). Плоскодонні горщики також характеризуються прикрашанням на верхній частині, але для оздоблення використовували шнуровий та перлинний орнаменти (Рис. 5).

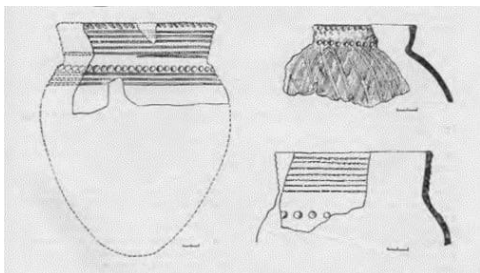

Рис. 4. Яйцевидні горщики [3, с. 83]

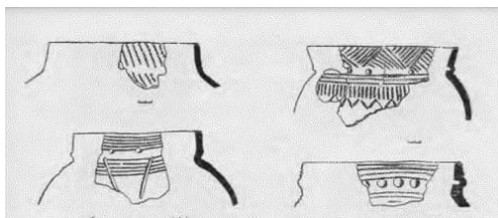

Рис. 5. Орнамент горщиків 2 типу [3, с. 83]

Третьому типу притаманно орнаментування гребінчастим штампом, перлини в основі вінець і гребінчастий штамп на плічках. Зустрічається ще зигзаговий ряд з доповненням горизонтальних відбитків шнура або ж круглих наліпів (Рис. 6).

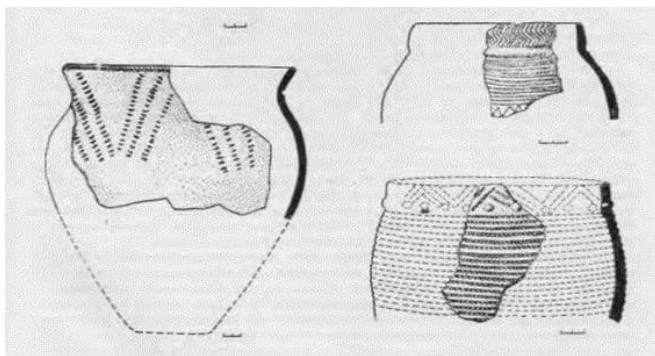

Рис. 6 Прикрашання горщиків мішковидної форми [3, с. 91]

Серед посуду ритуального призначення виділяють чаші та мініатюрні горщики. Для чаш характерна напівсферична форма на трьох або чотирьох ніжках, з орнаментом на зовнішній або внутрішній сторонах у вигляді густо розміщених неглибоких ліній, що йдуть похило від вінець до дна. Горщики в свій час яйцевидної форми з прямими високими вінцями або плосковидні, майже не прикрашені, лише на основній частині посудини використано відбиток шнура (Рис.7) [1, с. 80–97].

Рис. 7. Мініатюрні горщики середнього культурного шару [3, с. 95]

Верхній культурний шар налічує горщики різних форм, миски та ритуальний посуд. Щодо першого, то зазвичай серед досліджених найчастіше зустрічаються з яйцевидним корпусом. Прикрашали їх за допомогою шнурового та гребінчатого орнаменту, як доповнення використовували вдавлення та нарізки. Орнамент розміщувався на верхній частині посудини (Рис. 8) Миски зазвичай були з округлим або плоским дном, прикрашені відбитком шнура або нігтьовими вдавленнями, що покривають усю посудину (Рис. 9).

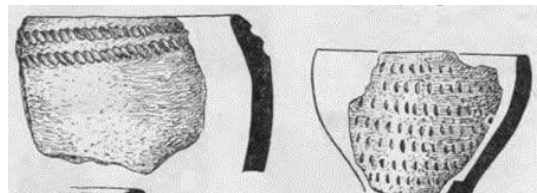

Рис.8 Горщики верхнього культурного шару. Рис. 9 Миски верхнього культурного шару [3, с. 110]

Для ритуального посуду верхнього культурного шару, характерні такі типи посуду, як чаші та мініатюрні горщики. Чаші або ж їх називають курильницями напівсферичні та тримаються на трьох ніжках. Орнамент робили за допомогою відбитка шнура, і знаходився він на внутрішній стороні стінок посудини (Рис. 10). Горщики мали яйцевидну або ж плоскодонну форму, та були майже не орнаментованими, могли використовувати відбиток шнура для прикрашання у верхній частині стінок посуду [1, с. 97–114].

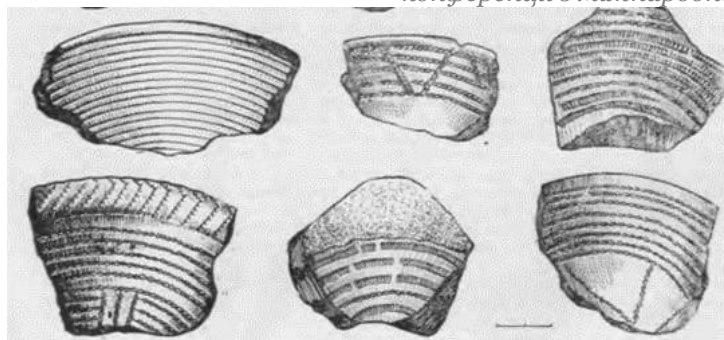

Рис. 10 Фрагменти чаш з верхнього культурного шару [3, с. 112]

Висновки. Отже, за вище згаданими дослідженнями та описами орнамент на горщиках розміщувався зазвичай на верхній частині посудини та на вінцях. Мискам було притаманне орнаментування на усій внутрішній поверхні. На ритуальних чашах (горщиках) орнамент розміщували на зовнішній поверхні, і він також вкривав тільки верхню частину посудини. Найбільш поширеним орнаментом було використання гребінчастого та зубчатого штампів, відбитки шнура, зигзагу та пальцеві вдавлення. Головними композиційними особливостями культури було часте поєднання горизонтально-ялинкового орнаменту, вертикальних і діагональних ліній, шнурового орнаменту з вдавленнями та горизонтальних смуг з трикутниками. Варто підкреслити, що з часом простежується певна зміна форм посуду та способів його орнаментування. У нижньому культурному шарі домінували простіші форми з мінімальним декором, розміщеним здебільшого у придонній частині посудини. У середньому шарі з'являються складніші типи горщиків з більш розмаїтим декором, розташованим на верхніх частинах посуду. Вже у верхньому шарі орнамент стає ще більш витонченим, з використанням поєднання технік. Таким чином, спостерігається чітка динаміка розвитку орнаментального оздоблення кераміки ямної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лагодовська О. Ф., Шапошникова О. Г., Макаревич М. Л. Михайлівське поселення. Київ: АН УРСР, 1962. 247 с.
2. Гімбутас М. Матеріали та дослідження з археології Східної України. Замітки про хронологію розповсюдження ямної культури: зб. наук. пр., вип. 5. Луганськ, 2006. С. 329–334.
3. Мерперт М. Я. Давня історія населення степової частини Східної Європи. Москва, 1968. 84 с.
4. Сиволап М. П. Дослідження поселення ямної культури Десятини в Середній Наддніпрянщині у 1995–2002 роках. Київ, 2003. С. 254–258.
5. Даниленко В. М. Енеоліт України: етноісторичне дослідження. Київ: Наукова думка, 1974. С. 30–85.

ЗНАЧЕННЯ КЕРАМІЧНОГО МАТЕРІАЛУ В ДОСЛІДЖЕННІ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ ГАВА-ГОЛІГРАДИ

Данильчук Назарій,

здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: nazar.danulchuk12345678@gmail.com

Науковий керівник: **Строцький Богдан,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Значення керамічного матеріалу культури Гава-Голігради складно переоцінити. Хоча в період її існування з'явився вже інший досить важливий культурно-хронологічний індикатор, як от різноманітні вироби з металу (зброя, знаряддя праці чи прикраси), проте, в силу різних обставин, кераміка залишається найбільш фундаментальним при дослідженні пам'яток згаданої культури.

Однак, перш ніж розпочати розгляд предмету, хотілося б дати узагальнену характеристику об'єкту дослідження.

Загалом кераміку Гава-Голіградської культури традиційно розділяють на дві великі групи: нелісковану (грубу, кухонну) та лісковану (чорнолощену, столову) [1, с. 65; 2, с. 61–63]. В свою чергу вони діляться на ряд типів та підтипів за формами, як от неліскована (кухонна): великі погано заглажені посудини, горщики банко та тюльпаноподібної форми, кубки, товстостінні сковорідки, мініатюрний посуд. Ліскована (столова) ж поділяється на: амфори, вази, миски, черпаки і кухлі (Рис.1) [1, с. 65–78; 3, с. 46–52].

Рис. 1. Кераміка культури Гава-Голігради з городища Городниця [5, с. 49–50]

Серед орнаментів можемо виділити: різного роду розчоси, горизонтальні та вертикальні канелюри, наліпні валики та виступи-гудзи (Рис. 2) [2, с. 62; 4, с. 84–89].

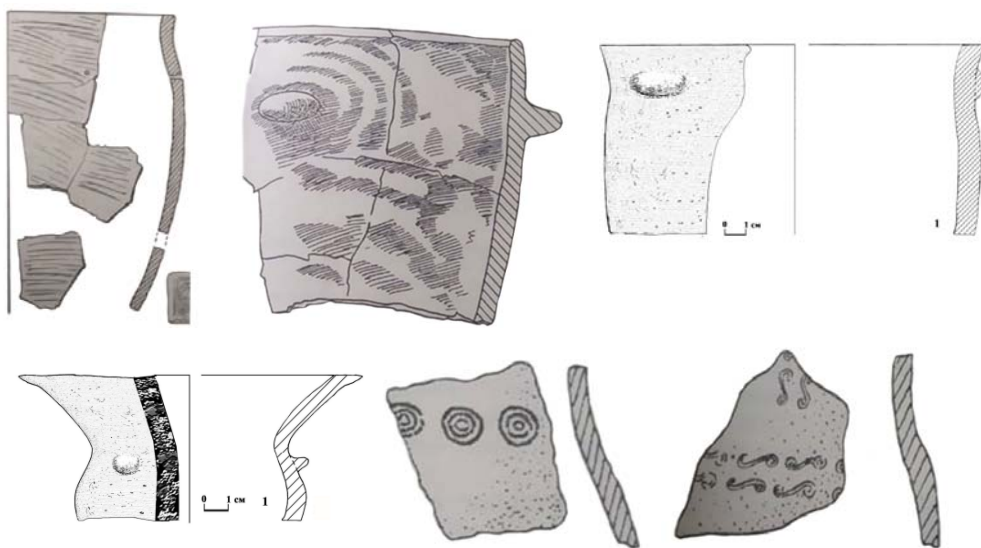

Рис. 2. Орнаменти кераміки культури Гава-Голігради [2, с. 63, 113; 4, с. 99, 102; 6, с. 94]

Повертаючись до значення кераміки то тут хотілося б детальніше зупинитися на питаннях відносної хронології, культурної приналежності та локально-хронологічному поділі.

Щодо відносної хронології, то необхідно відзначити два відомі на сьогодні підходи до поділу існування Гава-Голіградської культури.

Аналізуючи поділ Г. І. Смірнovoї бачимо, що в основу поділу на ранній та пізній період дослідниця поклала керамічний матеріал. А саме, різницю в орнаментатії та типології форм двох горизонтів на поселені Магала (Магала III та Магала IV). Так, досить чітким критерієм поділу окрім стратиграфії, виступили орнаменти. Оскільки керамічний матеріал є більш масовим за вироби з металу, покладення їх за основу поділу є досить виправданим [1].

Більш новою спробою розробки періодизації культури є праця М. С. Бандрівського. Дослідник пропонує поділ на два етапи (ранній та пізній), що в свою чергу б ділилися на дві фази («а» та «б») кожна. Поділ досить цікавий, однак він виділяє їх на підставі майже виключно металевих речей (мечі, серпи, кельти, фібули, казани, сітули) (Рис. 3) [1, с. 155–160]. Такий підхід, на нашу думку є не до кінця вдалим, адже в такому разі користуватися хронологічною шкалою досить складно. Як ми знаємо, у сучасних реаліях можна констатувати, що металеві артефакти в більшості випадків відсутні на пам'ятках через активну грабіжницьку діяльність «чорних копачів» і знайти такі речі навіть в ході масштабних

археологічних розкопок досить мало ймовірно. Також відзначимо, що і тих ж розкопок на пам'ятках культури Гава-Голігради останнє десятиліття не проводилося, а єдиною формою хоч якихось досліджень є розвідки. Тобто в сучасних реаліях дану хронологічну шкалу використати дуже складно, що знову ж таки підкреслює значення саме керамічного матеріалу.

Що стосується локально-хронологічного поділу, то фактично до цього питання звертався лише згаданий М. С. Бандрівський. Він виділяє чотири групи: Прутську (Верхньопрутську), Сопітську, Базіївську, Збруцько-Серетську. Автор досить аргументовано виділяє їх в контексті розвитку та поширення людності по території Західної України, однак знову ж таки в основу поділу автор вкладає згадані вже металеві предмети та «скарби», однак фактично не виділяє в межах груп типового керамічного матеріалу [1, с. 160–163]. Хоч це на разі єдина спроба розробки такого територіального поділу, однак в силу складності застосування даний поділ теж складно застосувати при дослідженні.

Рис. 3. Базіївський «скарб» металевих речей Гава-Голіградської культури [9, с. 259]

Загалом ж якщо вдатися у порівняння керамічного матеріалу та металевих речей, як індикаторів, то останні можуть бути досить

консервативним явищем. За аналогіями з сучасності, настільки цінні речі могли зберігатися у громаді чи її очільників досить довгий час та передаватися із покоління в покоління, що може відобразитися на датуванні. Також недостатньо дослідженим є металева індустрія місцевого населення, адже імпорتنі речі з металургійних центрів Центральної Європи теж можуть мати деякі неточності при датуванні за ними археологічних комплексів, враховуючи малу кількість даних речей. Натомість кераміка є масовими знахідками, що дозволяє на ній досить чітко прослідковувати зміни та впливи, що і дозволяє виділяти такі відчутні до змін хронологічні та локально-географічні явища.

Висновки. Отже, можемо підсумувати, що значення керамічного матеріалу в дослідженнях пам'яток Гава-Голіградської культури в сьогоdnішніх реаліях є фундаментальним та одним з ключових для розуміння різних етно-культурних процесів. Так на відмінну від виробів із металів, вона присутня фактично на усіх пам'ятках зазначеної культури і є доступною для опрацювання та достатньою кількісно для з'ясування певних тенденцій та явищ. Натомість металеві речі є досить рідкісними знахідками, а ще рідше вони виявлені в ході археологічних досліджень, що б дало їм додаткове відносне датування. Всі ці обставини лише доводять, що посуд був та залишається одним з головних маркерів у дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандрівський М. Культурно-історичні процеси на Прикарпатті і Західному Поділлі в пізній період епохи бронзи – на початку доби раннього заліза. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. С. 25–177.
2. Крушельницька Л. Нові пам'ятки культури Гава-Голігради. *Пам'ятки гальштатського періоду в межах річки Вісли, Дністра і Прип'яті*. Київ. 1993. С. 56–122.
3. Свешніков І. К. Пам'ятки голіградського типу на Західному Поділлі. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині. Львів, 1964. С. 40–66.
4. Завітій Б. Дослідження городища Лисичники та його околиць у 2009 р. *Вісник Інституту археології*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. Вип. 7. С. 84–106.
5. Завітій Б. І. Кераміка з городища Городища культури Гава-Голігради у фондах ЛІМУ. *Наукові записки Львівського історичного музею*. 2013. Вип. 16. С. 48–55.
6. Малеев Ю. М. Гальштатские городища в западной Подолии и Прикарпатье. *Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины*. Киев. 1987. С.86-101.
7. Гавриленко І., Курятенко К. Скарб бронзових виробів з околиць села Кліводи́н на Буковині. Археологія Буковини: здобутки та перспективи: Тези доповідей VIII міжнародного наукового семінару (м. Чернівці, 6 грудня 2024 р.). Чернівці: Технодру́к, 2024. С. 215–217.
8. Бандрівський М. Поселенські структури голіградської культури і основні критерії їх виділення в контексті проблеми протоурбанізаційних процесів у Верхньому Придністер'ї та Північно-Східних Карпатах в останній чверті II тис. до нар. Хр. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 2013. Вип. 17. С. 73–110.
9. Бандрівський М., Крушельницька Л., Білик М. Нововідкритий «скарб» з Базіївки в контексті визначення етнокультурної приналежності «скарбів» неділиського типу у

Верхньому Подністров'ї. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2014. Вип. 18. С. 245–261.

10. Завітій Б. І. Дослідження городища Лисичники у 2011 р. *Вісник Інституту археології*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013. Вип. 8. С. 131–146.

11. Завітій Б. Результати археологічних обстежень околиць городища ранньозалізного віку біля с. Кривче Борщівського району Тернопільської області у 2012 р. *Вісник Інституту археології*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013. Вип. 8. С. 238–287.

12. Завітій Б. Кераміка з городища Тудорів культури Гава-Голігради у фондах Львівського історичного музею. *Наукові записки. Львівський історичний музей*. Львів, 2017. Вип. 17. С. 52–60.

13. Дмитро Павлів. Нові знахідки зброї ранньогальштатського часу з Прикарпаття. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 15. 2011. С. 385–391.

ОСОБЛИВОСТІ ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ КУЛЬТУРИ ПОЄНЕШТІ-ЛУКАШІВКИ

Бистрицька Діана,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Строцький Богдан,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Поховальний обряд поєнешті-лукашівської культури, що існувала у III–I століттях до н.е. на території сучасної України, Молдови та Румунії, характеризується низкою специфічних рис. Стан дослідження археологічної культури Поєнешті-Лукашівка терен середнього Придністров'я в «літературі» не є досить широко представлений публікаціями різних рівнів, а отже історіографія цього питання рідко постає предметом окремого вивчення. Остання, варто відзначити, в основі своїй зображена описами стану розробки вищезгаданої проблематики виключно в якості доповнення до викладу основного матеріалу вченими, що носить по більшій мірі лиш допоміжний характер і тому не є предметом окремих досліджень. Серед них найбільш яскравим прикладом є доробки С. Пачкової, Г. Смірнкової, Л. Вакуленко, Г. Федорова, Б. Тимошука, М. Романовської, К. Каспарової, М. Бабеша, Р. Вульпе.

Пропонуємо розглянути поховальний обряд пам'яток типу Поєнешті-Лукашівка та найбільш досліджені могильники даної культури. Варто зауважити, що нами були виокремлені саме ці комплекси через їх цілісну дослідженість, адже специфіка питання полягає в тому, що певна частка пам'яток даної культури не введена в науковий обіг, інша ж – на достатньому рівні вивчена. Попередніми дослідниками культури були виокремлені різні види поховань, а саме трупоспалення за межами могильної ями з рештками кремацій очищених від поховального вогнища, ямні поховання з залишками вогнища, безінвентарні поховання та символічні – кенотафи. Аналіз інвентарю могильників та його особливості, форми поховальних ям, також етапи поховального обряду трупоспалення, та зв'язок між речовим наповненням посуду який виконував функцію урн та статтю покійника [11, с. 89]. Вдалось виділити

за типом поховань та особливими рисами керамічних посудин, які використовувалися в якості урн, впливи інших археологічних культур на їх формування та становлення.

Поховальний обрядом є трупоспалення за межами могильної ями прикладом є виявленні при дослідженні Поєнештського могильника сліди трьох вогнищ, які розташовувалися за 300 м на північ від могильника [12, с. 16–31]. Після кремації перепалені кістки очищалися від слідів поховального вогнища залишки вміщували в урну та встановлювали в могильну яму. Другим типом який трапляється в поховальній традиції культури є ямні поховання з рештками трупоспалення зсіпані у могильну яму проте вони трапляються рідко. Третій тип який виділяється в могильниках це поховання з слідами вогнища (лише у деяких похованнях Лукашівського некрополя збережені сліди вогнища) [1, с. 30–39]. Четвертим типом поховань можна виокремити не числені випадки безінвентарних могильників та символічних – кенотафів. (4 було виявлено в могильнику Поєнешті). В безурнових похованнях Поєнешти могильник № 344; [12, с. 528–542]. Лукашівці 4 поховання декілька в Бранешти 34 з 44 в Долинянах випалені кістки були покладені на дно могильної ями та очищені від слідів вогнища інколи накриті кришкою. Більшість поховань виявлених на перших могильниках Поєнешті та Лукашівка є урновими відомі поховання комплексу Лукашівка, в яких урни стояли на залишках похоронного вогнища фіксувалися сліди кремаційного обряду біля урн та у засипах ям пам'яток Лукашівки та Боресешті. Натомість в культурі Поєнешті-Лукашівки відомо чи не єдиний для даного типу приклад тілопокладення(поховання дитини) яке виявили в Грздішті-Крейнічени даний приклад є винятком [11, с. 89]; [12, с. 528–542]. Для кремаційних урн брали чорнолощені столові горщики рідше використовували глеки, миски, вази. У Молдовському некрополі Сіпотени використали як урну бронзові сітули. Урни як правило накривали покришками в більшості випадків це були також чорнолощені миски. В деяких пам'ятках(Сіпотен, Лукашівка, Гринчук) відсутні кришки можливо через використання в таких випадках матеріалів дерева, тканини які з часом не збереглися [14, с. 16–31].

Поховальні ями часто були неглибокими. Переважно контури могильної ями важко помітити. За формою ями круглі, але трапляються випадки квадратної та овальної форми. Діаметр 0,5-0,8 ; глибина 0,5-1,3 м.

До урн клали речі після кремації здебільшого це: прикраси, деталі одягу (фібули, намистини, браслети, іноді знаряддя праці, побутові речі (пряслиця, голки, шила, бритви, ножі) зброю (Боресешті, поховання № 29). Столовий посуд(якщо не брати до уваги урни та кришки) трапляється рідко. В деяких випадках на похованнях знаходять посудин-стравиць з

напутньою їжею. Простежується різниця між похованнями в кількості інвентарю. Намистини, зброя, пінцети, сережки присутні у могильнику Лукашівка. Натомість в Поєнешті відсутні знахідки пінцентів, сережок. Проте в некрополі Боросешті фіксуються всі категорії знахідок. За статистичними даними в 64 % урнових поховань виявлено інвентар [14, с. 16–31].

На основі антропологічних досліджень, аналізу залишок кісток з інвентарем румунським археологом М. Бабешем простежено зв'язок між складом речей могильників та статтю. Поховання з більшою кількістю знахідок фібул різних різновидів прикрас, веретен, шпильок належать жінкам. З таким самим набором, але меншою кількістю могли бути могили, як чоловіків так і жінок. Комплекси на яких були виявлені знахідки з пінцетами, зброєю належали чоловікам. Безінвентарні поховання могли належати представникам обох статей, але кількісно середних переважають чоловічі. Натомість половина дитячих могильників містила інвентар інша половина це є безінвентарні поховання серед яких переважає чоловіча стать [11, с. 528–542]. Під час досліджень пам'яток Поєнешти-Лукашівки було зібрано значну кількість матеріалів серед яких найбільше є глиняного посуду.

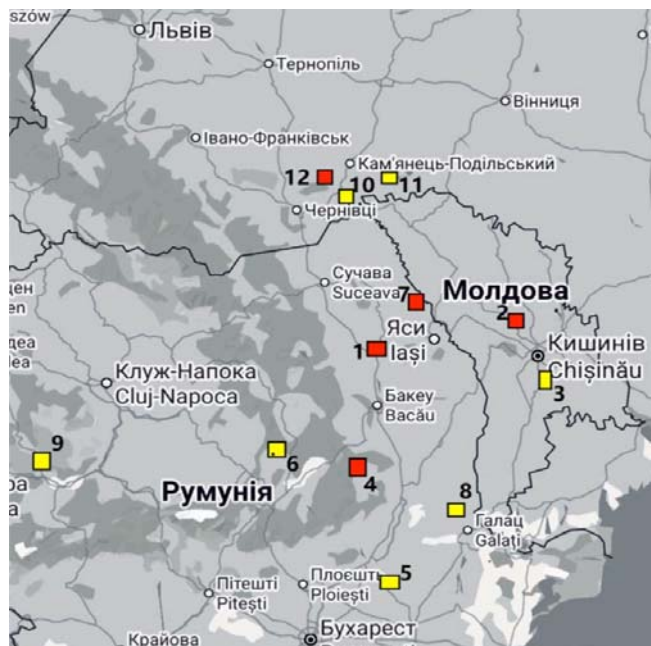
Під час археологічних досліджень на місці городища XII–XIII століть, розташованого на мисі над річкою Дністер блз. села Гринчук, що у Хмельницької обл., в 1974 р. було відкрито могильник з поховальним обрядом трупоспалення. Залишки кремації, були знайдені в середині урни, яка була виявлена, у пошкодженому стані. Деякі кісткові фрагменти містили залишки деревного вугілля. Поруч з кістками знаходився залізний ніж завдовжки - 7,5 см та шириною - 1,2 см. Крім того у вищезгадані посудині знайдено було три фрагменти залізних виробів, можливо це також був ніж (ймовірно, також побували в у вогні) [10, с. 113–114]. Біля урни, на рівні днища, були виявлені невибрані фрагменти кальцинованих кісток, змішані з вугіллям і кількома уламками стінок кухонного горщика, який було неможливо відновити. Залишки поховального вогнища не простежуються в урні та фрагментах горщика. Межі могильної ями не вдалося точно визначити.

Остеологічний аналіз, проведений Є. І. Даниловою, виявив, що серед кремаційних залишків були фрагменти кісток людини, включаючи частини черепа та дрібні кістки, що вказували на зрілий вік людини. Біля урни також були знайдені перепалені фрагменти кісток тварини [10, с. 113–114]. Наступним могильником досліджуваним на території України є пам'ятка в Долинянах. Відкрита у дослідницькій Західноукраїнській експедиції в 1977–1978 р. одною з перших публікацій стала стаття у журналі «Советская археология» № 3 кінця I тисячоліття до н.е. поблизу села Долиняни, розташованого на території скіфського поселення в урочищі Помірки. Обряд поховання включав трупоспалення. У чотирьох

похованнях були знайдені залишки кремації в урнах, причому у двох з них урни були накриті мисками, перевернутими догори дном. Решта 20 поховань були ямними, і залишки кремації в них були знайдені безпосередньо на дні могильних ям [9, с. 99–101].

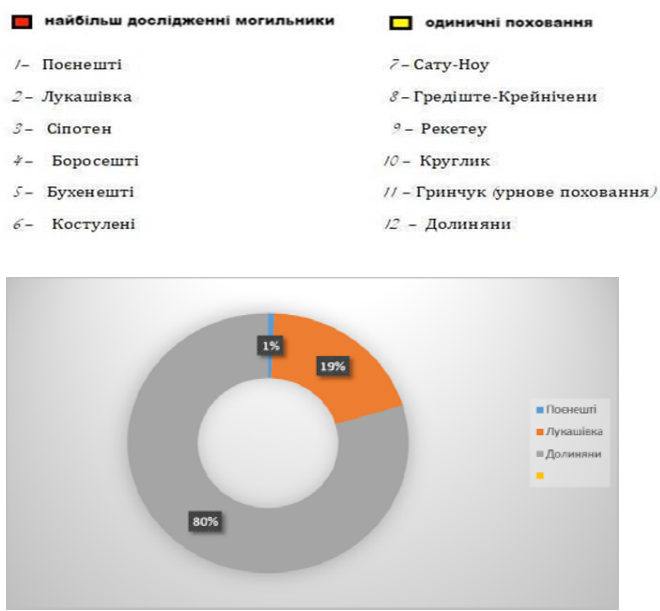
В поховальних ямах були виявлені кальциновані кістки очищені від залишків поховального вогнища. Проте в похованнях № 12, 13, 19 сліди залишків деревного вугілля все ж є помітними. Керамічних виробів в ямах майже не було виявлено, окрім посудини з поховання № 13 та дрібних фрагментів миски з поховання № 11. В урнових похованнях кераміка представлена лише посудом, який слугував в якості урни або кришок. Серед інвентарю найбільше знайдено фібул, браслетів, намистин, пряслиць та ножів. Майже всі вони мали сліди перебування у вогнищі [9, с. 42–51].

Датують пам'ятку на основі фібул. Початок існування могильника визначається періодом побутування фібул середньолатенського типу групи «В» за Ю. Костшевським, вищезазначені фібули є залізними, як і всі інші на могильнику. Автор розкопок і першої публікації на основі матеріалів поховання поблизу села Долиняни Г. Смірнова відносить його до культури Поенешти-Лукашівка, на основі поховального обряду та кераміки. виробів та В комплексі Долиняни поховальним обрядом є трупоспалення яке проводилося за межами поховальної ями (на стороні) виявлені тут кістки не мають слідів поховального вогнища лише в кількох випадках виявлено залишки деревного вугілля. Здебільшого на території захоронень фрагменти кісток зафіксовані на всій площі поховальної ями, керамічних виробів в інвентареві не виявлено переважно трапляються знахідки прикрас фрагменти браслетів , намистини, фібули інколи знаряддя праці та побутові речі пряслиця, ножі, бритви , на основі цього зроблений висновок, що більшість поховань є жіночими [9, с. 156–171]. Поховальний інвентар могильника Долиняни, зокрема браслети та буси, мають аналогії як в матеріалах поенешти-лукашівськи,

Карта могильників культури Поенешти-Лукашівки

зарубинецьких та ясторфських могильниках. В публікації С. Пачкової яка вийшла друком в 1984 р. зазначено, що інвентар з пам'ятки в Долинянах характерний не тільки для культури поєнешті-лукашівки, а також для інших культур латенського кола. Отже, ми провели систематизацію даних про найбільш досліджені могильники культури Поєнешті-Лукашівки, характерні особливості поховального обряду та інвентарного супроводу. Виділені нами аспекти слугують підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Відсоток безурнових поховань в могильниках Поєнешті-Лукашівки
Статистика складена на основі матеріалів статті Г. Федорова

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ	ЯМНИ	УРНОВІ	КЕНОТАФИ	КІЛЬКІСТЬ	ФАЗА	ІНВЕНТАР	СТАТЬ (кореляція)	ПРИМІТКИ
ПОЄНЄШТИ	—	—	4	152	I – фаза;	Горщики і миски з іксоподібними ручками	—	Більш різноманітніший посуд, (меандровий орнамен),
ЛУКАШІВКА	1 (4№похо-вання)	20	—	21	Кінець I фази; початок II;	Срібні, золоті, спіральні фібули середньолатенські	9- чоловічих (№ 1,2,7,8,11,14,15,16,18) жіночі (№3,4,5,6,9,10,12,13,17,19,20,21)	Поховання виявлені в шарі гальштатського поселення, (частина зруйновані)
ДОЛИНЯНИ	46	12	—	58	24 – поховання II фаза; 34 – поховання III;	фібули,середньолатенської пізньолатенської схеми, ножиці,скляні намистини ,частина піх римського гладуса	—	8-поховань з слідами поховального вогнища

Таблиця 1. Характеристика найбільш досліджених поховальних комплексів культури Поєнешті-Лукашівки

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В., Максимов Е., Сміленко А. Етнокультурна карта території Української РСР у I тисячолітті нашої ери: монографія / Академія наук УРСР, Інститут археології Київ, 1985. 182 с.
2. Баран В. Процеси етнокультурного розвитку на території України в першій половині I тис. н.е. *Археологія*. 1999. № 4. С. 49–55.
3. Вакуленко Л. Піньолатенський період на території Прикарпаття. *Археологія*. 2020. № 2. С. 42–51.
4. Казакевич Г. Східні кельти: культури, ідентичності, історіографічні конструкції / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 358 с.
5. Мачинський Д. Археологічні пам'ятки у с. Круглик і проблеми зарубинецької культури. *Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції Хмельницький*. 1965. С. 71–72.
6. Методичні рекомендації з польової антропології / Козак О., Потехіна І., Слободян Т., Гупало В. Львів: НДЦ «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України, 2019. 108 с.
7. Обломський А., Терпиловський Р. Посейм'я у латенський час С. 41–49.
8. Отрощенко В., Моця П. Обряди кремації у стародавнього населення території України I тис. до н.е. *Археологія*. 1989. № 2. С. 20–30.
9. Пачкова С. Про культурну належність могильника поблизу с. Долиняни у Північній Буковині. *Археологія* 1984. № 47. С. 99–101.
10. Пачкова С. Урнове поховання в с. Гринчук на середньому Дністрі. *Археологія*. № 29. 1979. С. 113–114.
11. Packova S. Cultura Poienesti-Lucaseuca Istoria Moldovei Epoca Praeistorica si Antica (pana in sec V). CHISINAU. 2010. S. 528–542.
12. Рибаків Б. Слов'яни та їх сусіди наприкінці I тис. до. н. е. – у першій половині I тис. н.е. / за заг. наук. ред. П. Русанова, Е. Симонович. М. 1993. С. 85–94.
13. Смірнова Г., Мегей В. Могильники типу Поєнешти-Лукашівка у с. Долиняни (розкопки 1985, 1987, 1988). *Stratum plus*. 2000. № 4. С. 156–171.
14. Федоров Г. Населення Прутсько-Дністровського межиріччя. *Матеріали та дослідження з Археології СССР*. № 89. М. 1960 С. 16–31.

АРХЕОЛОГІЧНІ ОБ'ЄКТИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ НА КАРТІ ФОН МІГА

Сосульський Володимир,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
email: volodimirso@gmail.com

Науковий керівник: **Строцький Богдан,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України,
археології та спеціальних історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Карта фон Міга – надбання кінця XVIII ст., її створення було вимогою часу, коли геополітична кон'юнктура склалась не на користь Речі Посполитої і вона зазнала трьох поділів, за двома з яких – 1772 та 1793 рр., перейшла під владу Габсбурзької монархії. З переминою ладу й надходженням територій Галичини та Володимирії в нову державу, в рамках Йосипівських реформ, було проведено новий картографічний опис із ціллю вивчення територій, як для загального ознайомлення з місцевістю, так і для, в першу чергу, військових цілей. Роботи розпочались під керівництвом фельдмаршала-генерала Зеєгера, продовжив обер-лейтенант Фрідріх фон Міг, за яким і закріпилась назва карти, а вже у 1783–1787 рр., їхнє місце зайняв майор Вальдау. Опис місцевостей складали австрійські офіцери – топографи, й у порівнянні із сучасними картами, виконані доволі детально, маючи погрішність у деяких випадках до 150 м. Один лист мапи охоплює територію 1,6×2,44 милі, або близько 4-х квадратних миль, мірило мапи складає 1:28 800 [1, с. 10]. Велика кількість умовних позначень та символів на карті надає їй великої інформативності та цінності.

Сама ексклюзивність мапи проявляється у відсутності аналогів в інших країнах та загальній деталізованості позначень, що дуже контрастує на фоні тих же карт Російської імперії. Щодо актуальності роботи, то вона проявляється у необхідності ідентифікації нових і систематизації старих об'єктів дослідження в контексті археологічної дисципліни. Новизна дослідження проявляється у відсутності робіт на дану тематику щодо конкретного регіону та необхідності оновлення даних. Джерельною базою

виступає як сама карта фон Міга, так і праці про неї. Сучасні карти виступають допоміжним елементом дослідження. Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, інтерпретація. Мета роботи – проаналізувати територію Тернопільщини на карті та за допомогою умовних позначень виокремити зазначені археологічні об'єкти.

Перш за все, аби приступити до огляду самої карти, варто визначити її функціональні можливості. Яскравим прикладом є змога дізнатись про об'єкт, існування якого неможливо, або ж вельми складно простежити на сучасних картографічних системах. До прикладу, до такого роду об'єктів переважно належать кургани, що були розорені внаслідок сільськогосподарських дій в XX ст. Схожа участь торкнулась і фортифікаційних укріплень, які з плином часи, почали використовуватись не за призначенням і перетворились у складські приміщення, або ж стали матеріалом у побудові нових споруд, через що піддались руйнуванню. В цьому випадку, карта фон Міга могла б допомогти у визначенні загальних обрисів фортифікацій чи допомогти у їхній ідентифікації (Рис. 1).

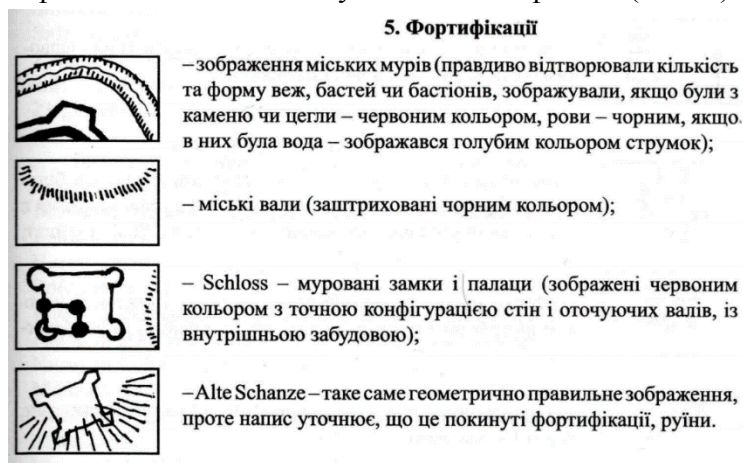

Рис. 1 Умовні позначення фортифікацій [1, с. 35].

Загалом, що ж до інших об'єктів, то варто брати до уваги сукупні фактори, такі як ландшафт, русла річок, ліси, пагорби – це дозволить простежити логіку зведення фортифікацій та городищ, що допоможе у їх визначенні (Рис. 2; Рис. 3).

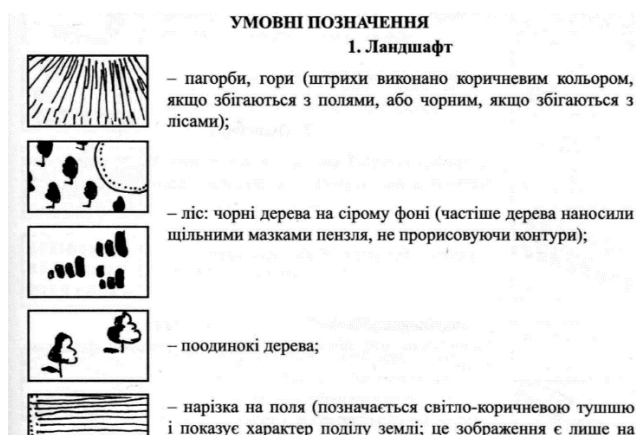

Рис. 2 Умовні позначення ландшафту [1, с. 33].

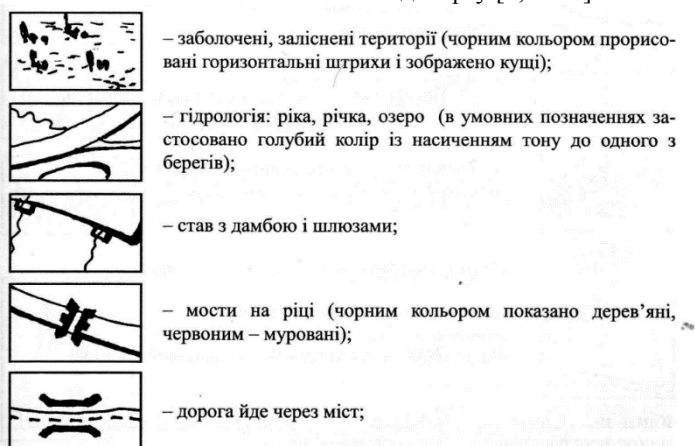

Рис. 3 Умовні позначення ландшафту [1, с. 33].

Щодо самих пам'яток, то з позиції моєї теми, добираючи найбільш релевантні об'єкти, структурував їх у три категорії: кургани, городища, замки. Для кращого розуміння, з якими об'єктами відбувається взаємодія в контексті роботи, наведу кілька прикладів щодо кожної з виділених категорій.

Перед тим, як простежити певний археологічний об'єкт на карті, потрібно ознайомитись із її легендою. Без чіткого розуміння умовних позначень, опрацювання карти втратить свій дослідницький штиб, адже тільки у сукупному баченні усіх позначень і розуміння логіки ландшафту, проявляється можливість визначити новий, до того невідомий археологічний об'єкт. Йдучи за поставленим порядком, сконцентруємось на визначених категоріях та розглянемо їх приклади.

Кургани позначенні як вивищенні з ландшафту колоподібні форми із пунктирно заштрихованим підніжжям чорного кольору, такі насипи зустрічаються по усій території Тернопільської області. Порівнюючи місцевість біля с. Зеленче, можна простежити наявність кургану на карті фон Міга (Рис. 4), що, правда, на сучасних картах він відсутній (Рис. 5). Цей приклад яскраво доводить історичну важливість карти, що при детальному вивченні дасть чимало матеріалів для досліджень.

Рис. 4 Курган поблизу села Зеленче [2]

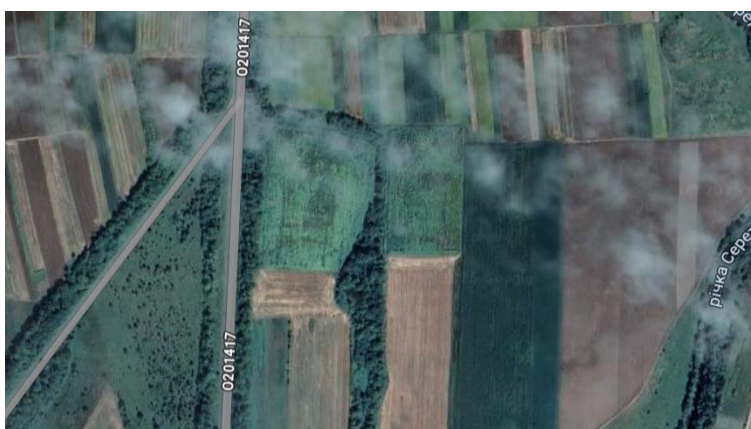

Рис. 5 Та ж місцевість на Google maps [3]

Виходячи з цього появляється можливість плутанини із пагорбами, скелями та пологими схилами, проте у них є суттєва відмінність – пагорби нанесені тонкими штрихами та не мають чітких форм, як у курганів (Рис. 6). Достовірну фіксацію курганів виражають написи «Mogila» або ж «Mogilla» [4, с. 19], що полегшують завдання ідентифікації курганних насипів.

Рис. 6 Обриси пагорбів на карті фон Міга біля с. Кровінка [2].

Городища мають свою специфіку, їхнє місцезоташування виражається підвищенням й стратегічним положенням. В залежності від функції городища, його можна зустріти в різних ландшафтах. Переважно це узвишшя, звідки відкривається огляд місцевості або ж стик річок, де городища виконували роль пропускних пунктів та митниці (Рис. 7). Тож їх можна визначити за нехарактерним рельєфом у вигляді обрисів валів чи контурів насипу.

Рис. 7 Руське городище біля с. Зеленче [2].

Хоча, не завжди городища вдається чітко побачити на сучасних картах, тож потрібно змістити акцент на карту фон Міга. До прикладу, так виглядає руське городище на сучасній карті (Рис. 8):

Рис. 8. Те ж городище, але на Google maps [3].

Як бачимо, рельєф городища певною мірою простежується, однак, з огляду на те, що маємо справу з надто наближеною фотографією місцевості, можна стверджувати: об'єкт виражений мінімально, тож для його чіткої фіксації доцільно поєднати дані з обох картографічних систем.

Що ж до категорії замків, то їх визначати простіше, позаяк на карті вони відтворюються в своїй автентичній формі. У них промальовувались точні конфігурації стін і оточуючих валів, внутрішня забудова [1, с. 35], контури самої фортифікації відображають її реальний вигляд. Їхнє позначення на карті залежить від матеріалу та значення будівлі. Червоним кольором позначались муровані замки та палаци, чорним – дерев'яні укріплення та рови з валами. Тернопільська область багата фортифікаціями, тож оглядаючи загальний ландшафт карти, можна із легкістю натрапити на маловідомі пам'ятки (Рис. 9).

Рис. 9. Замок поблизу с. Кудринці [2].

Також, прикладом непомітної, проте надзвичайно вагомої, фортифікаційної споруди, може слугувати палац Красновських в районі Дружба, міста Тернопіль (Рис. 10). На карті зображений чорний

чотирикутник, що свідчить про фортифікації, а всередині, червоним кольором позначенні житлові споруди – палац.

Рис. 10. Палац Красновських в с. Загребелля (сучасний Тернопіль) [2].

Попри масштабність і значущість замкової архітектури Тернопільщини, яка часто називається «столицею замків» завдяки зосередженню близько 30 % усіх замків і палаців України, ґрунтовні дослідження цих об'єктів розпочалися лише в останні роки. Наша територія – завжди була периферійною, замки відігравали роль щита від турецько-татарських набігів [5, с. 4], до цього додається Подільський рельєф, що добре обґрунтовує саму чисельність замків. З позиції вивчення карти, існує перспектива зробити внесок у дослідження самих замків.

Висновки. Карта фон Міґа є унікальним джерелом для дослідження археологічної спадщини Тернопільщини, що не має аналогів у тогочасних картографічних матеріалах. Аналіз карти дозволяє не лише виявити об'єкти, втрачені або трансформовані внаслідок історичних змін, але й локалізувати нові пам'ятки – кургани, городища, замки. Її точність, деталізація та інформативність відкривають нові можливості для польових досліджень та ідентифікації археологічних об'єктів, що підтверджується практичними знахідками. Подальше вивчення карти у поєднанні з сучасними технологіями може стати основою для оновлення археологічної карти регіону та сприяти збереженню культурної спадщини. Подальша робота з картою стане новим етапом у підвищенні ефективності археології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петришин Г. П. Карта Ф. фон Міґа (1779–1782 pp.) як джерело до містознавства Галичини. Національний ун-т «Львівська політехніка». Інститут архітектури. Львів: Видавництво Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2006. 292 с.: іл. (Праці / Український центр історичного містознавства; вип. 5).

2. Galizien und Lodomerien (1779–1783) – First Military Survey. Arcanum. URL: <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey->

galicia/?layers=144&bbox=2423783.7228569617%2C6285410.316978232%2C3353869.4830309865%2C6619898.752754164

3. Google maps. URL:
https://www.google.com/maps/@49.447549,25.8518956,86186m/data=!3m1!1e3?hl=uk&entry=ttu&g_ep=EgoyMDI1MDQzMCAxIKXMDSOASAFQAw%3D%3D

4. Петегерич В. М. Археологічні каталоги і карти заходу України: від минулого до сьогодення. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України 2023. С. 13–56.

5. Ягодинська М. О., Строць Б. С., худож.-оформлювач О. А. Гугалова. Замки Тернопільщини. Харків: Фоліо, 2018. 91 с.: іл.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ВЗАЄМИНИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Базалійський Олександр,

здобувач вищої освіти другого рівня

історичного факультету

Тернопільського національного

педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

e-mail: oleksandrivanovich@gmail.com

Науковий керівник: **Кліш Андрій,**

доктор історичних наук, професор

кафедри історії України та археології

Тернопільського національного

педагогічного університету імені

Володимира Гнатюка

Становлення зовнішньоекономічних зв'язків Київської Русі було зумовлене сукупністю чинників, серед яких ключову роль відігравало вигідне геополітичне положення держави. Київська Русь займала стратегічне місце на перетині важливих трансконтинентальних шляхів, які з'єднували Північну Європу з Візантією, а також Західну Європу зі степовими регіонами та Близьким Сходом. Природні річкові артерії – насамперед Дніпро, а також Західний Буг, Дністер, Волхов та інші – створювали зручні умови для переміщення товарів і людей. Київ, як політичний і економічний центр Русі, опинився на перетині цих маршрутів, що забезпечувало йому провідну роль у здійсненні як транзитної, так і власної зовнішньої торгівлі [1].

Природно-ресурсний потенціал Київської Русі був важливою складовою її економічної активності на міжнародній арені. Простори держави вирізнялися багатством природних ресурсів – родючими ґрунтами, лісами, річками й озерами, які сприяли розвитку землеробства, мисливства, рибальства, бортництва й солеваріння. Особливо значущим був експорт хутра, меду, воску, зерна, шкір і ремісничих виробів, які мали великий попит як у південних сусідів (Візантія, арабські країни), так і в північних (скандинавські держави). Лісові масиви постачали деревину й продукти мисливського промислу, що також активно вивозилися за межі

країни. Річкові шляхи не лише спрощували внутрішнє переміщення ресурсів, а й інтегрували Київську Русь у мережу міжнародної торгівлі [2].

Соціально-економічна структура Київської Русі суттєво впливала на характер та інтенсивність зовнішньоторговельних зв'язків. Формування ранньофеодального суспільства сприяло зростанню спеціалізації виробництва та накопиченню матеріальних ресурсів у руках політичної еліти й купецької верстви. Бояри, князі й заможні купці володіли можливостями організовувати торгівлю на великі відстані, брати участь у караванних торговельних експедиціях, укладати угоди з іноземними партнерами. Водночас залежне сільське населення забезпечувало виробничу базу для експорту, постачаючи продукти сільського господарства, сировину й ремісничу продукцію. Міста як осередки ремісництва й торгівлі формували середовище, де зосереджувались ресурси для зовнішньої торгівлі та відбувався обмін із заморськими гостями [3].

Зовнішньоекономічні зв'язки Київської Русі охоплювали кілька основних напрямів, що відповідали географічним і політичним реаліям доби. Одним із найважливіших був східний напрям, зосереджений на взаєминах із Візантією. Візантія залишалася ключовим торговельним партнером Київської Русі впродовж усього періоду існування держави. Через порти Чорного моря та шлях «із варяг у греки» руські купці експортували до Константинополя хутро, віск, мед, рабів і сільськогосподарську продукцію. Натомість з Візантії ввозили предмети розкоші, зброю, шовкові й бавовняні тканини, вина, ювелірні вироби та предмети християнського культу. Важливість цього напрямку посилювалася політичними аспектами – численні договори, укладені з Візантією, закріплювали права руських купців і сприяли стабільності торговельних відносин. Окрім суто економічних чинників, ці взаємини мали значний культурний та дипломатичний вимір, зокрема, після хрещення Русі за візантійським зразком [4].

Південний напрям зовнішньоекономічних зв'язків Русі був спрямований на взаємини з Хозарським каганатом та через нього – з мусульманським світом. До середини X ст. Хозарія контролювала частину торговельних маршрутів між Руссю та країнами Близького Сходу. Руські купці активно взаємодіяли з хозарами, отримуючи доступ до ринків Закавказзя, Ірану та Арабського халіфату. Ці відносини забезпечували надходження срібних дирхемів, які мали важливе значення для місцевої грошової системи. Через хозарів та посередницькі мережі арабського Сходу на Русь потрапляли східні товари – прянощі, текстиль, коштовності. Після занепаду Хозарського каганату внаслідок походів князя Святослава південні зв'язки частково змінили свою конфігурацію,

однак Русь не втратила комерційних контактів із мусульманськими ринками [5].

Західний напрям передбачав зв'язки Київської Русі з країнами Центральної та Західної Європи, зокрема з Польщею, Чехією, Угорщиною, Німеччиною та іншими регіонами. Обмін із західними державами мав переважно транзитний і дипломатичний характер. Київська Русь виступала як посередник між Сходом і Заходом, переправляючи товари з Візантії та арабського світу далі на західноєвропейські ринки. Окрім того, існувала й пряма торгівля: руські купці вивозили сільськогосподарську продукцію, хутро та ремісничі вироби, натомість отримуючи металовироби, кінську амуніцію, прикраси, тканини й знаряддя праці. У XI ст. активізуються династичні шлюби між київськими князями та європейськими королівськими домами, що супроводжувалося зміцненням торговельних зв'язків [6].

Північний напрям торгівлі орієнтувався на взаємини зі Скандинавією та країнами Балтії. Уже з IX ст. Київська Русь активно співпрацювала з варязькими купцями та воїнами, які спочатку діяли як дружинники, а згодом – як торговельні партнери. Руські товари – перш за все хутро, віск, мед – потрапляли до скандинавських ринків, а також далі до Британських островів та Північної Німеччини. Зі Скандинавії ввозили металеві вироби, мечі, зброю, бурштин, ремісничі товари. Особливу роль відіграв Балтійський регіон як вузол для транзиту товарів у Західну Європу. Згодом руські купці інтегрувались у балтійські торговельні мережі, що охоплювали порти Ладоги, Новгороду й Полоцька [7].

Торговельна діяльність Київської Русі базувалася на розгалуженій системі торговельних шляхів, серед яких найвідомішим був «Шлях із варяг у греки». Цей маршрут пролягав від Балтійського моря через Ладогу, Новгород, Смоленськ, Київ і далі Дніпром до Чорного моря, де виходив на ринок Візантії. Саме цей шлях став головною артерією, що забезпечувала інтенсивний рух товарів, людей і культурних впливів між Північчю та Півднем Європи. Окрім нього, Київська Русь використовувала й інші важливі маршрути, зокрема шлях «із варяг у араби», який вів через Волгу до Каспійського моря, забезпечуючи вихід на ринки мусульманського світу. Західні торгові шляхи з'єднували Київ із Польщею, Чехією та країнами Центральної Європи, а північні – зі Скандинавією та регіонами Балтії [8]. Асортимент товарів, якими Русь торгувала, був досить широкий. До найважливіших експортних позицій належали хутро, мед, віск, шкіри, сільськогосподарська продукція, а також раби – один із ключових товарів у трансконтинентальній торгівлі того часу. Руські вироби мали високу цінність у країнах Візантії, арабського світу та Західної Європи. Крім того, активно вивозили деревину, льон, коноплі, металеві вироби й ремісничу продукцію. У зворотному напрямку Русь імпортувала предмети розкоші, зокрема шовк,

прикраси, скло, зброю, вино, прянощі, тканини й срібло, що мало важливе значення для грошового обігу всередині держави. Значний обсяг імпорту становили й ремісничі товари, які використовувались як у побуті, так і в господарстві [9].

Форми торговельної діяльності були різноманітними. Торгівля відбувалася як у межах ярмарків – тимчасових центрів торгівлі під час релігійних свят і зібрань, так і через постійно діючі міські ринки. Окреме місце займали караванні експедиції, що забезпечували постачання товарів на далекі відстані. Важливою рисою було укладання торгових угод і запровадження елементів митної політики – певних зборів із купців при перетині кордонів або під час торгівлі у великих центрах. Київська Русь регулювала зовнішню торгівлю через договірні механізми й дотримання торговельних правил, що сприяло безпеці й прогнозованості економічних операцій. Ключове значення в цьому контексті мали міжнародні торговельні договори [10]. Особливо вагомими стали угоди з Візантією, укладені в 907, 911 та 944 рр. Вони регламентували умови перебування руських купців у Константинополі, встановлювали розміри мит і гарантії безпеки торгівлі. Договір 911 р., наприклад, містив статті щодо регулювання морської торгівлі, відповідальності за правопорушення та механізмів захисту прав купців. Подібні угоди укладалися й з іншими державами – Болгарією, хозарськими володарями, скандинавськими правителями, що свідчило про прагнення Русі інституціоналізувати свої торговельні зв'язки. Завдяки цим угодам Київська Русь не лише зміцнювала свої позиції на міжнародних ринках, а й забезпечувала стабільність економічних контактів. Політико-економічні наслідки цих договорів були багатовимірними. З одного боку, вони сприяли зростанню обсягів торгівлі, залученню нових партнерів і розширенню географії обміну. З іншого – укріплювали політичний авторитет Русі на міжнародній арені, оскільки підписання угод відбувалося на рівні державних інститутів. Зовнішньоторговельні договори стали інструментом не лише економічної вигоди, а й дипломатичної інтеграції до світової політики того часу [11].

У системі міжнародного розподілу праці Київська Русь посідала особливе місце як транзитна держава та постачальник сировини. Розташування Русі на перехресті східноєвропейських і азійсько-середземноморських маршрутів визначило її роль посередника між скандинавськими, балтійськими, візантійськими та арабськими торговими мережами. Русь переправляла товари зі Скандинавії до Візантії, а продукти східної торгівлі – до Центральної та Західної Європи. Таким чином, держава була невід'ємною ланкою у великих трансконтинентальних обмінах, що включали як сировинні ресурси, так і товари високої доданої вартості. Специфіка Київської Русі як посередника

між Сходом і Заходом полягала у поєднанні функцій торговельного центру та контролера стратегічних маршрутів. Київ, Чернігів, Новгород та інші міста виступали базами для накопичення, зберігання та перерозподілу товарів, що надходили з різних регіонів. Це забезпечувало не лише економічний зиск для правлячої верстви й купецтва, а й сприяло загальному соціально-економічному розвитку держави. Київська Русь поступово стала ключовим елементом євразійської торговельної системи раннього середньовіччя, де відбувалося переплетіння економічних, політичних і культурних процесів [12].

Зовнішньоекономічна діяльність Київської Русі стала важливим каталізатором внутрішнього розвитку держави, вплинувши на її економічну структуру, соціальну організацію та політичну стабільність. Активна торгівля сприяла формуванню багатофункціональної економіки, де сільське господарство доповнювалося ремеслом, транспортуванням товарів і обслуговуванням торгівлі. Зовнішні контакти вимагали створення відповідної інфраструктури – складів, ринків, пристаней, що стимулювало зростання міст і розвиток спеціалізованих ремесел. Поступово в Київській Русі утверджується поділ праці, який був безпосередньо пов'язаний із зростанням попиту на товари як внутрішнього, так і зовнішнього ринку [13].

Зовнішня торгівля стала одним із чинників урбанізації. Міста Русі, насамперед Київ, Новгород, Смоленськ, Чернігів, Полоцьк, перетворювались на великі торговельно-ремесничі центри. Вони акумулювали ресурси, слугували місцями зустрічей купців із різних регіонів і забезпечували вигідні умови для ремісничої спеціалізації. Під впливом зовнішніх зв'язків у містах розвивались ремесла, орієнтовані на задоволення потреб як внутрішнього ринку, так і закордонних споживачів. Зокрема, розширюється виробництво ювелірних прикрас, зброї, посуду, тканин. Багато виробів виготовлялося з урахуванням смаків і стандартів іноземних замовників, що свідчить про поступову комерціалізацію ремісничого виробництва [14].

Одночасно зовнішня торгівля була важливим джерелом наповнення державної скарбниці. Значна частина прибутків до князівського бюджету надходила від торгових зборів, мита та контролю за транзитом товарів. Купці сплачували податки за право вести торгівлю у великих містах, користуватися річковими маршрутами чи брати участь у ярмарках. Економічний ефект від міжнародної торгівлі дозволяв князівській владі фінансувати військові кампанії, підтримувати адміністративний апарат і зміцнювати авторитет на міжнародній арені. Проте вже наприкінці XI ст. Київська Русь зіткнулася з поступовою кризою зовнішньоекономічних зв'язків. Політичні та економічні чинники сприяли занепаду торгівлі. По-перше, зростання небезпеки на основних торгових шляхах через набіги кочових народів, передусім половців, ускладнило рух товарів по Дніпру та

інших важливих артеріях. По-друге, внутрішня феодална роздробленість, що посилилася після смерті Ярослава Мудрого, призвела до ослаблення центральної влади, розпорошення ресурсів і погіршення координації зовнішньої політики [14].

Внутрішні конфлікти між князями загострили конкуренцію за контроль над прибутковими торгівельними маршрутами, що ще більше знизило ефективність міжнародної торгівлі. Міста, які раніше були потужними центрами зовнішньої торгівлі, втратили частину своїх функцій через децентралізацію та нестабільність у регіонах. Феодалні війни супроводжувались блокуванням торговельних шляхів і підривом довіри з боку іноземних партнерів. Наприкінці XI – у XII ст. відбулися структурні зміни у міжнародній торгівлі. Візантія переживала внутрішню кризу, що негативно вплинуло на її торгові зв'язки з Руссю. На півночі починає формуватися Ганзейський союз, який змінює конфігурацію балтійської торгівлі, поступово витісняючи руських купців із деяких транзитних потоків. Зменшення обсягів транзитної торгівлі та посилення регіональної ізоляції призводять до часткового згортання Київської Русі з активної участі у євразійських економічних мережах.

Висновки. Зовнішньоекономічні зв'язки відіграли фундаментальну роль у формуванні й розвитку Київської Русі як одного з провідних державних утворень середньовічної Європи. Торгівля стала одним із ключових чинників інтеграції Русі до системи міжнародного розподілу праці й водночас каталізатором внутрішнього соціально-економічного розвитку. Вигідне геополітичне положення перетворило державу на стратегічного посередника між Сходом і Заходом, забезпечивши стабільні канали для експорту власних ресурсів і транзиту товарів інших регіонів. Зовнішньоекономічна діяльність сприяла розвитку міської інфраструктури, ремесел, фінансових відносин і митної політики. Руські міста стали не лише центрами торгівлі, а й політичними й культурними осередками, що активізували регіональний розвиток. Через міжнародну торгівлю князівська влада отримувала важливі фінансові ресурси для зміцнення державних інституцій. Водночас торговельні зв'язки Русі мали стратегічне значення у зовнішній політиці, слугуючи інструментом дипломатії та засобом легітимації влади на міжнародній арені. Занепад цих зв'язків унаслідок внутрішньої фрагментації й зовнішніх загроз продемонстрував тісний зв'язок між економічною стабільністю та політичною єдністю держави, що стало однією з передумов загального ослаблення Київської Русі наприкінці XI – у XII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прийдун С. Історико-геополітичні передумови та основні етапи формування зовнішньополітичної діяльності України. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць.. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2017. № 19. С. 79–90.
2. Горін Н. О. Міжнародна торгівля як чинник та складова зародження підприємництва у Київській Русі (X–XIII ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2015. № 48. С. 12–26.
3. Горін Н. О. Історіографія зовнішньоекономічних зв'язків України. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2017. № 50. С. 209–248.
4. Каденюк О. С., Сажко В. В. Історія та культура України: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти. Кам'янець-Подільський, 2022. 445 с.
5. Панов М., Єрмолаєв В. Нова книга про великого князя і законодавця Київської Русі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 306–309.
6. Савченко С. В. Рецепція спадщини Київської Русі в Україні кінця XVI–XVII століття: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України, Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича, Інститут народознавства. Л., 2005. 229 с.
7. Задорожний В., Кундрат Ю. Курс історії української культури (XIX – початок XXI ст.): Навч. посібник для студентів-україністів. Ужгород: Гражда, 2009, 432 с.
8. Лановик Б. Ф. Економічна історія України і світу: навчальний посібник. Тернопіль: Збруч, 2002. 256 с.
9. Чайковський В.Ф. Економічна історія світу і України: Навч. посібник. Тернопіль, Лілея, 1992. 184 с.
10. Леоненко П.М. Економічна історія: Навч. посібник. Київ: Знання-Прес. 2004. 499 с.
11. Толочко П. П. Київська Русь. Київ: Абрис, 1996. 360 с.
12. Вегеш М. Київська Русь у міжнародних відносинах. *Світ історії*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. С. 4–26.
13. Історія України в документах і матеріалах. Т.1: Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII ст. К.: АН УРСР, 1939. 293 с.
14. Греков Б.Д. Київська Русь. К.: Рад.школа, 1961. 500 с.

СМЕРТЕЛЬНИЙ ПРИЦІЛ ВАРВАРИ МОТОРИ: ЛЕГЕНДА ЧИ ІСТОРІЯ?

Терпляча Анна,

здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
e-mail: terpliachaanna@gmail.com

Науковий керівник: **Іванова Людмила,**
кандидат історичних наук, професор
кафедри історії України, етнології
та краєзнавства
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Епоха козацтва займає особливе місце в пантеоні української історії, будучи періодом героїчних звитяг, національного піднесення та формування унікальної ідентичності. Козаки, стали уособленням сили духу та незламності, їхні подвиги оспівувалися в думах і легендах. Проте, за тінню гучних перемог та брязкотом зброї часто залишалася непоміченою роль українських жінок у козацькому русі. Історичний погляд традиційно фокусувався на образі козака-воїна, ніби замовчуючи той факт, що за кожним героєм стояла мати, дружина, сестра, яка не лише чекала з походу, а й нерідко брала активну участь у боротьбі.

У XIX ст. дослідники історії почали відзначати особливі риси характеру, притаманні українським жінкам, такі як схильність до боротьби, відвага та незалежність духу. Відомий історик українсько-польського походження, Й. Роллє, описував українок XVI–XVII ст. як «легендарних амазонок», підкреслюючи, що саме обставини життя на прикордонних землях сприяли формуванню у жінок активної життєвої позиції та рис, які традиційно вважалися чоловічими [1].

Саме до таких постатей належить Варвара Мотора, чия історія спонукає переосмислити усталені уявлення про місце жінки в козацькому суспільстві та її внесок у творення історії України.

Дослідження постатей, подібних до, Варвари, сприяє утвердженню багатоголосої історичної пам'яті, де кожен голос – важливий. Легенди про жінок-козачок відіграють значну роль у формуванні національного уявлення про героїзм, самопожертву та боротьбу за свободу. Саме в таких образах історія стає ближчою, людянішою й водночас багатогранною, відкриваючи нові теми для осмислення не лише минулого, але й сучасності.

Справжнє походження Варвари Мотори невідоме. За легендою, сотник запорозьких козаків Яшний, повертаючись з походу, натрапив на зруйноване татарами село, де в палаючій хаті почув дитячий плач. Він врятував маленьку дівчинку з вогню та удочерив її, назвавши Варварою. Після цього Яшний оселився біля дніпровських порогів. Варвара зростала поруч із названим батьком, навчаючись військовій справі та володінню зброєю.

У ніч з 17 на 18 серпня 1635 р. запорозькі козаки під проводом Івана Сулими здійснили успішний штурм фортеці Кодак. Ця твердиня вважалася майже невразливою завдяки передовим на той час інженерним рішенням, запозиченим з французької фортифікаційної практики, та потужному гарнізону, укомплектованому польськими вояками. Проте, навіть ця неприступна споруда не встояла перед козацьким натиском [2]. За переказами Варвара Мотора також брала участь в цій битві.

Після захоплення фортеці сотник Яшний залишився там із загonom, до якого приєднався молодий хорунжий Семен Мотора. Між Семеном та Варварою спалахнуло кохання, однак, Яшний, ймовірно, не вважав цю партію гідною для своєї доньки, зважаючи на козацьку вдачу Семена.

Під час одного з набігів татарської орди на Самарську переправу козаки, очолювані Семеном Моторою, здобули перемогу над переважаючими силами ворога. Вирішальну роль у битві відіграв невідомий лучник, який влучно вражав ординців із засідки. Після бою на стрілах було виявлено написи: «Варвара Кодак», «Варвара Яшна» та «Варвара Мотора». З цього моменту Варвару, яка носила три імені, почали називати «трюхликою» та прийняли до козацького товариства. Яшний, під враженням від її героїзму, більше не чинив перешкод її шлюбу з Моторою, чиє ім'я вона писала на своїх стрілах поряд з батьковим.

За легендою, у 1638 році Варвара брала активну участь у повстанні під проводом Якова Острянина. Особливо відзначилася вона під час оборони повстанського табору біля Жовнина на річці Сулі. Їй було доручено знищувати важливих осіб у ворожому таборі, для чого до неї приставили шістьох козаків, які заряджали мушкети та готували стріли [3, с. 35]. Польські розвідники виявили, що найбільшим злом для їхнього війська є жінка-лучниця, яку вони вважали відьмою. Станіслав Потоцький наказав відкривати гарматний вогонь по будь-якій жінці, поміченій у козацьких шанцах. Дуже багато жіноцтва полягло від розривів порохових ядер, серед них, за переказом, загинула і Варвара Мотора [4, с. 104–105].

Після загибелі Варвари Мотори її поховали на березі річки Сули під Жовтином. На територіях, де проходили загони Семена Мотори, залишилися назви місцевостей, пов'язані з іменем Варвари: «Варварина сопка», «Варварина могила», «Варварині груди», «Розпадок Варвари». Ці топоніми є свідченням вшанування її героїчного внеску в боротьбу українського народу.

Варвара Мотора є знаковою фігурою в історії українського козацтва, уособлюючи силу, відвагу та активну участь жінок у захисті рідної землі. Проте, питання про історичну достовірність її існування все ще залишається відкритим для дискусії.

З одного боку, наявність легенд, що передаються з покоління в покоління, а також топонімічних об'єктів, названих на її честь, свідчить на користь того, що Варвара Мотора – не просто вигаданий персонаж. Можливо, вона була реальною історичною постаттю, чиї подвиги з часом обросли легендами та міфами, перетворившись на символ жіночої сили та героїзму. Крім того, згадки про активну участь жінок у військових діях козаків зустрічаються і в інших історичних джерелах, що підтверджує загальну тенденцію залучення жінок до суспільно-політичного життя того часу.

З іншого боку, відсутність однозначних документальних підтверджень з XVII ст., таких як козацькі реєстри, листи чи спогади сучасників, змушує істориків підходити до образу Варвари Мотори з певною обережністю. Цілком можливо, що її образ є колективним уособленням героїчних вчинків багатьох безіменних козачок, які відігравали важливу роль у забезпеченні тилу, лікуванні поранених, а іноді й безпосередньо брали участь у бойових діях. У такому разі, Варвара Мотора стає символом не конкретної особи, а цілого соціального феномену – активної участі жінок у козацькому житті.

Висновки. Сьогодні, в епоху активного перегляду гендерних ролей та переосмислення історичного наративу, постать Варвари Мотори має значний потенціал для популяризації в освіті, літературі та масовій культурі. Вивчення таких постатей сприяє глибшому розумінню ролі жінок у національній історії, руйнуючи стереотипи та відкриваючи нові сторінки героїчного минулого. Її історія, навіть якщо частково міфологізована, стає важливим прикладом того, як жіночі постаті можуть бути інтегровані в національний пантеон, не як пасивні супутниці, а як активні учасниці й творчині історії.

На нашу думку, дослідження постаті Варвари Мотори має велике значення не лише для з'ясування історичної правди, але й для розуміння соціальних відносин в українському суспільстві минулого. Незалежно від того, чи була вона реальною історичною особою, чи уособлює колективний образ, Варвара Мотора є важливим символом жіночої сили, відваги та внеску в боротьбу за свободу України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ролле Й. Жінки при Чигиринському дворі. *Хроніка* – 2000. 1994. № 3–4. С. 134–175.
2. Бראהда О. Варвара Мотора: козачка-«снайпер», яку вороги вважали відьмою... *Всеукраїнська незалежна суспільно-громадська газета «Козацький край»*. 2017.
3. *Українки в історії* / за ред. В. Борисенко; передм. І. Дзюби. К. : Либідь, 2004. 328 с.

4. Мицик Ю. А. «Тії слави козацької повік не забудем...»: Історико-краєзнавчі нариси про пам'ятні місця Дніпропетровщини періоду Визвольної війни українського народу 1648–1654 років / Ю. А. Мицик, І. С. Стороженко, С. М. Плохій та ін. Дніпропетровськ, 1989.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ГЕТЬМАНЩИНИ ДОБИ ІВАНА МАЗЕПИ

Гандзюк Святослав,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: sviatoslavhandziuk@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**

доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Іван Степанович Мазепа є однією з визначних постатей української історії, видатним гетьманом, державним діячем, дипломатом і меценатом, чиє правління (1687–1709) припало на складний і переломний період. Особливу вагу в його правлінні займали міжнародні відносини Гетьманщини, які в той час стали надзвичайно гострими й динамічними. Гетьманщина, розташована на стратегічному перехресті Східної Європи, опинилася під потужним тиском з боку Московського царства, амбіцій Речі Посполитої, впливу Османської імперії та Кримського ханства. За цих напружених обставин ключовим завданням Мазепи стало збереження автономії Української козацької держави та захист її національних інтересів.

На початку гетьманування Івана Мазепи зовнішньополітична активність Гетьманщини суттєво обмежувалася умовами Коломацьких статей 1687 року [1], які закріпили посилений контроль Московського царства над міжнародною діяльністю Української держави. Внаслідок цього Україна, як союзник Москви, була змушена брати участь у її численних війнах: спершу проти Кримського ханства та Османської імперії [2], а згодом – у Великій Північній війні проти Швеції і польського короля Станіслава Лещинського, який був союзником шведів [3, с. 136–154]. Усвідомлюючи загрози для автономії та необхідність зміцнення своєї держави, Мазепа намагався вести приховану дипломатичну діяльність. Він шукав нових союзників і можливостей для самостійного політичного курсу, намагався підтримувати добросусідські відносини з усіма сусідніми країнами. Особливу увагу гетьман приділяв Чорноморському питанню, оскільки для економічного розвитку та зміцнення Гетьманщини було важливо мати вихід до Чорного моря. Важливе місце займало питання збереження та розширення автономії

Гетьманщини від зростаючого впливу Московського царства. Гетьман прагнув до міжнародного визнання Гетьманщини як повноцінного політичного суб'єкта та захисту прав і вольностей козацтва від зовнішніх посягань.

Велику роль в міжнародній діяльності гетьмана Мазепи мала його освіта [4, с. 10], знання та досвід. Для розуміння особливостей міжнародної політики Івана Мазепи важливо враховувати умови формування його світогляду, які заклали основу і стали ключовими рушіями політичних рішень. Дитинство Івана Мазепи припало на період національно-визвольної боротьби українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Важливу роль відіграло його походження з відомого українського шляхетного роду Мазеп-Колединських та середовище, у якому виростав Іван Мазепа. Батько Івана Мазепи Степан-Адам Мазепа був соратником гетьмана Б. Хмельницького, деякий час перебував на Запорізькій Січі, а у 1654 р. обіймав посаду білоцерківського городового отамана. Він також був одним з найближчих соратників гетьмана І. Виговського. Товаришував з Юрієм Немиричем. Перебував у складі українського посольства у Варшаві на сеймі, що мав ратифікувати Гадяцьку угоду 1659 року.

Як і більшість тогочасних шляхетських дітей початкову освіту майбутній гетьман здобув вдома. У цьому велика заслуга його матері. Саме вона виховала свого сина у глибокій пошані до православної віри й навчила його читати та переписувати Євангеліє. Згідно зі свідченнями Величка, Мазепа здобув освіту в Києво-Могилянській колегії та Єзуїтському колегіумі у Варшаві, а упродовж наступних трьох років продовжив навчання у Німеччині, Італії, Франції та Нідерландах, де отримав цінний досвід європейського політичного та культурного життя. Завдяки освіченості та знанню багатьох мов, Мазепа ще в молодому віці активно залучався до дипломатичних місій, що давало йому можливість глибоко ознайомитися з політичною ситуацією в Україні та за її межами.

Без сумніву, важливі політичні події та культурні процеси, які відбувалися на той час у європейських країнах, а також і в Україні, певним чином впливали на формування особистості майбутнього гетьмана. Ці ранні впливи та освіта заклали міцний фундамент для його діяльності надалі на міжнародній арені. Отримавши повноцінну освіту європейського рівня, зокрема військову, Іван Мазепа стрімко просувався на вищі посади при королівському дворі Речі Посполитої, а невдовзі став помітною фігурою в старшинському оточенні гетьманів України Петра Дорошенка й Івана Самойловича. В процесі становлення Мазепа здобуває багатий досвід міжнародних відносин, який згодом використовує в діяльності.

З приходом Мазепи до влади, Гетьманщині було нав'язано Москвою нові Коломацькі статті [5, с. 18–20], які суттєво обмежували діяльність

гетьмана, зокрема міжнародну політику Гетьманщини, в цих статтях зазначалося наступне: *«...щоб від навколишніх Государів листи прочитавши, до Великих Государів відсилати... а від себе чи проти тих листів ні до кого нічого не писати...»*. Щодо російсько-польського мирного договору, обумовлювалося ставлення нового гетьмана до «Вічного миру»: *«...мир і союз укладений з Королем Польським тримати міцно і задовольнятися тими містами, які в договорах названі, і в уступленні в сторону Польську не вступати й до порушення договорів ніяких причин не давати»* [6]. Згідно з положеннями Коломацьких статей, окрім Києва, московські гарнізони повинні були дислокуватися в Чернігові, Переяславі, Ніжині та Острі. Гетьману заборонялося змінювати склад генеральної старшини без згоди Москви, а також установлювати прямі дипломатичні зв'язки з іншими країнами. Незважаючи на ці обмеження у сфері міжнародних відносин Гетьманщини, Іван Мазепа мав можливість впливати на позицію московського двору у тристоронніх російсько-польсько-турецьких взаєминах, що дозволяло йому визначати напрями зовнішньої політики свого уряду. Як свідчать історичні джерела, Мазепа підтримував певні контакти не лише з окремими представниками влади Речі Посполитої, а й з Османською імперією, Кримським ханатом, а також князівствами Молдовою та Волощиною. Хоча гетьман офіційно інформував Москву про всі свої контакти з іноземними правителями, історики припускають, що вже з початку 90-х років XVII століття він міг вести і таємне листування.

Після кримського походу гетьмана Івана Мазепи та князя Голіцина 1689 р., в якому вдалося захопити Перекоп, Мазепа здобув авторитет і повагу в нового московського царя Петра I, що, певною мірою, на якийсь час полегшувало міжнародну діяльність Гетьманщини. Гетьман докладав значних зусиль для підтримки добрих відносин з московським царем, але чудово розумів загрози, що йшли від Москви, прагнув посилити незалежність України. Певним чином національні інтереси Гетьманщини співпадали із тією діяльністю, яку здійснював Петро I до 1699 р., оскільки це давало можливість Україні вийти до Чорного і Азовського морів, адже після доби Руїни в Україні турки з татарами за активної допомоги поляків заблокували вихід в Чорне море для козацького флоту. Мазепа усвідомлював, що контроль над чорноморським узбережжям відкриє нові можливості для торговельних маршрутів, сприятиме економічному зростанню і зміцнить міжнародне становище держави. У 1691 р. козаки взяли штурмом турецькі фортеці на Дніпрі, в 1695 р. засадили фортеці козацькими залогами, блокували турецький флот в Чорному морі і відтягували на себе велику частину кримської орди під час Азовських походів 1695–1696 рр. царя Петра I. Козацький флот атакував Очаків і

проводив бойові операції в Чорному і Азовському морях, захопивши десятки турецьких галер і фортецю Іслам-Кермен [7, с. 236–250].

Таким чином, бачимо, що Гетьманщина мала непрості міжнародні відносини з Османською імперією і Кримським ханством. З одного боку, вона постійно конфліктувала з цими державами, беручи участь у кампаніях Московського царства проти них. З іншого, – через тиск Москви, Мазепа розглядав можливість встановлення союзницьких відносин із Османською імперією і Кримським ханством для протидії російській експансії. Про це свідчать його таємні контакти з представниками цих держав із метою досягнення взаємовигідних домовленостей. Проте через низку факторів, включно з релігійними розбіжностями й історичними конфліктами, повноцінного союзу між Гетьманщиною та її південними сусідами так і не було створено. Зрештою, у кінці 1690-х рр. цар Петро I почав здійснювати свій задум припинити війну з Туреччиною і почати війну проти Швеції. Це згодом стало катастрофічним для Гетьманщини.

У цей час Мазепа зіткнувся з проблемою поділу українських земель між Московським царством та Річчю Посполитою, закріпленим умовами «Вічного миру» 1686 р. Ця угода суттєво обмежувала можливості для об'єднання Лівобережної та Правобережної України під єдиною гетьманською булавою. У відносинах з Польщею, Мазепа діяв обережно, намагаючись не порушувати умов «Вічного миру», але, водночас, шукаючи шляхи для поступового посилення впливу Гетьманщини на Правобережжі. Він неодноразово звертався до Москви з проханнями посприяти приєднанню території полків Палія до Лівобережного гетьманату, проте Москва не бажала загострювати відносини з Польщею.

З початком Великої Північної війни, ситуація в регіоні кардинально змінилася. У 1704 р., отримавши наказ від Петра I, Мазепа ввів козацькі війська на Правобережжя для допомоги польському королеві Августу II Саксонському у боротьбі проти шведської загрози. Цей крок став вирішальним у тимчасовому об'єднанні українських земель під владою Мазепи, який відтепер фактично став правителем «обох сторін Дніпра» [8, с. 16].

Під час війни московський цар нещадно експлуатував всі ресурси України, козацькі полки були змушені брати участь у війні далеко за межами своєї країни, несучи значні втрати, крім того цивільне населення Гетьманщини змушене утримувати російські війська і забезпечувати їх всім необхідним та працювати на спорудженні фортець. Політика Московії призводила до остаточної втрати автономії Гетьманщини та позбавлення всіх прав і свобод населення. У контексті зростаючої загрози з боку Московського царства, Іван Мазепа розпочинає таємні переговори зі шведським королем Карлом XII, який в цей час вів війну проти Росії. Важливим етапом у формуванні цього союзу стали перемовини з

представниками Речі Посполитої та польським королем Станіславом Лещинським, союзником Швеції.

У процесі військових дій у Польщі та Литві, Мазепа постійно мав стосунки і добрі відносини з польськими начальниками, а коли до влади прийшов Станіслав Лещинський – фаворит шведського короля, то гетьман зумів налагодити з ним таємну дипломатію. Тогочасна стратегія української дипломатії зосереджувалася на підтримці лояльних відносин із Москвою, паралельно активізуючи переговори з Лещинським. Це мало на меті, у разі успіху польсько-шведської коаліції, досягти домовленостей із Польщею щодо гарантування прав України в рамках Речі Посполитої, а також встановити прямі контакти зі Швецією. Із записів капелана короля Карла XII Нордберга відомо, що І. Мазепа надіслав таємного листа С. Лещинському з пропозицією допомогти шведам знищити „шість чи сім тисяч московитів, які були в Україні» [9, с. 26]. Дана інформація підтверджується тим, що С. Лещинський видав універсал „гетьманові, Війську Задніпровському Запорозькому та всій Україні» [10]. У ньому король Речі Посполитої закликав українців до повернення під протекцію „дідичного пана» й обіцяв захист перед „чужим ярмом» московського царя. Помітною фігурою у цій дипломатії була княгиня Дольська. Вона була посередницею між королем Станіславом і гетьманом Мазепою. В одному із своїх листів до гетьмана повідомляла, що поміж придворних московитів шириться чутка про вмовляння Меншикова до царя заарештувати Мазепу, як зрадника, а на його місце поставити когось із своїх. Через княгиню Дольську гетьман Мазепа отримував листи від самого короля Станіслава Лещинського. Ще одним важливим посередником в таємній дипломатії гетьмана Мазепи був львівський єзуїт Зеленський, з яким мав давні стосунки. Окрім посередників гетьман особисто контактував із шведським і польським королями, про що засвідчив у зверненні до старшини та козаків під містечком Семенівкою, перед зустріччю з армією Карла XII. В цій же промові гетьман повідомляє про договори, укладені з шведським королем, які забезпечували протекторат для України, гарантами цього були Франція і Німеччина. Українсько-шведським договором передбачалося прийом шведського короля в Сіверщині й передача йому всіх фортець цієї провінції, а також забезпечення можливості зробити там зимовий постій, тим часом Мазепа повинен зібрати все козацьке військо, прихиливши на свій бік слобітських та донських козаків і приєднати до цього союзу калмицького хана Аюка. Варто згадати, що гетьман Мазепа відправляв посланця до кримського хана з проханням посилення шведського війська. В другій Україно-шведській угоді, що була укладена у квітні 1709 р. поблизу Великих Будищ зазначалося, що шведський король не буде укладати угоди з

московською державою до часу повного визволення України включно із Запорозькою Січчю.

Ключовим моментом у Великій Північній війні, а також для гетьмана Івана Мазепи, стала Полтавська битва, яка відбулася 27 червня 1709 р. Це зіткнення – кульмінація союзу між Гетьманщиною та Швецією, що був спрямований на звільнення України від впливу Московського царства. Незважаючи на надії Мазепи та Карла XII на перемогу, шведська армія зазнала поразки від російських військ під командуванням Петра I. Поразка під Полтавою мала катастрофічні наслідки для Гетьманщини та особисто для гетьмана Мазепи. Його плани створення незалежної Української держави під протекторатом Швеції зруйнувалися. Мазепа, разом із королем Карлом XII, був змушений втекти на територію Османської імперії, де й помер 22 вересня 1709 р. в місті Бендери.

Наслідки Полтавської битви для міжнародного становища Гетьманщини були вкрай негативними. Московське царство, скориставшись поразкою шведів і переходом Мазепи на їхню сторону, розпочало жорсткий курс ліквідації останків української автономії. Відбулися репресії проти прихильників Мазепи, а влада Гетьманату була суттєво обмежена. Полтавська битва стала переломним моментом, після якого Гетьманщина повністю втратила свою суб'єктність на міжнародній арені. Її зовнішня політика стала повністю контролюватися Москвою, а територія поступово інтегрувалася до складу Російської імперії та з погляду української історії, спроба Івана Мазепи вивести Україну з-під московського впливу була останньою можливістю захистити права й державність Гетьманщини. Хоча битва завершилася трагічно, але цей крок та союз зі Швецією стали прикладом і орієнтиром для боротьби за національну незалежність та самовизначення України. Справу гетьмана Мазепи продовжили його соратники під проводом нового гетьмана Пилипа Орлика.

Підсумовуючи міжнародну діяльність Гетьманщини доби Івана Мазепи, можна сказати, що гетьман майстерно використовував обмежені можливості для підтримки контактів із сусідніми державами з метою забезпечення та захисту національних інтересів України, соборності українських земель, економічного та культурного розвитку і зміцнення українського впливу на міжнародній арені. Кульмінацією зусиль І. Мазепи став ризикований, але свідомий перехід на бік Швеції у Північній війні, що був відчайдушною спробою вирватися з-під гніту Московії та забезпечити Україні в майбутньому суверенітет та надійний захист.

Висновки. Пропонована тема дослідження актуальна і в наш час, оскільки боротьба за збереження української державності та спроба розірвати зв'язки з Москвою знаходять прямі паралелі в сучасній історії України. Подібно до часів І. Мазепи, Україна сьогодні знову опинилася на складному геополітичному роздоріжжі, відстоюючи свій суверенітет та

територіальну цілісність перед агресією з боку росії, яка прагне відновити свій імперський вплив. Сучасні події є трагічним продовженням багатовікової боротьби українського народу за право на самовизначення, яке намагався реалізувати гетьман Мазепа, що прослідковується в його пошуку союзників у Європі для протистояння Москві і це перегукується із сучасною зовнішньою політикою України, спрямованою на зміцнення партнерства з країнами Заходу для захисту від російської агресії. Вибір Мазепа між промосковською орієнтацією та європейським шляхом розвитку залишається ключовим і актуальним цивілізаційним вибором для України і сьогодні. Таким чином, досвід Мазепа та наслідки його політики слугують важливою історичною настановою та уроком про ціну свободи, необхідність єдності й рішучості у відстоюванні національних інтересів перед зовнішніми загрозами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крупницький Б. «Обрання Мазепа гетьманом і перший період його правління». URL: <http://www.mazepa.name/history/krupnicki-3.html#31>.
2. Чухліб Т. статті: «Іван Мазепа як полководець: військові походи до Хаджибеу, Північного Причорномор'я та Криму в 1687–1699 рр.». URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron3.chtyvo.org.ua%2FChukhlib_Taras%2FIvan_Mazepa_iak_polkovodets_viiskovi_pokhody_do_Khadzhybeiu_Pivnichnoho_Prychornomoria_ta_Krymu_u_16.pdf.
3. Дорошенко Д. Нарис історії України. Том II. Київ, 1991. 349 с.
4. Чухліб Т. Іван Мазепа. Київ, 2012. URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron3.chtyvo.org.ua%2FChukhlib_Taras%2FIvan_Mazepa.doc.
5. Мазепа. Збірник / ред. Іванченко. Ю. Київ: «Мистецтво», 1993. 240 с.
6. Чухліб Т. Перші роки гетьманування Івана Мазепа. URL: <http://www.mazepa.name/history/chuhlib2.html>.
7. Історія Русів / ред. Сидоренко В. Київ, 1991. 318 с.
8. Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. Зб. наук. праць / ред. Смолій В. А. Київ, 2008. 398 с.
9. Павленко С. Військо Карла XII на Півночі України. Київ: Києво-Могилянська академія, 2017. 512 с.
10. Історія, філософія, релігія: Як Росія зрадила Україну: проблеми взаємовідносин між царським та гетьманським урядами. URL: <http://www.hetman.tv/nomera/2010/2010-6-1-30/chuhlib.html>.

ПОЯВА РОСІЙСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ПРОШАРКУ В СОЦІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ ПРАБОРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У XIX ст.

Тарасов Євгеній,

здобувач вищої освіти другого рівня
факультету соціо-психологічної
діяльності, реабілітації та професійної освіти
НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»
e-mail: emty29@gmail.com

Науковий керівник: **Скрипник Анатолій,**

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри інклюзивної освіти,
реабілітації та гуманітарних наук
НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Мілітаристська сутність Російської імперії, політичним змістом якої протягом XVIII–XIX ст. були майже безперервні наступальні війни, втілювалася за допомогою досить ефективної регулярної армії. Цей державний інститут, подібно ненажерливій істоті, постійно вимагав нових людських ресурсів, поповнюючись черговими або позачерговими рекрутськими наборами до регулярних армійських полків. З плином часу особовий склад виснажувався фізично і морально, вимагав заміни на більш молодий і здоровий контингент. Відомо, що ставлення до солдатів в європейських арміях того часу як до живих бездумним механізмам не передбачало комплексного соціального піклування або опіки з боку держави. Російська не була винятком. Нездатних нести військову службу через старість і погане здоров'я відправляли у відставку «на власний прожиток», як відпрацьований матеріал.

З кінця XVIII ст. в російській державі поступово починає формуватися новий прошарок суспільства з яскраво вираженими військовими ознаками, що представляв собою принципово інше соціально-демографічне явище зі всіма атрибутами і передумовами розвитку в перспективі як окрема каста або група жителів імперії. Відправною точкою служив той факт, що рекрути, потрапляючи до збройних сил, майже відразу ж втрачали свої старі соціальні зв'язки, і з часом потроху усвідомлювали себе представниками іншої спільності, поступово адаптуючись до нових реалій і поширюючи свій статус у майбутньому на власні сім'ї. Держава зробила все необхідне для того, щоб військова служба для цього стану стала довічною і спадковою, разом з тим, у вигляді заохочення звільняючи його представників від сплати всіх державних податків і виконання численних повинностей.

На момент повного приєднання земель Правобережної України, служба в російській армії була довічною. З 1793 р. її обмежили 25 роками, як й в європейських арміях, а з 1834 р. – 20 роками для музикантів, солдатів-євреїв і солдатських дітей, більшість стрійових солдатів «служило під прапорами» 15 років, а весь інший час, до 25-річчя, перебували у безстроковій відпустці [1, с. 347].

Існувала логічна закономірність і взаємозалежність між експансіоністським просуванням московської імперії зі сходу на захід і південь, в якості історичної першопричини; і насильницьким становленням нових суспільних реалій і форм – як похідного результату. Є підстави вважати, що на цих територіях в досліджуваний хронологічний період такого поширеного соціального явища, як літні і хворі відставні російські солдати майже не спостерігалось. Військо Речі Посполитої в кінці XVIII ст. не було регулярним, а його ядро становили підрозділи, сформовані за територіальним принципом «народових бригад». Нечисленні професійні ветерани за свої заслуги, як правило, облаштовувалися в сільській місцевості як вільні селяни або дрібна шляхта. Тільки з приходом і розповсюдженням великих мас російських військових поступово почало зароджуватися і розвиватися таке суспільне явище, як відставні солдати, які з часом все більше впливали на соціально-економічні та політичні реалії в регіоні.

Після укладення Кайнарджийського миру з Оттоманською Портою Катерина II у своєму маніфесті від 2 вересня 1793 р. наказала розпочати демобілізацію літніх і хворих солдатів з бойових полків [2, с. 459]. Однак, загальна політична нестабільність на території Правобережної України, польське повстання на чолі з Т. Костюшком (1794) і третій розділ Польщі (1795 р.) не давали підстав для масового звільнення ветеранів. Це могло б негативно позначитися на боєздатності більшої частини полків. Тільки через два роки, у жовтні 1795 року Військова колегія видала указ про «Порядок відставки від служби військових нижніх чинів». Таких військових розділили на дві категорії: ті, хто не придатний до служби за станом здоров'я і віком; і ті, хто вислужив свої довгі 25 років. Для перших підставою для звільнення могли стати особисті огляди генералів і медичних чинів, які звільняли від служби «тих, хто має хворобливі напади, старі роками і не здатні до польової служби». Їх відправляли дослужувати у гарнізонні батальйони. Друга категорія мала вибір: солдат, що мають родичів, які погодились утримувати їх до смерті, відправляли з належними документами до місця проживання; а тих, кому нікуди йти – до гарнізонних батальйонів та інвалідних команд [3, с. 811]. Вважаємо, що саме з цього часу почав зароджуватися новий соціальний шар в населених пунктах краю, який поступово зростав і зміцнювався протягом наступних десятиліть, але довгий час не мав серйозного впливу на соціальні реалії.

Починалося з невеликих груп відставних солдатів, що оселялися, як правило, у містах; там їм легше було прожити, швидше знайти роботу і в перспективі обзавестися сім'єю. Так в одному з «Описів» жителів Кам'янця-Подільського, датованого 1795 р., повідомляється про те, що в місті налічувалося 68 осіб осілих військових [4, с. 93–104]. Крім польських відставників, серед них могли бути ветерани російських частин, що перебували на той час в самому місті та його околицях: Новоингенмарландский, Володимирський, Чернігівський мушкетерські полки і два батальйони з Єгерського корпусу. Підставою для умовного, можливо, нерівномірного розподілу цієї категорії жителів міста служить той факт, що на 1793 р. тодішній польський гарнізон налічував майже 5 тисяч солдатів і офіцерів. Логічно припустити, що частина з них після капітуляції і розформування залишилася в місті. Схожу ситуацію можна було спостерігати і в інших населених пунктах краю, особливо вздовж старого російсько-польського кордону. Наприклад, в таких маленьких містечках, як Кременець, офіційно на 1798 рік налічувалося ні багато, ні мало 840 осіб відставників [5, с. 13]. Ймовірно, більшість з них були солдатами, а потім й відставниками збройних сил польської держави, що записані в офіційні звіти як одна з категорій з загальної кількості жителів. Тому, вважати точними і остаточними наведені вище цифри, ніби відображають суто російський військовий елемент, не варто.

З початком правління Олександра I, в березні 1802 р. вийшов указ, згідно з яким бажані відставні солдати могли звільнитися з інвалідних команд і оселитися у поміщиків на батьківщині або у своїх родичів з їх письмової згоди і гарантіями належного облаштування, «харчування і повного утримання до смерті». Для цього вони повинні були надіслати письмове підтвердження на адресу губернського правління, а чиновники передавали його командирі команди як дозвіл на звільнення з паспортом [6, с. 69].

Продовження процесу наповнення території регіону відставниками почався тільки з 20-х роках XIX ст. У вересні 1820 р. вийшов сенатський указ про «Відставку нижніх військових чинів, які вислужили встановлені строки», тобто 25 років в армії і 22 роки у гвардії. Були введені нові зразки відпускних паспортів, які мали три форми залежно від станової приналежності солдата. «Форма 1» видавалася «зарахованим до рекрутів міщанам і людям казенного відомства, солдатським і піддямим дітям, церковникам і селянам, відпущеним поміщиками на волю», які в перспективі повинні були проживати у великих населених пунктах і в повітових містах і містечках. Найпоширеніша, зважаючи на переважно селянське комплектування російської армії, «Форма 2» видавалася всім, хто був на військовій службі «з поміщицьких селян і дворових людей», вони повинні були повернутися до хліборобської праці. І «Форма 3» – видавалася вихідцям з «орних солдатських дітей», які після 15 років

служби повинні були повернутися на свої місця проживання до 15 червня 1831 р. До кожного з таких паспортів додавався повний послужний список власника з відмітками про місце служби, нагороди, описом зовнішності (фотографій ще не існувало – А. С.), віку, сімейного стану, а також обов'язків та прав відпускника. Йому казали «...поводити себе чемно і доброзичливо, одягатися акуратно, бороду голити, по світу не ходити, від протиправних вчинків утримуватися ... і підкорятися Начальству...» [7, с. 445–449].

Звільнялися ветерани обов'язково у військових мундирах, вихід за межі полку в цивільному одязі був заборонений особисто царем Миколою I [8, с. 58]. У вересні 1832 р. вийшов указ щодо звільнених солдатів за віком, неміччю і каліцтвам, які були неспроможні прогодувати себе на час прямування до місця проживання. Військовий міністр наказав відправляти цих бідолах з конвоями Внутрішньої варти, тобто разом із злочинцями, але з поліпшеним харчуванням на кошти Провіантського департаменту зі сплатою обивателям кормових грошей [9, с. 597].

Після поразки у російсько-турецькій війні 1828–1829 рр. Микола I вирішив скоротити армію шляхом надання відставок старим солдатам. Враховуючи їх участь у воєнних баталіях, обґрунтовуючи це рішення мужністю і героїзмом, продемонстрованому полками на Балканах, він наказав звільняти нижніх чинів що прослужили у гвардії 20 років, а в інших родах військ – 22 роки, у відставку. Це були солдати, що служили в полках і дивізіях 2-го, 3-го і 4-го піхотних корпусів. Саме їх виводили на відпочинок і переформування на територію Правобережної України. В руслі тогочасної державної політики щодо створення і розвитку військових поселень планувалося облаштувати прикордонні населені пункти по річці Дністер в Бессарабії і Подільської губернії і населити їх відставними нижніми чинами [10, с. 45]. Таким чином, в майбутньому це б допомогло вирішити два важливі завдання: по-перше, створити з військових поселень надійний захист південно-західних кордонів імперії, а по-друге, мати біля цих меж завжди готові до виступу частини. Однак, у цьому випадку військовослужбовці звільнялися не в остаточну відставку, а у відпустку на 5 років, і тільки після закінчення цього строку остаточно звільнялися від служби, як тоді говорили, «в чисту відставку». Крім того, сам термін «безстрокова відпустка» не вважався абсолютним поняттям, тобто таке звільнення передбачало при необхідності ймовірність призову солдата в будь-який момент в армію [11, с. 757].

Саме з цього часу в населених пунктах Правобережної України стало з'являтися все більше відставних, а потім і безтерміново-відпускних солдат. Одні з них – місцеві жителі, які поверталися після 20-річної служби в рідні краї, інші – ті, які вирішили не повертатися в рідні краї, а залишатися там, де стояли їхні полки. Якщо припустити, що старий солдат

звільняється в 1834–1837 рр., після визначеного законами терміну, то логічно допустити, що він потрапив в армію рекрутом ще на початку XIX ст., під час форсованого збільшення чисельності збройних сил для боротьби з Наполеоном. За статистичними підрахунками, на 1836 рік по всій Російській імперії статус відставного солдата мали 120852 особи чоловічої статі, тобто це власне самі солдати-ветерани, і 192147 членів їх сімей жіночої статі [12, с. 55].

На середину XIX ст. позначилися райони найбільшої концентрації військового прошарку у Російській імперії. Головною причиною було розташування регулярних військ у стратегічних пунктах, що створювало скупчення звільнених військовослужбовців. З урахуванням військових поселень і кількістю рекрутських наборів за три десятиліття XIX століття чимала частка припадає на територію Київського генерал-губернаторства, зокрема, на Київську і Подільську губернії. Тобто, з 20-х рр. виникла тенденція не тільки появи, але й неухильного зростання представників цього стану на території краю, кількість якої до початку 40-х рр. досягла майже 1,5 % від загальної кількості відставників по всій державі [13, с. 164].

З кінця 30-х років XIX ст. відставні і відпускні солдати стали несподіваним джерелом поповнення кадрових складів інших силових установ окружного та місцевого рівня. У «Губернських відомостях» Волинської та Подільської губерній у серпні 1838 року з'явилися оголошення «Про виклик відставних і перебуваючих у безстрокових відпустках нижніх військових чинів для заповнення місць у Прикордонній варті». Начальник Скулянського митного округу повідомляв, що з причини великого некомплекту стражників – близько 40 осіб – дозволено набрати охочих з солдатів, крім «...калік і немічних». Передбачалося укладення «підписки» (офіційного контракту – А. С.) терміном на два роки на посади кінних об'їждчиків або піших стражників з забезпеченням одностроями, зброєю і грошима. «Прикордонники зобов'язані стояти на постах біля кордону і захищати її від таємних перетинів і передач, а за всі затримані товари і втікачів – отримувати грошові винагороди» [14, с. 4].

З лютого 1839 р. було дозволено комплектувати Лісову службу нижніми чинами, які перебували у безстрокових відпустках. Вчорашні солдати із задоволенням йшли на таку роботу в якості об'їждчиків і лісових сторожів, а Лісовий і Межовий інститути ліквідували брак кадрів. Вимагалось лише письмове підтвердження місцевого начальства про «благонадійність нижнього чину» [15, с. 4]. Такі працівники звільнялися від обов'язкової присутності на періодичних військових зборах та оглядах, «[...] з причини ймовірних збитків завданих лісам під час їх відсутності» [16, с. 127]. З 1840 р. в повітах губерній при Земських судах і Станових квартирах сформували Розсильні команди, де відставні і безтерміново-відпускні солдати використовувалися в якості кур'єрів,

супроводжуючих та конвойних. Однак, під час перевірки цих підрозділів у лютому 1842 р. за наказом київського генерал-губернатора майором Сальтисоном в Подільській і Волинській губерніях виявили не зовсім належний стан забезпечення та оснащення службовців всім необхідним, крім Проскурівської команди [17, арк. 2-2зв; 41-41зв]. Сама служба в таких командах була далеко не безпечною. Пристав 2-го стану Ковельського повіту Волинської губернії за наказом станового пристава в лютому 1843 р. відправив двох своїх помічників з числа безстроково відпущених солдатів до поміщика Т. Хойнацького з повідомленням про виплату до скарбниці недоїмок. Той у відповідь жорстоко їх побив при виконанні службових обов'язків, що і засвідчив повітовий лікар.

Відставні солдати зі своїми сім'ями селились в губернських і повітових містах краю, де вони розраховували знайти засоби для прожитку. Саме там їх із задоволенням брали на посади сторожів, двірників, швейцарів і тому подібну роботу. Збільшення кількості відставних і відпускних солдатів на ринку праці підтверджує й офіційна статистика. Саме в період з 1829 по 1839 рік відбулися різкі коливання чисельності звільнених з армії нижніх чинів: відразу ж після закінчення російсько-турецької війни 1828–1829 рр., через великі втрати у полках, отримали відставку лише 3052 людини; а у 1839 р. – в руслі політики скорочення витрат на армію, було відпущено по домівках відразу 63503 військовослужбовців [18, с. 41].

Висновки. Вивчення архівних матеріалів і праць українських істориків, їх систематизація та аналіз змін у державній політиці з даного кола питань дозволяє зробити кілька висновків. По-перше, умови для виникнення воєнного стану на нових територіях формувалися під впливом мілітарно-політичних реалій на Правобережній Україні, визначальним чинником яких стали частині регулярних військ імперії; по-друге, зародження досліджуваного стану стало відправною точкою для поступового зміни загальної соціальної структури тогочасного суспільства, особливо в містах і містечках регіону; по-третє, до середини XIX ст. відставні і відпускні солдати завдяки своєму авторитету серед селян і міщан, оскільки вважалося, що «...вони за час служби багато побачили і багато знають», стали все більше впливати на суспільну свідомість представників бідних верств, до їх думки все більше стали прислухатися на загальних зборах та сільських сходах; вчетверте – згідно з офіційною статистикою того часу відсоток належних до військового стану був досить низьким, але демонстрував тенденцію зростання і зміцнення, що сталося впродовж другої половини XIX – початку XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скрипник А. Ю. Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792–1865 рр.): монографія / Кам'янець-Подільський: вид. ФОП Зволейко Д. Г., 2016. 612 с.
2. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое (далі – ПСЗРІ-1), СПб., 1830. Т. XXIII. № 17149.
3. ПСЗРІ – 1. СПб., 1830. Т. XXIII. № 17402.
4. Петров М. Населення Кам'янця-Подільського та його етнічна структура в другій половині XVI–XVIII ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, інформаційно-видавничий відділ. Т. 11. 2003.
5. Карпіна О. Місто Кременець у першій третині XIX століття. Волинські Афіни. 1805–1833: [зб. наук. праць / під ред. Маковського С. та ін.]. Тернопіль: Богдан, 2006.
6. ПСЗРІ – 1. СПб., 1830. Т. XXVII. № 20175.
7. ПСЗРІ – 1. СПб., 1830. Т. XXXVII. № 28420.
8. Воспоминания Ивана Меньшаго. *Русская старина*. Том 9. Май. 1874.
9. ПСЗРІ – 2. СПб., 1832. Т. VII. № 5595.
10. Цубенко В. Л. Військові поселення кавалерії на території України: особливості та загальні тенденції існування: монографія / Одеса: Астропринт, 2008. 456 с. іл.
11. Большая энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания / [под ред. С. Н. Южакова и проф. П. Н. Милюкова]. Второй том. Арбуа де Жюбанвиль – Беллинггаузен. Безсрочный отпуск. С.-Петербург: Книгоиздательское Товарищество «Просвещение». 1900.
12. Сборник статистических сведений о России, издаваемый статистическим отделением Императорского русского географического общества. Книжка I / [под ред. М. П. Заблодского], Чл – Сотр. Имп. Руск. Геогр. Общ. Санктпетербург: В Типографии II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1851.
13. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии Часть I. С.-Петербург. В типографии Министерства Внутренних Дел. 1852.
14. О вызове отставных и состоящих в безсрочном отпуске нижних воинских чинов для занятия мест в пограничной страже. Объявления и извещения. *Подольские губернские ведомости*. № 35. 27 августа 1838 г.
15. Объявления. Отдел второй (местный). Часть официальная. *Киевские губернские ведомости*. № 31. 1 августа 1853 года.
16. ПСЗРІ – 2. СПб., 1840. Т. XIV. Отд. 1. № 11993.
17. Державний архив Волинської області. Ф. 368, Оп. 1, Д. 63, Л. 2–2зв; 41–41зв.
18. Историческое обозрение военно-сухопутного управления 1825–1850 гг. Санктпетербург. Печатано в военной типографии. 1850.

ПРЕСА НАДДНІПРЯНЩИНИ ТА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Дяків Вікторія,

здобувачка вищої освіти другого рівня

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: vika0612vika@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**

доктор історичних наук, професор

кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

Преса Наддніпрянщини та західноукраїнських земель кінця ХІХ – початку ХХ ст. відігравала важливу роль у формуванні національної свідомості, культурного життя та громадської думки. У цей період українська преса стала основним інструментом боротьби за збереження національної ідентичності та культури, хоча функціонувала в різних політичних умовах. У Наддніпрянщині, під контролем Російської імперії, українські видання часто стикалися з жорсткими цензурними обмеженнями, в той час як на західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорщини, умови для розвитку преси були значно сприятливішими.

Преса на Наддніпрянщині розвивалася в умовах жорсткої політичної репресії. Після Валуєвського циркуляра та Емського указу, які фактично забороняли українську мову в офіційних виданнях, більшість газет і журналів або маскували свої національні мотиви під нейтральними темами, або виходили за кордоном. Проте навіть в таких умовах з'являлися видання, які намагалися підтримати українську культуру. Одним з таких видань була газета «Киевская старина», яка публікувала матеріали з історії, етнографії та літератури, ставши важливим осередком для культурного відродження. Газета «Хлібороб», перша щоденна україномовна газета, стала важливим носієм ідеї національної самосвідомості. В умовах цензури частина україномовних видань намагалася маскувати свої національні спрямування або видаватися за кордоном, де вони могли залишатися менш обмеженими [1].

На східних українських землях перше пресове видання з'явилося в 1812 р. в Харкові «Харьковский еженедельник». У 1816 р. почали виходити журнали «Украинский вестник» (редактор – Г. Квітка-

Основ'яненко) та «Харьковский Демокрит» (видавець В. Маслович). В Одесі з 1822 р. друкувався «Journal d'Odessa», а з 1827 – «Одесский вестник», перша на українських землях щоденна газета. У Києві в 1835–1838 та 1850–1858 рр. виходили листки «Киевские объявления». З 1838 р. в губернських містах Російської імперії почали видаватися «Губернские ведомости», що включали офіційні розпорядження та неофіційну інформацію про місцеву історію та статистику.

У Харкові виходили альманахи «Украинский альманах» (1831) та «Утренняя звезда», а в Санкт-Петербурзі 1841 року Є. Гребінка почав видавати альманах «Ластівка», що містив твори українських письменників. 1843–1844 рр. у Харкові виходив альманах «Молодик» [2, с. 122].

На західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорщини, ситуація була менш обмеженою. Революція 1848 р. стала вирішальним моментом для розвитку української преси в Галичині. Завдяки скасуванню цензури в цей період, почали виходити численні нові часописи, серед яких важливе місце посідала газета «Зоря Галицька», яка стала першим українським національним виданням. Вона відіграла важливу роль у формуванні національної свідомості серед українців Галичини, висвітлюючи політичні, культурні та соціальні питання. Крім того, в цей період почали виходити й інші видання, такі як газета «Буковина», яка активно підтримувала національне відродження в регіоні [3, с. 29].

Конкуренцією для «Зорі Галицької» став «Дневник руський», орган політичного товариства «Собор руський», який виходив латиницею і кирилицею, але через проукраїнські статті був припинений. Після революції 1848–1849 рр. газету перейняли москвофіли, і згодом, незважаючи на спроби відновлення україномовного випуску, «Зоря» припинила існування в 1857. Просвітні товариства також мали свої видання: Галицько-руська матиця видавала «Науковий збірник» (1864–1868) і «Літературний збірник» (1869–1874), а «Руський інститут Народний дім у Львові» – «Наука» і «Русская рада». Однак унаслідок політичного тиску та фінансування з Росії ці видання мали обмежений вплив [4].

З початку ХХ ст. на західноукраїнських землях преса набувала все більшого політичного характеру. Видавалися численні партійні газети, серед яких «Добра новина», «Селянин», «Праця», «Гасло». Вони висвітлювали питання національної незалежності, підтримували політичні рухи та сприяли мобілізації українців до боротьби за національні права. У цьому контексті важливою була й активність пресових видань, які обговорювали актуальні події на Наддніпрянщині, а також забезпечували інформаційну підтримку рухів за національну самостійність.

Попри різні умови функціонування преси в Наддніпрянщині та західноукраїнських землях, їхня спільна мета полягала в підтримці національної культури та мови. В Україні, зокрема на Наддніпрянщині, преса не могла публічно виступати з політичними вимогами, що змушувало її діяти за межами дозволеного. В той же час, у Галичині, де преса мала більшу свободу, видання відкрито співпрацювали з політичними партіями і активно підтримували боротьбу за національні права українців. Галицька преса також передавала заборонену літературу на Наддніпрянщину, підтримуючи зв'язки між українськими регіонами, що було важливим для збереження національної єдності [5, с. 33].

Події 1905–1907 рр., що стали важливими для соціальних і політичних змін в Російській імперії, мали великий вплив на розвиток місцевої преси. Наприклад, в Катеринославщині діяло понад 20 періодичних видань різного спрямування, зокрема офіційних газети, таких як «Екатеринославские губернские ведомости» та «Вестник Екатеринославского земства», що висвітлювали позицію влади. Водночас, разом із ними з'являлися й газети, які підтримували політичні зміни, зокрема «Народная газета Бахмутского земства». Цей процес значно сприяв розвитку самостійних організацій і місцевої самоорганізації, що стали важливими чинниками в боротьбі за національні права.

Преса в Галичині, особливо на початку ХХ ст., була важливим елементом національної самоорганізації. Вона допомогла українцям адаптуватися до умов громадянського життя, сприяла розвитку просвітницької діяльності та ставала засобом поширення національної свідомості. Преса активно підтримувала селян, зокрема через видання на зразок «Зоря», що значно сприяли освітньому розвитку населення.

Висновки. У підсумку, преса кінця ХІХ – початку ХХ ст. відіграла центральну роль у національному відродженні України. Вона не тільки об'єднувала українців навколо ідеї національної самобутності, але й ставала важливим інструментом політичної боротьби за національні права. Незважаючи на складні умови, преса залишалась потужним чинником у збереженні української культури та мови, втілюючи прагнення до незалежності та розвитку національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко А. Преса православної церкви в Україні 1900–1917 рр.: Культура. Суспільство. Мораль. Д., 2002. 308 с.
2. Бібліографія української преси 1816–1916. К., 1930. 288 с.
3. Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии (1904–1915): Бібліогр. довід. К., 1991. 43 с.
4. Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1923): Іст.-бібліогр. етюд. К., 1926. 76 с.
5. Кревецький І. Перша газета на Україні. К., 1927. 134 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ ШКІЛЬНИХ МУЗЕЇВ В УКРАЇНІ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Гарбуз Марія,

здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Науковий керівник: **Подобєд Олена,**

доктор історичних наук, доцент
кафедри джерелознавства та СІД,
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Сьогодні в Україні діє понад чотири тисячі шкільних музеїв. Це найчисельніша група музеїв, що складають музейну мережу країни. Однак діяльність шкільних музеїв залишається поза увагою дослідників [3].

Історія шкільних музеїв в Україні бере початок у другій половині XIX ст. і пов'язується з діяльністю земств. Музеї при навчальних закладах відігравали важливу роль у розвитку освіти, адже були не лише сховищами артефактів, а й навчально-науковими центрами. Експонати шкільних музеїв допомагали учням краще опанувати навчальний матеріал.

Хоча окремі аспекти діяльності шкільних музеїв у другій половині XIX – на початку XX ст. перебували у полі зору дослідників, однак комплексне вивчення їхньої ролі в музейному та освітньому просторі України залишається недостатньо розробленим.

В Україні у XIX – на початку XX ст. процеси створення та функціонування музеїв були тісно пов'язані із загальними тенденціями розвитку освіти та науки. Дослідження їхньої діяльності дає змогу простежити особливості освітньої політики того часу, а також визначити внесок музейної справи у формування національної ідентичності.

Дослідження діяльності шкільних музеїв в Україні у XIX – на початку XX ст. спирається на різноманітну джерельну базу, яка включає нормативно-правові акти, архівні документи, наукові праці та сучасні дослідження. Ці джерела дозволяють відтворити процес становлення та розвитку музейної справи в освітніх закладах того часу.

Нормативно-правова база діяльності шкільних музеїв відображена в офіційних документах, які визначали їхні завдання та функції. Питанням формування нормативно-правової бази музеїв при навчальних закладах займається науковиця Лариса Гайда. Зокрема, вона звертає увагу, що «діяльність музеїв при навчальних закладах підлягає одночасному підпорядкуванню як органів управління освітою, так і культурою» [1, с.

50]. У статті зазначається, що на початку ХХ ст. процес утворення шкільних музеїв не був систематичним, упорядкованим. Створювались такі музеї для підвищення ефективності навчально-виховного процесу, задля реалізації краєзнавчого принципу викладання. Проте музей міг виконувати різні функції – бути як предметним кабінетом, так і слугувати для міжшкільних виставок. З часом шкільні музеї набували важливого значення для організації позакласної роботи. Тобто навчальна функція музеїв розширилась у навчально-виховну [1, с. 52].

Особливу цінність становлять документи, що відображають досвід організації шкільних музеїв у першій половині ХХ ст. У виданні «Шкільні музеї в Україні в першій половині ХХ сторіччя» [5] зібрано праці українських педагогів того часу, які описують методики створення та використання музеїв у навчальному процесі. Ці матеріали демонструють, як музеї сприяли впровадженню наочних методів навчання та активізації пізнавальної діяльності учнів.

У виданні «Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність» заслуговує на увагу стаття Лариси Гайди «Становлення і розвиток музеїв при навчальних закладах України». Зазначається, що важливим фактором для створення шкільних музеїв було поширення у навчальному процесі принципу наочності [4, с. 7].

На початку ХХ ст. важливу роль у висвітленні діяльності шкільних музеїв в Україні відігравали періодичні видання. Вони не лише інформували громадськість про нові експозиції та наукові досягнення, але й сприяли обміну досвідом між педагогами та науковцями, популяризували музейну справу та підкреслювали її значення в освітньому процесі. Від 1914 р. видавався журнал для вчителів «Школьные экскурсии и школьный музей». На початку ХХ ст. прогресивні освітяни вважали, що навчальні музеї є невід'ємною частиною тогочасної школи [4, с. 7].

У педагогічних журналах публікувалися матеріали, присвячені організації шкільних музеїв, методикам їхнього використання в навчальному процесі та ролі музеїв у вихованні учнів. Ці статті містили практичні поради щодо створення музейних експозицій, залучення учнів до збору та систематизації матеріалів, проведення екскурсій та тематичних занять.

Варто звернути увагу на працю дослідника початку ХХ ст. Миколи Хитькова «Шкільний музей. Його значення і організація» [2]. Свою роботу автор присвятив шкільному музейництву, обґрунтував у ній необхідність створення музеїв при навчальних закладах, цілі і напрямки їх розвитку. Мета створення книги – показати вагомий вплив принципу наочності на навчання та викликати інтерес громадськості до шкільних музеїв. М. Хитьков зазначав, що у шкільному музеї мають бути зібрані

колекції всього, що щоденно використовується під час занять як наочність. Крім того, всі матеріали мають бути упорядковані і систематизовані, щоб вчителі з легкістю знаходили необхідне у даний момент. Також важливим є те, що велика частина колекцій має бути зібрана самими учнями, це є корисним досвідом для дітей.

Заснування та розвиток шкільних музеїв було обумовлено потребами навчального процесу – реалізацією принципу наочності навчання і пов'язувалося у першу чергу з діяльністю земств. У другій половині XIX ст. в межах освітньої діяльності земств почали з'являтися перші шкільні музеї. Їхнє заснування було тісно пов'язане з реформами земської освіти, які сприяли поширенню практичних методів навчання. Шкільні музеї в земських школах ставали важливим елементом навчального процесу, допомагаючи учням засвоювати знання через безпосереднє ознайомлення з предметами та явищами реального світу.

Однією з головних цілей створення шкільних музеїв було забезпечення реалізації принципу наочності навчання. У той час підхід до освіти поступово змінювався: теоретичні знання доповнювалися практичними заняттями, що відповідало новим педагогічним концепціям. Музеї допомагали вчителям наочно пояснювати природничі, історичні та етнографічні аспекти. Саме тому вони найчастіше формувалися як природничо-історичні колекції або етнографічні зібрання.

Формування фондів шкільних музеїв здійснювалося як за рахунок пожертв від місцевих жителів і меценатів, так і завдяки зусиллям самих учнів та вчителів. Останні організовували екскурсії, під час яких збирали природні матеріали, археологічні знахідки, зразки корисних копалин, гербарії тощо. Це сприяло розвитку дослідницьких навичок учнів, залучало їх до активного пізнання навколишнього середовища та культурної спадщини.

Земські шкільні музеї значною мірою орієнтувалися на природничі науки. Так, у багатьох навчальних закладах формувалися колекції мінералів, рослин, комах і птахів, які використовувалися для вивчення географії, біології та природознавства. Подібні музеї не лише забезпечували матеріали для уроків, а й виконували роль освітніх центрів для місцевого населення, адже нерідко експонати виставлялися для загального огляду.

Окрім природничих колекцій, у деяких земських школах створювалися етнографічні музеї. Вони містили предмети народного побуту, зразки традиційного одягу, ремісничі вироби та старовинні рукописи. Такі зібрання мали велике значення для збереження культурної спадщини регіонів, а також допомагали учням краще розуміти історію та традиції власного народу.

Шкільні музеї також виконували просвітницьку функцію. Вчителі організовували публічні лекції, тематичні виставки та наукові

демонстрації, які відвідували не лише учні, а й їхні батьки та місцева громада. Це сприяло загальному підвищенню рівня освіти та поширенню наукових знань особливо серед сільського населення.

Розвиток шкільних музеїв у земських школах значною мірою залежав від педагогічної ініціативи. Найбільш успішними були ті заклади, де вчителі мали досвід роботи з музейними матеріалами та підтримували ідею використання наочності у навчанні. Вчителі не лише збирали експонати, а й розробляли спеціальні методики роботи з ними, що дозволяло ефективно інтегрувати музейні матеріали в освітній процес.

Незважаючи на всі переваги, розвиток шкільних музеїв стикався з труднощами. Найбільшою проблемою було недостатнє фінансування, через що багато музеїв створювалися стихійно і часто залишалися без системного поповнення. Деякі школи не мали відповідних приміщень для експозицій, тому експонати зберігалися у класах або навчальних кабінетах. Однак навіть за таких умов музеї виконували свою основну функцію – сприяли підвищенню якості навчання.

Висновки. Таким чином, у статті розглянуто історію шкільних музеїв в Україні у XIX – на початку XX ст., проаналізовано їхню діяльність та роль у реалізації принципу наочності навчання. Шкільні музеї стали невід’ємною частиною освітньої системи. Вони сприяли розвитку наукового мислення, формуванню дослідницьких навичок у школярів і збереженню культурної спадщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайда Л. Формування нормативно-правової бази діяльності музеїв при навчальних закладах України. *Краєзнавство*. 2011. № 3. С. 49-56.
2. Єфімова В. Книги-ювіляри: Н.А. Хитков «Школьный музей. Его значение и организация». URL: <https://pmu.in.ua/actual-info/%d0%ba%d0%bd%d0%b8%d0%b3%d0%b8-%d1%8e%d0%b2%d1%96%d0%bb%d1%8f%d1%80%d0%b8-%d0%bd-%d0%b0-%d1%85%d0%b8%d1%82%d1%8c%d0%ba%d0%be%d0%b2-%d1%88%d0%ba%d0%be%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d1%8b%d0%b9-%d0%bc/>
3. Рудницька Т. Шкільні музеї і музейна педагогіка в Україні в першій половині XX століття: персоналії. URL: <https://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/school-museums/>
4. Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність. Матеріали обласної науково-методичної конференції. Кіровоград: Видавництво КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2008. 148 с. URL: http://zoomus.lviv.ua/files/ukr_museum%20pry%20navchal_zakladi.pdf
5. Шкільні музеї в Україні в першій половині XX сторіччя / Педагогічний музей України; укладачі : В. О. Гайдей, О. П. Міхно ; наук. консультант О. В. Сухомлинська. Вінниця: Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2020. 208 с. (Сер. «Педагогічні републікації»; вип. 7).

МІЛІТАРНИЙ ДОСВІД УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА В ЛЕГІОНІ УСС (1914–1916 РР.)

Сусь Вікторія,

здобувачка вищої освіти першого рівня

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: victoriia2003@gmail.com

Науковий керівник: **Валіон Оксана,**

кандидат історичних наук, доцент

кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

На початку XX ст. воєнні катаклізми суттєво змінили суспільну динаміку, впливаючи на всі сфери життя, у тому числі на соціальний статус жінок. Замість традиційних ролей, що обмежувалися домом і родиною, вони почали активно долучатися до громадських і навіть військових процесів. Незважаючи на численні бар'єри, зокрема соціальні та культурні, брали участь у бойових діях, що стало справжнім викликом тогочасним уявленням про гендерні ролі. Перші значущі підтвердження цього явища спостерігалися під час Першої світової війни, зокрема у контексті участі жінок в складі легіону Українських Січових Стрільців (УСС).

Проблематика мілітарного досвіду українського жіноцтва актуальна і сьогодні, в умовах російсько-української війни. Адже жінки поряд із чоловіками показують приклади мужності, героїзму та відваги, захищаючи нашу землю.

Створення УСС у 1914 р. як підрозділу австро-угорської армії було знаковою подією для українського національного руху. Це формування не лише відновило збройну боротьбу за незалежність, а й стало символом нового політичного усвідомлення, що визнавало прагнення до самостійності. Українські січові стрільці виступали національним символом боротьби за незалежність, а їх внесок у визвольний рух залишився важливим аспектом історії [6, с. 87].

У 1914 р. в легіоні було створено окрему жіночу бойову одиницю, яка стала першим військовим підрозділом у Європі, що складався виключно з жінок. Це було унікальне явище на той час, що підкреслювало важливість жіночої участі в боротьбі за національну незалежність. До цього

підрозділу долучилося 34 жінки, які пройшли весь шлях Першої світової війни, зробивши суттєвий внесок в історію української армії [1, с. 192].

Формування мілітарного досвіду українського жіноцтва та початок їх активної участі у військовому русі можна простежити вже у 1911 р., коли Іван Чмола, на той час студент Львівської політехніки, заснував Пласт – перший український скаутський рух. Вже на початку цього руху в його складі були дівчата, серед яких Олена Степанів, Софія Сидорович, Ганна Дмитренко, Марія Якимович та інші, що свідчить про початок зміни соціальних ролей в українському суспільстві [3, с. 56].

У січні 1914 р. було створено організацію «Січові Стрільці II», у складі якої сформували жіночий підрозділ – чоту, що об'єднувала 33 жінки. Вони проходили вишкіл, організований за зразком підготовки регулярних військових частин. Після складання урочистої присяги учасниці отримали спеціальні стрілецькі відзнаки, що засвідчували їх офіційне зарахування до лав українського війська [4, с. 12].

Мотиви та шляхи, якими потрапляли на фронт, варто розглядати крізь призму їх особистих історій, внутрішніх переживань і численних труднощів, що супроводжували цей процес. Яскравим прикладом є випадок із життєпису Олени Степанів. Під час підготовки документів для участі у військових діях вона звернулася до фотографа, вдягнена у чоловічий одяг, що викликало підозру щодо її намірів приховати свою стать. Це призвело до затримання поліцією. Завдяки втручання Володимира Старосольського вдалося уникнути серйозних наслідків і продовжити шлях до фронту. Цей епізод виразно ілюструє складнощі, з якими стикалися жінки, прагнучи вступити до війська, а також упередження, що панували в суспільстві відносно їх ролі у бойових діях [2, с. 122].

Цікаво й те, що різні джерела подають відмінні версії того, як саме О. Степанів потрапила на фронт. У своїх мемуарах вона описує конфлікт із інспекційним офіцером на львівському вокзалі як один із моментів, що ускладнили її шлях. Водночас в інтерв'ю, яке вона дала віденській пресі у 1915 р., Олена зазначає іншу версію – мовляв, її відправлення на передову було пов'язане з наказом, але їй спершу відмовили у виїзді через коротке волосся, що суперечило звичному уявленню про жіночий вигляд.

Ці свідчення демонструють, що для жінок шлях до фронту був не лише фізично важким, а й психологічно виснажливим. Їм доводилося долати не лише формальні бар'єри, а й глибоко вкорінене упереджене ставлення з боку чоловіків, зокрема командирів, які часто не сприймали їх як повноправних учасниць бойових дій. Труднощі, з якими зіштовхувалися, прагнучи воювати, були частиною ширшої картини соціальних стереотипів і обмежень, характерних для тогочасного уявлення [8].

Така ситуація характерна не лише для України, але й для інших країн, особливо намагання змінити своє місце в армії, долаючи опір традиційних гендерних норм. В Україні ж, завдяки таким особистостям, як Олена Степанів, відбувся важливий крок до того, щоб жінки змогли активно брати участь у військових діях і довести свою здатність до служби на рівних із чоловіками.

Жіноча чота УСС активно брала участь у боях Першої світової війни, зокрема у 1915 р., коли підрозділ брав участь у бою під Семиківцями. Бій очолила хорунжа Софія Галечко, яка стала першою українкою, що здобула офіцерське звання. Це є значущим підтвердженням високого рівня довіри до її професіоналізму. Впродовж боїв жінки займали передові позиції, що призводило до значних втрат у їх лавах. Однак внесок діячок у захист українських територій не залишився непоміченим [7, с. 87].

Особливий героїзм жінки легіону проявили під час боїв за гору Маківка, де їх мужній виступ отримав офіційне визнання у вигляді нагород. Олена Степанів та Софія Галечко стали першими, хто був у листопаді 1914 року нагороджений медаллю «За хоробрість», що підкреслювало важливість внеску в боротьбу за незалежність України.

Одним із вагомих напрямів мілітарного досвіду була участь жінок у військовій розвідці. Використання їх як розвідниць і зв'язкових стало важливою стратегією, особливо через здатність проникати непомітно через бойові лінії та потрапляти у тил ворога. Це дозволяло ефективно отримувати важливу інформацію та передавати її до командування, що суттєво підвищувало оперативність розвідувальних операцій. У таких умовах жінки могли діяти швидше і менш помітно, ніж чоловіки, що було важливим фактором у веденні військових операцій.

Однією з найвідоміших розвідниць легіону Українських Січових Стрільців стала Ірина Кузь, яка здобула славу за свою відвагу під час боїв на горі Маківка. Вона захопила у полон російських солдатів і отримала важливі документи, що стали ключовими для подальших військових операцій [9].

Іншим пріоритетним напрямом була служба у санітарних частинах, де вони виконували надзвичайно важливу роль, часто в умовах, що не відповідали стандартам безпеки та гігієни. Представниці, які входили до складу товариства «Січові Стрільці II», працювали у польових шпиталях, пересувних лазаретах та на фронтових потягах, де їм доводилося стикатися з антисанітарними умовами, браком ліків та перев'язувальних матеріалів. Поряд із медичними сестрами, вони виконували функції помічниць лікарів, а в окремих випадках – лікарів, хоча інколи не мали відповідної медичної підготовки.

Попри обмежену медичну освіту, жінки виявляли значну відданість своїй справі, часто рятуючи життя солдатів під час боїв. Водночас високий рівень ризику, зокрема через розповсюдження тифу серед

військових, не оминув і санітарок. Багато з них помирали від цього небезпечного захворювання, що підкреслює їх самопожертву та героїзм, з якими виконували свої обов'язки.

Австрійський журналіст Франс Мойнер назвав участь жіноцтва у війні одним з «романтичних чудес» Першої світової війни. Він високо оцінював звитягу українських воячок, підкреслюючи їх відважний внесок у військові операції. Імена та портрети відомих «усусусок» – жінок, що стали частиною легіону Українських Січових Стрільців, регулярно з'являлися на сторінках австрійської преси, що свідчить про широкий резонанс і захоплення цією унікальною роллю. Мойнер акцентував на їх рішучості та героїзмі, які, на його думку, стали важливою частиною історії цієї війни [10].

Жіноча чота в легіоні Українських Січових Стрільців не мала формального визнання та статусу. Впродовж 1915–1916 рр. жінок було повністю усунено з фронту через загальну заборону, введену в австрійській армії. Ситуація ще більше ускладнилася після того, як О. Степанів потрапила в російський полон, що негативно позначилося як на моральному, так і на політичному стані. Перебування на фронті було ускладнене також через гендерні стереотипи, встановлені командуванням австрійської армії. Важливим фактором було упереджене ставлення до українських військових формувань з боку австрійського й угорського командного складу, що суттєво обмежувало їх можливості.

Зазначимо, що під час Першої світової війни роль жінок у збройних силах різних країн суттєво відрізнялася залежно від національного контексту.

На відміну від більшості країн, де вони виконували переважно допоміжні функції, українки в УСС були безпосередньо залучені до бойових дій, де кристалізувався їх мілітарний досвід. Не лише служили як медики чи зв'язкові, а й брали участь у розвідувальних операціях, виконували бойові завдання на передовій і навіть здобували офіцерські завдання – факт, майже безпрецедентний для тогочасної Європи. Визначними постатями стали Олена Степанів, Софія Галечко та Анна Дмитерко – перші жінки, які офіційно стали офіцерками у регулярному війську [5, с. 89].

У Британії жінки переважно були медичними сестрами, волонтерками і представницями адміністративного персоналу. Їх діяльність зосереджувалася на підтримці армії в тилу, через що вони не були включені до активних бойових частин. Деякі з них працювали як військові кореспондентки або брали участь у громадських ініціативах, однак військових звань, схожих до українських жінок-офіцерок, не отримували.

У Росії також жінки здебільшого служили в тилу – переважно як медсестри або задіяні у технічних службах. Хоча в окремих випадках вони

брали участь у бойових діях (наприклад, як снайперки), проте їх статус залишався нижчим за чоловічий, а офіцерських посад вони майже не обіймали. Системної інтеграції у бойові частини не відбувалося.

Висновки. Таким чином, українські жінки в складі УСС стали винятком серед загальноєвропейської військової практики того періоду. Їх мілітарний досвід, участь у бойових діях, здобуття офіцерських звань та активна роль у боротьбі за національне визволення демонструють високий рівень визнання та залучення до збройної боротьби в Україні – значно ширший, ніж у Великій Британії чи Російській імперії.

Участь жіноцтва у легіоні під час Першої світової війни стала важливою віхою у зміні гендерних ролей в українському суспільстві. Ці жінки, які брали активну участь у бойових діях, не лише довели свою здатність до рівноправного служіння в армії, а й стали важливими символами героїзму і відданості справі національної незалежності. Їх роль на фронті, зокрема в бойових операціях, розвідці і медичній допомозі, стала важливою частиною українського військового руху. Попри труднощі, з якими стикалися при вступі в армію через гендерні стереотипи та соціальні обмеження, участь в УСС змінила уявлення про можливості жінок у військовій справі.

Цей досвід можна порівняти з іншими країнами, де роль жінок обмежувалася підтримкою або медичними функціями, що підкреслює унікальність українського контексту. Жіноча чота УСС стала першим в Європі військовим підрозділом, що складався виключно з жінок, демонструючи важливі зміни в історії військової служби і соціальних ролей того часу. Таким чином, їх історія є важливим кроком до рівноправ'я і ширшого визнання внеску українського жіноцтва у військові дії, що, безумовно, вплинуло на подальшу еволюцію жіночої участі в армії та національній боротьбі.

Сьогодні, під час російсько-української війни, мілітарний досвід українського жіноцтва знову набувається. Адже у Збройних Силах України служать понад 40 тисяч жінок. Вони виконують не лише медичні обов'язки, а й активно беруть участь у бойових операціях на лінії фронту. Як і колись жінки, сучасні українки відважно боронять свою державу та народ від російського імперіалізму. Нині становище у війську значно краще в юридичному та соціальному аспектах, ніж в умовах Першої світової війни, і це здебільшого є заслугою їх попередниць. Хоча процес подолання гендерних упереджень у військовій сфері ще триває, спостерігається суттєвий прогрес у цьому напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лазарович М.В. Чин легіону Українських січових стрільців на Тернопіллі (друга половина 1915 – початок 1918 р.). Bohdan Books, 2023. 224 с.

2. Крокун-Баранова А. П. Витоки ідеї військової підготовки жінок в Україні. Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. 2022. № 58. С. 41–49.

3. Смирнов І.Ф., Любіцева О.О., Цуй Чж. Олена Степанів – офіцер УСС та УГА, український дипломат, географ, геологіст. *Вісник КНУ ім. Т. Г. Шевченка*. 2021. №1/2 (78/79). С. 19–25.

4. Швидченко Т.М. Жінки у боротьбі за українську державність у 1917–1921 рр. *Українознавство*. 2019. №4 (73). С. 8–24.

5. Байдак М. С. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалі Галичини 1914–1924 рр.). Дис. ... канд. істор. наук. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2017. 308 с.

6. Байдак М. П. Жінка із фронту (на матеріалах особових джерел Галичини періоду Першої світової війни). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія»*. 2014. №1(2). С. 191–198.

7. Вільде І. П. Олена Степанів колись і тепер. *Жіноча доля*. 1939. Ч. 9/10. 26 с.

Втеча і повернення: українки в лавах Січових стрільців. *Україна Модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. URL: https://uamoderna.com/md/baidak-women-and-war/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 31.03.2025 р.)

8. Жінки в Легіоні УСС та УГА виборювали не лише незалежність країни. *Аргумент*. URL:<https://argumentua.com/stati/zhinki-v-legioni-uss-ta-uga-viboryuvali-ne-lishe-nezalezhnist-kraini> (дата звернення 01.04. 2025 р.)

9. Жіноча чота легіону Українських Січових Стрільців. *Тернопільщина*. URL:<https://irp.te.ua/zhinocha-chota-legionu-ukrayins-ky-h-sichovy-h-stril-tshiv/> (дата звернення 02.04.2025 р.)

ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЬГИ БАСАРАБ У «СОЮЗІ УКРАЇНОК»

Музика Анастасія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: nastamuzika6@gmail.com

Науковий керівник: **Баран Богдан,**

асистент кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У період національно-визвольних змагань українського народу першої половини ХХ ст., вагомим чинником формування національної свідомості став український жіночий рух. Зазначаючи як внутрішнього, так і зовнішнього впливу, українському жіночому руху таки вдалось зберегти свою національну ідентичність. Цей період виховав чисельну кількість сильних жінок, які розуміли важливість створення Соборної Української Держави. Однією з яскравих прикладів таких людей є Ольга Левицька-Басараб, яка гідно боролась, на рівні з чоловіками, за незалежність української нації.

Вона виступала за становлення українського жіноцтва як рушія змін, шляхом піднесення рівня освіченості і самосвідомості.

Ольга Басараб реалізовувала свої амбіції у різних громадських організаціях, зокрема у найбільш чисельній, на той час організації у Східній Галичині – «Союзі Українок», зробивши значний внесок у діяльність і розвиток організації.

Метою діяльності «Союзу українок» було піднесення рівня освіченості та культури української жінки, заохочення її до самоосвіти, ініціативності, громадської роботи, змагання за рівноправність і самостійність жіноцтва, здобуття незалежності для жіночих організацій, возвеличення імені матері, її ролі в тодішньому суспільстві [2, с. 42].

Як зазначає кандидат історичних наук Бежук Ольга Миколаївна, в своїй кандидатській дисертації: «Окрім того, вперше в Галичині союзнянки робили спробу порушити питання повного і дійсного рівноправ'я українок у Польщі. І хоча ніколи рівноправність не була ціллю українського жіночого руху, а радше передумовою, «СУ» у Львові став осередком активізації жіночих сил та утвердження їх поглядів на фемінізм» [1, с. 101].

У післявоєнний період сформувався кардинально інший образ жінки, жінки яка стала творцем власного майбутнього, яка могла чинити вплив на суспільно-політичні процеси у країні.

Ольга Левицька-Басараб, маючи значний досвід у жіночих громадських організаціях, таких як «Жіноча громада» та «Український жіночий комітет допомоги пораненим українським жовнірам», у грудні 1923 р. приєдналася до «Союзу українок». 9 грудня на засіданні Загальних Зборів обрали управу організації, до якої увійшла і Ольга Басараб, на посаду касира [4, арк. 6]. Членство її було досить коротким, до лютого 1924 р., адже саме тоді її арештувала польська поліція, звинувативши у шпигунстві, однак її економічні знання і досвід у інших громадських організаціях зробив діяльність товариства більш результативнішою.

Праця в Союзі Українок була не легкою, оскільки польська влада всіма силами намагалась не допустити розвитку організації. Так влада періодично не дозволяла організації мати свій статут, що значно обмежувало діяльність товариства. Проте це не зупинило українських жінок і вони надалі продовжували свою працю, зокрема в таких відділах організації як: освітній, міжнародних зв'язків, промисловій, організаційній і сфері товариського життя.

Ольга Левицька-Басараб маючи певний багаж знань в економічній сфері наполягала на створенні власного видання, де б організація могла публікувати свої звіти та звернення, оскільки на той час публікація у таких виданнях як «Наш прапор», «Новий час», «Діло» вимагали значних витрат. Тому вона запропонувала збільшити грошові фонди організації за рахунок збільшення кількості філій та їх членських внесків.

Так у 1923–1924 рр., завдяки ініціативі та наполегливим зусиллям Ольги Левицької-Басараб, було створено нові осередки «Союзу українок» у таких містах, як Коломия, Немирів, Рава-Руська, Броди, Калуш, Старий Самбір і Кам'янка-Струмилова. Інформацію про наповнення фондів Головного Виділу можна отримати з фінансових звітів, з яких видно, що зростання фінансових надходжень дало змогу активізувати благодійну діяльність.

Одним із ключових аспектів діяльності Ольги Левицької-Басараб було налагодження міжнародних контактів. Вона брала активну участь у секції міжнародних зв'язків «Союзу українок» та Комітеті оборони прав жінки. Зокрема, вона долучилася до підготовки листа до Президента «International Woman Suffrage Alliance» Корбетт Ашбі, де наголошувалося на необхідності боротьби за рівноправність українок. Вступ «Союзу українок» до міжнародних жіночих організацій сприяв поширенню інформації про становище українок на світовому рівні [1, с. 103].

Також сферою її діяльності у «Союзі українок» була освіта жінок, оскільки вона розуміла важливість виховання нових поколінь свідомих

громадян. Ольга Басараб долучається до роботи освітньої секції організації через створення товариством мережі національних навчальних інституцій, забезпечення умов для здобуття українським загальною фаховою освіти, дошкільне виховання українських дітей. Впродовж 1923–1924 рр. «Союз Українок» запровадив 20 нових філій котрі діяли як жіночі гуртки при «Простівіті» з ціллю розвитку освідченості жіноцтва Волині. Зокрема сама Ольга неодноразово у своїх поїздках на Волинь сприяла утворенню гуртків у Ковелі Бересті, Холмі, Луцьку [1, с. 104]. Вона розуміла наскільки важливим чинником є єднання народу, простівітництво, освіта і просто коло однодумців. Будучи патріоткою вона також розуміла що в умовах асиміляції, відсутності своєї держави, духовного гніту і економічних труднощів, необхідно скерувати свою працю на формування жінок-особистостей, здатних змінити життя рідного народу на краще. Варто зазначити, що передовсім Ольга Басараб власним прикладом заохочувала жінок до самовідданої праці, саморозвитку та соціальної активності.

Союз українок у совій діяльності часто робив акцент на просвітницьку діяльність найбільш масового соціального класу українського жіноцтва – селянок. Особливий наголос робився на формування їх національної свідомості та піднесення культури. Неодноразово членкині львівського Виділу виступають перед селянками з рефератами про значення жінки в житті нації та суспільства [3, с. 3].

Проте членкині СУ займались не лише просвітницькою діяльністю, а й турбувались про соціально-економічний стан жіноцтва. Так 17 січня 1923 р. відбулось засідання, за участі Ольги Басараб, на якому обговорювали питання створення на селі кооперативів, які б могли покращити соціально-економічне становище жінок.

Ще однією важливою групою жінок, на яку спрямовувалась просвітницька робота організації «Союз українок», були працівниці фабрик та жінки з міського середовища. Особливу увагу на потребу їхнього освітнього і культурного розвитку звертали активні діячки організації, зокрема Ольга Левицька-Басараб, Марія Донцова та Стефанія Савицька. Вони вважали за необхідне покращення рівня знань і загальної культури серед робітниць, що мало на меті сприяти їхній соціальній адаптації та активнішій участі в суспільному житті.

У грудні 1923 р. за ініціативою Відділу «Союзу українок» було вперше порушено питання про відкриття жіночої промислової школи під керівництвом М. Білецької. Такі навчальні заклади, а згодом і створені на їх основі кооперативи, відігравали важливу роль у професійному становленні молодих працівниць, даючи їм змогу впевненіше почуватися на ринку праці, захищати свої права та долучатися до громадських процесів. Паралельно з цим, суттєвий внесок у підвищення освітнього рівня фабричних робітниць зробило й об'єднання жіночих християнських

організацій Львова, яке у 1923 р. сприяло проведенню відповідних навчальних курсів у місті. З метою поширення жіночого просвітництва Ольга Левицька-Басараб разом із представницями «Союзу українок» ініціювала створення жіночих гуртків у низці міст, зокрема в Дрогобичі, Рогатині, Кракові, Перемишлі, Стрию, Станіславові та Тернополі [1,с.103].

Одним із важливих досягнень діяльності «Союзу українок» у перші роки 1920-х рр. стало започаткування мережі дошкільних навчальних закладів, які отримали назву «захоронки». Потреба у «захоронках» зростала через усе активніше залучення жінок до праці як у сільській місцевості, так і в містах, що зумовлювало необхідність організованого догляду за дітьми. Питання створення дитячих садків, які тоді називалися «діточими садками», було офіційно розглянуто на засіданні «Союзу українок» у січні 1924 р. В обговоренні цієї ініціативи взяла активну участь Ольга Левицька-Басараб. Вона по особливому ставилась до дітей та була переконана у потребі національного виховання молодого покоління.

Маючи педагогічні знання та досвід, Левицька-Басараб чітко усвідомлювала: якісне виховання нового покоління українців напряду залежить від рівня освіти, моральності та свідомості жінки-матері. Це спонукало її до постійного саморозвитку – вона не лише активно навчалась, а й регулярно читала, осмислювала актуальні політичні події, підтримувала зв'язки з провідними діячами свого часу. Завдяки наполегливій праці «Союзу українок», незабаром у багатьох населених пунктах Галичини та інших регіонів Заходу України почали функціонувати перші дитячі дошкільні установи. Головним завданням цих закладів було виховання дітей у національному та культурному дусі – з глибокою повагою до українських традицій, рідної мови, землі й родини. Особливою рисою освітньої роботи в цих «захоронках» стало релігійне виховання.

Ольга Левицька-Басараб розуміла, що в умовах бездержавності важливим завданням є формування національно свідомих жінок, здатних впливати на виховання дітей та розвиток суспільства. Саме тому вона сприяла організації заходів, присвячених українським письменникам, зокрема Шевченківських та Лесиних свят. Вона також глибоко шанувала українські традиції і заохочувала інших. Так вона приучає жінок до вишиванок, народних пісень і танців, усілякого художнього ремесла, адже розуміє, що культура це неодмінна складова української нації.

Востаннє О. Левицька-Басараб у складі товариства перебувала 24 січня 1924 р., 7 лютого вона відсутня через «недугу» [4, арк. 10]. А вже 20 лютого 1924 р., Костянтина Малицька, відкривши мирні сходина «СУ», повідомила союзянок про трагічну смерть Ольги Левицької-Басараб.

Проте учасниці «Союзу українок» продовжили втілювати в життя ідеї, яким присвячувала свою діяльність Ольга Басараб, і доклали максимум зусиль, аби звістка про її героїчну смерть набула розголосу на міжнародному рівні.

Висновки. Отже, діяльність Ольги Левицької-Басараб у «Союзі українок» була продовженням її багаторічної участі в громадському, політичному, освітньому та благодійному русі. Вона, разом з іншими активістками, зробила великий внесок у формування українського жіночого руху, який активізувався на тлі національного відродження кінця XIX – початку XX ст. У 1920-х р. «Союз українок» за участі Ольги Басараб втілював ідеї національної освіти та активної участі жінки у суспільстві. Ольга працювала з жінками різних верств: селянками, міщанками, інтелігентками, а її вплив охоплював усі вікові категорії. Її праця сприяла появі покоління свідомих, патріотичних українок, готових діяти на благо своєї нації. У підсумку, жіночі організації, в яких діяла О. Левицька-Басараб, виконали важливу роль у формуванні громадянської свідомості, згуртуванні українського жіноцтва та підтримці національних ідеалів. Їхня діяльність довела, що жінка є невід’ємною частиною боротьби за державність і гідність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бежук О. М. Громадсько-політична діяльність Ольги Левицької-Басараб: дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2010. 205 с.
2. Гудніна Єлизавета Анатоліївна. Діяльність жіночого товариства «Союз українок» (1917–1938 рр.): магістерська робота: 032. Миколаїв, 2024. 105 с.
3. Міронова І., Смишляєва Є. Просвітницька діяльність жіночого товариства «Союз українок» (1917–1938 рр.). Старожитності Лукомор’я. 2023. № 2 (17). С. 50–58.
4. ЦДІАУЛ. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 15. Протоколи загальних зборів товариства та засідань Головного віділу (1923–1927 рр.). 179 арк.

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА У ГЕНЕЗІ УКРАЇНСЬКОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

Пилипів Софія,

здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: pylypivsofiaa@gmail.com

Науковий керівник: **Куций Іван,**
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Загальновідомо, що Іван Огієнко, як науковець та освітній діяч, залишив закарбований слід в історії України завдяки своїй науково-дослідницькій діяльності. Він зробив значущий внесок у освіту та українську культуру, а його підхід до поширення знань залишився для українського народу.

Починаючи з ранніх років історик пробував писати свої перші невеликі праці, опираючись на свої знання і матеріальну допомогу, яку він отримував навчавши інших дітей молитвам, яку йому надавали його перший вчитель Іван Сливка та місцевий священник Никифор Сташевський [1, с. 2]. Це полегшувало матеріальне становище родини, і 13-річний хлопець зміг передплачувати журнал «Сільський вісник», у якому опублікував свій перший твір «Як живуть селяни?» [1, с. 2].

Наступною його спробою видати праці з української філології були у 1915–1918 рр. І. Огієнко написав низку відомих праць, зокрема «Огляд українського мовознавства», «Українська граматична термінологія», «Двоїни української мови» [2, с. 71–72]. Державна служба на посаді доцента і робота з джерелами допомагали йому упорядкувати і інші свої праці, які видавались фактично в одному жанрі-лінгвістичних досліджень. Деякі праці були написані російською мовою. Революційні події 1917 р. залишили слід на працях автора. Він мав зустрічі з багатьма відомими діячами того часу, з надією знайти простір для наукових досліджень, ефективної реалізації його планів та ідей. Він стверджував: «Що головна мета закладів середньої та вищої освіти – це виховання гідних громадян України, які є національно свідомими та мають велику гордість за свій народ, культурно-історичну спадщину та духовні цінності» [1, с. 4].

У 1917–1918 рр. вчений підготував і видав низку підручників з мовознавства і написав перший варіант книжки «Наша культура» [3], яка була видана масовим тиражем, зокрема для потреб українського війська. Пізніше, по завершенню цієї праці, виклад усього матеріалу він підкреслив такими словами: «Я з гірким болем запитую вас: якою ж була б ця наша культура, коли б прямували ми до неї битими шляхами, коли б ми творили її увесь час вільними руками?!» [2, с. 72].

Візьмемо до уваги, що в 1743 р. було зібрано та спалено старі церковні книги в церквах України. І в 1759 р. царський уряд видав наказ про вилучення зі шкіл українських вступних книжок, а в 1769 р. наказав забрати в українців існуючі українські вступні книжки. Ці усі жахливі події в історії України спонукали Івана Огієнка до відновлення втрачених документів, книг, набути нові, не дослідженні монографії.

Буремні 20-ті рр. XX ст. змінили суспільне життя України та створили умови для розвитку національної системи освіти. Освіта набула національного значення в умовах національно-визвольного відродження і відводилася важлива роль у справі освіти та виховання майбутніх поколінь нової нації [5, с. 56].

Беручи до уваги проблеми освіти в ті, революційні часи, І. Огієнко прагнути змінити систему, яку українцям насаджували багато років до цього взявся до рішучих дій. Він виступав ініціатором створення нових національних шкіл, основою яких було з одного боку залучення нових засобів знань в освіту, а з іншого боку, про зв'язок школи з народом як центром морально-політичного виховання, без якого не розвиватиметься суспільне життя. Він сприяв реалізації ідеї національної школи та її втіленню в життя всіма громадськими та державними інституціями [6, с. 55].

З 1919 по 1920 рік Іван Огієнко був міністром освіти УНР, видавав підручники, а в 1919 р. видав указ про українську мову, яка повинна була бути державною у всіх навчальних закладах. Важливі положення розробленої Огієнком концепції шкільної освіти не втратили своєї актуальності й донині. Зокрема, безкоштовна початкова освіта, доступність народних шкіл для всіх суспільних верств, тісний зв'язок шкільництва з соціальним життям, українізація всіх типів навчальних закладів.

Також, ми аналізуємо, в яких жанрах працював автор праць. Проаналізувавши усі вищезазначені роботи, можемо дійти визначення, що більшість робіт періоду з 1900 по 1918 рр. складають науково-популярні монографії, статті у журналах та навчальна література. Починаючи з років освітньої відбудови, а саме з 1920 р. І. Огієнко почав зосереджувати свою роботу над працями в конкретній тематиці, а саме в релігійній. Він створює праці «Головніші правила українського правопису» (1920), «Українські шкільні молитви» (1921), «Духовна освіта в Польщі» (1921)

[6, с. 42]. Мовознавець починає активно писати нові для себе стилі робіт, зокрема, замітки, рецензії, друкується в газетах, таких як: «Громадянська думка» та «Рада».

З 30-х років XX ст. на рахунку І. Огієнка вже налічувалось близько 400 праць. Він не зупинявся розвивати свої наукові досягнення і почав відкривати для себе нові жанри написання. У 1926 р. релігієзнавець був призначений професором кафедри православного богослов'я Варшавського університету [7, с. 185]. Популярний у Варшаві український місячник «Рідна мова» був працею освіти та науки, якому автор праць присвятив декілька років свого життя. У період з 1933 по 1939 рр. він був головним редактором і видавцем цього вісника.

Освітньо-наукові погляди науковця з кожним новим періодом його життя видозмінювались і набували нових форм наукового дослідження. Так, для прикладу, його основними напрямками, які ми досліджували були дослідження важливості освіти для національного розвитку. Він вважав, що освіта є ключем до формування та розвитку нації у її майбутньому. Його праці та лекції вплинули на підвищення освіченості та відданості національній культурі багатьох українців. Зокрема, його книга «Українська культура», в якій він аналізував вплив української самоідентичності на наукову та освітню діяльність суспільства [7, с. 185].

Наступним напрямом, який ми досліджували в ході освітньо-наукової діяльності І. Огієнка-релігійний чинник впливу на освіту. Автор праць займався перекладом релігійних текстів українською мовою, особливо перекладом Біблії, що мало велике значення для духовного та культурного розвитку суспільства. Він зауважує, що релігійне виховання є важливою частиною формування моральних цінностей і національної самосвідомості.

Протягом усього свого періоду життя, який він присвятив релігії, науковець видав понад 100 наукових праць, включаючи науково-популярні монографії, статті, книги. Проте, найфундаментальнішою його працею був переклад Святого Письма українською мовою. До нього, у багатьох вчених вже були спроби перекласти Біблію, проте І. Огієнко був другим автором, який довів справу до кінця і опублікував переклад. Безпосередня робота над перекладом тривала з 1917 р. по 1940 р. Історик мав давню мрію-взятися за таку важливу справу і привернути увагу суспільства до цієї ідеї.

Перед початком написання перекладу, вчений поставив перед собою дві умови, для успішного дослідження: кожен зможе прочитати переклад по-справжньому літературно, звертаючи увагу, по-перше, на точність змісту багатьох незрозумілих слів, а по-друге, на те, що переклад виконано в сучасній літературній формі.

Перше невелике видання у перекладі Огієнка було видано у Львові 1937 р. та перевидано у Варшаві 1939 р. До цього видання також додано Псалтир. Завершений переклад усього Святого письма було закінчено 11 липня 1940 року, але через воєнний стан її не вдалося надрукувати. Згодом, через два роки була надрукована частина Біблії – Новий Завіт. Цього разу видання відбулось у Фінляндії завдяки діяльності Стокгольмського товариства поширення Євангелія.

Науковець, згадує свої враження під час перекладу у праці «Історія української літературної мови» [3]. І. Огієнко вважав, що існування Біблії, написаної рідною мовою, є важливим для будь-якої країни, оскільки це забезпечує духовну єдність і моральне виховання народу. Він стверджує: «Без Біблії не може бути ні культури, ні нації» [3, с. 165]. Іншими словами, це цитування доводить нам, що без наявності Святого Письма державною мовою країни не можливе існування культури і нації. Бачимо, що автор використовував власні знання інших мов у дослідженні перекладу. Зокрема, він намагався зберегти точність і надійність тексту, перекладаючи мовами оригіналу: івриту, арамейської та грецької [3, с. 167].

Вагому роль у перекладі Біблії відіграють підходи до перекладу. Досліджуючи джерела, які безпосередньо описували усі фактори перекладу Огієнком, перерахуємо основні підходи: філологічний, контекстуальний, метод семантичного перекладу та колективний підхід. Він наголошував на важливості збереження стилістичних особливостей оригінального тексту та адаптації тексту до українських мовних норм. «Мій переклад Біблії має бути не лише науково правильним, але й літературно досконалим», – писав вчений [8, с. 54].

У 1955 р. Біблійне товариство нарешті вирішило підготувати до друку переклад Біблії І. Огієнка. Однак ця робота була завершена через сім років. І лише 1962 р. в Лондоні побачив світ переклад Святого письма українською мовою – книга на 1529 сторінок із золотою українською назвою.

Відтоді цей переклад митрополита Іларіона сам послужив зразком для кількох наступних перевидань, особливо в Москві 1988 р. за патріарха Пимена на відзначення 1000-ліття Хрещення Русі [8, с. 58].

У той час Українська Православна Церква перебувала у надзвичайно складному становищі. Крім того, що церква як суспільно-організаційна структура переживала глибоку кризу, становище в Україні суттєво ускладнювалося національними проблемами. У роки національно-демократичної революції України І. Огієнко проявив себе як видатний діяч на державотворчій ниві не лише в освітній, а й у релігійній діяльності. Його життєві принципи були такими: «Служити людям – це служити Богу».

Вбачаючи необхідність у впорядкуванні українських святих, історик провів детальне дослідження наявності інших праць про цих визначних людей. На момент його спроб написання такої праці, в українській історіографії не було схожих напрацювань. Тому, він прийняв рішення взятись за цю роботу.

Список українських святих у Патрології Огієнка нараховує понад 170 осіб. У його книзі детально висвітлено постать Анни Всеволодівни, улюбленою онуки Ярослава Мудрого. У цьому підручнику визначено вісім основних ознак української патрології та церковної ідеології. Зокрема, інші наукові критики, після публікування істориком завершеної праці, визнали що цей список є неповним, але тільки тому, що канонізуються нові святі. Він старанно вишукував дрібні причини, щоб доповнити і розширити список українських святих.

Ще, варто зазначити, паралельно до основної праці, І. Огієнко досліджував життєписи відомих українських церковних і громадських діячі, що було вагомим внеском у історіографію церковного життя. Деякі відомості про святих українського походження написані митрополитом Іларіоном і видані в Канаді на зламі років, безперечно, є цінними і дають нам корисну інформацію, зокрема: «Князь Костянтин Островський та його культурна діяльність» (1958), «Світлий ранок української духовної культури (Преподобна Анна Всеволодівна)» (1960), «Святий Димитрій Туптал» (1960), «Мучеництво митрополита» Арсенія Мацевича» (1964) [34]. «Церква – це душа народу, і ми повинні бути її підтримкою та сторонниками віри» [9, с. 104] – стверджував І. Огієнко. Першочерговим аспектом була його роль в релігійному житті, а потім в національному. Крім того, Іван Огієнко проявляв бажання співпрацювати з іншими релігійними спільнотами та вірменськими громадами. Його підходи до міжконфесійної взаємодії сприяли спільному діалогу та розумінню між різними релігійними групами.

Висновки. Своїм духовним та громадським впливом, вчений сприяв формуванню духовної свідомості українського народу, в тому числі через відтворення в працях образів ідеалів, що є спільними для різних віровчень. Він виступав за відкрите обговорення релігійних тем і захищав право кожного на вільний вибір віри. Його твори сприяли зближенню людей незалежно від конфесійних відмінностей, підкреслюючи загальнолюдські цінності та ідеали.

І. Огієнко виступав за те, щоб українське суспільство будувалося на основі взаємоповаги та рівності перед законом, незалежно від релігійної приналежності. Його праці сприяли згуртуванню суспільства навколо загальних цілей і ідеалів, що були важливі як для православних, так і для греко-католиків та інших конфесій. Спадщина Івана Огієнка залишається актуальною і досі в історії України. Його церковна діяльність сприяла

зміцненню релігійної віри та національної ідентичності, а його внесок в розвиток української культури і освіти є невід'ємною частиною національної спадщини. Таким чином, Іван Огієнко був діячем, життєвий шлях якого був тісно переплетений із науковим, освітнім та церковними сферами України. Ця обставина не могла не вплинути на спрямування його науково-дослідницької діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пилипенко Л. Освітянська та наукова діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Київ: Видавничий дім «Освіта», 250 с.
2. Цехан В. Історія великого життя. *Педагогічна думка*. 2007. № 4. С. 71–78.
3. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Наша культура і наука, 2001. 440 с.
4. Зубалій О. Д., Рященко Д. С. Освітній рух в Україні у добу національно державного відродження (1917–1920 рр.). *Український історичний журнал*. 1998. № 3. С. 12–23.
5. Єлагова Т. Художньо-естетична підготовка в системі педагогічної освіти в Україні (1917–1920 рр.). *Рідна школа*. 2004. № 11. С. 56–58.
6. Томашівський С. Ф. Церковний бік української справи. Відень: Накладом «Союза визволення України», 1916. 24 с.
7. Блощук О. Професор Іван Огієнко. *Слово вчителю*. 2007. № 1. С. 16–19.
8. Огієнко І. Повстання перекладів Св. Письма на українську мову й повстання нової української літературної мови. Українська мова XVI ст. Варшава: Друкарня синодальна, 1930. 520 с.
9. Власовський І. Нарис Історії Української Православної Церкви. Т. III. Київ, 1998. 390 с.

ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ У ПУБЛІЦИСТИЦІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ

Калинюк Ірина,

здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: iryna.kalyniuk31@gmail.com

Науковий керівник: Куций Іван,

доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Упродовж національно-визвольних змагань українського народу (1917–1921 рр.) Симон Петлюра проявив себе як потужний головнокомандувач й очільник Директорії. Ставши Головним Отаманом у 1919 р., він фактично очолив владу одноосібно, тому звинувачений у всіх політичних прорахунках Директорії, особливо у невирішенні єврейського питання. До сьогодні прихильники радянської історіографії бачать у С. Петлюрі запеклого антисеміта й погромника – саме так повсякчас його постать висвітлював тоталітарний режим СРСР. Натомість сучасні дослідники наводять аргументовані докази гуманного ставлення Отамана до єврейської меншини і його прагнення налагодити з ними співробітництво, взявши під захист Української Народної Республіки.

Для розуміння ситуації, треба визнати, що євреї, як і деякі українці, йшли на співпрацю з більшовицьким чи білогвардійським військом, але не слід уподібнювати геть увесь народ у злочині і тому піддавати його погромам у кожному місті. Так само зауважимо, що кожна сторона хотіла виправдати власні насильства, звинувачуючи третю силу у погромах – до прикладу, поляки й денікінці громили євреїв через співпрацю з червоними, а останні – через підтримку сіоністами ідеї самостійності УНР, і так по колу. Це чітко розумів С. Петлюра. Тому, починаючи з 1917 р. він робить спроби боротись із анархією й виступає на захист євреїв, але через різні політичні погляди з В. Винниченком вже у грудні 1917 р. звільняється з посади Генерального секретаря з військових справ, відповідно, й від провини за подальшу бездіяльність влади у питанні погромів [1, с. 30–33; 2, с. 13–16].

Зазначимо, що все-таки більшість єврейського населення, зокрема, партії Бунд, Об'єднанці, Поалей-Ціон, Фолкс-Партей, підтримували Директорію і навіть брали участь у захисті УНР, хоча були й такі, які

відверто намагались завадити досягненню незалежності УНР й піддавались винищенню українцями [3, с. 360–363]. Таким чином, через присутність єврейської меншини із її особистими інтересами на боці кожної сили породжувало численні підозри до нації і розрахунки на чий же стороні семіти.

Тим не менш, С. Петлюра повсякчас виступав за право народів на самовизначення й дружбу українців з євреями, залучаючи їх до політичного управління УНР [1, с. 2]. Особливо такий курс спостерігаємо у його публіцистиці, що є беззаперечним доказом того, що Головний Отаман не був погромником і не проводив лояльну політику лише аби справити хороше враження в очах Європи чи показово висвітлювати виконання Універсалів УЦР, де йшлося про автономію народів [3].

Аргументом вище зазначеного є той факт, що ще задовго до початку Української революції, а саме у 1907 р., С. Петлюра випускає передмову до п'єси «Євреї» Є. Чірікова, пишучи: «...ці твори, малюючи драматичні моменти з життя чужих народів, будуть збуджувати думку і наших мас, революціонізуватимуть їх на акцію, на невпинні рухи» [3, с. 102]. По-перше, автор акцентує на стражданнях єврейського народу, котрий заслуговує на спокійне життя без утисків; по-друге, викликаючи співчуття до чужої нації у їх боротьбі за суверенітет порівнює ідентичне бажання й в українців, тим самим підштовхує, що отримати бажане можливо шляхом постійної боротьби і співпраці пригноблених націй супроти спільного ворога.

У відозві «Проти погромів» С. Петлюра звернувся до українського війська із проханням не піддаватись більшовицьким провокаціям, які намагаються налаштувати суспільство проти євреїв, тим самим навішавши на українців ярлик розбишак. Повсякчас політик наголошує, що єврейство й громадяни УНР мають спільні цінності й мету, а тому взаємно допомагають одне одному у лікуванні, забезпеченні харчами й охороні від грабежів, у той час поки більшовики вбивають й забирають останні засоби існування в обох народів [1, с. 119–122].

У публіцистиці С. Петлюри часто зустрічаються накази смертної кари для погромників й підбурювачів для чого створено надзвичайні військові суди і Комісія для розслідування поромів. Зустрічаються численні свідчення отаманів Ю. Тютюнника й М. Омеляновича-Павленка, котрі виконуючи накази Головного Отамана здійснювали розстріли щодо порушників. Так, застосовувались й інші види покарання, зокрема звільнення із посад, тілесні ушкодження чи тюремне ув'язнення [4]. З огляду на таку протидію влади щодо безчинств, слова В. Винниченка: «Петлюра ... через свою слабохарактерність не міг вжити радикальних заходів проти справжніх погромщиків» звучать абсурдно й невинновданно [5]. Крім того, політик часто у своїх дописах прирівнює козаків, причетних до єврейських убивств, до зрадників й ворогів УНР, - і

це дуже цінний факт. Станом на 1919 р. українське військо було ослаблене й кількісно зазнавало великих втрат у боротьбі, і незважаючи на це, Головний Отаман піддає стратам ідейних і цілком придатних до війни вояків тому, що вони піддаються провокаціям і нищать єврейську меншину. Це свідчить про те, що С. Петлюра справді розділяє «тяжкий хрест» семітів навіть ціною жертв свідомих українців, котра не змогли сприйняти факт того, що як і серед співвітчизників, так і в колі євреїв є легковірні щодо ідей більшовизму.

С. Петлюра на постійній основі підтримував приязні відносини із представниками з єврейських справ. У його листах зустрічається грамотне пояснення того, що більшовики навмисно агітують українське населення на грабежі, а почасти й самі здійснюють їх, безпідставно звинувачуючи у цьому населення УНР аби очорнити репутацію серед європейських кіл [1, с. 98–106]. Очільник пише, що «чорна книга» про погроми європейськими мовами має насправді звинувачувати ворогів України у даних безчинствах, але всім зрозуміло навіщо Європа дискредитує українське питання у контексті будови Версальсько-Вашингтонської системи договорів.

Особисті листування діяча засвідчують його опікунство єврейськими справами навіть на завершальних етапах Української революції. Є безліч листів, датованих 1921 р., у котрих очільник співпереживає ідентичному єврейському бажанню в організації власної державності [3, с. 353–354, 375–384]. Кожна стаття Отамана акцентує увагу на приязних відносинах єврейства із українцями, котрі з радістю були зустрінуті при звільненні краю від більшовицької окупації, а упродовж неї залучались до праці у лікарнях й промислових заводах, поки перебували у статусі біженців.

З ініціативи С. Петлюри було підготовлено й видано українською і єврейськими мовами спеціальну літературу, що стосується відносин двох народів. У листах політика зустрічається наказ дослідити явища насильства з боку Добровольчої і більшовицької армій аби опублікувати матеріали окремим виданням і довести світовій громадськості справжніх винуватців катастроф і грабунків [2, с. 20–22].

Перманентне зацікавлення єврейськими справами підтверджує привітання С. Петлюрою населення із отриманням мандату над Палестиною, що могло реалізувати план відновлення Ізраїлю, на думку політика [1, с. 146–147]. Таку позицію можна трактувати як бачення майбутнього національних меншин у Європі, адже євреї й українці мали завжди спільне прагнення до незалежності.

С. Петлюра не втрачає ентузіазму у налагодженні мирних єврейсько-українських відносин, навіть будучи вже в еміграції. У 1921 р. він пише звернення «До населення України й повстанців» у котрому закликає тримати оборону проти більшовицьких грабежів, котрі розпочинають

формування комун [6, с. 179–181]. Автор чітко описує пригноблене становище євреїв, змушених віддавати у загальне користування майно, нажите тяжкою працею; одночасно із трагедією українців, вкотре звинувачених у грабежах радянськими газетами для компрометації українського національно-визвольного руху і розпалювання ворожнечі між націями. Головний Отаман вкотре наказував карати комуністів за їх безчинства, що вже не мало потужного результату – Україна все глибше потрапляла у залежність від більшовиків й не здатна була захистити свій народ, поготів брати під опіку ще і євреїв, котрі у більшості через потужну агітацію рослили віру до червоних.

Надзвичайно прикро, що незважаючи на жертовність і щиросердність діяльності С. Петлюри у єврейському питанні, він був убитий людиною, націю котрої захищав – С. Шварцбардом, у 1926 р. [2, с. 5–8]. Зрозуміло, що смерть провідника Директорії було замовлене радянськими спецслужбами, котрі бачили Україну як невід’ємну частину СРСР, а всіх захисників діяча оголошували «петлюрівцями» й піддавали репресіям. Як наслідок, після смерті політика його неправдиву причетність до єврейських погромів через тиск переслідувань визнавали радянізовані вояки УНР, єврейська преса й сам французький суд, котрий виправдав вбивцю. В очах громадськості С. Шварцбарда зображали національним героєм, котрий помстився за смерть євреїв. На жаль, суспільство сліпо вірило пропаганді і не хотіло сприймати той факт, що фактично С. Петлюра не мав впливу на низку подій, до прикладу на анархію у вигляді отаманщини під проводом Н. Махна, М. Григор’єва, Д. Зеленого тощо [1, с. 2].

Висновки. Єврейське питання охоплює широкий пласт публіцистичної діяльності С. Петлюри, котрий завжди був захисником національних інтересів меншин. Беззаперечно, населення УНР брало участь у єврейських погромах часто через неосвіченість і шовінізм, спровокований ворожими силами, але керівництво республіки, а зокрема й сам С. Петлюра миттєво вживали заходи для врегулювання й контролю над погромами, що підтверджується, знову ж таки, публіцистикою Отамана, зокрема епістолярієм із єврейськими представниками й документами УНР. Аналізуючи мовлення політика про єврейський народ, «червоною ниткою» пробігає його захопленість цією нацією, котра не втратила надії у буремні часи, а продовжує змагатись за свої права. Ймовірно, С. Петлюра бачив схожість між українським і єврейськими національними рухами у спільному досвіді бездержавності й утисків. У власній періодиці діяч завжди закликає до національного порозуміння й співпраці між українцями і євреями; у надто м’якій формі формулює причетність єврейства до більшовицьких симпатій через що на варто карати весь народ, адже серед українства теж присутні такі зрадники. Важливо наголосити, що події в Україні 1917–1921 рр. представлені численними

політичними силами, що лише ускладнювало нерозв'язаність єврейського питання на теренах України, але безумовним є факт невинності С. Петлюри у погромах, що знову ж таки підтверджується не лише його публіцистикою, а численними випадками матеріальної допомоги єврейській меншині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство. К.: Нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Центр українознавства. 2-ге вид., допов. 2006. 148 с.
2. Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї. Київ: Либідь, 1993. 46 с.
3. Петлюра С. Статті, листи, документи: Видано в тридцяту річницю з дня смерті Симона Петлюри 1926–1956 / редкол.: Л. Дражевська, Н. Лівицька-Холодна, Л. Чикаленко [та ін.]; Центр. ком. вшанування пам'яті Симона Петлюри в Америці. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук, 1956. 482 с.
4. Лазарович М. В. Деякі аспекти боротьби влади Другої УНР проти єврейських погромів. Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2012. № 6 (86). С. 120–125.
5. Костишин Е. І. Єврейське питання у часи Директорії Української Народної Республіки. Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець». 2010. № 4. С. 33–37.
6. Петлюра С. В. Вибрані твори та документи / Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка, Українська бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі, Фондація С. Петлюри в Канаді. К. : Довіра, 1994. 271 с.

СІМ ПОСТРІЛІВ У ПЕТЛЮРУ – «ВИРОК МЕСНИКА» ЧИ ПІДСТУПНЕ ВБИВСТВО?

Колеснік Марта,

здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: kolesnikmarta791@gmail.com

Науковий керівник: **Старка Володимир,**

доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

25 травня 1926 р., о 14:12, на розі вулиць Расіна та Сен-Мішель у Латинському кварталі Парижа, біля книжкової крамниці Жільбер, Самуїл Шварцбард сім разів вистрелив з револьвера, позбавивши життя Голову Директорії та Головного Отамана Військ УНР Симона Петлюру.

Істинні причини смерті С. Петлюри тривалий час замовчувалися або спотворювалися радянською історіографією, залишаючись поза публічним обговоренням. Натомість, українські історики завжди приділяли цьому пильну увагу.

В історіографії вбивства С. Петлюри існують два основні погляди: перший стверджує, що це була операція Кремля з метою ліквідації небезпечного для Москви діяча; другий вважає це помстою єврея-одинака за єврейські погроми в Україні [3, с. 483].

Сумнівною є думка Д. Табачника про те, що обидва підходи мають достатньо доказів, які неможливо спростувати або підтвердити. Насправді, багаторічні припущення дослідників сьогодні спростовуються новими архівними документами, тогочасною пресою та іншими джерелами, що робить можливим об'єктивне вивчення цієї проблеми.

Українська емігрантська історіографія ніколи не сумнівалася в тому, що вбивство було сплановане Москвою. С. Єфремов вже наступного дня після трагедії, 26 травня 1926 р., зазначив у своєму щоденнику, що лише більшовики могли бачити загрозу в особі Петлюри, єдиного популярного та незаплямованого політичного лідера в Україні, чия тінь навіть без реальної влади лякала їх. 27 жовтня 1926 р. він знову підкреслив, що за вбивством стоїть рука Москви [4, с. 292].

У зверненні ЦК УСДРП від 22 червня 1926 р. до українських робітників і селян говорилося, що Симона Петлюру в Парижі вбив більшовицький

агент. Московські комуністи, які жорстоко панували над Україною, послали найнятого вбивцю, щоб пролити кров вірного сина України на вулиці світового міста. Заяви вбивці про помсту за єврейські погроми були вигадкою, щоб приховати справжню причину вбивства [1].

Закордонна делегація УСДРП у меморандумі до Виконкому Соцінтерну від 15 лютого 1928 року заявила, що має факти, які поки не можуть бути оприлюднені, але свідчать про тісний зв'язок Шварцбарда з агентами Москви під час підготовки вбивства Петлюри. На їхню думку, цього достатньо, щоб назвати Шварцбарда більшовицьким агентом.

Проте, причетність Шварцбарда до більшовиків досі заперечується, тому варто розглянути деякі його біографічні дані, підтверджені різними джерелами [2].

Професор А. Яковлев у своїй праці «Паризька трагедія», написаній одразу після подій і заснованій на його участі в суді як радника цивільної сторони, переконливо довів, що вбивство С. Петлюри було сплановане ОГПУ СРСР. Його дослідження є цінним завдяки фаховому аналізу процесу.

Вбивство Петлюри мало подвійну мету: усунути небезпечного противника та спровокувати антиукраїнські настрої серед євреїв. Саме вбивство та подальший судовий процес у Парижі були успішно використані для дискредитації українського національного руху на довгі роки [2].

Д. Табачник вважає, що Радянський Союз у той час, перебуваючи в дипломатичній ізоляції та піклуючись про свій міжнародний престиж, не наважився б на такий безглуздий і небезпечний крок. Однак, відомо, що більшовицький режим прагнув знищити будь-які прояви української незалежності, особливо її лідерів. Також Табачник ставить під сумнів більшу небезпечність Петлюри порівняно з Денікіним, Врангелем чи Кутеповим, які, однак, не стали жертвами замахів [3, с. 500].

Виникає питання, чому саме Петлюру було обрано ціллю, а не інших відомих погромників, які також перебували в Парижі. Відповідь очевидна, але Д. Табачник її не сприймає: Петлюра очолював український визвольний рух і тому становив найбільшу загрозу. Твердження про «боязнь» СРСР зашкодити своєму іміджу не витримує критики, оскільки подальші вбивства Коновальця, Троцького, Бандери та інших опозиціонерів свідчать про протилежне. Чи мав Радянський Союз кращий імідж в інші роки, ніж у 20-ті?

Перебування С. Петлюри в Парижі сприяло його діяльності як ідейного лідера української еміграції. Навколо Державного Центру УНР об'єднувалися активні сили. Більшовики бачили загрозу в самому існуванні Петлюри, особливо їх непокоїла консолідація еміграції навколо журналу «Тризуб» [3, с. 503].

Серед противників української незалежності терміни «Петлюра», «петлюрівщина», «петлюрівець» стали синонімами українського національного руху. Більшовицьке керівництво вважало С. Петлюру своїм головним ворогом [2].

С. Петлюра залишався фактичним лідером української визвольної боротьби, і більшовики прагнули заблокувати його вплив на народ навіть з-за кордону.

Вбивство С. Петлюри також пов'язують із поверненням до влади в Польщі Ю. Пілсудського у травні 1926 р., що могло призвести до відновлення антимосковського польсько-українського союзу. Про це говорили представники оточення Пілсудського та польська преса, зокрема газети «Кур'єр Варшавські» та «Діло», які прямо заявили, що Петлюра поплатився життям за прихід до влади Пілсудського.

На цю причину вбивства вказували С. Єфремов, І. Кедрін, М. Ковалевський та інші. С. Єфремов 26 травня записав у щоденнику про чутки щодо вбивства Петлюри в Парижі, не виключаючи причетності радянської руки, особливо враховуючи прихід до влади Пілсудського, союзника Петлюри.

Побоювання більшовиків були обґрунтованими. Пілсудський дозволив створити в Польщі штаб українського Військового міністерства на чолі з генералом В. Сальським для розробки мобілізаційного плану. Понад сто українських старшин виявили бажання вступити на службу. Однак смерть Петлюри загальмувала ці плани, і Пілсудський відмовився від ідеї «прометеїзму» [3, с. 508].

Судовий процес, що тривав з 18 по 27 жовтня 1927 р., від самого початку пішов врозріз з результатами слідства. Істинні обставини вбивства так і не були повністю розкриті. Дебати під керівництвом комуніста Анрі Тореса зосередилися не на вбивстві та вбивці, а виключно на єврейських погромах в Україні. Суд над Шварцбардом перетворився на публічний процес проти українського національно-визвольного руху, якому приписували ці погроми. Торес майстерно перекутив ролі обвинувача та обвинуваченого, змістивши фокус суду на постать Петлюри [2].

На суд чинився тиск єврейської громадськості через пресу та масові антиукраїнські маніфестації. Організовувалися неправдиві свідчення, що межували з брехнею.

Судді постійно заслуховували свідчення про жахливі злочини в Україні, про загибель євреїв у погромах, в яких нібито брали участь денікінці, червоні, будьоннівці та поляки. Вся відповідальність за ці події покладалася на Петлюру, який, на думку обвинувачення, не зупинив погромів і тому був винним. Понад двісті документів, що свідчили про зусилля Петлюри та його уряду щодо припинення погромів, були проігноровані судом [3, с. 509].

Найбільш повно та стисло процес над Шварцбардом, обставини вбивства та контекст подій в Україні (1917–1920) та Франції (1926–1927) описані в книзі «Документ судової помилки», виданій у Парижі в 1958 р. на основі публікацій газети «Тризуб» та стенограми судового засідання.

У передмові до книги зазначається, що вороги українського народу використовували єврейське питання для дискредитації українського визвольного руху. Хоча багато євреїв вважали Шварцбарда «героєм», значна частина виступила проти цього. Проте, міф про «героя» Шварцбарда та погромника Петлюру закріпився. Автор передмови висловлює жаль з приводу несвоєчасного видання матеріалів суду та сподівається, що спогади про цей процес сприятимуть реабілітації Петлюри та налагодженню українсько-єврейських відносин. На початку книги наводяться докази того, що після перших пострілів у Петлюру, який впав, вбивця здійснив ще чотири-п'ять пострілів у лежачого. Пораненого доставили до лікарні, де він помер. На тілі загиблого виявили п'ять ран, остання з яких була смертельною. На місці події знайшли шість гільз, сьомий патрон заклинило, восьмий залишився невикористаним.

Шварцбард неправдиво стверджував, що не стріляв у лежачого Петлюру, а розрядив пістолет у тротуар. Однак це спростували очевидці та судово-медична експертиза, яка встановила, що лише перша куля влучила по горизонтальній траєкторії, а решта – зверху вниз, що підтверджується різницею у зрості Петлюри (171 см) та Шварцбарда (162 см). Заяви Шварцбарда про стрільбу в бруківку були безпідставними. На першому допиті він назвав себе 38-річним уродженцем Смоленська, який проживав в Україні, але на суді збрехав про вік і місце народження. Також під час слідства він стверджував, що в Одесі дізнався про Петлюру як організатора погромів [3, с. 524].

У Парижі, прочитавши газету «Тризуб», Шварцбард заявив, що знайшов там антисемітську пропаганду, спрямовану проти виділення землі російським євреям та з погрозами нових погромів. Однак редактор «Тризу́ба» В. Прокопович заперечив наявність будь-яких антисемітських матеріалів у виданні. Судовий переклад публікацій також не виявив антисемітизму, а Шварцбард не зміг навести конкретних «маленьких фраз», які б це підтверджували.

Варто зазначити, що Шварцбард постійно змінював свої свідчення щодо погромів, посиляючись то на розповідь невідомого росіянина про розмову військових у госпіталі, то на власне перебування в Україні в 1919–1920 рр. і особисті свідчення звірств, стверджуючи, що Петлюра був організатором погромів, а солдати УНР носили антисемітські нашивки. На запитання суду про докази причетності Петлюри до погромів, Шварцбард стверджував, що погроми тривали три роки, а Петлюра, очолюючи армію, не боровся з ними.

Також неправдивими виявилися його свідчення про самостійну підготовку замаху та відсутність знайомства з Петлюрою до вбивства, оскільки свідчення професора Ковалю вказували на те, що Шварцбарда бачили в компанії осіб, які стежили за Петлюрою напередодні.

С. Єфремов у своєму щоденнику назвав Петлюру чистою людиною, оббреденою як погромник, а вбивцю – героєм, засуджуючи французький суд та єврейство за виправдання Шварцбарда та завдану кривду українському народу [4, с. 287–288].

Визначальний вплив на процес мав союзницький статус Франції та СРСР. Паризькі чиновники сприяли Москві у спрямуванні судового процесу на засудження погромів та Петлюри. Мета була досягнута: виправдання Шварцбарда стало головним аргументом антиукраїнських сил для поширення уявлень про Петлюру як погромника.

Насправді слідство не надало жодних переконливих доказів причетності Петлюри до погромів або його антисемітських нахилів. Тому не можна погодитися з висновком О. Войцехівського про підтвердження слідством заяви Шварцбарда про помсту за погроми 1917–1920 рр. [4, с. 219–220].

Висновки. З сучасної історичної перспективи очевидно, що вбивство Петлюри було організоване Москвою через його активну діяльність як лідера української еміграції та Державного Центру УНР, що становило загрозу для більшовицького режиму [5]. Москва розраховувала знищити популярність Петлюри та підірвати ідею української незалежності, але вбивство лише консолідувало еміграцію та посилило її роль у національно-визвольній боротьбі. Українська державницька еміграція після вбивства Петлюри продовжувала підтримувати Державний Центр УНР в екзилі, який передав свої повноваження незалежній Україні в 1992 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шульгин О. Симон Петлюра та українська закордонна політика. Збірник пам'яті Симона Петлюри. 176 с.
2. Коваль Б. Симон Петлюра в перспективі історії. Нью-Йорк, 1968.
3. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і Петлюріана. К.: Вид. ім. Олени Теліги, 2001. 645 с.
4. Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Том. 1. 439 с.
5. Іваніс В. Симон Петлюра: президент України. Дрогобич, 1992. 256 с.

ЛЕМКІВЩИНА В XX СТОЛІТТІ: КУЛЬТУРА ТА ПОБУТ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Бодрух Ірина,

здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: irabodruh@gmail.com

Науковий керівник: **Ятищук Оксана,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Лемківщина – це історико-етнографічний регіон, де сформувався самобутній етнос лемків, культура і побут яких у XX ст. зазнали кардинальних змін під впливом історичних та соціальних процесів.

Одним із головних чинників збереження лемківської ідентичності була народна творчість – традиційна музика, пісні, танці та ремесла.

Народна творчість у лемків була тісно переплетена з повсякденним життям та обрядами, формуючи основу етнічної свідомості.

Фольклор виконував інтеграційну функцію: через народну пісню чи танець лемки передавали молодшим поколінням традиційні цінності, мову (діалект), історію свого краю. Як зазначають дослідники, фольклорні традиції виступали визначальною формою етнічної свідомості, особливо для спільнот, що пережили переселення чи розпорошення.

Збереженню ідентичності сприяли створення фольклорних ансамблів, проведення фестивалів, запис і публікація пісень. З кінця XX ст. почали проводити великі лемківські фестивалі в Україні та Польщі – зокрема, «Дзвони Лемківщини» (Монастириська, Тернопільщина) та «Лемківська ватра» (Ждиня, Польща), які збирають розпорошених представників народу і демонструють багатство їхньої пісенно-танцювальної спадщини.

Етнографи відзначали, що, проживаючи довгий час у чужому оточенні, багато лемків «втратили значну частину своєї традиційної культури».

В умовах радянської дійсності на теренах УРСР лемків як окрему групу не виокремлювали – їх розчиняли в загальноукраїнському культурному полі, що з одного боку сприяло інтеграції, але з іншого – загрожувало зникненню локальних особливостей. Попри це, переселенці-лемки зберігали в сімейному колі рідні пісні й говірку, передавали молоді спогади про традиційні танці та ремесла. Починаючи з кінця 1950-х р., з'являються можливості часткового культурного відродження: у Польщі

лемки добилися права на власну культурну діяльність, виникли перші ансамблі (наприклад, лемківський ансамбль пісні і танцю «Кичера» заснований 1956 р.), у середовищі інтелігенції поновився інтерес до фольклору Лемківщини. В Україні зі здобуттям незалежності активізувався лемківський рух: створено товариства «Лемківщина», організовуються фестивалі, друкуються збірники пісень.

Лемківський пісенно-музичний фольклор є надзвичайно багатим жанрово і мелодично. Видатний український етнограф і фольклорист Філарет Колесса на початку ХХ ст. особисто записав понад 820 лемківських пісень у карпатських селах, видавши їх у збірниках «Народні пісні з південного Підкарпаття» (1923) та «Народні пісні з галицької Лемківщини» (1929) [1, с. 469]. Деякі лемківські пісні набули загальноукраїнської популярності – наприклад, лемківська журлива пісня «Плине кача по Тисині» стала реквієм Майдану 2014 р.

Традиційні музичні інструменти лемків – скрипка, цимбали, басоля (народний бас), сопілка, пастуший ріг, бубон, іноді дуди (волинки). Популярним був ансамбль «троїстих музик» (скрипка-примаш, друга скрипка або цимбали, бас). Народні музики грали на сільських танцях, весіллях, святах, передаючи репертуар у спадок. У міжвоєнний період та після війни частина лемківських мелодій була записана на платівки. Ці раритетні записи сьогодні є цінним джерелом: зокрема, видано альбом-дослідження «Лемківська народна музика на воскових циліндрах (1901–1913) і американських платівках (1928–1930)» [4, с. 187], де зібрано найдавніші аудіо-документи лемківського фольклору.

Лемківські народні танці – невід’ємна частина фольклору, тісно пов’язані з музикою і звичаями. Танцювальна культура лемків формувалася під впливом карпатського середовища і контактів з сусідами. Для традиційних лемківських танців характерні жваві, енергійні рухи, парний і груповий характер виконання, імпровізаційність. Більшість танців – кругові або лінійні, з перемінним темпом. Популярними були різновиди коломийки (власне, швидкого танцю-метелиці), а також локальні танці зі своїми назвами, як-от «трясунець» (танець із притупами і трясінням плечей) чи «карічка» (хороводний парний танець). У репертуарі були також польки, вальси, облоги – запозичені чи спільні з сусідніми народами танцювальні форми, інтерпретовані по-своєму. Танці виконували під акомпанемент трістих музик або співу [3, с. 122].

Народне мистецтво Лемківщини було надзвичайно різноманітним: дерев’яна різьба прикрашала будівлі, меблі, знаряддя; широко застосовувався розпис і малювання на побілених стінах хат та на скринях для одягу. Лемківські майстри оздоблювали предмети побуту різнокольоровими орнаментами – приміром, на дверях і сволоках хат вирізували і розмальовували геометричні та рослинні мотиви, а дерев’яні скрині вкривали мальованими візерунками [5].

Вишивка і ткацтво також мали свої особливості: на лляних сорочках лемків були поширені орнаменти з ламаної лінії та «кривульки» (лінійно-ланцюжковий орнамент), виконані червоними і синіми нитками. Мотиви сонця, соснової гілки, квітів, листя, ламаної лінії («кривульки») і свастики із загнутими кінцями – основні елементи лемківської орнаментики [2, с. 96].

Особливо цінною спадщиною є лемківські писанки. Вважається, що лемки зберегли найдавніші мотиви і технології писанкарства: характерний для них орнамент – «сльозка» (крапково-рисковий узор, що нагадує сльозинки) та різноманітні солярні знаки (спіралі, розети, хрестовидні фігури). Традиційна лемківська писанка двоколірна (білий узор на яскравому фоні) і містить символіку сонця та родючості. Це мистецтво передавалося у сім'ях; лемківські писанки не споживали як їжу, їм приписували магічні властивості оберегів [5].

Висновки. Народна творчість – музика, пісні, танці, ремесла – відіграла ключову роль у збереженні лемківської ідентичності. Фольклор став тим фундаментом, на якому трималася духовна єдність народу після втрати рідної землі і розпорошення по світу. Через пісні та танці лемки плекали рідну мову і пам'ять про минуле; через ремесла і орнаменти зберігали безперервність традицій. І хоча історичні катаклізми призвели до трансформації та часткової втрати багатьох елементів культури, більшість із них були збережені завдяки зусиллям самих носіїв та дослідників. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. спостерігаємо справжнє відродження лемківської культури: фестивалі, фольклорні ансамблі, видання збірників пісень і альбомів народного мистецтва повертають до життя скарби, успадковані від предків. Це відродження відбувається як в історичній Лемківщині (на сучасних територіях Польщі та Словаччини), так і в місцях компактного проживання лемків в Україні, США, Канаді та інших країнах. Отже, музика, пісні, танці та ремесла залишаються наріжним каменем лемківської ідентичності, забезпечуючи тяглість культури в контексті змінних історичних і соціальних реалій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесса Ф. Народні пісні з галицької Лемківщини. Львів, 1929. 469 с.
2. Тарнович Ю. Лемківщина: матеріальна культура. Краків: Українське Вид-во, 1941. С. 96.
3. Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат. Кн. 2: Бойківські і лемківські танці. Львів: ІН НАН України, 2008. С. 122.
4. Горбаль Б., Максимович В. Лемківська народна музика на воскових циліндрах (1901–1913) і американських платівках (1928–1930). Львів, 2008. 187 с.
5. Гец Л. Народне мистецтво Лемківщини. Збруч. 2016.

ТРАДИЦІЙНІ ГОЛОВНІ УБОРИ НАСЕЛЕННЯ ЛЕМКІВЩИНИ У НАРОДНИХ ЗВИЧАЯХ ТА ОБРЯДАХ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

Блишак Вероніка,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В.Гнатюка
e-mail: blyshsakveronika2206@gmail.com

Науковий керівник: **Костюк Леся,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У традиційній культурі українського народу головні убори становили не лише практичну частину одягу, а й сакрально-символічний елемент, глибоко вкорінений у народних віруваннях, звичаях та обрядах [13, с. 405]. Лемки, як самобутня етнографічна група українців, сформували особливу систему головних уборів, тісно пов'язану з їхнім соціальним статусом, статтю, віком та річним обрядовим циклом [1, с. 115]. Незважаючи на поділ території проживання між сучасною Україною, Польщею та Словаччиною, лемки зберегли багато спільних культурних рис, які можна простежити у деталях традиційного вбрання, зокрема в головних уборах.

Лемківщина як етнографічний регіон охоплює західні схили Карпатських Бескидів [14]. Розселення лемків поза межами України, їхня взаємодія з польськими, словацькими та угорськими етнічними групами позначилися на зовнішньому вигляді вбрання, в тому числі головних уборів [2]. Водночас спільною лишалася глибока ритуальна насиченість цих елементів, що була характерною для всього українського традиційного побуту.

Метою даної розвідки є ґрунтовний етнокультурний аналіз традиційних головних уборів населення Лемківщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. Реалізація окресленої мети виявляється у вирішенні наступних завдань: проаналізувати та систематизувати основні форми традиційних головних уборів у лемків; дослідити матеріальну основу, способи виготовлення та художнє оздоблення головних уборів та визначити роль головного убору як соціокультурного індикатора статі, віку, родинного статусу та обрядового становища особи.

Головні убори, зокрема жіночі, виготовлялися переважно кустарним способом у домашніх умовах. Найчастіше лемки використовували

домоткане полотно, вовну, бавовну, інколи декоративні тканини, бісер та мереживо [9, с. 35]. Вишивка, ткацтво, аплікація та мережіння були основними техніками декорування. Варто відзначити, що навіть прості повсякденні вироби відзначалися естетичною витонченістю.

Найхарактернішим головним убором заміжньої жінки на Лемківщині був фацелик – накрохмалена біла хустка, яка уміло укладалася навколо голови та плечей. В окремих районах її підтримувала плахтинка – рушникоподібний елемент. У весняно-літній період дівчата носили легкі бавовняні хустки яскравих кольорів, а взимку – вовняні [3, с. 240]. Також побутували такі елементи, як намітки, перемітки, убруси, рантухи, а також так звані старовіцькі хустки, які оздоблювалися мереживом, рослинною вишивкою (тамбурний шов), або кольоровими вкрапленнями [11, с. 25–26].

Особливої уваги заслуговує весільний головний убір нареченої – «корона». Вона складалася з вишитої бісером стрічки «басанунки», декоративних квітів та блискітливих елементів, прикріплених на дротики – «спружинки» [5, с. 38]. Такий убір не тільки виконував естетичну функцію, але й мав символічне значення – прикрашання голови означало перехід до нового соціального статусу.

Чоловіки носили угерські шапки – чорного кольору, з куполоподібною тулією та закованим обідком [4, с. 176]. Зимові шапки виготовлялися з «баранчика» або обтягувалися синьою тканиною з овечою облямівкою [7]. У весільному обряді чоловіки доповнювали головні убори вінками з барвінку та зубчиками часнику, які символізували вічність шлюбу та мали оберегову функцію.

Головні убори тісно пов'язані з системою народних уявлень про світ, красу, чистоту, перехідні стани (заміжжя, дорослішання, свята) [10, с. 13–21]. Наприклад, у весільному контексті головний убір означав зміну статусу нареченої. Чоловічі убори з магічними елементами (часник, барвінок) уособлювали захист, родинну згуртованість, зв'язок із предками [6, с. 190]. В інших обрядах, як-от колядування чи різдвяні дійства, особливий вигляд мали навіть буденні шапки – з декоративними стрічками або хрестиками з ниток.

Зауважимо, що жіночі та чоловічі головні убори лемків є не лише зразком традиційного вбрання, а й унікальними культурними артефактами, що засвідчують складну систему духовних, символічних і естетичних уявлень українського народу. Їх регіональна варіативність, поєднана з усталеними правилами виготовлення й носіння, створює багатомірну етнографічну картину, що заслуговує на подальші дослідження.

Висновки. Таким чином, українські жіночі головні убори вирізнялися значною локальною варіативністю, проте їх основні принципи

формування, умови створення та функціональне призначення мали спільні риси для всіх регіонів. Вимоги до вибору матеріалів, крою, декоративного оформлення та використання в різних життєвих ситуаціях – у повсякденному житті, під час свят чи обрядових церемоній – залишалися сталими. Народні майстри досконало володіли технікою пошиття, забезпечуючи баланс між естетичною виразністю та зручністю виробів. Крої мали практичний характер, що сприяло комфортному носінню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ніколаєва Т. Різновиди традиційного одягу. Українська минувшина: ілюстративний етнографічний довідник. К.: Либідь, 1994. С. 110–132.
2. Костюм і повсякденний одяг лемків – лемків. URL: Etnozagroda (дата звернення: 22.11.2024)
3. Стельмахук Г. Г. Традиційні головні убори українців. К.: Наук. думка, 1993. 240 с.
4. Ніколаєва Т. Історія українського костюму. К.: Либідь, 1996. 176 с.
5. Косміна Т. В. Українське весільне вбрання. Етнографічні реконструкції: Листівки. К.: Наукова думка, 1989. 38 с.
6. Матейко К. І. Одяг. / Гуцульщина: іст.-етногр. дослідження. К., 1987. С. 189–203.
7. lemStroji.pdf
8. Костюм Лемка [в:] Nad rzeką Ropą, vol. II, Kraków, 1965.
9. Народне ткацтво на Лемківщині, літературний додаток до книги Kuryera Lwowskiego 1935. № 35. С.
10. Гошко Ю. Лемківщина: історико-етнографічний нарис. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. С. 13–21.
11. Білан М. Лемківське традиційне вбрання. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. С. 25–26.
12. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. К.: Наукова думка, 1995. 335 с.
13. Павлюк С. Обряди і звичаї українців Карпат. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2010. 405 с.
14. Лемківський костюм Єви. URL: <https://rypandesigns.blogspot.com/2020/09/evas-lemko-costume.html>.

УКРАЇНСЬКЕ ЖІНОЦТВО В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ У 1920-1930-Х РОКАХ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Біньковська Даріна,

здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Науковий керівник: **Двірна Катерина,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії та етнології України
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Міжвоєнна доба стала визначальним етапом в історії української еміграції, особливо в Чехословаччині, яка у 1920–1930-х рр. перетворилася на один із провідних осередків українського культурного, наукового та громадського життя за межами батьківщини. «Основні свої зусилля українські політичні еміграційні центри у ЧСР спрямували на виховання молодого покоління на основах європейської освіти і збудування за кордоном осередків української культури» [8, с. 133]. У цьому процесі важливу роль відігравали жінки: вони не лише плекали національні традиції, а й активно брали участь у громадському русі.

Вивчення історіографії міжвоєнного періоду є важливим для розуміння ролі української еміграції в Чехословаччині, зокрема в збереженні національних традицій та розвитку культури за кордоном. Дослідження цієї доби допомагає оцінити внесок українських жінок у культурне, освітнє та громадське життя еміграції, а також їх вплив на формування національної ідентичності та взаємодію з європейським середовищем. Історіографія теми української еміграції в Чехословаччині в міжвоєнний період зосереджена на дослідженні культурного, освітнього та політичного життя українців за кордоном. Зокрема, увага приділяється ролі еміграційних організацій, активності українських жінок у культурно-громадському русі та впливу на збереження національних традицій. Праця А. О. Мишустої «Громадсько-політична та культурно-освітня діяльність українських жінок-емігранток у міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939 рр.)» [5] є детальним дослідженням, яке висвітлює роль українських жінок у збереженні національних традицій та розвитку культури в еміграції. Авторка аналізує архівні матеріали та діяльність еміграційних організацій, вносячи значний вклад у вивчення української еміграційної історії та ролі жінок у цих процесах. Зокрема, праці таких дослідниць, як: О. О. Сухобокової [8], Т. В. Шевчук [9], Л. В. Гонюкової [3],

О. Б. Пашенко [7], О. В. Джус [4] та М. Д. Богачевської-Хом'як [2] досліджують діяльність українських емігранток у Чехословаччині в міжвоєнний період. Вони акцентують увагу на ролі культурно-освітніх осередків та внеску жіночих організацій у збереження національної ідентичності та розвитку української культури за кордоном.

Тож, українське жіноцтво в Чехословаччині у 1920–1930-х рр. у контексті культурно-освітньої діяльності вирізнялося високим рівнем організованості та ініціативності. Жінки створювали й очолювали численні культурно-просвітницькі товариства, брали участь у виданні періодичних видань, влаштовували лекції, концерти, виставки, підтримували шкільництво та виступали за збереження української мови й ідентичності серед емігрантських громад. Через освітню діяльність вони сприяли піднесенню загального культурного рівня української еміграції, формували нові покоління, зорієнтовані на національну свідомість та активну громадську позицію.

Як зазначалося раніше, серед представників еміграційної хвилі помітну частину становили жінки – як дружини та матері політичних діячів, так і активістки, що самостійно брали участь у громадському житті. Соціальний склад українок-емігранток був досить різноманітним:

- переважно це були представниці інтелігенції тобто вчительки, письменниці, журналістки, лікарки. Серед них варто згадати Олену Кисілевську – журналістку, редакторку, активістку жіночого руху, яка брала участь у виданні української преси в еміграції, та Мілену Рудницьку – громадсько-політичну діячку, яка у вигнанні активно працювала у сфері освіти та міжнародного жіночого співробітництва;

- студентки, які отримували освіту в українських навчальних закладах у Чехословаччині (зокрема в Українському Вільному Університеті (УВУ), Українській господарській академії (УГА) тощо). Наприклад, Софія Зарицька – майбутня відома українська художниця, яка перебувала в Чехословаччині у 1920-х роках і пройшла етап формування свого світогляду в емігрантському середовищі. Або ж Хрестина Кононенко, яка навчалася на економічно-кооперативному факультеті УГА в Подєбрадах. та стала доктором права УВУ, також активно долучилася до українського жіночого руху в Чехословаччині;

- членкині військових родин, політичних та громадських діячів. Серед них – Катерина Антонович, дружина українського дипломатичного діяча, яка активно долучалася до культурної праці, або Софія Русова, хоч і проживала в інших країнах, була прикладом тієї хвилі емігранток, які поєднували родинну належність до політичного середовища з власною педагогічною та просвітницькою діяльністю.

Тож, більшість із них мала добру освіту, високу національну свідомість і чітке розуміння важливості збереження української культури в еміграційних умовах.

Слід зазначити, що у Чехословаччині функціонували різні жіночі організації, які стали важливими осередками культурно-освітньої роботи. На базі цих організацій жінки активно займалися просвітницькою діяльністю, організовуючи курси, лекції, культурні заходи та інші ініціативи, спрямовані на збереження української культури, освіти та національної ідентичності серед емігрантських громад. Прикладом, є секція Українського Громадського Комітету (УГК), у якій, як зазначає дослідниця Т. В. Шевчук у своїй статті «Жіночі українські організації як складова просвітницької й культурної еміграції в Чехословаччині в 20–30 рр. XX ст.»: «З ініціативи С. Русової було створено дитячий клуб, що мав на меті забезпечити українським дітям можливість хоча б раз на тиждень перебувати в своєму національному оточенні, спілкуватися рідною мовою та ознайомлюватися з надбанням української культури» [9, с. 105]. Керівництво клубом взяла на себе О. Галаган, а заняття проводили А. Животко, К. Антонович та інші. Регулярно в клубі брало участь близько 25 дітей віком від 4 до 13 років [3, с. 47]. Діяльність Українського дитячого клубу здійснювалася за планом, підготовленим представницями секції допомоги жінкам і дітям. Вона включала кілька напрямків: заняття з літератури, дискусії та розповіді для дітей різного віку; трудове навчання (ліплення, вирізування, малювання та ін.); фізичний розвиток через вправи, ігри та національні танці. Також планувалося створення дитячого часопису, організація театру та проведення екскурсій.

До того ж, при УГК був створений Український академічний хор та Музичне товариство, які стали активними популяризаторами українського пісенного мистецтва.

Паралельно з іншими організаціями в Празі активно функціонував Український жіночий союз (УЖС), який став важливим осередком для українських жінок, що прагнули сприяти збереженню національних традицій та розвитку культурного життя за кордоном. «Завдяки УЖС було створено Товариство жінок з вищою освітою, яке підтримувало українські традиції, організовуючи національні свята та вечори. Члени Спілки взяли участь у Шевченківських святкуваннях, річниці утворення єдиної України та Дня матері» [1, с. 135].

Дослідниця Пашенко О. Б. у своїй статті «Діяльність українських жіночих організацій Польщі й Чехословаччини 1919–1939 рр. (за документами ЦДАВО України)» зазначає, що: «У 1933 р. Український жіночий союз організував у Празі їдальню, яка перетворилася невдовзі, по суті, на осередок суспільного життя» [7, с. 64]. У приміщенні їдальні також працювала бібліотека, яка отримувала українські видання з різних джерел. Окрім них, бібліотека мала чеську, російську, французьку, німецьку та польську періодику. Кількість постійних абонентів бібліотеки складала близько 100 осіб.

Потребує окремого підкреслення те, що УЖС у Празі активно взаємодіяв із Союзом українок-християнок у Подебрадах. У свою чергу, Союз українок-християнок, орієнтуючись на досвід попереднього Клубу (при УГК), заснував ще один Український дитячий клуб у Подебрадах. Протягом навчального року Клуб працював двічі на тиждень по чотири години, а під час канікул – щодня. З дітьми займалися В. О'Коннор-Вілінська, М. Левицький та українські пластуни, які працювали безкоштовно. Для старших школярів проводились лекції з української мови, історії, етнографії та географії, а молодші діти займалися малюванням і ліпленням під керівництвом пластунів. Усі члени клубу вивчали українські народні пісні та танці, а також брали участь у різноманітних іграх. За допомогою представниць Союзу діти ставили вистави «Марусина ялинка» та «Зустріч». Окрім того, вихованці клубу отримували підвечірок [5, с. 157].

Окрім того, УЖС співпрацювала не лише із Союзом українок-християнок, а ще й з УНЖР. УНЖР (Національна Рада Українських Жінок) була організацією, створеною в Празі в 1924 р., основним завданням якої було встановлення зв'язків з чеською Національною Жіночою Радою [1, с. 135]. Чому ж УНЖР також варта уваги? Бо в Українському дитячому притулку, заснованому за ініціативою УЖНР, було запроваджено національно-патріотичне виховання з навчанням українською мовою. Кімнати та класи оформлювалися в українському стилі, а стіни прикрашали карти України та портрети видатних українських діячів, нагадуючи дітям про їхню Батьківщину.

Відкриття шкіл для дітей українських емігрантів у Чехословаччині є важливим аспектом культурно-освітньої діяльності жінок-емігранток, оскільки воно стало ключовим елементом у збереженні національної ідентичності та передачі культурних цінностей наступним поколінням. Ці ініціативи не тільки підтримували українську мову та традиції, але й сприяли вихованню патріотично налаштованих громадян, здатних зберігати національну спадщину у новому соціальному контексті. Важливі факти, які є значущими для розуміння даного аспекту, зазначає й дослідниця А. Мишуста у своїй дисертації під назвою «Громадсько-політична та культурно-освітня діяльність українських жінок-емігранток у міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939 рр.)»: «Протягом 1932–1934 рр. при Українському дитячому притулку неофіційно працювала школа під керівництвом С. Русової» [5, с. 160]. Короткі звіти про діяльність цієї школи збережені в книзі протоколів засідань пражської філії УЖНР. Зазвичай уроки відвідували раз на тиждень, де дітям викладали історію та географію України, українську літературу, навчали декламувати та проводили заняття з танців [5, с. 160]. Ці короткі звіти про діяльність школи є свідченням важливості ініціативи жінок, яка знайшла своє

продовження в Подебрадах, де при Українському дитячому притулку була відкрита у 1936 р. українська народна школа з чотирма класами.

Ініціативна група, яка взяла на себе відповідальність за створення цієї школи, включала таких відомих діячок, як Софія Русова, Катерина Антонович, Микола Мартос, Катерина Донцова та інші активістки [4, с. 76–77], які не тільки займались організаційними питаннями, але й безпосередньо брали участь у педагогічній діяльності, забезпечуючи належний рівень навчання та виховання для українських дітей емігрантів. Їхня спільна праця стала основою для становлення цієї важливої освітньої ініціативи в умовах еміграції.

Навчання в народній школі здійснювалося українською мовою, також планувалося вивчення чеської мови. Основну частину учнів складали не лише сироти, вихованці притулку, але й діти робітників-емігрантів, які перебували в скрутних матеріальних умовах.

Таким чином, поряд із навчальними ініціативами, зокрема в Україні народній школі, де діти вивчали українську та чеську мови, важливу роль у культурному вихованні української молоді в еміграції відігравав і Гурток старших пластунок «Україна», який був організацією, створеною в Празі в 1933 р., яка сприяла патріотичному вихованню української молоді в еміграції та підтримувала культурне життя українців. Цей гурток був утворений після розбіжностей у Союзі українських пластунів-емігрантів і став важливим осередком для молоді, залученої до громадської та культурної діяльності.

Пластунки організовували та підтримували просвітницькі ініціативи, зокрема забезпечували емігрантські освітні установи українськими підручниками та художньою літературою. Вони активно співпрацювали з видавництвами та українськими організаціями, збираючи книги серед громади і пересилаючи їх в різні країни, включаючи Україну, США, Канаду, Китай та інші. Також вони проводили культурні заходи, організовували театральні вистави, святкові вечори та відзначення пам'ятних дат [6].

У результаті, слід зазначити, що міжвоєнна доба в Чехословаччині стала періодом активної освітньої діяльності українських емігранток, які організовували школи, курси та клуби, зберігаючи національну ідентичність серед емігрантських громад. Це також сприяло розвитку культурної діяльності, зокрема літературної, видавничої та музичної, яка стала важливим інструментом збереження української культури в умовах еміграції.

Важливу роль у літературно-видавничій діяльності відіграло українське жіноцтво, яке активно сприяло поширенню української культури та народних звичаїв, знайомлячи світ з представницями української літератури. Одним із значущих видань цього періоду став

ілюстрований місячник «Нова хата», що почав виходити в Празі з 1925 р. З 1926 по 1939 р. він змінив назву на «Журнал для плекання домашньої культури». На чолі видання стояла Марія Громницька, яка з 1939 р. поділяла редакторську посаду з Лідією Бурачинською-Рудик. Журнал став важливим інструментом популяризації народного мистецтва та ремесел. Значну увагу в статтях приділяли також українському національному одягу та вишивці, що стали символами національної ідентичності [2, с. 325].

Як уже згадувалося раніше, серед активних учасниць культурно-освітньої діяльності української еміграції були такі постаті, як Олена Кисілевська та Мілена Рудницька. У вересні 1925 р. Олена Кисілевська започаткувала журнал «Жіноча доля», до роботи в якому приєдналися Б. Баранова та М. Рудницька. Це видання публікувало громадсько-політичні матеріали, публіцистику та висвітлювало проблеми, пов'язані з побутом селян, культурно-просвітницькою діяльністю та організаційною роботою серед жінок-селянок. М. Рудницька, зокрема, акцентувала увагу на політичних аспектах жіночого руху.

Жінки-літературки в Чехословаччині зробили великий внесок у розвиток української культури. Серед них Галина Мазуренко, авторка збірки «Акварелі», Валерія О'Коннор-Вілінська, яка працювала над романом «На еміграції», та Наталя Левицька-Холодна з її поетичними збірками «Вогонь і попіл» і «Сім літ». Олена Теліга, представниця «празької школи», акцентувала увагу на ролі жінки в національному житті, а Оксана Лятуринська публікувала свої поезії й новели в українських часописах [9, с. 111–112].

Українські жінки не тільки в літературі, а й у музиці мали значний вплив на культурне життя еміграції в Чехословаччині. Музичну культуру того часу активно розвивали українки-музикантки, такі як композиторка Стефанія Туркевич, теоретик Віра Березовська та піаністка Любка Колесса з сестрою арфісткою Христею. Вокалістка Ніна Дяченкова-Гордаш працювала в Празькому клубі, а Е. Галін виступала в Празькому радіожурналі.

Окрім того, культурна діяльність українських емігрантських організацій у Чехословаччині була важливою частиною життя громади, сприяючи збереженню національних традицій та об'єднанню українців на чужині.

Український жіночий союз активно організовував різноманітні культурні заходи, серед яких були вечірки, концерти, дитячі вистави та лотереї для збору коштів на підтримку українських дітей. Зокрема, членкиня Союзу Е. Черкасенко організувала дитячі вистави, де самі діти брали участь як актори. Також проводились виставки та культурні заходи для збору коштів, наприклад, у 1934 р. організували виставку-базар для фінансування новорічної ялинки для дітей у дитячому притулку в

Подєбрадах. Важливою складовою діяльності Союзу були вечірки для української молоді, а також підтримка від інших організацій, як-от секція допомоги жінкам і дітям при УГК. Крім того, культурно-освітні організації, такі як Громада українських студенток, активно проводили концерти та святкові заходи, наприклад, святковий концерт на честь Лесі Українки. Українська національна жіноча рада також активно займалася організацією дитячих свят, театральних вистав та концертів. В особливу увагу заслуговують різдвяні та новорічні свята, які Рада організовувала разом з іншими організаціями, такими як товариство «Єдність», забезпечуючи дітей подарунками та приємними сюрпризами [5, с. 145–147].

Таким чином, українське жіноцтво в Чехословаччині у 1920–1930-х рр. виявило себе як надзвичайно активна, освічена та свідома частина еміграційного середовища, що відігравала ключову роль у збереженні й трансляції національної культури, традицій та ідентичності за межами України. У міжвоєнний період українські жінки не лише адаптувалися до нового соціального й політичного контексту еміграції, а й стали ініціаторками та лідерками численних освітньо-культурних ініціатив.

Насамперед, слід наголосити, що значна частина українок-емігранток належала до інтелігенції – вчительки, письменниці, журналістки, лікарки, діячки громадського життя. Вони створювали й очолювали культурно-просвітницькі товариства, організовували освітні курси, лекції, виставки, літературні вечори, сприяли розвитку українського шкільництва в еміграційних умовах. Через ці форми діяльності їм вдалося забезпечити передачу культурних і духовних цінностей наступним поколінням українців, зокрема дітям та молоді. Жіночі організації, такі як УЖС, Союз українок-християнок, УНЖР, а також гуртки пластунок, стали не лише осередками національного життя, але й важливими елементами культурного фронту української еміграції. Саме на їхній базі були створені українські дитячі клуби, школи, бібліотеки, притулки та культурні осередки, де виховання відбувалося в дусі українських традицій і з опорою на рідну мову, історію та звичаї. Ці заклади не тільки підтримували культурно-освітню тяглість, а й забезпечували емоційно-психологічну стабільність емігрантської громади.

Особливої уваги заслуговує внесок жінок у літературно-видавничу сферу. Завдяки їхнім зусиллям видавалися україномовні журнали, зокрема «Нова хата», що сприяли поширенню української культури, ідеї домашньої культури, родинних цінностей та мистецького виховання. Ці видання не тільки зміцнювали зв'язок із Батьківщиною, але й формували позитивний імідж української культури в європейському середовищі.

Висновки. Отже, діяльність українок у міжвоєнній Чехословаччині не лише підсилила роль жінки у громадському житті еміграції, але й заклала

потужні підвалини для розвитку української культури в діаспорі. Їхня праця, спрямована на просвіту, виховання й культурний поступ, стала невід'ємною частиною боротьби за збереження української ідентичності, незалежно від територіального віддалення від рідної землі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бінковська Д. С. Діяльність українських жіночих інституцій у Чехословаччині (20–30-ті рр. XX ст.): соціально-культурний аспект. *«Борисенківські читання»: матеріали II Всеукр. наук. конф.*, м. Київ, 22 листоп. 2024 р. / УДУ імені Михайла Драгоманова. Київ, 2024. С. 133–137.
2. Богачевська-Хом'як М. Д. Білим по білому: Жінки у громадському житті України, 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. 424 с.
3. Гонюкова Л. В. Софія Русова і український жіночий рух. *Етнічна історія народів Європи*. 2000. Вип. 7. С. 46–49.
4. Джус О. В. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції: монографія. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 260 с.
5. Мишуста А. О. Громадсько-політична та культурно-освітня діяльність українських жінок-емігранток у міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2012. 282 с.
6. Мишуста А. О. Українки-емігрантки на варті національної ідентичності (на прикладі діяльності Гуртка старших пластунок «Україна» в Чехословаччині [1933–1937 рр.]. *Українознавчий альманах*. 2015. Т. 18. С. 192–194.
7. Пашенко О. Б. Діяльність українських жіночих організацій Польщі й Чехословаччини 1919–1939 рр. (за документами ЦДАВО України). *Архіви України*. 2000. № 4–6 (244). С. 59–67.
8. Сухобокова О. О. Український культурно-освітній осередок у Чехословаччині в 20-х рр. XX ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2010. Вип. 17. С. 133–137.
9. Шевчук Т. В. Жіночі українські організації як складова просвітницької й культурної еміграції в Чехословаччині в 20–30 рр. XX ст. *Сторінки історії*. 2015. Вип. 40. С. 101–113.

СБ ОУН: ВИТОКИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

Собчак Дмитро,

здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: dsobchak63@gmail.com

Науковий керівник: **Старка Володимир,**

доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології
та спеціальних історичних галузей
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Після поразки УНР і ЗУНР боротьба за державну незалежність України продовжилася підпільними методами. Однією з найактивніших структур цього періоду стала Українська військова організація (УВО), що об'єднала колишніх офіцерів Армії УНР та УГА. Метою УВО було відновлення незалежності України шляхом збройної боротьби, саботажу та інформаційної, пропагандистської роботи [4].

З перших років існування організація активно розбудовувала мережі розвідки та контррозвідки. Попри початкові труднощі, після приходу до керівництва розвідкою Осипа Думіна, було сформовано ефективну мережу збору інформації в західноукраїнських землях. Основну увагу приділяли збиранню військових даних про Польщу: її армію, техніку, комунікації та оборонні ресурси [2].

Особливе місце в діяльності УВО посідала співпраця з іноземними спецслужбами. Найтісніші контакти налагодили з німецьким абвером, який надавав фінансову й матеріальну підтримку. Крім того, УВО підтримувала зв'язки з розвідками Литви, Японії, Великої Британії [3]. В обмін на розвіддані організація отримувала допомогу, вишкіл кадрів, зброю й вибухівку. Після призначення Крайовим комендантом УВО Юліана Головінського, розвідувальний референтура починає зазнавати суттєвих змін. На відміну, від Думіна, Головінський був переконаний, що «розбудова агентурної мережі виявилася надто коштовною, а робота на інтереси інших держав наносила підпіллю моральну шкоду» [6]. Тому за його керівництва Комендатурою, УВО починає спрямовувати свої сили на розбудову бойового апарату і досягнення політичних цілей, а не розвідці.

УВО також мала власні контррозвідувальні механізми. Було викрито низку агентів польської дефензиви, а в окремих випадках – здійснено їх фізичну ліквідацію. Створено «Дисциплінарний суд», що виконував

функції внутрішнього очищення від зрадників. Контррозвідка також впроваджувала своїх людей у ворожі структури з метою дезінформації [2].

3 лютого 1929 р. у Відні була заснована Організація Українських Націоналістів (ОУН), очолена Євгеном Коновальцем, а керівним органом став Провід українських націоналістів (ПУН). У наступні роки ОУН повністю інтегрувала Українську військову організацію (УВО). Хоча окремого підрозділу, що відповідав би виключно за розвідку, створено не було, цей напрям діяльності розвивався в межах інших референтур. Зокрема, підрозділ «конспіраційно-розвідного вишколення» функціонував у складі організаційної референтури, а розвідка політичного характеру була частиною політичної референтури. Крім того, в кожній «п'ятірці» юнацької мережі ОУН передбачалась наявність розвідника, якого умовно називали «двійкою» [1, с. 108].

Навесні 1932 р. після викриття Романа Барановського – колишнього бойового референта Крайової екзекутиви УВО, який виявився агентом польської поліції – керівництво ОУН було змушене посилити заходи безпеки. У липні того ж року було створено «контрольно-розвідчу» референтуру Крайової екзекутиви, яку спочатку очолив Ярослав Макарушка, а з 1933 р. – Олександр Пашкевич. Також на рівні Обласної екзекутиви почали формуватися «розвідницько-зв'язкові референтури», а на повітовому та районному рівнях – «розвідчі клітини». Розвиток розвідувальної мережі мав свої регіональні відмінності. Найбільш ефективно вона діяла на території Східної Галичини, особливо у прикордонних районах Тарнопільського воєводства. На Волині ситуація була дещо гіршою, і загалом, у північніших районах мережа розвивалася слабше.

Новим серйозним викликом стало вбивство Євгена Коновальця 23 травня 1938 р. агентом радянського НКВС [8]. Це поставило перед ОУН питання створення окремої контррозвідувальної структури. У лютому 1939 р. в межах Крайової екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях вперше запровадили посаду референта Служби безпеки (СБ). Проте невдовзі польська поліція почала масові репресії проти членів організації, що на певний час зупинило реалізацію цих планів.

Початок Другої світової війни став новим поштовхом для розвитку розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій. У вересні 1939 р. з тюрем були звільнені численні ув'язнені поляками члени ОУН. Більшість із них одразу відновили свої організаційні зв'язки та приєдналися до визвольної боротьби.

Анексія Червоною армією східних воєводств Другої Речі Посполитої призвела до переміщення багатьох досвідчених кадрів ОУН до Генерал-Губернаторства, яке було під контролем Німеччини. В цей час, у грудні

1939 р. – на початку 1940 року, Микола Лебід відновив роботу Служби безпеки (СБ), створивши розвідувальний та контррозвідувальний відділи.

Під час розколу ОУН на мельниківців і бандерівців більшість членів СБ підтримали останніх, що суттєво вплинуло на результат протистояння. Завдяки рішучим діям СБ, бандерівці змогли не лише здобути ініціативу, а й фактично отримати лідерство серед українських націоналістичних сил [1, с.127].

На початку 1940 р. основним завданням СБ стала підготовка до боротьби з радянською владою. Для цього до західних областей УРСР невеликими групами нелегально надсилалися спеціалісти з розвідки та диверсійно-терористичної діяльності. Завдяки кадровому поповненню та розчаруванню населення радянською владою, мережа ОУН почала відновлюватися. Вона організовувалася за територіальним принципом і складалася з країв, областей, округ, повітів, районів, підрайонів, станичних та п'ятірок або трійок. Починаючи з рівня району, передбачалася посада розвідника, хоча не завжди вони були присутні. Часто станичними інформаторами керував розвідник ПЕ ОУН.

У цей період розвідувальна діяльність мала два основні напрямки: військовий (збір інформації про підрозділи Червоної армії та правоохоронні органи) і політичний (моніторинг радянсько-партійного активу, заходів влади, настроїв місцевого населення тощо). На основі зібраних даних ОУН розробляла «оперативні плани повстання», де визначалося співвідношення сил супротивників. Також працювали над створенням «Повстанського штабу», що мав включати розвідувальні, контррозвідувальні та поліцейські підрозділи. Однак через масові арешти організаторів ці плани не вдалося реалізувати. У цей час на території Генерал-Губернаторства СБ ОУН готувала інструкції для створення органів безпеки та народної міліції на звільнених від радянської влади землях Самостійної України.

Напередодні німецько-радянської війни змінився керівник СБ. Після II Великого Збору ОУН у квітні 1941 р. на цю посаду був призначений Микола Арсенич, який відіграв ключову роль у розвитку та становленні СБ. На початку німецько-радянської війни СБ активно брала участь у створенні місцевих органів влади, зокрема народної міліції, а також допомагала відправляти похідні групи ОУН на схід [6]. Мережа СБ формувалася влітку 1941 – 1942 рр., але через брак фахівців робота була непослідовною і зводилася здебільшого до організаційних заходів. Лише на початку 1942 р. ситуація почала покращуватись завдяки зменшенню репресій та активності німців на фронтах.

У цей період на Крайовому рівні СБ створювала відділи: слідчий, бойовий, технічний та «вишкільний», а на обласному рівні – референтів з розвідки та підготовки кадрів. На Волині та Західному Поліссі

розпочалося формування УПА, що призвело до значних змін у мережі СБ. У Галичині та інших регіонах створювались боївки, а на Волині і Поліссі – заплілля УПА, що включало різні ланки СБ.

Навесні 1943 р. мережа СБ у Галичині була розширена до повітового рівня, а на Волині та Поліссі створювались структури з бойовими, розвідувальними та контррозвідувальними підрозділами. Восени 1943 р. було введено подвійне підпорядкування референтів СБ – як керівникам мережі, так і територіальним провідникам ОУН.

Першою проблемою переходу фронту пережила мережа СБ ОУН Лівобережної України. Частина співробітників влилася до радянських партизанів, інші легалізувались або повернулися до Західної України. На Волині й Західному Поліссі були значні втрати, але менші, ніж у підрозділах УПА-Північ. У 1944 р. на Галичині розпочалося відновлення та посилення мережі СБ. Восени 1944 р. багато підпільників стали легальними, а СБ скоротила підрозділи. У 1945 р. реорганізували структуру СБ, зробивши її уніфікованою на всіх теренах України.

Зимом 1945–1946 рр. підпілля ОУН зазнало значних втрат через операцію «Велика блокада» (20 % керівного складу, 30 % рядового). Відтоді основну увагу приділяли боротьбі з агентурою, структура СБ залишалася територіальною. Взимку 1946–1947 рр. втрати продовжувалися, що спричинило нестачу кадрів. 21 січня 1947 р. загинув шеф СБ Микола Арсенич. У 1947 р. СБ перебрала функції господарської референтури, конспіруючи матеріальне забезпечення. ОУН також намагалася розширити вплив на схід, відправляючи кадри через СБ до Житомирської та Кам'янець-Подільської областей. Наприкінці 1951 р. нестача кадрів змусила заміщати теренових провідників референтами СБ. Останні також створювали осередки в таборах ГУЛАГу, де їхня СБ боролася з агентами адміністрації та брала участь у акціях непокорі.

Служба безпеки Закордонного центру ОУН (СБ ЗЦ ОУН) була створена в серпні 1945 р. Вона підпорядковувалась Бандері та Ленкавському, діяла в Баварії, зокрема у таборах для переміщених осіб. Згодом організація була посилена, створено референтури при Теренових проводах ЗЦ ОУН. У 1946 р. назву змінили на Закордонні частини (ЗЧ) ОУН, а структура СБ була розширена. У 1951 р. шефом СБ став Іван Кашуба. Після загибелі Бандери в 1959 р. керівником став Степан Ленкавський. У 1968 р. організація змінила назву на ОУН, а в 1980-х рр. продовжувала працювати з АБН. Після незалежності України діяльність колишніх есбістів стала легальною, і вони займалися громадською діяльністю, протидією проросійським організаціям та розбудовою націоналістичних молодіжних структур [6].

Також варто згадати про «мельниківську» СБ ОУН. Створення розвідувальних та контррозвідувальних органів ОУН(м) розпочалося у лютому 1940 р. після відокремлення бандерівців. Мельниківці створили

розвідувальну референтуру на чолі з Ярославом Гайвасом, а в березні 1941 р. – контррозвідувальну підреферентуру для боротьби з бандерівською агентурою [7].

У 1941 р. розпочалася розбудова територіальної мережі органів Безпеки ОУН(м), зокрема в Кременеччині та на територіях східніше від Збруча. Однак через німецькі репресії та співпрацю з окупантами, мережа розвивалася повільно, і референтура Безпеки не діяла скрізь. Мельниківці не змогли ефективно протистояти СБ ОУН, і до літа 1943 р. зазнали поразки. Їхні підрозділи на півдні Волині були оточені та приєднані до УПА, після чого конфлікт між бандерівцями та мельниківцями завершився.

У післявоєнний період розвідувальні органи ОУН(м) продовжили діяльність у західних осередках діаспори. У 1945 р. був створений «Крайовий провід», який займався розбудовою підпільної мережі в Західній Україні. Мельниківці співпрацювали з контррозвідкою США, створюючи мережу контактів у Польщі. У 1970-х рр. вони поступово відмовились від нелегальної діяльності на користь культурно-просвітницької роботи.

Висновки. СБ ОУН була одним з найважливіших факторів, які вплинули на можливість Організації тривало вести підпільну боротьбу. Попри це, усі проблеми та конфлікти, які були всередині ОУН чи були пов'язані з нею, не могли не впливати на діяльність Служби Безпеки. Внутрішні розбіжності в націоналістичному русі не могли сприяти ефективній боротьбі проти німецьких, польських та радянських владних і силових структур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945 / Д. В. Веденєєв, Г. С. Биструхін. Київ: Генеза, 2006. 408 с.
2. Меч і тризуб. Нотатки до історії Служби безпеки Організації Українських Націоналістів / Д. Веденєєв, В. Єгоров. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. № 1/2(6/7) 1998, 2–4 (13–15). 2000.
3. Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи Української військової організації (1920 – поч. 1930-х рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2000. 5. С. 142–152. URL: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2000_5_142_
4. Сурма. Жовтень-листопад. 1928.
5. Служба Безпеки Революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ / Степан Мудрик-Мечник. Тернопіль: РВВ упр. по пресі, 1994. 123 с.: іл.
6. Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій 1921–1991). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Національний університет «Острозька академія» Міністерства освіти і науки України, Острог, 2021. 650 с.
7. Книш З. Розбрат: спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 рр. Торонто: Срібна Сурма, б. р. С. 254, 371.
8. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1: 1920–1939. 522 с.

**МІЖНАРОДНЕ ВИЗНАННЯ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР.
АКТОМ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ****Рубаха Ілона,**

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: rubakhailona12@gmail.com

Науковий керівник: Валіон Оксана,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Голодомор 1932–1933 рр. став однією з наймасштабніших трагедій в історії українського народу. Внаслідок цілеспрямованої політики радянського режиму мільйони українців загинули від штучно створеного голоду. Незважаючи на численні докази цього злочину, міжнародне визнання Голодомору як акту геноциду тривалий час відбувалося повільно та наштовхувалося на серйозний опір, зокрема з боку СРСР, а згодом і Російської Федерації.

Особливої актуальності ця тема набула після повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. Сучасні дії Росії – масові вбивства цивільного населення, депортації, насильницька русифікація, знищення української культурної спадщини – мають ознаки геноцидної політики та продовжують логіку радянських репресій. У цьому контексті міжнародне визнання Голодомору геноцидом набуває не лише історичного, а й потужного політичного та морального значення. Саме ця агресія стала каталізатором для активізації процесу світового осуду злочинів радянського режиму.

У сучасній науковій літературі дедалі більше уваги приділяється не лише самому факту Голодомору як злочину тоталітарного режиму, а й процесу його визнання геноцидом у міжнародному правовому полі. Серед актуальних робіт варто відзначити збірник матеріалів науково-практичного семінару «Голодомор 1932–1933 років: геноцид української нації» [1], у якому представлено ґрунтовний аналіз механізмів міжнародного визнання Голодомору, окреслено політико-правовий контекст сучасних рішень іноземних парламентів, а також наголошено на ролі дипломатії, діаспори та громадських ініціатив у поширенні правди про цю трагедію.

Важливим джерелом також є праця «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації» [2], що узагальнює новітні історичні

дослідження, архівні свідчення та міжнародно-правові аргументи щодо класифікації Голодомору як акту геноциду. Видання також розкриває важливість національного законодавчого визнання трагедії як основи для міжнародного осуду злочину.

Значну увагу цій темі приділяє Український інститут національної пам'яті, зокрема в матеріалах до 91-х роковин Голодомору 1932–1933 рр. [3], у яких подано узагальнену інформацію про масштаби трагедії, її наслідки, елементи геноцидного характеру та перелік держав, які визнали Голодомор злочином проти людяності та актом геноциду. Окрему увагу приділено необхідності формування історичної пам'яті як чинника національної ідентичності та міжнародної солідарності з Україною.

Зазначимо, що поняття «геноцид» вперше введене в науковий обіг юристом Рафаелем Лемкіним, який був автором концепції та одним з ініціаторів прийняття «Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього», прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН від 9 грудня 1948 р. Конвенція трактує геноцид як «сукупність дій, здійснених із наміром знищити повністю або частково національну, етнічну або релігійну групу як таку» [4].

Ще у 1933 р. Р. Лемкін висунув ідею про відповідальність за знищення народів, що було реакцією на масові злочини проти етнічних груп у різних частинах світу. У своїй книзі «Нацистський режим в окупованій Європі» (1944 р.) він вперше детально розкрив концепцію геноциду. Саме його визначення лягло в основу міжнародного права.

Дослідник зазначав, що знищення української нації є класичним прикладом радянського геноциду та одним із найбільших і найтриваліших експериментів з русифікації [5, с. 37]. Р. Лемкін описував, що хоча український народ був занадто великим для повного знищення, його ключові верстви, такі як релігійні, інтелектуальні та політичні лідери, були малочисельними, що робило їх легкими для ліквідації [5, с. 38].

У своїй доповіді 1953 р. він описав радянську політику щодо України як чіткий приклад геноциду. Р. Лемкін виділив чотири основні стадії винищення українців:

1. Фізичне винищення радянською владою інтелігенції як основи нації у 1920–1933 рр.;
2. Ліквідація Української автокефальної православної церкви як духовного осередку;
3. Організація Голодомору, що призвів до масової загибелі селян-хліборобів – основних носіїв національної культури;
4. Розділення українського народу через примусове переселення та депортації [5, с. 38–40].

Комуністична політика, що здійснювалася на цих стадіях знищення українського народу і мала виразний антинаціональний характер, підпадає під визначення геноциду згідно з Конвенцією ООН 1948 р.

У 1980-х рр. почалась активна робота щодо міжнародного визнання Голодомору, зокрема серед української діаспори у США та Канаді. У 1985 р. в США була заснована комісія Конгресу для дослідження проблеми голоду в Україні, керівником якої став Джеймс Мейс. У 1988 р. комісія встановила, що політика радянської влади в 1932–1933 рр. відповідала ознакам геноциду, і підготувала тритомний збірник матеріалів з цього питання. Оскільки комісія не мала повноважень для юридичної оцінки цих подій, в тому ж році за підтримки Світового конгресу вільних українців була сформована Міжнародна комісія з розслідування Голоду. У 1990 р. більшість її учасників підтвердила, що ці події слід визнати геноцидом українського народу.

Першим офіційним визнанням Голодомору як геноциду з боку української влади стала постанова від 15 травня 2003 р. «Про Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 рр.» [6]. Однак лише у 2006 р. із ухваленням Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» було офіційно закріплено комплексне правове визначення цих подій на загальнонаціональному рівні. Саме цей документ вперше на законодавчому рівні визнав цю трагедію актом геноциду, що було зафіксовано у Статті 1: «Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом українського народу» [7]. Закон заклав правову основу для подальшого офіційного розслідування цього злочину.

Важливо, що до цього моменту низка країн уже здійснила схожий крок, визнавши Голодомор геноцидом на державному рівні. Одними з перших були Естонія та Австралія у 1993 р., за ними – Канада та Угорщина у 2003 р., Ватикан у 2004 р., а також Литва й Грузія у 2005 р. Таким чином, офіційне рішення України стало логічним продовженням міжнародного процесу засудження цього злочину.

Тема міжнародного визнання Голодомору як геноциду українців стало важливим елементом зовнішньої та внутрішньої політики під час президентства Віктора Ющенка. У 2006–2008 рр. в Україні активно проводилися заходи із вшанування жертв цієї трагедії, до яких залучалися іноземні посольства, що дозволило сподіватися на підтримку міжнародної спільноти у питаннях визнання геноцидного характеру політики СРСР 1932–1933 рр. Одним із ключових кроків стало прийняття в 2007 р. Заяви Балтійської асамблеї, що засуджувала злочини, вчинені в Україні в ті роки, а також ухвалення Європейським Парламентом резолюції у 2008 р., в якій Голодомор визнавався страшним злочином проти українського народу та людяності [8, с. 59–60].

Проте, незважаючи на ці досягнення, у квітні 2010 р., коли Парламентська асамблея Ради Європи обговорювала проблему визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом українського народу, президент Віктор Янукович висловився проти використання цього терміну, вважаючи його несправедливим і некоректним щодо конкретних народів [9, с. 231]. Його коментар применшив попередні ініціативи українських представників та урядових структур, що мали на меті поінформувати світову спільноту про трагедію, а також закликати до міжнародного засудження тих, хто був відповідальний за цей злочин. Це фактично призупинило міжнародне визнання.

Російська агресія проти України після 24 лютого 2022 р. стала каталізатором для відновлення дискусій про геноцидний характер Голодомору. Українська влада активно порушувала це питання на міжнародній арені, і багато держав відгукнулися. У 2022–2023 рр. відповідні резолюції ухвалили парламенти таких країн, як Бельгія, Франція, Німеччина, Ісландія, Ірландія, Італія, Люксембург, Колумбія, Бразилія, Нідерланди, Чехія, Словенія, Болгарія. Європейський парламент та Парламентська асамблея Ради Європи також офіційно визнали Голодомор актом геноциду [10]. Крім того, деякі з цих держав ініціювали введення спеціальних дат для вшанування жертв цієї трагедії.

Схожий крок зробив і в квітні 2022 р. Сейм Литви. Литовський парламент запропонував відзначати 9 травня як день пам'яті про геноцид в Україні, наголошуючи, що ця дата символічно поєднує трагедії минулого і сучасності. У своїй ініціативі литовські депутати підкреслили, що українці зазнали жахливих страждань як у 1932–1933 рр. під час штучно створеного голоду, організованого радянською владою, так і в наші дні через воєнні злочини, скоєні російськими окупантами [11]. Таким чином, Литва провела паралель між злочинами СРСР і нинішньою агресією Росії, що є цілком закономірним, зважаючи на історичний досвід самого литовського народу, який також зазнав утисків у радянський період.

Після цього важливого кроку, Республіка Хорватія також зробила значний вклад до визнання Голодомору геноцидом, що стало важливим етапом у зміцненні міжнародної підтримки України. Визнання цього факту в країні тривало понад 15 років і супроводжувалося значними труднощами. Попри стратегічне партнерство та спільні європейські цінності, ухвалення рішення гальмувалося через російську пропаганду, політичний тиск і внутрішні суперечності. Українські дипломати та діаспора докладали зусиль, щоб донести до хорватського суспільства правду про трагедію 1932–1933 рр.

Переломним моментом стало повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р. Злочини російської армії та масові

вбивства цивільних змусили спільноту Хорватії переосмислити події минулого та зрозуміти, що агресія Росії є продовженням її імперської політики, яка вже раніше включала геноцидні практики.

Завдяки підтримці української діаспори, влітку 2023 р. Хорватія ухвалила рішення про визнання Голодомору геноцидом, що стало важливим актом солідарності з Україною у її боротьбі з російською агресією [9, с. 238].

Швейцарія, одна з останніх країн, яка приєдналася до міжнародної спільноти, що визнала Голодомор геноцидом українського народу. У вересні 2024 р. Національна рада ухвалила резолюцію, яка підтверджує відповідальність радянського режиму за цю трагедію. У документі визнаються «систематичні дії, спрямовані на масове та цілеспрямоване вбивство голодом з наміром знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу, актом геноциду» [12]. Цей крок зміцнює світове визнання трагедії 1932–1933 рр. і підтверджує відповідальність тоталітарного режиму за один із найбільших злочинів ХХ століття.

Ініціативи окремих держав та організацій, які визнали злочини радянської влади як геноцид, а також закріплення цього рішення в українському законодавстві, зміцнюють правову та моральну основу для подальших розслідувань і судових процесів. Визнання Голодомору геноцидом не лише вшановує пам'ять жертв, а й слугує застереженням для світу щодо необхідності боротьби з будь-якими формами масового насильства та спроб винищення цілих народів.

Висновки. Вшанування пам'яті загиблих під час Голодомору є не лише актом відповідальності, а й нагадуванням про недопустимість повторення схожих злочинів. Усвідомлення цієї трагедії сприяє зміцненню підтримки України у її боротьбі за незалежність і суверенітет, а також відіграє важливу роль у міжнародній політиці захисту прав людини та запобігання майбутнім злочинам проти людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голодомор 1932–1933 років: геноцид української нації: збірник матеріалів наук.-практ. семін., м. Київ, 23 листоп. 2023 р. Нац. ун-т біоресурс. і природокор. України. Київ, 2023. 97 с.
2. Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації: навч. посіб. для вчителів / авт. кол.: Д. Д. Білий, В. А. Василенко, А. М. Козицький та ін. Київ: Марка Мельника, 2021. 336 с.
3. Інформаційні матеріали до 91-х роковин Голодомору 1932–1933 років. Український інститут національної пам'яті. Київ, 2024. 14 с.
4. Конвенція «Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» від 09.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/%20995_155#Text (дата звернення: 20.03.2025).
5. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами). Київ: Майстерня книги, 2009. 208 с.
6. Про Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933

років: Постанова Верховної Ради України від 15.05.2003. № 789-IV. Відомості Верховної Ради України, 2003. № 30. Ст. 262.

7. Про Голодомор 1932–1933 років в Україні: Закон України від 26.11.2006. № 376-V. Відомості Верховної Ради України, 2006. № 50. С. 504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text> (дата звернення: 21.03.2025).

8. Савчук К. О. Голодомор – український геноцид. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2015. Вип. 37. Част. 2. С. 58–64.

9. Саган Г. В. Проблемні питання у визнанні Республікою Хорватія Голодомору геноцидом українського народу. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2023. Вип. 32. С. 220–243.

10. Міжнародне визнання Голодомору 1932-1933 рр. геноцидом Українського народу / упор.: І. І. Осташ. Київ, 2023. 256 с.

11. У парламенті Литви пропонують зробити 9 травня Днем пам'яті жертв геноциду в Україні. *24 канал*. URL: https://24tv.ua/parlamenti-litvi-proponuyut-zrobiti-9-travnnya-dnem-pamyati-zhertv_n1952438 (дата звернення: 23.03.2025).

12. Парламент Швейцарії визнав Голодомор геноцидом. *Європейська Правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/09/24/7194830/> (дата звернення: 24.03.2025).

ЖІНОЧІ ДОЛІ В УМОВАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ВИПРОБУВАННЯ ТА ВНЕСОК

Савчук Людмила,

здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Терещенко Валентин,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

На сьогоднішньому етапі історичних досліджень не малу частку уваги приділяють ролі жінок у глобальній кризі та військових конфліктах. Друга світова війна стала одним з найбільших випробувань людства, і в той же час вона принципово змінила соціальний, економічний та політичний статус жінок у різних країнах. Коли жінки відігравали традиційні ролі в сім'ях та суспільстві в епоху миру, вони взяли на себе нові обов'язки у військових умовах, що іноді змушували їх боротися за життя на тому ж рівні, що і чоловіки. Експертизації долі жінок під час Другої світової війни потребують глибокого розуміння цього процесу [1].

Спалах війни змусив багатьох країн впровадити масову мобілізацію чоловіків на перший план, що призвело до дефіциту ділових, медичних та промислових робочих місць. Як результат, жінки стикалися з новими можливостями для роботи, але також стикалися з виснаженнями та новими ризиками [3].

Одним з найважливіших аспектів участі жінок у Другій світовій війні була участь у армійській структурі. Радянський Союз, Великобританія, США та інші країни організували допоміжні установи, де жінки працювали пілотами, снайперами, медсестрами, зв'язковими та розвідниками. В СРСР були створені авіаційні підрозділи нічної бомбардувальної авіації, укомплектовані жінками-пілотами. У Великобританії жінки працювали в Королівських допоміжних авіаційних службах та брали участь у ППО, де вони працювали як радіолокаційні та радіолокаційні оператори [2].

Внесок жінок у виробничу сферу також був важливим. Компанії для виробництва зброї, боєприпасів, авіаційних та автомобільних пристроїв

потребували експертів, і ці місця були зайняті жінками. Наприклад, у Сполучених Штатах була досить висока кількість жінок, які працювали на виробництві танків та літаків [5]. У Німеччині, яка брала участь ще з початку війни, після 1943 р. значна кількість жінок почала працювати на фабриках у досить великих масштабах [6]. Аналогічні процеси відбувалися у Великобританії та СРСР, де жінки працювали у важких умовах, іноді по 12–14 годин на добу, забезпечуючи армію всім необхідним для війни. Окрім прямої військової участі, жінки активно діяли в русі опору, особливо у Франції, Польщі та Югославії. Вони працювали у розвідці, передавали важливі новини та брали участь у підпільних загонах. Наприклад, Ненсі Вайк, одна з найвідоміших учасників французького опору, допомогла уникнути нацистського правління [4].

Однак трагічні аспекти існують і їх не можна не помітити. Мільйони жінок стали жертвами депортації, примусових трудових та військових злочинів. Особливо страхітливим явищем було насильство та зґвалтування, яке використовувалося як спосіб залякування та страху. У концетраційних таборах жінки часто хворіли та щоб вижити повинні були працювати попри біль та втому. Після війни світ не зміг залишитися, як і раніше. Ворожнеча та масштабна участь жінок у сфері економіки призвели до зміни їх ролі в суспільстві. У деяких країнах це мало значний вплив у питаннях рівності прав та створення політики в гендерній рівності. Проте багато жінок, які брали участь у бойових діях і працювали, після війни змушені були повернутися до своїх традиційних ролей, оскільки суспільство прагнуло відновити довоєнний порядок [7].

Висновки. Як ми бачимо, доля жінок під час Другої світової війни була сповнена іспитів, але в той же час їх внесок став незаперечним фактором перемоги. Війна призвела до втрат багатьох життів, але також було доведено, що жінки можуть грати різноманітні ролі у багатьох сферах людського життя. Історія їхньої боротьби та самозабезпечення має бути збережена задля їх пам'яті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бородін А. Жінки на війні: подвиг і трагедія. Військово-історичний журнал, 2015. № 3. С. 45–58.
2. Стрельникова О. Жінки у Другій світовій війні: гендерний вимір. Український історичний журнал. 2017. № 5. С. 89–104.
3. Смірнова І. Роль жінок у партизанському русі Другої світової війни. Історичний альманах. 2018. № 2. С. 112–124.
4. De Groot G. Women and War: From Home Front to Front Line. London: Pearson, 2007.
5. D'Ann Campbell J. Women at War with America: Private Lives in a Patriotic Era. Harvard University Press, 1984.
6. Pennington R. Wartime Women: Sex Roles, Family Relations, and the Status of Women during World War II. Greenwood Press, 1983.
7. The Role of Women in World War II. The National WWII Museum. New Orleans. URL:<https://www.nationalww2museum.org/>

ДЕПОРТАЦІЯ НАРОДІВ КРИМУ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стецик Соломія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: st.sola16@gmail.com

Науковий керівник: **Богдан Баран,**

асистент
кафедра історії України та археології
Тернопільського національного
педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Друга світова війна залишила глибокий слід в історії багатьох народів, які постраждали від бойових дій. Крім катастроф яких зазнав Крим від протиборства двох сил, Антикомінтернівських і Антигітлерівських, у мешканців півострова сталінський режим забрав їхню землю висиливши у регіони Центральної Азії та Сибіру.

Захоплення нових територій може відбуватися військовим шляхом, що є більш поширеним і так зване демографічне захоплення, яке є менш поширеним і передбачає зміну етнічного складу окупованої території. Це може бути виселення народу, погіршення умов проживання, тиск і репресивні заходи, що у свою чергу сприяє створенню «слухняного» населення [4, с. 14].

Першим народом який зазнав виселення ще у 1941 р. стали кримські німці через антирадянські погляди. На початок війни на півострові проживало понад 50 тисяч представників цього народу, усіх звинуватили у співпраці з Гітлером за що вони потребують покарання. У серпні почалася депортація, насамперед вивозили чоловіків призовного віку, на збори давалося кілька хвилин після чого переселяли до Казахстану. Через швидке просування військ Вермахту операцію не вдалося реалізувати до кінця [1, с. 183].

Майже два роки Крим був відірваним від «Великої землі». Для півострову будувалося нове майбутнє, де немає місця для «чужинців», тобто жителів Кримського півострова яких потрібно переселити до росії, звільнивши місце для заселення німецького населення. Під час німецької окупації на східних територіях, особливо з Райхскомісаріату Україна, почалися агітації стосовно виїзду працездатного народу до Німеччини. Так звані «остарбайтери» використовувалися для примусових робіт, як безкоштовна сила і ніяке «щасливе життя» котрим заохочували до

переселення не існувало. Через малу кількість охочих нацисти запровадили насильницьке вивезення людей віком від 16 до 40 років, найчастіше це стосувалося жінок, адже чоловіків краще використовувати як солдатів армії. Щоб не бути відправленими на чужину вдавалися до хитрощів намагаючись захворіти, або стати калікою, тобто не придатними працювати, нерідко з розпачу дівчата накладали на себе руки лиш би не потратити у поневолення [2, с. 53–54].

Народи Кримського півострова після звільнення території інтенифікували як «неблагонадійний елемент», хоча вони брали безпосередню участь у боях на боці СРСР. Масове дезертирство, яке комуністична влада приписує виключно кримським татарам, не було їхньою прерогативою. Колабораціонізм як явище простежується у всіх народах які перебували під німецькою окупацією, але при цьому тотальної співпраці з гітлерівцями як це висвітлює влада СРСР не було.

Радянська влада була переконана, що якщо населення не відступає разом із Червоною Армією і перебуває в окупації іншої держави воно налаштоване не по-радянськи і вважаються зрадниками [2, с. 65]. У квітні 1944 року червоноармійці повністю «визволяють» Крим з нацистської окупації, радянська влада повертає контроль над цією територією. З відновленням контролю над півостровом починалося очищення від «ворогів» влади. Зрадниками оголошено кримськотатарський народ через донесення Лаврентія Берії до Сталіна про неблагонадійний елемент [2, с. 90].

Сталін вважав репресивні дії обов'язковою умовою зміни влади, що сприяло її зміцненню та нормальному функціонуванню. Одразу після оволодіння територією проводилися чистки, тому Наркомати внутрішніх справ та державної безпеки прийняли 13 квітня постанову, яка сприяла очищенню Кримської АРСР від осіб котрі негативно ставилися до радянської влади, хоча під цим поняттям напряду не вказувалися кримські татари, але вони в першу чергу страждали від цих дій. Для цього було створено відповідні органи НКВС та НКВД, та виділено 20 тисяч солдат для проведення операцій. До кінця місяця в республіці заарештовано членів мусульманських комітетів, антирадянських осіб, вилучено зброю для мінімалізації збройного спротиву [3, с. 34]. Нова окупаційна влада Радянського Союзу захопивши територію починає нові «чистки», основний метод досягнення покори і збереження правління.

11 травня Йосип Сталін підписав вирок для кримців, постановивши виселити їх з Криму переселивши у спецпоселення. Стимулом для переселення слугувало небажання перебування на півострові всіх національностей крім росіян, які вважалися найбільш благонадійними порівняно з іншими бунтівними. Також це сприяло забезпечення у

віддалених регіонах радянської країни використання людської робочої сили [3, с. 35].

Депортація перш за все мала на меті позбавити Туреччину підтримки з боку мусульманського і туркофільського населення, з якою Радянський Союз готувався до війни. Встановлення контролю над протоками Босфор і Дарданелли забезпечила б певну морську перевагу. Під час кількох спланованих операцій «зачисток» в 1943–1944 рр. з Кавказу та Криму, які мали стати полями бою у майбутній війні, викорінено від «антирадянських осіб», перш за все тих, хто сповідував іслам [9, с. 231–232]. Але в силу певних обставин радянсько-турецька війна не відбулася, але тисячі людей були позбавлені свого дому.

Депортація корінного народу Криму була заздалегідь спланованою операцією, яку доручено провести народним комісарам держбезпеки та внутрішніх справ Богданові Кобулову та Іванові Серову [2, с. 94]. Державний Комітет Оборони отримав листи від Лаврентія Берія в яких йшлося про кримських татар як зрадників [5, с. 387]. До Криму направленні військові підрозділи на людей у формі не звертали уваги, адже на той час ще тривали воєнні дії. Бійці займалися переписом населення, а саме кримських татар, для оцінки ситуації [1, с. 180–181]. Комісари Кобулов та Серов звітували про проведення виселення надсилаючи Берію телеграфні повідомлення. Всього було чотири вістки, стільки ж можна виділити етапів операції. Перша стадія являла собою підготовку до переселення, створення спеціальних груп які проводитимуть «акцію», транспорт який доправить до місця дислокації, створення спецпоселень, надання медичного обслуговування та передбачалися заходи проти епідемічних захворювань, але нажаль усі ці пункти були лише на папері, а не в реальності. Зранку 18 травня розпочалася операція за 20 годин до станції доправлено 90 тисяч людей – повідомляє другий телеграф. Наступний направлено 19 травня повідомляючи, що до станцій доправлено більше 160 тисяч осіб для подальшого транспортування в ешелони. Остання звістка 20 травня сповістила про виконання поставленого завдання, виселено близько 180 тисяч чоловік. Також були згадки що 6 тисяч чоловіків відправлено до підрозділів червоноармійців, та 5 тисяч кримських татар відправлено на роботу у Підмосковний вугільний басейн [3, с. 36–37]. Згідно із наказом операція мала тривати з 18 травня до 1 червня, проте вже через три дні, а саме 20 травня о 16 годині радянські солдати повністю впоралися з поставленою задачею [10, с. 22]. За свідченнями мешканців деяких сіл та міст акція виселення почалася, ще у вечері 17 травня.

Неодноразово до кримців застосовували примус який супроводжувалися побиттям людей, застосуванням фізичного і психологічного насилля. У разі спротиву або не виконанню наказу застосовували вогнепальну зброю, що у крайньому випадку призводило

до розстрілу непокірних, або тих хто втівав намагаючись врятуватися [7, с. 10]. Люди які наважилися чинити опір могли розстріляти на місці, антигуманні та жорстокі дії були типовими для енкаведистів, тяжкохворих кримських татар які не змогли подолати дорогу просто ліквідовували [1, с. 181–182].

Людей вантажили в машин в яких вони могли чекати добу без можливості контакту із зовнішнім світом. Потім переселенців звозили до найближчої залізничних станцій, після чого вони сідали у вагони, якими перевозили злочинців, худобу та різне збіжжя. Перевезення кримських татар з їх рідної землі відбувалося у спеціально підготовлених 68 ешелонах, які вирушали за певним графіком, який був заздалегідь складений радянським керівництвом [10, с. 22]. Довге перебування у замкнутому просторі з великою кількістю людей тривалістю по 2-3 тижні мали негативні наслідки. Нарком здоров'я СРСР мав забезпечити у кожний вагон лікаря та дві медсестри з усіма потрібними медичними засобами, щоб у разі потреби надати медичну допомогу потребуючим. Але на справді жодної лікарської допомоги не було так само як забезпечення харчування [6, с. 239].

Бракувало їжі, антисанітарія у ешелонах, та величезне скупчення людей різного віку і статі, ставило в незручності як чоловіків так і жінок та впливало на загальну атмосферу [7, с. 124]. Знаходячись і не витримуючи таких умов, найслабші помирали, зазвичай це були діти. На станціях коли потяг зупинявся трупи у кращому випадку хоронили у безіменних могилах, земля разом із тілом ховала будь яку згадку про цю людину. Та зазвичай покійника просто викидали на поживу хижим тваринам не маючи часу для викопування могил. Дорога була довгою, тому перші ешелони прибули до місця призначення 1 червня, а вже 8 червня до спецпоселень прибули усі вагони. Найбільшим за чисельністю розселенням виселених татар була Узбекистанська республіка, куди було виселено більше 35 тисяч сімей, це переважно жінки, діти та літні люди. Решта опинилися в Казахстані та інших віддалених областях Радянського Союзу [8, с. 13].

Підрахувати точну кількість депортованих не можливо, проте за різними даними до початку німецько-радянського протистояння на Кримському півострові проживало більше 200 тисяч кримців [3, с. 34]. Близько 180 тисяч становлять спецпоселенці, 6 тисяч – новобранці в таборах Казахстану і Сибіру і 5 тисяч вивезено на примусові роботи, та чоловіки які ще перебували на війні. Винятком який міг вберегти від депортації це сім'ї фронтовиків, особливо родини офіцерів. Так «звільнено» від виселення 589 людей які все одно не змогли залишитися в Криму переселяючись у південні регіони України. Упродовж 1945–1946 рр. з війни повернулися близько 9 тисяч кримськотатарських чоловіків

[7, с. 12]. Пізніше вони були відправлені в так звану трудармію, побачитися зі своїми рідними лише після 1948 року, звісно якщо змогли їх відшукати. Нелегкий тягар прогодувати родину впав на плечі жінок, які важко працювали у колгоспах, радгоспах, різних підприємствах, новобудовах.

Кримськотатарський народ поділявся на три субетнічні групи – горяни, або ж гірські жителі яких налічувалося 50 % населення, степовики – 20 % та прибережні що проживали на південному березі півострова – 30 %. Кожна з цих груп має свої відмінності залежно від місця розміщення, це і зовнішні риси, діалекти мови, основні заняття праці, типи будинків і тому подібне. Після депортації у 1944 р. всі субетнічні групи були переселені у інший несприятливий для цих жителів ареал, що сприяло стиранню традицій субетносу кримських татар [1, с. 105; 113].

Після виселення корінного татарського народу та реалізація програми «Крим без кримських татар» постає питання про повне спустошення півострова. Берія розпочинає вигнання народів які проживали в Криму аргументуючи дезертирством на користь Німеччини. Під цю характеристику припадали греки яких було близько 15 тисяч, болгари – більше 12 тисяч, вірмени яких було до 10 тисяч, німці які залишилися після першої спроби депортації, а це приблизно 11 тисяч, також кримські роми які пережили геноцид під час німецької окупації. З півострова депортовано приблизно 400 тисяч осіб, та майже 20 національностей [5, с. 387].

Правовий статус спецпереміщених був прийнятий наступного року після виселення, а саме 8 січня 1945 року. У ньому передбачалися, що депортовані народи користуються тими ж правами що і решта громадян Радянського Союзу, але для них були створені заборони і обмеження. Згідно із цією постановою працездатне населення повинне працювати, в той час за Конституцією СРСР 1936 р. громадяни мають право на працю, тобто немає примусу до виконання роботи та використання людської сили. Спецпереселенців не вважали повноцінними громадянами країни на них повішали тавро «зрадників» і хоч держава намагалася вдавати, що у виселених народах зберігаються усі права, навіть можливість голосувати на виборах, попри те накладалися обмеження і заборони які перечили Конституції і гуманності [10, с. 3].

Висновки. Неважливо чим керувався Сталін щодо депортації народів, важливо що він своїми діями призвів до геноциду кримських татар та зруйнував долю інших народів Криму. Для вождя, як і для його наступників, території, люди, народи це лише умовність, елементи які можуть використовувати у своїх планах не важливо якою ціною, навіть якщо мусульманський народ буде позбавлений дому та всього нажитого збіжжя і переселено у важкі побутові і кліматичні умови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдулаєва Г. Історія Криму. Коротка оповідь великого шляху. Київ: Віхола, 2024. 224 с.
2. Бекірова Г. Пів століття опору: кримські татари від вигнання до повернення (1944–1991 роки). Нарис політичної історії. Пер з рос. Катерина Демчук. Київ: Критика, 2017. 480 с.
3. Бугай М. Депортація кримських татар у 1944 р. *Укр. іст. журн.* 1992. № 1. С. 29–45
4. Гладун О., Рудницький О., Кулик Н. Оцінка демографічних втрат кримськотатарського народу внаслідок депортації 1944 року. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. Т. 2. С. 11–28.
5. Зінченко Ю. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність. *Укр. іст. журн.* 2004. № 3. Київ. С. 379–402.
6. Кириченко Д. Депортація кримських татар у СРСР: історико-правовий аналіз. *Юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 238–242.
7. Котигоренко В. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації. Київ : Світогляд, 2005. 222 с.
8. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015) / упоряд. О. Г. Бажан. Київ, 2016. 1090 с.
9. Наш Крим: неросійські історії українського півострова / упоряд. С. Громенко. Київ, 2016. 315 с.
10. Хаялі Р. Депортація кримських татар та регулювання організація режиму їх спецпоселень (1944–1948 рр.). *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 21–26.

ТАБІР У ЯВОЖНО, ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ ГУМАННОСТІ

Демидяк Діана,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету

Тернопільського національного

педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

e-mail: dianka11dianka11@gmail.com

Науковий керівник: **Кіцак Володимир,**

кандидат історичних наук, доцент

кафедри історії України, археології

та спеціальних галузей історичних наук

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

Польсько-українські відносини мають непросту історію. Вони сповнені кривавих подій, примирень та згадок минулого й мали важливий вплив на розвиток та формування ідентичностей обох народів. Взаємодія українців та поляків у різних державах була складною та багатогранною, включаючи періоди співпраці, конфліктів та міжетнічних суперечностей. Протягом століть історія Польщі та України була наповнена конфліктами, що неодноразово ставали причинами трагічних подій.

Концентраційний табір у Явожно – одна з найтрагічних сторінок історії українців у складі Польщі.

Табір використовувався як один із інструментів, що були вжиті польською владою протягом акції «Вісла», котра полягала в примусовій депортації українців з їхніх етнічних земель на так звані «Повернені Землі» – північні та західні території Польщі. Справжньою причиною для проведення «Вісли» стала підтримка місцевим населенням українського підпілля, і це було частиною репресивних акцій, спрямованих проти українців у післявоєнній Польщі. Головною метою операції було придушення опору українського населення та їх асиміляція в польському середовищі.

Існування концентраційного табору в Явожно стало одним із яскравих прикладів людської жорстокості та антигуманної політики, спрямованої на репресії проти української нації, яку в різні періоди використовували польський та радянський уряди.

Як і інші заходи, офіційно використання концентраційного табору пояснювалося необхідністю «покращення» політичної ситуації в регіоні – продовження боротьби з УПА, зменшення їх підтримки серед населення. Запровадження концентраційних таборів, за рапортом з засідання

воєводського комітету в Ряшеві, стосувався українців, «що шкодили державі». Головною метою цих дій було цілковита і якнайшвидша ліквідація банд УПА [1, с. 76].

Через табір пройшло близько 3873 в'язнів українського походження, хоча точну кількість жертв важко назвати через відсутність інформації щодо національності та етнічної належності усіх ув'язнених [4, с. 175]. Значну частку серед них складали уродженці Надсяння та Східної Лемківщини [2, с. 297].

Утримання в концентраційному таборі стосувалось цивільних осіб, тоді як фактичних членів УПА арештовували, судили в різноманітних польових та окружних військових судах й за їхніми вироками розстрілювали або відправляли до в'язниці. У 1948 р. у таборі перебувала певна кількість вояків УПА, та їх утримували окремо від інших, а через деякий час вони були піддані військовим районним судам, де багатьох було присуджено до страти.

До концтабору направляли місцеву інтелігенцію, залучену в суспільно-політичне життя, греко-католицьких священників, так і родини підпільників, людей, котрих підозрювали у співпраці з ОУН–УПА. Проте найбільш численною групою в'язнів були прості селяни, яких відсиляли в Явожно цілими родинами й навіть селами [2, с. 75]. Формальною підставою могло стати будь-що, наприклад, підпали хат, які залишилися безлюдними ще під час попередніх «обмінів населення», або опір Війську Польському [2, с. 17]. Особливо цинічним здається те, що серед ув'язнених у таборі були колишні учасники Війська Польського, учасники оборони Польщі у 1939 р., добровольці Червоної Армії та колишні в'язні уже німецьких концентраційних таборів та Берези Картузької [1, с. 295].

У середині табору групи населення ділили окремо – інтелігенція, серед яких більшість було вчителів чи лікарів, священники були поміщені в бараки окремо від звичайних селян. Контактувати між ними було заборонено [2, с. 28].

Умови для в'язнів були просто жахливими. У спогадах очевидці пишуть про постійне психологічне насильство, порівнюючи репресії польського уряду із німецьким, не на користь перших. Німці були сильним ворогом, що виснажував та діяв жорстоко, але однаково до усіх, поляки ж мстились, принижуючи національну гідність українського народу. Слова «ось вам ваша Україна», зневажливо сказані поляками, неодноразово згадуються у споминах очевидців, разом із моментами фізичної наруги [2, с. 32]. Насильство в Явожно мало шовіністський характер, як і політика польського уряду щодо українців того часу. За згадками Ярослава Війтіва, бачені ним у ті часи польські поліціянти не були ніякими комуністами, бо ж до розуміння комунізму їм було далеко.

Зате дуже зрозумілим й близьким їм було знищення усього українського. Це підтверджувалось подіями, котрі уже стались на момент 1946 р. і тими, котрі мали відбутись пізніше [2, с. 23].

Українці через свою національність автоматично вважалися прихильниками «української банди УПА» і за це отримували покарання.

Побиттю піддавалися в'язні-чоловіки та в'язні-жінки незалежно від їхнього віку. Різноманітними способами у в'язнів намагались відібрати національну та власне людську гідність. Одним зі способів покарання був голод, Мирослав Омелян у своїх спогадах згадує, про смерть близького родича від голоду [2, с. 15]. Інший в'язень згадував, що нормальну їжу отримували тільки в часі приходу міжнародних комісій, іншою ж люди не могли насититись аж ніяк [2, с. 32]. Однак це не було наслідком відсутності фінансування – польською державою на ув'язнених закуплялись цілі вагони їжі, які продавались уже місцевою адміністрацією [2, с. 40].

Багато учасників цих подій не витримували психологічно, інші ж – тримались, намагаючись знайти розраду у власній волі. Траплялись непоодинокі випадки, коли в'язні намагались скоїти самогубство. Дехто свідомо відмовлявся від того, що в таборі називали харчуванням, інші ж – кидались на дроти, що були навколо табору. Розраду ув'язнені шукали у різноманітних речах. Текля Влашинович у власних спогадах згадує про жінку, котра ворожила на карти ув'язненим дівчатам. І ті були готові віддати власну порцію хліба аби отримати передбачення наскільки будуть сильно биті на наступних допитах. Самій Теклі ворожка наворожила допит страшніше якого ще не бачила [2, с. 57].

Важливу роль у моральній підтримці відігравала релігія. Люди самі справляли Служби Божі, правили за ксьондзів навіть жінки. Допомогали у цьому й ув'язнені священники – вони підтримували людей, освячували рукотворні хрестики, які ув'язнені робили із підручних матеріалів, наприклад, хліба змішаного з цегляним порошком [2, с. 22].

У Явожно перебували греко-католицькі та православні священники. Отці, які несли на собі моральний обов'язок підтримки інших, самі зазнавали особливих тортур. Особливо цинічними здаються знущання працівників табору над працівниками культу – священників змушували співати релігійні пісні для охорони, правити поховальні молитви за мертвими тваринами, знайденими на території табору. Також, окремі слідчі ставились до священників жорстокіше ніж до інших, вони мали менше прав, наприклад, не могли отримувати посилки з харчами, котрі могли відправляти рідні [2, с. 41]. Останніми в'язнями, звільненими із концентраційного табору на початку 1949 р., також була група греко-католицьких отців [4, с. 175]. В цей останній період слідчі табору виявляли до них найбільший інтерес саме до греко-католицьких

священників, духівники отримували найбільше допитів та були останніми в'язнями табірної системи.

У таборі було деяке медичне обслуговування, чи, радше, натяк на нього. Українців серед лікарів чи в'язнів – працівників лікарні майже не було, більшість цих посад займали фольксдойчі, які у таборі отримували кращі умови ніж українське населення. У таборі, зрозуміло, траплялись спалахи інфекційних захворювань, наприклад, тифу. Це викликало певне занепокоєння у варшавського керівництва, що спричиняло лише формальні перевірки й більше нічого [2, с. 45]. В наслідок одної з епідемій тифу, у таборі померло до тисячі в'язнів. За відносну недовгу роботу табору його сколихувало декілька епідемій тифу, які саботувались адміністрацією та спеціальними комісіями. Висипний та черевний тифи були одною із головних проблем табору, так само широко поширювались бешиха, венеричні захворювання та дизентерія. Багато ув'язнених були непрацездатними через сухоти, інвалідність та низький імунітет, ускладнений нелюдськими умовами перебування [4, с. 178]. Це викликало у керівництва незадоволення через велику кількість людей, що не могли працювати через захворювання. Та зрозуміло, що ніяких намагань покращити їх становище не було зроблено.

Єдине «вирішення проблеми» могли запропонувати хіба що медпрацівники – і воно було далеким від сучасного розуміння гуманності.

Важкохворим в'язням лікарі робили смертельні уколи, розуміючи, що в тих немає можливості одужати чи вилікуватись у таких умовах [2, с. 43]. Це можна розцінювати як особливу форму гуманізму, що був можливий у нелюдських умовах, створених польським урядом. Евтаназія ставала для тяжкохворих єдиним способом припинення страждань, для людей, закінченням їхніх мук, до якого лікарі мусили звертатись, як до останнього подарунку гуманності до страждених. Нічим іншим лікарі не могли допомогти, навіть маючи на це бажання – у табірній лікарні майже не було анестезії, обладнанням служило те, що залишилось від німецького табору й абсолютної більшості обладнання для діагностики та лікування просто не було. Коли анестезія закінчувалась то хірургічні втручання проводили без неї, а замість матеріалів для перев'язування ран використовували звичайний туалетний папір [4, с. 179].

Мертвих ховали без молитви та обрядів, ба більше навіть без домовин. Для багатьох українців ця історія закінчилась у пісках соснового лісу біля табору.

Особливо незахищеною групою населення у Явожно становили жінки і діти котрих було чимало. Серед майже чотирьох тисяч ув'язнених перебували близько 916 жінок і дівчат та 107 дітей до 17 років [5, с. 270]. Діти були цілком різного віку – від немовлят і до підлітків, були вагітні жінки й новонароджені. Отець Степан Дзюбина згадує, що в жіночому

блоці йому доводилось охрещувати дитя [2, с. 44]. Хрещення в таборі проводили католицькі священники, а українські матері, котрі не бажали цього для дитини, знаходили греко-католицьких отців серед полонених.

За згадками очевидців деякі із слідчих ставились до жінок більш брутально, ніж до мужчин: виривали волосся, били так, що на наступні допити тих носили на коцах [2, с. 30]. Попри важкі умови жінки намагались підтримувати чоловіків – передавали тим частини свого пайка, знаючи що у мужчин голод був більший [3, с. 2].

Більш чутливим для жінок питанням був момент власної гігієни та дегуманізації. Таборові правила зі спільною лазнею, де одяг та білизну залишали перед приміщенням створювали для жінок додаткові психологічні перепони. До того ж митися в лазні дозволяли лише раз на тиждень, а в інші дні воду можна було отримати лише з діжок. Через важкі умови у багатьох жінок зникали менструації, що змушувало їх «робити крик», але їм пояснювали, що вони здорові й змушували не вчиняти галасу [2, с. 223].

Висновки. Табір у Явожно став одною із колективних травм українського народу, який зазнав численних випробувань у буремному ХХ ст. Травмою, котра є доволі маловивченою в історіографії, не зважаючи на її глибину та болючість. Для самих свідків вона була ще й мовчазною – по виході з табору, вони підписували документи, що забороняли їм розповідати про перебування в Явожно. Психологічний та фізичний стрес був перепорою для обговорення цієї проблеми – люди воліли швидше забути пережите, а не проговорювати його. Бажання влитись у післявоєнне суспільство тільки збільшувало у людей бажання приховати перебування у таборі. Режим, створений польською владою у таборі, був абсолютно антигуманним. Самі в'язні порівнювали його з нацистськими таборами, і багато з тих, хто пройшов через нацистське пекло, стали жертвами Явожно. Це був один із злочинів проти самої сутності гуманності та будь-якої людини, що ставала його жертвою. Та так само це було злочином польської влади проти національно-визвольного руху українців, ба більше, проти самої української ідентичності як такої, за яку страждали й помирали люди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акція «Вісла». Документи. ред. Євген Місило. Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові Фундація Українського Вільного Університету в ЗСА Фундація Дослідження Лемківщини в Америці, 1997. 574 с.
2. Гук Б., Іваник М. Явожно. Спогади в'язнів польського концентраційного табору. Перемишль-Торонто, 2007. 354 с.
3. Мігус С. Рідна земля їй все пахне і сниться. *Наше слово*. 2012. 23 груд. № 56. С. 2.
4. Miroszewski K. Ukraińcy i Łemkowie w Centralnym Obozie Pracy Jaworzno. *Pamiętny rok 1947*. Rzeszów 2001. P. 169–191.

5. Pawlikowski G. Między komunistyczną a demokratyczną praworządnością. Problem byłych ukraińskich więźniów Centralnego Obozu Pracy w Jaworznie. W: *Wschodni Rocz. Humanist.* T. 12: 2015, P. 269–276.

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТІВ АРЕШТОВАНИХ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ РАДЯНСЬКИМИ СПЕЦСЛУЖБАМИ НА ОСНОВІ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ СЕЛА СТАРИЙ ОЛЕКСИНЕЦЬ

Бойко Іван,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка
e-mail: ibojko089@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**

доктор історичних наук, професор,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У період після Другої світової війни радянська влада здійснювала систематичні репресії проти українських націоналістів, які прагнули відновлення незалежності України. Одним із основних методів боротьби з націоналістичними рухами стали арешти, допити та фізичний і психологічний тиск з боку радянських спецслужб. Допити, проведені НКВС, а потім КГБ, мали на меті не лише отримання інформації про підпільні структури, але й злам волі та сприяння примусовим зізнанням [1; 2].

Особливу увагу заслуговує вивчення архівних матеріалів кримінальних справ осіб, заарештованих у селі Старий Олексинець, зокрема в контексті тих, хто належав до націоналістичних організацій. Аналіз цих документів дозволяє глибше зрозуміти специфіку методів допитів, використовуваних радянськими органами безпеки, та відтворити картину того, як радянський режим прагнув зламати опір націоналістів, застосовуючи репресивні практики [3].

Допити українських націоналістів, які були арештовані радянськими спецслужбами в період після Другої світової війни, мали величезне значення для НКВС, оскільки саме через них вони намагалися здобути важливу інформацію про діяльність українських повстанців, їхніх спільників та підтримку з боку місцевого населення. Важливість таких допитів полягала не лише в отриманні конкретних даних, а й у створенні атмосфери страху, що сприяло б придушенню будь-яких спроб опору режиму. Специфіка допитів в той період була надзвичайно жорстокою. Для того, щоб змусити людей до співпраці, радянські органи

використовували фізичні та психологічні тортури, часто навіть без наявності серйозних доказів чи конкретних звинувачень [2; 3].

Протокол допиту Шкоропара Степана Касьяновича, який міститься в його архівно-кримінальній справі, є яскравим прикладом жорстокості цих методів. Допит, за офіційними даними, тривав з 11:00 до 13:00, але сам текст протоколу є мінімальним і не відображає усі подробиці процесу. Це свідчить про те, що сам допит не міг тривати так довго, і, ймовірно, радянські спецслужби використовували побиття та інші тортури, щоб змусити затриманого до зізнань навіть при наявності мінімальної інформації [4].

Такі методи допитів були поширеними серед усіх арештованих мешканців села Старий Олексинець, як це відображено в їхніх архівно-кримінальних справах. Довга тривалість допитів, мінімалізм у документах і наявність слідів фізичних впливів на підслідних є свідченням того, що НКВС застосовувало жорстокі методи для отримання будь-якої, навіть найменшої, інформації, аби придушити будь-який спротив радянському режиму [2; 4].

НКВС під час допитів українських націоналістів часто вдавалося до методів, які були спрямовані не тільки на отримання правдивої інформації, але й на зміну або навіть додавання інформації до вже наданих свідчень. Архівно-кримінальна справа Шегери Івана Денисовича, бійця УПА, який працював у Службі Безпеки, є яскравим прикладом цього. У протоколі допиту, який відбувся 2 червня 1945 р., зазначено, що Іван Шегера давав інформацію про свою участь у боях УПА, однак у його показаннях він не повідомляв про це, що також підтверджується у спогадах «Незламне моє покоління» Євдокії Кекіш-Будник, медсестри УПА, членкині ОУН. Вона згадує, що ці дані були додані пізніше [6; 7, с. 38].

Така практика дописування інформації до протоколів допитів була характерною для діяльності НКВС. Спецслужби часто фальсифікували чи змінювали зміст допитів, додаючи не тільки неправдиві відомості, але й таку інформацію, яка значно ускладнювала ситуацію для ув'язнених. Вони могли на основі допитів інших арештованих дописувати у протоколи такі дані, які не відповідають дійсності, або навіть самостійно дописувати інформацію, аби збільшити термін ув'язнення чи сформулювати більш серйозні звинувачення проти підсудних. Ці зміни мали на меті не лише отримання додаткових свідчень, а й створення атмосфери, у якій кожен арештований ставав «підозрілим» чи «винним» навіть за відсутності доказів [7].

У результаті таких маніпуляцій і фальсифікацій більшість ув'язнених зазнавала значно більших термінів ув'язнення або навіть смертних вироків, оскільки протоколи допитів не відображали реальних показань, а

часто служили лише інструментом для посилення репресій та покарання, навіть коли надані свідчення не мали під собою фактичної основи [2].

Вищезгадана Євдокія Кекіш-Будник, медсестра УПА та членкиня ОУН, яка була арештована у Старому Олексинці, також у своїх спогадах розповідає про власний досвід допитів у радянських органах. Вона детально описує жорстокі методи, до яких вдавалися співробітники НКВС, щоб змусити її та інших ув'язнених до співпраці. За її словами, допити були не тільки психологічними, але й фізичними тортурами. Її били шлангами, різними металевими ключками, відливали холодною водою, що було частиною методів, спрямованих на фізичне зламування волі та підпорядкування людей [7, с. 41].

Ці тортури, які часто ставали частиною повсякденної практики НКВС, були направлені на отримання будь-якої інформації про діяльність УПА, ОУН і їхніх учасників. Спецслужби намагалися витягнути з кожного заарештованого найменші деталі, що могли б допомогти у розкритті мережі підпільників і придушенні національно-визвольного руху. Однак незважаючи на всі ці жорстокі методи, багато арештованих, зокрема й Євдокія, не піддавалися тортурам. Вони не розповідали нічого про своїх товаришів, не свідчили один проти одного, демонструючи неймовірну стійкість і відданість своїй справі [2].

Важливо відзначити, що цей аспект допитів, коли жертви не зраджували своїх співвітчизників, не зламувалися і навіть під тиском фізичних катувань не віддавали жодної важливої інформації, свідчить про величезну силу духу тих людей, які стали на боротьбу за незалежність України. Вони були готові витримувати ці жахливі умови, зберігаючи при цьому свою честь і вірність ідеалам, навіть ціною власних мук. НКВС, в свою чергу, продовжувало використовувати ці жорстокі методи з однією метою – зламати опір і знайти будь-які слабкі місця у руху, але стійкість українських націоналістів часто виявлялася непереможною, навіть перед найбільш варварськими тортурами [7].

Випадок з Мудрієвським Григорієм Нестеровичем є ще одним яскравим прикладом маніпуляцій і фальсифікацій, до яких вдавалися радянські спецслужби для забезпечення бажаного результату у справах проти українських націоналістів. Мудрієвський був арештований у 1944 р. за звинуваченням у співпраці з ОУН, і його справа стала частиною великої репресивної кампанії, спрямованої на придушення національного руху в окрузі. Однак через 20 років, 14 травня 1964 р., він звернувся до цюнаратури СРСР в Омську, куди його було виселено після ув'язнення, з проханням переглянути його справу, оскільки, на його думку, він був невинним, і його засудження було здійснене з порушенням усіх правових норм [5].

Мудрієвський надавав достатньо фактів, які підтверджували його невинність. Проте, замість того, щоб провести ретельне розслідування та

опитати реальних свідків, прокуратура КГБ вдалася до маніпуляцій. Вони не проводили допити тих свідків, на яких посилався сам Мудрієвський, а натомість опитували підставних осіб, які давали покази, що суперечили істині та сприяли підкріпленню звинувачень проти нього [5].

Особливо цікавою є історія одного зі свідків, Бобрика Олексія, який став важливою частиною цієї фальсифікації. У 21-й архівно-кримінальній справі жителів Старого Олексинця, яку я опрацював, присутній один і той же свідок – Бобрик Олексій. Батько цього свідка був головою села в період з 1939 по 1941 р., коли село перебувало в складі СРСР. Проте в кінці 1942 р. його батька було вбито членами ОУН за те, що він співпрацював з більшовиками і здавав НКВС перших членів ОУН, яких в червні 1941 р. було засуджено до розстрілу. У результаті цієї зради батько Олексія був вбитий націоналістами [4; 5; 6].

Зрозуміло, що в Олексія Бобрика виник мотив для того, щоб свідчити проти націоналістів, а особливо проти людей, які могли бути причетні до загибелі його батька. Його покази могли бути частково помстою за смерть батька, і він продовжував прорадянську політику в селі, намагаючись таким чином отримати прихильність радянських органів. Цей момент підкреслює не лише політичну складову, а й особисту зацікавленість свідка у наданні неправдивих показів [2].

Така ситуація є яскравим прикладом того, як радянські каральні органи свідомо використовували маніпуляції та махінації зі свідками, аби зібрати покази, які не лише мали б підтвердити винність обвинувачених, але й допомогли б посилити репресії проти борців за незалежність України. Свідки, які насправді не мали жодної інформації про діяльність ОУН або УПА, ставали частиною цього процесу, коли їхні особисті мотиви чи травми минулого використовувалися як інструменти для створення потрібного радянським органам образу «ворога народу» [1; 2].

Радянська система репресій не зупинялася на тому, щоб лише використовувати тортури та фізичні залякування. Вона активно маніпулювала доказами, підлаштовувала свідчення, залякувала людей, застосовувала помсту, аби забезпечити вигідний для себе результат. У результаті цього, навіть після стількох років, у справах українських націоналістів виникали нові викривлення, коли на основі неправдивих свідчень приймалися рішення, які мало мали спільного з правдою [3].

Цей випадок з Мудрієвським яскраво показує всю сутність радянської каральної машини, яка, аби досягти своїх цілей, була готова маніпулювати людьми, їхніми історіями та навіть використовувати особисті трагедії для того, щоб знищити опір і перетворити на «ворогів народу» тих, хто відстоював незалежність України [5].

Висновки. Аналіз архівно-кримінальних справ арештованих українських націоналістів із села Старий Олексинець дає змогу побачити

характерні особливості допитів, які проводили радянські спецслужби. Однією з головних рис таких допитів була їхня жорстокість. Спецслужби широко використовували фізичні тортури та психологічний тиск для отримання інформації. Протоколи допитів, як у випадку з Шкоропарем Степаном, свідчать про застосування побиття, що підтверджує серйозні методи насильства, яким піддавалися арештовані. Ці тортури мали на меті не лише отримати необхідну інформацію, але й змусити людей зламатися, зізнатися в усьому, навіть у тому, чого вони не скоювали. Однак, попри ці жорстокі методи, багато з українських націоналістів не здавались під тиском і відмовлялись свідчити один проти одного, зберігаючи вірність своїм переконанням.

Ще однією особливістю таких допитів була практика фальсифікації та маніпулювання свідченнями. У випадку з Шегерою Іваном Денисовичем, допит якого відбувався у 1945 р., стало очевидно, що навіть якщо арештований не давав значущої інформації, радянські органи все одно змінювали протоколи, додаючи те, чого не було насправді. Часто ці додатки походили від інших заарештованих, чи навіть були створені самостійно. Такі маніпуляції сприяли тому, щоб звинувачення проти націоналістів виглядали більш обґрунтованими, а самі обвинувачені отримували більші терміни ув'язнення.

Радянські каральні органи активно використовували не тільки фізичне насильство, а й психологічний тиск через особисті мотиви свідків. Як показує випадок з Бобриком Олексієм, чий батько був убитий членами ОУН, в нього виникала природна мотивація для того, щоб помститися та свідчити проти націоналістів. Олексій став свідком проти людей, яких вважав відповідальними за загибель батька, і ці покази використовувалися для подальшого обвинувачення націоналістів. Подібні випадки свідчать про те, як радянська система не лише фальсифікувала документи, але й використовувала особисті трагедії для досягнення своїх цілей.

Таким чином, допити українських націоналістів радянськими спецслужбами були не тільки фізично жорстокими, але й обтяжені численними фальсифікаціями та маніпуляціями з показами свідків. Це підтверджує загальну картину того, як радянська влада намагалася зламати опір націоналістичного руху, використовуючи всі доступні методи для отримання потрібних результатів і залякування населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Револуційна боротьба на Тернопільщині. 1917–1939 рр. Тернопіль, 1959 р. 46 с.
2. Шегера Г.О., Старий Олексинець в коротких історичних нарисах, переказах і легендах. Тернопіль. Лілея 2003. 112 с.
3. Довгополюк, В. Старий Олексинець [Текст] / В. Довгополюк, Г. Івахів, Г. Шегера. Тернопільщина. Історія міст і сіл: у 3 т. Т. 2. Тернопіль, 2014. С. 591–595 : фот. кольор.

4. Архівно-кримінальна справа. По звинуваченню Шкоропара Степана Касьяновича за ст. 54-1»а» КК УРСР. ДАТО. Ф. Р-3429. Опис 3. Справа 13437-П. Оригінал. Машинопис.
5. Архівно-кримінальна справа. По звинуваченню Мудрієвського Григорія Нестеровича за ст. 54-1»а» КК УРСР. ДАТО. Ф. Р-3429. Опис 3. Справа 13434-П. Оригінал. Машинопис.
6. Архівно-кримінальна справа. По звинуваченню Шегери Івана Денисовича за ст. 54-1»а» КК УРСР. Архів САЗ УСБУ. Ф. Р-7. Справа 9015-П. Оригінал. Машинопис.
7. Будник – Кекіш Є. Незламне моє покоління. Тернопіль. Лілея 1997. 96 с.

ІНФОРМАЦІЙНА БОРОТЬБА СРСР ПРОТИ ОУН ТА УПА

Вирста Андрій,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка
+3800684573385
andrewyrsta@gmail.com

Науковий керівник: **Окаринський Володимир,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології
та спеціальних історичних дисциплін,
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Друга світова війна яку розв'язав зокрема й Радянський союз, зрештою стала для тоталітарної держави серйозним випробуванням. Совіцькі комуністи-більшовики зіткнулася як із зовнішніми ворогами – Німеччиною, її союзниками та сателітами, – так і з національними визвольними рухами на окупованих більшовиками територіях. У тому числі й з українцями, де за незалежність боролися члени ОУН та УПА.

Дослідження ролі та методів пропаганди є особливо актуальною в умовах сучасної російсько-української війни. Боротьба ведеться не лише безпосередньо на фронті, а й за свідомість людей, що буде сприяти подальшій окупації території, колабораціонізму чи навпаки залученню широких мас населення до активного спротиву окупантам. Одним із засобів, які застосовує ворог є демонізація українського національного руху.

1. Цілеспрямована пропагандистська кампанія організована партійно-радянським керівництвом проти ОУН УПА. Радянська влада в Україні апелювала до здобутків періоду «коренезації», аби завоювати прихильність населення. Воєнна рада Південного фронту зверталася до радянських партизанів де звинувачували учасників національного руху в пособництві нацистам [2, с. 106–107].

2. Представлення українських націоналістів як поплічників нацистів. Окрім звернення Ради Південного фронту з аналогічними наративами зверталися до населення окупованих територій вище керівництво СРСР [2, с. 100–106].

3. Радянська влада проводила і масові заходи де займалася дискредитацією ОУН. Виконавцями слугували органи НКВС, НКДБ. Для прикладу проводилися селянські зібрання де наголошувалося на

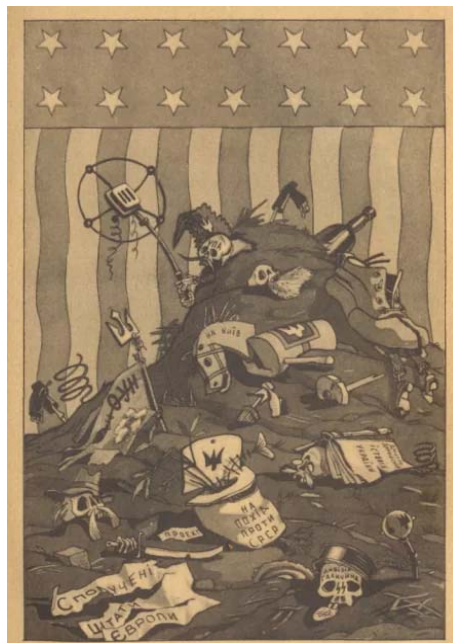
бандитизмі. Зазначається, що внаслідок проведеної роботи з повинною здалися 1069 чоловік, цитуючи текст, «учасників націоналістичних банд» [2, с. 98–103].

4. Випуск друкованих пропагандистських матеріалів. Було постановлено, що продовжитися випуск листівок, плакат-газет зі зверненням до жителів західних областей України, з метою їхньої агітації протидіяти націоналістам, а членам ОУН УПА здаватися червоній владі [3, с. 98–103].

5. Агенти «внутрішники». Вербування так званих «агентів-внутрішників», що поширювали прорадянські наративи серед підпілля в усній формі. Ціллю завербованих було піднімати теми пов'язані з поразками відділів УПА, облавами, долею перебіжчиків до радянських спецслужб з метою переконання повстанців в безперспективності їхньої справи [4, с.163–164].

6. Легендовані загони, як частина пропагандистської кампанії. Використання «легендованих загонів» з метою диверсій та розвідки. А також дискредитації відділів УПА та СБ ОУН. Складатися такі загони могли як із числа радянських партизанів так і з перебіжчиків з боку представників українського визвольного руху, як то колишніх членів Служби безпеки ОУН [1, с. 4–5]. Їхні операції сіяли недовіру між членами підпілля. А також серед прихильників з числа цивільних [4, с. 36, 42–43].

7. ОУН – агенти США. Після розгрому нацистської Німеччини новим ворогом СРСР стали США, відповідно українських націоналістів почали виставляти вже прислужниками нового господаря [5]. Прикладом цього слугує наступна карикатура, що була опублікована у пропагандистській праці «Під чужими знаменами» в 1954 р. [6, с. 198].

Висновки. Тож підсумовуючи, варто зазначити, що основні зусилля радянської пропаганди проти визвольної боротьби ОУН та УПА були спрямовані на формування їхнього образу як агентів Німеччини, злочинців та терористів. Для цього використовувалися різноманітні методи: офіційні звернення вищого керівництва, масові заходи, друковані матеріали, вербування агентів в середині підпілля та легендовані загони.

У свідомості мас ті за задумами комуністів мали сприйматися як ідейні поплічники нацистів і невід’ємна частина їхнього експансіоністського задуму. Власне яскравий приклад цього можна спостерігати у сьогоденні де в сприйнятті мас особливо серед російського населення бандерівців дорівнює нацист.

У період холодної війни з метою дискредитації ОУН та УПА їхніми «новими господарями» радянська пропаганда виставила Сполучені штати Америки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білас І. Під видом бандитів УПА. *Франкова криниця*. Трускавець. 1992. С. 4–7.
2. ОУН і УПА в 1943 році / ред. С. Кульчицький; Упоряд.: О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук, Київ : Ін-т історії України НАН України, 2008. 347 с.
3. ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 1. Редколегія: Боряк Г. В., Веселова О. М., Даниленко В. М., Кульчицький С. В. (відпов. редактор). Вступ: Лисенко О.Є. Упорядники: Веселова О.М. (відпов. упорядник), Гриневич В.А., Сергійчук В.І. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 371 с.
4. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА. Вид. 2-е, доповнене. Київ. 2006. 184 с.
5. Кузіна К. Як створити «ворога»: дегуманізація українців радянським агітпропом. *Україна модерна*. URL: <https://uamoderna.com/war/yak-stvoryty-voroha-dehumanizatsiia-ukraintsiv-radianskym-agitpropom/> (дата звернення: 03.04.2025).
6. Беляєв В., Рудницький М. Під чужими знаменами. Москва: Молода гвардія, 1954. 214 с.

НАДЗВИЧАЙНІ ЗВІТИ ЧОРТКІВСЬКО-БЕРЕЖАНСЬКОЇ ОКРУГИ ОУН ПРО ГОЛОД НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ (1946–1947 РР.)

Городицька Іванна,

здобувачка вищої освіти першого рівня
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюк
e-mail: ivannagoroditska@gmail.com

Науковий керівник: **Зуляк Іван,**

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей
історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюк

Актуальність дослідження надзвичайних звітів зумовлена їхньою унікальною інформативною цінністю, оскільки вони відображають не лише масштаби гуманітарної кризи, а й реакцію українського націоналістичного підпілля на події, що розгорталися на окупованих територіях. Аналіз архівних джерел дозволяє з'ясувати причини та наслідки голоду, простежити механізми збору та передачі інформації в умовах підпільної боротьби, а також оцінити рівень обізнаності ОУН про ситуацію на Тернопільщині.

Мета дослідження – проаналізувати зміст надзвичайних звітів Чортківсько-Бережанської округи ОУН, виявити структурну та змістову специфіку, визначити значення для розуміння соціально-економічних процесів на Тернопільщині в повоєнний період. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: охарактеризувати історичний контекст, у якому формувалися звіти, визначити їхні основні тематичні напрямки, проаналізувати відображені в них факти та зробити висновки щодо ролі українського підпілля у документуванні суспільних процесів на окупованих територіях.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі зазначених джерел, які досі залишаються маловивченими в українській історіографії. Результати дослідження можуть бути корисними для подальшого вивчення історії українського націоналістичного руху, соціальної історії Другої світової війни та проблематики гуманітарних криз у контексті повоєнних ситуацій.

Ці документи є безцінним джерелом для вивчення всіх аспектів національно-визвольної боротьби ОУН на Тернопільщині в контексті загальної історії. Вони тісно пов'язані з оунівськими документами, що

зберігаються в державному архіві [1]. Чортківсько-Бережанська округа ОУН була однією з ключових структур, що підтримували зв'язок із різними регіонами України та документували суспільно-політичну ситуацію. Особливо важливим аспектом діяльності підпілля було збирання інформації про події на Тернопільщині. Надзвичайні звіти Чортківсько-Бережанської округи містять дані про соціальні умови, зокрема про голод, репресії та політику окупаційного режиму.

Тема голоду 1946–1947 рр. в радянські часи замовчувалася, через що науковцям була недоступною. У пам'яті народній вони ще й нині озиваються болем. Вона й по сьогодні залишається однією із трагічних сторінок історії українського народу. Замість «голод» у науковій літературі вживалися лише слова «недорід», «неврожай», «продовольчі труднощі» тощо [2, с. 98]. Дійсно, повоєнний голод 1946–1947 рр. упродовж декількох десятиліть залишався під суворою забороною з боку комуністичної влади СРСР. У наукових працях, підручниках та навчальних посібниках це явище не згадувалося, а саме слово «голод» було виключене з офіційного дискурсу. Радянське керівництво, прагнуло не заплямувати образ «успішного соціалістичного, а згодом і комуністичного будівництва», встановило жорстке табу на будь-яке обговорення цієї трагедії. Тема голоду фактично прирівнювалася до державної таємниці [3, с. 140].

Утікачів від голоду, які намагалися знайти порятunek на Львівщині та Тернопільщині називали «мішечниками», а в селах Івано-Франківщини та Чернівецьчини – «торбешниками». Вони були легко впізнаваними: виснажені, голодні, з мішком чи торбою через плече. До міст і сіл Тернопільщини вони діставалися різними шляхами, найчастіше залізницею. Однак пересування було небезпечним: підрозділи НКВС активно перешкоджали проникненню втікачів зі Сходу, оскільки офіційна радянська пропаганда стверджувала, що «в СРСР голоду не може бути». Утікачів оголошували «провокаторами», які нібито «дискредитують комуністичну владу, поширюючи брехливі чутки». Попри всі ризики, голодні люди, охоплені відчаєм, не зупинялися. Тисячам із них вдалося прорватися до міст і сіл Галичини, сподіваючись урятувати себе та своїх близьких [4]. Неодноразовими були випадки збройного пограбування селян. Складна ситуація, що склалася з продуктами харчування, призводила до того, що 22 вересня 1945 р. на одного селянина з Іване-Пустого Мельнице-Подільського району здійснили напад три демобілізованих озброєних червоноармійці. Їм вдалося його пограбувати і забрати два вози награвованого збіжжя і борошна. Однак вони натрапили на засідку, влаштовану працівниками НКВС. Внаслідок перестрілки, одного з них вбито, іншого поранено, ще один втік. На другому кінці села діяло одинадцять грабіжників, яким в результаті перестрілки вдалося втекти. Аналогічний випадок трапився у селі Більче-Золоте Борщівського

району. Злодіїв затримали, їм винесли вирок – чотири роки ув'язнення. У селі Витків троє грабіжників, які чинили опір, були розстріляні [5, арк. 1].

У звіті Чортківського надрайонного керівника ОУН йшлося про те, що упродовж 1946–1947 рр. на Тернопільщині склалися несприятливі умови, що спричинили значне зниження врожайності сільськогосподарських культур. На його думку, основними причинами цього явища були: посуха, брак тяглової сили та сільськогосподарського реманенту і примусове вилучення зерна державою. Власне посуха 1946 р. виявилася особливо руйнівною для врожаю озимих культур, що призвело до суттєвого зниження їхньої продуктивності. Найбільших збитків зазнали наддністрянські села Заліщицького, Товстенського і Мельницько-Подільського районів, а також Скала-Подільського району. Водночас у Чортківському та Борщівському районах її вплив був менш руйнівним. Іншим важливим чинником стало знищення тяглової худоби та сільськогосподарського реманенту внаслідок бойових дій Другої світової війни. Через це значна частина сільського населення була змушена використовувати примітивні методи обробітку землі, що негативно вплинуло на її продуктивність. Окрім того, скорочення поголів'я великої рогатої худоби спричинило зменшення удобрення ґрунтів, що також позначилося на рівні врожайності [5, арк. 2].

Як свідчить аналіз архівних документів, навіть за цих умов масштабного голоду можна було б уникнути, якби не примусове вилучення хліба радянською владою. Вона не врахувала наслідків неврожаю 1946 р. й уже на початку жнив розпочала виконання планів хлібозаготівлі. Особливо несправедливим було зобов'язання сплачувати податки зерном навіть за ті земельні ділянки, які не використовувалися для сільськогосподарського виробництва (пасовища, пустирі). За таких умов селяни змушені були віддавати державі практично весь урожай, не маючи можливості забезпечити себе продовольством до наступного сезону. У відповідь на надмірні хлібозаготівлі, сільське населення намагалося приховати частину зерна. Однак радянська влада активно застосовувала репресивні заходи: спеціальні загони ходили селами, використовуючи металеві штирі для пошуку закопаного хліба. У випадку виявлення прихованих запасів селян піддавали суворим покаранням [5, арк. 2].

Для розуміння масштабів продовольчого грабунку, який здійснювали органи влади в селах, варто звернутися до конкретних фактів. Наприклад, під час ревізії в господарстві Миколи Рокіцького (село Летяче) органи влади виявили 5 ц зерна, а також 7 мішків неочищеного збіжжя у stodолі Марії Рокіцької. Усе це було конфісковане під приводом «зв'язку з бандерівцями». У селі Цепівці в Тихоліза вилучено 3 ц бобових. У Василя, Грусевича ветерана війни, конфіскували останній центнер кукурудзи.

Подібні випадки масового продовольчого грабунку були поширені в усіх селах Тернопільщини. Вилучення не припинялися навіть тоді, коли село повністю виконувало визначені плани поставок. У таких випадках з району надходили додаткові розпорядження, що супроводжувалися новими хвилями насильства. Незважаючи на офіційне завершення хлібозаготівельної кампанії, співробітники Міністерства державної безпеки щоденно проводили обшуки в селах, вилучаючи будь-які залишки продовольства. Зокрема, недопечений хліб, крупи, молоко, м'ясо та інші продукти. Окрім продовольчих поставок, значний вплив на голод мали податки, збори та різноманітні примусові платежі. Під час їх стягнення радянська влада забирали все, що знаходила у селян, якщо ті не мали змоги розрахуватися. Наприклад, у господарстві селянина Федора Периха який не зміг сплатити встановлені збори, конфіскували усе майно та продукти харчування. Такі дії призводили до ще більшого зубожіння селянства, позбавляючи людей будь-яких засобів до існування [5, арк. 2].

Окрім хлібозаготівель, значний вплив на загострення голоду мали численні податки, грошові збори та штрафи, які накладалися на селян. Ці фінансові зобов'язання стали ще одним інструментом економічного тиску, що застосовувався радянською владою. Найбільш обтяжливими для селян були натуральні податки. З кожного господарства вимагали певну кількість м'яса, молока, яєць, овочів та навіть вовни. Незважаючи на те, що через посуху та війну господарства занепали, держава не знижувала норм податкових зобов'язань, а навпаки – збільшувала їх, накладаючи нові побори. Селяни, які не могли виконати цих вимог, піддавалися репресіям: їх викликали на допити, штрафували, виганяли з хат або висилали в інші регіони як «куркулів» та «саботажників». Окремі родини змушені були тікати в міста, залишаючи свої домівки в пошуках порятунку. Тотальна експропріація продуктів та майна, репресії щодо непокірних і свавілля владних структур призвели до того, що села залишилися без засобів для існування. Люди голодували, потерпаючи від хвороб і виснаження, а будь-які спроби врятуватися наштовхувалися на репресивну систему, яка безжально знищувала тих, хто намагався протистояти жорстокій політиці радянської влади [5, арк. 2].

Згідно з наявними даними, у період голоду значна частина населення зазнала важких випробувань через відсутність достатньої кількості продовольства і кормів для худоби. В умовах посухи та відсутності належного забезпечення пасовищами, худоба залишалася без достатнього харчування. Лише солома, що залишалася після збору врожаю, була доступною як корм для тварин, однак її кількість була обмежена, і в багатьох випадках вона конфісковувалася радянською владою. У цей період також часто виникали випадки конфіскації худоби, оскільки власники не змогли здати необхідні обсяги м'яса та молока, що призводило до втрат у господарствах. Органи влади, зазвичай, забирали

останні запаси продуктів у селян, включаючи борошно та інші харчові продукти, що значно погіршувало становище населення. У той час, коли голод дошкуляв, особливо у весняні місяці, селяни змушені були позичати продовольство, щоб вижити [5, арк. 3].

Не дивно, що вже в січні 1947 р. розпочалися масові звернення селян за хлібом. В окремих населених пунктах Товстенського району, кількість таких звернень зросла до 53 на день. У деяких селищах, як-от: Бедриківці, понад 50 родин відчували серйозні труднощі з продовольством. У селі Костільниці люди змушені були сушити лушпайки картоплі, розтираючи їх з кукурудзяними качанами, використовуючи все, що можна було переробити для їжі. Чимало сіл Мельнице-Подільського та Товстенського районів відправляли своїх жителів у пошуках хліба в інші райони. Голод змушував людей відмовлятися від необхідних предметів побуту, міняючи їх на зерно, яке потім мололи на жорнах для подальшого використання. У середньому вони могли отримати лише 50–60 г зерна на день. У наступні місяці кількість жителів у пошуках хліба значно зросла. Наприклад, діти віком від 10 – до 12 років із сіл Товстенського району долали довгі дистанції (до 70 км) в пошуках їжі. У деяких випадках, як у Скалі-Подільській, голодуючі вирушали навіть до віддалених регіонів, таких, як Станіславщина та Дрогобиччина, щоб отримати деякі запаси продовольства. Окремі санітарки з Дорогичівського району, яких відправляли в інші села, організовували харчову допомогу, проте їм бракувало ресурсів для ефективної боротьби з голодом. У таких поїздках люди часто привозили лише невелику кількість борошна та продуктів, що вистачало лише на декілька днів. Переповнені потяги, у яких люди змушені були їхати на дахах, ставали ще однією причиною численних смертей серед голодуючих [5, арк. 3–4].

Робітники та службовці перебували в не менш важкому становищі. Низька заробітна плата не дозволяла купувати навіть основні продукти на базарі, де ціни були надто високими. Наприклад, жінка службовця в Скалі-Подільській придбала 1 л молока, 0,5 кг хліба та 40 г сала, витративши 100 карбованців (далі – крб.), що не вистачало навіть на обід. Для прикладу, зарплата робітників становила від 150 – до 200 крб., службовців – до 350 крб., що було недостатньо навіть для мінімальних потреб [5, арк. 3]. Ситуація з невиплатою заробітної плати залишалася надзвичайно складною, особливо для робітників, які працювали у лісі в Скала-Подільському районі, де зарплата не виплачувалася упродовж шести місяців. Такі умови призводили до фізичного виснаження працівників, оскільки нестача їжі та належних матеріальних умов впливала на їхню здатність виконувати трудові обов'язки. Це спричиняло не лише тимчасову непрацездатність, а й призводило до летальних випадків. Зокрема, двоє молодих робітників з села Гуків, померли від

голоду. Водночас, незважаючи на надзвичайну ситуацію, селяни не отримували необхідної допомоги від уряду. Окремі санітарки з Дорогичівського району, яких відправляли в інші села, організовували харчову допомогу, проте їм бракувало ресурсів для ефективної боротьби з голодом [5, арк. 4].

Між тим, матеріальна скрута та відсутність належних умов життя підштовхували робітників та службовців до спекуляцій і крадіжок. Завідувачі сільських господарств користувалися подвійними картками на хліб і отримували покарання за спекуляцію. Працівники, які займалися поширенням газет, спекулювали цінами, продаючи видання за завищеними тарифами. Відзначалася спекуляція серед робітників спиртових заводів, млинів та лісопилок. Навіть директори машинно-тракторних станцій, були помічені в хабарництві за надання спеціальних послуг, таких як продаж продукції та зняття штрафів. Найбільше процвітало хабарництво серед працівників «Сортнасінеовочу» в Мельниці-Подільській, де службовці вимагали та отримували хабарі від селян за звільнення від виконання обов'язкових поставок м'яса і молока. Матеріальні труднощі призводили до розширення корупційних практик і посилювали соціальну напругу. Окремі адміністративні працівники ставали об'єктами кримінальних розслідувань. Наприклад, Володимира Кучера, агента «Укрплодоовочу», засудили на 10 років за присвоєння картоплі з державних поставок. Працівник «Заготзерна» М. Марчуков – отримав 1 рік в'язниці за крадіжку пшениці. Причинами цього явища буди надміру високі ціни на продукти харчування. Наприклад, на весну 1947 р. вартість 1,5 кг хліба складала 70–100 крб., 1 ц пшеничної муки – 5 тис. крб., 1 кг кукурудзяного борошна – 40 крб., 1 кг сала – 150–200 крб., 1 копи в'язанок соломи – 400–500 крб. [5, арк. 4].

Звичайно, в таких ситуаціях, як голод, посуха, повінь та інші лиха, уряд мав надавати допомогу своїм громадянам, яких спіткала біда. Однак у цьому випадку державна допомога була відсутня, і замість того, щоб полегшити страждання, влада грабувала селян. Це було особливо помітно, коли чиновники багато говорили про допомогу голодуючим, але насправді їхні дії виявилися далекими від обіцяного. Коли навесні харчові запаси почали вичерпуватися, а ситуація ставала дедалі критичнішою, населення почало звертатися до уряду за допомогою. Щодня на дорогах можна було побачити валки голодних, виснажених, або опухлих від голоду, які стояли в черзі перед районними виконавчими комітетами, сподіваючись на підтримку. Однак замість допомоги вони отримували лише обіцянки від партійних функціонерів і насмішки. Лише ті, хто підписував заяву про співпрацю з радянськими органами, могли розраховувати на якусь допомогу. Хоча вона була мізерною, її вистачало тільки на те, щоб пережити ще один день голоду. Так, у селі Більче-Золоте Борщівського району оперуповноважений Сергієнко дав селянину 20 кг кукурудзи за те,

що він видав дружину підпільника. Оперуповноважений з Товстенського району Камінський, в свою чергу, ходив з мішком пшениці, заохочував голодних селян до «співпраці». Ці приклади свідчили про те, як в умовах голоду деякі радянські чиновники, замість того, щоб допомогти громадянам, використовували ситуацію для особистої вигоди та маніпуляцій в умовах складного економічного становища [5, арк. 4–5].

Коли населення зверталося на мітингах до районних представників за допомогою, воно часто отримувало відповідь: «Запишіться в колгосп, і держава вам допоможе» або ще більш примітивно: «Радьте собі, як знаєте». Були й випадки, коли деякі представники влади давали поради, які не мали жодного сенсу в умовах голоду. Наприклад, партійний секретар Василець на мітингу в селі Гуштин Скала-Подільського району порадив місцевим жителям збирати липу, перемішувати її з картоплею або мукою і пекти з цього «паляниці». Допомога, яку пропонувала радянська влада, насправді мала на меті змусити людей вступити в колгоспи, під контролем яких було надано навіть мінімальні запаси. У Борщівському районі працездатним кандидатам для вступу в колгосп давали допомогу у розмірі 25 кг збіжжя. Проте така «допомога» часто ставала інструментом тиску з боку партійців, примушуючи людей приймати непотрібні рішення. Наприклад, в селі Турильче Скала-Подільського району майже половина населення вступила до колгоспу саме заради такої допомоги [5, арк. 5].

Голод завдав фізичних і моральних втрат. Багато людей страждали від туберкульозу та інших хронічних захворювань. Втрати, спричинені голодом, були значними. Статистичні дані свідчили про такі наслідки. У Скала-Подільському районі зафіксовано 171 випадок набряків, з яких 158 людей померли від голоду. Вмираючих не розрізнялися за віком – серед них були особи віком від 3 – до 70 років, включаючи багатьох, хто отримав медалі за працю в радянських господарствах. У Заліщицькому районі померло понад 60 осіб, а в місті Залішки на вулиці померла дівчина з Буковини. У Борщівському районі зафіксовано 1260 випадків набряків, а 32 людини померли від голоду. Ще дві жінки з села Худиківці Мельни-Подільського району померли від голоду, після того як їхні тіла опухли [5, арк. 7].

Висновки. Надзвичайні звіти Чортківсько-Бережанської округи ОУН є унікальним джерелом для дослідження соціально-економічної ситуації на Тернопільщині в повоєнний період. Вони містять свідчення про голод, політику окупаційної радянської влади, що дозволило зрозуміти особливості функціонування українського підпілля та його спроби документувати суспільні процеси. Аналіз цих звітів відкриває нові перспективи у вивченні історії українського визвольного руху, зокрема його інформаційно-аналітичної діяльності. Вони також свідчать про масштаби гуманітарної кризи, що охопила Україну в повоєнний час,

відображають складність становища, в якому опинилося населення окупованих територій. Подальше дослідження надзвичайних звітів є важливим завданням для істориків, оскільки вони не лише розширюють уявлення про трагедію українського народу, а й допомагають сформуванню цілісної картини повоєнних подій, пов'язаних з голодом 1946–1947 рр. на Тернопільщині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів з бідону: оцифровані і стали доступні назagal документи Чортківсько-Бережанської округи ОУН. URL: <https://www.gazeta1.com/statti/arhiv-z-bidonu-otsyfrovano-i-stalo-dostupno-nazagal-dokumenty-chortkivsko-berezhanska-okrugy-oun/> (дата звернення: 10.03.2025).
2. Веселова О. М. Післявоєнна трагедія: голод 1946–1947 рр. в Україні. *Український історичний журнал*. 2006. № 6. С. 98–124.
3. Шитюк М. Дослідження голоду 1946–1947 років в працях миколаївських науковців. Історіографія проблеми. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. Червень 2017. № 1 (43). С. 140–143.
4. Терещук Г. Свідок голоду 1946–1947 років: хто не мав грошей чи речей на обмін – умирав. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/holod-ukrayina-1946-1947-roky/31111293.html> (дата звернення: 10.03.2025).
5. Надзвичайний звіт (про голод на східних областях України) по Мельниці-Подільському району [Чортківського надрайону ОУН] від 22 жовтня 1946 р. Приєднано надзвичайний звіт Чортківського надрайону ОУН про голод в 1946/1947 роках (жовтень 1947 р.) Машинописи. *Державний архів Тернопільської області*. Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 68. 7 арк.

ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧОРТКІВСЬКО-БЕРЕЖАНСЬКОЇ ОКРУГИ ОУН (ЛИСТОПАД 1945 Р. – СЕРПЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ 1946 Р.

Гайдук Мар'яна,

здобувачка вищої освіти
другого освітнього рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: marjana.haiduk@gmail.com

Науковий керівник: **Зуляк Іван,**

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Період другої половини 1940-х рр. в історії українського національно-визвольного руху позначений інтенсивною боротьбою підпільних структур ОУН проти радянського тоталітарного режиму. Одним із важливих напрямів цієї боротьби була пропагандистська діяльність, що мала на меті не лише ідеологічне зміцнення підпілля, але й мобілізацію населення до активного спротиву. Особливу роль у цьому контексті відігравала Чортківсько-Бережанська округа ОУН, яка охоплювала південну частину Тернопільської області.

Основною метою пропагандистської роботи округи було формування національної свідомості та підтримка антирадянських настроїв серед місцевого населення. В умовах посилення репресій та розширення системи радянського контролю, підпільні структури ОУН приділяли особливу увагу інформаційному впливу. Вони намагалися протиставити радянській ідеології власну систему цінностей, базовану на ідеї української самостійності, історичній справедливості та християнській моралі.

Мета дослідження – проаналізувати зміст, форми та ефективність пропагандистської діяльності Чортківсько-Бережанської округи ОУН упродовж досліджуваного часу з'ясувати її ідеологічні засади, завдання та роль у системі збройного і політичного спротиву радянському режиму на теренах Західної України в повоєнний період. Особлива увага приділяється аналізу способів поширення інформації, специфіці тематики пропагандистських матеріалів, а також оцінці їхнього впливу на місцеве

населення в умовах жорсткого ідеологічного та репресивного тиску з боку радянської влади.

Основу джерельної бази становить унікальний комплекс архівних документів, що зберігається у фонді Р-3567 (опис 1) «Архів з бідону. Чортківсько-Бережанська округа ОУН» і знаходиться в Державному архіві Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.) [1]. Зазначений фонд охоплює період 1945–1948 рр. і нараховує 270 справ, містить різноманітні матеріали, зокрема накази, звіти, огляди, хроніки подій, інформаційно-навчальні матеріали, пропагандистські листівки, брошури та періодичні видання ОУН і УПА тощо. Аналіз комплексу першоджерел є надзвичайно важливим для розкриття особливостей функціонування пропагандистської діяльності ОУН на рівні Чортківсько-Бережанської округи, а також для з'ясування її впливу на формування суспільної свідомості місцевого населення в умовах тотального ідеологічного тиску і репресій.

Важливим джерелом для розуміння політичної атмосфери та змісту ідеологічної боротьби в регіоні був суспільно-політичний огляд Бережанського надрайону ОУН за листопад 1945 р. Згідно з поданою у ньому інформацією, у районах щотижня проводилися наради голів сільських рад, головним завданням яких було обговорення виконання тижневих господарських планів, що, однак, реалізовувалися лише на 30–40 %. Втім, за спостереженнями підпілля, ці наради мали не лише адміністративно-господарський, а й чітко виражений ідеологічний характер. Представники радянської влади активно закликали місцевих керівників до співпраці в боротьбі проти ОУН та УПА, називаючи її учасників «ворогами народу». Характерним є цитований у звіті наказ голови району, який закликав сільських голів сприяти органам влади в «нищенні ворогів народу – бандьорів», щоби, мовляв, «позбувшись їх, народ міг спокійно сповняти свої обов'язки супроти держави» [2, арк. 1].

Центральним елементом радянської кампанії у листопаді 1945 р. була підготовка та проведення виборів, що набували форми масштабної пропагандистської мобілізації населення. До ключових завдань належали створення виборчих комітетів, друк агітаційних матеріалів, відкриття «червоних кутків» у сільських осередках. У них місцеві агітатори проводили роз'яснення щодо «переваг радянського ладу», вивчали положення сталінської конституції та пропагували участь у виборах як обов'язок «свідомого радянського громадянина» [2, арк. 1].

Окремої уваги заслуговує використання адміністративного ресурсу для посилення ідеологічного впливу на сільське населення. У повоєнний період радянська влада намагалася створити умови для реалізації освітньо-пропагандистських ініціатив навіть у віддалених селах. Зокрема, як свідчать архівні документи, сільським десятникам виділяли по 40–60 літрів нафти, яку слід було використовувати для освітлення приміщень у

вечірній час – зокрема, для проведення занять і читань, присвячених вивченню сталінської конституції [4, арк. 2]. Цей факт є показовим прикладом того, як навіть матеріальні ресурси, які у повоєнний період були в дефіциті, скеровувалися на підтримку пропагандистської діяльності.

Вивчення конституції мало на меті не лише формальне підвищення правової обізнаності населення, але й створення ілюзії справедливості та легітимності радянського ладу. Однак така форма примусової «освітньої роботи» часто сприймалася критично. Населення, виснажене війною, репресіями та господарськими труднощами, нерідко ігнорувало або формально брало участь у цих заходах, не сприймаючи їх як джерело реального знання чи практичної користі. У цьому контексті виділення нафти виглядало не стільки як турбота влади, а як інструмент мобілізації населення до участі в пропагандистському процесі, скерованому на легітимізацію влади в очах громади.

У відповідь на це, підпілля ОУН здійснювало контрпропаганду, звертаючи увагу на методи дискредитації, які використовувала радянська влада. Пропагандисти інформували населення про можливі провокації, зокрема про дії переодягнених у повстанців «стрибків», які вдаватимуть грабунки від імені націоналістів. Ці акти мали сприяти формуванню негативного образу підпілля серед мешканців сіл. Окрім того, розповсюджувалися чутки про те, що члени ОУН нібито «продають Україну Америці», що було типовим елементом радянської антизахідної риторики [2, арк. 2]. Документ ілюстрував, наскільки гострою та багатоаспектною була боротьба за свідомість населення на теренах Західної України у повоєнний період. З одного боку, радянська влада прагнула забезпечити лояльність через примус та централізовану пропаганду, з іншого – підпілля ОУН відповідало активним викриттям ідеологічних маніпуляцій, формуючи націоналістичний світогляд.

Важливою складовою радянської пропагандистської політики у Західній Україні після Другої світової війни було залучення молоді до комсомольських структур та активізація їхньої участі в культурно-ідеологічному житті через відновлення роботи сільських клубів і проведення публічних заходів. Радянська влада розглядала молодь як стратегічно важливий об'єкт ідеологічного впливу, намагаючись через комсомол формувати лояльне до режиму покоління. Однак, як засвідчують архівні матеріали Чортківсько-Бережанської округи ОУН, ці зусилля наштовхувалися на суттєвий спротив з боку сільської молоді. Так, у селі Росоховатець, під час організованого мітингу, представники радянської адміністрації намагалися примусово залучити місцевих юнаків до лав комсомолу. Водночас частина молоді відкрито висловлювала незгоду з цією політикою. Зокрема, Тарас Оленчук заявляв про свою

принципову відмову вступати до комсомолу, чим викликав різку реакцію представників влади. Секретар райкому партії наказав його негайно заарештувати і доставити до районного центру, що свідчить про застосування репресивних механізмів навіть до проявів опору владі [3, арк. 3].

Цей випадок був показовим прикладом того, як молодіжний спротив радянській набував демонстративних форм. Відмова вступати до комсомолу набувала символічного значення – як акт ідентифікації з національним підпіллям, навіть якщо безпосередньо участі в ОУН така молодь не брала. Репресивна реакція радянської влади на подібні вияви опору демонструвала слабкість ідеологічного контролю та неприйняття тоталітарної моделі свідомістю частини молодого покоління, яке зберігало зв'язок з традиційними національними цінностями.

У другій половині 1940-х рр. радянські партійні органи активно впроваджували програму ідеологічної пропаганди серед населення Західної України. Одним із ключових напрямків цієї діяльності була пропаганда радянських цінностей через пресу, культурно-просвітницькі заходи та масове використання візуальних засобів впливу. Так, районні газети регулярно публікували статті на теми «непорушної єдності російського і українського народів», які мали на меті легітимізувати радянське панування та ідею «старшого брата» у свідомості місцевого населення. Окрім того, радянська влада широко застосовувала кінопокази як інструмент масової пропаганди. У селах Ішків та Золота Слобода демонструвалися фільми на зразок «Про Вітчизняну війну» та «Про життя в колгоспі», перегляд яких часто був обов'язковим і супроводжувався адміністративним тиском. Влада прагнула створити візуальні уявлення про переваги радянського способу життя, зокрема – успішне функціонування колгоспної системи, що відповідало офіційній риторичі «соціалістичного добробуту».

Однак аналіз архівних матеріалів свідчив про антирадянські настрої серед сільського населення. Ці настрої не лише зберігалися, а й поглиблювалися під впливом реального досвіду життя під радянською владою. Характерною була оцінка жителів, які, реагуючи на пропагандистські фільми, заявляли: «Пощо нам дивитися на мертві картини, коли ми цієї осені мали нагоду на власні очі бачити тисячі голодних колгоспників, які йшли за куском хліба, залишаючи «щасливе життя в колгоспі» [3, арк. 3]. Цей вислів був влучною ілюстрацією глибокого розриву між офіційною риторикою та реальністю, яку спостерігало населення на власному досвіді. Пропагандистські заходи радянської влади, попри масштабність і системність, не досягали очікуваного ідеологічного ефекту. Ба більше, вони часто викликали обурення або іронічне ставлення, посилюючи відчуження від влади і

сприяючи збереженню опозиційної, національно орієнтованої ідентичності в регіоні.

Висновки. Пропагандистська діяльність Чортківсько-Бережанської округи ОУН була важливим джерелом для розуміння не лише ідеологічної боротьби, але й загального соціально-політичного стану Західної України в умовах радянзації. Спираючись на унікальні архівні матеріали, можемо стверджувати, що націоналістичне підпілля вело системну інформаційно-пропагандистську роботу, яка мала чітку антирадянську скерованість. На цьому тлі радянська влада, зіштовхнувшись із ворожим ставленням до себе, відповідала масштабною пропагандистською кампанією, що охоплювала пресу, кінопокази, освітню діяльність, через вивчення сталінської конституції та мобілізацію молоді через комсомол. Проте значна частина населення не лише не сприймала ці заходи, а й відкрито опиралася їм – як ідеологічно, так і практично. Реакція жителів, які відмовлялися вступати до комсомолу, уникали участі в агітаційних заходах, висловлювали критичні погляди на зміст радянських фільмів та публікацій, свідчила про глибоке неприйняття радянської моделі світу, навіть попри спроби масового тиску й репресії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3567 («Архів з бідону. Чортківсько-Бережанська округа ОУН»). Оп. 1.
2. Суспільно-політичний огляд по [Бережанському надрайону ОУН] за листопад 1945 р. Машинопис. *Держархів Тернопільської обл.* Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 5. 4 арк.
3. Суспільно-політичний огляд по [Буцацькому надрайону ОУН] за листопад, грудень 1945 р. Машинописи. *Держархів Тернопільської обл.* Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 7. 11 арк.
4. Суспільно-політичний огляд по [Бережанському надрайону ОУН] за серпень, вересень 1946 р. Машинопис. *Держархів Тернопільської обл.* Ф. Р-3567. Оп. 1. Спр. 6. 3 арк.

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ТА КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ
ТЕРНОПОЛЯ ЧАСІВ ВІДБУДОВИ (ДО 1955 Р.)****Рамська Ангеліна,**здобувачка вищої освіти першого рівня
навчання

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: ramska27.06@gmail.com

Науковий керівник: **Ятищук Оксана,**

кандидат історичних наук, доцент

кафедри історії України, археології

та спеціальних галузей історичних наук

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Тернопіль, одне з найбільших міст Західної України, в період після Другої світової війни пережив значні зміни. Після приєднання до УРСР у 1944 році, місто стало частиною відновлювального процесу, який охоплював усю країну. Протягом 1944–1955 років Тернопіль відбудовувався після руйнувань, спричинених війною, та впроваджував нові економічні й соціальні перетворення. У цей час місто поступово відновлювало свою промисловість, інфраструктуру, а також культурне й соціальне життя, яке зазнало значних змін під впливом радянської політики [1].

Важливою складовою відбудови було забезпечення місцевого населення робочими місцями та покращення житлових умов. Зростала кількість промислових підприємств, зокрема фабрик, заводів, які стали основними роботодавцями. Водночас місто розвивало інфраструктуру: будувалися нові житлові квартали, дороги, школи, лікарні. Ці зміни відображали зростання економічної стабільності, яка мала значний вплив на соціальний лад Тернополя [2; 4].

Культурне життя міста також переживало етап відродження. Відновлення театральних, музичних та кінематографічних установ, а також масові заходи стали важливими аспектами життя місцевих жителів. Водночас соціальні процеси, зокрема зростання ролі партійних органів і їх вплив на громадське життя, формували нову ідентичність міста та його мешканців. У цей період з'являються нові культурні інституції, починається формування місцевої інтелігенції, яка активно сприяла розвитку духовної сфери. [3, с. 112].

Тернопіль став важливою частиною радянської України, що відчувала вплив політичних змін, які охоплювали весь союз. Місто активно включалося в загальносоюзний процес, при цьому зберігаючи свої

культурні та соціальні особливості. Тому відбудова Тернополя в цей час є важливим етапом не тільки в історії міста, але й у загальному контексті розвитку радянської України в післявоєнний період [10].

Міжвоєнний період, коли Тернопіль, або «Тарнополь», належав Польщі, був часом мирного розвитку міста. Відновлення після Першої світової війни йшло поступово, і за неповних 20 років місто значно зросло. Тернопіль був багатонаціональним, тут проживали поляки, євреї та українці, кожна з груп мала свої культурні осередки, як-от «Сокіл», «Єврейський Голос», «Молода Громада» та інші. Місто мало багато старовинних архітектурних пам'яток, а інфраструктура постійно вдосконалювалась. У ньому діяли церкви, костели та синагога, а міське життя йшло звичайним європейським ритмом, аж поки не настала осінь 1939 р. [5; 10].

У період з 1939 по 1941 рік місто не зазнавало великих руйнувань, хоча час від часу піддавалося бомбардуванням з боку німців. Радянські війська без бою взяли місто 17 вересня 1939 року, і тому воно не було сильно пошкоджене. Проте після захоплення німцями в липні 1941 р. до березня 1944 р. місто також не зазнало значних руйнувань, хоча соціальна та культурна ситуація змінилася. Найбільше місто постраждало навесні 1944 року, коли було повністю знищене понад 85% забудови через тактику німецької оборони та радянське наступ. Німці, після поразки під Курськом, використали тактику «фортець», коли міста ставали важливими опорними пунктами в обороні. У Тернополі оборонні позиції були зосереджені в підвалах і будівлях, що згодом призвело до великих руйнувань через артилерійські обстріли. Оборонці часто переховувались у підвалах, а після прориву радянських військ місто було практично зруйноване. Після закінчення боїв місто лежало в руїнах, і його відновлення потребувало значних ресурсів. У перші роки після війни адміністративні установи були перенесені до Чорткова. Відновлення промисловості та залізничного сполучення стало пріоритетом, а відновлення соціальної інфраструктури затяглося [1; 6].

Тернопіль став одним із небагатьох міст Західної України, яке було майже повністю знищено під час бойових дій. Відбудова тривала довго, місто втратило свою історичну архітектуру, а на її місці з'явилися радянські забудови. Процес відбудови містив кілька етапів. У перші повоєнні роки все було підпорядковано фронту. Відновлювались промислові підприємства, а також лікарні, школи і культурні заклади. Проте знову відбудовувати місто в його первісному вигляді радянська влада не планувала. В основному відновлювались нові житлові будинки і соціальна інфраструктура. Важливими етапами були 1945–1950 роки, коли на території міста відновлювались важливі культурні установи та парки [2; 3].

Протягом 50-х років відбудова продовжувалась, були побудовані нові приміщення для кінотеатрів, бібліотек, музеїв, та створено соціальну інфраструктуру, наприклад, парки і транспортні системи. Однак, радянська влада також займалась руйнуванням архітектурних пам'яток, як, наприклад, Парафіяльний костел, який був підірваний у 1955 році. Загалом, процес відбудови міста тривав до кінця 60-х, початку 70-х років, коли місто набуло сучасного вигляду, але значно втратило свою історичну атмосферу та архітектуру [2; 9].

Вплив ідеології на культуру був явищем, яке глибоко охоплювало всі сфери суспільного життя в радянський період. Ідеологія та політична пропаганда стали потужними інструментами для формування свідомості громадян. Вони проникали у всі аспекти життя, від політики до культури, і мали значний вплив на творчість, мистецтво, музику та театральне життя. Ідеологія радянського режиму не тільки контролювала зміст культурних продуктів, але й використовувала їх для мобілізації громадян на служіння ідеалам соціалізму та комунізму. Важливим аспектом було те, що культура стала частиною ширшого механізму пропаганди, котрий мав мету перетворити людей у слухняних учасників радянського проекту. Ідеологічний вплив проник до всіх сфер – від освіти до мистецтва, і не міг бути оминутий навіть такою важливою складовою як культура [7; 8].

Радянська влада намагалася поширити свою ідеологічну програму через всі форми культури, щоб створити єдину політичну реальність, яка відображала б соціалістичні цінності. Вона використовувала кінематограф, літературу, музику, театр та інші форми мистецтва для створення нового радянського громадянина, що мав бути відданий партії та її керівникам. Завдяки пропаганді, культура ставала важливим інструментом для формування колективного ідеологічного настрою та суспільної свідомості [1].

Особливо яскраво цей процес проявлявся на території Західної України, де культура мала глибоке коріння в європейських традиціях, і тому процес радянзації був значно складнішим. Проте радянська влада прагнула максимально впливати на всі культурні прояви, щоб підпорядкувати їх власній ідеології. Цей процес також супроводжувався численними політичними заходами, включаючи реорганізацію культурних установ, зміни в назвах вулиць та пам'ятниках, а також знищення незалежних культурних традицій. Водночас, наявність культурних зв'язків із Західною Європою створювала певні труднощі для радянської влади, яка прагнула створити свою власну, «правильну» культуру, відмінну від європейської [2; 3].

До Другої світової війни Тернопіль був важливим культурним центром, який мав багаті традиції у галузі мистецтва, театру та музики. Місто жило активним культурним життям: відбувалися виставки, концерти, театральні постановки, а також художні події, які привертати

увагу численних глядачів і шанувальників мистецтва. Так, важливим культурним осередком став кінотеатр «Уранія», який користувався великою популярністю серед населення. Тут демонструвалися фільми як європейського, так і радянського виробництва, що стали частиною культурного життя Тернополя. Водночас, це було важливим етапом у формуванні культурних впливів з боку різних культурних традицій. Міжвоєнний період для Тернополя став часом розвитку культурних ініціатив, організації мистецьких виставок, які відображали не лише локальні, але й європейські тенденції. Наприклад, на виставках картин можна було побачити роботи відомих художників, таких як Властиміл Гофман, чия творчість відзначалася великим впливом європейського мистецтва [7; 8].

Однак після приходу радянської влади в 1944 р. ситуація змінилася. Радянська адміністрація почала активно впроваджувати свої культурні традиції та інкорпорувати Тернопіль у культурний простір СРСР. Головним інструментом цього процесу стала культурна політика, яка пропагувала радянські ідеї та культ радянських лідерів. На фоні цього почали масово приїжджати митці, артисти та колективи з різних частин Радянського Союзу. Вони проводили численні гастролі та концерти, прагнучи переконати населення в перевагах радянського устрою через культуру. Зокрема, міські сцени відвідали театри з Охтирки, Одеси та Москви. Це дозволяло впливати на культурне середовище Тернополя і змінювати культурні пріоритети [7].

Під час цього процесу, на вулицях міста почали з'являтися нові пам'ятники, які були ідеологічно обґрунтованими. Наприклад, пам'ятник В. Леніну в 1947 році став важливим символом радянської влади, який мав на меті закріпити радянське домінування на території, що до цього була під польським та австрійським впливом. Пам'ятники, як і зміни в назвах вулиць, мали на меті створити нову культурну та політичну реальність, де радянська ідеологія мала домінувати [2, с. 174].

Крім того, були організовані численні святкування на честь важливих радянських дат, таких як 1 травня, 17 вересня або ювілей сталінської доби. Ці події мали в основному політичний характер і відображали радянську пропаганду. Вони були не лише офіційними святами, але й важливими елементами культурного життя. Місцеві установи, школи та культурні організації змушені були активно брати участь у цих заходах, які мали на меті популяризувати радянську ідеологію та систему. Відкриття Вечірнього університету марксизму-ленінізму в 1953 р. стало ще одним прикладом впливу ідеології на культурно-освітнє життя міста. Навчання тут було направлено на поширення ідеології партії та пропагування її основних принципів. Водночас, культурні заходи стали ще більш організованими та підпорядкованими радянській владі. Театри,

музичні колективи та виставки стали інструментами не тільки для розвитку мистецтва, а й для поширення ідеологічних наративів [3].

Релігійна ситуація також не залишалася поза увагою радянської влади. З приходом комуністів і боротьбою з релігією в цілому, почалося закриття храмів та культових споруд, які були замінені на склади чи інші технічні приміщення. Релігійні традиції, які мали глибоке коріння в житті місцевих мешканців, почали зникати під тиском радянської ідеології. Церковні служби стали рідкістю, а школярі активно залучалися до атеїстичних програм [10].

Незважаючи на великі зусилля радянської влади, культура Західної України та Тернополя, зокрема, не могла повністю забути свої європейські традиції. Вона переживала важкі часи, але не зупинилася в своєму розвитку. Власне, навіть під радянським контролем продовжували розвиватися нові форми мистецтва та культури, хоча й під впливом ідеології. Музика, театр та інші мистецькі форми ставали інструментами боротьби, але і водночас зберігали елементи, які важко було стерти, навіть за допомогою пропаганди [10].

Таким чином, можна зробити висновок, що вплив радянської ідеології на культуру Тернополя був значним і багатограним. Культура міста пережила радикальні зміни, починаючи від репресивних заходів проти релігії до активного використання мистецтва як інструменту політичної пропаганди. Але, незважаючи на це, місто зберігало свої культурні традиції та зв'язки з європейською культурною спадщиною, навіть в умовах тиску з боку радянської влади [3].

Висновки. Історія відбудови Тернополя після Другої світової війни стала важливим етапом у формуванні архітектурного та культурного вигляду сучасного міста. Одним з перших кроків у відновленні стало створення нових будівель та об'єктів інфраструктури – шкіл, лікарень, адміністративних та житлових будинків. Освіта перестала бути елітною і доступною лише для обраних, а стала обов'язковою для всіх верств населення. Відкриття нових навчальних закладів стало важливим кроком у тому, щоб радянська ідеологія та соціалістичні цінності стали частиною повсякденного життя, а саме освітнє середовище стало основою для формування нового покоління радянських громадян. Водночас, на територію Тернополя почали прибувати нові мешканці з інших регіонів Радянського Союзу, зокрема з Росії та східних областей України. Це призвело до певної змішаної культури, де елементи різних народів, особливо російського, почали активно домінувати, що відобразилось на культурному вигляді та соціальному житті міста.

У культурному житті міста відбулися значні зміни. Найпершими і найбільш видимими з них стали зміни в напрямках культурної діяльності та мистецького вираження. Ідеологія радянського світогляду, яка ставала основою нової культури, знайшла своє відображення в театрах, школах,

музичних колективах та пресі. Зокрема, у театральному житті міста почали виступати колективи з Москви, Києва та Ленінграду.

Вулиці міста також пережили трансформацію: старі назви, пов'язані з місцевою історією та культурою, були замінені на нові, що відображали радянську ідеологію. Назви вулиць, такі як Леніна, Маркса, Пушкіна, не мали жодного відношення до історії Тернополя, проте вони стали символами радянської влади та її ідеалів. Пам'ятники, монументи та інші знакові об'єкти також почали змінюватися: одним з них стало озеро, яке отримало нову назву – Комсомольське, що також відображало радянський дух часу. Ці зміни, на перший погляд, могли здаватися лише косметичними, однак вони стали частиною стратегічної мети радянської влади – створити абсолютно нову ідентичність для цього регіону, перетворивши його на важливу частину великої радянської імперії.

Крім того, у повоєнний період у Тернополі значно змінився медіапейзаж. Видавництво «Вільне життя», яке стало єдиним періодичним виданням в місті, стало потужним інструментом політичної пропаганди. Однією з головних мішеней стали представники українського підпілля, яких преса зображала як ворогів радянської влади. Це була частина системної кампанії, спрямованої на усунення будь-яких форм опору режиму.

У результаті всіх цих змін, Тернопіль поступово перетворився на типовий радянський обласний центр, що відрізнявся від колишнього міста значними архітектурними та культурними трансформаціями. Старі традиції, звичаї, мови та символи були витіснені на користь нових, радянських. Місто стало невід'ємною частиною радянської машини, де ідеологія, культура та соціальна структура були тісно переплетені. Однак, незважаючи на те, що радянська влада прагнула повністю переробити місцеву культуру та соціальну структуру, цей процес не був абсолютно успішним. Як показують дослідження, вплив радянської ідеології на Тернопіль залишив глибокі сліди, але не зміг стерти всі культурні традиції та особливості, які були характерні для цього регіону.

Таким чином, можна сказати, що період відбудови після Другої світової війни в Тернополі став важливим етапом у його історії, який залишив свій відбиток на архітектурному вигляді та культурному середовищі міста. Зміни, які відбулися в цей час, не були випадковими, і вони мали глибокий і комплексний характер. Це була епоха, коли місто стало частиною великої радянської імперії, і кожен аспект його життя – від освіти до мистецтва – був підпорядкований ідеології. Проте, незважаючи на численні зміни, Тернопіль зберіг свою унікальність та культурну спадщину, що дозволяє досліджувати цей період як важливий етап у розвитку міста, котрий ще потребує глибшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бліхар Є. Моє життя. Мій Тернопіль. Тернопіль: «Джура», 2015. 144 с.
2. Видання Тернопільщини початку 20 століття. URL: <https://ternopil.one/uk/eternal/vydannya-ternopilshhyny-pochatku-20-stolittya-3870> (дата звернення: 18.02.2025).
3. Гуменний С. Вплив радянізації та декомунізації на архітектурне обличчя міст і містечок Тернопільської області (на прикладі м. Тернопіль, м. Заліщики та смт Скала-Подільська) у 1939 – на початку XXI ст. Місто: історія, культура, суспільство. 2017. № 1. С. 166–195.
4. Дуда І. М. Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. Частина І. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2010. 296 с.
5. Дуда І. М. Тернопіль. 1944–1994. Історико-краєзнавча хроніка. Частина ІІ. Тернопіль. Навчальна книга Богдан. 2018. С. 8–67.
6. Ельторт Б. Б., Лопата В., Г., Чернявський Ф., Ф. Тернопіль: історико-краєзнавчий нарис. Львів: «Каменярь», 1979 р. С. 49–71.
7. Історія міста. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/about/istoriya-mista/> (дата звернення : 15.02.2025).
8. Кінематограф на Тернопільщині. URL: <https://irp.te.ua/kinematograf-na-ternopilshhyni/> (дата звернення: 18.02.2025).
9. Любомира Бойцун. Музичне життя Тернополя. URL: http://www.ji.lviv.ua/n63texts/bojcun_muz_zhyttya.htm (дата звернення: 18.02.2025).
10. Любомира Бойцун. Театральне життя Тернополя. URL: http://www.ji.lviv.ua/n63texts/bojcun_teatralne_zhyttya.htm (дата звернення: 18.02. 2025).
11. Окаринський В. Тернопіль: місто, люди, історія (від давнини до 1991 року). Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2017. 512 с.

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ТЕРНОПОЛЯ КІНЦЯ 60Х – ПОЧАТКУ 80Х РР. ХХ СТ.

Пристапа Юстина,
здобувачка вищої освіти першого рівня,
освітньої програми «Історія та археологія»,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Зуляк Іван,**
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей
історичних наук
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У 1960–1980-х рр. Тернопіль розвивався в умовах суперечливих соціально-економічних та політичних процесів, які впливали на культурне життя міста. Соціальні трансформації впроваджувалися через примус і були зумовлені насамперед прагненням комуністичної влади міцно закріпити свій вплив у регіоні.

У середині 1960-х рр. економіка Тернопільської області демонструвала зростання завдяки розширенню виробничих потужностей харчової, машинобудівної, легкої та хімічної промисловості. Однак, використання сировини, завезеної з інших регіонів, обмежувало ефективність виробництва. Переорієнтація на випуск готової продукції сприяла економічному прогресу, але водночас призводила до вивільнення робочої сили в сільському господарстві, що сприяло міграції до міст. Тернопіль став одним із центрів антирадянського руху. У 1960-х рр. тут активізувалася діяльність підпільних груп, таких як товариство тернопільських шістдесятників, яке боролось проти русифікації та за національну свідомість [1].

Культурно-освітні процеси, безперечно, відбувалися під пильним наглядом КПРС. Заходи, що відбувалися у місті мали на меті возвеличення Союзу Радянських Соціалістичних республік та життя в ньому. Щорічні огляди художньої самодіяльності проходили під різноманітними лозунгами, такими як: «Батьківщино в дружбі ти могутня».

Обов'язковим атрибутом будинків культури була наявність стендів на агітаційні теми «Моя Батьківщина – Радянський союз», «Плани партії, плани народу» та ін. Також проводилися лекції та наукові читання «КПРС

керівна і спрямовуюча сила радянського народу», «Під зорею Великого Жовтня» тощо [2].

Незважаючи на політичний тиск, культурне життя Тернополя продовжувало розвиватися. У місті діяли театри, художні галереї та музеї, які стали центрами збереження та популяризації української культури. У 1951 році було закладено парк культури та відпочинку імені Тараса Шевченка, який став важливим центром культурного дозвілля для мешканців міста. Парк не лише забезпечував простір для відпочинку, але й став місцем проведення численних культурних заходів, таких як концерти, вистави та виставки, що сприяло згуртуванню громади та підтримці національної ідентичності [3].

60–80-ті роки XX ст. стали періодом активного формування колективів художньої самодіяльності на Тернопільщині. Хоча ці десятиліття в СРСР загалом характеризувалися розквітом танцювальної самодіяльності. На відміну від післявоєнного відродження, яке відбувалося в більшості радянських територій, тут відбувалося формування принципово нової системи «художньої самодіяльності» [4].

Центром театрального мистецтва Тернополя у цей період був Драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка. На всіх етапах існування театру центральне місце в його репертуарі, крім вистав історико-революційного та військово-патріотичного характеру, займали постановки, присвячені актуальним темам сучасності. Повсякденне життя людей, соціалістичні зміни в економіці, побуті та психології радянського суспільства, а також боротьба за впровадження комуністичних ідеалів у всіх сферах життя завжди були в центрі уваги театрального колективу. Найбільш чітко ці тенденції виявилися в 60-х роках XX століття [5, с. 50].

Тернопіль став важливим центром української популярної музики. Наприкінці 1960-х рр. з'явилася пісня «Квіти ромена», яка стала міжнародним хітом тернопільського походження. Хоча обидва автори – поет Борис Демків і композитор Владислав Толмачов – були тернополянами, тематика пісні пов'язана з Карпатами. [6].

З 1970-х рр. ключовою фігурою у популяризації джазу в Тернополі був піаніст Леонід Новосельцев. На початку 1980-х рр. популярність здобув вокально-інструментальний ансамбль «Медобори», створений при Тернопільській філармонії. Також у цей період при філармонії ненадовго працював новаторський колектив «Жайвір», який раніше створив першу в Україні рок-оперу «Стіна» [6].

У 1980-х рр. у Тернополі з'явилися нові тенденції в культурному житті, що відрізнялися від типового радянського побуту. У палаці культури ВО «Ватра» та інших місцевих закладах виступали піонери тернопільського джазу та рок-н-ролу. Музиканти з Тернополя стали основою для відомих радянських поп-гуртів, таких як «Форум» та «Електроклуб». Однак

повноцінне середовище поп-культури в місті не розвинулося через постійний відтік талантів [6].

У повоєнні роки у Тернополі працювали лише поодинокі художники. Лише у 1960-х роках ситуація стала змінюватися на краще. До Тернополя прибули випускники Одеського художнього училища – П. Кукурудза, М. Піпан та Б. Остапів. З кінця 1960-х рр. до міста також переїхали випускники Львівського інституту декоративно-прикладного мистецтва (нині Академія мистецтв), серед яких були І. Козлик, О. Курдибаха, В. Садовник, а пізніше – К. Сікорський та Я. Голець. Наприкінці 1970-х рр. у Тернопіль переїхали професійні художники Я. Бурда та І. Яворський, скульптори Д. Пилип'як, кераміст Є. Овчарик і майстер живопису на склі В. Чорнобай. Багато тернопільських митців відрізнялися нонконформізмом. Їх не допускали до участі у виставках, викликали на «бесіди» до КДБ і відмовляли у замовленнях [6].

Висновки. У 1960–1980-х рр. Тернопіль, незважаючи на політичний тиск комуністичної влади, продовжував розвиватися як культурний і соціальний центр. Економічне зростання супроводжувалося міграцією населення та активізацією антирадянського руху. Культурне життя міста, представлене театрами, художніми галереями, музичними колективами та парками, стало важливим осередком збереження української ідентичності. Незважаючи на ідеологічні обмеження та переслідування митців, Тернопіль залишався місцем народження нових культурних тенденцій, що сприяли розвитку національної свідомості та мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тернопіль / Ternopol: історія міста / О. Петровський, О. Гаврилюк, В. Окаринський, І. Крочак. Тернопіль: Астон, 2010. 216 с.; іл.
2. Звіт про роботу культурно-освітніх установ Тернопільського р-ну за 1982 р. *Держархів Тернопільської обл.* Ф. Р-3188. Оп. 1. Спр. 292. с. 2, 9.
3. Історія міста. <https://ternopilcity.gov.ua/about/istoriya-mista/> (дата звернення 25.03.2025)
4. Особливості функціонування танцювальної художньої самодіяльності в Тернопільській області радянського періоду / Підлипський А. Київ: Танцювальні студії 3(2) 2020. С. 132–138.
5. Тернопільський театр імені Т.Г.Шевченка / Корнієнко О. З. Київ: видавництво «Мистецтво», 1980. 103 с.
6. Тернопіль: місто, люди, історія (від давнини до 1991 року) / В. Окаринський / Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2017. 512 с. іл. С. 417–424.

ВАСИЛЬ СТУС В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**Курило Мар'яна,**

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету,
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
mmariana.kurylo@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**
доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Василь Стус – одна із найяскравіших постатей української літератури й історії ХХ ст. Його творчість стала символом боротьби за свободу, гідність та незалежність. Сьогодні розглянемо важливі аспекти його життя і творчості, проаналізуємо, як його слова відгукуються в серцях сучасних людей, а також про вплив його творчості на нашу культуру.

Василь Стус народився 6 січня 1938 р. в селі Рахнівка Гайсинського району на Вінниччині в селянській родині. Його батьки, Семен Дем'янович і Ірина Яківна були працьовитими людьми, які виховували сина в любові до рідного слова і культури. Василь – четверта дитина в сім'ї. Був глибоко зацікавлений у навчанні. У ранніх творах він використовував псевдонім Василь Петрик.

Василь Стус із самого дитинства зазнав нелегких випробувань. У своїх листах згадував, як ще немовлям залишався сам удома, коли мати працювала в полі, і як, лежачи в колісці, грався власними вухами, аби якось розважити себе: *«Пам'ятаю, як лежав у колісці (а мама ще робила на полі, в колгоспі, отже, мені було менше року), а нікого нема. Колиска висить на гакові, вбитому до сволюка ...я мокрий, певне, ревів – і докучило. Нудно лежати, то я граюся своїми вухами – мну їх у долоньках»*. Його мати, попри всю тяжку працю, знаходила час на колискові, які глибоко западали в серце малого Василя. Згодом він згадував, як від цих пісень на очах з'являлися сльози [1, с. 11].

Василь Стус був частиною покоління шістдесятників, які боролися за відродження української культури та свободу слова. Він підтримував ці ідеї через свою поезію та участь у протестах. Душа Стуса була орієнтована на високе покликання – на боротьбу за правду, за гідність людини, за майбутнє України. Його серце боліло за народ, за країну, що не могла вільно дихати через обмеження та несправедливість. Він

прагнув, щоб кожна людина відчувала свою цінність і гідність, щоб українська культура й мова розцвітали, а народ став справжнім господарем у своїй державі.

Василь Стус не шукав компромісів із реальністю. Він не збирався змінювати себе, щоб вписатися у світ, – або світ прийме його таким, яким він є, або знищить. Але навіть у знищенні бачив сенс: кожен його вибір, кожна думка й емоція творили не просто його особистий портрет, а відображали саму суть людського буття:

«Або світ прийме мене таким, як я є, як мене народила мати, – або вб'є, знищить мене. Але я – не поступлюся! І з кожної миті своєї, з кожного почуття й думки зроблю свій портрет, тобто портрет цілого світу...» [2, с. 3].

Також важливим у житті Василя Стуса був заклик «Хто проти диктатури, встаньте!», який став символом боротьби проти репресивної системи. Для народу ці слова – це заклик до боротьби за свободу та право на власну думку, навіть, коли навколо все здається неможливим. А для Стуса цей заклик став не просто словами, а суттю його життя – він був одним із тих, хто не побоявся встати, навіть коли його свобода була під загрозою...

Варто зауважити, що у 1972 р. в Україні відбулася важлива подія, яка стала символом культурного протесту та боротьби за свободу – Коляда 1972 р. [3]. Це був акт протесту проти репресій та політичних обмежень радянської влади, в якому взяли участь письменники, поети, художники та інтелігенція. Вони зібралися разом, щоб через традиційні пісні, вірші та обряди виразити своє прагнення до збереження української культури та національної ідентичності. Одним із центральних учасників цієї події був Василь Стус. Його присутність підтверджувала, що культура та мистецтво можуть бути могутніми інструментами протесту.

Слід підкреслити, що слова Василя Стуса й сьогодні відгукуються в серцях багатьох людей, адже його поезія – це не просто літературна спадщина, а живий голос незламного духу, що звертається крізь десятиліття. Його твори, пронизані болем, любов'ю до Батьківщини та прагненням до свободи, залишаються актуальними для тих, хто шукає істину й не боїться боротися за неї. Вони надихають сучасників на самопізнання, внутрішню стійкість і відповідальність за своє слово та вчинки. Стусова поезія звучить у навчальних аудиторіях, театральних постановках, адже його життєвий приклад нагадує: справжня свобода починається зі сміливості бути собою та відстоювати свої переконання.

Поезія Василя Стуса – це прояв його великого таланту, глибокої щирості та внутрішньої свободи. У його віршах – сила особистості, прагнення до правди й добра, які роблять цю творчість вічною. Творчість Стуса не втрачає своєї актуальності і сьогодні. Його вірші продовжують

надихати багатьох музикантів, і ми можемо побачити, як вони стають основою для пісень у різних жанрах музики. Вірші Стуса поєднують глибокий сенс і емоції, тому вони чудово лягають на сучасні музичні стилі. Вони віддали данину пам'яті поету, через пісню відобразивши його спадщину в музиці, що поєднує важкий звук і глибокі слова.

Василева душа була відкрита людям, та свій шлях він обирав сам. У цьому – його сила і приклад для нас. Усі пам'ятають його відважну й безкомпромісну поведінку в столичному кінотеатрі «Україна» в 1965 р., коли перед показом фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» він разом із кількома однодумцями влаштував першу публічну акцію протесту проти арештів української інтелігенції. Троє людей встають із місць. Серед них – Василь Стус.

*«Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест.
Що вам, богове, низько не клонюся
в передчутті недовідомих верств.
Що жив-любив і не набрався скверни,
ненависті, прокльону, каяття».*

Цей вчинок коштував йому аспірантури, викладацької діяльності, а згодом – і свободи. У 1972 р. його заарештовують уперше, вдруге – у 1980 р. Суд, табори, Колима, карцери, заборона писати – навіть вірші відбирали. Але він творив із пам'яті, мов із джерела. Його поезія ставала молитвою, єдиним, що залишалося.

*«Народе мій, до тебе я ще верну,
і в смерті обернуся до життя
своїм стражденним і незлим обличчям,
як син, тобі доземно поклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі,
і чесними сльозами обіллюсь.
Так хочеться пожити хоч годинку,
коли моя розів'ється біда.
Хай прийдуть в гості Леся Українка,
Франко, Шевченко і Сковорода.
Та вже! Мовчи! Заблуканий у пуці,
уже не ремствуй, позирай у глиб,
у суще, що розпукнеться в грядуще
і ружею завітне коло шиб».*

Не можна оминати ув'язнення Василя Стуса – це було не тільки місцем покарання, а й символом того, як система намагалась зламати його дух і свободу. В. Стус тяжко переживав розлуку з родиною, що відображено в його листах до дружини, сина та батьків. Він писав: *«Тебе, маму, Дмитричка я бачу мало не щодня. І всіх люблю»*, *«ти мені снилася, але сумно-сумно – шкода було і гірко було – вві сні»* [4, с. 18], – писав поет

своїй дружині в різні роки ув'язнення. Це свідчить про його біль від відсутності реального спілкування. Сни не могли замінити зустрічей, лише ще більше посилювали його страждання. В'язниця стала місцем, де він не лише страждав фізично, але й кожного дня доводив собі і світу, що навіть у найскладніших умовах можна залишатись вірним своїм переконанням. Навіть у найскладніших умовах в'язниці він не зламався.

Неможливо не відзначити, що книга журналіста та історика Вахтанга Кіпіані «Справа Василя Стуса» [5] викликала значний суспільний резонанс завдяки детальному викладу обставин судового процесу над поетом Василем Стусом у 1980 р., зокрема ролі Віктора Медведчука як його адвоката. У вересні 2019 р. Медведчук подав до суду з вимогою заборонити розповсюдження книги, стверджуючи, що деякі фрази порушують його честь та гідність. 19 жовтня 2020 р. Дарницький районний суд Києва частково задовольнив позов, заборонивши розповсюдження книги до видалення спірних фраз. Це рішення спричинило широке суспільне обговорення та підтримку книги, що призвело до її швидкого розпродажу. 19 березня 2021 р. Київський апеляційний суд скасував заборону, дозволивши вільне розповсюдження книги.

Однією з найзначущіших подій у його творчій долі стала номінація на Нобелівську премію з літератури в 1985 р. Номінацію ініціював шведський письменник, захоплений поезією Стуса, його глибоким вираженням болю та боротьби українського народу в умовах радянського режиму. Хоча поет перебував у в'язниці і не отримав премії, ця номінація стала важливим міжнародним визнанням його таланту та спадщини.

Василь Стус помер у вересні 1985 р. в таборі, заплативши життям за свої безкомпромісні переконання. В той час його ідеали вважалися ворожими суспільному ладу. Його творчість залишила глибокий слід, надихає нас і сьогодні. Віримо, що мрії про розквіт України та гідність людини здійсняться. Після смерті Стуса його творчість продовжує жити, а боротьба за право на його спадщину стала символом незламності правди.

Висновки. Сьогодні, коли Україна знову бореться за свою ідентичність, Стус звучить по-новому. Його слово стало пророчим. Його життя – прикладом. Його смерть – жертовністю, яка не була марною. В. Стус залишився з нами – в українських вулицях, у підручниках, у нашій пам'яті. Він повернувся. Бо В. Стус – це вибір. Це свобода, що завжди є боротьбою. Його слово звучить по-новому: пророче, гостро, правдиво.

ЛІТЕРАТУРА

1. Феномен доби (сходження на Голгофу слави). К.: Товариство «Знання» України, Видавничо-поліграфічний центр «Знання»; 1993. 96 с.
2. Стус Дмитро. Життя і творчість Василя Стуса. Київ: МП «Фотовідеосервіс», 1992.
3. Арештована коляда. Локальна історія. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/photo/areshtovana-koliada/>

4. Бондаренко А. І., Бондаренко Ю. І. Час вибору Вивчення творчості Василя Стуса в школі. Посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2003.
5. Судовий позов. Історик Вахтанг Кіпіані про Стуса і Медведчука. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/30717059.html/>
<https://www.radiosvoboda.org/a/sud-kipiani-stus-medvedchuk/30900716.html/>

ДЕГУМАНІЗАЦІЯ ОБРАЗУ УКРАЇНЦЯ: ВІД РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ДО СУЧАСНОЇ РОСІЇ

Богачік Юліанна,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Москалюк Микола,**

доктор історичних наук, професор
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Становище українців після входження до Союзу Радянських Соціалістичних Республік було доволі складним. Радянське партійне керівництво не те що не бажало, воно навіть подумки не допускало можливості самостійного розвитку української культури. Фактично від самого початку розпочинаються спроби перетворення українців на «радянський народ», що само собою означає стирання будь-якої національної самоідентичності. Зрозуміло, що такі дії викликали опір, особливо зі сторони активних українських митців. Тут важливо зазначити, що цей опір не завжди був зумисний. Здебільшого бачення та прагнення культурної еліти України, тягнулись в протилежну від СРСР сторону. Як приклад можна навести Миколу Хвильового, який вважав що культура (письменництво) повинна орієнтуватись саме на Європу [2, с. 1]. Подібні прагнення не подобались радянській верхівці, тож для того щоб цього не допустити розпочинається процес паплюження образу українця та всього українського.

Перші спроби дегуманізації зі сторони Радянського Союзу можна помітити ще на початку 1920-х рр. Тоді це характеризувалось спотворенням образу відомих українських діячів, в першу чергу тих, що відстоювали ідею самостійної України. Як приклад, можна привести постать Симона Петлюри і похідне від його прізвища – «петлюрівець» [6, с. 44].

Саме так називали в Радянському Союзі «послідовників» Петлюри та його ідей. Хоча насправді це були звичайні українці, які, на думку партійного керівництва, «недостатньо» проявили відданість ідеям радянської держави. Іншими словами, це «вороги радянського народу», а все вороже потрібно знищити. Саме це і ставалось із тими, хто отримав таке «клеймо».

Так званих «петлюрівців» часто приписували до створення різного роду спілок терористичного характеру, як-от Спілка визволення України

(судовий процес 1930 р.), Братство української молоді та Братство української державності [5, с. 18–19]. Звісно, жодної із зазначених спілок не існувало насправді, однак для радянської верхівки це не мало жодного значення.

Досліджуючи історію цього періоду, чи не найчастіше зустрічається таке поняття як «куркуль». Це ніщо інше, як ще одна спроба верхівки (доволі успішна) очорнити українців, а саме селян.

Селянство завжди становило значну частину українського населення і було її невід'ємною складовою. Як і в попередньому випадку, цей термін застосовувався до всіх неугодних радянській владі. А в селі такими «ворогами народу» були заможні селяни, які не хотіли і не сприймали такий насильно насаджений процес як колективізація [1, с. 1].

І справа тут була не лише у тому, що такі особи могли становити загрозу для колгоспного ладу, а в тому, що багаті люди, як правило мали авторитет у своєму селі, а отже могли підбурювати інших на виступи проти ненависної влади. Доля людей яких нарекли «куркулями» була складною та жахливою. Найчастіше їх відправляли у заслання, на далекі ще не оселені землі Сибіру. Деяких утримували в таборах ГУЛАГу в жахливих умовах, після чого фізично знищували.

Український «буржуазний націоналіст», цим терміном позначали чи не найбільших «ворогів» радянської держави. Прикметно, що до цього переліку радянська влада відносила фактично всіх, хто хоч якось не відповідав уставленій ідеології. Це були і колишні політичні опоненти більшовиків, і українська інтелігенція, вчителі ну і звісно ж заможні селяни [1, с. 11]. Якщо когось звинувачували у «націонал-ухильництві», то це означало що на того нещасного навішають низку злочинів, за які були передбачені найсуворіші форми покарання. І було зовсім не важливо мав ти до всього заявленого якесь відношення чи ні.

Найжахливіше те, що така політика дегуманізації впроваджувалась досить успішно. Населенню насаджували пропаганду про «страшних ворогів радянського народу» та «справедливе» покарання таких «злочинців». Обвинувачені люди зазнавали осуду та ненависті в своїх громадах. Найяскравіше це можна було помітити в селах, де люди готові були здавати своїх сусідів лише заради наживи [3, с. 26].

Не менш жахливим було те, що завдяки такому спотворенню образу українця, радянська влада оправдувала всі свої злочини проти українського народу (голодомор, розстріляне відродження, терор, депортації).

У світлі сучасних подій можна споглядати дуже схожу ситуацію. СРСР вже звісно давно не існує як держави, однак тепер його місце посідає Росія. І варто все ж визнати, що в РФ таки знаються на пропаганді. Роками в Кремлі створювались брехливі образи, які демонізували українців як

націю, це все відбувалось задовго до повномасштабного вторгнення і було чудово використано для виправдання своїх злочинів.

Найбільш відомим є термін «бандерівець», який ще під час Другої світової війни успішно використовувався в СРСР. Назва походить від прізвища відомого українського діяча який боровся за незалежність України. На сьогоднішній час це поняття вживається дуже часто у російських ЗМІ та під час виступів політиків РФ. Бандера є настільки демонізованим в російському суспільстві, що це породило велику кількість брехні, яка часто доходить до абсурду (як-от поїдання російських немовлят, поклоніння пам'ятнику Бандери та зосередження всіх бандерівців у Львові).

Окрім цього існує немало інших термінів та висловлювань, які мають негативне забарвлення стосовно українців. Сюди можна віднести «хохол», «з каструлями на голові» (висміювання учасників Майдану 2014 р.), «нацисти» та «фашисти». Знайти підтвердження цих слів не важко, достатньо зайти на російські телеканали та пропагандистські сторінки в соціальних мережах. *«Бути хохлом було дуже легко ... Вигадали історію, культуру, літературу, вождів, запихнули самовизначення в сало, борці і горілку..., приправили нацизмом і бандерівцями і запихнули в рот цю огидну, кислу жуйку»* (Володимир Соловйов, 28 лютого 2022 р.) [4].

Висновки. Подібно до Радянського Союзу, сьогодні РФ намагається прикрити чи виправдати свої злочини. Спотворюючи образ українців у ЗМІ, росіяни жорстоко вбивають наших військовополонених воїнів або засуджують їх на довготривале ув'язнення, створюючи фальшиву картинку покарання найбільшого «зла».

Таким чином, можна чітко провести паралелі між двома диктаторськими режимами, які існували (та існують) в різний час, але ставили (ставлять) перед собою однакову мету. Гарно пропрацьований пропагандистський апарат дозволяв та досі дозволяє переходити всі межі дозволеного та безкарно здійснювати найстрашніші злочини проти людяності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузіна К. Як створити «ворога»: дегуманізація українців радянським агітпропом. URL: [http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0017607.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0]. – 19 с.
2. Геть від Москви! Хвильовий про орієнтацію інтелігенції у 20-х роках. *Радіо Свобода*. 2014. Ст. 2.
3. Голодомор 1932–1933 рр. Геноцид українського народу / Український інститут національної пам'яті. Київ, 2008. 48 с.
4. Ненависть і дегуманізація в російському наративі про Україну / Е. Трейгер, Х. Дж. Вільямс. 2025. URL: [https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RBA3450-1.html].
5. Пристайко В., Шаповал Ю. Справа Спілки Визволення України. Невідомі документи і факти. Київ, 1995. 446 с.
6. Сушко Р. Хроніка нищення української мови. Факти і коментарі. Київ, 2013. 76 с.

РОЛЬ ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ: ПІДТРИМКА ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Галунька Денис,

здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Кліш Андрій,**

доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Волонтерство – це форма добровільної допомоги, в якій люди надають свій час, енергію та знання, щоб допомогти іншим або підтримати конкретний проект. Волонтерство може приймати різні форми, від роботи в організаціях до допомоги людям у складних життєвих ситуаціях. Волонтерство може відбуватися як на місцевому, так і на міжнародному рівні, допомагаючи людям у різних частинах світу.

Волонтерство є темою дослідження для багатьох авторів, включаючи О. О. Бондаренко, М. В. Сірик, А. М. Вовк та інші. Вони досліджують різні аспекти волонтерства та його вплив на соціальний розвиток та міжнародні відносини.

Історичний та феноменологічний аналіз волонтерства дозволяє нам підкреслити, що цінності, які лягли в основу «гуманітарного права», проголошеного майже одночасно у XVIII і XIX ст., були значною мірою мобільними, заснованими на гуманітарній ідеології волонтерів. Зміни, які відбулися в багатьох країнах, пов'язані зі змінами у світогляді європейських суспільств, які почалися з Відродження і тривали до Просвітництва. Цей період характеризується утвердженням гуманізму як найвищої раціональної форми доброзичливості та справедливості [2, с. 25].

В Україні волонтерство було офіційно визнано Постановою Кабінету Міністрів 1895 від 10 грудня 2003 р. «Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг». Постанова визначає принципи волонтерства та сфери втручання волонтерства, також у сфері надання соціальних послуг громадянам, які живуть у складних умовах життя (інвалідність, часткова втрата працездатності через вік або здоров'я, відсутність житла або роботи, наслідки стихійних лих, стихійних лих, природні потреби тощо).

Волонтерство відіграє важливу роль у суспільстві, виконуючи кілька ключових функцій, включаючи просування соціальної орієнтації, доброзичливості та некомерційної організації. Ця діяльність характеризується високою мотивацією та соціальною вигодою і здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями, які здійснюють діяльність та надають послуги громадянам, організаціям та суспільству в цілому.

Волонтерство також відіграє освітню роль у суспільстві, оскільки волонтерські програми пропонують учасникам можливість вчитися та розвиватися через практичний досвід, допомагаючи покращити професійні навички та особистісне зростання.

У соціальних процесах волонтерство може забезпечити підтримку та громадянську активність. Волонтери часто виступають захисниками прав та інтересів найменш захищених верств населення, сприяючи зміцненню громадянського суспільства та сприянню соціальній згуртованості [4, с. 42].

Люди, які стають волонтерами, зазвичай беруть участь у наступних сферах діяльності: допомога людям з обмеженими можливостями; неоплачувана робота в громадських організаціях; робота з дітьми та молоддю; участь в організації масових спортивних або культурних заходів; гарантування музейної діяльності; правозахисна діяльність тощо. Сьогодні волонтерська діяльність також поширилася на біженців, які постраждали від збройної агресії, військових дій та військових злочинів.

Кожен, хто хоче стати волонтером, має свої мотиви: взяти участь у певній соціальній події та знайти однодумців («здатність працювати в команді»), отримати досвід та нові результати («професійне зростання та нові комунікативні навички»), отримати владу та визнання («самореалізація») [3, с. 98].

Як соціальна установа, волонтерство має організовану структуру, яка включає різні неурядові організації (НУО), благодійні фонди та групи громадянських ініціатив. Ці організації створюють основу для систематичної волонтерської діяльності, координують проекти, залучають ресурси та розподіляють допомогу.

Динаміка великих змін та нарощування потенціалу в розвитку українського волонтерського руху в цілому базується на «трьох стовпах» – «інституціоналізації» (формування сильних волонтерських структур, які мають значний досвід, організаційно-фінансовий потенціал і характеризуються високим рівнем авторитету та довіри) – «платформування» (процес об'єднання різних аспектів та компонентів реалізації волонтерської діяльності за допомогою онлайн-платформ – інформаційно-комунікаційних платформ, які забезпечують ефективну взаємодію всіх учасників – самих волонтерів, донорів/філантропів,

державних органів та одержувачів допомоги) – «зв'язок» (процес Поступово переміщуйте значну частину взаємодії через Інтернет і об'єднуйте всіх учасників у певну розгалужену систему, яка має мережеву, а не ієрархічну структуру) [1, с. 145].

Висновки. Волонтерство – це спосіб покращити якісний та кількісний розвиток суспільства, тому важливо підтримувати та розвивати волонтерський рух. Необхідно ще більше розвивати волонтерство та підтримувати волонтерську діяльність для досягнення сталого розвитку та покращення якості життя людей у всьому світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веденєєв Д. В., Турчак О. В. Волонтерський рух в Україні в ході російсько-української війни: ризики праці та форми державного і громадського визнання. Військово-науковий вісник. 2018. Вип. 30. 216 с.
2. Германчук В.В. Волонтерство в умовах глобалізації: міжнародний досвід та перспективи для України. Бібліотека соціальної думки. 2016. № 7. 124 с.
3. Синенко В. О. Волонтерство в Україні: поняття, організація, функції. Проблеми державного управління. 2014. Вип. 1. 186 с.
4. Ухань М. Волонтерство як інструмент підтримки соціального розвитку громад. Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук та мистецтв. 2018. Вип. 4. 63 с.

ПРОЯВИ ЕКСТРЕМІЗМУ В ХХІ СТОЛІТТІ: ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Бучинська Соломія,

здобувачка вищої освіти другого рівня

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: sollomiia.b.21@gmail.com

Науковий керівник: **Волік Надія,**

кандидат історичних наук, доцент

кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

Упродовж тривалого часу в Україні активно розвиваються як ліві, так і праві радикальні рухи. Обидві течії мають право на існування, проте їхня ідеологія часто виходить за рамки цивілізованих методів вирішення проблем, тим самим стаючи каталізатором екстремістських проявів, що в свою чергу поширює насильство та тероризм серед мирного населення.

Український ліво-радикальний рух охоплює низку ідеологічних напрямів, які спрямовані на критику сучасної соціально-економічної системи та існуючих соціальних відносин, пропонуючи революційний підхід для оновленні суспільства [1, с. 99–100].

Існування українських лівих груп характеризується низкою особливостей: невелика кількість учасників, нестійкість організаційних структур, відсутність офіційної реєстрації відповідно до чинних юридичних вимог, епізодична залученість у реальну політичну діяльність, а також схильність до надмірної теоретизації та перенесення своєї активності переважно у віртуальний простір. Фактично такі течії орієнтовані на задоволення інтелектуальних та культурних запитів окремих їхніх представників [1, с. 100].

Цілком зрозумілим є той факт, що радянська спадщина, з її авторитарними ідеями, дискредитувала ліву течію в очах більшості громадян. Також серед прихильників лівих є чимала кількість розбіжностей в ідеологічних поглядах та практично відсутня чітка соціальна база.

У сучасних політичних реаліях України ліві політичні сили змушені реагувати на серйозні виклики. Анексія Криму та війна на Донбасі спричинили зростання націоналістичних настроїв, що ще більше дискримінує дану течію в українському суспільстві. Проте вона

продовжує все ще існувати, на так званих «трьох китах» соціально-економічних проблем, а саме: нерівність, безробіття та корупція. Однак для реалізації цього потенціалу необхідно подолати внутрішні суперечності, розробити чітку програму дій і знайти спільну мову зі суспільством.

Щодо основних видів діяльності, то варто зазначити, що вони переважно зосереджені на освітньо-інформаційній роботі в межах Інтернет, яка реалізується через організацію дискусій і обговорень у спеціалізованих чатах, на форумах, а також у соціальних мережах. Водночас розширення мобілізаційного потенціалу лівих радикальних груп ускладнюється проявами так званого «комерційного соціалізму», коли основна мета їхньої діяльності зводиться до отримання фінансової підтримки від численних благодійних фондів та організацій. Непрозорість і закритість функціонування таких угруповань, а також невизначеність цілей їхнього фінансування, можуть стати каталізатором дестабілізації в окремих регіонах України. Це, у свою чергу, здатне призвести до послаблення суспільно-політичної стабільності, посилення протестних настроїв серед найбільш соціально депресивних верств населення, передусім молоді, та виникнення конфліктних ситуацій, наслідки яких важко прогнозувати [1, с. 124–125]. Українські ліві групи сьогодні перебувають на периферії політичного життя через малочисельність, слабку організацію та віддаленість від реальної політики. Водночас загострення соціально-економічних проблем може створити передумови для їхньої активізації.

Право-радикальний український рух вважається більш загрозливим щодо проявів екстремістської діяльності, ніж лівий. Він представляє політичні угруповання, орієнтовані на збереження існуючого суспільного порядку або повернення до минулих форм організації соціуму. Ці сили характерно висувають антиреформістські гасла і демонструють прихильність до консервативних та традиціоналістських цінностей. Представники правого екстремізму часто використовують релігійні переконання та національні почуття в якості інструментів для мобілізації підтримки, відзначаючи особливу значущість таких понять, як «національна ідентичність», «етнічна приналежність», «державність», «сакральність релігійних традицій» тощо [1, с. 126].

Прояви екстремізму дещо схожі на фанатичні дії, які підривають спокій у суспільстві, сіють страх серед людей та чинять тиск на владу [4, с. 132]. Ідеологічна основа право-радикалів в Україні, як правило, базується на маніхейському поділі світу, де панує протиставлення «добра» і «зла». Воно супроводжується волюнтаристським розмежуванням між «своїми» та «чужими», яких найчастіше визначають крізь призму етнічної належності [1, с. 129].

Права радикальна течія зазнає значної крити. Деякі експерти вважають, що ультраправі екстремісти становлять загрозу для демократії. Вони апелюють тим, що праві націоналістичні організації набули нового розвитку після Революції гідності 2014 р. Їхні дії спрямовані на створення так званого «очищеного» суспільного середовища, вільного від усього, що вони вважають загрозою для нації або неприйнятним у контексті триваючого військового конфлікту. Основними об'єктами їхньої агресії є організації, що захищають права ЛГБТ-спільноти, а також політичні опоненти, переважно лівих поглядів. Ультраправі часто звинувачують їх у проросійських переконаннях чи прихильності до сепаратизму, хоча ці обвинувачення нерідко набувають абсолютно лицемірного характеру. Почасти акти насильства, часто у формі символічного вандалізму, спрямовуються на установи та пам'ятники, пов'язані з національними меншинами [3].

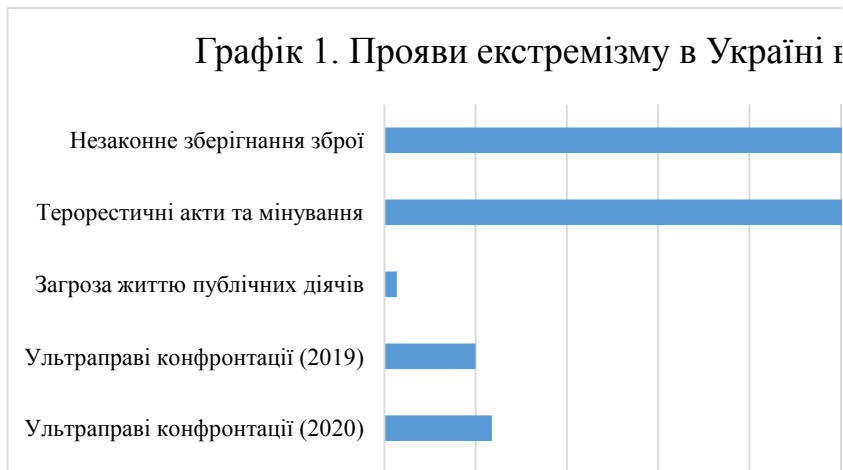
Починаючи з 2014 р., коли відбулася анексія Криму та розпочалася окупація східних регіонів України, а згодом із початком повномасштабного військового вторгнення РФ проти нашої країни 24 лютого 2022 р., ми відчули реальну загрозу національної цілісності та ідентичності. Проблема екстремізму набуває в країні особливої гостроти. За даними аналізу міжнародної статистики, у 2013 р. на території України було зареєстровано лише 10 терористичних злочинів. Однак уже в 2014 р. цей показник стрімко зріс до 2088 випадків, а в 2015 р. становив 1717 [2, с. 52].

Також згідно з дослідженням, проведеним Фондом «Українська політика» у період з грудня 2019 р. по листопад 2020 р., найбільше проявів екстремізму було зафіксовано за критерієм «незаконне зберігання, виготовлення та поширення зброї» – 746 випадків. На другому місці – спроби підготовки терористичних актів, мінування будівель, анонімні повідомлення про мінування – 567 випадків. На третьому місці – загроза життю державних службовців, політиків, журналістів, громадських і публічних діячів – 14 випадків [6] (див. Графік 1).

Моніторингова група «Маркер» зафіксувала 118 випадків ультраправих конфронтацій та насильства в Україні у 2020 р., що на 18 % більше, ніж у 2019 р. У 2021 р. кількість таких випадків зросла до 177, що є абсолютним рекордом за три роки моніторингу [7]. Експерт з питань екстремізму Богдан Петренко повідомив, що за три роки в Україні було відкрито 4600 справ щодо терористичних актів, але покарано лише 17 осіб [5].

Ці статистичні дані свідчать про зростання проявів екстремізму в Україні та вказують на необхідність розробки державної програми з протидії екстремізму, включаючи законодавче визначення поняття «екстремізм» та впровадження превентивних заходів.

Екстремістські угруповання здійснюють насильство, керуючись ідеологічною мотивацією, з метою ліквідації будь-яких сил, які, на їхню думку, не заслуговують на існування в публічному просторі. Їхні дії спрямовані на створення так званого «очищеного» суспільного середовища, вільного від усього, що вони вважають загрозою для нації або неприйнятним у контексті триваючого військового конфлікту.

Втрати серед мирного населення, множинні масові поховання на території України, а також систематичне ігнорування норм права, міжнародних домовленостей, етичних норм та моральних принципів є безпосереднім наслідком жорстоких терористичних дій. Вирішення цієї проблеми через гуманістичний підхід можливе лише щодо тих осіб чи груп, які здатні зрозуміти природу гуманізму або зберігають хоча б мінімальні залишки людяності у своїх діях та мотиваціях. На жаль, Україна має справу з агресором, позбавленим моральних і цивілізаційних цінностей. Його дії позначені відсутністю чітких стратегічних цілей та орієнтовані переважно на безглузде знищення людських життів, інфраструктури й територій. Постійне порушення домовленостей на всіх рівнях лише поглиблює кризу.

Для успішної протидії тероризму потрібен комплексний підхід, що включає міжнародну координацію зусиль, обмін розвідувальною інформацією, посилення контролю за фінансовими потоками, а також впровадження сучасних технологій для виявлення й запобігання терористичним загрозам.

Висновки. Трагічні реалії сучасності, що розгортаються в контексті російсько-української війни, демонструють зростання масштабів відкритої агресії, спроб насильницького захоплення територій та маніпуляцій з боку політичного керівництва держави-агресора. Такий тип насильства, на нашу думку, є одним із найжорстокіших, оскільки спрямований не лише проти інтересів мільйонів українських громадян, але й підриває основи

державності та інституційну стійкість. У цьому контексті особливої актуальності набувають питання зміцнення національної безпеки, політичної єдності та міжнародної солідарності. Протидія подібним формам агресії вимагає комплексної відповіді, що включає не лише воєнні, а й соціальні, інформаційні та дипломатичні заходи. Майбутнє України значною мірою залежить від здатності консолідувати внутрішній ресурс спротиву та ефективно взаємодіяти з демократичними партнерами на міжнародній арені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильчук Є. Молодіжний політичний радикалізм та екстремізм у сучасній Україні: дис ... канд. політ. наук: 23.00.03. Київ, 2016. 482 с.
2. Грущинська Н. Тероризм – загроза національній безпеці та глобальна проблема сучасності. *Національна безпека: загрози та виклики*: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 квітня – 12 травня 2024 року. Львів–Торунь. 2024. С. 50–53.
3. Ліхач В. Ультраправий екстремізм як загроза українській демократії. URL: <https://freedomhouse.org/uk/report/analytical-brief/2018/ultrapravyy-ekstremizm-yak-zahroza-ukrayinskiy-demokratiyi>
4. Токаревський Г. «Собаки пекла» повертаються. *Політичний менеджмент*. 2003. № 1. С. 128–135.
5. Експерт з питань екстремізму Богдан Петренко: За три роки в Україні відкрито 4600 справ щодо терактів. А покарано лише 17 осіб! URL: https://glavcom.ua/interviews/ekspert-z-pitan-ekstremizmu-bogdan-petrenko-za-tri-roki-v-ukrajini-vidkrito-4600-sprav-shchodo-teraktiv-a-pokarano-lishe-17-osib-447382.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 11.03.2025).
6. Україні слід законодавчо визначитися з поняттям «екстремізм», розробити держпрограму і превентивні заходи – експерти. URL: https://interfax.com.ua/news/press-conference/710858.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 11.03.2025).
7. Ультраправі конфронтації та насильство. Результати моніторингу 2020 року. URL: https://violence-marker.org.ua/blog/2021/03/12/ultrapravi-konfrontacziyi-ta-nasylstvo-rezultaty-monitoryngu-2020-roku/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 11.03.2025).

СТАРОДАВНЯ І СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ

ПОЛІТИЧНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ПЕРІКЛА

Маковецька Олена,
студентка IV-го року навчання
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: elenikamakovetska@gmail.com

Науковий керівник: **Сєко Ярослав,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Існує багато різносторонніх характеристик Перікла як політичного діяча, але ми постараємося навести найбільш спільні, ті до яких в істориків не виникає суперечок. Але для початку варто було б розказати за його етап діяльності та політичну кар'єру.

Перікл прийшов до влади в часи, коли Афіни вже мали базові елементи демократії, але він значно розширив ці можливості, трансформуючи політичну систему на користь широким мас.

Почнемо з того, що Перікл не був творцем демократичної системи правління в Афінах, але саме ця система, політичного, суспільного та культурного життя в Афінах, послужила поживним ґрунтом для розвитку всіх закладених у цій людині обдарувань, і дозволила йому накласти незабутній відбиток яскравої особистості. Велич і слава Перікла були величчю та славою Афін. Протягом його правління було зроблено стільки, що той час без вагань називають «епохою Перікла». А тривала ця «епоха» лише п'ятнадцять років [5].

Варто зазначити те, що Перікл отримав блискучу освіту, що розвинула його неабиякі вроджені здібності. Серед його вчителів були філософи Анаксагор, Зенон, теоретик музики Дамон. Від них Перікл засвоїв науковий тверезий підхід до явищ навколишнього світу, свободу від забобонів, віру в силу людського розуму, уявлення про гармонію, що панує у світі і необхідну людському суспільству, діалектичну систему, мислення, логіку доказів. Саме такий широкий політичний кругозір,

глибокі теоретичні пізнання, тонкий художній смак, ораторське обдарування, визначили роль Перікла в житті Афін V ст. до н.е [1, с.7].

Завдяки ґрунтовним знанням його виступи вирізнялися глибиною та переконливістю. Однак він сам боявся свого красномовства. Коли він захоплювався, то легко міг сказати надто багато і зашкодити самому собі. Тому перед кожним виступом він просив богів, щоби з його вуст не зірвалося жодного необдуманого слова. На той час промов не записували. Все, що збереглося від чудового красномовства – це ухвали, прийняті на основі його промов [1, с.11]. Мова Перікла залишилася незмінною спокійною та врівноваженою. Нікому не вдавалося вивести його із себе [1, с. 8].

Перікл розпочинав свою кар'єру за всіма правилами афінської політики. У 472 р. він став хорегом при постановці «Персів» Есхіла. У 462 р. підтримав демократичні перетворення вождя афінських демократів Ефіальта, котрі підірвали політичне значення аристократичного органу – Ареопагу. Внаслідок цього Ареопаг втратив своє значення, а його права переходять до Народного трибуналу та зборів. Вищим органом влади в Афінах були народні збори. Вони являли собою збори повноправних афінських громадян чоловічої статі. Ними обиралися посадові особи, а також до їх обов'язків входила законодавча діяльність вони приймали та відхиляли закони. За Перікла демократія в Афінах досягає найвищого розквіту. Далі, він щорічно обирався на посаду стратега, перетворившись на досить впливового політичного діяча Афін [5].

Зовнішньополітична діяльність Перікла була присвячена одній, але великій меті – зміцненню слави, величі та могутності Афін. Афінський поліс мав стати гегемоном всього грецького світу. Політика Перікла була спрямована на розширення та зміцнення афінської морської держави. Як стратег Перікл особисто бере участь у ряді військових експедицій, придушив спроби окремих міст вийти з Делоського союзу, активно виступає в народних зборах, веде рішучу боротьбу з політичними противниками, і стає все більше знаменитим. З його ініціативи було укладено мир із персами (449 р. до н.е.), тридцятилітній мир зі Спартою (445 р. до. н.е) та зміцнено провідне становище Афін у Деллоському союзі.

Досить значним нововведенням у Афінах при Періклі, була містофорія – оплата служби посадових осіб геліастів, архонтів та ін. Вперше з'явилася реальна можливість малозабезпеченим громадянам активно займатися політичною діяльністю. Це нововведення було настільки необхідно для афінської демократії, що було продовжено та розширено після Перікла [5].

У 451 р. до.н.е. було прийнято закон про громадянство, сприйнятий неоднозначно. Відповідно до цього закону, громадянами Афін вважалися

лише особи, які могли підтвердити свою приналежність до цивільного колективу по материнській і батьківській лінії. Громадянський колектив Афін перетворився на стан «обраних». Значення цього нововведення дослідники оцінюють по-різному. Згідно з Аристотелем, таке надмірне розростання громадянської громади призводить до проблем, однак громадянство завжди вважалося основною умовою ефективного функціонування держави [4, с. 66].

Водночас із політичними і військовими реформами Перікл зробив значний внесок у розвиток культури, на гроші, внесені союзниками, він організував в Афінах грандіозне будівництво, забезпечивши стабільною та високооплачуваною роботою тих, хто її потребує. Люди різноманітних спеціальностей від висококваліфікованих майстрів до простих вантажників були постійно зайняті, а Перікл вносив все нові й нові проекти до народних зборів. Він розпочинає грандіозну реконструкцію афінського Акрополя, яка закінчиться вже після його смерті. У ході цього будівництва було споруджено найбільший шедевр світового мистецтва – Парфенон. Поруч з ним будувався Одеон, готувалося будівництво майданчика під Ерехтейон і проводилася низка інших робіт. Безумовно, все це будівництво стало можливим лише завдяки форосу, який надходив до Афін [6].

За словами Плутарха, ці творіння, створені протягом короткого часу, продовжували жити у століттях, зберігаючи при цьому видимість свіжості та новизни. Споруди художнього смаку та могутності Афін не один раз рятували місто від згубних руйнувань переможних завойовників. Підняти на них руку означало посягнути на славу та велич Еллади. Таким чином, Афіни стали привабливим центром не тільки для споглядання прекрасних пам'яток, але і для активної творчості. Недаремно ж Фукідід приписує Перікла слова: «Ми послужимо предметом подиву для сучасників і потомства, і нам не потрібен для вихваляння Гомер...» [2].

Наступною формою допомоги прийнятою на пропозицію Перікла, є допомога вільної бідноти, знову ж таки поєднується з культурно-політичними завданнями, були загальнодержавні та загальнонародні свята, кількість яких зросла за правління Перікла. Участь у них згуртувало афінян, підвищило їхню політичну свідомість, зміцнювало прихильність до полісу, а супроводжуючі свята роздачі та частування залучали всю масу громадян до доходів держави та багатой верхівки. Фукідід це характеризує словами Перікла: «Змаганнями і жертвопринесеннями, що повторюються рік у рік, ми доставляємо душі можливість отримати різноманітне відпочинок від праць.» [2].

Підхід Перікла до демократії був не тільки революційним, а й продуманим з точки зору стабільності держави, оскільки створював соціальну згуртованість та політичну відповідальність серед громадян.

Важливо зазначити те, що Перікл не прагнув до збагачення. Отримавши у спадок від батька багатий маєток, він зумів організувати управління ним найбільш йому вигідним способом. Весь урожай, що отримує з полів, Перікл повністю продавав, а все потрібне для господарства купував на ринку. Таке життя не давало можливості слугам безконтрольно користуватися чимось. У його будинку не було тієї розкоші, яка буває в багатих будинках, і все видавалося рахунком у встановленому розмірі [3, с.195].

Періклу також, приписується запровадження феорикона – «театральних грошей», які видавалися державою без шкоди свого бюджету найбіднішим афінянам, щоб вони могли відвідувати театральні постановки, які вважали справою державної ваги. Театр відіграв велику роль у культурному та політичному житті Афін, адже був джерелом поширення морально-політичних ідей.

Справедливо буде підкреслити й те, що він не мав можливості, та й прагнув не вдаватися до репресивних методів проти своїх політичних противників в Афінах. Таким він залишився в пам'яті нащадків. Плутарх стверджує, що Перікл на смертному одрі у відповідь на похвали його друзів здобутим перемогам сказав, що вважає найголовнішою своєю заслугою те, що жоден афінянин не носив жалоби з його вини. За словами того ж таки Плутарха: «Перікл вів за собою народ переконанням і настановою, то стримуючи його зухвалу самовпевненість, то при занепаді духу підбадьорюючи і втішаючи його, сила його, була рятівним оплотом державного устрою» [1].

Тому, дійсно Перікл не дивлячись на різницю між афінянами, зумів їх об'єднати, і що найголовніше, переконати у своїй правоті. Він зміг довести, що саме демократичний устрій необхідний Афінам та їхнім мешканцям. Сучасники звинувачували Перікла в тому, що він в усьому намагався догодити народу, постійно влаштовуючи бенкет на казенні гроші. Але за великим рахунком, адже скарбниця – це гроші народу. На нашу думку, такі заходи стимулювали народ, а відповідно, підвищувалася продуктивність, яка зміцнює економіку держави. А остання у свою чергу, сприяє зміцненню та навіть піднесенню держави на міжнародній арені.

Висновки. На жаль, вже наприкінці життя Перікла звинуватили в численних невдачах афінського флоту і наклали на нього великий штраф і не обрали новим стратегом. Тільки коли Перікл помер, афіняни зрозуміли, якого чудового керівника вони втратили. Навіть противники змушені були визнати, що величезний авторитет Перікла, заснований на любові та підтримці народу, був рятівним оплотом держави. Багато хто не помічав цього, поки Перікл був живий, але тепер, коли він помер, це стало зрозуміло для кожного. Адже, за роки його правління жоден афінянин не був страчений за його наказом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Плутарх. Порівняльні життєписи. Пер. з давньогрецької Й. Кобова та Ю. Цимбалюка. К.Дніпро, 1991. 440 с.
2. Фулідід. Історія Пелопоннеської війни. Пер. А. Білецького. Київ: Наукова думка, 1982. 376 с.
3. Карасевич А., Левківський К., Шачковська Л. Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. I. Антична Греція. Умань: ПП Жовтий О.О., 2011.
4. Арістотель. Політика. Пер. з давньогр. та передмова О. Кислюка. К.: Основи, 2000. 239 с.
5. Samons L.What wrong with democracy? From Athenian practice to American Worship. Berkeley, 2004.104 p.
6. The Parthenon: From Antiquity to the Present .Ed. by Neils J. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 430 p.

СТВОРЕННЯ ЗАКОНІВ ДВНАДЦЯТИ ТАБЛИЦЬ: ПОЛІТИЧНА ПОСТУПКА ПЛЕБЕЯМ ЧИ СПРОБА ПРАВОВОГО БАЛАНСУ?

Видаш Володимир,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Секо Ярослав,**

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Історія Римської республіки – довгий і тривалий процес, який охоплював зовнішні та внутрішні чинники творення держави. Найбільш значним внутрішнім чинником стала соціальна боротьба двох верств населення – патрициїв і плебеїв, одним із епізодів котрої стало створення Законів Дванадцяти таблиц у середині V ст. до н. е. Ці закони, часто розглядались як політична поступка плебеям, однак існує думка, що це була спроба знайти правовий баланс між привілейованими патриціями і пригнобленими плебеями.

Після Першої Сецесії 494 р. до н. е. боротьба між патриціями і плебеями продовжилася. Час від часу, особливо в роки миру й добробуту, виникали сутички, але зовнішня загроза війни з сусідами Риму змушувала плебеїв діяти обережніше.

У 462 р. до н.е. почалась боротьба за видання писаних законів. Потреба в записі зумовлювалася зловживаннями патрициїв, які на власний розсуд тлумачили право, або, за словами Тита Лівія, «вони на власний розсуд обертають страх перед усяким законом на покарання плебсу» [1, с. 144].

Аби захиститись від сваволі патрициїв, трибун Гай Терентіл висунув проект за яким, закони мали бути записані, а консули мали судити за ними. Проте патриції не бажали цього робити. Лише у 454 р. до н.е. було досягнуто згоди про укладання законів, але виникла суперечка щодо процедурних питань. Із Риму в Афіни навіть було відправлено комісію із трьох осіб, із наказом переписати закони Солона.

Після їх повернення у 451 р. до н. е. було внесено зміни до системи управління містом. Замість двох консулів було обрано екстраординарну магістратуру – 10 децемвірів (*decemviri legibus scribendis*), що були

патриціями за походженням. Упродовж року вони провели обговорення в центуріатних коміціях, та підготували закони, які були написані на 10 мідних таблицях. Проте, деякі норми звичаєвого права не увійшли до таблиць. Тому, за словами Тита Лівія, «пізніше поширилась думка, ніби законам бракує ще двох таблиць, після додавання яких вони могли би стати корпусом римського права» [1, с. 170].

Було вирішено переобрати децемвірів на другий термін. До других децемвірів вдалось увійти Апію Клавдію. Він входив до перших децемвірів, був їх головою та зарекомендував себе як улюбленець плебсу і відповідальний політичний діяч. Тит Лівій згадуючи решту децемвірів наголошує, що вони теж були патриціями, а от Діонісій Галікарнаський називає трьох децемвірів, які походили з плебсу. На його думку, «вони були прийняті Аппієм з метою підлестити плебеям, бо він стверджував, що, мовляв, справедливо, щоб у колегії, яка буде керувати всім, була і частка народу» [2, с. 58].

У контексті цього виникає питання щодо потреби введення колегії децемвірів, яка одночасно кодифікувала закони і керувала містом. На думку Ентоні Еверіта, введення цієї магістратури полягало в намірі розпочати системні перетворення, які ввели б плебеїв, з їхньою «державою в державі», в систему управління Римом. Саме тому децемвірів варто розглядати в якості нової політичної системи керування республікою. Її можна назвати еволюційною сходинкою до політичної влади, яка прикривала в собі знаки царської влади. Але ця реформа зазнала поразки. Згідно римської традиції, обставини смерті плебейки Вергінії та роль у цьому Апія Клавдія призвели до Другої Сецесії 449 р. до н. е.

Результатом тогочасної боротьби стали Закони XII таблиць, які хоча й не збереглись до наших днів, але в переказах античних авторів та юристів складають основу Римського права. Моммзен стверджує, що закони не містили істотних змін старих законів. Вони лише обмежували розмір дозволених відсотків і визначали посилення покарання за лихварство. Боргове судочинство залишилося дуже суворим, а шлюби між патриціями і плебеями заборонялися. Але, найголовніше: «основне значення цих законів у тому, що тепер консул повинен був судити за ними» [3, с. 48].

На думку Ентоні Еверіта, прийняття законів Дванадцяти таблиць стало значною перемогою народу, але не закінчило боротьбу. Самі ж закони стали систематизацією правових норм, завдяки яким суди і правила їх ведення стали відкритими для всього суспільства [4, с. 31]. Мері Берд стверджує, що «початкова ідея написання законів була реформаторською, вона перетворилася на крайню спробу назавжди розділити два класи» [5, с. 33].

Висновки. На нашу думку, створення Закону Дванадцяти таблиць було одночасно політичною поступкою і спробою знайти правовий баланс у

напруженому римському суспільстві. Патриції, опинившись перед загрозою дестабілізації, були змушені йти на компроміс. Проте компроміс цей був обмеженим: патриціанські привілеї зберігались, а зміни відбувались поступово. Однак значення цього акту важко переоцінити. Він започаткував нову еру – публічного права, доступного для всіх громадян, незалежно від їхнього походження. Таким чином, Дванадцять таблиць стали не лише частиною соціального діалогу, а й фундаментом для майбутньої римської правової традиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тит Лівій. Від заснування Міста. Книга I-V. Переклад Н. Яковенко. Київ: Laurus, 2022. 384 с.
2. Dionysius of Halicarnassus. Roman Antiquities, Volume I: Books 1-2. Translated by Earnest Cary. Loeb Classical Library 319. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1937.
3. Моммзен Т. Історія Риму. Переклад В. Вербича. Київ: Арії, 2023. 384 с.
4. Everitt A. The Rise of Rome: The Making of the World's Greatest Empire. 2013. 512 p.
5. Мєрі Б. SPQR. Історія Давнього Риму. К.: Bookchef, 2024. 480 с.

ПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ГАЯ ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ

Березюк Руслан,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: ruslan.berezuk06@gmail.com

Науковий керівник: **Секо Ярослав,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Роль Гая Юлія Цезаря в історії Стародавнього Риму становить об'єкт значного наукового зацікавлення, з огляду на його вплив на трансформаційні процеси в межах республіканської політичної системи. Протягом 56 років свого життя Цезар реалізував низку стратегій, які продемонстрували ефективність особистої влади в умовах кризи традиційного республіканського устрою. Його політична діяльність досягла кульмінаційної точки в період пізньої Республіки, заклавши підґрунтя для наступного перетворення Риму на імперію та еволюції посади диктатора в імператорську владу.

Запроваджені Цезарем реформи ґрунтувалися на чітко вивірених політичних, адміністративних і військових стратегіях, багато з яких залишаються важливими для сучасного управління – зокрема в контексті держав, які охоплюють значні території та вимагають централізованої координації. Його візія Риму як державного організму, що має здатність утримувати контроль над майже всім середземноморським басейном, передбачала системне оновлення як політичної структури, так і соціального порядку.

Серед ключових чинників, що забезпечили Цезареві політичну стабільність і широку підтримку, варто виокремити його активну опору на народні маси (плебс), політичний союз із впливовими фігурами – Марком Ліцинієм Крассом і Гнеєм Помпеєм Великим (т. зв. Перший Тріумвірат), стратегічне розуміння ролі армії у зміцненні особистої влади, а також територіальну експансію. Ці заходи формувалися не лише під впливом особистих моральних орієнтирів Цезаря, але й як реакція на соціально-політичні обставини, що склалися в Римі задовго до його народження, зокрема внаслідок реформ Грахів та громадянських конфліктів II ст. до н.е.

Для повного осмислення масштабів політичної спадщини Цезаря доцільно здійснити детальний аналіз його стратегій, спираючись на джерельну базу. Основними авторитетними джерелами в цьому контексті виступають праці античних істориків: Гая Светонія Транквіла («Життєписи цезарів»), Плутарха («Порівняльні життєписи»), а також самого Гая Юлія Цезаря – «Записки про Гальську війну» та «Записки про Громадянську війну».

Першою значущою перешкодою на шляху Гая Юлія Цезаря до проходження *cursus honorum* став Луцій Корнелій Сулла – видатний римський полководець, консул і диктатор. Вже з юнацьких років майбутнє Цезаря значною мірою визначалося його походженням: його родина належала до нобілітету й мала помітний політичний і соціальний вплив у Римі кінця II – початку I століття до н.е. Зокрема, його родичі, такі як Гай Марій і Секст Юлій Цезар, займали високі державні посади, зокрема посаду консула. Батько Цезаря був претором і проконсулом Азії, що свідчить про фінансову спроможність і політичний статус родини.

Завдяки таким зв'язкам молодий Цезар був асоційований із політичним табором популярів, що автоматично робило його потенційним противником оптиматів – прихильників традиційної аристократії та сенатської влади. У шістнадцятирічному віці Цезар здобув підтримку з боку Луція Корнелія Цинні, одного з лідерів популярів, який запропонував йому одружитися зі своєю донькою, що мало стати кроком до призначення Цезаря на посаду флам'яна Діаліса – жерця Юпітера.

Однак політична ситуація в Римі швидко змінилася після повернення до влади Сулли, який, ставши диктатором, ініціював масштабні репресії проти своїх політичних опонентів. Усвідомлюючи відсутність власного впливу та політичної ваги, Цезар вирішив тимчасово відмовитися від відкритої конфронтації з режимом і почав переховуватися.

Цей крок свідчить про стратегічне мислення Цезаря: він чітко усвідомлював межі влади Сулли й розумів, що будь-який спротив міг завершитися фатально. Водночас його внутрішні амбіції та прагнення до влади переважали над імпульсивними політичними діями, що не мали перспектив на успіх у даному історичному контексті.

Хронологічно прослідковується і динаміка думок Цезаря, де в центрі усього є власне «Я», а збоку, для підтримки все інше. Прикладом є те, що на посаді квестора він відкрито говорив про свої борги, які з кожним місяцем все наростали, але ж він розумів, що заборгованість – це найдешевший піар в Римі, та поза його межами. Якщо така інвестиція є продуктивною, то потрібно нарощувати об'єми кампанії, та збільшувати дієвість самої стратегії. Про цей випадок Плутарх зазначає наступне: «Коли Цезар щедро витрачав гроші, то на перший погляд складалося враження, що він ціною великих витрат здобував собі коротку й

скороминушу славу, насправді ж, він умів дешево здобувати собі щонайбільші цінності...Так само й іншими витратами на громадські потреби, на театральні вистави, врочисті процесії та обіди він затьмарив усіх своїх попередників. Усім цим Цезар зумів настільки прихилити до себе народ, що кожен винаходив для нього то нові посади, то нові почесті, аби віддячити йому в такий спосіб...» [1, с. 191].

Одним із найбільш виразних прикладів політичної відвертості та водночас прагматизму Гая Юлія Цезаря є його діяльність на посаді едила. Саме в цей період Цезар відкрито демонстрував прихильність до народних мас, апелюючи до концепції свободи громадян, яку він, за його ж твердженням, забезпечував за рахунок фінансових ресурсів, здобутих шляхом перерозподілу державних коштів. Подібна практика, що межувала з демонстративним популізмом, була безпрецедентною для традицій Римської республіки, де до Цезаря жоден державний діяч не вдавався до прямих фінансових витрат з метою здобуття народної підтримки.

Цей політичний крок, що згодом буде інтерпретовано як новаторський підхід до публічної репутації та особистого піару, викликав нерозуміння та опір з боку сенатської аристократії. Однак, незважаючи на критику, сенат не мав ефективних важелів впливу на дії Цезаря, адже формально вони залишалися в межах чинного законодавства. Представники оптиматів із побоюванням очікували завершення терміну його повноважень та його призначення на посаду претора, розраховуючи, що нова магістратура стане підставою для відправлення Цезаря у провінцію – фактично усунувши його з політичного центру. Тому якщо є можливість уникнути прямого конфлікту, потрібно користатися такою можливістю.

Страх, який панував серед політичних опонентів Цезаря, був зумовлений не лише його активністю, а й нездатністю вплинути на політичну тактику, що базувалася на формальній правомірності дій. Цезар, добре орієнтуючись у правових і релігійних нормах, зокрема як верховний понтифік, ефективно використовував принцип правової презумпції: «дозволено все, що не заборонено». Такий підхід демонстрував високий рівень правової свідомості й політичної далекоглядності, що дозволяло йому зміцнювати власну позицію, діючи в межах законів, проте з максимальним особистим зиском [2, с. 17].

Один із найважливіших та стратегічно вивірених періодів політичної кар'єри Гая Юлія Цезаря охоплює проміжок від формування Першого тріумвірату до його загибелі. У 62–60 рр. до н. е. політичний ландшафт Римської республіки характеризувався високим рівнем конкуренції між численними впливовими особами, чий авторитет поширювався на різні сфери: фінанси, військову справу та політичне управління. Цезар, володіючи глибоким аналітичним мисленням і стратегічною далекоглядністю, чітко усвідомив потенціал об'єднання інтересів ключових фігур: найзаможнішого громадянина Риму Марка Ліцинія

Красса та найуспішнішого на той момент полководця – Гнея Помпея Великого.

Вступивши в альянс із цими політичними гегемонами, Цезар прагнув не стільки до партнерства, скільки до використання їхніх ресурсів для реалізації власних амбіцій. Від Красса він потребував фінансової підтримки, необхідної для утримання публічної прихильності та реалізації великих політичних проєктів, натомість Помпей забезпечував військову легітимність і авторитет, який відкривав шлях до розширення впливу в сенатських колах.

Формування Першого тріумвірату – неофіційного політичного союзу між трьома найвпливовішими діячами Риму було безпрецедентним у римській політичній практиці, оскільки передбачало свідому відмову від конфронтації на користь взаємовигідної координації дій в межах єдиної держави. Цей союз демонстрував нетиповий для традиційного римського республіканізму підхід до концентрації влади, у якому Цезар зберігав домінантну позицію завдяки здатності спрямовувати ресурси союзників на зміцнення власного становища.

Попри видиму співпрацю, Цезар з самого початку розглядав цей альянс як тимчасовий інструмент політичної мобілізації, головною метою якого було досягнення особистої гегемонії. Його дії свідчать про глибоке розуміння механізмів влади в умовах політичної багатовекторності та про здатність ефективно інтегрувати суперників у власну систему стратегічних переваг. Ось Плутарх наводить одну із перших консульських ситуацій Цезаря: «...Цезар підійшов до виборів, маючи за собою міцну підтримку Помпея і Красса і був обраний консулом разом з Кальпурнієм Бібулом... Поставивши з одного боку Помпея, а з другого – Красса, запитав їх, чи вони схвалюють його законопроекти. Коли вони відповіли ствердно, Цезар звернувся до них з проханням допомогти йому проти тих, хто погрожує виступити проти нього. Обидва обіцяли йому допомогу, а Помпей додав, що проти мечів він піде з мечами і щитами...» [1, с. 197].

Період від початку Галльської кампанії до завершення життя Гая Юлія Цезаря позначився найбільшою політичною та стратегічною активністю, що стала кульмінацією його кар'єри. Попри формальне збереження Першого тріумвірату, взаємини між його учасниками поступово втрачали характер партнерства. Поки Цезар перебував у активній військовій експансії на території Галлії (58–50 рр. до н.е.), його союзники зосереджувались переважно на власному політичному та економічному збагаченні. Водночас Цезар розробив комплексну політичну стратегію, спрямовану на нейтралізацію опонентів і здобуття одноосібної влади в Римі.

Після остаточного утвердження політичного домінування Цезаря в столиці, яке досягло апогею з моменту його призначення довічним

диктатором у 44 р. до н. е., постала проблема, яку він сам передбачав. Як зазначав Плутарх, положення Цезаря на вершині влади супроводжувалося глибоким емоційним дискомфортом і політичною ізоляцією, а Светоній лаконічно констатував: «...на вершині самотньо», чи «республіка – це ніщо, лише одна назва без тіла і вигляду» [2, с. 49]. Цезар, що колись будував свою кар'єру на підтримці народу, поступово втратив зв'язок як із плебсом, так і з республіканською елітою. Його влада стала абсолютною: жодне політичне рішення не приймалося без його схвалення, що трансформувало його з народного трибуна у символ автократії. Республіканські інституції фактично втратили автономію, а сам Цезар, ідеолог і практик реформ, опинився у становищі «заручника» власної влади.

Парадоксально, але саме ті морально-етичні принципи, які Цезар формував ще під час консуляту, стали чинниками, що унеможливили його політичне довголіття. Його ставлення до війська, засноване на гаслі «чим довше живе воїн, тим вищі його шанси вижити», гуманне поводження з переможеними та системна інтеграція варварських племен у римську адміністративну систему були наслідками як його особистих переконань, так і впливу на релігійне мислення, адже з 63 р. до н.е. Цезар обіймав посаду верховного понтифіка.

У Галльській війні він виявив себе не лише як полководець, але й як адміністратор. Військові кампанії на території сучасної Франції, вихід до Британії та приборкання германських племен підтвердили його стратегічну майстерність. Попри жорстокість бойових дій, Цезар виявляв політичну гнучкість: переможеним гарантувалася безпека, а тим, хто визнавав верховенство Риму, пропонувалися політичні перспективи. Цей підхід був збережений і в період громадянської війни, однак специфіка конфлікту, в якому супротивниками виступали римляни, надавала йому характер братовбивчого протистояння.

Питання ініціатора громадянської війни залишається предметом дискусії. Чи прагнув Цезар війни більше, ніж Помпей – остаточно не з'ясовано, адже якщо ціль близька, то чому б її не отримати вже? Після перемоги над Помпеем і його прибічниками, а також фактичного підпорядкування республіканських сил, Цезар здобув повну політичну гегемонію.

Разом із тим, його толерантність до переможених та прагнення до політичної консолідації стали підґрунтям для загрози власному життю. Він демонстрував стриманість щодо потенційно небезпечних осіб, часто зберігаючи їм життя, що, зрештою, обернулося проти нього. Символічним також є факт, що вбивство Цезаря відбулося в театрі Помпея – місці, яке стало одночасно простором пам'яті про його головного опонента і фінальною сценою політичної трагедії. Додатком до цього є символізм

роду Цезарів, який дав людству поштовх до реалізації та впровадження нових ланок політичної думки на будь-яких соціальних рівнях.

Висновки. Життєвий шлях Гая Юлія Цезаря, що тривав 55 років – вік, що перевищував середньостатистичну тривалість життя римського громадянина того часу – був насичений політичною та військовою активністю. Його біографія вирізняється надзвичайною динамікою, а особистість – винятковою багатогранністю. Завдяки своїм стратегічним здібностям, політичному передбаченню та військовому таланту, Цезар зумів стати домінантною фігурою Римської республіки та однією з найвпливовіших постатей античного світу. Після його смерті політичний спадок Цезаря був успішно адаптований і розвинений його прийомним сином та наступником – Гаєм Юлієм Цезарем Октавіаном Августом, який завершив трансформацію республіканського ладу в імперську монархію. Саме приклад Цезаря став моделлю для майбутніх державних діячів і правителів: його ім'я стало символом верховної влади, що відображено в титулатурах «цезар», «кайзер» та «цар». Політичні та військові стратегії Цезаря залишаються предметом аналізу і в сучасну епоху. Вчені-історики досліджують та інтерпретують думки та стратегії Цезаря регулярно, прикладом може слугувати Алан Аксельрод, Теодор Моммзен та Меррі Берд [3, 4, 5]. А його практики управління, дипломатії, військових кампаній і соціальної мобілізації стали предметом вивчення в добу Відродження, Нового часу та Новітнього періоду. Ідеї Цезаря знаходили відгук у найвпливовіших постатей новітньої історії, зокрема в Наполеона Бонапарта, який не лише вивчав, а й активно впроваджував «цезаріанські» принципи у свою політичну діяльність. Феномен Цезаря полягає в здатності поєднувати моральну легітимність і політичну гнучкість: його прагнення до істини та справедливості не виключало використання хитрих та нестандартних підходів. Саме ця здатність до балансу між моральними цінностями і політичною доцільністю дозволила йому досягти виняткових результатів у різних сферах державного управління. Цезар не лише скористався наявними інструментами республіки, а й перевизначив межі можливого в політичній культурі свого часу.

Отже, постать Гая Юлія Цезаря є символом епохи та позачасовим орієнтиром для політичного лідерства, а його спадок становить невід'ємну складову історичної свідомості світової цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Порівняльні життєписи / Пер. з давньогрецької Й. Кобова та Ю. Цимбалюка; Передм. Й. Кобова. К.: «Дніпро», 1991. 440 с.
2. Життєписи цезарів / Гай Светоній Транквіл; перекл. з латини Павло Содомора. Вид. 2-ге. Львів: Видавництво «Апріорі», 2023. 360 с.
3. Цезар Ю. / Алан Аксельрод; пер. з англ. І. Луцької. Х.: Віват, 2022. 224 с.
4. Моммзен Т. Історія Риму / переклад Віктора Вербича. Київ: Арії, 2023. 384 с.
5. Берд М. S.P.Q.R. Історія давнього Риму. К.: BookChef, 2019. 288 с.

6. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т.: Підручник. Т.2. Стародавній Рим. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. 848 с.

7. Історія європейської цивілізації. Рим / за ред. У. Еко. Харків: Фоліо, 2015. 1024 с.

8. Шама О. І. Історія Стародавньої Греції і Риму: навч.-метод. посіб. для студ. іст. ф-ту денної і заочної форми навч. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. 261 с.

НАРОДЖЕННЯ РИМСЬКОГО ФЛОТУ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ ПУНІЧНОЇ ВІЙНИ

Солоха Денис,
здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: manfd@urk.net

Науковий керівник: **Секо Ярослав,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У 264 р. до н. е. Рим почав вести війну з Карфагеном. У цій війні стала очевидною асиметрія у військовій сфері: Карфаген був могутньою морською державою, тоді як Рим не мав ніякого бойового флоту. Його могутність трималася виключно на римських легіонах. Попри це, римляни наважилися кинути виклик Карфагену. Полібій писав: «Римляни, які до того часу не мали ні власного флоту, ні досвіду морських битв, наважилися кинути виклик Карфагену, що був тоді наймогутнішою морською державою» [1, с. 20].

До початку першої Пунічної війни Рим був континентальною країною. Його завоювання обмежувалися Італійським півостровом. Рим почав бачити в Карфагені, небезпечного противника, та прагнув розширення не тільки на суші, а й в морі. Для цього вони мали відібрати в фінікійців острів Сицилію, де була важлива торгівельна база.

Через Римські претензії на Сицилію та інші острови розпочалась Перша пунічна війна. На її початку римляни використовували перевагу на суходолі. Вони зуміли здобути Месану, яка була найблище до римських територій, та рушили в глибину острова. Після чого багато грецьких міст підкорилися без бою. Але це відбувалось на східній та центральній частині острова. У західній частині пунійці дуже добре закріпились, всі напади римлян відбивали, а за допомогою флоту боронили прибережні міста.

Без морського флоту Рим не мав змогу ні передавати допомогу військам, ні захищати власні береги від карфагенських пограбувань. За такої ситуації Риму потрібно було змінити стратегію, щоб змінити хід війни. Одного дня, під час шторму, римлянам вдалося захопити карфагенський корабель, який і став основою римського флоту.

Так як в Італії не було майстрів корабельної справи, Рим заручився послугами греків. І за 60 днів зміг збудувати понад 100 кораблів на основі карфагенської пентери (квінквіреми) та 20 трієр. Рим зробив ставку на швидкому, але суворому навчальному процесі. Та щоб не робили римляни вони не змогли б дати хороший бій пунійцям через нестачу знань та досвіду в морських боях.

Рим розумів, що перевагу вони можуть отримати лише у випадку тактичних змін. Замість того щоб просто скопіювати карфагенські кораблі, Рим їх модернізував додавши до них абордажний місток «corvus». Як писав А. Голдсуорсі, «корвус був геніально простою, але смертельно ефективною зброєю. Він дозволив римлянам, які програвали в маневруванні та морській тактиці, використати свою силу – ближній бій піхоти» [2, с. 84]. Також римляни змінили особовий склад корабля. Зазвичай в інших країнах гребцями були раби. Але Рим зробив своїх громадян гребцями, які були більш мотивованими та отримували гроші за це.

Так з новими кораблям, технологію, неочікуваністю, та мотивованими новобранцями командою яких навчали греки, Рим зумів перейняти перевагу в Карфагена на морі. Адаптивність, принципи, стандартизація, дисципліна, змогли проявити себе одразу після створення в найближчих боях.

Першим боєм стала битва при Мілах де в 260 р. до н. е., де з використанням нових технологій, сміливості та неочікуваності римський флот зумів розгромити флот Карфагену. При цьому співвідношення кораблів (90 проти 130) було на користь карфагенян. Після цієї битви Рим зумів зрівнятися з Карфагеном на морі.

Битва при Акраганті (262 р. до н. е.) стала однією із наймасштабніших десантних операцій того часу. У ній налічувалось з римського боку понад 40 000 десантників, 330 бойових кораблів. У Карфагена було 50 000 десантників і близько 330 кораблів. У цьому бою дуже добре показано, що на війні важлива не тільки тактика та сміливість, але й вдача. Бій закінчився нищівною поразкою Карфагена. Важливими у ході війни стала осада Лілібея (276 р. до н. е.), яка тривала понад 9 років, битва при Дрепані (249 р. до н. е.). У цих битвах карфагенці мали перевагу.

Вирішальною стала битва при Егадських островах 10 березня 241 р. до н. е. Карфагенці після перемоги при Дрепані, надто повірили у себе і майже не піклувалися про свій флот. Хоча найпевніше, в казні не було коштів щоб тримати його в бойовій готовності. Флот пунійців поповнювався дуже швидко, але, за свідченнями Полібія, гребці й воїни були погано навченими та не мали досвіду. Ця битва стала вирішальною. У ній повністю розкрилась сила римського флоту. Римляни використовували таранну тактику, корвуси. Після нищівної поразки

Карфаген втратив перевагу на морі. Тож можна стверджувати, що ця битва стала початком занепаду Карфагена.

Перша пунічна війна стала для Риму суворим, але необхідним випробуванням. Він став новою морською державою, а не тільки сухопутною. Конфлікт зумів показати, що Рим є дуже гнучкою та адаптивною країною, яка за короткий проміжок часу може адаптуватися до нової культури та технологій. А якщо додати до цього римські винаходи та дисципліну, то можна стверджувати, що завдяки цьому Рим вийшов на новий рівень свого воєнного розвитку.

Висновки. За підсумками війни Сицилія та низка островів опинилися під владою Риму, і це дало йому суттєву перевагу перед Карфагеном. Прибутки від нових торговельних шляхів, ще більше допомагали у подальшій військовій експансії.

Перша пунічна війна, що тривала у 264–241 рр. до н. е. стала надзвичайно важливою подією для всього Середземномор'я. Вона похитнула владу Карфагена, у якій це місто було головною торговельною імперією і контролювало найважливіші торговельні шляхи. Зі свого боку Рим перетворився із сухопутної держави на регіональну морську потугу. Ця війна показали, що навіть країна без будь якого досвіду в мореплавстві, з достатнім бажанням, дисципліною та крихтою вдачі, може досягнути свого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полібій. Загальна Історія. 2004. 20 с.
2. Adrian Goldsworthy. The Fall of Carthage: The Punic Wars. 2006. 84 p.
3. Іван Крип'якевич. Всесвітня Історія. Либідь. 1995. 290–294 с.
4. Iyubov Smirnova. World history of the fleet. 2001. 30 p.

ЗМОВА КАТІЛІНИ ЯК ПРИКЛАД КРИЗИ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Ігнатюк Діана,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
dianaignatuk0@gmail.com

Науковий керівник: **Секо Ярослав,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У римському житті II–I до н.е. – I н.е. відбулись істотні суспільно-політичні зміни, що призвели до занепаду Римської республіки і встановлення системи принципату. Це був період найбільш явних кризових явищ у соціальних та політичних інституціях держави, зумовлений зростанням її впливу та колонізаторських апетитів у Середземномор'ї. Проблема відсутності державних перетворень найбільш виразно прослідковується у тогочасних повстаннях, що виникали систематично і були яскравим свідченням кризи Римської республіки. Одним з найбільш відомих була змова Катіліни.

Заколот Катіліни – це спроба державного перевороту у 63 році до н.е., здійснена римським патрицієм Луцієм Сергієм Катіліною, разом із частиною римського нобілітету, незадоволеного наявним станом справ. Змова була окремим випадком, з своїми причинами, приводом і наслідками, однак в повній мірі характеризувала систему закономірностей, що виходили із стану тогочасної римської держави.

Змова Катіліни була найбільш висвітленою, з точністю до окремих деталей, подією в історії I ст. до н.е. Її описує Гай Саллюстій Крісп у «Змові Катіліни». Також відомі викривальні промови Ціцерона, чотири так звані «катілінарії».

Передувала змові невдача Катіліни на консульських виборах 63 р. до н.е. Вони засвідчили перемогу «homo novus» в особі Ціцерона, проти коаліції патриціїв Антонія та Катіліни, переконаних в необхідності для консула відповідного походження, що відповідало основі римлянина – «mos maiorum» (звичаям предків). Ціцерон відстоював притаманну римському суспільству моральність, і зміг перемогти, апелювавши до злочинів Катіліни, хоч знаходився в менш вигідному становищі, адже

підтримував Помпея, зростання впливу якого було невідомим для сенату. Ця перемога також висвітлювала політичні суперечності цього часу.

Після справи з підкупамі Катіліна втрачає можливість отримати консульську посаду законно. Він планує політичні вбивства і збройні повстання, однак ці наміри викривають. Ціцерон, наділений на той час надзвичайними повноваженнями, скликає сенат, на якому виголошує промову проти лідера змовників і викриває змову. Катіліна приймає рішення про добровільне вигнання з Риму, згодом він приєднується до Гая Манлія і розпочинаються збройні протистояння. Катіліну оголошують ворогом держави.

Цікавим в контексті дослідження буде склад повстанців, котрий відображав настрої, що побутували в суспільстві і політиці I ст. до н.е. Розуміння громадянського суспільства, як основи і рушійної сили республіки, є важливим коли справа стосується функціонування її державних інституцій.

Луцій Сергій Катіліна згуртував біля себе таких самих відчайдушних людей, як він сам – сулланців, нобілітет, аристократів. Однак їхні характери, доля, прагнення та й зрештою причини підтримки змови були абсолютно різними. Це суперечить популярній тезі про величезні борги змовників, через їхню неабияку розпустність та тягу до розкоші. Звісно боргова проблема була, ця тема прослідковується впродовж усієї змови і сам Катіліна використовував її задля збільшення числа прихильників, називаючи серед прагнень скасування боргів та проведення проскрипцій. Однак вона не пояснювала усього, від того такий висновок можна назвати поверхневим та недостатнім.

Зовсім не дивним є достатньо упереджений погляд на склад змови, через відсутність альтернативних суджень серед античних авторів. Ціцерон, використовуючи різні маніпуляції і пропаганду при викритті змови, апелював до аморальності змовників та їх лідера. У своїх викривальних промовах він перераховує ряд злочинів Катіліни, включаючи ранні політичні заворушення, розбій і вбивство дружини. Учасникам повстання інкримінувалось заперечення будь-якої подоба моралі. Ціцерон говорив: «У цій зграї знаходяться всі гравці, всі розпусники, усі брудні та безсоромні люди.» (Cic. *Orationes In Catilinam*, II, 7) Саллюстій також подавав змовників критично, звертаючись до моральних вад.

Еріх Грюен називає повстанців змішаними. Дослідник пише, що цілеспрямовану мету змовників неможливо визначити через їх різноманітність. Серед учасників він називає senatorів, які приєднувалися до заклоту, щоб отримати посади, у яких їм раніше відмовили; еквітів, що прагнули до політичної влади; нащадків занепалих аристократичних

родів; бізнесменів із засобами та зв'язками, які сподівались на можливість фінансових спекуляцій у період змови [2, с. 422].

Участь рабів у змові не передбачалась. Саллюстій дещо суперечливо висловлюється, про намагання залучити Катіліною ледь не усіх жителів Риму та рабів у тому числі. Однак це була лише спроба описати його негативні риси більш гіперболізовано. Узагалі серед прихильників Катіліни були і такі, хто рекомендував залучення цього прошарку, однак для нього, як римського патриція, вважалось негідним залучати НЕ-громадян. Катіліна планував прихід до влади нової політичної фракції, на чолі з собою та своїми прихильниками, повноправними громадянами, і саме це вже робило неможливим перетворення його планів на рух, подібний повстанню Спартака.

Ціцерон також не згадує рабів у викривальних промовах, а таке не можливо за їх реальної залученості: консулу було важливо максимально дискредитувати змовників, як таких, що не відповідають ідеалу римського громадянина, щоб легалізувати будь які дії в подальшому придушені заколоту і згуртувати навколо себе громадськість.

Справжню основу сил Катіліни склали колишні ветерани Сулли, що пояснювалось так і не вирішеною аграрною проблемою, нереалізованим потенціалом і наявними борговими зобов'язаннями, внаслідок аграрних невдач. Оскільки вони були колишніми солдатами, то не мали аграрного досвіду. Ці люди, як пише Еріх Грюен, добре збагатились за рахунок громадянських потрясінь: вони не вміли по іншому і вже розуміли, що їм може дати вдала змова. Вони не цікавились політичними цілями лідерів заколоту, а розраховували покращити власне становище за рахунок нього, тому були не проти вдатись до меча [2, с. 424].

Загалом Катіліна і його найближчі союзники не мали чіткої програми дій, і використовували різні популярні гасла, що залучало до руху прихильників абсолютно різного соціального стану. Плебс і селяни, що страждали через відмову уряду надати землю, високу орендну плату і погані умови життя могли охоче пристати на пропаганду, яка закликала до зміни режиму. Залучення маргінальних верств та іноземців теж не заперечувалось. Щоб досягти поставлених цілей Катіліні потрібна була чисельна група людей.

Настільки широке коло залучених верств дає нам розуміння про проблеми і прагнення кожної з них, які у тій чи іншій мірі не були вирішені сенатом, муніципалітетами та іншими політичними інституціями. А оскільки цей період в історії римської республіки характеризується чи не найбільшою кількістю подібних прецедентів (повстань, громадянських війн, політичних змов), це багато говорить про наявні проблеми у державній структурі загалом, ніж про управлінські невдачі конкретної політичної еліти в особі консулату. Рим розширився територіально, зросло число рабів та, що важливіше, громадян, а

магістрати залишились на тому стані політичного розвитку, коли могли обслуговувати лише центр та найближчі околиці.

Саллюстій називає політичний стан справ у Римі того часу найганебнішим за всю історію країни. Він зазначає, що на той час влада римського народу перебувала у найжалюгіднішому стані [3, с. 86–87]. Тут важливо зазначити кризу суспільних інституцій, що була характерна для періоду пізньої республіки.

Саллюстій говорить про монополізацію влади в сенаті, вкладаючи в промову Катіліни такі слова: «після того, як групка впливових людей підім'яла під себе владу та закон у державі; решта, себто ми, здібні і чесні, знатні і незнатні, перетворилися на натовп без впливу, без найменшої ваги». Він говорить, що держава не є здоровою, бо здорова держава такого не передбачає [3, с. 68]. *Res publica Romana* означала «спільну справу народу Риму», управління нею мало ґрунтуватись на цьому принципі. Такою була початкова ідея, однак вона перестає працювати. З розширенням республіки до кордонів імперії, спотворюються початкові поняття. Політична еліта розширює межу власних владних апетитів. Громадян, що можуть впливати на політику тепер надто багато, аби не звунилось коло тих, що справді впливають.

Крім того суттєво зріс також рівень політичного насильства, що говорить про відсутність єдності в суспільстві. Повертаючись до республіки, як спільної справи кожного, варто зазначити, що методів реагування на внутрішні конфлікти її устрій не передбачав, адже їх, як таких, не повинно було виникати між громадянами. Магістратури з надзвичайними повноваженнями за своєю суттю були більше монархічними ніж республіканськими. Вони тимчасово надавали певній особі надзвичайні повноваження, а звикнувши до повноти влади – вона вже не хотіла від неї відмовлятись і прагнула зберегти її у будь-який спосіб. Держава, яка не передбачала одноосібного управління нею, зіткнулась із прагненням його закріпити і тому не могла вже існувати із незмінним політичним устроєм.

Як зазначає Саллюстій, основи моралі республіканського суспільства також похитнулись через збагачення, жадібність і прагнення до влади, які стали наслідком завоювань у Середземномор'ї та знищення головних суперників Риму. В таких умовах не уникнути численних повстань та змов, які викривали кризові явища в державі.

Причини змови Катіліни тісно пов'язані з кризою Римської республіки, яка проявлялася у загостренні соціально-економічних суперечностей, політичній нестабільності, спотворенні поняття доступу громадян до влади, закріпленні монополії у політичних рішеннях серед певної групи людей в сенаті, що по суті означало зменшення його ролі і використання як політичного інструменту.

Відсутність розвитку і невідповідність державних інституцій поточному стану справ, а також протистояння між оптиматами та популярами створили сприятливий ґрунт для повстань. Також кризу римської республіки супроводжували маніпуляції громадською думкою та політичною системою, практики розкрадання преторами і управлінням ввірених їм провінцій, та проведення за допомогою цих коштів своєї передвиборчої компанії, корупція. Катіліна використав цю кризу, обіцяючи задовольнити прагнення пригноблених, що зробило його змову не лише особистою авантюрою, а символом.

Змова Катіліни завершилася її придушенням: частину змовників було страчено за рішенням сенату без попереднього суду, а сам Катіліна загинув у бою під час спроби збройного спротиву, що поклало край спробі насильницького перевороту, але водночас викрило кризу республіканського порядку.

Зрештою сама змова Катіліни по суті не є винятковою подією, однак вона виявила серйозні проблеми у державному управлінні. Е. Грюен вважав наступним чином «... подія не похитнула основи держави. змова, по суті, зміцнила усвідомлення спільної зацікавленості в порядку та стабільності.» Змова звертала увагу на низку справжніх соціальних вад, які раніше не виражались так ефективно. Скарги, висловлені змовниками, були доведені до громадськості і політична еліта визнала користь реагування на потреби, виявлені у справі Катіліни» [2, с. 431– 432].

Змова, як і механізм її придушення, нехтувала елементарними громадянськими свободами, що говорить про неможливість для неї в умовах римського суспільства досягти позитивних результатів. Важливою частиною політичного життя у римлян є звичка боротись з будь-якою обставиною законними методами, однак обидві сторони цим знехтували. Катіліна втратив основну частину підтримки, бо вдався до «терористичних» методів боротьби, а Ціцерон позбавив життя римських громадян, без попереднього суду. Через це від першого відвернувся плебс та більша частина прихильників, а другому довелося покинути Рим, також він був позбавлений промови по завершенню консульства.

Висновки. Змова Луція Сергія Катіліни є одним з численних прикладів проблем Римської республіки. Вона демонструє нам кризові явища, що проявлялись в відсутності розвитку, тяжінні до монополізації влади, не працюючі і не відповідні в умовах розширення Риму державні інституції(магістратури і коміції) і, що не менш важливо, суспільні політичні настрої, що побутували в Римі того часу. Щодо її ролі в політичній історії Риму можна дискутувати, однак змова виявила і привернула увагу до багатьох проблем громадян на даному етапі існування держави, що поглибило розуміння істориками тогочасних політичних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Cic. Orationes In Catilinam, II, 7.
2. Gruen, Erich. The last generation of the Roman republic. Berkeley: University of California Press, 1995. 596 с.
3. Саллюстій. Змова Катіліни. Львів: Априорі, 2020. 140 с.
4. Берд М. SPQR. Історія давнього Риму. К.: BookChef, 2019. 288 с.
5. The Cambridge Ancient History. V. 9.

ЮДЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ РАННІХ ХРИСТІЯНСЬКИХ ГРОМАД

Яриш Соломія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: solomiaaris@gmail.com

Науковий керівник: **Секо Ярослав,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Становлення християнства відбувалося в лоні юдейської релігійної традиції, і на початковому етапі воно сприймалося не як окрема релігія, а як рух усередині іудаїзму. Перші християнські проповідники, такі як апостоли Петро та Іван, відкрито діяли серед юдейського населення і навіть виступали перед Синедріоном, що свідчить про активну взаємодію та напружений діалог між християнським ученням і юдейськими релігійними лідерами. Зростаюче напруження у відносинах між іудеями та послідовниками Христа поступово переросло у відкрите протистояння: прикладом цього є вбивство архидиякона Степана та гоніння, організовані Савлом, майбутнім апостолом Павлом. Усе це відбувалося в контексті юдейського світу Палестини I століття, зокрема в Єрусалимі, який був першим центром християнських громад. Розуміння цих подій дозволяє глибше осмислити витоки християнства та його відокремлення від іудаїзму.

Християнство – рух усередині іудаїзму. Християнство на початку I століття вийшло з іудейства Палестини, яке очікувало Месію, нащадка царя Давида, присланого Богом для звільнення захопленої римлянами Іудеї. Вчення Христа не відкидало догми іудаїзму. Ісус був євреєм, відтак іудеєм, а отже цінував і шанував Писання. «Не думайте, що я прийшов порушити Закон», – говорив Він (Мт. 5, 17). Іудейське Писання увійшло до християнського канону як Старий Заповіт. Догмати іудаїзму про створення світу і людини включені до складу віровчення християн. Ягве шанується християнством як Бог-Отець. Ранні християнські громади деякий час дотримувались суто іудейських звичаїв (шанування суботи, обрізання). Християнством сприйнята від іудаїзму ідея гріховності людини, а іншим виявом цієї ідеї є спасіння. Вони вірили в єдиного Бога, який є всемогутнім та вічним, святим, праведним та справедливим, що

здатний проявляти милосердя. Первородний гріх (гріхопадіння) – це порушення Божої волі першими людьми Адамом та Євою. За цей гріх вони були суворо покарані, а їх провина перейшла на все людство.

Символом здобуття віри в єдиного Бога для іудеїв, а пізніше і для християн, є праотець єврейського народу Авраам, що народився більш ніж за дві тисячі років до Різдва Христового. Також потрібно згадати постать Мойсея, який вважається посередником, що отримав і передав Закон Бога у всій його повноті. Заповіді Божі містяться у П'ятикнижжі Мойсея і є також основою християнського життя.

Від іудаїзму християнство запозичило міфологію, усі анімістичні уявлення, багато чого з іудейського фетишизму і магії. Саме виникнення християнських сект відбувалося у межах іудейських громад, про що свідчать численні рукописи давньоєврейською і арамейською мовами, знайдені поблизу селища Хірбет-Кумран на узбережжі Мертвого моря [4, с. 356].

Суперечки щодо християнства у юдейському середовищі (апостоли Іван і Петро перед Синедріоном). У юдейському середовищі члени християнської церкви не відносили себе до іншої релігії та лідери єврейського народу вважали їх сектою. Якщо порівняти звичайних юдеїв, того часу з християнами, то маємо вказати на особливості, які їх відрізняли. Християни вірили, що Ісус з Назарету є Месією, про якого звіщали пророки, що Він страждав, помер, воскрес, вознісся на небо і незабаром повернеться та дасть початок есхатологічному Царству Божому. Життя і діяльність християнських громад розпочалось від подій П'ятидесятниці [2, с. 88]. У цей день найбільше запам'яталися слова Петра про здійснення пророцтва Йоїла (Діяння апостолів 2:16-21). Він привернув увагу натовпу біля храму до тих знамень, що чинив Ісус, щоб підтвердити правдивість Христа. Петро також показав, що воскресіння Ісуса відповідає записаному у Старому Заповіті про Месію, якого Бог послав високо і посадив на небесному престолі (Діяння 2:32-36). Тому кількість християн різко почала зростати [1, с. 247].

Якщо згадати про те, як ставилися деякі іудейські течії (особливо саддукеї і фарисеї) до Ісуса, то не дивно, що одразу після П'ятидесятниці, коли до християн приєдналась велика кількість людей, розпочалися переслідування апостолів. Вже через декілька днів Петра та Івана було ув'язнено (Діяння 4:1-4). На наступний день було зібрано великий Синедріон у Єрусалимі перед яким Іван та Петро виступили (Діяння 4:5-22). Вислухавши апостолів, відпустили їх, бо не знайшли за що їх покарати.

Отож після успішного сприйняття ідей за часів Христа тривав процес освоєння та розвитку цих ідей його учнями, які й надали вченню завершеного вигляду [7, с. 22].

Дванадцять учнів Ісуса розділили між собою країни, куди вони повинні були нести євангельську проповідь про Христа.

За свідченням Блаженного Єроніма, діяльність Петра у Римі припадала на середину I століття (43-49 або 44-50 рр.). Проте зіставлення таких свідчень з тими ж новозаповітним джерелами спонукають до обережних висновків. Так, події, описані у книзі Діянъ Апостольських, свідчать, що Петро тоді перебував на Сході: в Єрусалимі, Антіохії, в Ефесі. Малоімовірно, щоб у цей час він подорожував до далекого Рима, перебував там кілька років, і це не було належним чином висвітлено. Потужної церковної роботи, яку приписують Петрові, не було помітно в Римі і на початку 60-х рр. [3, с. 36–37]. Зазнавши переслідувань, він помер мученицькою смертю на хресті вниз головою.

Гоніння на християн (убивство архидиякона Степана, Савл – гонитель християн). Паралельно із поширенням християнства зростали і претензії імперії до релігії. У той же час чутки про християн і про їх таємні та нібито криваві збіговиська викликали у суспільстві звинувачення в тому, що вони перебувають у постійній готовності до заколоту.

Офіційно визнані гоніння на християн відбувалися кількома хвилями.

Прикладом мученицької смерті за Христову віру був архидиякон Степан, видатний лідер молодшої християнської громади, якого судив Синедріон (Діяння 6:8-15). Розгнівані словами Степана у свій захист, суді витягли його за місто і закидали камінням на смерть (Діяння 7). Одним з головних учасників цього був Савл. Уродженець міста Тарс у Малій Азії, він придбав репутацію людини, що безжально переслідувала християн – як чоловіків, так і жінок (Діяння 8:1-3). Ревний гонитель, Савл отримав дозвіл від Синедріону вирушити в місто Дамаск, щоб тут арештовувати послідовників Ісуса (Діяння 9:1-2). Та наближаючись до міста, він зустрівся з Христом. Це кардинально змінило його життя. Ставши християнином Савл почав зватися Павлом [1, с. 248].

Пережитий Павлом досвід зустрічі з воскреслим Ісусом Христом призвів до навернення і став підставою для апостольської місії. Павлом були створені численні християнські громади на території Малої Азії і Балканського півострова. Послання Павла громадам і окремим людям складають значну частину Нового Завіту і є одними з головних текстів християнського богослов'я. Батько Павла був фарисеєм (Діяння 23:6), і сам Павло був вихований в традиціях фарисейського благочестя. При цьому Павлу перейшло від батька римське громадянство, що говорить про високий статус сім'ї, оскільки у той час лише небагато мешканців провінцій Римської імперії володіли статусом громадянина [6, с. 224].

Можливо, він був першим апостолом для римлян. Відомо, що вже після 64 р. християнська церква повністю відокремилась від іудейської синагоги. Павло проповідував на сході Римської імперії, в Малій Азії,

Македонії та Греції, Італії, Іспанії. Двічі був ув'язнений. Загинув мученицькою смертю, страчений у Римі 67 р. н. е. [3, с. 36].

Палестина, зокрема Єрусалим, – осередок перших християнських громад. Перша християнська спільнота виникла, очевидно, в Єрусалимі – тут немає підстав заперечувати відомості, що містяться у новозаповітних канонічних Писаннях, головним чином у книзі Діянь Святих Апостолів. Однак слід звернути увагу на складну структуру цієї книги. Книга Діянь – через свою переважно наративну (оповідну) форму вважається т. зв. «історичною» книгою Нового Заповіту (за аналогією із старозаповітними «історичними» книгами). Виникнення християнської церкви тут пов'язане не лише з виголошенням певної доктрини та згуртуванням групи її послідовників. Головний наголос зроблений саме на містичній події – на безпосередньому контакті учнів Христа, апостолів, із Богом-Святим Духом. Безпосередня дія (зішестя) Святого Духа, що відбулася на іудейське свято П'ятидесятниці (за новою символікою – на п'ятдесятний день після Христового Воскресіння), надала послідовникам Христа містичних здібностей (грец. харизма – «дари Святого Духа») та особливої наснаги у поширенні нової релігії. Саме з П'ятидесятниці починається зміцнення першої громади християн у Єрусалимі та поширення християнства серед інших народів – «апостольське служіння», або апостолат [3, с. 32].

Християнська церковна організація склалася не відразу. Її формування розтягнулося на тривалий час. Спочатку християнську громаду складали учні Христа – апостоли. Після смерті, воскресіння, вознесіння Христа і сходження на апостолів Духу Святого вони понесли слово Боже всьому людству і об'єднувалися для відкритого виявлення своєї віри, взаємної підтримки та спільної молитви.

Християнські громади зазвичай формувалися навколо місць зборів, таких як домашні церкви, синагоги, де християни зустрічалися для читання Божого Слова, молитви та взаємної спільноти. У своїх громадах вони знаходили відчуття причетності до суспільного цілого, долали самотність і розраховували на розуміння й взаємодопомогу нової релігії. Та головним було забезпечення шляху до спасіння. Книга Діянь (2:42-47; 4:32-37) змальовує докладно й точно картину життя перших християнських громад, які мали схожість до есейсько-кумранських сект. Відмінність була у тому, що члени єрусалимської спільноти відмовлялися від свого майна добровільно. Рівність та демократичність устрою виявлялися у символічних спільних «трапезах братньої любові» – агапе. Саме Єрусалимська церква показана тут як зразкова громада. Якщо говорити про значення Єрусалиму, як центру виникнення християнства, то маємо згадати і про Матір та братів (найближчі родичі) Ісуса, які залишили Назарет і приєдналися до громади в столиці (Діяння 1:14).

Спільність майна мала місце в громаді, особливо спочатку, коли основу складали представники маргіналізованих верств. Цим забезпечувалося насамперед фізичне виживання. Голова спільноти розпоряджався майном та грошима для організації молитовних зібрань та допомоги християнам, яких спіткала біда.

Перші християнські громади трималися на демократичних засадах. Кількість прихильників нової релігії зростала.

Висновки. Отже, раннє християнство виникло як внутрішній рух у юдейському середовищі, що поступово оформлювався в окрему релігійну ідентичність. Юдейський контекст визначив як богословські засади християнства, так і форми його організації та проповіді. Суперечки з релігійними лідерами, переслідування та мучеництво перших християн стали не лише випробуванням для нової спільноти, а й стимулом до її зростання. Єрусалим і Палестина відіграли ключову роль як духовний і організаційний центр первісної церкви. Усвідомлення тісного зв'язку між іудаїзмом і християнством у цей період дозволяє глибше зрозуміти витоки християнської віри та особливості її розвитку в умовах релігійної кризи і змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Армюр М. Провідник до Біблії. Часи, сюжети. пер. з англ. Л. Петрової. К.: «Східноєвропейська гуманітарна місія», 2016. 336 с.
2. Vermes G. Christian Beginnings from Nazareth to Nicaea, AD 30-325. London, Allen Lane 2012. 452 p.
3. Головащенко С. І. Історія християнства: Курс лекцій: Навч. посібник. К.: Либідь, 1999. 352 с.
4. Лубський В. І., Харьковщенко Є. А., Лубська М. В., Горбаченко Т. Г. Історія релігій світу: Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2019. 536 с.
5. Святе Письмо.
6. Україна-Європа: хронологія розвитку. Том 1, 2. К.: Кріон, 2009. 768 с.: іл.
7. Утвердження християнства (I-II ст. н.е.): античні писемні джерела. Навчальний посібник. Уклад. І. П. Мозговий. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. 372 с.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ ІМПЕРІЇ КАРЛА ВЕЛИКОГО

Хомик Богдан,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: khomuk.bb@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Імперія Карла Великого була одним із найвеличніших політичних утворень середньовічної Європи. Заснована у 800 р., коли Карл Великий був коронований імператором Заходу Папою Римським Левом III, ця держава охоплювала більшу частину Західної та Центральної Європи, і за площею наближалася до розмірів старої Західної Римської імперії [1].

Сама імперія була створена тільки через співпрацю Карла Великого і Лева III, це було логічним і прогнозованим черговим етапом розвитку відносин між найвпливовішою релігійною організацією та найпотужнішою державою тогочасної Європи, унеможливаючи будь-які замаху на легітимність влади як папи Римського, так і його політики.

Головна причина дезінтеграції полягала в тому, що імперія існувала лише в уяві, у державі Карла не було сталих інститутів державної влади, а забезпечення виконання рішень забезпечувалось особистою присутністю імператора. Карл Великий керував нею до 814 р. Після його смерті влада перейшла у руки його сину – Людовіку Благочестивому, який був прозваний так за особливо ревну прихильність до церкви і щедрі дари на її користь [2]. Він не мав батьківської енергії та далекозорості, не визначався войовничістю ані жадобою влади, волів спокійного життя у кімнатах свого двора, між духовенством і ученими [3]. У тих суворих часах, коли доля держави була залежна від індивідуальності володаря, він не був королем, відповідним для великої монархії. Й дуже скоро у франкській державі почалась дезінтеграція.

У 817 р. Людовик розділив свою імперію між своїми 3 синами, зберігши за собою лише верховну владу. Це призвело до тривалих міжусобиць і смут [4]. Після смерті Людовіка найстарший син Лотар хотів утримати у своїх руках неподільне цісарство. Але молодші брати вважали

себе рівноправними володарями і не хотіли йому піддаватися. Довелося спір вирішити на полі бою. Ворожі війська зустрілися під Фонтенуа. Втрати під час цієї битви стали 40.000-50.000 людей зі всіх сторін. Цей кривавий бій не вирішив суперечки, і брати остаточно пішли на порозуміння у Вердені в 843 р. уклавши між собою договір, про новий поділ імперії [4].

Умови договору: новий поділ відповідав кордонам розселення французької, німецької та італійської народностей, Верденський договір фактично започаткував існування трьох сучасних держав Західної і Центральної Європи – Франції, Німеччини та Італії та, відповідно, трьох народів – французького, німецького та італійського.

За договором молодший син Людовіка Благочесного – Карл Лисий – отримав землі на захід від річок Шельда, Маас і Рона – Західнофранкське королівство, що включало основні території майбутньої Франції.

Середній з братів – Людовік Німецький – заволодів областями на схід від Рейну і на Північ від Альп. Це королівство спочатку називалось Франкським, а пізніше – Німеччиною.

Старший син – Лотар – зберіг за собою імператорський титул. Його держава складалася з Італії, а також земель, розташованих уздовж Рейну. Імперія Лотара була штучним поєднанням залишків різних політичних і етнічних утворень. Більш-менш єдиним цілим у ній була лише Італія, яка стала надалі батьківщиною італійської народності [1].

Проте не тільки битва за трон між синами призвела до розпаду імперії. Створена шляхом завоювань, вона була надзвичайно строката за етнічним складом. Крім франків і підвладних їм племен і етнічностей на території колишньої Галлії (бургундів, аквітанців та ін.), до імперії Карла Великого входили сакси, фризи, бавари, алемани, тюринги, лангобарди і залишки старого римського населення Галлії й Італії, баски і жителі Наварри, частково хорутани і авари та, нарешті, кельти у Бретонській марці [3].

Всі ці племена і народності економічно не були пов'язані одне з одним, розмовляли різними мовами і перебували на різних стадіях розвитку феодалізму.

Кожна з територій імперії без постійного військового й адміністративного примусу не хотіла підкорятися владі завойовників. Тому Карл Великий провів усе життя в походах, вирушаючи кожний раз туди, де виникала реальна загроза відокремлення тієї або іншої території. З часом утримувати завойовані племена і народності ставало все важче, а з приходом до влади Людовіка Благочестивого, німці, суто зовнішні зв'язки між окремими частинами імперії розірвалися через три десятиріччя.

Ще до правління Карла Великого у Франкській державі була потреба у формуванні професійного війська. Оскільки значна частина вільних селян, які розорилися, вже не мала матеріальних засобів для служби в

ополченні, тому постало питання про докорінну реорганізацію військових сил. Через це була здійснена бенефійна реформа Карла Мартелла. Реформа мала кілька важливих соціальних наслідків [4].

Вона значно посилила прошарок дрібних і середніх феодалів, які як професійні воїни стали основою кінного ополчення і всієї військової організації та були попередниками майбутнього рицарства. Разом із тим селянство, яке становило раніше основу пішого франкського ополчення, втратило значення головної військової сили, що підкреслювало його неповноправне становище в державі [4].

Поширення пожалувань сприяло зміцненню феодалної земельної власності та подальшому закріпаченню селян. Бенефіціарій зазвичай отримував землю разом із людьми, вже залежними, які виконували на його користь панщину або сплачували податок [4].

Таким чином, бенефіціальна реформа сприяла подальшому зміцненню та оформленню феодалних відносин у Франкській державі.

Все це і стало наслідком, що після смерті Карла Великого завершення процесу феодалізації призвело до політичного розпаду імперії, тимчасове об'єднання під владою Каролінгів різних племен і етнічностей без економічної та етнічної єдності між ними було можливе лише доти, доки франкські феодали, особливо стан дрібних і середніх феодалів – бенефіціаріїв, підтримували королівську владу. Коли до середини IX ст. процес феодалізації імперії в основних рисах завершився, позиція феодалів стосовно центральної влади змінилася.

Великі феодали стали майже незалежними від неї, а дрібні та середні, стаючи васалами великих, мали набагато тісніші зв'язки з магнатами, ніж з главою держави – королем. Селянство в основному було вже закріпачене. В умовах панування натурального господарства держава Каролінгів неминуче мала розпастися на кілька дрібних політичних одиниць [1].

Висновки. Загалом імперія Карла великого була створена задля співпраці найвпливовішою світської та релігійної влади. Імперія не мала жодних інститутів державної влади, а її цілісність забезпечував лише Карл Великий. Тому одразу після його смерті під впливом багатьох чинників і наслідків імперія не змогла залишитись цілісною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар Б.М., Мордвінцев В.М., Слюсаренко А. Г., Стельмах С. П. Всесвітня історія. Навчальний посібник. Київ: «Знання», 2011. С. 160–167.
2. Кіндер Г., Хігельман В., Гергт М. Науковий редактор перекладу – О. Ф. Іванов «Всесвітня історія» довідник. К., 2007. С. 120–125.
3. Крип'якевич І. «Всесвітня історія» у трьох книгах. Книга № 2. «Середньовіччя і Нові часи». К., 1995. С. 45–63.
4. Гончар Б. М., Козицький М. Ю., Мордвінцев В. М., Слюсаренко А. Г. «Всесвітня історія» навчальний посібник, 3-видання. К., 2007. С. 143–152.

ОСВІТНЯ СКЛАДОВА КАРОЛІНЗЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Мушинська Надія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: musinskanadia605@gmail.com

Науковий керівник: Прийдун Степан,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Каролінзьке відродження стало важливим етапом в історії середньовічної Європи, який відзначається істотним відродженням культури, наука та освіти після тривалого періоду занепаду. Цьому сприяли кілька ключових чинників, які можна розглядати як передумови й причини цього явища. Однією з основних передумов було загальне погіршення рівня освіти та культури в Західній Європі після падіння Західної Римської імперії. Варварські завоювання, розпад єдиної державної системи та постійні війни призвели до занепаду античної освітньої традиції, скорочення числа освічених людей і втрати значної частини письмових джерел. Латинська мова, яка була основою адміністративного управління та науки почала спотворюватися, що ускладнювало комунікацію й передачу знань [2, с. 329].

Важливу роль у початку Каролінзького відродження відіграв сам Карл Великий, який прагнув зміцнити свою імперію не лише військовою силою, а й через створення ефективної системи управління. Він розумів, що освічені чиновники та духовенство є запорукою стабільного державного управління. У зв'язку з цим він прагнув відродити грамотність серед правлячої еліти, реформувати систему освіти та повернути інтерес до античної спадщини [1].

Не менш важливе значення належить впливу християнської церкви, яка в цей період була основним носієм освіченості. Папство підтримувало освітні ініціативи Карла Великого, оскільки це сприяло посиленню впливу християнства та церковних структур. Саме монастирі залишалися осередками збереження й переписування книг, а також центрами освіти. Каролінзькі реформи стимулювали розвиток монастирських і кафедральних шкіл, що мало довготривалий вплив на європейську культуру [1].

Крім того, Карл Великий запросив до свого двору провідних учених того часу, зокрема англосаксонського богослова Алкуїна, який очолив

реформи в галузі освіти. Його діяльність допомогла створити єдині освітні стандарти, що базувалися на класичній античній традиції, систематизованій у семи вільних мистецтвах [3, с. 167].

Таким чином, Каролінзьке відродження зумовлювалось кількома ключовими чинниками: політичні прагнення Карла Великого, потреби в освіченій адміністрації, вплив християнської церкви, а також намагання відродити античні знання. Усе це створило основу для подальшого розвитку європейської освіти й культури в Середньовіччі [1].

Карл Великий відіграв ключову роль у реформуванні освіти в Європі, заклавши фундамент для відродження знань і культури після занепаду, що настав після падіння Західної Римської імперії. Він розглядав освіту як важливий інструмент зміцнення своєї держави та об'єднання різних народів під владою франкської імперії. Одним із головних завдань Карла було підвищення рівня грамотності серед знаті, чиновників і духовенства. Він розумів, що без освічених управлінців і священнослужителів ефективне управління державою неможливе. Багато воєначальників і місцевих правителів не вміли читати й писати, що ускладнювало видачу наказів, ведення документації та спілкування з церквою. Карл Великий сам намагався навчитися писати, хоча вже був у поважному віці, і цим подав приклад своїм наблизеним [2, с. 342].

Завдяки ініціативам Карла Великого освітні традиції були відроджені, а його реформи стали основою для подальшого розвитку шкільної та університетської освіти в середньовічній Європі. Його діяльність мала довготривалий вплив, а Каролінзьке відродження стало першим значним культурним підйомом у Західній Європі після падіння Риму [1].

Одним із найважливіших освітніх проєктів Карла Великого стало заснування в 782 р. Палацової школи при його дворі в Аахені. Це навчальний заклад був покликаний стати центром інтелектуального розвитку імперії, де готували майбутніх державних діячів, церковних лідерів і вчених. На відміну від монастирських і кафедральних шкіл, які переважно навчали духовенство, Палацова школа була спрямована також на світську знать і навіть на самого імператора та його родину [5, с. 134].

Головним керівником Палацової школи став Алкуїн – видатний англосаксонський богослов і педагог, якого Карл Великий запросив до свого двору. Він запровадив навчання за системою семи вільних мистецтв, яка складалася з двох рівнів: Тривіум – граматики, риторики, діалектики (логіки); Квадривіум – арифметики, геометрії, музики, астрономії. Ця система мала античне коріння та стала основою для подальшого розвитку освіти в Європі, зокрема для середньовічних університетів [7, с. 143].

Особливість Палацової школи полягала в тому, що тут навчали не тільки традиційних богословських дисциплін, а й світських наук, що було

рідкістю для того часу. Важливим аспектом навчання стала робота з текстами античних авторів, переписування та систематизація знань. Це допомогло зберегти багато рукописів, які могли б бути втрачені через загальний занепад освітньої традиції [1].

Карл Великий особисто цікавився освітою і навіть сам брав участь у заняттях, що стало потужним стимулом для інших представників знаті. Вважається, що він не оволодів письмом досконало, але добре розумів латину і міг читати. Цей особистий приклад сприяв підвищенню престижу освіти серед франкської аристократії [6].

Значення Палацової школи для Європи було величезним. Вона стала не лише навчальним закладом, а й центром інтелектуального життя Каролінзької імперії. Саме тут формувалися майбутні керівники держави, освічені священники та вчені, які поширювали знання по всій імперії. Завдяки діяльності цієї школи освіта поступово перестала бути винятково монастирською справою й почала набувати системного характеру [2, с. 367].

Реформи Карла Великого, включаючи створення Палацової школи, сприяли тому, що Європа зробила важливий крок до виходу з інтелектуальної ізоляції, в якій вона перебувала після падіння Римської імперії. Це стало передумовою для подальшого розвитку середньовічної науки, виникнення університетів і поступового формування європейської освітньої традиції [1].

Ще одним з найважливіших досягнень Каролінзького відродження, став розвиток латинської писемності та переписування книг. Після занепаду Західної Римської імперії латинська мова почала втрачати свою єдність, а рівень грамотності значно знизився. Це створило серйозні труднощі для адміністративного управління, релігійного життя та науки. Карл Великий, прагнучи відродити культуру та освіту, ініціював масштабні реформи, спрямовані на стандартизацію латинської писемності та активне переписування книг [3].

Одним із ключових нововведень стало впровадження каролінзького мінускулу, який почали розробляти в 780-х роках у скрипторіях монастирів, зокрема в монастирі Корбі та Турській школі, що діяла під керівництвом Алкуїна з Йорка. Каролінзький мінускул був новим, більш зрозумілим і зручним стилем письма, який значно полегшував читання та копіювання текстів. На відміну від попередніх стилів, таких як уніціал або курсивне письмо, він мав чітку структуру літер, регулярні інтервали між словами та зручну систему пунктуації. Це зробило тексти більш доступними для читання і сприяло широкому поширенню освітніх матеріалів [7].

Оскільки Карл Великий розумів важливість збереження знань, він особисто підтримував створення центрів переписування книг у монастирях та при кафедральних школах. У 789 році в «Капітулярії про

школи» він видав наказ, згідно з яким кожен монастир повинен був не лише навчати молодь, а й займатися копіюванням текстів. Це стало поштовхом для розквіту скрипторіїв, де ченці ретельно відновлювали та систематизували праці античних і ранньохристиянських авторів [6, с. 278].

Особливо важливим для розвитку писемності стало відновлення та розповсюдження творів античних філософів, істориків і богословів. Ченці Каролінзької епохи переписували твори Цицерона, Вергілія, Горація, Овідія, а також праці з математики, астрономії та медицини. Багато з цих книг були врятовані від зникнення саме завдяки тому, що в монастирях Каролінзької імперії вони переписувалися, коментувалися і передавалися наступним поколінням [5, с. 156].

У 796 році, під час правління Карла Великого, в Турській школі почалося активне оновлення латинських текстів, спрямоване на виправлення помилок, що накопичилися протягом століть. Вчені, серед яких були Алкуїн з Йорка та інші видатні мислителі того часу, працювали над відновленням чистоти латинської мови, усуваючи діалектні впливи та граматичні помилки. Ці реформи мали величезне значення, адже латина залишалася основною мовою науки, освіти та адміністрації протягом усього середньовіччя [4, с. 97].

До кінця VIII – початку IX ст. завдяки каролінзьким реформам латинська писемність набула нового, уніфікованого вигляду, що зробило її більш зрозумілою та практичною для використання у всіх сферах життя. Ці досягнення стали основою для подальшого розвитку європейської культури, оскільки саме каролінзький мінускул став прототипом сучасного латинського алфавіту [3, с. 149].

Освітні реформи Каролінзького відродження мали величезний вплив на розвиток європейської культури та науки, заклавши основу для подальшого інтелектуального прогресу в середньовічній Європі. Розвиток латинської писемності та відновлення античних знань сприяли не лише збереженню спадщини Римської імперії, але й створенню умов для нових наукових досягнень, які виявилися важливими для наступних етапів розвитку європейської цивілізації [1].

Завдяки створенню освітніх центрів при монастирях і дворах Карла Великого, а також реформуванню навчальних програм, знання стало доступнішим для вищих верств суспільства. Монастирські школи та палацові навчальні заклади стали основними осередками науки і культури, де зберігалися та поширювалися знання з різних галузей – від релігійних вчень до філософії, астрономії та математики. Це сприяло розвитку не лише духовних, а й світських наук, що розцвітали на основі античних знань [2].

Вплив Каролінзького відродження на науку був помітний через відновлення інтересу до античних філософів і вчених. Роботи таких авторів, як Платон, Арістотель, Цицерон та інші, були не лише збережені, а й коментовані, адаптовані до нових умов. Це допомогло зберегти не тільки практичні знання, а й методи мислення, що використовувалися для розв'язання складних питань у різних сферах. Тексти античних авторів стали джерелом нових ідей і концепцій, які вплинули на середньовічних філософів, теологів і вчених [3, с. 164].

Окрім цього, розвиток латинської мови як основної мови науки та літератури створив умов для єдності культурного простору Європи. Латина стала універсальною мовою, якою писали не тільки релігійні тексти, а й наукові праці, що дозволяло вченим з різних країн спілкуватися та обмінюватися ідеями. Це стало важливим кроком до формування європейської наукової спільноти, що в подальшому вплинуло на розвиток університетів та академічної освіти [7].

Завдяки Каролінзьким реформам було закладено фундамент для наукової діяльності, яка розвиватиметься в наступні століття. Поширення знань і освіти не тільки в межах церкви, а й серед правителів та інтелігенції, сприяло розвитку нових ідей і технологій, що в кінцевому підсумку призвели до Ренесансу. Це був період, коли знання, збережені і передані через Каролінзьке відродження, стали основою для подальших наукових досягнень, які змінили хід європейської історії [1].

Висновки. Каролінзьке відродження стало одним із найважливіших етапів у розвитку європейської культури, освіти та науки, заклавши основу для подальшого інтелектуального зростання середньовічного суспільства. У цей період відбулося системне оновлення освітніх стандартів, розширення доступу до знань та відродження інтересу до античної спадщини. Значний внесок у ці процеси зробив Карл Великий, який розглядав освіту як ключовий елемент державного управління та суспільного розвитку. Його реформи мали далекосяжні наслідки, які відчувалися протягом усього середньовіччя і навіть вплинули на формування європейських освітніх традицій у наступні століття.

Одним із ключових досягнень Каролінзького відродження стало відновлення латинської писемності та активне переписування книг, що сприяло збереженню наукових і літературних знань античності. Запровадження каролінзького мінускулу значно спростило читання та копіювання текстів, що у свою чергу сприяло поширенню грамотності серед освічених верств суспільства. Ця реформа не лише покращила комунікацію в межах імперії Карла Великого, але й забезпечила збереження культурної та інтелектуальної спадщини Риму, яка могла бути втрачена в умовах загального занепаду освітніх традицій.

Каролінзькі освітні реформи стали поштовхом до створення навчальних центрів при монастирях, кафедральних школах і навіть

королівському дворі. Палацова школа в Аахені, очолювана Алкуїном, стала осередком знань, де розвивалася система семи вільних мистецтв. Ця система пізніше стала основою для середньовічних університетів, що свідчить про довготривалий вплив реформ Карла Великого на європейську освіту.

Також важливим наслідком Каролінзького відродження стало підвищення престижу знань серед аристократії та духовенства. Освіченість перестала бути виключно сферою церковного життя і почала відігравати значну роль у політиці, державному управлінні та культурному розвитку. Латинська мова залишалася основною мовою науки, що сприяло єдності європейського культурного простору і полегшувало передачу знань між країнами та регіонами.

Цей період став своєрідним містком між античним світом та майбутнім європейської цивілізації, створивши основу для подальшого розвитку філософії, теології, мистецтва та науки. Без Каролінзького відродження європейська історія могла б піти іншим шляхом, і багато досягнень античності могли б бути безповоротно втрачені.

Значення Каролінзького відродження не обмежується лише IX ст. Його вплив відчувався і в наступні епохи, зокрема під час розвитку середньовічних університетів, у період Ренесансу, коли античні знання знову стали центром уваги, та навіть у Новий час, коли систематизація освіти та науки сприяла подальшому розвитку людства.

Отже, Каролінзьке відродження стало не лише відновленням освітніх і культурних традицій, а й потужним імпульсом для всього подальшого розвитку Європи. Цей період продемонстрував, що навіть у часи кризи та занепаду грамотність, знання і культура можуть стати інструментами для відродження і зміцнення держави та суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кармаз М. Найбільші замки світу: топ 10 неперевершених споруд. С. 162–163. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/20960/1/162-163.pdf>.
2. Мальська М. П. Менеджмент туризму. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 314 с.
3. Campbel D. Edinburgh: a cultural and literary history. Oxford: Signal Books, 2006. 277 p.
4. McCrone D. Understanding Scotland: The Sociology of a Nation. London: Routledge, 2001. 256 p.

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА ТА ВІЙСЬКОВА КУЛЬТУРА ВІКІНГІВ

Кузьмиха Христина,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: mykuzmiha@gmail.com

Науковий керівник: Прийдун Степан,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Вікінги були мореплавцями, вихідцями зі Скандинавії (сучасні Данія, Норвегія та Швеція), які з кінця VIII до кінця XI століть здійснювали набіги, піратство, торгівлю та селилися по всіх частинах Європи [1]. У країнах походження вікінгів та ареалах їхньої експансії, цей період широко відомий як епоха вікінгів, і термін «вікінги» також зазвичай включає мешканців скандинавських батьківщин у цілому. Вікінги мали глибокий вплив на історію раннього середньовіччя Північної та Східної Європи, включаючи політичний і соціальний розвиток Англії (і англійської мови) [2].

Вікінги були відомі своєю безстрашністю та агресивною тактикою ведення бою. Однією з ключових рис їхньої бойової поведінки було нехтування власною безпекою задля здобуття слави. Воїн, який бажав зберегти свій соціальний статус, мав без вагань вступати у бій, навіть якщо це могло призвести до його смерті.

Важливу роль у бойовому світогляді вікінгів відігравала віра в долю. Скандинави вважали, що майбутнє вже визначене, а смерть у бою – почесний кінець, що забезпечує місце у Вальгаллі. Це спонукало воїнів до відчайдушної сміливості, а іноді навіть до самопожертви [1].

Щодо обладунків, вікінги надавали перевагу легкому захисту або взагалі його уникали. Вони поклалися на свою спритність, швидкість та бойову лютю, яка, згідно з віруваннями, могла перетворити воїна на невразливого берсерка. У багатьох випадках вони відмовлялися від важкої броні, щоб зберегти маневреність і завдавати швидких нищівних ударів [2].

Таким чином, бойова поведінка вікінгів базувалася на поєднанні агресії, релігійних переконань та фізичної підготовки, що робило їх грізними противниками на полі бою. Специфічний світогляд та релігійні вірування скандинавів створювали надзвичайно ефективних воїнів, рівних

яким у ранньому середньовіччі не було. Усі ці фактори дозволили вікінгам військовим шляхом здобути владу над великими територіями Європи, залишивши свій слід в історії регіону.

Вікінги з повагою ставилися до всіх людей, якщо ті не зробили нічого поганого. Діти шанували старих не менше, ніж старі шанували дітей. Гординя ж сильно засуджувалась суспільством [3]. Навіть до своїх рабів жителі півночі ставилися гідно. Рабів ніколи не били, якщо на те не було вагомих причин. Більше того, навіть іноді ї платили за їхню працю, тож раби могли викупитися з рабства.

До жінок вікінги теж ставилися поважно. Скандинавське суспільство щодо жінок було настільки прогресивним, що їм дозволялося навіть ставати войовницями. Якщо дівчина виявляла бажання боротися в бою нарівні з чоловіками, то її ніхто не зупиняв, хоча подібні випадки і не були дуже поширеними через фізіологічні особливості. Саги зберегли згадку багатьох славних дів-войовниць [4].

Вікінги шанували природу і намагалися дотримуватися балансу. Виявлялося це в тому, що жителі півночі не брали у природи понад необхідну для життя норму, ніколи не дозволяли собі завдавати шкоди середовищу [2].

Втратити честь для вікінга було навіть гірше за смерть. Найстрашнішим злочином для мешканців півночі вважався обман та зрада. Щодо цього вікінги були настільки честолобні, що могли укласти договір чи клятву лише під заставу чесного слова. Клятви для вікінгів були руйнівними. Брехня та обман були для них настільки злочинними, що за наклеп, порушення слова чи обітниці нерідко страчували [3].

Голод та його загроза як наслідок неврожаю, відхід риби від побережжя та інших стихійних лих – повсякденна реальність у життя вікінгів епохи Середньовіччя. Жителі Півночі часто були змушені залишати місця, переселятися в інші райони країни або зовсім їхати за її межі.

Враховуючи спосіб життя вікінгів, тип житла був «треллеборгський», з осередком у великому центральному приміщенні та допоміжними кімнатами – у торцях будівлі. Поряд з ними поширюються «довгі будинки» значно менших розмірів, невеликі, квадратні в плані споруди, а також напівземлянки [5]. При цьому будинки на кшталт бенкетних залів на кілька десятків людей не тільки служили як житло і для спільних трапез членів великих патріархальних сімей або дружини конунгів, але часто виконували й функції язичницьких храмів – це помітив мало хто з дослідників. Під час бенкету в них передавали кубок, часто у вигляді рогу, і виголошували промови зі зверненнями до язичницьких богів [6].

Неточними є і свідчення іноземців про одяг скандинавів, які ходили, за їхніми словами, чи не в шкурах. Жителі півночі, за справедливим зауваженням науковців, вважалися найкращими кушнірами свого часу [1].

Домоткане сукно навіть відіграло у них роль грошей. Залишки одягу з вовни, льону та шовку, а також зображення та статуетки людей свідчать про те, що і чоловіки, і жінки одягалися – за наявності коштів – зі смаком і суворо дотримувалися тогочасних мод. Особливо великий попит був на іноземний одяг, фризські сукні, франкські та англійські плащі [2].

У далеких мандрівках необхідний міцний та практичний одяг. Повсякденний одяг вікінгів був дуже різноманітним. Вони носили вовняні або лляні туніки, котрі добре захищали від холоду та рвучких морських вітрів. Іноді туніки замінювалися сорочками. Асортимент штанів був дуже великий. Застосовувалися довгі та короткі, обтягуючі та мішкуваті. Застосування різних видів штанів обумовлювалося як погодними умовами, так і бойовим їх застосуванням. Робилися такі штани переважно з хутра чи шкіри [7]. Найголовнішим елементом одягу, звичайно, було взуття. Воно не тільки захищає людину від зовнішніх впливів, але й має необхідну функцію, що зігріває. Взуття для вікінгів було важливим і тому, що їм доводилося проходити багато кілометрів. Саме тому взуття мало бути якісним і надзвичайно міцним. Робили таке взуття з м'якої шкіри, іноді підбиваючи дерев'яну підошву. Зимом взуття підбивалося ще й хутром. Також поширення набули і черевики з грубої шкіри з хутром назовні [7].

Завершували повсякденне вбрання вікінга плащ чи накидка. Плащі виготовлялися із дорогих матеріалів. Вікінги дуже високо цінували дорогі тканини, часом навіть більше дорогоцінних металів. Плащ із подібних матеріалів не лише зігрівав та вкривав від вітру свого господаря, а й показував його високий статус. Одяг виготовлявся із тканин усіх кольорів. Особливо цінувалися тканини червоного, зеленого та синього кольорів. На одяг нерідко нашивалися заговорені латки як обереги, бо вікінги вірили в їхню магічну силу [3].

Зброя вікінгів також була надзвичайно різноманітною [4]. Це залежало від ступеня достатку окремого воїна. Вікінги не мали великої кількості захисних елементів. У бою вони поклалися на свою лютість та тваринні інстинкти [8]. Тяжка броня в таких випадках була баластом і не дозволяла здійснювати швидкі маневри та сильні розгонисті удари. Відомі випадки, коли вікінги скидали свій захист, щоб підвищити свою маневреність та швидкість реакції.

Жінки носили довгі, до п'ят, сукні, зазвичай з бретелями на плечах (їх скріплювали парою фібул, зазвичай черепахоподібних) та вирізом на грудях. Чоловіки одягалися у блузи та довгі чи короткі штани типу гольфів. Зачіски були неоднакові для незаміжніх і заміжніх: дівчата носили волосся, що вільно лежало на спині та плечах; після виходу заміж волосся зв'язували в пучок [3]. Арабський хроніст розповідав, що у Хедебю всі фарбували – і жінки та чоловіки, і, за його словами, це їм дуже лишило [2].

Жінки також носили на поясі або ланцюжку, прикріпленому до однієї з фібул, ключ – символ гідності повноправної господині, гребінь у футлярі, іноді – ніжик та різні підвіски -прикраси. Намиста (зі скляних, кам'яних, металевих намистин та наважок), браслети, шийні гривні, персні, шиті золотом налобні стрічки доповнювали парадне жіноче вбрання. Браслети, гривні, персні, налобні пов'язки носили і чоловіки [8].

Також характерними для епохи вікінгів були такі риси, які відносяться головним чином до матеріалів для парадного одягу, різних додаткових прикрас, меншою мірою – до крою (так, під східним впливом з'явилися шаровари з безліччю складок, що підв'язувалися під коліном) [6]. Зі Сходу прийшла мода на набірні пояси, до яких підвішували (крім зброї) різні побутові речі (ніж, кресало, гаманець) [3]. Це все свідчить про найбільш динамічний та яскравий бік чоловічої та жіночої субкультур епохи вікінгів. Основа вбрання залишалася, однак, глибоко традиційною та в принципі однорідною. Як і в сільському господарстві, у способі життя та в одязі динамізм епохи проявився найменшою мірою.

При розгляді соціальної життя стародавніх скандинавів особливе місце займає система дарів, що склалася на європейській півночі на початок епохи вікінгів (VIII ст.). «Система дарів» складалася протягом тисячоліть. Подібно до даних про «перші» кораблі відомості про «перші» подарунки містяться в міфологічних піснях. Цими дарами були: зброя (меч, топор, спис, щит): «І зійшли вони на корму круто вигнуту, навантажили туру на мілини і скарбницею, і списками, і припасами військовими, і дарами безцінними зі скарбниць» [7]. Аналіз інформації ісландських саг дозволяє виділити ще кілька видів дарів: кораблі (торговельні, військові, корабельні снасті, вантаж, худоба, собаки), гроші та поодинокі «особливі» подарунки.

Висновки. Отже, вікінги відіграли значну роль у військовій, соціальній та культурній історії Європи. Їхня бойова культура базувалася на поєднанні фізичної підготовки, агресивної тактики та релігійних переконань, що забезпечувало їм високу ефективність у боях. Віра в долю та честь сприяла безстрашності воїнів і визначала їхнє ставлення до битви та смерті.

Соціальна організація скандинавського суспільства відзначалася суворою моральною етикою, повагою до жінок і соціальних норм. Відданість честі та правдивість вважалися ключовими цінностями, що регулювали відносини між людьми. Важливу роль відігравала також система дарів, яка зміцнювала соціальні та політичні зв'язки.

Матеріальна культура вікінгів демонструє їхню майстерність у ремеслах, торгівлі та будівництві. Одяг, зброя та житло відповідали кліматичним умовам і соціальному статусу людини, а розвинені торговельні зв'язки сприяли культурному обміну з іншими народами.

Загалом, вікінги залишили глибокий слід в історії, впливаючи на політичні, економічні та культурні процеси середньовічної Європи. Їхній спосіб життя, військові традиції та соціальні норми продовжують викликати науковий інтерес і формувати сучасні уявлення про епоху раннього середньовіччя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Orchard A. The Elder Edda: A Book of Viking Lore / translated, with introduction and notes Andy Orchard. Penguin UK, 2011. 432 p.
2. Crumlin-Pedersen, 1985 Crumlin-Pedersen O. Cargo ships of Northern Europe AD 800-1300/Conference on Waterfront Archaeology in North European Towns. No. 2 (ed. A. Herteig). Bergen, 1985.
3. Crumlin-Pedersen, 1981 Crumlin-Pedersen O. Viking shipbuilding and seamanship // Proceedings of Eight Viking Congress 1977 (ed. H. Bekker-Nielsen et al.). Odense, 1981.
4. Король Д. О. Формування язичницького світогляду давніх германців (спроба етно-хронологічної реконструкції) /Наукові записки НаУКМА. Т. 18: Теорія та історія культури. 2000. С. 46–55.
5. Hastrup K. Culture and history in Old Russian Iceland. Oxford, 1985. 285 p.
6. Gwyn Jones. A History of the Vikings. Oxford University Press, 1968.
7. Andersen KE På sporet af vikingerne / København, 2000.
8. Clarke, Ambrosiani, 1995 Clarke H., Ambrosiani B. Towns in The Viking Age. London, 1995. 207 p.

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ПАДІННЯ ПЕРШОГО БОЛГАРСЬКОГО ЦАРСТВА В ІСТОРІЇ ЄВРОПИ

Соловій Петро,

здобувач вищої освіти першого рівня
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: solovipetro333@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**
доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Падіння Першого Болгарського царства у 1018 (971) р. стало однією з найважливіших подій для середньовічної Європи. Це не лише завершило цілу епоху в історії Балкан, а й започаткувало глибокі зміни в регіоні. Дослідження причин та наслідків цих подій дозволить краще зрозуміти механізми занепаду державності, роль зовнішніх імперій, зокрема Візантії, а також значення релігійного та культурного чинника у збереженні національної ідентичності.

Актуальністю теми є недостатня увага до історії Болгарії в українському науковому просторі. Попри появу окремих праць, як книга «Сестра моя, Софія», інтерес до болгарської тематики залишається порівняно обмеженим. Вивчення історії Першого Болгарського царства, причин і наслідків його падіння, дозволяє краще зрозуміти історію регіону.

Метою дослідження є проаналізувати причинно-наслідкові зв'язки падіння Першого Болгарського царства, особливу роль Візантійської імперії, як основної причини падіння Болгарії та наслідки цього процесу, значення для геополітичних, релігійних та культурних змін в Європі. У праці розглянуто феодално-економічну кризу; політичну нестабільність, як серію внутрішніх конфліктів; вплив богомільської єресі; Ромейську «інтригу» та дипломатію; військово-адміністративні зміни й нестабільність у Римській імперії після завоювання Болгарії; закріплення болгарської православної церкви як збереження болгарської ідентичності; посилення Угорщини та підйом Сербії, як наслідки падіння Першого Болгарського царства.

Однією з основних причин падіння Першого Болгарського царства, на нашу думку, стали феодално-економічні кризи, які загострилися внаслідок низки взаємопов'язаних чинників. Ймовірно, основним рушієм

цього процесу була феодалізація, яка розпочалася ще в VII ст., а після офіційного запровадження християнства у 864 р. значно прискорилося. Хоча на початку феодалізація і не сприяла кризам, а навпаки - зміцненню влади ханів та збільшення військового потенціалу країни, та в довготривалій перспективі це сприяло зміцненню позицій саме бояр і церкви. Саме ці верстви, як можна припустити, почали активно втручатися у державну політику.

Соціальна структура теж зазнала значних змін. Спочатку вона складалася з вільних селян, рабів та аристократів. Однак, після появи великого землеволодіння вплив останніх значно зріз. Хани почали роздавали землі разом з людьми, які на них проживали, що призвело до перетворення селян у кріпаків. Саме це, вважаємо, суттєво сприяло загостренню криз. Передусім, призвело до зниження мобільності робочої сили: селяни втрачали право залишати землю, що обмежувало гнучкість господарства та унеможливлювало ефективне перерозподілення праці між регіонами. Крім того, кріпаки не мали особистої зацікавленості в підвищенні продуктивності, адже результати їхньої праці здебільшого діставалися феодалам.

Прийнятий ханом Крумом (802–814) «Закон судним людям» [6], що регулював правопорядок та визначав жорсткі покарання за порушення закону фактично закріпив феодалізм у країні. Хоча цей кодекс не стверджував безпосередньо кріпацтво, сприяв зміцненню державного контролю над підданими. Важливо зазначити, що в цей період Болгарія залишалась здебільшого язичницькою державою, а релігійне питання почало відігравати дедалі вагомішу роль у внутрішній політиці. Згодом, після християнізації країни за князя Бориса I, «Закон судним людям» [6] та подібні правові акти використовувалися як інструмент не лише політичного, а й релігійного тиску, що дозволяло карати язичників, еретиків та опонентів нової віри. Це підкріплювало позиції християнського духовенства, яке, разом із боярством, почало зосереджувати у своїх руках значні земельні володіння.

Надалі концентрація земель у руках бояр та монастирів призведе до політичної децентралізації, що послабило центральну владу царя та загострить внутрішні конфлікти, водночас, дозволило формуванню локальних осередків влади, які в деяких регіонах сприяли економічному розвитку та зміцненню місцевого самоврядування. Однак, цей процес також ускладнив централізоване управління державою, що зробить її вразливою до зовнішніх загроз.

Водночас, варто розглянути, що феодалізація загалом була політичним процесом, який мав опосередкований вплив на феодално-економічні кризи, але у поєднанні з постійними війнами все ж відіграла свою роль. Основним же чинником економічного занепаду все ж стали постійні конфлікти з Ромейською імперією, мадярами, печенігами та русинами.

Вони сприяли спустошенню поселень, руйнування посівів та ремісничих центрів. Хоча військові перемоги царя Симеона (893–927) сприяли економічному розвитку країни, були недовготривалими і вже після його смерті країна залишилась у руїнах. Часті мобілізації, спричинені гострою потребою в живій силі, призводили до скорочення працездатного населення, а конфлікти з Візантією послаблювали торговельні можливості країни, що негативно впливало на сільське господарство та економіку в цілому. Виснажені війнами феодали були змушені підвищувати податки та вводити нові повинності, що посилювало соціальні невдоволення [4]. Особливого удару економіці Болгарії завдали мадяри, захопивши важливі соляні родовища та торгові шляхи у Паннонії та Трансильванії.

На тлі економічних криз загострилися соціальні протиріччя, які призвели до народних повстань та поширення богомільської єресі. Це спричинялося, насамперед, тим, що народ не був вороже налаштований до аристократії та розчарувався з новою політикою ханів, які тепер, у ролі царів, сміливо наслідували імперську політику Нового Риму. Болгарські священики, неодмінно від грецького духовенства, в очах народу були ледачими, корумпованими і в невеликій мірі освіченіші, ніж паства.

У цьому контексті особливої популярності серед пригноблених селян набуло богомільство. Основною його ідеєю стала дуалістична концепція, згідно з якою увесь світ є боротьбою двох начал – Бога, що уособлює сили добра та його сина Сатаніїла, що уособлює зло. Богомили вважали, що світ створений Сатаною і все матеріальне є проявами зла. Вони заперечували світську владу та засуджували церковну ієрархію [5]. Хоча слід зазначити, що письмових джерел чи беззаперечних доказів про те, що богомили відкрито виступали проти царської влади або організовували збройні повстання, немає. Їх рух, вочевидь, мав духовно-опозиційний характер, спрямований на моральне заперечення державного й церковного порядку. Однак, саме їх релігійні догми могли слугувати духовним підґрунтям для поширення ідеї непокори та опору – особливо серед селянства, яке найбільше страждало від гніту.

Незважаючи на всі внутрішні причини занепаду – феодално-економічні кризи, соціальні протиріччя, внутрішню децентралізацію, богомільство, вважаємо, що все ж вирішальну роль у падінні Першого Болгарського царства відіграла Ромейська імперія. Саме імперська дипломатія, підкупи, змови, використання релігійного та військового впливу, підривали могутність Болгарського царства. Тонкості «Імперської політики» не мали меж, як химерний лабіринт підземних тунелів Константинополя, які ховають безліч секретів від зайвих очей.

Одним із прикладів імперської стратегії став випадок у 895 році, коли візантійський імператор Лев IV Мудрий доручив Никиті Склеру переконати мадярських вождів – Арпада і Курсона, напасти на Болгарію.

Він навіть надав їм кораблі для переправи через Істр (Дунай). На що і угорці з радістю погодилися, відчуваючи тиск від диких племен – печенігів. Водночас з цим до Болгарії були відправленні візантійські послы. Після низки поразок та наступів, мадяри рушили на захід. У результаті цього в 895 р. Болгарія втратила майже половину своєї землі – Трансильванію та Паннонію.

Ще один із випадків імперської підступності – події після нищівної поразки Ромеїв у битві при Ахелої в 917 р. Імператриця відправила посольства до сербського князя Петра (892–917), намагаючись його переконати, що Болгарія становить загрозу для всіх балканських народів і запропонувала йому підтримку. Переконаний Петро вирішив атакувати Болгарію з тилу, сподіваючись у такий спосіб послабити Симеона I. Його ініціатива закінчилася поразкою та їх підкоренням, але вона кардинально змінила політику князівства та принесла більше проблем, ніж користі (Особливо хорватська кампанія).

Після смерті Симеона царство вже не могло чинити спротив, цар був мертвий, а його імперія – труп, стерв'ятники, яким годуватимуться. Амбітного і могутнього правителя змінив на троні його старший син Петро (927–965), правління якого знаменує захід сонця над Болгарським царством. Саме з його правління всі накопичені раніше чинники впливаються в один. Під його керівництвом країна стала ареною для внутрішніх сварок і змов, де навіть молодші брати царя не цуралися брати участь у боротьбі за владу. Після повстання 931 р. Сербія вирвалася із складу Болгарії, а через три роки територією країни пройшли угорці, що воювали з Візантією, залишаючи після себе тільки руїни та смерть [1].

Однак, пропри поширену думку про слабкість Петра I, варто визнати, що після смерті батька він успадкував зруйновану війнами економіку та виснажене царство, яке потребувало миру, хоча аристократія не поділяла його прагнень. Він зміг домовитися про мир із Ромеями, одружившись з внучкою імператора Романа I Лакапіна (920–944 або 945) Марії. Однак, цей союз не зміцнив позиції Болгарії, а навпаки посилив візантійський вплив у країні.

Таким чином, Болгарія жила чотири десятиліття у цій болісній пародії на мир. Уже після смерті дружини, войовничі бояри все ж змогли переконати Петра, щодо конфлікту з Ромеями та вимогу данини. Відповідь Імперії не змусила себе довго чекати, цього разу вона скористалася непрямою агресією: до Києва був відправлений Калокір, який шляхом підкупів та лестощів зміг переконати Святослава здійснити похід на Болгарію. Цей похід став катастрофою для країни, оскільки Русь-Україна змогла скористатися внутрішньою слабкістю царства та захопити майже всю Мезію, що сильно вдарило по здоров'ю царя. Виснажений Петро I зрікається трону на користь сина Бориса II, однак це вже немало ніякого значення, адже доля Болгарії була визначена зовнішніми силами.

Хоча тимчасова облога Києва ненадовго врятувала Болгарію. Однак, вже після смерті княгині Ольги, Святослав розпочав новий військовий похід. На цей раз Святослав не тільки зміг взяти Преслав, але й захопив у полон царя Бориса II та всю його родину. Такий розвиток подій викликав серйозне занепокоєння у Візантії, розпочалася нова війна. Для Болгарії вона обернулася повним занепадом. Втовлені від нескінченних конфліктів, болгари зрештою прийняли ту саму долю, яку їм так довго насаджував Константинополь: вони були завойовані степовими варварами. Відтепер їхня країна перетворилася на поле бою між чужинцями та імперськими силами і незалежно від того, хто переможе, шлях до відновлення болгарської незалежності залишається закритим [1].

Зрештою, Ромейська імперія здобула перемогу над Святославом. Спочатку її війська захопили Преслав разом із болгарським царем Борисом II (969–977), а згодом і розгромили руське військо, фактично встановивши повний контроль над Болгарією. Ця перемога не лише зміцнила вплив імперії на Балканах, а й остаточно підірвала владу Святослава в цьому регіоні, змусивши його відступити. Хоча у світовій історії падіння Болгарії пов'язують з 1018 р., однак варто врахувати, що війна царя Самуїла проти Ромеїв почалася вже після смерті імператора Іоанна Цимісхія (969–976), що дозволяє трактувати її як повстання, а не як повноцінну війну між двома імперіями.

Після остаточного підкорення Болгарії Ромейською імперією імператор Василій II Болгаробієць, прагнучи уникнути нових повстань, запровадив доволі м'яку адміністративну політику. Він адаптував болгарські державні структури до візантійських норм. На території колишнього Болгарського царства виникло три феми – Болгарія, Македонія та Парістріон. Управління ними здійснювалося стратегами – військовими губернаторами, яких призначав Константинополь.

Ще одним важливим наслідком падіння Першого Болгарського царства стали «Грамоти візантійського імператора Василя II», за якими Болгарська православна церква стала автономією у лонах Нового Риму. Згідно з цими грамотами Охрид було проголошено центром архієпископства, а болгарського патріарха перетворено на архієпископа всієї Болгарії (Охрид), він зберігав церковні юрисдикції на всій території колишнього царства, а також здійснював перерозподіл єпископств [7].

На нашу думку, саме збереження автономного статусу Болгарської православної церкви після падіння Першого царства стало одним із найважливіших чинників, який дозволив болгарам зберегти свою національну ідентичність у період римського панування. У той час, коли політична незалежність була втрачена, саме церква залишалася носієм національної пам'яті, традицій та культури.

Незважаючи на спроби імперії інтегрувати болгарське населення, опір проти ромейського панування не вщухав. Перші осередки невдоволення виникли після смерті Василя II у 1025 р., а сама імперська політика стала жорсткішою. Наймасштабнішим проявом спротиву стало повстання Петра Деляна у 1040–1041 рр. Петро, який проголосив себе сином Романа, онуком царя Самуїла, закликав болгар до боротьби за відновлення незалежності. Його військо швидко охопило значну частину Західної Болгарії, народ який страждав від візантійського панування з радістю підтримав Петра. Повстанці не тільки зуміли розгромити кілька ромейських загонів, а й взяти в осаду Салоніки. Однак, військові поразки та внутрішня недовіра серед Деляна та Алусіна, призвела до осліплення Петра Деляна та придушення повстання імперськими силами [2].

Хоча це повстання і не сильно залучило імперські сили, але посіяло зерна нестабільності в імперії. Вважаємо, саме цим і скористалися сельджуки, починаючи серію військових конфліктів проти Нового Риму. Поразка в битві при Манцикерті та повстання Георгія Войтеха у 1071 році ще більше послабило авторитет імператора та почало нову епоху у Ромейській імперії (конфлікти з Румським султанатом).

Після падіння Першого Болгарського царства геополітика на Балканах зазнала значних змін. Сербія, яка завжди знаходилася у тіні Болгарії вийшла на передній план. Ще у середині XI ст. Сербія намагалася утвердити свою незалежність, але її спроби завершувалися поразкою. Однак, справжній прорив у витисненні Ромеїв на Балканах відбувся у XII ст. при правлінні Стефана Немані, який зміцнив Сербію вже як незалежну державу, що у майбутньому привиде до значного занепаду імперії Ромеїв. Зі свого боку, Угорщина також скористалася падінням Болгарії для зміцнення своїх позицій у Центрально-Східній Європі. Угорське королівство, що переважно зберігало нейтральну політику щодо Балкан, тепер було зацікавлене в активній ролі на півострові. Особливо важливою було економічне значення Дунаю, над яким угорські королі намагалися взяти контроль.

Висновки. У результаті дослідження можна стверджувати, що падіння Першого Болгарського царства стало важливою віхою в історії Європи, яка спричинила численні геополітичні, релігійні та культурні зміни. Основною причиною цього процесу стала Ромейська імперія, яка завдяки своїй політиці змогла не тільки послабити Болгарію, а і підкорити її. Стратегічні невдачі, внутрішні конфлікти та економічні кризи, які були спричинені постійними війнами та феодальним гнітом призвели до утворення богомільства та внутрішніх протиріч у країні, чим скористалася Візантія, використовуючи князя Святослава у завоюванні Болгарського царства.

З іншого боку, наслідки падіння Болгарії не обмежувалися лише змінами в межах колишнього царства. Болгарія була інтегрована у

візантійську адміністративну систему, хоча і зберегла старі порядки, а болгарська церква змогла зберегти свою автономію та підтримати національну єдність. Щодо геополітики, то болгарські повстання посіяли зерна нестабільності у Римській імперії, а Сербія та Угорщина змогли скористатися падінням Болгарії та внутрішніми проблемами у Візантії для посилення свого впливу на Балканах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рунсіман Стівен. Історія Першого Болгарського царства. Софія, 1993.
2. Скіліца Іоанн. Хроніка Іоанна Скіліци. Ред. Джон Вортлі. Нью-Йорк, 2010.
3. <https://bulgarianhistory.org/padaneto-na-purvoto-bulgarska-tzarstvo/>
4. Ласінська М. Ю. Історія слов'янських народів у період середньовіччя. Миколаїв, 2017.
5. Бесіда проти новоз'явленої богомілької єресі. Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян. Давня доба, Середньовіччя. Київ, 2011.
6. Закон судний людям. Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян. Давня доба, Середньовіччя. Київ, 2011.
7. Грамоти візантійського імператора Василя II. Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян. Давня доба, Середньовіччя. Київ, 2011.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ В КОНТЕКСТІ КОНТРЕФОРМАЦІЇ

Данилюк Уляна,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: ulanadaniluk47@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**

кандидат історичних наук, доцент,

кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Контрреформація була значущим етапом в історії католицької церкви, що виникла у відповідь на протестантську реформу, яка розпочалася в 1517 р. з публікації «95 тез» Мартином Лютером. Протестантизм поставив під сумнів багато основ католицької віри та практики, зокрема, авторитет папи, роль священників, догмат про виправдання вірою та інші церковні обряди. Цей рух призвів до глибоких релігійних та політичних змін, які охопили Європу, і викликали серйозні конфлікти, що призвели до релігійних війн та соціальних потрясінь. З метою відновлення авторитету католицької церкви, боротьби з протестантизмом та запобігання його поширенню, у середині XVI ст. починається контрреформація. Цей рух став реакцією на загрозу, яку протестантизм становив для католицької церкви. Він не лише передбачав догматичні та церковні реформи, але й орієнтувався на зміцнення позицій церкви через політичні, соціальні та освітні ініціативи [2, с. 12–15].

Католицька церква, зі своїм численним духовенством і величезним впливом на політичне та культурне життя Європи, спочатку намагалася зберегти традиційний порядок і подолати зростаючий вплив протестантизму. Однак незважаючи на спроби реформ всередині церкви до початку XVI ст., таких як намагання «нових обрядових» течій чи покращення церковного управління, католицька церква не змогла запобігти поширенню ідей Лютера, Кальвіна та інших протестантських лідерів. На фоні політичної нестабільності, економічних і соціальних змін, протестантизм знайшов підтримку серед великих частин європейських народів, зокрема в Німеччині, Швейцарії, Англії та Франції. Кілька правителів вирішили підтримати нові протестантські рухи, що призвело до численних політичних і релігійних розбіжностей.

Контрреформація, однак, стала відповіддю на ці виклики. Вона не обмежувалася лише релігійними заходами, але також включала в себе розбудову нових організацій, таких як Орден єзуїтів, створення нових церковних догматів, ініціативи для очищення церкви від корупції та боротьбу з протестантськими поглядами. Цей період став визначальним для подальшого розвитку католицької церкви в Європі і її впливу на світову історію [6].

Таким чином, контрреформація була не лише релігійним, а й соціально-політичним рухом, що мав на меті зміцнення католицької церкви та її ролі у світі, і саме в цьому контексті діяльність Ордену єзуїтів набуває особливого значення [3, с. 173–185].

Орден єзуїтів, офіційно відомий як Товариство Ісуса, був заснований в 1534 р. св. Ігнатієм Лойолою, вихідцем із Басконії, і групою його учнів у Парижі. Ігнатій Лойола, колишній військовий офіцер, пережив духовне переродження після важкого поранення під час боїв. Під час одужання він присвятив себе духовному життю та роздумам над духовними питаннями. Це призвело його до заснування нового чернечого ордену, спрямованого на відновлення духовної дисципліни та боротьбу з протестантизмом [5, с. 23].

У 1534 р., разом з п'ятьма іншими студентами, серед яких були Франциск Ксаверій, П'єр Фавр та Аліваро Лопес, Лойола прийняв чернечі обітниця, і вони разом вирішили заснувати Товариство Ісуса. Протягом наступних кількох років вони отримали схвалення від Папи Павла III, і 1540 року папською буллою була офіційно затверджена організація, яка стала відома як Орден єзуїтів [4, с. 241–276].

Основною метою Ордену єзуїтів було служіння католицькій церкві та боротьба з поширенням протестантизму через духовну освіту, місіонерську діяльність і відновлення церковних обрядів. Єзуїти поставили перед собою завдання активно захищати католицьку віру, поширювати її ідей серед народів, а також допомагати людям досягати спасіння через особисту духовну відданість і практику. Ігнатій Лойола, як засновник Ордену, розробив особливі духовні принципи, які стали основою для його діяльності. Одним із центральних моментів був метод духовних вправ, який Лойола описав у книзі, що стала основою для духовної освіти. Цей метод допомагав людям здійснювати глибокі роздуми про своє життя, а також вчити дисципліни й відданості волі Божій. Крім того, єзуїти повинні були бути слухняними папі, готовими виконувати його накази і служити католицькій церкві без особистих амбіцій [5, с. 221–228].

Принципи Ордену включали обітницю слухняності, зокрема єзуїти повинні були бути абсолютно слухняними папі та виконувати його накази, зокрема у важливих місіях. Також вони розбудовували школи і

університети, а також провадили активну місіонерську діяльність для поширення католицької віри. Створювали умови для глибокої духовної практики, надання духовних порад і допомоги віруючим [6].

Після офіційного заснування Орден почав активно розширювати свою діяльність. Єзуїти започаткували численні освітні установи, створюючи школи, колегії, а згодом і університети. За кілька десятиліть їхні навчальні заклади стали одними з найвідоміших у Європі. Окрім освітньої діяльності, єзуїти активно працювали в місіонерських кампаніях в Америці, Азії та Африці, сприяючи поширенню католицизму в нових регіонах. Орден єзуїтів також активно долучався до боротьби з протестантизмом, зокрема, за допомогою проповідей, дебатов та публікацій, покликаних підтримувати католицьку доктрину і заперечувати реформаційні ідеї. Вони організовували «контрреформаційні» рухи, спрямовані на відновлення впливу католицької церкви в Європі, і створили багатий літературний спадок, що підтримував традиційні католицькі догмати. Крім того, єзуїти брали активну участь у політичному житті, допомагаючи королям і папам, виступаючи дипломатами і радниками, часто визначаючи політичні курси держав, зокрема в Іспанії та Франції. Вони прагнули інтегруватися в суспільство та мати вплив не лише на релігійне, а й на політичне життя [4, с. 241–276].

До кінця XVI ст. Орден єзуїтів став однією з найбільш впливових та організованих релігійних організацій у католицькому світі, активно сприяючи зміцненню позицій католицизму в умовах контрреформації [1, с. 8].

З самого початку єзуїти взяли на себе завдання зміцнити католицизм, спростовувати протестантські доктрини та активно працювати над духовним відновленням церкви. Однією з головних задач єзуїтів у контексті контрреформації була боротьба за відновлення авторитету католицької церкви серед віруючих. Після того як протестантизм поширився по Європі, виникла загроза розколу церкви та політичної нестабільності, що поставило під питання не тільки духовний, але й соціальний лад у багатьох європейських державах. Єзуїти мали на меті не тільки захистити католицькі догмати, але й відновити моральну та духовну чистоту церкви, боротьба з корупцією серед священства була невід'ємною частиною цієї місії [6].

Єзуїти активно боролися з протестантизмом, використовуючи широкий спектр методів – від інтелектуальної боротьби до реальної місіонерської діяльності. Вони організовували публічні диспути, теологічні дебати і писали трактати, в яких спростовували основні пункти протестантської теології, особливо ті, що стосувалися питання спасіння, авторитету папи, значення церкви і обрядів. Крім того, єзуїти працювали як проповідники, регулярно проводячи релігійні кампанії, зокрема в тих

регіонах, де протестантизм вже мав великий вплив, такі як Німеччина, Франція і Швейцарія. Проповідь та навчання стали основними інструментами для повернення вірян до католицької церкви [5, с. 221–228].

Пропагандистська діяльність єзуїтів мала величезний вплив на освітні, культурні та політичні процеси в Європі. Завдяки своїм школам, університетам і навчальним закладам, єзуїти змогли не тільки підтримати католицьке навчання, але й домогтися значних результатів у поширенні католицької доктрини серед нових поколінь. Створюючи освітні установи, єзуїти не тільки давали людям знання, але й формували їхній світогляд, готуючи нове покоління священиків, науковців та інтелектуалів, які б підтримували традиційну католицьку віру в умовах протестантської загрози. Вони впроваджували новітні методи навчання, включаючи класичні дисципліни, риторику, логіку та філософію, що дозволяло студентам не лише розвивати інтелектуальні здібності, але й засвоювати католицькі принципи [7].

Окрім своєї діяльності в Європі, єзуїти також стали одними з перших місіонерів, що активно поширювали католицьку віру в нових територіях, зокрема в Латинській Америці, Азії та Африці. Вони здійснювали місіонерські подорожі до Японії, Китаю, Індії та Бразилії, де з великим успіхом вели місіонерську діяльність серед місцевих народів. Єзуїти не просто поширювали католицькі догмати, але й адаптували їх до місцевих культурних особливостей, що дозволяло їм знаходити спільну мову з народами, які приймали християнство. Це стало можливим завдяки тому, що єзуїти, в першу чергу, були не лише релігійними діячами, але й дослідниками, етнографами та культурними діячами. Їхня діяльність була спрямована на те, щоб зробити католицизм зрозумілим і прийнятним для різних народів, інтегруючи віру з місцевими традиціями і світоглядом. Своєю місіонерською діяльністю єзуїти не тільки сприяли розповсюдженню католицької віри, але й зміцнювали позиції католицизму в європейських колоніях. Вони також допомогли створити численні освітні і культурні центри в Латинській Америці та Азії, що згодом стали важливими осередками католицької думки і науки. Єзуїти навчали місцеве населення, а також допомагали формувати нові соціальні структури, які базувалися на католицьких принципах [3, с. 173–185].

Таким чином, роль єзуїтів у контрреформації була багатогранною. Вони активно боролися з протестантизмом, поширюючи католицькі догмати та зберігаючи церковну єдність через освіту, пропаганду та місіонерську діяльність. Завдяки їхній інтелектуальній, релігійній та освітній діяльності католицька церква змогла зберегти своє значення в Європі та поширити свій вплив далеко за її межі [2, с. 12–15].

Єзуїти зіграли важливу роль у взаємодії з папством і католицькими монархами, що було центральним аспектом їх діяльності у контексті релігійної боротьби часів контрреформації. Завдяки своїй глибокій відданості папі та церкві, єзуїти стали важливими радниками та дипломатами для папи і католицьких правителів. Вони працювали в тісній співпраці з католицькими монархами, такими як король Іспанії Філіп II, що дозволяло їм впливати на політичні рішення в Європі. Папство, в свою чергу, бачило в Ордені єзуїтів потужну підтримку в боротьбі з протестантизмом, що розповсюджувався по Європі. Єзуїти отримали папське благословення та підтримку, завдяки чому могли ефективно діяти на різних фронтах – від релігійної пропаганди до інтелектуальної боротьби з протестантами. Взаємодія з королівськими дворами також була важливою для Ордену, оскільки вони сприяли зміцненню католицької влади в країнах, де протестантизм був популярним, таких як Німеччина, Англія та Франція. Єзуїти були не лише релігійними наставниками, а й політичними радниками, і часто брали участь у вирішенні важливих політичних питань, допомагаючи формувати католицькі альянси [3, с. 173–185].

Єзуїти стали одними з головних оборонців католицької віри в умовах активної пропаганди протестантизму, що отримував дедалі більше прихильників у Європі. Тому вони активно використовували різноманітні методи боротьби з протестантами, зокрема через релігійні диспути, публікації та проповідницьку діяльність. Вони писали численні трактати, які спростовували протестантські доктрини, зокрема ті, що стосувалися питання спасіння, авторитету папи та важливості обрядів. Крім того, єзуїти організовували релігійні диспути, де обговорювались суперечності між католицизмом і протестантизмом. Єзуїти також застосовували методи впливу через освіту, засновуючи школи та університети, де вони навчали молодь католицьким доктринам, створюючи інтелектуальний щит проти протестантської пропаганди. Вони вели місіонерську діяльність, особливо в країнах, де протестантизм був уже поширений, наприклад, в Німеччині та Англії. Єзуїти вміло використовували свою освітню платформу для формування позитивного іміджу католицизму і боротьби з протестантизмом на рівні культури та ідей [2, с. 12–15].

Важливим аспектом діяльності єзуїтів було їхнє активне втручання в політичні та релігійні конфлікти, які переживала Європа в період контрреформації. Єзуїти, завдяки своїй політичній близькості до католицьких правителів, відігравали важливу роль у формуванні політики католицьких монархів у боротьбі з протестантськими рухами. Вони брали участь у вирішенні ключових політичних питань, таких як релігійні війни в Німеччині, Франції та Іспанії, що стали важливими етапами боротьби католицизму з протестантизмом. Єзуїти допомагали створювати антипротестантські коаліції, виступаючи як посередники між папством і

світською владою, і надаючи релігійні аргументи для політичних рішень. Вони також активно брали участь у реформах в католицьких країнах, у тому числі в Іспанії, Франції та Португалії, намагаючись відновити католицьку дисципліну, що було необхідно для зміцнення авторитету церкви. Їхня роль у політичних конфліктах була настільки важливою, що багато європейських монархів довіряли єзуїтам навіть питання національної політики [4, с. 241–276].

Єзуїти залишили глибокий відбиток у розвитку католицької церкви та європейської культури. Вони стали основними носіями католицької освіти, засновуючи численні школи, колегії та університети, що стали осередками католицької наукової та культурної діяльності. Їхні навчальні заклади були зразками для інших релігійних орденів, а також стали важливими центрами для підготовки духовенства та інтелектуалів. Єзуїти також зробили значний внесок у науку, особливо в галузях філософії, теології, астрономії та математики. Вони займалися не тільки освітою, але й науковими дослідженнями, що допомогло розвинути наукову думку в Європі, зокрема в умовах суворих обмежень католицької інквізиції. Їхній внесок у культурний розвиток Європи є незаперечним, оскільки багато єзуїтських учених стали основоположниками нових напрямків у науці та мистецтві [7].

Висновки. Після періоду контрреформації Орден єзуїтів продовжував свій розвиток, зберігаючи свою важливу роль у католицькому світі. Попри тимчасову заборону Ордену в XVIII ст. (відомий період розпуску Ордену в 1773 р.), єзуїти повернулися до активної діяльності в кінці XIX ст. і в XX ст. знову стали впливовими в релігійних та освітніх колах. Діяльність Ордену єзуїтів в контексті контрреформації є важливим етапом в історії католицької церкви та Європи загалом. Єзуїти не лише стали основними оборонцями католицької віри в умовах протестантської революції, але й відіграли ключову роль у відновленні авторитету церкви через освіту, пропаганду та інтелектуальну боротьбу. Їхня взаємодія з папством, католицькими монархами та королівськими дворами дозволила створити сильний фронт проти протестантизму, а численні навчальні заклади, створені єзуїтами, стали осередками католицької наукової і культурної діяльності.

Єзуїти також стали важливими гравцями в політичних та релігійних конфліктах Європи, що допомогло зміцнити позиції католицизму в багатьох регіонах, де протестантизм набував популярності. Їхня місіонерська діяльність не обмежувалась Європою – вони активно поширювали католицьку віру на нових територіях, зокрема в Латинській Америці, Азії та Африці, що сприяло зростанню впливу католицької церкви за межами Європи.

Спадщина Ордену єзуїтів значна: вони зробили вагомий внесок у розвиток католицької церкви, науки та європейської культури, що визначало їхню роль у суспільному та релігійному житті впродовж століть. Навіть після розпуску Ордену в XVIII ст., єзуїти відновили свою діяльність у XIX і XX ст., зберігши свій вплив у сучасному світі через навчальні заклади, соціальні ініціативи та релігійну діяльність.

Таким чином, роль Ордену єзуїтів у контрреформації була багатогранною та надзвичайно впливовою, і їхній внесок у католицьку церкву та європейську культуру продовжує бути актуальним до сьогодні. Їхня діяльність нагадує про важливість освіти, культури та інтелектуального підходу у релігійній і культурній діяльності, що є важливим уроком для сучасних релігійних і культурних ініціатив.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. / Львів. Свічадо. 2005. 340 с.
2. Басенко Р. Каузальні концепти поширення ордену єзуїтів у ранньомодерній Україні Другі Череванівські читання: зб. ст. за матеріалами II Всеукр. наук. конф., 30–31 жовт. 2013 р. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2013. С. 283–288.
3. Ферков, О. В. Місіонерська діяльність ордену єзуїтів (товариство Ісуса) у володіннях окатоличених аристократів північно-східної Угорщини у XVII ст. / Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Історія / відп. за вип. Н. П. Керецман. Ужгород: Говерла, 2019. Вип. 1 (40). С. 173–185.
4. Папазова А.В. Релігійно-освітня діяльність ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2008. 347 с.
5. Лом'є Ш. Історія ордену єзуїтів [Текст] / пер. з фр. В. М. Шевченко; наук. ред. В. М. Попович. Київ: Наукова думка, 2007. 292 с.
6. Вознюк О. Місія Єзуїтів. Початок історії Христорождественського монастиря. (дата звернення 21.07.2016). URL: <https://www.starodavnij-volodymyr.com.ua/history/353-msya-yezuyiv-pochatok-storyi-hristorozhdestvenskogo-monastirya.html>
7. Ферков О. Ліквідація Ордену Єзуїтів (товариства Ісуса) та її наслідки для Ужгородського єзуїтського колегіуму (дата звернення 14.05. 2022). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/46970/1/%D0%9B%D0%86%D0%9A%D0%92%D0%86%D0%94%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%20%D0%9E%D0%A0%D0%94%D0%95%D0%9D%D0%A3%20%D0%84%D0%97%D0%A3%D0%87%D0%A2%D0%86%D0%92.pdf>

ФІЛОСОФІЯ ХРИСТА ЕРАЗМА РОТЕРДАМСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ХРИСТИЯНСЬКОГО ГУМАНІЗМУ: ВПЛИВ НА РЕЛІГІЙНУ ДУМКУ XVI СТ.

Ковтунович Марія,

здобувачка вищої освіти першого рівня

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: masha.kvt22@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**

кандидат історичних наук, доцент

кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Другим етапом розвитку гуманізму в Західній культурі після середньовічної теоцентричної моделі стає епоха Відродження, в якій вагоме місце почав відігравати християнський гуманізм. Ця інтелектуальна течія була зумовлена перетином сутності людського буття через призму античного гуманізму з глибинними засадами християнської духовної традиції. Основою християнського гуманізму є христоцентрична антропологія – осмислення людської особистості як морально автономної істоти, здатної до свідомого вибору, пізнання істини та духовного самовдосконалення, що в свою чергу інтегрувало античні ідеали з християнською концепцією людини як образу Божого.

Гуманістичний християнський підхід, що виступав у вигляді спротиву формалізованому та догматичному вченню, сформував інтелектуальне середовище для розвитку майбутніх теологічних концепцій, які в подальшому стали основою для багатьох протестантських ідей. Зокрема цей вплив прослідковується у вченні Мартіна Лютера, Жана Кальвіна, Томаса Мора та ін.

Основоположником інтелектуальної течії християнського гуманізму, видатним мислителем та просвітителем Ренесансу став нідерландський гуманіст Еразм Ротердамський. Визначний лідер духовно-інтелектуальної освіти, корифей європейського Відродження «муж незрівнянний», *princeps humanistarum* («князь гуманістів») – всі ці звання підкреслюють його провідну роль у розвитку гуманістичної думки в тогочасній Європі [1].

Аналізуючи розвиток гуманістичних ідей Еразма Ротердамського варто зацентрувати на історичному контексті, соціокультурних та

політичних умовах самої епохи Відродження, адже саме вони визначали їх зміст та спрямування. Загострення політичних і соціально-релігійних конфліктів, розширення горизонтів мислення європейців, розгортання народних рухів в тій чи іншій мірі впливали на характер гуманістичних засад та на їх подальше поширення в європейському інтелектуальному середовищі.

Прослідковуючи інтелектуальне становлення та джерельну базу ідей Ротердамського варто враховувати те, що формування світогляду Герхарда Герхардса (справжнє ім'я гуманіста) відбувалось на основі синтезу багатовекторних ідейних підґрунть: релігійних практик «братів спільного життя» (1476–1493 pp.), морально-аскетичного вчення *devotio moderna* («нового благочестя»), поглиблене вивчення античної спадщини, ідей оксфордського, гуртка інтелектуалів (Дж. Колет, Т. Мор, У. Лілі...), настанов Ж.Вітрієра та в майбутньому розробки власної етичної концепції [3].

Центральною складовою релігійно-філософського світогляду Герхарда Герхардса стала розробка новаторської концепції філософії Христа, яка в подальшому набула значення програми духовного відродження, протиставленої формалізму церковного світогляду. Характерними рисами для доктрини Еразма стали христоцентричність, антисхоластичне спрямування, низька оцінка зовнішніх атрибутів віри – церемоніалу, обрядів, паломництва тощо [3].

Концепція філософії Христа уособлює собою гуманістичний підхід до християнства чи схоластичного догматизму, його переосмислення в контексті особистісного вдосконалення людини через приклад наслідування Христа.

Перше трактування релігійно-філософської доктрини Ротердамського полягає в радикальному перегляді традиційного християнства, яке на думку Еразма потерпало від зайвого догматизму та ритуальності, через призму гуманістичної фільтрації, в якій головний акцент повинне здобути моральне вчення Ісуса. Фактично, це підхід, що відходить від догматичної схоластики та загальноприйнятої церковної ієрархії, зосереджуючись на доступних, моральних принципах.

Християнство в подібній інтерпретації видозмінюється в систему, орієнтовану на внутрішній моралі особистості. Філософія Христа заперечує надмірну обрядовість та складність церковних інституцій, пропонуючи власний «шлях до спасіння» – заснований на щоденній практиці доброчесності, зокрема на прикладі наслідування Христа у щоденному житті [4].

В другому трактуванні Еразм Ротердамський вбачав можливість подолання кризи католицизму у спосіб спрощення християнства до його ранніх основ, поверненні до вчень «отців церкви»- Августина Блаженного, Ієроніма, Орігена. Гуманіст аргументовував перевагу таких

підходів тим, що А. Блаженний заклав підвалини західної християнської культурної традиції, Оріген заснував біблійну філологію, а Ієронім в свою чергу переклав текст Біблії з грецької та гебрейської мов на тогочасну латину, не відходячи від активної культури, не сприймаючи її ворожнечо чи упереджено, на відміну від католицької церкви. На думку мислителя засновники церкви володіли навичками «ретельно досліджувати наявний сенс» Святого Пимання, переходячи «від букви до тайнства», відчуттєвого до раціонального, від складного до простого». Зокрема, саме антропологічні положення Орігена лягли в основу моральної доктрини Ротердамського [5].

Третє трактування Герхарда полягало в зумовленій необхідності на зміну «старому» прочитанню Біблії, започаткувати нове прочитання – звільнене від буквального тлумачення. Гуманіст вважав, що дослівне розуміння біблійних образів спотворює їх глибокий сенс – натомість пропонував глибше, алегоричне та символічне осмислення текстів. В центрі інтерпретації, на думку Еразма, повинна поставати не чудесність євангельських оповідей, а моральна сутність учіння Христа. Сама постать Христа для мислителя постає виключно історичною, якій він вбачав зразок наслідування для християн.

Ротердамський, як головний ідеолог християнського гуманізму прагнув через свій інтелектуальний вплив реформувати не лише католицьку церкву, а мислив дедалі ширше – над реформуванням соціальних та культурних основ суспільства свого часу [6].

Концепція християнської моральності була спрямована на відновлення духовних принципів через самопізнання, освіту та моральну відповідальність, що повинна була стати запорукою очищення суспільства від деградації, викликаної загалом церковними вадами. У цьому контексті гуманіст відкидав як крайнощі католицької ортодоксії, так і радикальних реформаторських рухів, натомість пропонуючи власний поміркований шлях до духовного відродження суспільства. Критичну позицію щодо католицької церкви гуманіст зображує в описі власних спостережень під час «відвідин» Риму (1506–1509) – надмірне багатство папського двору, несумісний мілітаризм Папи Юлія II, моральна деградація суспільства свідчили загалом про глибоку кризу авторитетності церкви. Зокрема, Еразму також присвоюють авторство написання анонімного памфлету «Юліус, котрому заборонено вхід у небесні ворота» («Julius Exclusus»), аргументуючи це тим, що Ротердамський вбачав у вищеназваних проявах тогочасного суспільства несумісність зі скромністю, бідністю євангельських проповідників та самого Христа [7].

Концептуальні основи філософії Еразма були реалізовані в численних працях, які мали на меті не лише інтелектуально обґрунтувати його

переконавання, але й здійснити практичний вплив на розвиток духовної культури Європи, із закликами до морального очищення та інтелектуального прогресу в суспільстві.

Першою ґрунтовною працею Еразма Ротердамського, була «Зброя християнського воїна» або «Енхіридіон», саме в якій було викладено головні ідеї «філософії Христа» й програмні положення «християнського гуманізму». Автор припускав, що християнство може бути визначене як «усе те справжнє, з чим ти коли-небудь стикався», де «справжнє» та «істинне» трактуються через призму мудрості та доброчесності, а не через схоластичні спекуляції, містичні практики чи обрядову форму. Така концептуалізація дозволяла розглядати християнство не лише в межах католицької церкви, а й як універсальний моральний та духовний принцип, який охоплює ширший контекст людської спільноти, поширюючись як у просторі, так і в часі [4].

«З речей одні перебувають у нашій владі, інші – поза нашою владою» [4]. Справжня сутність християнства полягає не в зовнішніх обрядах чи церковних догмах (які певною мірою «поза нашою владою» в плані їхньої абсолютної контрольованості), а у внутрішній мудрості та доброчесності, які є сферою нашої власної волі та зусиль.

Філософ вважав, що формування моральної свідомості на основах християнсько-гуманістичних принципах зможе стати своєрідним урегулюванням не лише особистісних, а й суспільно-політичних проблем. «Виховання християнського воїна» – політико-філософський твір, що став своєрідною концептуальною основою цієї гармонізації суспільних відносин. Еразм вірив, що трансформація індивідуальної свідомості через засвоєння християнських чеснот, таких як милосердя, справедливість, любов до ближнього, та гуманістичних ідеалів, як повага до гідності людини, свободи та рівності, здатна нівелювати гостроту соціальних та політичних протиріч. Вбачав вирішення суспільно-політичних проблем через постать «християнськості» державця, його вірності етичним нормам християнського віровчення». Християнин не той, хто окроплений, але той, хто переймається любов'ю до Христа, вправляється у благочестивих справах» [8].

Еразм Ротердамський започаткував свою літературну діяльність, прагнучи повернутися до античних витоків, що, в свою чергу, дозволяло йому здійснити своєрідний синтез між класичним і християнським гуманізмом. Його творчість, зокрема в контексті ренесансного осмислення античної спадщини, відкривала нові горизонти для розвитку християнської думки. В своїх надбаннях гуманіст висвітлював античну спадщину не як протиставлення християнським уявленням, а як моральну авторитетність, чий ідеї здатні до об'єднання та доповнення євангельських вчень. Міркування про вплив античних мислителів на духовне зростання людини знайшло своє відображення у «Домашніх бесідах» (лат. *Colloquia*

familiaria). Центральною думкою цього діалогу є утвердження глибокого зв'язку між ідеалами доброчесності, притаманними Сократу, Цицерону, Плутарху, Катону та Вергілію, та основами християнської моралі. Символічним завершенням дискусії став вислів : «Святий Сократ, моли Бога про нас!» як уособлення ідеології oikoumenic – «ідеології всехристиянської єдності» в сучасному розумінні цього терміну [9].

Обґрунтування природної соціальної залежності людства простежується в іншому політичному трактаті Гергарда – «Скарзі миру» (лат. Querela Pacis), як в потребі консолідації зусиль з метою створення умов захисту та забезпечення людської життєдіяльності. Фактично це означало те, що мир і злагода є не лише особливостями людської природи, а й повинні диктуватись спільною релігією – християнством.

«Те, що християнам зручно називати Церквою, чому іншому вона навчає, як не єдності? Але що спільного між війною і Церквою ? Церква прославляє злагоду, а війна є наслідком розбрату ...» [10, с. 115].

Одним із визначальних аспектів гуманістичного руху епохи Відродження стало не лише захоплення античною мудрістю та піднесення гідності людини, але й гостре засудження невігластва, хибних уявлень, забобонів та марновірства, які гуманісти влучно окреслювали словом «чернь». Критика часто була спрямована на неосвіченість панівних верств, особливо духовенства, чие невігластво, на думку гуманіста, становило серйозну загрозу для істинного розуміння християнства та розвитку суспільства.

Саме ця боротьба проти інтелектуальної та духовної темряви є важливим аспектом гуманістичного світогляду, яскраво відображеним у творчості Еразма Роттердамського, і головним творчим надбанням Еразма в цьому спрямуванні стала його безсмертна сатира «Похвала Глупоті».

Невігластво церковних служителів, яке проявлялось передусім у їхній неосвідченості піддавалось жорсткій критиці у розділі LIV «Іноки та монахи». «По-перше, вони переконані, що найвища благочестивість полягає в утриманні від усіх наук, отже, краще зовсім не знати грамоти. Потім, читаючи в церквах вісячими голосами... незрозумілі їм псалми, переконані, що насолоджують цим святих... своїм брудом, невіглаством, брутальністю та безсоромністю такі милі люди уподібнюються апостолам» [6, с. 198].

Учні-теологи, богослови, «...оточені, мов військовим строєм, магістральними дефініціями, конклюдіями, королларіями неспроможні говорити правильною мовою, схоласти, що розмірковують над тонкощами теології, поняттями, сутністю форм, тощо, «... які ніхто не може розрізнити простим оком», сперечаються:» Коли саме відбулося це божественне народження? Чи є синівство Христа одноразовим чи

багаторазовим? Чи міг Бог перетворитися на жінку, диявола, віслюка, гарбуз чи камінь» – цю галерею лженауковців веде за собою Глупота [6, с. 193].

У «Похвалі Глупоті» Еразм Роттердамський, говорячи вустами самої Глупоти, гостро піддає критиці панівні кола тогочасного суспільства – дворянство та знать. Він викриває їхній паразитичний спосіб життя, ненаситну жадібність, надмірну розніженість та безглузде марнотратство. Особливо в'їдливо звучить його критика щодо їхнього культу предків, коли знать, не маючи власних чеснот, вихваляється портретами та родовідними деревами. «Підраховують прадідів і прашчурів, хоча самі недалеко відійшли від безсловесних бовванів» [6, с. 178].

Праці Дезидерія, позначені та полемічним пафосом, ініціювали критичне переосмислення патристичної спадщини та догматичних засад католицизму, водночас артикулюючи етичні засади, що ґрунтувалися на раціональному тлумаченні євангельських принципів, тим самим в подальшому закладаючи інтелектуальні передумови для майбутньої Реформації.

Ренесансний гуманізм беззаперечно прискорив процес апогею утвердження «нового благочестя» у Західному релігійному житті, передусім у напрямку індивідуалізації та автономізації. Критичний переклад грецького тексту Нового заповіту на латинську мову, здійснений Герхардом у 1519 р. сприяв розвитку реформаційного процесу у вигляді більш точного, грамотно оформленого (на відміну від Вульгати) основного документу християнства. Християнський гуманізм у інтерпретації Еразма безпосередньо вплинув на появу релігійних реформаторських рухів, таких як протестантизм, які були засновані саме на принципах особистої віри, прямого доступу до текстів і відповідальності індивіда перед Богом.

Концептуальність та видавнича діяльність нідерландського гуманіста істотно вплинули на лідера німецької Реформації Мартіна Лютера, знайшли відображення в діяльності Ф. Меланхтона, Ульріха фон Гуттена та ін. Попри значний вплив ідей Еразма Роттердамського на провідних діячів Реформації, сам він залишався прихильником поміркованої позиції, яка відкидала крайнощі як католицької ортодоксії, так і радикальних реформаторських рухів, намагаючись знайти шлях до реформування церкви через розумне та поступове удосконалення. Прийнята позиція поміркованості Еразмом призвела до концептуальних розбіжностей з Мартіном Лютером, адже останній був прихильником радикальних церковних трансформацій та загалом зречення від католицької ортодоксії.

Переосмислення їхніх позицій полягає в тому, що Еразм уособлював шлях поступових, інтелектуальних та внутрішніх змін, спрямованих на реформу «зсередини», тоді як Лютер представляв шлях радикальних, доктринальних та інституційних змін, спрямованих на реформу «ззовні».

«Людські справи для нього варті більше ніж божественні» – цією фразою Лютер стверджував, що для Еразма важливішими були розум, мораль і культура, ніж духовна істина, одкровення й благодать. Це коротко виражає головну ідеологічну відмінність між ними: Еразм – за розум, Лютер – за віру [11].

Висновки. Таким чином, філософія Христа Еразма Роттердамського стала ядром християнського гуманізму XVI ст., ставши основою гуманістичного переосмислення, змістивши акцент із церковної догми на етику, освіту та внутрішню віру. У контексті конфлікту між традицією та новими течіями, Еразм запропонував третій шлях – християнський розум як основу духовного оновлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Год Н. В. Північне відродження і гуманізм Еразма Роттердамського. *Історична пам'ять*, 2009. № 1. С. 113–120.
2. Год Б. В., Год Н. В. Релігійний чинник протестних рухів у Європі I XVI–XVII століть. *Історична пам'ять*, 2014. № 30–31. С. 138–146.
3. Stefan Zweig. Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam. URL: <http://https://ia801402.us.archive.org/11/items/in.ernet.dli.2015.166216/2015.166216.Triumph-Und-Tragik-Des-Erasmus-Von-Rotterdam.pdf> (дата звернення 09.04.2025).
4. Desiderius Erasmus. The Manual of a Christian Knight. URL: <https://i.twirpx.link/file/3693105/> (дата звернення 09.04.2025).
5. Opera Omnia Desiderii Erasmi – Erasmus, Opera Omnia. URL: https://brill.com/display/serial/ASD?srsId=AfmBOorvFy9DgkZyR38tHRHbKme_InTnqEyQDqOcdV6EpBBh4CB7CxtX (дата звернення 09.04.2025).
6. Роттердамський Е. Похвала Глупоті. Домашні бесіди. Київ: Основи, 1993. 319 с.
7. Julius Excluded hom Heaven. Erasmus. URL: <https://www.tamaqua.k12.pa.us/cms/lib/PA01000119/Centricity/Domain/119/Julius%20Excluded%20From%20Heaven%20bY%20Erasmus.pdf> (дата звернення 09.04.2025).
8. GIDEON DAVID HAGSTOTZ, PH.D. & HILDA BOETTCHER HAGSTOTZ, PH.D. HEROES OF THE REFORMATION. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.christianityaustralia.org/reads/Heroes-Reformation.pdf&ved=2ahUKEwjNhNPHmdIMaxWWLBAlHWp_PRgQFnoECAsQAQ&sqi=2&u sg=AOvVaw3ZAhmMDFLdLW6Mk4eBcTV4 (дата звернення 09.04.2025).
9. Desiderii Erasmi Roterodami. Colloquia familiaria. URL: <https://archive.org/details/erasmvs-desiderius-colloquia-familiaria-et-encomium-moriae/page/n3/mode/2up> (дата звернення 09.04.2025).
10. The Complaint of Peace. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/erasmus-the-complaint-of-peace> (дата звернення 07.04.2025).
11. Erasmus von Rotterdam. THE EPISTLES OF ERASMUS. URL: <https://archive.org/details/epistolae01plinuoft/page/n9/mode/2up> (дата звернення 09.04.2025).
12. Год Н. В. Еразм Роттердамський – «Вольтер XVI століття». *Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія та археологія*, 2011. Вип. 19. С. 100–106.
13. Мельник Л. М., Грек І. М. Проблема війни і миру у філософській спадщині Еразма Роттердамського. *Філософія в сучасному науковому та соціально-політичному дискурсах*. матеріали доп. та вист. IV всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю 16–17 листоп. 2023 року. Вінниця : ТВОРИ, 2024. С. 117–120.

14. Год Б. В., Год Н. В. Екуменічна ідея у творчості Еразма Роттердамського. *Історична пам'ять*, 2011. №1. С. 77–86.

15. Год Н. Еразм Роттердамський і рух за оновлення католицької церкви в XVI столітті. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 2011. Вип. 106. С. 13–16.

ДИСКУРС ПРО ІСТОРИЧНІСТЬ ТРОТИ САЛЕРНСЬКОЇ

Дзюбановська Евеліна,
здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Образ Троти Салернської – однієї з найвідоміших, хоч і суперечливих, постатей в історії Середньовіччя – продовжує викликати дискусії серед науковців. Троту традиційно асоціюють із Салернською медичною школою, яка була унікальним культурним і медичним явищем XI–XII століть. Її трактати, зокрема «Хвороби жінок», «Лікування жінок» та «Жіноча косметика», упродовж століть мали значний вплив на європейську медицину, особливо у сфері жіночого здоров'я. Проте питання автентичності цих текстів та особистості їх авторки досі залишаються відкритими.

Актуальність цього дослідження зумовлена потребою критично переосмислити популяризований образ Троти як першої жінки-професора медицини, з урахуванням сучасних досліджень з медієвістики та історії медицини. Зокрема, в українському науковому та культурному просторі ця постать залишається маловідомою, що сприяє поширенню історичних міфів.

Мета цієї статті – проаналізувати сучасний науковий дискурс навколо Троти Салернської, простежити трансформацію її образу від середньовічних згадок до феміністичних інтерпретацій XX ст., а також виявити причини виникнення та стійкості її міфологізованої репрезентації.

Трота Салернська, начебто жила наприкінці XI – на початку XII ст. Найвідоміші праці, приписувані їй: «Хвороби жінок», «Лікування жінок» і «Жіноча косметика». У кінці XIII ст. вони були об'єднані в збірку «Тротула». До цього вони поширювалися анонімно всією Європою. Трота також начебто доповнила енциклопедію медичних знань, написавши працю «Про лікування хвороб». Її текст було опубліковано окремо в трактаті «Практична медицина за Тротулою» [3; 4]. Варто уточнити, що «Тротула» – це саме назва книги, а Трота – жіноче ім'я.

Історичність постаті Троти Салернської довгі століття вважалася беззаперечною. На «Тротулу» посилалося чимало середньовічних лікарів та науковців.

У середньовічній медичній традиції існування Троти Салернської, як і її авторство «Тротули», не ставилося під сумнів. На неї посилалися авторитетні вчені свого часу. Зокрема, Гільберт Англійський у своєму *Compendium Medicinae* (бл. 1230) цитує «Тротулу» в розділах, присвячених жіночим хворобам [5]. Він, та інші автори мимоволі заклали підґрунтя для формування міфу про Троту як авторитетну жінку-лікарку Середньовіччя.

Згодом на формування цього міфологізованого образу вплинули ренесансні філологічні правки, націоналістичні тенденції ранньомодерної доби та феміністичні інтерпретації XIX–XX ст. [1].

Міф про Троту як першу жінку-професорку Салернського університету виник у 1681 р., коли Антоніо Мацца у своїй праці «*Historiarum Epitome de rebus salernitanis*» («Епітома історій Салерно») стверджував, що Тротула мала кафедру в Університеті Салерно, де вона працювала з іншими жінками. Однак, на рубежі XI–XII ст., коли начебто жила Трота, Університету Салерно ще не існувало, що спростовує твердження Мацци. Невідомо, чи Антоніо Мацца збрехав свідомо, чи щиро вірив у те, про що писав. Однак можна припускати, що за його твердженням про Троту як жінку-професорку стояли патріотичні почуття. До цього, у Падуї, Єлена Корнаро стала першою жінкою, що отримала ступінь доктора філософії. Вірогідно, Мацца намагався надати пальму першості у підготовці жінок-професорів своєму рідному Салерно.

Авторкою сучасного міфу про Троту можна вважати президентку Американської асоціації жінок-лікарів Кейт Кемпбелл Герд-Мід. Хоча назвати її феміністкою було б некоректно, її погляди вочевидь вплинули на її спробу дослідити особу Троти. Її праці 1930 і 1938 рр. підштовхнули багатьох дослідників до вивчення особи Троти Салернської. Сама Мід описує її як «найвидатнішу жінку-лікаря Середньовіччя, що несе ніжний жіночий відбиток на кожній сторінці». У широких колах схожа думка побутує і досі.

Однак підхід Кейт Кемпбелл Герд-Мід від самого початку був хибним. Герд-Мід, будучи жінкою-лікаркою, можливо, мала особисте бажання знайти видатну попередницю в історії медицини. Вона не проводила глибокого аналізу першоджерел, ігноруючи незручні для себе докази.

Міф про Троту як першу жінку-професора і геніального медика епохи середньовіччя поставили під сумнів Чарльз та Доротей Сінгер. У своїй праці *Sudhoff Festschrift* (1924) вони припустили, що трактати Тротули насправді були написані чоловіком, Тротом [1]. Такий розрив із традицією викликав бурхливі суперечки в науковій спільноті, які не втихають і досі.

Сьогодні серед істориків-медієвістів прийнято вважати, що Троти, швидше за все, ніколи не існувало, або ж її роль була набагато меншою, ніж прийнято вважати, і вона була лише однією з багатьох лікарів-«емпіриків» й не мала академічної кар'єри.

Факт існування «цілительок з Салерно» (*Mulieres Salernitane*) є беззаперечним. Однак немає відомостей про те, що вони писали медичні книги або займали кафедри в університеті. Можливо, серед них була жінка, що стала прототипом для Тротули, якою ми знаємо її в масовій культурі.

Історія Салернської медичної школи є на кілька століть давнішою, ніж історія Салернського медичного університету. Репутація тамтешніх лікарів поширилася південною Європою ще в X–XI ст. Достеменно невідомо, за яких обставин вона виникла. Згідно з популярною гіпотезою, її засновниками були ченці з монастиря Монте-Казино, де медицина не лише практикувалася, але й викладалася. Значну роль у розвитку Салернської школи відіграло вдаль розташування на межі «Сходу» та «Заходу». Тут виник симбіоз грецької, арабської, єврейської та римської культур. У школі панувала толерантна атмосфера, саме тому «цілительки з Салерно» могли присвятити себе вивченню медицини. Припускається, що їх було близько двадцяти. Вірогідно, серед них була і Трота, або хтось, хто став її прототипом.

Відомо, що ці жінки використовували рослини для лікування хвороб. Також вони опікувалися іншими жінками, яким через тогочасні упередження та брак знань про жіночу анатомію не могли допомогти лікарі-чоловіки. Та не існує жодних доказів того, що хтось із «цілительок з Салерно» мав академічну кар'єру. Натомість, їх можна віднести до «емпіриків», які, на відміну від «методиків», зосереджувалися на експериментальних дослідженнях та практичному застосуванні знань, здобутих на власному досвіді. Написання трактатів не було характерним для представників цього напрямку медицини у середньовіччі.

Сьогодні вважається, що «Тротула» має компіляторний характер і була створена на основі праць різних анонімних авторів із півдня Європи. Трактат «Про лікування жінок» є єдиною працею, що містить посилання на «цілительок з Салерно» і Троту, зокрема. А трактат «Про лікування жіночих хвороб» – єдиний, що містить посилання на античних авторів. Праця «Про косметику» взагалі зосереджується лише на косметичних засобах і порадах щодо гігієни. Різниця між ними надто значна, щоб приписувати одному автору. Крім того, палеографічний аналіз дозволяє датувати їх рубежем XII–XIII ст., а Трота начебто жила у кінці XI ст. – на початку XII ст. Таким чином, вона не могла бути авторкою цих текстів. Джон Фредерік Бентон (1931–1988 рр.) вважав, що ці праці належать чоловікам-анонімам. А назва «Тротула» мала надати об'єднаному

трактату автентичності та авторитету, адже Трота було доволі поширеним іменем у середньовічній Італії, яке часто асоціювалося з повитухами.

Не можна повністю спростувати думку, що у Салерно XI–XII ст. мешкала жінка-«емпірик» на ім'я Трота, яка могла надихнути анонімних авторів. Сальваторе Де Ренці (1800–1872 рр.) – італійський лікар та історик медицини, вважав, що Трота дійсно існувала і була заміжня за іншим лікарем – Іоанном Платеарієм I, з яким мала двох синів – теж лікарів. Він також припускав, що до сучасності зберігся лише фрагмент праць, написаних Тротою, а більшість її клінічних та медичних текстів втрачено. Американська дослідниця історії медицини Моніка Гелен Грін спростовує його теорію про сімейні зв'язки Троти, адже про Троту, «цілительку з Салерно», відомо надто мало, аби робити подібні припущення. Однак, вона висунула гіпотезу, згідно з якою рукописи «*Practica secundum Trotam*» («Практична медицина за Тротою») та «*De aegritudinum curatione*» («Лікування хвороб») можуть бути оригінальними фрагментами втраченої праці Троти [2; 3].

Висновки. Аналіз наявних джерел і сучасних наукових інтерпретацій дозволяє зробити кілька важливих висновків. По-перше, образ Троти Салернської не має достатньо історичних підтверджень і, вірогідно, є результатом пізніших інтерпретацій або компіляцій. Наразі неможливо ні спростувати, ні довести факт існування Троти Салернської. Враховуючи поширеність імені Трота в той час, можливо, жінка з таким ім'ям дійсно займалася медициною. По-друге, «Тротула» як збірник трактатів, швидше за все, виник як прагнення надати автентичності оригінальним текстам і не належить авторству жінки-медика, хоч анонімні автори могли частково надихатися «цілительками з Салерно». По-третє, пізніші ренесансні, модерні та феміністичні переосмислення особи Троти свідчать про потребу у створенні жіночих символів в історії медицини, навіть ціною міфологізації, що є свідченням необхідності подальшого глибокого вивчення історії жіноцтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bayon H. P. (1940). *Trotula and the Ladies of Salerno: A Contribution to the Knowledge of the Transition between Ancient and Mediæval Physick* (Abridged).
2. Gül Ö. (2023). Trotula, The First Female Physician of Europe: A Historiographical Debate. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 13(2), 314–324.
3. Green M. H. (2008). Who/What Is «Trotula»?
4. Green M. H. (1996). The development of the Trotula. *Revue d'histoire des textes*, 26 (1996), 119–203.
5. Handerson H. E. *Gilbertus Anglicus, medicine, of the thirteenth century*. Cleveland : O., Pub. posthumously for private distribution by the Cleveland medical library association, 1918. 77 p.

ПОРОХ: ЙОГО ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПЕРШІ ЗАСТОСУВАННЯ

Нестер Ярослав,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: yroslavnester07@gmail.com

Науковий керівник: **Кіцак Володимир,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології та
допоміжних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Порох, або чорний порох, є однією з найвпливовіших хімічних сумішей в історії людства. Його поява стала революційною подією, яка докорінно змінила хід воєн, розвиток технологій і навіть соціальні структури. Порох сприяв переходу від традиційної холодної зброї до вогнепальної, забезпечив нові способи інженерних рішень у будівництві, гірництві, а згодом – у промисловості. У цьому розділі розглянемо обставини виникнення пороху, історичний контекст його відкриття, перші рецепти та етапи вдосконалення, а також поширення по світу.

1. Винайдення пороху в Китаї. Винахід пороху відноситься до IX ст., і перші згадки про нього знайдено в Китаї. Китайські алхіміки, працюючи над пошуком еліксиру безсмертя, використовували широкий спектр хімічних речовин. Однією з них була селітра (нітрат калію), яку вважали компонентом для продовження життя. Під час змішування селітри з сіркою та деревним вугіллям у певних пропорціях, алхіміки помітили дивовижний ефект – суміш могла вибухати при контакті з вогнем. Відтак, було зроблено один із найвеличніших винаходів у історії людства.

Один із найдавніших письмових описів вибухової суміші міститься в китайському медичному трактаті «Чжень юань мяо дао яо люе» (真元妙道要略) [1]. У текстах X ст., як-от у військовому трактаті «Уцзін цзуньяо» (1044 р.) [2], вже згадуються рецепти різних порохових сумішей, описуються «вогняні стріли», «порохові бомби», «димові гранати» та інші пристрої.

Цікаво, що спочатку порох не використовували для знищення ворогів. Його застосовували у ритуальних обрядах, як складову феєрверків, а також як засіб боротьби з злими духами. Лише згодом його військовий

потенціал почали усвідомлювати китайські військові стратеги. Уже до XI століття порох починають активно використовувати у військовій техніці, зокрема для створення вогнеметів та гранат.

2. Перші рецепти та їх удосконалення.

Рецептура перших порохових сумішей зазнавала постійних змін. Основними компонентами були: селітра – забезпечує доступ кисню для реакції та сірка – сприяє горінню і знижує температуру запалення і деревне вугілля – паливо, яке підтримує реакцію.

У китайських рецептах зустрічаються пропорції від 50 до 75 % селітри, 15–25 % вугілля і 10–15 % сірки. Залежно від співвідношення, порох міг бути придатним для димових ефектів, вибухів або підпалювання.

Удосконалення рецептури велося шляхом проб і помилок. Іноді додавали й інші інгредієнти – шовк, солі, масла, для покращення горіння чи стабільності суміші.

Уже в часи династії Сун (960–1279 рр.) з'являються перші згадки про застосування пороху в оборонних і наступальних цілях. Військові трактати того часу детально описують, як виготовляти «вогняні списи», «димові кулі», «вогняні палиці» та навіть зародки вогнепальної зброї.

Перші пристрої, що використовували порох.

2.1. Феєрверки (IX–X ст.). У Китаї порох спершу використовували в релігійних обрядах і святкуваннях. Алхіміки створювали феєрверки для відлякування злих духів та демонстрації сили імператорської влади.

2.2. Вогняні стріли (XI ст.). Стріли з пороховими зарядами горіли в польоті або вибухали при ударі. Деякі мали порохові «двигуни», що робило їх прообразом ракет.

2.3. Вогняні списи (XII ст.). Прості трубки з бамбука або металу, які випускали полум'я та дим. Іноді вистрілювали дробом – це перша форма ручної вогнепальної зброї.

2.4. Порохові бомби. Глиняні або металеві ємності, наповнені порохом, які вибухали після підпалу. Використовувалися під час оборони міст.

2.5. Перші гармати (XIII–XIV ст.). Металеві трубки, що стріляли кам'яними або металевими ядрами. Перші зразки – у Китаї (1290 р.), згодом – у Європі (битва при Кресі, 1346 р.) [3].

3. Поширення пороху за межі Китаю.

Поширення пороху відбулося завдяки активним завоюванням монголів у XIII ст. Вони перейняли китайські технології й передали знання про порох арабам і далі – європейцям. Арабські алхіміки, такі як Хасан аль-Раммах, не лише переймали рецепти, але й удосконалювали їх. У його трактатах згадуються бойові ракети, копії порохових гармат та ручної зброї.

До Європи порох потрапив орієнтовно у XIII ст. Перші згадки в європейських джерелах датуються 1240-ми рр. Ймовірно, рецепти були передані через арабських перекладачів або хрестоносців. У XIV столітті

з'являється перша артилерія: вогневі гармати, що стріляли металевими ядрами. Наприклад, під час битви при Кресі (1346 р.) англійці використали примітивні гармати проти французів.

Поступово порох почав використовуватись у всіх провідних державах Європи. Арсенали міст зберігали великі обсяги пороху, а його виробництво стало державною справою. Це спричинило справжню військову революцію, яка зруйнувала феодальні замки і змінила концепцію фортифікації.

4. Відомі алхіміки та вчені, пов'язані з порохом.

Кілька видатних постатей в історії науки пов'язані з дослідженнями пороху:

Роджер Бекон – англійський філософ XIII ст., який описував властивості селітри. У своєму творі «Opus Majus» натякав на можливість вибуху при змішуванні певних речовин [4].

Бертольд Шварц – німецький монах, який, за легендою, незалежно відкрив порох у Європі. Хоча багато фактів сумнівні, його ім'я символізує початок використання пороху в німецьких землях.

Хасан аль-Раммах – арабський вчений XIII ст., який описав рецепти пороху та перші зразки порохової зброї у своєму трактаті «Аль-Фурусія ва аль-Манасиб аль-Харбія».

Ці дослідники відіграли важливу роль у систематизації знань про вибухові речовини та стимулювали розвиток хімії як науки.

5. Цікаві історичні випадки використання пороху.

Порох неодноразово змінював хід історії. Ось кілька знакових прикладів:

Облога Константинополя (1453 р.) – султан Мехмед II застосував величезну порохову гармату, яку створив угорський інженер Урбан. Вона пробила стіни, що століттями вважались неприступними.

Змова пороху в Англії (1605 р.) – група католиків на чолі з Гаєм Фоксом планувала підірвати будівлю англійського парламенту. Змова була викрита, але подія стала символом протесту проти тиранії.

Вибух у московському Кремлі (1812 р.) – при відступі з Москви французька армія підірвала Кремль, використавши величезні запаси пороху. Частина укріплень і церков була знищена.

Будівництво тунелів і залізниць (XIX ст.) – до появи динаміту саме порох використовували для підривання скель. Наприклад, під час будівництва залізниці в Альпах.

Висновки. Порох став винаходом, що вивів людство на новий рівень технічного та військового розвитку. Від феєрверків до гармат, від алхімії до інженерії – ця речовина залишила глибокий слід в історії. Китайські алхіміки, прагнучи знайти засіб безсмертя, створили суміш, яка змінила долю імперій. Порох став основою цілої епохи – епохи вогнепальної зброї,

інженерного підриву та хімічної революції. Його історія свідчить про те, як випадковий науковий експеримент може трансформуватися у глобальний фактор цивілізаційних змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. URL: [https://www.history-science-technology.com/articles/articles%202.html?utm_source=chatgpt.com]
2. URL: [https://afe.easia.columbia.edu/songdynasty-module/tech-gunpowder.html?utm_source=chatgpt.com]
3. URL: https://opentextbooks.clemson.edu/sciencetechnologyandsociety/chapter/gunpowder-in-medieval-china/?utm_source=chatgpt.com]
4. Roger Bacon – «The Opus Majus of Roger Bacon» Видавництво: Oxford: Clarendon Press, Переклад: Robert Belle Burke. 1897. С. 250–253.

НОВА ІСТОРІЯ

ЕВОЛЮЦІЯ УГОРСЬКОГО ПРАВЛІННЯ У ХОРВАТІЇ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Шайда Анастасія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: anastasiianastia28@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвцев Леся,**

доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Хорватія – незалежна країна на півдні Європи. За різними археологічними знахідками та літописами, їхні предки прийшли із західної частини сучасної України та українських Карпат. Формування Хорватської держави – складний і тривалий історичний процес, що відбувався впродовж раннього середньовіччя, переважно між VII і X ст. [3, с. 25]. Виникнення хорватської державності тісно пов'язане з боротьбою за контроль над Балканами, впливом Візантії та Франкської імперії, а також християнізацією слов'янських племен.

За легендою, описаною у візантійському джерелі «Про управління імперією» імператора Костянтина VII Багрянородного (X ст.), хорвати прийшли на Балкани з півночі приблизно в VII ст. Їх запросив візантійський імператор, щоб захистити кордони імперії від аварів [1, с. 34]. У IX ст. відбувалося консолідування хорватських земель. Зростає влада князів – серед них особливо відзначився князь Трпимир I (845–864 рр.). Він вважається фактичним засновником династії Трпимировичів, яка керувала Хорватією упродовж кількох століть. Першим офіційно визнаним королем Хорватії став Томислав I, який у 925 р. був коронований папою римським Іоанном X. Саме з цього моменту Хорватське князівство перетворюється на Хорватське королівство [2, с. 120].

Після смерті Томислава хорватські королі не завжди мали змогу утримувати стабільність. У XI ст. Хорватія переживає періоди внутрішніх чвар і боротьби за трон. У 1102 р. Коломан здійснив похід до Хорватії, де

йому вдалося домовитися з частиною хорватської знаті. Саме внаслідок переговорів і було укладено угоду, яка згодом стала відома як Пакта Конвента.

Підписання Конвенційного пакту між хорватськими племінними керівниками та угорським королем у 1102 р. об'єднало ці дві нації під політичною владою угорського монарха, проте Хорватія змогла частково зберегти свою автономію [3, с. 143]. Договір мав на увазі, що Хорватія і Угорщина управляються одним правителем, як два роздільних королівства. Король зобов'язався не заселяти хорватські землі угорцями, гарантувати самоврядування під управлінням призначеного королем бана і поважати привілеї хорватської знаті [1, с. 112]. Кальман Книжник в тому ж 1102 р. коронувався в Біограді, який був на той час хорватської столицею, як король Угорщини та Хорватії. На перших етапах угорське правління було досить гнучким. Король, як правитель Хорватії, був зобов'язаний поважати її автономію. Але з плином часу рівень втручання угорської корони у внутрішні справи Хорватії поступово зростав. Це особливо проявлялося в централізаційних тенденціях королівської влади в XIII–XIV ст., коли угорські монархи почали активно призначати «своїх» банів і зміцнювати адміністративний контроль.

Попри це, Хорватія змогла частково зберегти окремі елементи державності. Наприклад, Сабор скликався регулярно, а титул хорватського бана не зникав навіть у періоди послаблення автономії. Варто зазначити, що в багатьох випадках хорватська знать підтримувала угорську корону, оскільки співпраця давала їй певні привілеї й захист. Таким чином у 1102 р. Хорватія фактично увійшла до складу Угорського королівства [2, с. 220].

Однією з важливих подій XIII ст. була навала татаро-монголів, які в 1241–1242 рр. дісталися Далматинського узбережжя, завдавши величезної матеріальної шкоди землям, через які пролягав їхній шлях. У 1241 р. після поразки угорських військ у битві при річці Шайо король Бела IV втік на захід, прямуючи через Загреб, де він ненадовго зупинився, після чого рушив до Далмації. Монголи переслідували короля, увійшовши на територію Хорватії. Вони вторглися через території сучасної Славонії та Центральної Хорватії, перетнувши Саву [3, с. 165]. Частина жителів втекла в навколишні ліси та гори. Війська монголів, що склались із кількох тисяч кіннотників, застосовували тактику блискавичних нападів і рухались дуже швидко. Король Бела IV прибув до Спліта, де не затримався, і продовжив втечу до Трогіра. Трогірські мури були укріплені, місто мало обороноздатність. Жителі Трогіра прийняли короля, надали йому притулок. Монголи підійшли до Трогіра, але не змогли взяти місто, оскільки ті мали сильну оборону і доступ до морської допомоги.

Після неуспішної спроби захопити Трогір монголи вирушили на південний схід через Балкани. Вони пройшли через Боснію, частково

зруйнувавши її міста. У Хорватії залишили після себе спустошення. Землеробські райони втратили значну частину населення. Частина шляхти загинула, маєтки були спалені.

У Загребській окрузі після навали залишилося багато зруйнованих садиб, зменшилась кількість оброблюваної землі. Частина населення мігрувала на південь. У містах, таких як Спліт, Трогір і Задар, почалось зведення нових міських мурів. У Спліті будували нові вежі, розширювали ділянки для оборони. У Трогірі після відходу монголів почали зведення нових укріплень навколо порту [4, с. 144].

Королівський двір залишався в Трогірі деякий час. Місто отримало королівські привілеї за підтримку монарха. Угорсько-хорватська влада почала відновлювати зруйновані території шляхом надання земель шляхті, яка могла захистити й обробляти їх. У Славонії було проведено повторний розподіл земель. Частина нових феодалів отримала маєтки, що раніше належали загиблим або вигнаним родам.

У містах після навали поширилися голод і епідемії. Монгольська навала стала причиною тимчасової ізоляції деяких міст, які не могли отримувати продукти та товари з внутрішніх районів. Це викликало здорожчання продовольства. У багатьох містах створювались склади для зберігання зерна й солі. Після навали монголів залишилось багато безлюдних і зруйнованих земель у північній і центральній частині Хорватії [1, с. 170].

А після їхнього відступу угорська влада, зокрема король Бела IV, провів низку реформ – зокрема активізував будівництво кам'яних замків і фортифікацій, що торкнулося і Хорватії. Навала показала вразливість країни та прискорила її централізацію й укріплення. Зовнішньополітичні виклики, такі як та сама монгольська навала 1241–1242 рр., значно вплинули на Хорватію.

У XIV ст., після династичної зміни і приходу Анжуйської династії, угорсько-хорватські зв'язки зміцнилися. Людовик I Великий приділяв значну увагу хорватським справам, але це часто означало посилення королівської влади та послаблення реальної автономії хорватських земель.

Варто окремо згадати і Задарський мир 1358 р., який став важливою віхою в історії угорсько-хорватських взаємин із Венецією. Після успішного військового походу короля Людовика I Великого, Венеційська республіка була змушена підписати мир і передати Угорському королівству більшість Далматинських міст, серед яких – Задар, Спліт, Трогір і Шибеник. Цей договір не лише зміцнив позиції Угорщини на Адріатиці, а й дав можливість Хорватії тимчасово відновити вплив на свої традиційні прибережні землі.

У XV ст. ситуація ускладнилася через посилення турецької загрози. Хорватські собори почали часто звертатися до Риму та імператора

Священної Римської імперії через церковні суперечки, боротьбу за автономію та захист прав церкви. Апеляції до папи римського мали на меті отримати підтримку в конфліктах із місцевими правителями або іншими церковними установами, а також захистити територіальні володіння церкви. Імператор, як захисник церковних прав та гарант правового порядку, також часто ставав арбітром у цих суперечках [2, с. 307]. Ці звернення відображали важливу роль центральної влади у вирішенні локальних церковних і політичних конфліктів. Багато земель залишались незаселеними або малозаселеними.

Хорватія, як прикордонна територія, перетворилася на щит Європи перед Османською імперією. Угорські королі дедалі частіше використовували хорватські землі як військовий форпост, що призвело до поступової мілітаризації регіону.

Битва під Могачем (29 серпня 1526 р.) стала однією з найтрагічніших подій в історії Середньовічної Угорщини та Хорватії. Вона відбулась між військами Османської імперії під проводом султана Сулеймана I Пишного та військами Угорського королівства, яке очолював король Людовик II Ягеллон. Османи вторглися на територію Угорщини з наміром розширити володіння в Центральній Європі. Угорсько-хорватські сили склались приблизно з 25 000 воїнів, включно з хорватськими шляхтичами, які брали участь у битві. Османське військо мало значну чисельну перевагу – понад 60 000 солдатів, включаючи кавалерію, артилерію та яничарів. Через внутрішню дезорганізацію, слабку координацію між загонами та запізнення частини союзницьких військ, угорське військо не змогло ефективно чинити опір. Битва тривала менше двох годин. Османи атакували фланги, використали артилерію та кінноту. Угорсько-хорватські сили були швидко розбиті. Король Людовик II загинув під час втечі – його тіло знайшли у болоті річки Чорна. Загинули й десятки представників хорватської знаті, включно з командувачами і впливовими магнатами. Військо зазнало великих втрат, країна залишилась без монарха і централізованої влади.

Після смерті Людовика II почалась династична криза – трон залишився вакантним [4, с. 189].

Хорватські стани (становий сейм), які зібралися в Цетині (1527), ухвалили рішення визнати Фердинанда Габсбурга новим королем Хорватії. Таке рішення було продиктоване прагненням до безпеки та необхідністю мати сильного союзника в боротьбі з Османською імперією. Фердинанд пообіцяв захищати королівство, гарантувати збереження прав і привілеїв хорватської знаті та фінансувати оборону проти османської загрози.

Цей вибір фактично завершив етап угорського правління у Хорватії, що тривав з 1102 р., коли був укладений Пакта Конвента. З цього моменту Хорватія офіційно увійшла до складу володінь Габсбургів, що означало

новий політичний і адміністративний курс. Хоча Угорщина формально зберігалась як частина Корони Святого Стефана, її території були розділені: частина – під Османами, частина – під Габсбургами, а Трансильванія стала напівнезалежним князівством.

У Хорватії починається новий період: боротьба за виживання на кордоні Османської імперії, формування Військової границі, тісніша інтеграція з австрійською монархією, посилення впливу Відня на внутрішні справи. Угорський період залишив помітний культурний і правовий слід, але політична ініціатива остаточно перейшла до рук Габсбургів.

Тож, угорське правління в Хорватії, що тривало понад чотири століття, було періодом складної взаємодії між двома державними та культурними традиціями. Після укладення Пакта Конвента 1102 р., яким хорватська знать погодилась визнати угорського короля Коломана за свого монарха, Хорватія зберегла певну автономію в рамках особистої унії з Угорщиною [3, с. 94]. Упродовж цього періоду у Хорватії існував окремий бан (намісник короля), зберігались окремі установи, звичаєве право, а також хорватська шляхта мала право брати участь у загальних зборах станів.

Угорське правління сприяло інтеграції Хорватії у середньоевропейський політичний простір. Активно розвивались феодальні відносини, укріплювались замки, формувалась нова соціальна ієрархія, розвивались міста, католицька церква та освіта. Частина хорватської знаті отримувала великі володіння в Угорщині та активно брала участь у політичному житті королівства. Водночас, посилювався вплив угорської культури, мови й правових норм, що викликало періодичне невдоволення серед місцевої еліти, особливо, коли королівська влада нехтувала хорватською автономією.

У XV ст. зростає загроза з боку Османської імперії. Хорватські землі опинились на передовій лінії боротьби з Османами, однак підтримка з боку угорських королів була недостатньою. Це призводило до втрат територій, економічної руїни та зниження довіри до королівської влади [4, с. 189]. Центральна влада, незважаючи на численні обіцянки, не завжди могла надати Хорватії необхідну допомогу, що посилювало кризу у феодальній системі управління.

Битва під Могачем 1526 р. та загибель короля Людовика II стали кульмінацією занепаду Угорського королівства. Це також означало кінець угорського політичного домінування в Хорватії. У відповідь на беззладдя та загрозу з боку Османів, хорватський сейм обрав Фердинанда Габсбурга новим монархом, що започаткувало нову політичну епоху – період Габсбурзького правління. Угорщина була розділена між Османською імперією, Габсбургами та Трансильванією, а Хорватія, опинившись на

межі з Османською державою, стала однією з ключових прикордонних провінцій Священної Римської імперії.

Висновки. Угорське правління залишило в Хорватії значний слід: сформувалась хорватська феодальна еліта, було закладено основи адміністративної структури, відбулась часткова уніфікація права, розвивались контакти з Центральною Європою. Проте, водночас, Хорватія часто виступала як периферійна складова Угорської держави, яка в критичні моменти не отримувала належної підтримки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рудько С. О. Історія Центрально-Східної Європи (кін. XVIII – поч. XXI ст.): Навчально-методичний посібник з курсу. Вид. 2-ге, доповнене. Острогоз, 2010. 220 с.
2. Історія Центрально-Східної Європи / за ред. Леоніда Зашкільняка. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 658 с.
3. Гречило В. А. Хорватія в середньовіччі: між Сходом і Заходом. Львів, 2008. 280 с.
4. Іванчук С. І. Політичні відносини Хорватії та Угорщини в XIII–XVI століттях. Харків, 2010. 260 с.
5. [https://uk.wikipedia.org/wiki/Pacta_conventa_\(%D0%A5%D0%BE%D1%80%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Pacta_conventa_(%D0%A5%D0%BE%D1%80%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%8F))
6. https://www.wikiwand.com/uk/articles/%D0%97%D0%B0%D1%85%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D1%85%D1%96%D0%B4_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B2#google_vignette

ПАРИЗЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1783 РОКУ ТА ЙОГО МІЖНАРОДНЕ ЗНАЧЕННЯ

Сідельник Світлана,

здобувач вищої освіти другого рівня
навчально-наукового інституту історії,
права та міжнародних відносин
Сумського державного
педагогічного університету
імені А.С.Макаренка
e-mail:Sidelnysveta@gmail.com

Науковий керівник: Сокирська Владилена,

доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин
та методики навчання історичних дисциплін
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С.Макаренка

Паризький мирний договір 1783 р. став ключовою подією у завершенні війни за незалежність США та визначив нову геополітичну конфігурацію у Західному світі. Його значення виходить далеко за межі американського контексту – договір мав вплив на перебіг подій у Європі, колоніях, а також став поштовхом до переосмислення концепцій міжнародного права. Слід звернути увагу, що ще на початку 1770-х рр. 13 британських колоній у Північній Америці розпочали боротьбу за незалежність. Причинами цього стали економічні обмеження з боку метрополії, податковий тиск, відсутність політичного представництва у парламенті. Після семи років війни (1775–1783), за активної допомоги Франції, Іспанії та Нідерландів, США здобули перемогу. Так, український історик Ярослав Дашкевич підкреслює, що Американська революція заклала основи «сучасної політичної культури національного самовизначення», що згодом матиме вплив і на українські визвольні рухи [1].

Варто зазначити, що після поразки британців у битві під Йорктауном у жовтні 1781 р. лідери парламенту вирішили припинити наступальні кампанії в Північній Америці на користь іншого, більш обмеженого підходу. Це було викликано розширенням війни за участю Франції, Іспанії та Голландської Республіки. Протягом осені та наступної зими британські колонії в Карибському морі впали під ударами ворожих сил, як і Менорка. Із зростанням влади антивоєнних сил уряд лорда Норта впав наприкінці березня 1782 р., і його замінив уряд на чолі з лордом Рокінгемом [6].

Дізнавшись про падіння уряду Північної Америки, Бенджамін Франклін, американський посол у Парижі, написав Рокінгему, висловлюючи бажання розпочати мирні переговори та розуміючи, що встановлення миру є необхідністю. Рокінгем вирішив скористатися цією

можливістю. Хоча це повністю задовольнило Франкліна та його колег по переговорах Джона Адамса, Генрі Лоренса та Джона Джея, вони дали зрозуміти, що умови союзу Сполучених Штатів із Францією не дозволяли їм укласти мир без схвалення Франції. Просуваючись вперед, британці вирішили, що вони не сприйматимуть незалежність Америки як передумову для початку переговорів [6].

Крім того, представники Франції послали таємного посланника до Лондона, оскільки було кілька питань, у тому числі права на рибальство на Гранд-Бенкс, щодо яких вони не погоджувалися зі своїми американськими союзниками. Іспанці та французи також були стурбовані американським наполяганням на річці Міссісіпі як на західному кордоні. У вересні Джей дізнався про таємну французьку місію та написав Шелберну, аргументовано пояснюючи, чому він не повинен піддаватися впливу французів та іспанців. У той самий період франко-іспанські операції проти Гібралтару не змусили французів почати обговорення шляхів виходу з конфлікту [6].

Однак, небажання пояснювалося їхнім знанням про те, що Франція відчуває певні фінансові труднощі, і стало надією, що військова доля може змінитися. Щоб розпочати процес, Річарда Освальда відправили зустрітися з американцями, а Томаса Гренвіля було направлено розпочати переговори з французами. Оскільки переговори просувалися повільно, Рокінгем помер у липні 1782 р., і лорд Шелберн став головою британського уряду. Хоча британські військові операції почали мати успіх, французи зупинилися на час, оскільки вони співпрацювали з Іспанією, щоб захопити Гібралтар [6].

Залишивши своїх союзників сваритися між собою, американці дізналися про лист, надісланий влітку Джорджу Вашингтону, в якому Шелберн визнав тезу незалежності. Озброївшись цим знанням, вони знову вступили в переговори з Освальдом. Коли питання незалежності було вирішено, вони почали виробляти деталі, які включали питання кордону та обговорення репарацій. Що стосується першого пункту, то американці змогли змусити британців погодитися на кордони, встановлені після Французько-індіанської війни, а не на кордони, встановлені Квебекським актом 1774 р. До кінця листопада обидві сторони склали попередній договір, який базувався на наступних пунктах:

- Велика Британія визнала Тринадцять колоній вільними, суверенними та незалежними державами.
- Кордони Сполучених Штатів будуть такими, як у 1763 р., і простягатимуться на захід до Міссісіпі.
- Сполучені Штати отримають права на риболовлю в Гранд-Бенкс і затоці Святого Лаврентія.
- Усі борги, передбачені договором, мали бути виплачені кредиторам з обох сторін.

- Конгрес Конфедерації рекомендував би кожному законодавчому органу штату забезпечити реституцію майна, відібраного у лоялістів.
- Сполучені Штати запобігатимуть вилученню власності у лоялістів у майбутньому.
- Усіх військовополонених мали звільнити.
- І Сполучені Штати, і Велика Британія мали мати постійний доступ до Міссісіпі.
- Території, захоплені Сполученими Штатами після договору, мали бути повернуті [6].

Ратифікація договору мала відбутися протягом шести місяців після підписання. Після британської допомоги Гібралтару в жовтні французи перестали бути зацікавленими в допомозі іспанцям. У результаті вони були готові прийняти сепаратний англо-американський мир. Переглядаючи договір, вони неохоче прийняли його 30 листопада. Зі схвалення французів 30 листопада американці та Освальд підписали попередній договір. Умови договору спровокували політичну бурю в Британії, де поступка території, відмова від лоялістів і надання прав на риболовлю виявилися особливо непопулярними. Ця негативна реакція змусила Шелберна піти у відставку, і було сформовано новий уряд під керівництвом герцога Портлендського. Замінивши Освальда Девідом Хартлі, Портленд сподівався змінити договір. Це було заблоковано американцями, які наполягали на відсутності змін. У результаті Гартлі та американська делегація підписали Паризький договір 3 вересня 1783 р.

Винесений на розгляд Конгресу Конфедерації в Аннаполісі, штат Меріленд, договір був ратифікований 14 січня 1784 р. Парламент ратифікував договір 9 квітня, а ратифіковані копії документа обмінялися наступного місяця в Парижі. Також 3 вересня Британія підписала окремі договори, що поклали край їхнім конфліктам з Францією, Іспанією та Нідерландською Республікою. Вони значною мірою бачили, що європейські країни обмінювалися колоніальними володіннями з Британією, повертаючи Багамські острови, Гренаду та Монтсеррат, а Флориди передавали Іспанії. Здобутки Франції включали Сенегал, а також гарантовані права на риболовлю на Гранд-Бенкс [6].

Варто зазначити, що Паризький мирний договір 1783 р. став першим в історії випадком, коли метрополія визнавала незалежність колоній шляхом дипломатії, а не лише силового тиску. Однак, цей договір значно послабив Британську імперію, сприяв посиленню тиску Франції та Іспанії в міжнародній політиці, а також стало повштовхом для рухів за незалежність у Латинській Америці.

Однак, слід звернути увагу, що на думку українського дослідника В. Брехуненка, який вважав, що договір мав унікальний формат – він був

«договірною моделлю між імперією та новоствореною республікою, що не мала прецеденту в міжнародному праві того часу» [2].

Водночас, історикиня Наталія Яковенко розглядає цей договір як «маніфест ідеї національного суверенітету», що пізніше знайде відлуння в європейських революціях XIX ст. [3]. Зазначимо, що Паризький мирний договір 1783 р. не тільки на офіційному рівні завершив Війну за незалежність США, а й став важливим етапом в міжнародних відносинах. Він закріпив незалежність новонародженої держави та визначив її територіальні межі, заклавши основу для подальшого розширення Сполучених Штатів на захід. Однак договір не вирішив усіх суперечностей: Велика Британія затримувала виведення своїх військ із низки фортифікацій на північному заході, а також продовжувала втручатися у торгівлю та морське судноплавство США. Це створювало напруження між двома державами, що згодом призвело до нового військового конфлікту – Війни 1812 р.

Висновки. Водночас договір мав ґрунтовний вплив на міжнародну політику, сприяючи поширенню ідей національного суверенітету та самовизначення. Він надихнув визвольні рухи в Латинській Америці та Європі, а також став повштовхом для подальших переговорних процесів між імперіями та новими республіками. Незважаючи на певні недоліки у його виконанні, Паризький договір став символом того, що незалежність можна здобути не лише на полі бою, а й шляхом дипломатії. Його підписання започаткувало новий баланс сил у Західному світі та визначило напрям подальшого розвитку міжнародного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брехуненко В. Імперія та нації: міжнародне право і нові держави в XVIII ст. *Український історичний журнал*. 2018. № 3.
2. Галенко О. Геополітичні уявлення в українській політичній думці XVIII століття. Київ: Темпора, 2010.
3. Дашкевич Я. Історичні передумови формування національної ідентичності. Київ: Либідь, 2001.
4. Українська бібліотека LibreTexts урл: Книга: Історія Сполучених Штатів (1870 р. по теперішній час). URL: <https://ukrayinska.libretexts.org>
5. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 2005. 380 с.
6. Greelane.com – це освітній вебсайт. URL: <https://www.greelane.com>

ТАДЕУШ КОСТЮШКО В ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ

Горбатюк Микола,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
email: mykola.horbatuk@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**
доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Тадеуш Костюшко (1746–1817) – постать, що має надзвичайне значення в історії Польщі та в європейському контексті кінця XVIII ст. Він був не лише видатним військовим, стратегом, героєм двох континентів, але й носієм ідеалів Просвітництва, що поєднав у собі риси політичного мислителя, реформатора та гуманіста.

Його молоді роки припали на складний період для Речі Посполитої. Вже тоді Костюшко спостерігав ознаки занепаду держави: політична роздробленість, зловживання правом *liberum veto*, слабкість монархічної влади, залежність від сусідніх держав – усе це призвело до втрати незалежності. Молодий шляхтич, усвідомлюючи це, прагнув здобути знання, щоб бути корисним своїй батьківщині. Освіта в Кадетському корпусі у Варшаві, а згодом і навчання у Франції, зокрема в Парижі, де він опанував військове мистецтво та ознайомився з ідеями Руссо, Вольтера, Дідро, сформували його світогляд [1, с. 27].

Участь у Війні за незалежність США мала вирішальне значення для становлення Костюшка як лідера. Він не лише воював на боці колоністів, а й здобув повагу американських генералів, включаючи Джорджа Вашингтона. Його бачення політичної свободи не обмежувалося лише формальним проголошенням незалежності. Він був переконаний, що справжня свобода неможлива без соціальної рівності та скасування станових привілеїв. Після війни Костюшко отримав американське громадянство і нагороди, однак не залишився у США, бо його серце належало Польщі [2, с. 63].

Повернення до Польщі збіглося з коротким періодом реформ, кульмінацією яких стало ухвалення Конституції 3 травня 1791 р. Костюшко підтримував цей документ, розглядаючи його як крок до

оновлення Речі Посполитої. Але вже через два роки після Конституції відбувся другий поділ Польщі, що став каталізатором повстання 1794 р.

Акт повстання, оголошений у Кракові, був не просто заклик до зброї – це був політичний маніфест. У своїй промові Костюшко прямо заявив про необхідність ліквідації кріпацтва, підкреслюючи, що без залучення селян неможливо вести ефективну боротьбу. Його «Універсал з Пожегу» (май 1794 року) засвідчив спробу впровадити соціальну реформу: селянам обіцяли особисту свободу та зменшення податків [3, с. 110]. Це був революційний крок, який викликав захоплення в одних і спротив – в інших, особливо в консервативної шляхти.

Під Рацлавицями 4 квітня 1794 р. війська Костюшка здобули яскраву перемогу. Її значення було радше моральним, ніж стратегічним. Участь косиньєрів, селян із косами, увійшла в історію як символ єдності нації. Костюшко нагородив багатьох селян медалями та звертався до них із пошаною, що було рідкістю для того часу [2, с. 75].

Однак зовнішнє переважання Російської імперії, Пруссії та пасивність частини польської еліти призвели до поразки повстання. Після битви під Мацейовіцями Костюшко був узятий у полон. Цей момент у польській історії ознаменував завершення боротьби за незалежність у XVIII ст. – у 1795 р. відбувся третій поділ Речі Посполитої.

Звільнений у 1796 р., Т. Костюшко не припинив свою боротьбу, хоча й уже не зі зброєю в руках. У Франції він відмовився підтримати Наполеона, вважаючи його автократом. Костюшко не визнав створення Герцогства Варшавського – маріонеткової держави під контролем Франції. Він залишався вірним ідеї незалежної та демократичної Польщі [4, с. 200].

Його останні роки пройшли у Швейцарії, де він жив скромно, листувався з діями Європи, писав про ідеї скасування рабства і кріпацтва. Його заповіт, складений у США, наказував звільнити всіх рабів, які перебували у нього у володінні – що свідчить про його послідовність у відстоюванні прав людини.

Сучасне значення постаті Т. Костюшка важко переоцінити. Він став національним героєм не лише Польщі, а й США, Білорусі та Литви. У його честь названо міста, вулиці, школи, а в США – навіть округ у штаті Індіана. Польські історики і досі сперечаються: ким був Костюшко – реалістом чи ідеалістом? Але більшість сходиться в одному – він випередив свій час, а його ідеї надихають і сьогодні.

Висновки. Тадеуш Костюшко був справжнім сином свого часу, але з мисленням, яке випереджало епоху. Він поєднав боротьбу за національну свободу з соціальним визволенням, будучи переконаним, що лише вільне суспільство здатне до справжнього самовизначення. Його діяльність, політична філософія та гуманізм зробили його не просто військовим героєм, а моральним взірцем.

У ХХІ ст., коли Європа знову стикається з викликами авторитаризму та обмеження прав, постать Т. Костюшка є нагадуванням про те, що справжня свобода вимагає не тільки боротьби, але й жертвності, мудрості та довіри до народу. Його спадщина – це не лише минуле, а й виклик для сучасності: чи здатні ми зберегти ідеї, за які він боровся, і втілити їх у життя?

ЛІТЕРАТУРА

1. Butterwick, R. (2012). *The Polish Revolution and the Catholic Church, 1788–1792: A Political History*. Oxford University Press.
2. Storozynski, A. (2009). *The Peasant Prince: Thaddeus Kosciuszko and the Age of Revolution*. St. Martin's Press.
3. Lukowski, J. (2001). *Liberty's Folly: The Polish–Lithuanian Commonwealth in the Eighteenth Century, 1697–1795*. Routledge.
4. Davies, N. (2005). *God's Playground: A History of Poland. Volume 1: The Origins to 1795*. Oxford University Press.
5. Żukowski, A. (2017). *Tadeusz Kościuszko – bohater narodowy trzech narodów*. Białystok: Wydawnictwo UwB.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ У ФРАНЦІЇ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Мішій Іван,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Григорук Наталія,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Велика французька революція стала одним із найбільш значущих зламів в історії Європи, започаткувавши нову епоху політичних змін та утвердження демократичних ідеалів. Вона розпочалася символічною подією – штурмом Бастилії 14 липня 1789 р., однак передумови до революції визрівали задовго до цього дня. Уже 17 червня того ж року представники третього стану проголосили себе Національними зборами, чим фактично започаткували процес демонтажу старого порядку.

Протягом революційного періоду у Франції послідовно змінювалися форми державного правління, від монархічних до республіканських, кожна з яких відповідала конкретному етапу розвитку революційної ситуації. Політична система країни пройшла крізь низку трансформацій: від конституційної монархії Людовика XVI до республіки, через радикальну яacobінську диктатуру, далі – термідоріанський період та встановлення консульської республіки під проводом Наполеона Бонапарта. Завершальним етапом стала проголошена в 1804 р. імперія, що змінила вектор розвитку держави у бік авторитаризму.

Найчастіше політичний процес в революційній Франції розглядають в категоріях політичних режимів, а саме:

- режим першої (конституційної) монархії Людовика XVI Бурбона (1791–1792) на основі конституції 1791 р.;
- режим першої республіки (1792) на основі конституції 1792 р.;
- режим яacobінської (радикально-демократичної) диктатури (1792–1794) без конституційних підстав і без легітимації виборами;
- режим термідоріанської (помірно-демократичної) республіки (1794–1799) на основі конституції 1795 р.;
- режим консульської (авторитарної) республіки Наполеона Бонапарта (1799–1804) на основі Конституції 1799 р.;

Результатом революції стала трансформація республіканської політичної системи в імперську в 1804 р.

Режим першої імперії Наполеона Бонапарта на основі Конституції 1799 р. існував в 1804-1814 рр. і завершився розгромом імперії союзниками антинаполеонівської коаліції, взяттям Парижа, прийняттям нової конституції – конституційної хартії 1814 р. встановила нову політичну систему (точніше повернення країну до старої монархічної політичній системі, але побудованої на більш демократичних засадах) – конституційну монархію [1].

На відміну від Генеральних штатів, більш демократичні Установчі збори мали безстановий характер. У них депутати розділилися на фракції *конституціоналістів* і *республіканців*. Конституціоналісти виступали за збереження, але обмеження влади короля, тобто за *режим конституційної монархії*. Лідерами конституціоналістів були Мірабо і Сієс. В Установчих зборах, які функціонували до прийняття Конституції і саморозпуску 3 вересня 1791 р. більшість мала фракція конституціоналістів. Саме її депутати прийняли такі важливі для подальшого демократичного розвитку країни законодавчі акти, як Декларацію прав людини і громадянина і Конституцію, скасували титули, привілейовані стани, державну регламентацію економічної діяльності, зрівняли податки, провели реформи в області виборчих прав.

У політизації і відомій демократизації французького соціуму велику роль зіграли політичні клуби і суспільства. У Франції в період революції найбільш активні представники нижніх шарів суспільства для отримання інформації та обговорення подій, що відбувалися збиралися в органах місцевого самоврядування – *секціях*. Представники середніх і верхніх, більш освічених верств (ті, кого тоді називали «публіка») могли відвідувати *салони*, *журфікси*, інші приватно організовані збори, черпати необхідну інформацію з *газет*.

Найбільшу популярність здобув *Якобінський клуб*. Він виник на базі клубу депутатів провінції Бретань, організованого для зборів бретонських обранців і їх зустрічей з виборцями, котрі приїжджали в Париж. Розміщувався клуб в бібліотеці монастиря святого Якоба на вулиці Сен-Оноре, недалеко від манежу, де засідали Національні збори. У нього вступив лідер революційної Франції, який нещодавно повернувся з революційної Америки, Лафайет.

Клуб налічував понад 1200 членів. Якобінці встановили зв'язок з іншими клубами і товариствами в провінціях, пересилали туди свої видання, організовували зустрічі як з окремими громадянами, котрі приїжджали з різних регіонів Франції, так і з депутатами, брали і передавали в Національні збори скарги і петиції від виборців і резолюції провінційних зборів. Якобінці організували в провінції більше 150

відділень. У клубу ще не було власного друкованого органу, але його члени і співучасники видавали такі газети, як «Кур'єр» (редактор Горзас), «Революції Франції і Брабанта» (Демулен), «Французький патріот» (Бріссо), «Революції Парижа» (Прюдом) і ін. [2].

Більш ліві, демократичні позиції, ніж навіть революційна буржуазія і дворянство, об'єднані в Якобінському клубі, займав *Клуб кордельєрів*, що виник в квітні 1790 р. і носив офіційну назву «Товариство друзів прав людини і громадянина». Він об'єднував дрібну буржуазію, великих торговців, представників інтелігенції.

Інший радикально лівий так званий «*Соціальний клуб*» і створена на його базі більш широка організація «*Всесвітня федерація друзів істини*» на перший план висував соціальні вимоги. Організаторами соціального клубу були абат К. Фоше і журналіст Н. Бонвіль. Клуб видавав газету «*Залізні вуста*».

Вкрай лівих позицій дотримувалася група, очолювана лікарем, який прийшов в революцію, Ж.-П.Маратом, вони видавали газету «*Друг народу*», навколо якої групувалися *ліві радикали*.

Режим першої (конституційної) монархії.

Після проголошення Конституції 1791 р. Франція формально перетворилася на конституційну монархію. Законодавча влада була передана новоствореним Законодавчим зборам, які склалися з 750 депутатів, обраних активними громадянами – майже 20 % населення. Це стало помітним кроком у бік демократизації державного управління, особливо в порівнянні з іншими європейськими монархіями того часу.

Король Людовик XVI, хоч і зберіг виконавчі повноваження, значно обмежився у своїх діях: він втратив законодавчу ініціативу та контроль над фінансами. У новоствореному парламенті домінували три основні фракції: фельяни (помірковані прихильники монархії), жирондисти (помірковані республіканці) та радикальні монтаньєри (або «гора»), які займали крайні позиції у залі засідань.

Політичне життя активно розвивалося і поза стінами парламенту. В країні діяли численні політичні клуби, серед яких найбільш впливовим став Якобінський клуб. Саме він відіграв вирішальну роль у формуванні суспільної думки, поширенні революційних ідей та організації протестного руху. Активно діяли також секції – органи місцевого самоврядування, що стали осередками політичної активності населення [3].

Режим першої республіки (1792). Після падіння монархії 10 серпня 1792 р., яке стало наслідком повстання федератів у союзі з якобінцями та санкюлотами, Франція вступила в нову політичну фазу – встановлення республіканського ладу. Вже 21 вересня того ж року Національний Конвент офіційно проголосив Францію республікою, відмовившись від монархічної форми правління.

Національний Конвент, обраний на основі загального виборчого права, включав 750 депутатів, що представляли різні верстви населення та політичні орієнтації. У ньому співіснували дві основні фракції: жирондисти та монтаньяри. Жирондисти орієнтувалися на середній клас, власників та інтелігенцію. Вони прагнули зберегти основи правового порядку, приватну власність і політичну свободу, але з обмеженою участю народних мас.

Монтаньяри ж, навпаки, базувалися на підтримці нижчих верств суспільства, зокрема санкюлотів. Вони висували на перший план ідеї соціальної рівності, захисту права на існування та загальної участі громадян у політичному житті. Це протиставлення призвело до загострення внутрішньополітичної боротьби, яка згодом завершилася переходом до якобінської диктатури [2].

Режим радикально-демократичної диктатури (1792–1794).

Радикалізація революційного процесу у Франції досягла свого апогею в період якобінської диктатури. Після збройного перевороту 2 червня 1793 р. якобінці, не маючи можливості здобути більшість у Конвенті демократичним шляхом, силою усунули політичних суперників – жирондистів. Влада була сконцентрована в руках Комітету громадського порятунку, що фактично замінив інститути республіканського самоврядування.

Період правління якобінців супроводжувався суворим контролем над суспільством, репресіями, скасуванням конституційних норм і обмеженням політичної свободи. Конституція 1793 р. так і не набула чинності, а виборча система була тимчасово відкладена на користь революційного управління.

Комітет громадського порятунку, під керівництвом Робесп'єра, проводив політику терору, що охопила всі прошарки населення. Основним інструментом впливу стали суди та гільотина. Такий метод управління, попри свою жорстокість, дозволив тимчасово стабілізувати ситуацію в країні, мобілізувати ресурси для війни та утвердити радикальні соціальні й економічні реформи.

Разом із тим, політична централізація та придушення опозиції викликали сильну реакцію. Уже в липні 1794 р., внаслідок термідоріанського перевороту, диктатура якобінців була повалена, а сам Робесп'єр страчений [3].

Режим термідоріанської республіки (1794–1799). Після усунення якобінської диктатури 9 термідора (26 липня 1794 р.), політична ситуація у Франції зазнала чергової трансформації. До влади прийшли помірковані республіканці, які прагнули відновити баланс між революційними досягненнями та політичною стабільністю. Цей період дістав назву термідоріанської республіки.

Новий політичний устрій було закріплено в Конституції 1795 р. Вона передбачала створення двопалатного парламенту – Ради п'ятисот і Ради старійшин, а також запровадження колегіального органу виконавчої влади – Директорії. Система була орієнтована на стримування крайнощів, які мали місце за часів якобінського режиму.

Виборче право залишалося обмеженим, знову введено цензову систему: голосувати могли лише ті громадяни, що відповідали майновим критеріям. Це свідчило про відхід від радикальної демократії та повернення до більш консервативних підходів в управлінні.

Незважаючи на формальне збереження республіканських інститутів, Директорія зіткнулася з численними викликами: економічна нестабільність, зростання політичного екстремізму, заколоти, а також загроза з боку роялістів і радикалів. У таких умовах влада поступово зміцнювалася в руках військових, зокрема генерала Наполеона Бонапарта, чий політичний вплив невпинно зростав [3].

Політичний режим наполеонівської першої імперії. З одного боку, був прямий відступ від демократії. Саме тоді було остаточно замінено республіканське правління монархічним, відтворена станова, титулована королівська (звання князів, графів, баронів, маркізів) і знову створена імператорська (звання великого електорату, архіканцлера, головного скарбника, великого адмірала) еліта, скасовані вибори місцевих чиновників і суддів, скасовано місцеве самоврядування, яке замінило «сильне», тобто суто централізоване місцеве управління, яке було керованим і призначалося імператором. Але найістотнішим кроком назад від демократії стала заборона в революційний період партій і політичних організацій і введення цензури.

З іншого боку, Наполеон пішов на введення загального (для чоловіків) виборчого права, скасованого термідоріанським режимом і запропонував абсолютно нову форму масової участі – всенародні відкриті голосування-опитування з істотних питань політичного життя – *плебісцити*. Як другий важливий крок Наполеона в сторону демократії слід розцінювати прийняття в 1804 р. цивільного кодексу, який отримав назву Кодексу Наполеона, доповненого потім (1806–1810) процесуальним, торговим та кримінальним кодексом. Ця система кодифікованого права справила великий вплив на формування правової держави у Франції і створення подібних збірок законів у багатьох інших країнах, що переходили до демократії. Третім важливим кроком в напрямку демократії стало визнання свободи підприємництва, що зробило величезний вплив на розвиток французької індустрії і торгівлі і, в подальшому, – на входження країни до індустріальної епохи. Четвертим «демократичним» діям Наполеона стало припинення переслідувань на релігійному ґрунті, що здійснювалися монтаньярами і, в якійсь мірі, термідоріанців, відкриття

всіх церков і зниження, таким чином, рівня конфлікту між віруючими і атеїстами [4].

Висновки. Отже, демократія під час французької революції пройшла великий і складний шлях. По-перше, в суспільній свідомості міцно закріпилася *ідея парламентаризму*. Французький парламент з станових Генеральних штатів перетворився на потужний інститут демократії, стримував найбільш радикальні елементи від насильницьких і безвідповідальних дій, що переводить центр політичної боротьби з вулиць і площ в стіни законодавчого органу, від обстановки насильства – в правове поле, від протистояння натовпів до партійної полеміки. По-друге, суспільство отримало основний закон – *Конституцію*, яка стала основою нової республіканської політичної системи. По-третє, нова для Франції *республіканська політична система* отримала, нарешті, можливості для легального функціонування. По-четверте, французи отримали можливість безперешкодно створювати *політичні партії*, які перетворилися в істотний чинник волевиявлення і без яких стало важко уявити роботу парламенту. По-п'яте, проголосивши загальне виборче право, яке хай не охоплювало ще всіх потенційних громадян, але революція дала можливість різко *розширити поле політики*, залучити до участі в ній широких верств громадян. По-шосте, революція відкрила багатьом людям з найнижчих верств суспільства цілком *легальний і мирний шлях в політику*. Найбільш активні і талановиті представники третього стану і навіть санкюлоти домоглися не тільки політичних прав, а й можливості стати професійними політиками. Революція розширила, таким чином, політичну сферу суспільства, створила умови для її подальшої демократизації.

Далеко не всі важливі події французької революції слід трактувати як кроки демократії, як ступені побудови демократичної політичної системи і демократизації суспільства. Слід підкреслити, що революційні події у Франції, як і революція в Нідерландах і Англії з точки зору розвитку політичної демократії розвивалися нерівномірно, стрибкоподібно, часто непередбачувано, тобто не завжди ґрунтувалися на розумному розрахунку. Направду система «абсолютна монархія – республіка – конституційна монархія» з подальшою тенденцією останньої до демократизації та трансформації (вже наприкінці XIX ст.) в народну монархію характерна для більшості європейських держав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексіс де Токвіль. Давній порядок і Революція. К., 2000. С. 11–28.
2. Georges Lefebvre, *La Révolution française*, Presses Universitaires de France, vol. I, 1951; vol. II, 1957.
3. Джеджула К. Історія Франції. К., 1954.
4. Тищик Б.Й., Історія держави і права зарубіжних країн. Новий час (XVII ст. – 1918 р.). Л.: Світ, 2013.

РОЛЬ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ НАПОЛЕОНА У СТВОРЕННІ ЄДИНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ФРАНЦІЇ

Харчук Яна,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: Григорук Наталія,

кандидат історичних наук, доцент
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

«Моя справжня слава не в тому, що я виграв 40 битв... – казав згодом Наполеон. – Це може забутися, а вічно житиме мій Цивільний кодекс».

З такою впевненістю Наполеон оцінив значення своєї правової реформи для Франції та для подальшого розвитку європейських держав. Цивільний кодекс Наполеона, прийнятий у 1804 р., став основою для багатьох правових систем і по сьогодні залишається важливою частиною французького законодавства. Створення цього кодексу стало не лише юридичним досягненням, а й політичним та соціальним актом, що мав величезний вплив на всю Європу.

Епоха Наполеона ознаменована створенням п'яти основних кодексів: цивільного, кримінального, торгового, цивільно-процесуального та кримінально-процесуального. Першим був прийнятий цивільний кодекс, який увійшов в історію під назвою Кодекс Наполеона і займає центральне місце в системі наполеонівських кодексів. Він регулює найважливіші економічні відносини капіталістичного суспільства і став основою для багатьох правових традицій у Франції та за її межами.

Цивільний кодекс Наполеона, як перший і найзначніший з кодексів, має величезне значення для правової системи Франції. З початковим обсягом 2281 стаття, він став найбільшим і найбільш детальним кодексом того часу, що відображало новий етап в розвитку буржуазного суспільства. Цей документ став зразком для подальших реформ в інших країнах, значно спростивши правовий механізм і зробивши його доступним для широкого кола громадян.

13 липня 1800 р. Наполеон Бонапарт створив комісію для розробки проекту цивільного кодексу. До її складу увійшли відомі юристи того часу – Тронше, Порталіс, Мальвіль, Біго-Преамне. Їхньою метою було створення кодифікованого правового акту, який би відповідав духу нової

епохи – епохи буржуазії, яка після Великої Французької революції здобула панівне становище в суспільстві. Основою проекту стали принципи рівності та свободи приватної власності, що стали характерними для буржуазного права. Особливу увагу приділили обмеженню феодальних звичаїв і закріпленню правових норм, що забезпечують ефективне регулювання майнових відносин.

Наполеон активно брав участь у розробці кодексу, відкидаючи деякі положення, що були занадто радикальними для того часу, особливо в контексті революційних перетворень, що вже відбулися у Франції. Курс на реформи був таким, що кодекс мав стабілізувати суспільство після революції, створюючи правові гарантії для середнього і великого капіталу.

Протягом чотирьох місяців проект був завершений і переданий на обговорення вищих судів, після чого був остаточно затверджений 21 березня 1804 р. під назвою Code civil (Цивільний кодекс) [1, с. 298]. На той час кодекс вже об'єднав 36 титулів, регулюючи різноманітні аспекти цивільних правовідносин. У 1807 р. документ був названий Кодексом Наполеона. У 1816 р. знову дістав назву Цивільного кодексу. Але в історії він справедливо залишився під назвою *Кодексу Наполеона*.

Документ написаний простою і доступною мовою. Великої популярності сприяли і його чисто юридичні якості: стрункість викладу, чіткість у трактуванні основних інститутів, стислість і ясність формулювань. За висловленням одного італійського юриста, *«сприйняти ідеї Кодексу Наполеона – це значить сприйняти ідеї А. Сміта»* [2, с. 179].

Даний статут складається з трьох книг, кожна з яких регулює різні аспекти цивільного права.

Перша книга «Про осіб»: у ній сформульовано основні принципи рівності й цивільно-правових свобод французьких громадян та передбачено секуляризацію шлюбно-сімейних відносин. Складається з 13 титулів: «Про цивільні права», «Про акти цивільного стану», «Про шлюб», «Про розірвання шлюбу», «Про батьківські права» [3, с. 217].

Основна мета цієї книги – встановлення принципів рівності громадян перед законом і формулювання основних прав та обов'язків, які виникають із особистих відносин.

У кодексі передбачається ряд обмежень у цивільних правах для жінок. Стаття 212 говорила, що *«подружжя зобов'язане до взаємної вірності, допомоги, підтримки»* [3, с. 219]. Але в цілому кодекс відкрито закріплював пануюче становище чоловіка в сім'ї, поблагливо ставився до моральної розбещеності чоловіка, закріплював принципи влади чоловіка над особистістю, майном дружини і влади батька над дітьми. Чоловік – глава сім'ї, воля якого визначає весь лад сім'ї і який об'єднує у своїх руках усе сімейне майно.

Відносини між подружжям визначалися ст. 213: *«Чоловік зобов'язаний заступатися за свою дружину, дружина – слухатися чоловіка»*. Про рівноправність подружжя не було й мови. Дружина була зобов'язана жити разом із чоловіком і слідувати за ним (ст. 214). Нерівноправність жінки виявлялася й у її майновому становищі в сім'ї. За загальним правилом, передбачався режим спільності для майна чоловіка і дружини. Але за ст. 1421, *«чоловік один управляє майном, яке входить у спільність. Він може його продати, відчужувати і встановити на нього іпотеку без участі дружини»* [4, с. 220]. Дружина не могла відчужувати, набувати майно і виступати в суді без дозволу чоловіка (ст.215-216). Майнові відносини подружжя визначалися шлюбним договором, який укладався до здійснення шлюбу.

Розлучення припускалося лише в суворо визначених випадках (порушення подружньої вірності, тяжкі образи й ін.). Якщо чоловік міг вимагати розлучення в усіх випадках порушення дружиною подружньої вірності, то дружина могла вимагати розлучення лише в тому випадку, якщо чоловік поселив свою коханку в одному будинку з дружиною (ст. 230). Ця принизлива для жінки умова була скасована лише в 1884 р. У початковій редакції кодексу було збережене введене в часи революції розлучення за взаємною згодою подружжя, хоча й після тривалої і складної процедури. Але під впливом католицької церкви правила кодексу про розлучення були скасовані в 1816 р. і відновлені в 1884 р.

Що стосується відносин батьків і дітей, то влада над дітьми належала лише батькові, до матері ця влада переходила – та й то з обмеженнями – лише після припинення шлюбу, або в деяких, найважчих випадках зловживання батьком владою. Діти перебували під владою батька до повноліття (сини – до 25 років, дочки – до 21 року) і без згоди батька не могли одружуватися і залишати отчий дім (ст.148). Батько управляв майном дітей і мав з нього прибутки [3, с. 222].

Але є і прогресивне значення положень кодексу про сім'ю. Кодекс передав шлюб із сфери церковного в сферу державного регулювання і тим самим розвивав положення конституції 1791 р. про те, що шлюб це – цивільний договір.

Книга-друга «Про майно і різні видозміни власності»: присвячена регламентації речових прав, в основу якої закладено класичну класифікацію римського приватного права. Складається із 4 титулів: «Про різні види майна», «Про право власності», «Про узуфрукт, про право користування і проживання в жилу приміщенні» та «Про сервітути і земельні повинності». Книга зазнала незначних змін, що свідчить про неухильне дотримання французьким законодавством принципу непорушності права приватної власності.

В основі всього кодексу лежить необмежена приватна власність, як:

- право користуватися і розпоряджатися речами найбільш абсолютним чином, з тим щоб користування не було таким, яке заборонене законами і регламентами (ст. 544);
- власність на річ надає право на все, що ця річ виробляє (ст. 546);
- власність на землю включає в себе власність на те, що знаходиться під землею і над землею (ст. 552).

Практично для того часу це означало, що власник землі ставав повним і абсолютним господарем усіх корисних копалин, виявлених на його ділянці. Таке положення було дуже незручним і невигідним для буржуазної держави в цілому, а також для промисловців, і в 1810 р. вони добилися його відміни.

Кодекс являв собою подальший розвиток і підтвердження виражених ще в конституційних документах революції положень про «священність» і «недоторканність» приватної власності. Ст. 545 говорила: *«Ніхто не може бути примушуваним до уступки своєї власності, якщо це не робиться по причині суспільної користі і за справедливе і попереднє відшкодування»* [5, с. 225].

Прогресивне значення положень Кодексу Наполеона щодо власності полягало в закріпленні основних досягнень Французької революції, зокрема перемоги буржуазної власності над феодалною. Кодекс розподіляв майно на рухоме і нерухоме, що відображало розвиток капіталістичного суспільства, коли нерухоме майно (таке як земля та будівлі) набувало значної цінності для індивідуальних підприємців і капіталістичного класу загалом. Тому нерухомість потребувала спеціального правового регулювання та захисту. Наприклад, розпорядження нерухомим майном було обмежене складними юридичними процедурами. Якщо опікун міг вільно розпоряджатися рухомим майном, то для нерухомого майна вимагалася згода або суд.

Буржуазні юристи, аналізуючи Кодекс Наполеона, зауважують, що «коли права власника вступають у суперечку з правами не власника, право сильнішого з правом слабкішого, кодекс завжди стає на сторону перших». Тому статті Цивільного кодексу про власність тривалий час розглядалися буржуазією як віддзеркалення її інтересів і як ідеальна форма їх виразу.

Книга третя «Про різні засоби, якими набувається власність».

У третій книзі (найбільшій за обсягом) передбачено правила придбання майна в силу правонаступництва, дарування, заповіту або внаслідок зобов'язань. У ст. 711 *«Власність на майно набувається і передається шляхом спадкування, шляхом дарування між живими або за заповітом і в силу зобов'язань»* [3, с. 227].

Кодекс, в першу чергу, на користь заможних буржуазних верств, розширив свободу заповітів і дарувань, які часто використовувалися для обходу встановленого порядку спадкування. Статті кодексу, що

регулювали спадкування, відіграли важливу роль у розподілі майна серед дітей померлих власників і значною мірою сприяли збереженню великого прошарку дрібних і середніх представників буржуазії, а також численних селянських господарств у Франції.

Вперше в історії було сформульовано питання цивільної смерті, відповідно до ст. 25, засуджений втрачає власність на все майно, яким він володів, – після нього відкривається спадкування на користь його законних спадкоємців, до яких його майно переходить таким же засобом, як коли б він помер природним чином і без заповіту [3, с. 218].

Договору про найм робітників присвячено лише дві статті, які не забезпечують жодних гарантій для найманих осіб. У кодексі детально викладалися умови укладення, зміст та інші особливості різних типів договорів, таких як купівля-продаж, найм, товариство, позика тощо. Фіксація цих загальних положень у законі та їх підтримка в судовій практиці не передбачала обмеження свободи приватних власників у розпорядженні своїм майном. Кодекс визначав широкі рамки, в межах яких власники мали повну свободу дій, вибору сторін і умов укладання договорів. Таким чином, кодекс юридично закріплював характерну для капіталізму свободу підприємницької діяльності. Протягом XIX ст. зміни в зобов'язальних відносинах фактично не відбувалися.

Для буржуазії кодекс став класичним зразком закріплення її різноманітних майнових інтересів. Протягом тривалого часу правові ідеї, закладені в цьому кодексі, були найточнішим відображенням пануючих економічних поглядів буржуазії.

Цивільний кодекс Наполеона став основою не тільки для французької правової системи, а й для багатьох європейських країн, включаючи Іспанію, Італію, Португалію, Бельгію та інші. Він зробив величезний вплив на правову систему Латинської Америки, де багато країн взяли за основу принципи Кодексу Наполеона. Поширення Цивільного кодексу стало важливим кроком у трансформації правових систем в інших країнах, що на той час перебували під впливом або безпосереднім контролем Франції.

У Франції і досі діє Цивільний кодекс, тому його іноді так і називають – «Кодекс Наполеона». Звісно, до нього було внесено зміни і доповнення, але основні принципи і положення залишаються незмінними.

Висновки. Французький Цивільний кодекс відіграв важливу роль у становленні капіталістичних відносин. Він значно спростив і унормував правові процедури, зробивши законодавство доступним і зрозумілим для широких верств населення. Він став основою нової правової системи, яка розвивалася в умовах революції та переходу від феодалізму до капіталізму. Наполеон зміг зібрати в єдиному кодексі основні принципи цивільного права, що закріплюють права індивідів, приватну власність, рівність громадян перед законом та свободу підприємницької діяльності.

Його значення виходить далеко за межі Франції, оскільки він став основою для формування правових систем багатьох країн. Прогресивність Кодексу Наполеона полягає в тому, що він сприяв розвитку буржуазних відносин, а також заклав основи сучасної цивільної юстиції. Цей документ став по-суті найважливішим досягненням революції в юридичній сфері. З точки зору стилю він вважається загальновизнаним шедевром.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн. К., 2006. 680 с.
2. Історія держави і права зарубіжних країн / Під заг. ред. Джужи О.М. К., 2000. 352 с.
3. Хома Н.В. Історія держави і права зарубіжних країн. К., 2003. 408 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доповн. / За заг. ред. проф. О.М. Джужи. К.: Атіка, 2006. 256 с.
5. Шевченко О.О Історія держави і права зарубіжних країн. К., 1994. 288 с.

РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ КЛУБІВ ПІД ЧАС ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ КІНЦЯ XVIII СТ.

Прихідько Андрій,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: andriiprikhidko@gmail.com

Науковий керівник: **Валіон Оксана,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Клуби, які виникли у Франції під час Великої французької революції, стали ключовою силою у зміні державного устрою. В Парижі та провінціях вони слугували платформою для організації політичної діяльності у період активних конституційних реформ. Клуби виконували різноманітні функції: лобювали інтереси та подавали петиції до владних структур, інформували та навчали суспільство, а також збирали і спрямовували ресурси для підтримки нужденних і армії, що вступила у війну в квітні 1792 р. У своїй діяльності вони частково нагадували сучасні політичні партії, а в інших аспектах – аналітичні центри, благодійні організації та громадські ініціативи.

Дослідження цієї проблематики актуальне в умовах сьогодення, оскільки дає змогу усвідомити витoki політичних процесів у Франції та особливості й ціннісні елементи політичної культури народу.

З огляду на це, на нашу увагу заслуговує аналіз політичних клубів у Франції наприкінці XVIII ст., висвітлення причин відходу об'єднань від початкових ідеалів відкритих громадянських обговорень і занурення в гостру внутрішню боротьбу, а також з'ясування чинників, які спричинили їх поляризацію та втрату довіри в очах суспільства. Серед них: вплив ідеології, конкретні історичні обставини та слабкість державної влади. Держава часто не могла або не хотіла ефективно діяти у важливих сферах – таких як оподаткування, свобода слова або контроль за ринком зерна. Відтак, утворився вакуум влади, який намагалися заповнити клуби. Проте, не маючи офіційної легітимності, вони дедалі більше сприймалися як загроза та були звинувачені в узурпації повноважень держави.

Хоча діяльність революційних політичних клубів у Франції знайшла відображення здебільшого у працях зарубіжних, зокрема, французьких істориків, проте їх реальний вплив на політичні процеси залишається предметом дискусій. Початковий ідеал клубів, що полягав у створенні

простору для громадянських дискусій і пошуку консенсусу, до 1792 р. трансформувався у практику розколів, доносів і політичних чисток.

Песимістичний погляд на цей драматичний зсув, що бере свій початок у роботах Алексіса де Токвіля та Огюстена Кошена у XIX – на початку XX ст., а пізніше розвинений Франсуа Фюре та Кітом Бейкером наприкінці XX ст., пояснює це явище токсичною культурою клубів. На думку цих дослідників, така культура виникла через ідеологічну прив'язаність клубів до концепцій колективного суверенітету та політичної чесноти [1; 2; 3].

Оптимістичніша інтерпретація, що бере початок у працях Альфонса Олара наприкінці XIX ст. і продовжується в роботах Майкла Кеннеді та Раймонда Монье наприкінці XX ст., приписує клубам значну частину здобутків Революції. Згідно з цією точкою зору, клуби стали своєрідною школою демократії, навчаючи громадян співпраці для визначення та досягнення спільних цілей у нових умовах постабсолютистської епохи. Фракційність, яку іноді проявляли клуби, розглядається радше як наслідок поляризуючих подій, а не їх внутрішньої природи [4; 9]. Бачимо, що історіографічні підходи до висвітлення проблеми розділилися: одні дослідники вбачають у клубах джерело радикалізму, інші – розглядають їх як прояв демократії.

Хоча ідеологічні чинники та історичні обставини безсумнівно сприяли радикалізації політики під час Французької революції, існували й інші важливі аспекти, які варто враховувати. По-перше, спілкування в клубах поступово втрачало свою «цивілізованість» і «товариськість» через стрімкий розвиток друкованих видань і публічне загострення внутрішніх конфліктів. По-друге, інституційна слабкість держави в період між 1789 і 1793 рр. створила вакуум влади, який клуби намагалися заповнити, незважаючи на відсутність конституційної легітимності для таких дій. Ці два процеси сприяли виникненню токсичної політики. З одного боку, клуби виносили свої внутрішні суперечності на публічну арену, що посилювало суспільну поляризацію. З іншого боку, вони претендували на владні функції, які формально їм не належали. Хоча принцип народного суверенітету міг би частково виправдати такі дії, слабкість держави, яка не могла ефективно виконувати навіть базові функції управління, змусила клуби взяти на себе цю відповідальність [5].

У перші роки Революції бракувало державного контролю, тому клуби нерідко брали на себе завдання, які держава не могла або не бажала виконувати. Вони відігравали ключову роль у примусі місцевої влади продавати на аукціонах церковне майно, конфісковане Національними зборами в листопаді 1789 р. Згодом клуби активно залучалися до конфіскації та продажу майна емігрантів, за що в антиреволюційних колах їх часто називали «розбійниками».

Під час радикальної фази Революції (1792–1794 р.) якобінські клуби сприяли або навіть примушували громадян сплачувати податки, внески й примусові позики, необхідні для підтримки бідних і фінансування війни. Коли Конвент направив «представників з місією» до провінцій для збору ресурсів та відновлення порядку, ці чиновники часто залучали клуби до виконання адміністративних завдань, таких як військовий набір, реквізиції, збір податків і поліцейський нагляд. Ця співпраця спричинила розмиття меж між державною владою та громадянським суспільством, посилюючи взаємозалежність між офіційними структурами та революційними ініціативами.

У 1780-х р. кількість клубів значно зросла, багато з них набули політичного спрямування та стали платформою для майбутніх революційних діячів [6]. Наприклад, Жан-Сильвен Бейлі, який улітку 1789 р. став мером Парижа, допоміг заснувати Клуб мистецтв у 1784 р. Жак-П'єр Бріссо, провідний якобінець до 1792 р., був одним із засновників Товариства друзів чорношкірих у лютому 1788 року [7]. Цей клуб зіткнувся з опором групи із 120 власників плантацій, які того ж року утворили расистське, прорабовласницьке Товариство кореспондентів французьких колоній, або Клуб Массіак. Обидві організації активно лобіювали у Національній асамблеї протилежні позиції: перші виступали за надання політичних прав вільному кольоровому населенню у французьких колоніях Карибського басейну, тоді як другі відстоювали збереження колоніальної ієрархії та рабовласницького ладу [8, с. 29–50].

Хоча Декларація прав людини і громадянина 1789 р. проголошувала свободу слова, вона нічого не передбачала щодо свободи об'єднань. Парадоксально, але революційна політика спочатку була досить обмежувальною щодо таких клубів. Для проведення зборів клуби потребували дозволу місцевої влади, а їх діяльність обмежувалася складанням звернень і петицій. Крім того, делегації клубів, що зверталися до органів влади, не могли перевищувати десять осіб.

Паризький клуб якобінців меншою мірою підпорядковувався загальним регламентним нормам, оскільки був заснований безпосередньо депутатами Національної асамблеї. Його утворення відбулося невдовзі після «жіночого хлібного маршу» на Версаль 5–6 жовтня 1789 р., внаслідок якого королівська родина була змушена залишити резиденцію та переїхати до Парижа. За монархом також перемістилася і Національна асамблея. Первісна назва об'єднання – «Товариство Революції», була змінена у січні 1790 р. на «Товариство прихильників Конституції». Клуб отримав широке визнання під назвою «Клуб якобінців» завдяки місцю своїх засідань – колишньому монастирю якобінців, розташованому поблизу зали засідань Національної асамблеї. На початковому етапі до складу клубу входили переважно депутати з лівого крила парламенту (саме в цей час формуються політичні поняття «лівий» і «правий», що

відповідали розташуванню груп у залі засідань). У позаробочий час члени клубу збиралися з метою підготовки політичної стратегії до майбутніх сесій. До літа 1791 р. клуб залишався досить закритим утворенням, що об'єднував лише депутатів та окремих впливових осіб. Однак після невдалої спроби короля втекти з країни, що спричинила посилення протистояння між прихильниками республіки та конституційної монархії, частина поміркованих якобінців вийшла з організації та заснувала Клуб Фейєна. Ті ж, хто залишився, поступово схилялися до радикальніших демократичних позицій і відкрили клуб для широких груп населення, включаючи представників нижчих соціальних верств.

Паризький клуб якобінців швидко налагодив зв'язки з клубами у провінціях. Ці клуби часто виростали з об'єднань періоду старого режиму, таких як філантропічні товариства, читацькі салони, масонські ложі та товариства гармонії месмеристів. Завдяки активному листуванню Паризький клуб інформував своїх провінційних колег про дебати та події, що відбувалися у Парижі, а провінційні клуби інформували Паризький клуб про місцеву політику. Після ухвалення Національними зборами декрету про розширення права на об'єднання в листопаді 1790 р. кількість провінційних відділень Паризького клубу за три місяці збільшилася з 213 до 427. Зросла також кількість міст, що мали такі клуби: у січні 1790 р. їх було двадцять, а в липні 1791 р. – дев'ятсот двадцять один [9, с. 362]. У багатьох містах було понад один клуб, між ними виникли розбіжності, часто за класовою ознакою. У Німі, наприклад, один клуб стягував величезний членський внесок у розмірі – двадцять чотири ліври, тоді як інший – лише шість ліврів [10, с. 586]. Якобінці, можливо, і говорили мовою «рівності», але вони не відмовлялися від класового підходу до політичної організації у перші роки Революції.

Класовий чинник не був єдиною передумовою для виникнення окремих політичних клубів у період Французької революції. Важливу роль у цьому процесі відігравав також гендерний аспект. Жіночі політичні клуби почали формуватися вже на ранніх етапах революційного руху, часто як доповнення до чоловічих, зокрема якобінських об'єднань. Первісно їх діяльність мала менш політизований характер і обмежувалася переважно читанням періодики, а також організацією революційних свят. Однак у випадку радикалізації цих організацій – як, наприклад, із Революційним товариством громадян-республіканок у 1793 р. – вони ставали об'єктом репресивних заходів з боку влади. 30 жовтня 1793 р. Національний конвент офіційно заборонив діяльність усіх жіночих клубів. Формальним обґрунтуванням цієї заборони стали аргументи, вкорінені у сексистських уявленнях про роль жінки в суспільстві, проте реальним каталізатором цього рішення слугували спалахи насильства, що виникали між конкуруючими жіночими угрупованнями [11]. Заборона жіночих клубів

відбувалася в контексті ширших заходів Національного конвенту, спрямованих на обмеження діяльності політичних клубів, які дедалі більше піддавалися внутрішній фракціоналізації.

Навесні 1792 р. серед яacobінців загострилися внутрішні суперечки, зокрема, через питання про оголошення війни Австрії, яку вважали головною загрозою для Революції. Прихильники війни, очолювані Жаком-П'єром Бріссо, стикалися з опором з боку менш чисельної, але впливової антивоєнної групи на чолі з Максиміліаном Робесп'єром. Упродовж кількох місяців напруга між цими фракціями зростала, особливо у зв'язку із суперечками щодо політики забезпечення населення зерном. Зрештою восени 1792 р. прихильників Бріссо (пізніше відомих як жирондисти) виключили з Паризького яacobінського клубу. Це посилювало розкол між місцевими клубами в інших містах, які були змушені обрати сторону. Така ситуація стала одним із чинників, що призвели до Федералістських повстань улітку 1793 р. Під час цих виступів війська Республіки, контрольовані яacobінцями, придушили низку міст, де владу захопили прихильники жирондистів.

Серйозні розбіжності як у політичних клубах, так і в суспільстві загалом, викликало питання прожиткового мінімуму та доступності продовольства. На початку революції яacobінці підтримували рішення Національної асамблеї щодо лібералізації торгівлі зерном. Натомість інші політичні сили, зокрема Монархічний клуб, наполягали на тому, що держава має моральний обов'язок забезпечувати населення продовольством через державне регулювання, надання субсидій і встановлення максимуму цін [12, с. 299–324]. Згодом це питання розкололо і яacobінців [13, с. 158–174]. Фракція жирондистів під проводом Жака-П'єра Бріссо залишалася відданою ідеї вільного ринку. Натомість радикальні діячі, такі як Максиміліан Робесп'єр та Жан-Поль Марат, висловлювали позицію народного руху санкюлотів і вимагали активного втручання держави. У вересні 1793 р., після політичного усунення жирондистів, яacobінці в Конвенті ухвалили Закон про максимум цін, який обмежував вартість основних продуктів харчування. Проте після поразки руху санкюлотів у 1794 році та закриття політичних клубів у серпні 1795 р., влада, до якої входили й колишні яacobінці, повернулася до політики вільної торгівлі зерном.

Висновки. Отже, політичні клуби під час Французької революції кінця XVIII ст. стали важливими рушіями радикалізації. Замість простору для обговорень і співпраці вони поступово перетворилися на місця доносів, конфліктів і виключень. Це сталося не випадково, адже Революція глибоко розділила суспільство. Соціальні, економічні та політичні суперечності створили високу напругу, яка особливо проявлялася саме в клубах. Частково розкол посилювався через ідеї того часу: принцип народного суверенітету ускладнював побудову сталої влади, а ідеал

«громадянина, наділеного чеснотами», якого вимагали якобінці, підвищував моральні вимоги до всіх. Через це навіть мирна критика могла сприйматися як зрада. До того ж держава була слабкою: вона не могла чітко визначити межі нових свобод і забезпечити виконання обов'язків. Утворився вакуум влади, який клуби намагалися заповнити, але без законних повноважень їх активність здавалася самовільною та небезпечною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Tocqueville A. D. The old régime and the french revolution. Garden City, N.Y: Doubleday, 1955. 300 p.
2. Cochin A. Los sociétés de pensée et la démocratie: études d'histoire révolutionnaire. Paris: Plon-Nourrit, 1921. 300 p.
3. Furet F. The french revolution revisited. *Government and opposition*. 1981. Vol. 16. No. 2. P. 200–218. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.1981.tb00308.x> (дата звернення: 03.01.2025).
4. Aulard. Histoire politique de la Révolution française. Nouveau Monde, 2013. URL: <https://doi.org/10.14375/np.9782365838238> (дата звернення 03.01.2025).
5. Martin J.-C. Révolution française et «violence totale». *Inflections*. 2016. № 31. No. 1. P. 73. URL: <https://doi.org/10.3917/infle.031.0073> (дата звернення: 04.01.2025).
6. Graham J. T., Jacob M. C. Living the enlightenment: freemasonry and politics in eighteenth-century europe. *The american historical review*. 1993. Vol. 98, no. 3. P. 858. URL: <https://doi.org/10.2307/2167594> (дата звернення 04.01.2025).
7. Noirs S. d. a. d. Adresse de la Société des amis des noirs à l'Assemblée nationale, à toutes les villes de commerce, à toutes les manufactures, aux colonies, à toutes les sociétés des amis de la constitution: Adresse dans laquelle on approfondit les relations politiques et commercial entre la métropole et les colonies, &c. À Paris: De l'Imprimerie du Patriote françois..., 1791. 128 p.
8. Debien G. Gens de couleur libres et colons de Saint-Domingue devant la Constituante (2e partie). *Revue d'histoire de l'Amérique française*. 1950. Vol. 4, no. 3. P. 398. URL: <https://doi.org/10.7202/801655ar> (дата звернення: 04.01.2025).
9. Kennedy M. L. The Jacobin clubs in the French Revolution. Princeton, N. J: Princeton University Press, 1988. 440 p.
10. Dictionnaire critique de la Révolution française / F. Gresle et al. *Revue Française de Sociologie*. 1989. Vol. 30, no. 3/4. P. 644. URL: <https://doi.org/10.2307/3321606> (дата звернення 05.01.2025).
11. Dewald J. Katie Jarvis. Politics in the Marketplace: Work, Gender, and Citizenship in Revolutionary France. *The American Historical Review*. 2020. Vol. 125. No. 5. P. 1780–1783. URL: <https://doi.org/10.1093/ahr/rhaa562> (дата звернення 05.01.2025).
12. Challamel A. Les Clubs contre-révolutionnaires, cercles, comités, sociétés, salons, réunions, cafés, restaurants et librairies. Paris: Éditions du Cerf, 1895. 633 p.
13. Albert M. La vie chère et le mouvement social sous la terreur. Paris: Payot, 1927. 620 p.

ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС І ЙОГО ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНУ КАРТУ ЄВРОПИ

Гринчук Богдана,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Григорук Наталія,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Кінець XVIII – початок XIX ст. став одним із найбухливіших періодів в історії Європи. Революції, війни за територіальний поділ, економічні та династичні конфлікти охопили континент, спричинивши масштабні зрушення. Перебування Європи у стані нестабільності призвело до необхідності скликання Віденського конгресу.

Однією з ключових передумов до цього стало зростання впливу Російської імперії на Балтійські країни. Великобританія, занепокоєна геополітичними амбіціями Росії, була змушена вжити заходів для стримування її діяння в Східній Європі, а Пруссія та Англія навіть розглядали можливість воєнного конфлікту з Російською імперією. Ще одним визначним фактором була Французька революція 1789–1799 рр. Вона докорінно змінила політичний лад Франції, перетворивши її на республіку. Реакція інших європейських держав на ці події була швидкою: для протидії революційним тенденціям була створена антифранцузька коаліція. До неї увійшли такі держави, як Англія, Голландія, Іспанія, Австрія, Пруссія, Росія, а також Сардинське та Неаполітанське королівства [1].

Однак найбільш значущою подією стала поява на політичній арені Наполеона Бонапарта. Його прихід до влади поклав початок серії наполеонівських війн, що тривали з 1796 по 1815 р., результатом яких стало руйнування європейського порядку, численні територіальні зміни та виснаження ресурсів багатьох країн. Завершення наполеонівських війн створило нагальну потребу у встановленні нового міжнародного порядку. Першим кроком у цьому напрямку стало укладення Паризького мирного договору. Поміркованість умов цієї угоди пояснювалася кількома чинниками. По-перше, союзники прагнули довести, що їхня боротьба була спрямована не проти французької держави, а проти експансіоністської

політики Наполеона. По-друге, вони розуміли, суверенна Франція необхідна для підтримки рівноваги сил у Європі.

Крах наполеонівської системи поставив перед союзниками питання про створення нових правил міжнародних відносин. Колишня Вестфальська система, що забезпечувала баланс сил шляхом боротьби між європейськими державами, була остаточно зруйнована Наполеоном. Його політичний порядок, що базувався на домінуванні Франції, також не міг бути відновлений після його поразки у 1812–1814 рр. Усе це створило передумови для проведення інтернаціональної конференції, якою і став Віденський конгрес [2, с. 24–25].

Офіційні зібрання конгресу тривали з 1 листопада 1814 р. до 9 червня 1815 р. Віденський конгрес став одним із найдовших і наймасштабніших міжнародних самітів у світовій історії, адже тривав дев'ять місяців і зібрав понад 450 дипломатів. На конгрес приїхали майже всі європейські монархи, а також численні представники знатних родів Європи. Більшість представників дрібніших держав орієнтувалися на «велику п'ятірку» – Англію, Австрію, Пруссію, Францію, Росію, які відігравали ключову роль у визначенні майбутнього Європи.

Місцем проведення конгресу обрали Відень завдяки його центральному розташуванню в Європі, а також через активну дипломатичну роль Карла Меттерніха, який виступав посередником у переговорах. Основні засідання проходили в будівлі Міністерства закордонних справ Австрії на площі Балльхаусплац. Ключовою установою конгресу була «Комісія чотирьох», яка у січні 1815 р. перетворилася на «Комісію п'яти» з включенням Франції. Також діяла «Комісія восьми», до якої, окрім п'яти головних держав, входили Іспанія, Португалія та Швеція, що мали обмежене право участі в дискусіях. Крім того, існували спеціалізовані комітети, зокрема комітети з територіальних питань (щодо Німеччини, Швейцарії, Генуї, Тоскани тощо) та тематичні комісії (з питань работоргівлі, свободи річкового судноплавства, ранжування дипломатичних представників і статистичних підрахунків населення). Вироблення остаточних рішень конгресу здійснювала редакційна комісія [1, с. 1].

Віденський конгрес мав унікальну особливість – за дев'ять місяців його роботи відбулося лише два пленарних засідання: перше 3 листопада 1814 р. при відкритті, а друге – 9 червня 1815 р. під час підписання фінального акту. Конгрес супроводжувався великою кількістю світських заходів, включаючи бали, театральні вистави, прогулянки, що дало підстави князю Шарлю-Жозефу де Ліню назвати його «танцюючим конгресом». Витрати на проведення заходу були значними – за сучасними оцінками, австрійська казна витратила близько ста мільйонів євро.

Через вплив гостей Відень зазнав значних змін. Населення міста, що не перевищувало 250 тисяч осіб, збільшилося на 100 тисяч за рахунок численних делегацій, обслуговуючого персоналу, артистів і музикантів. Для пересування гостей було створено сотні розкішних карет і саней, а для зручності прибуття правителів розробили систему пересадки з великих карет у менші брички. Саме у Відні під час конгресу вперше було впроваджено концепцію єдиного стилю князівського екіпажу [3, с. 90].

Однак за пишнотою балів і урочистостей ховалася напружена дипломатична боротьба. Головними завданнями Віденського конгресу стали перерозподіл європейських територій на користь країн-переможниць, відновлення традиційного феодального ладу через реставрацію монархічних династій, які втратили владу внаслідок наполеонівських завоювань, а також створення гарантій, що унеможливлювали повернення Бонапарта на трон. Формально конгрес було скликано для визначення майбутньої долі Наполеона та розробки механізмів, що унеможливили б подібні загрози у перспективі. Втім, австрійський дипломат і довірений радник Меттерніха, Фрідріх фон Генц, який обіймав посаду генерального секретаря конгресу, ще у лютому 1815 р. зауважив, що пафосні промови про «оновлення європейського порядку», «гарантування довготривалого миру» та «справедливий розподіл сил» були лише ширмою для перерозподілу земель між переможцями [4, с. 199].

Кожна держава прибула до Відня з власними геополітичними амбіціями. Російський імператор Олександр I прагнув забезпечити контроль над герцогством Варшавським і компенсувати територіальні втрати Пруссії шляхом передачі їй Саксонії. Пруссія, у свою чергу, висловлювала претензії на польські території та домагалася приєднання всієї Саксонії. Австрійська імперія прагнула повернути собі володіння, втрачені внаслідок наполеонівських війн, а також запобігти надмірному зміцненню Росії та Пруссії. Великобританія була зацікавлена у збереженні балансу сил на континенті, не допускала надмірного посилення жодної з держав і прагнула відновити монархічний лад у Франції. Франція, представлена талановитим дипломатом Талейраном, намагалася відстояти свої інтереси та не допустити створення антифранцузької коаліції, яка могла б стати перешкодою на шляху її відродження [5].

Під час переговорного процесу не обійшлося без гучних скандалів. Одним із найбільш резонансних став таємний договір, укладений 3 січня 1815 р. між Великобританією, Францією та Австрією. Ця угода була спрямована на блокування намірів Пруссії приєднати Саксонію та перешкоджання подальшим територіальним змінам. Витік інформації про цей альянс викликав хвилю обурення серед інших учасників конгресу, що значно загострило дипломатичне суперництво [1, с. 178–179].

На цьому тлі у березні 1815 року відбувся несподіваний поворот подій – Наполеон, скориставшись загальною напруженістю, висадився у Франції, що дало початок його останньому походу, відомому як «Сто днів». Однак його тріумф був недовгим: поразка при Ватерлоо остаточно вирішила долю імператора, підтвердивши необхідність глобального перегляду європейського порядку.

Віденський конгрес став безпрецедентною подією в історії міжнародної дипломатії, заклавши основи європейської системи безпеки на наступні десятиліття. Віденська система міжнародних відносин сформувала нові принципи дипломатії, які вплинули на подальший розвиток світової політики. Одним із головних її підходів стало прагнення зберігати мир через баланс сил, коли країни, попри розбіжності у геополітичних інтересах, шукали компромісні рішення замість відкритої збройної конфронтації. Незважаючи на значні територіальні, релігійні та економічні суперечності між європейськими державами, механізми, запроваджені у Відні, забезпечили тривалий період відносної стабільності на континенті.

Як один із ключових результатів конгресу виділилось поступове визнання конституційного правління як перспективного політичного устрою. Імператор Олександр I виступав за часткове обмеження абсолютної монархії, а французький король Людовік XVIII, під впливом цих ідей, запровадив у 1814 р. Хартію, яка гарантувала громадянські свободи та юридичну рівність підданих. Цей документ став зразком для інших європейських країн, де згодом почали впроваджуватися подібні ліберальні реформи. Унаслідок цього конституційні акти були прийняті у Великій Британії, Франції, Швеції, Нідерландах та низці інших держав, що сприяло формуванню нового політичного ладу на європейському континенті [2, с. 142].

Рівновага сил, що була наріжним каменем Віденської системи, охоплювала не лише окремі держави, а й міждержавні коаліції. Усі учасники конгресу розуміли важливість підтримання балансу, що сприяло пошуку дипломатичних компромісів у розв'язанні найгостріших міжнародних суперечок XIX ст. Також важливим досягненням стало започаткування практики міжнародних конференцій як механізму мирного врегулювання конфліктів. Саме цей підхід, започаткований у Відні, став основою майбутньої європейської дипломатії. Завдяки концепції балансу сил країни отримали можливість змінювати союзників без порушення загальної системи міжнародних відносин. Хоча анексії та контрибуції залишалися поширеними практиками, їхня мета полягала передусім у збереженні загальної стабільності європейського політичного ландшафту. Водночас введення обмежень на чисельність армій зменшило ризик нових великомасштабних збройних конфліктів.

Ще одним наріжним принципом Віденської системи відзначився принцип легітимності, концепція якого була розроблена французьким дипломатом Шарлем-Морісом де Талейраном ще до початку конгресу. Його основна ідея полягала у тому, що територіальні зміни не можуть відбуватися без згоди законних правителів, а всі відібрані у попередні роки володіння мають бути повернуті їхнім історичним власникам. Ця концепція мала два основні підходи: історичний, що спирався на давність існування певного політичного порядку, і юридичний, який визначав міжнародні договори як головний механізм закріплення кордонів. Принцип легітимності відіграв важливу роль у визначенні політичної карти Європи після наполеонівських війн і сприяв відновленню правлячих династій, які втратили престולי через революційні події [5].

Одним із найзначніших наслідків Віденського конгресу стало територіальне переозначення карти Європи. Процес визначення кордонів тривав із моменту підписання першого Паризького миру та завершився 9 червня 1815 р. ухваленням Заключного акта Конгресу, що складався зі 121 статті. Документ закріпив новий територіальний устрій європейських держав. Ще 1 березня 1814 р. в Шомоні між Великою Британією, Австрією, Пруссією та Росією був укладений союзницький договір, який визначив основні принципи майбутнього територіального розподілу. Відповідно до нього Франція поверталася до кордонів станом на 1 січня 1792 р., втративши всі завоювання революційного та наполеонівського періоду. Велика Британія зберегла свої колоніальні володіння, включно з Мальтою, Цейлоном, Гвіаною та Капською провінцією в Південній Африці [2].

Серед найбільш складних питань Віденського конгресу було так зване польсько-саксонське питання. Олександр I наполягав на включенні герцогства Варшавського до складу Російської імперії, перетворивши його на автономне Царство Польське під власним управлінням. Однак цей план викликав сильний опір з боку Пруссії, Австрії, Великої Британії та Франції, які побоювалися надмірного розширення російського впливу у Східній Європі. У результаті було досягнуто компромісу: більша частина герцогства Варшавського перейшла під контроль Росії, проте Познань відійшла до Пруссії, Східна Галичина залишилася під владою Австрії, а Краків отримав статус вільного міста. Такий підхід дозволив зберегти баланс сил у регіоні та запобігти домінуванню однієї держави над іншими [2, с. 149–152].

Висновки. Таким чином, Віденський конгрес 1814–1815 рр. став поворотним моментом у формуванні нової європейської політичної системи після епохи Наполеонівських війн. Його рішення заклали підґрунтя для відносної стабільності в Європі протягом наступних десятиліть, що отримало назву «Віденська система міжнародних відносин». Завдяки принципам легітимізму, балансу сил та колективної

безпеки, державам вдалося досягти компромісів, зберегти геополітичну рівновагу та запровадити нові підходи до дипломатії. Незважаючи на суперечності й боротьбу інтересів, Віденський конгрес довів ефективність міжнародного співробітництва в розв'язанні глобальних конфліктів. Він став символом відновлення монархічного порядку, але водночас відкрив шлях до поступових ліберальних реформ у багатьох країнах Європи. Саме завдяки цьому історичному форуму був створений прецедент довготривалого мирного співіснування великих держав, який мав глибокий вплив на подальший розвиток світової політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хижняк І.А. Нова історія міжнародних відносин у системному форматі (1648–1918). Київ. Видавничий дім «Персонал». 2009. 224 с.
2. Feller, Laura J., «Talleyrand at the Congress of Vienna» (1973). *Honors Theses*. <https://scholarship.richmond.edu/honors-theses/315>.
3. Gentz, Friedrich von. Friedrich von Gentz, Defender of the Old Order. <https://www.bard.edu/library/arendt/pdfs/Sweet-FredrichVonGentz.pdf>
4. La Garde-Chambonas. Anecdotal Recollections of the Congress of Vienna. 1814–1815. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/54061/pg54061-images.html>
5. Nicolson, Harold. *The Congress of Vienna*. 1945. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.190437/page/n163/mode/2up>

ДЖУЗЕППЕ ГАРІБАЛЬДІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРОЙ ІТАЛІЇ ТА БОРЕЦЬ ЗА СВОБОДУ

Дехтярчук Софія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: Григорук Наталія,

кандидат історичних наук, доцент
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Джузеппе Гарібальді – національний герой Італії, людина-легенда, що увійшла в історію не лише як військовий лідер, а й як символ боротьби за свободу та об'єднання Італії. Він народився 4 липня 1807 р. в Ніцці, у родині моряків. Батько Джузеппе, Доменіко Гарібальді, був власником і капітаном невеликого вітрильника і займався морськими перевезеннями на короткі відстані. Мати Роза Раймонді, сподівалася, що син обере шлях священика, і саме під її впливом він спочатку навчався у місцевих священиків. Однак, незважаючи на її бажання, Джузеппе не поділяв її планів і вже в юному віці почав розуміти, що морські подорожі та пригоди – це його справжній шлях. У 15 років вирушив в перше далеке плавання. Він став юнгою, а пізніше – помічником капітана. Завдяки цьому він відвідав багато місць Середземного моря, і вже в цей період почав формувати свої погляди на політичні процеси, які відбувалися в Італії та Європі. Його корабель, вітрильник «Клоринда», був зафіксований у морському реєстрі Ніцци в 1832 р., а Гарібальді вже мав звання капітана торгового флоту [1].

Значним поштовхом для політичної активності Гарібальді стало його знайомство з французьким революціонером Емілем Барро, який подарував йому книгу «Нове християнство». Але ще більший вплив на нього справила зустріч з Джузеппе Мадзіні, засновником революційної організації «Молода Італія». Мадзіні став для Гарібальді важливою фігурою, адже його рух мав на меті об'єднання Італії і позбавлення країни від іноземного втручання. Ідеї Мадзіні, який закликав до боротьби за «Незалежність, Єдність і Волю», повністю відгукнулися в серці Гарібальді.

На початку 1834 р. Гарібальді приєднався до змови мадзиністів, відомої як Савойська експедиція. Щоб залучити моряків до свого руху,

Гарібальді поїхав до Генуї і під ім'ям Клеомброт і вступив на службу у військово-морський флот П'ємонт-Сардинії.

Однак спроба підняти повстання на флоті не вдалася: більшість матросів не підтримали революційні заклики. Організатори змови, не змогли належно керувати ситуацією, і експедиція завершилася провалом. Рятуючись від арешту, Гарібальді змушений був пішки піти з Генуї в рідну Ніццу, а потім у Францію під ім'ям Джузеппе Пані. За участь у змові влада заочно засудила його до ганебної страти – розстріл у спину. Побояючись, арешту Гарібальді змушений був у 1835 р., на цілих 13 років емігрувати в Південну Америку

Виявившись без засобів для існування, Гарібальді став корсаром, а згодом – командиром невеликого військово-морського флоту. Він активно брав участь у боротьбі за незалежність республік Ріу-Гранде (південний схід Бразилії) та Уругваю. Завдяки своїм військовим успіхам, що принесли йому популярність, Гарібальді здобув визнання серед місцевого населення, зокрема в портовому містечку Лагуна, яке він захопив у 1839 р., воюючи на стороні республіканців проти Бразильської імперії. Тут він зустрів юнку красиву та мужню Аніту, що стала йому вірною дружиною і помічницею у бою. Разом з ним вона брала участь у боях, перев'язувала поранених і сама брала в руки зброю навіть будучи вагітною.

Родина Гарібальді часто переживала труднощі: не вистачало їжі та одягу, а грошей не було навіть на свічки. Коли в 1840 р. у Аніти народився син Менотті, довелося загорнути його в хустку батька. Через 12 днів після пологів Аніта, коли її чоловіка не було поруч, змушена була тікати від переслідування ворожих солдат. У 1844 р. вона народила дочку Терезіту, а через два роки – другого сина Річчотті. Зі збільшенням родини виникала потреба в коштах, але скромна платня військових не покривала всіх витрат. Гарібальді, незважаючи на це, відмовлявся від земельних дарунків республіканської влади. Борючись за незалежність Латинської Америки, Гарібальді неодноразово залишав капітанський місток і переходив до сухопутних військ, ставши відмінним наїзником. Його відвага, холонокровність та шляхетність надихали підлеглих, і він став для них справжнім прикладом. Цей досвід командування сухопутними військами знадобився йому пізніше в Італії [2].

Перебуваючи в Америці, Гарібальді активно листувався з Джузеппе Мадзіні, висловлюючи свою відданість його ідеям і захоплюючись їхньою спільною боротьбою. Під час своїх подвигів у Латинській Америці він здобув широку популярність, а європейські газети часто публікували його портрети. Його описували, як людину з довгим волоссям, бородою, червоною сорочкою, шийною хусткою і сірим пончо. Цей образ став класичним, і так його зазвичай зображали художники.

Американський період став вирішальним етапом у формуванні поглядів Гарібальді. Саме тут він здобув військовий досвід, зміцнив свої демократичні та республіканські переконання. Тоді ж, з середини 30-х рр. XIX ст., в Італії почалися важливі політичні зміни, зокрема в королівстві П'ємонт-Сардинія, де король Карл Альберт після придушення руху Мадзіні змінив політичний курс і вирішив використати національні настрої для зміцнення своєї влади.

У П'ємонт-Сардинії були розроблені й реалізовані реформи, що перетворили королівство на одну з найсучасніших держав Італії. Була затверджена ліберальна конституція (Альбертинський статут). Королівство кипіло новими починаннями, ідеями об'єднання Італії. 1847 р. в Турині була заснована газета «Рисорджименто», яка активно підтримувала ліберальні та національно-визвольні ідеї. Роком раніше був обраний новий папа Пій IX, який після свого обрання оголосив загальну амністію для політичних в'язнів і дозволив емігрантам повернутися [2].

Гарібальді, захоплений цими змінами, вирішив повернутися на батьківщину. Спочатку він відправив Аніту з дітьми до її матері в Ніццу, а сам написав своєму другові Джакомо Медичі, що його основною метою є не боротьба з існуючим урядом, а підтримка урядових реформ і участь у війні з австрійцями. Однак на момент його повернення національно-визвольний рух в Італії вже почав втрачати оберти. Італійці зазнали поразок від австрійців, і як Карл Альберт, так і папа Пій IX почали відмовлятися від ліберальних ідеалів

Гарібальді взяв участь в австро-італійській війні, організувавши загін добровольців. Він відмовився погодитися на укладення мирного договору з Австрією, вважаючи його принизливим, і продовжив боротьбу, приєднавшись до оборони Римської республіки. В цей період його політичні погляди значно змінилися: він відмовився підтримувати короля Карла Альберта та заявив, що він буде воювати не за Карла Альберта, а за Італійську республіку і за італійську націю.

Незабаром у нього виникли розбіжності з Джузеппе Мадзіні, одним із керівників Римської республіки, який дотримувався більш обережної політики, тоді як Гарібальді підтримував ідею встановлення диктатури, вважаючи, що тільки так можна врятувати Римську республіку від падіння. Як він писав у своїх мемуарах, що бачачи, як відносилися до того, що було справою нації, розуміючи, що катастрофа неминуча, він зажадав установлення диктатури; й вимагав права на диктатуру, як у деяких випадках його життя вимагали, щоб йому довірили кермо корабля, коли буря несла його на рифи.

3 липня 1849 р. французи на чолі з генералом Удіно ввійшли в Рим фактично безперешкодно. Мадзіні до цього таємно залишив місто, відмовившись від подальшого опору. Король Карл Альберт, відрікшись від престолу, виїхав у Португалію. Але Гарібальді вирішив продовжити

боротьбу. Він разом з небагатьма волонтерами та вірною Анітою вирушив на північ, намагаючись дістатися до Венеції, останнього оплоту революції. По дорозі, на річці По, на його руках померла вагітна дружина. Через постійні переслідування Гарібальді не зміг навіть поховати її.

Гарібальді з великими труднощами добрався до П'ємонт, але там його заарештували і вислали з країни. Протягом наступних п'яти років він перебував у вигнанні, залишивши родину під опікою матері в Ніцці. Гарібальді деякий час прожив на острові Маддалена, потім у Танжері (Марокко) в 1850 р. перебрався до Північної Америки. Там він спершу працював робітником на свічкової фабрики свого друга Меучі, а згодом повернувся до морської кар'єри

У 1853 р., після невдалого повстання, організованого Мадзіні в Мілані, Гарібальді відмовився підтримати революційні дії. Мадзіні створив «Партію дії», але Гарібальді був обережним і не бачив шансів на успіх. У своєму листі він пояснив свою позицію, сказавши, що він не ризикує собою, тільки тому, що не бачить ніякої надії на успіх. На відміну від Мадзіні, він обрав стратегічний підхід, вважаючи за краще перечекати час революційного спаду [1].

У 1855 р. Гарібальді повернувся до Італії, і вже в 1858 р. національно-визвольний рух набрав нових обертів. Кавур, який очолив уряд П'ємонт у 1852 р., почав готувати країну до війни з Австрією. У 1858 р. був укладений таємний союз з Наполеоном III, що передбачав підтримку Франції в обмін на Ніццу та Савойю. Це дозволило залучити Гарібальді до війни з Австрією, де він командував загonom з 3 тисяч волонтерів, що проявили відвагу, незважаючи на нестачу ресурсів. Після кількох перемог 11 липня 1859 р. було підписано перемир'я з Австрією. Мілан і Ломбардія стали частинами Італії, але об'єднання країни ще не відбулося. Гарібальді подав у відставку і повернувся на острів Капреру [3].

У 1860 р. в Італії почалися хвилювання, спочатку на Сицилії, а потім у Неаполітанському королівстві. Гарібальді, реагуючи на це, сказав, що сициліанці взяли за зброю, це святий борг допомогти їм. Він очолив експедицію, відому як похід «Тисячі», під гаслом «Італія і Віктор Еммануїл», яка сприяла об'єднанню Італії.

Експедиція була успішною, і Гарібальді захопив владу на Сицилії. Однак він не поспішав передавати її королю, пояснюючи, що не передаватиме Сицилію Віктору Еммануїлу до того, як не досягне Рим, майбутньої столиці. У Неаполі його зупинив король, побоюючись, що похід до Рима може погіршити міжнародні відносини з Францією, яка підтримувала Папу. У листопаді 1860 р. Гарібальді передав владу королю [4].

У 1861 р. було проголошено створення єдиного Італійського королівства, але Папська держава і Венеція залишалися поза його межами.

Гарібальді був обраний депутатом парламенту, але рідко відвідував засідання, заявляючи, що його місце не в парламенті, а що він чекає, щоб його призвала нова небезпека. У 1862 р. він розпочав новий похід в Рим під гаслом «Рим чи смерть!», але його армія зіткнулася з військами короля в битві при Аспромонте. Гарібальді був поранений і взятий у полон, але пізніше отримав амністію.

Після початку в 1866 р. австро-пруської війни король Віктор Еммануїл II знову призвав Гарібальді для участі у воєнних діях. Зі своїм загоном Гарібальді зайняв Південний Тіроль. Улітку 1867 р. Гарібальді зробив агітаційну поїздку по Північній і Центральній Італії, закликаючи до нового походу на Папську область, був арештований і знову засланий на Капреру, з якої втік 14 жовтня 1867 р. 22 жовтня він разом зі своїми волонтерами перейшов кордон Папської області, але зазнавши поразки в одному з боїв, був узятий у полон і повернутий на Капреру [5].

Після зречення престолу Наполеоном III (6 вересня 1870 р.) Папська область була зайнята п'ємонтськими військами. Гарібальді запропонував свої послуги республіканському уряду Франції у війні проти Пруссії. У січні 1871 р. він розбив пруські війська в битві під Діжоні і був обраний депутатом Національних зборів Франції, але відмовився від мандата і 16 лютого 1871 р. остаточно повернувся на Капреру [6].

Гарібальді провів останні роки життя на острові Капрера, де займався сільським господарством та писав літературні твори. Попри відсутність участі в політичному житті Італії, він залишався в курсі подій, активно переписувався з численними кореспондентами і працював над своїми мемуарами. За цей час він написав кілька творів, зокрема роман «Тисяча», що розповідає про його знамениту експедицію, а також «Клелія, чи Уряд священиків» і «Доброволець Кантоні».

Під час хвороб, зокрема артрити і ревматизму, Гарібальді продовжував заробляти на життя літературною працею. Лише в останні роки життя, коли його здоров'я значно погіршилося, він погодився прийняти фінансову допомогу та пенсію від італійського уряду.

Незадовго до своєї смерті, вже важко хворий, Гарібальді здійснив тріумфальну поїздку до Сицилії, що показало його величезну популярність серед простих людей Італії. Помер він 2 червня 1882 р. на Капрері, де і був похований

Висновки. Отже, життєвий шлях Гарібальді можна умовно розділити на два періоди: до та після об'єднання Італії. Він присвятив усе своє життя боротьбі за звільнення Італії від іноземних урядів і за її об'єднання. Його дії завжди були підпорядковані цій меті. Гарібальді вірив у необхідність боротьби всього народу за свою свободу та єдність класів. Його мрія про національне самовизначення і братерство народів стала важливою частиною італійського та європейського руху в XIX ст. Попри численні

війни, Гарібальді залишався переконаним миротворцем і прихильником справедливості для всіх народів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Banti A. M. La nazione del Risorgimento: parentela, santità e onore alle origine dell «Italia unita». Torino, 2000. 330 p.
2. Кучерук О. Ю. Джузеппе Гарібальді: людина, що творила історію. *Історія: українське минуле і сучасне*. 2021. №3. С. 45–52.
3. Історія Нового часу (кінець XVIII – початок XX ст.): Підручник / За ред. О.І. Пометун. К.: Генеза, 2018.
4. Ridley, Jasper. Garibaldi. Viking Press, 1974.
5. Срібняк В. Історія: короткий нарис історії : навч. посібник для студентів бакалаврських та магістерських програм Національного ун-ту «Києво-Могилянська академія». К.: Навчальна література, 2011.
6. Trevelyan, George Macaulay. *Garibaldi and the Making of Italy*. Longmans, Green and Co., 1911.

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА КОРОЛЕВИ ВІКТОРІЇ ТА ВІКОНТА МЕЛЬБУРНА: ОФІЦІЙНИЙ ТА ПРИВАТНИЙ АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЇ

Іщенко Діана,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Науковий керівник: **Черевко Оксана,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Епістолярна спадщина монарших осіб становить особливу цінність для історичної науки, дозволяючи проникнути у глибинні процеси державотворення та розкрити особистісні аспекти визначних історичних постатей. Листування королеви Вікторії з її першим прем'єр-міністром віконтом Мельбурном є унікальним джерелом для дослідження як політичної історії Великої Британії, так і особистісних трансформацій молодой монархині на початку її правління.

Історія епістолярних взаємин королеви Вікторії та віконта Мельбурна тривала протягом понад десяти насичених подіями років. Перше письмове звернення Вікторії до Мельбурна, представлене в джерелі, датується 29 червня 1837 р. – лише через дев'ять днів після її сходження на престол, коли юна королева робила перші кроки в державному управлінні. З боку ж віконта Мельбурна кореспонденція була вперше надіслана королеві 20 червня того ж року, в день смерті Вільгельма □ та фактичного сходження на престол монархині. Їхня кореспонденція тривала значно довше офіційної співпраці на державних посадах – останній лист від королеви до Вільяма Лема було написано 15 березня 1848 р., майже через сім років після завершення його прем'єрства, що свідчить про глибину їхніх особистих зв'язків. Мельбурн завершив свій епістолярний діалог з Вікторією листом від 30 грудня 1847 р., майже за рік до своєї смерті, підкреслюючи важливість цих стосунків, які пройшли шлях від суто офіційних до теплих дружніх.

Проаналізувавши епістолярну спадщину королеви Вікторії, можна чітко простежити, що її листування з прем'єр-міністрами Сполученого Королівства мало виразні структурні особливості, які суттєво відрізняли його від кореспонденції з іншими офіційними особами та членами

королівської родини. Ця відмінність значною мірою зумовлювалася тогочасним придворним етикетом та статусом відносин монарха і глави уряду. У кореспонденції з Мельбурном особливо помітною є відсутність традиційної початкової звертальної фрази. Тобто листи монархині зазвичай починаються з основного викладу суті. Ми можемо виокремити лише деякі з них, які були найбільш поширені: «Королева отримала повідомлення лорда Мельбурна» [1, с. 80, 98], «Королева отримала обидві записки (листа) лорда Мельбурна» [1, с. 99, 184], «Королева пише лише два рядки,» [1, с. 194]. Ця лаконічність вступу створювала атмосферу постійного, безперервного діалогу між монархиною та її прем'єр-міністром, підкреслюючи регулярність та інтенсивність їхньої комунікації.

У листуванні між королевою Вікторією та віконтом Мельбурном виразно простежується особлива стилістична традиція епістолярного етикету. Використовуючи граматичної конструкції третьої особи, звертаючись до себе та один до одного не безпосередньо, а через формальні титули й імена. Вікторія у своїх листах часто писала про себе: «Королева дуже задоволена...» [1, с. 99], «Королева хоче знати,...» [1, с. 172, 310], або «Королева сказала,...» [1, с. 310], в рідких випадках застосовується займенник «я». Аналогічно, звертаючись до Мельбурна, вона використовувала конструкції на зразок: «Королева вважає, що лорд Мельбурн діяв дуже розсудливо...» [1, с. 99], «Королева направляє лорда Мельбурна до містера Енсона» [2, с. 36].

Особливою стилістичною характеристикою епістолярної спадщини королеви Вікторії у листуванні з лордом Мельбурном є відсутність стандартизованих завершальних формул. На відміну від суворо регламентованого листування з іншими адресатами, де використовувалися формальні прощальні звороти та підписи, кореспонденція з Мельбурном демонструє більш прагматичний підхід. Завершення листа відбувалося там, де королева вважала тему вичерпаною, без додаткових етикетних фраз чи прощальних формул. Цей підхід підкреслює робочий, діловий характер їхньої комунікації.

На нашу думку, варто зазначити, що стилістична структура епістолярію з боку віконта Мельбурна дещо відрізняється. На відміну від стилю Вікторії, Мельбурн майже незмінно розпочинав свої листи з однієї з звертальних формул, яка могла дещо змінюватись в послідовності слів: «Лорд Мельбурн виконує свій скромний обов'язок перед Вашою Величністю» [1, с. 108, 126, 128, 129, 137...] [2, с. 92, 140]. Віконт Мельбурн дотримувався такого ж формату комунікації від третьої особи, пишучи: «Лорд Мельбурн буде в Сент-Джеймсі за двадцять хвилин до десятої» [1, с. 108], «Лорд Мельбурн надсилає листа, який він отримав сьогодні...» [1, с. 231], «Лорд Мельбурн мав велике задоволення вчора

побачити Вашу Величність...» [1, с. 412]. Ця манера письма від третьої особи була не просто формальністю – вона підкреслювала офіційний характер комунікації, навіть у випадках, коли зміст листів торкався особистих питань, і слугувала своєрідним мовним бар'єром, що підтверджував належну дистанцію та підкреслював королівську гідність і статус обох кореспондентів.

Безпосередньо в самому тексті листів віконт Мельбурн використовував шанобливе звертання «Ваша Величність» [1, с. 74, 92, 98, 100, 103...] [2, с. 17, 24, 52, 92, 140], що підкреслювало його визнання королівського статусу адресата навіть у розпалі обговорення поточних справ. Щодо завершальних елементів, то листування Мельбурна з королевою демонструє ту ж особливість, що й кореспонденція з боку Вікторії – відсутність усталених прощальних формул. Як і у випадку з листами монархині, його послання або обриваються через фрагментарність збережених документів, або закінчуються природним логічним завершенням викладеної думки.

Змістову наповненість листів королеви Вікторії до прем'єр-міністра віконта Мельбурна можна розподілити на кілька категорій. Першою категорією варто виділити блок листів офіційного епістолярію. Сюди ми можемо віднести кореспонденцію, яка стосується питань внутрішньої політики, тобто в них обговорювалися законопроекти, реформи та інші аспекти державного управління. До цієї категорії належать 15 листів, які мають хронологічні межі від 29 червня 1837 р. до 7 грудня 1845 р. За представленими даними, можна зрозуміти, що особливо інтенсивним було листування у травні 1839 р., що збігається з періодом політичної кризи, відомої як «Криза спальні».

У своїй роботі Енн Сомерсет описує дану подію таким чином: «Рано вранці 7 травня, коли Палата громад голосувала за те, чи передавати «Ямайський білл» до комітету, урядова більшість складала лише п'ять депутатів. (...) Мельбурн написав королеві, що повинен піти у відставку(...), порекомендував їй спочатку покликати герцога Веллінгтона. (...) Веллінгтон розчарував Вікторію, сказавши, що він занадто старий і глухий, щоб бути прем'єр-міністром, і порекомендував їй звернутися до сера Роберта Піля. (...) Коли Піл порушив питання про дам королеви, сказавши: «Тепер про дам», королева перебила його: «Я не можу відмовитися від жодної з моїх фрейлін». (...) Піль повідомив королеві, що не може вступити на посаду, якщо вона не передумає. (...) Постаріла королева Вікторія пізніше визнала, що причиною «кризи в опочивальні» була «виключно моя власна дурість» [4].

В одному з листів, від 9 травня 1839 р. королева пише «Сер Роберт Піл повадився дуже погано і наполягав на тому, щоб я віддала моїх леді, на що я відповіла, що ніколи не погоджуся, і ніколи не бачила чоловіка таким наляканим» [1, с. 162].

Зовнішньополітичні питання обговорювалися між королевою Вікторією та віконтом Мельбурном значно рідше, що відображено у кількох листах, їх фрагментах, від 4 березня 1842 р., 17 липня 1842 р. та 15 березня 1848 р. Нас зацікавив останній лист, який припадає на період революційних подій у Європі, що підкреслює увагу монархині до міжнародної ситуації, навіть в той момент, коли Вільям Лем вже відійшов від своїх повноважень голови уряду.

Революція 1848 р. стала одним із найбільших політичних потрясінь у Франції XIX ст. Вона спалахнула на тлі глибокої соціально-економічної кризи, що охопила країну. У лютому 1848 р. на вулиці міста вийшли тисячі незадоволених громадян. Почалися сутички з поліцією, які швидко переросли в масове збройне протистояння. Король був змушений зректися престолу та тікати з Франції з сім'єю. У цьому листі королева Вікторія висловлювала своє занепокоєння: «Революція у Франції – це сумна і тривожна річ... Бідолашний король і його уряд припустилися багатьох помилок протягом останніх двох років і були вперті й абсолютно сліпі до останнього, поки втеча не стала неминучою» [2, с. 164–165].

У матеріалах газети *Patriot*, датованою 6 березня 1848 р., наведено наступні відомості про короля та королеву: «Колишній король був у дорозі вісім днів і ночей, і манівцями дістався Трепорта (...) Після того, як вони довго борсалися, їх підібрав один із саутгемптонських пароплавів, взяв королівських втікачів на борт і попрямував до Ньюхейвена» [5].

Документально підтверджено обговорення кадрових питань у листах від 10 липня 1837 р., 30 серпня 1841 та 28 травня 1842 р. Ці листи стосувалися призначень на важливі державні посади та інших подібних рішень, що вимагали монаршої уваги.

Листування приватного характеру між королевою Вікторією та віконтом Мельбурном налічує 24 листи та має наступні хронологічні межі від 10 липня 1837 р. до 31 липня 1845 р. Примітно, що особисте листування продовжувалось і після відставки лорда Мельбурна з посади прем'єр-міністра у 1841 р., тривало протягом 1842 р. і зберігалось навіть у 1845 р.

До прикладу, на нашу думку, варто виокремити лист від 7 жовтня 1839 р., в якому королева пише наступні рядки: «Королева посилає маленький амулет, який, як вона сподівається, може вберегти лорда Мельбурна від усього зла...» [1, с. 187]. Цей короткий, але емоційно насичений фрагмент демонструє емоційний зв'язок між монархинєю та лордом Мельбурном, який виходив за межі формальних державних відносин. Подарунок амулета демонструє не лише забобонність, характерну для цієї епохи, але й щирі турботи Вікторії про добробут свого наставника.

Листування віконта Мельбуерна з королевою Вікторією можна класифікувати за змістовим наповненням на декілька основних категорій: офіційну та приватну кореспонденцію. У свою чергу офіційний епістолярій охоплює питання державної важливості та поділяється на три групи.

Листування щодо внутрішньої політики включає обговорення законопроектів, реформ та інших аспектів державного управління. Всього нараховується 86 листів з цієї тематики за період від 20 червня 1837 р. до 21 липня 1846 р. Особливо інтенсивним було листування у травні 1839 р. (7 листів протягом 7–10 травня), що збігається з періодом «Кризи спальні». Також значна кількість листів припадає на період 1841 р., коли відбувалася зміна уряду.

На нашу думку, варто виокремити лист від 7 травня 1841 р. де Мельбурн пише королеві Вікторії: «Лорд Мельбурн упевнений, що ваша величність розгляне спокійно й неупереджено, зробіть те, що буде найкращим для ваших власних інтересів та інтересів країни, які тотожні (...) Цукрове питання зачіпає стільки інтересів: жителів Вест-Індії, Східної Індії, противників рабства та інших, що значна кількість наших прихильників буде спонукана або отримати осторонь, або голосувати проти нас(...) Такий стан речей нав'язує нам альтернативу розпуску або відставки, і спробувати вперше, не досягнувши успіху, означало б поставити вашу величність і себе в гірше становище, ніж та, в якій ми перебуваємо зараз» [1, с. 270].

Ця цитата демонструє скрутне політичне становище, в якому опинився уряд лорда Мельбуерна у травні 1841 р. «Цукрове питання» стосувалося торгівлі та мит на цукор, що було тісно пов'язано з питанням рабства в британських колоніях. Мельбурн чітко окреслює королеві неминучість політичної кризи та свою оцінку можливих шляхів виходу з неї. Примітно, що він наголошує на тотожності інтересів монарха та країни, підкреслюючи конституційний характер британської монархії.

Зовнішньополітичні питання обговорювалися у 19 листах за період від 3 серпня 1839 р. до 19 червня 1844 р. Найбільша концентрація цієї кореспонденції припадає на жовтень 1840 року (6 листів). Цей період припадає на завершальний етап напруженості на Близькому Сході, зокрема фінальну фазу Другої османсько-єгипетської війни. Тож з цього приводу ми можемо виокремити лист від 9 жовтня 1840 р.: «Французький уряд повинен бути проінформований про те, що єдиний спосіб, за допомогою якого умиротворення може бути введено в дію, – це прийняття Мехемом Алі умов договору, а потім отримання від султана умов, які повинні бути попередньо погоджені його союзниками...» [1, с. 236]. Наведений фрагмент листа яскраво демонструє складну дипломатичну гру навколо розв'язання конфлікту, в якій держава на чолі з Вікторією намагалась балансувати між підтримкою сил Османської імперії та

власними геополітичними інтересами в регіоні. Показовою була позиція щодо Франції, яка в цей момент залишалася фактично ізольованою від коаліції через свою підтримку Мехмета Алі.

«Єгипетська криза 1839–1841 рр., спричинена спробами перегляду Кютахійського договору, загострилась під впливом британської політики. Після розгрому турецької армії в битві біля Нізіба та переходу турецького флоту на бік Єгипту, європейські держави (крім Франції) втрутились у конфлікт. Лондонська конференція 1840 р. санкціонувала військову допомогу Туреччині, що призвело до військових дій британського, австрійського і турецького флотів проти Єгипту. Залишений без французької підтримки, Мухаммед-Алі капітулював, втративши контроль над територіями в Адані, Сирії, Палестині, Аравії та на Криті. Згідно з указами султана 1841 р., Єгипет і Східний Судан стали спадковими володіннями Мухаммеда-Алі, однак його армія була суттєво скорочена, військове кораблебудування заборонено, а сам паша зобов'язався визнати владу султана та сплачувати данину» [3].

Питання призначень на державні посади та інші кадрові рішення обговорювалися у 5 листах, датованих періодом від 3 травня 1841 р. до 26 квітня 1842 р. Більшість цих листів (4 з 5) припадає на період формування нового кабінету міністрів у вересні-жовтні 1841 року.

Листування приватного характеру становить найбільшу категорію кореспонденції між лордом Мельбурном та королевою Вікторією та нараховує 79 листів за період від 6 жовтня 1837 р. до 30 грудня 1847 р. Приватне листування залишалося особливо інтенсивним у серпні-вересні 1841 року (9 листів) та протягом 1842 р. (14 листів), що підтверджує збереження глибоких особистих стосунків між Мельбурном та королевою навіть після його відставки з посади прем'єр-міністра аж до 1847 р.

На нашу думку, доцільно виокремити лист від 1 грудня 1841 р., де віконт Мельбурн готові Королеві вибрати перше ім'я для принца Сполученого королівства: «Лорд Мельбурн дуже радий почути таку гарну розповідь про Спадкоємця та Королівську принцесу і відчуває себе дуже вдячним за інформацію щодо запланованих імен (...) Едвард – це гарне англійське ім'я, яке має певний рівень популярності. та пов'язане з давніми спогадами. Альберт – це також старе англосаксонське ім'я (...), але воно не було настільки розширеним і не настільки вживаним з часів Конкісти» [1, с. 364–365]. У цьому фрагменті листування яскраво проявляються особливі довірчі відносини між віконтом Мельбурном і королевою Вікторією. Мельбурн не просто дає формальну пораду, а висловлює особисте ставлення, аналізує історичні конотації імені, але при цьому делікатно залишає остаточне рішення на розсуд королеви.

Висновки. Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що епістолярна спадщина королеви Вікторії та віконта Мельбурна є унікальним

історичним джерелом, яке демонструє не лише офіційні державні відносини, але й приватний особистісний зв'язок між монархинєю та її першим прем'єр-міністром. Їхнє листування, що тривало з 1837 по 1848 р., характеризується особливими стилістичними рисами: використанням третьої особи, відсутністю стандартних звертальних і прощальних формул у листах королеви, але дотриманням певних етикетних норм з боку Мельбурна. Тематично епістолярій охоплює широкий спектр питань від внутрішньої та зовнішньої політики до приватних справ, а його інтенсивність у певні періоди свідчить про важливість цієї комунікації як для справ державних, так і для особистих стосунків, де віконт став для молодій королеви не лише наставником у державних справах, але й довіреною особою, до якої вона зверталась і після завершення його прем'єрства.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence between the Years 1837 and 1861. Volume 1, 1837–1843.
2. The Letters of Queen Victoria: A Selection from her Majesty's correspondence between the years 1837 and 1861. Volume 2, 1844–1853.
3. Бур'ян М. Єгипетська криза 1839–1841. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.
4. Somerset Anne. Queen Victoria and her Prime Ministers: A Personal History HarperCollins, 2024. 576 p.
5. Arrival of Louis Philippe in England. Patriot, 06.03.1848. URL: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0002580/18480306/035/0007?browse=False>

ЗАКОНОДАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ АВРААМА ЛІНКОЛЬНА ПІД ЧАС ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В США

Клюйко Аліна,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: alinaklyuyko24@gmail.com

Науковий керівник: **Валіон Оксана,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Авраам Лінкольн посів унікальне місце в історії США як державний діяч, який поєднав військове керівництво з широкою законодавчою активністю. Його президентська каденція, що припала на період Громадянської війни (1861–1865 рр.), була позначена низкою законодавчих ініціатив, які не лише забезпечили перемогу Союзу, а й заклали основи модернізованої Американської держави.

Дослідження цієї тематики актуальне в умовах суспільно-політичних викликів сьогодення. Досвід Лінкольна як лідера, який зміг ефективно поєднати політичне і військове керівництво та законодавчу активність, є не лише історичним прикладом, а й джерелом цінних уроків для сучасних політиків і державотворців. Розгляд цього періоду дозволяє краще зрозуміти, як правові норми можуть стати одним із основних інструментів вирішення кризи, а також усвідомити їх вплив для розбудови демократичного світу.

У статті використано праці українських та американських дослідників, таких, як О. Пономаренко [1], Н. Стеценко [2], Ф. Палудан [3], Дж. Тіндалл та Д. Шай Д. [4] й ін. Серед джерел, що стали цінними у підготовці статті, виділимо: документи Конгресу США, текст Прокламації про звільнення рабів [11], Конституцію США [5–15] тощо.

Події Громадянської війни у США 1861–1865 рр. до нині привертають нашу увагу, адже розходження між Північчю і Півднем були не лише конфліктом щодо негритянського питання, а й суперництвом двох протилежних цивілізацій, відмінних суспільно-політичних систем.

Проблематика дослідження полягає в тому, що законодавча діяльність у період воєнного конфлікту часто сприймається як другорядна щодо військових операцій. Проте у випадку Авраама Лінкольна, законодавчі

ініціативи стали не менш вирішальними за бойові дії. Науковий інтерес зосереджується у питанні, як правові акти сприяли мобілізації ресурсів, легітимізації політичних рішень, соціальним перетворенням та встановленню контролю над розділеною державою. Це дозволяє простежити трансформацію правової системи в умовах кризи, її здатність до адаптації та ініціювання важливих реформ.

Прийняття низки законів у роки Громадянської війни мало фундаментальне значення не лише для безпосереднього досягнення перемоги, а й для майбутнього США як модерної держави. В умовах, коли країна була розділена, а уряд стояв перед безпрецедентними викликами, Лінкольн скористався повноваженнями не лише як головнокомандувач, але й як реформатор. Законодавчі акти стали інструментом стабілізації ситуації: через правові норми держава забезпечувала лояльність громадян, фінансування армії, розширення прав людини, реформування економіки та освіти. Таким чином, правове поле перетворювалося на арену стратегічної боротьби за майбутнє США.

Одним із перших законодавчих кроків Лінкольна стало прийняття Акту про придушення повстання в липні 1861 р., який визначав правові рамки для арешту, затримання та притягнення до відповідальності осіб, що підтримували Конфедерацію [10]. Закон розширював виконавчі повноваження президента, дозволяв використання військових ресурсів проти заколотників, а також запроваджував механізм тимчасового призупинення habeas corpus, що дозволяло затримувати підозрюваних без судового розгляду. Цей акт базувався на повноваженнях, передбачених статтею I, розділом 9 Конституції США, яка дозволяє призупинення habeas corpus у випадках повстання або вторгнення.

Наступним кроком став перший Закон про конфіскацію, ухвалений у серпні 1861 року [6]. Він дозволяв конфісковувати будь-яке майно, включаючи рабів, яке використовувалося проти війни із США. Однак, через юридичні суперечки щодо права власності, був необхідний другий Закон про конфіскацію прийнятий у липні 1862 року, який чіткіше визначав статус рабів, оголошуючи їх «назавжди вільними» у випадках, коли вони служили конфедератам або належали їм. Цей закон розпочав перетворення рабів із власності на вільних громадян, що стало серйозним кроком до їх законодавчої емансипації.

Особливо важливим кроком у цьому напрямку став Акт про звільнення осіб у окрузі Колумбія, який передбачав компенсацію колишнім власникам рабів – у розмірі до 300 доларів за особу, що свідчило про спробу уникнути конфлікту між правами людини та майновими інтересами. У Законі зазначалося, що «особи, які претендують на компенсацію, повинні надати докази власності та відсутності участі раба у повстанні» [7]. Закон включав положення про створення спеціальної

комісії для розгляду заяв власників та підтвердження права на компенсацію, що забезпечувало прозорість процесу.

Гомстед акт 1862 р. мав значний економічний і соціальний ефект [2; 8]. Згідно закону було передбачено, що кожен громадянин, який досяг повноліття і не був учасником повстання, мав право отримати 160 акрів державної землі за умови обробки її протягом п'яти років. Закон стимулював колонізацію західних територій, зміцнював вплив центрального уряду на прикордонних регіонах та забезпечував підтримку серед селян, які могли розпочати нове життя з урядовою допомогою. Він чітко визначав правила надання ділянок та включав статті про необхідність поліпшення земель для отримання остаточного права власності.

З-поміж інших правових документів, на нашу увагу заслуговує Закон Морілла 1862 р., який започаткував нову освітню політику [9]. Він передбачав виділення кожному штату 30 000 акрів федеральної землі на кожного конгресмена для створення коледжів та університетів, що спеціалізувалися на сільському господарстві і механіці. Це не тільки сприяло поширенню освіти, але й формувало нову інтелектуальну еліту, здатну модернізувати економіку США у майбутньому. Закон був продовжений у 1890-х рр., але його основа, можемо констатувати, була закладена саме в часи Лінкольна.

Важливе значення у контексті вирішення завдань Громадянської війни у США мала Прокламація про звільнення рабів, проголошена 1 січня 1863 р., що стала не лише політичним документом, а й моральною декларацією [1]. Вона проголошувала свободу для рабів на територіях, підконтрольних Конфедерації, що мало подвійний ефект: послаблення сил Півдня та підвищення морального авторитету Півночі на міжнародній арені. Крім того, цей документ легітимізував участь колишніх рабів у військових діях на боці Союзу. Прокламація складалася з кількох ключових частин: вступної заяви, де Лінкольн пояснював своє конституційне право на такі дії як головнокомандувач; переліку конкретних штатів і округів, де застосовувалося звільнення; і головного положення, яке урочисто проголошувало, що «всі особи, які утримуються як раби» у вказаних місцях, «відтепер і назавжди вільні» [10]. Цей документ став моральним і політичним прецедентом, який у подальшому змінив підходи до прав людини у США.

Для закріплення результатів війни Конгрес прийняв низку конституційних поправок. Тринадцята поправка до Конституції США прийнята 6 грудня 1865 р. встановила, що ні рабство, ні примусова праця, за винятком покарання за злочин, за який особа була засуджена, не повинні існувати в межах Сполучених Штатів або в будь-якому місці, що

підпадає під їх юрисдикцію [13]. Вона стала ключовим законодавчим актом у ліквідації рабства.

Чотирнадцята поправка, ратифікована 9 липня 1868 року, містила декілька важливих положень. Стаття 1 гарантувала громадянство всім особам, народженим або натуралізованим у США, а також рівний правовий захист. Інші статті стосувалися представництва в Конгресі, дискваліфікації осіб, які брали участь у заколоті, і заборони на сплату боргів Конфедерації [14].

П'ятнадцята поправка, що була ратифікована 3 лютого 1870 р., визначала в статті 1, що право громадян Сполучених Штатів на голосування не може бути заперечене або обмежене ні Сполученими Штатами, ні жодним штатом за расовою ознакою, кольором шкіри або попереднім станом рабства [15].

Фінансова політика Лінкольна була не менш важливою. Зокрема, закон про доходи 1861 року запровадив перший прибутковий податок – 3% на доходи понад 800 доларів. Акт 1862 року деталізував систему внутрішніх податків і створив посаду комісара внутрішніх доходів. Це дозволило уряду стабільно фінансувати витрати на війну.

Закон про національну банківську діяльність 1863 року уніфікував банківську систему, створив основу для єдиної державної валюти, надав уряду більший контроль над фінансами та сприяв стабілізації економіки у воєнний період [12].

Для забезпечення внутрішньої безпеки Лінкольт доручив держсекретарю Вільяму Сьюарду організувати спеціальне бюро в його департаменті, яке займалося збором і контролем інформації. Наймаючи федеральних маршалів, адвокатів, суддів, а також використовуючи поштарів як інформаторів і шпигунів, Сьюард розширив мережу спостереження за підозрілими особами, що дозволило ефективно протидіяти саботажу та шпигунству в тилу.

Висновки. Таким чином, законодавча діяльність Лінкольна стала прикладом ефективного використання права в умовах надзвичайної ситуації. Прийняті акти трансформували США у централізовану державу, забезпечили перемогу в Громадянській війні й заклали основи демократичного суспільства з розширеними громадянськими правами та сучасною економікою. Вплив цих законів відчутний і сьогодні. Зокрема, Гомстед акт сприяв формуванню фермерського середнього класу, який став основою стабільності американської демократії. Закон Морілла заклав фундамент публічної вищої освіти – багато сучасних провідних університетів США, таких як Університет Каліфорнії чи Корнелла, виникли завдяки цій ініціативі. Прокламація про звільнення та Тринадцята поправка дали поштовх до руху за громадянські права, який у XX ст. очолив такий діяч, як Мартін Лютер Кінг. Податкове законодавство та банківська реформа започаткували систему, яка функціонує і нині,

забезпечуючи стабільне фінансування урядових програм. Таким чином, спадщина Лінкольна не лише історична, а й практична – вона заклала основи функціонування сучасної американської державності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пономаренко О. В. Вплив громадянської війни 1861–1864 рр. на розвиток законодавства США. *Проблеми захисту прав та свобод людини та громадянина*: тези Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів (м. Чернігів, 14–15 травня 2015 р.). Чернігів: ЧНТУ, 2015. С. 75–78.
2. Стеценко Н. С. Значення Закону про гомстеди для перебігу подій Громадянської війни 1861–1864 рр. у США. *Теорія та практика сучасної юриспруденції*: матеріали XXIII Всеукр. наук.-практ. конф.; 30 квіт. 2020 р. Харків, 2020. С. 4–5.
3. Paludan P. S. The presidency of Abraham Lincoln. Lawrence, Kan. 384 p.
4. Тіндалл Дж. Б., Шай Д. Історія Америки / пер. з англ. Л. Притула, Г. Сташків, О. Щур. 6-те вид. Львів : Літопис, 2010. 904 с.
5. Акт про придушення повстання. OLRC Home. URL: <https://uscode.house.gov/statviewer.htm?volume=12&page=281>
6. Закон про конфіскацію. OLRC Home. URL: <https://uscode.house.gov/statviewer.htm?volume=12&page=319>
7. Акт про звільнення деяких осіб, які перебувають на службі в окрузі Колумбія. OLRC Home. URL: <https://uscode.house.gov/statviewer.htm?volume=12&page=376>
8. Закон про гомстеди. OLRC Home. URL: <https://uscode.house.gov/statviewer.htm?volume=12&page=392>
9. Закон Морілла. OLRC Home. URL: <https://uscode.house.gov/statviewer.htm?volume=12&page=503>
10. Акт про забезпечення свободи всім особам на територіях Сполучених Штатів. OLRC Home. URL: <https://uscode.house.gov/statviewer.htm?volume=12&page=432>
11. Proclamation 93—Declaring the Objectives of the War Including Emancipation of Slaves in Rebellious States on January 1, 1863 | The American Presidency Project. *Welcome to The American Presidency Project | The American Presidency Project*. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/proclamation-93-declaring-the-objectives-the-war-including-emancipation-slaves-rebellious>
12. Закон про національну банківську діяльність. OLRC Home. URL: <https://uscode.house.gov/statviewer.htm?volume=12&page=665>
13. 13th Amendment. LII / Legal Information Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/constitution/amendmentxiii>
14. Fourteenth Amendment. *Constitution of the United States*. URL: <https://constitution.congress.gov/>
15. Fifteenth Amendment. *Constitution of the United States*. URL: <https://constitution.congress.gov/constitution/amendment-15/>

СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ США В ПЕРІОД ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА РЕКОНСТРУКЦІЇ ПІВДНЯ

Войтюк Станіслав,

здобувач вищої освіти першого рівня
Навчально-наукового інституту історії,
права та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка
voitukstas19@gmail.com

Науковий керівник: **Сокирська Владилена,**
доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії,
міжнародних відносин та
методики навчання історичних дисциплін
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Громадянська війна в США (1861–1865) та подальша Реконструкція Півдня (1865–1877) стали визначальними етапами в соціальному розвитку країни. Війна між Північчю та Півднем у США спричинила значні зміни в соціальній структурі американського суспільства, особливо в контексті скасування рабства, прав афроамериканців та перерозподілу політичної й економічної влади. У даній роботі проаналізовано соціальне становище різних верств населення США в цей період та основні трансформації, що відбулися під впливом військового конфлікту та заходів Реконструкції.

До початку Громадянської війни соціальна структура населення США формувалася під впливом економічних, політичних та культурних особливостей двох основних регіонів – південних та північних штатів. Вони мали суттєві відмінності у рівні промислового розвитку, способі організації праці та соціальних відносинах.

Північні штати на момент початку Громадянської війни у 1861 р. переживали період стрімкої індустріалізації та урбанізації. Основу економіки становили промисловість, фінансовий сектор та розгалужена мережа залізниць, які сприяли зростанню міст і розвитку внутрішнього ринку. Вільна праця була домінуючою формою економічної діяльності, що визначало соціальну мобільність населення та формування середнього класу.

Структура суспільства Півночі складалася з кількох основних соціальних груп [1].

1. Промислова буржуазія та фінансова еліта – великий капітал, який контролював заводи, банки, залізниці та морську торгівлю. Саме представники цієї групи відігравали провідну роль у політичному житті країни, підтримуючи Республіканську партію.

2. Середній клас – дрібні підприємці, службовці, професіонали (лікарі, юристи, інженери), які складали основу міського населення. Ця група розширювалася завдяки розвитку економіки та зростанню ролі освіти.

3. Робітничий клас – працівники фабрик, шахт та інших промислових підприємств. Значну частину робітників становили іммігранти, переважно з Ірландії та Німеччини, які стикалися з дискримінацією та низьким рівнем заробітної плати.

4. Фермери та сільськогосподарські робітники – важливий соціальний прошарок, представники якого підтримували індустріалізацію, проте виступали проти розширення рабства в нові території.

Північні штати були більш соціально мобільними, що давало можливості для кар'єрного зростання та покращення життєвого рівня. У політичному плані населення підтримувало ідеї вільної праці, демократичних прав і ринкової економіки, що стало важливим чинником конфлікту з Півднем.

На відміну від Півночі, південні штати зберігали аграрну економіку, основу якої становило плантаційне господарство. Панівною формою праці була система рабовласництва, що забезпечувала економічне домінування великої землевласницької еліти.

Основні соціальні групи Півдня [2, с. 310]:

1. Плантатори – невелика привілейована меншість, яка контролювала значну частину земель і експлуатувала рабську працю. Вони мали політичний вплив, формуючи керівні органи Південних штатів та виступаючи за збереження системи рабства.

2. Дрібні фермери (йомени) – самостійні землевласники, які обробляли власні ділянки, проте часто перебували у залежності від плантаторів через боргові зобов'язання та нерівні ринкові умови.

3. Наймані робітники – бідне біле населення, яке працювало на плантаціях та у містах, але не мало значних соціальних перспектив через конкуренцію з рабською працею.

4. Раби – найчисельніша соціальна група, яка була позбавлена прав і використовувалася як дешева робоча сила в сільському господарстві. Раби не мали доступу до освіти, не володіли майном і часто зазнавали жорстокого поводження.

Політична еліта Півдня вбачала у збереженні рабства ключовий елемент соціальної стабільності, що стало однією з головних причин конфлікту з Північчю.

З початком війни значна частина чоловічого населення була мобілізована до армій Союзу та Конфедерації, що мало серйозні наслідки для економіки та соціального життя [3; 4].

На Півночі [5, с. 290]:

1. Промисловий сектор зазнав змін через необхідність забезпечення армії зброєю, амуніцією та іншими ресурсами, що призвело до зростання попиту на робочу силу.

2. Велику роль у виробництві почали відігравати жінки, які замінили мобілізованих чоловіків у промисловості, медицині та сфері освіти.

3. Посилилася імміграція, особливо з Європи, що сприяло зростанню чисельності робітничого класу.

На Півдні [6, с. 10]:

1. Війна спричинила економічний занепад: блокада з боку флоту Союзу обмежила експорт бавовни та імпорт необхідних товарів, що посилювало кризу.

2. Руїнування інфраструктури та втрата робочої сили через мобілізацію призвели до нестачі продовольства та масового зубожіння населення.

3. Рабовласницька система почала розпадатися, оскільки тисячі рабів втікали або приєднувалися до армії Союзу, що підірвало основу економіки Півдня.

Одним із найважливіших наслідків Громадянської війни стало офіційне скасування рабства, що мало далекосяжні соціальні, економічні та політичні наслідки для американського суспільства. Визволення афроамериканців зі статусу рабів стало першим кроком до їхньої формальної інтеграції в громадянське життя, однак цей процес супроводжувався численними труднощами, спричиненими соціальними упередженнями, політичною боротьбою та економічними викликами [3, с. 236].

Прокламація про звільнення, видана президентом Авраамом Лінкольном 1 січня 1863 року, проголосила свободу рабів на територіях Конфедерації. Однак її юридична дія обмежувалася зонами, які контролювалися південними штатами, тому реальне звільнення афроамериканців залежало від військового успіху армії Союзу [7, с. 88]. Остаточне скасування рабства було закріплено Тринадцятою поправкою до Конституції США, ратифікованою 6 грудня 1865 року, яка повністю заборонила рабство на території США.

Однак формальна свобода не означала автоматичної рівності в суспільстві. Багато звільнених афроамериканців не мали ні власної землі, ні засобів для існування, що створювало гостру проблему соціальної адаптації. Щоб полегшити цей процес, у 1865 році було створено Бюро у справах вільних (Freedmen's Bureau), яке мало на меті надавати допомогу колишнім рабам, сприяти їхньому працевлаштуванню, забезпечувати доступ до освіти та захищати їхні права у судових процесах. Бюро відіграло ключову роль у заснуванні шкіл і коледжів для афроамериканців, що сприяло підвищенню рівня грамотності серед цієї спільноти [8, с. 90]. Завдяки зусиллям уряду та місіонерських організацій

тисячі афроамериканців отримали можливість навчатися, що було безпрецедентним явищем в історії США.

Реконструкція (1865–1877) була періодом масштабних реформ, спрямованих на реінтеграцію Півдня та забезпечення громадянських прав для афроамериканців. Прийняття Чотирнадцятої поправки (1868) до Конституції США гарантувало рівний захист перед законом усім громадянам, а П'ятнадцята поправка (1870) забороняла дискримінацію при голосуванні на основі раси, кольору шкіри або попереднього стану підневільності [9, с. 4]. Завдяки цим змінам афроамериканці вперше отримали можливість брати участь у політичному житті країни. У південних штатах з'явилися афроамериканські законодавці, судді та чиновники, що стало значним кроком до політичної рівності. Наприклад, під час Реконструкції близько 2 000 афроамериканців обіймали державні посади, зокрема сенатор Гарем Ревелс і конгресмен Бенджамін Тарнер [10, с. 40].

Однак політичні здобутки афроамериканців зіткнулися з активним спротивом з боку білих консерваторів, які прагнули відновити соціальну ієрархію, що існувала до війни. Незважаючи на офіційне скасування рабства, економічна залежність афроамериканців залишалася серйозною проблемою. Більшість звільнених рабів не мали власної землі, що унеможливлювало їхню економічну незалежність. Федеральний уряд розглядав можливість земельної реформи, відомої як програма «40 акрів і мул» (40 acres and a mule), що передбачала наділення афроамериканських сімей землею, конфіскованою у плантаторів. Однак ця ініціатива не була реалізована в повному обсязі, оскільки після закінчення Реконструкції більшість переданих земель було повернуто колишнім власникам [11, с. 55].

Через відсутність економічних ресурсів багато афроамериканців змушені були укладати кабальні контракти (sharecropping) з білими землевласниками. За цією системою колишні раби отримували в оренду земельні ділянки, а натомість зобов'язувалися передавати частину врожаю власникам землі [12, с. 32]. Умови таких угод часто були вкрай не вигідними для афроамериканців, що призводило до їхньої економічної залежності та фактичного закріпачення.

Завершення Реконструкції у 1877 р. стало початком періоду посилення расової дискримінації в південних штатах. Повернення до влади білих демократів спричинило поступове згортання політичних прав афроамериканців. Закони Джима Кроу, прийняті у 1880–1890-х роках, запровадили расову сегрегацію в громадських місцях, освіті та транспорті. Крім законодавчого обмеження прав афроамериканців, вони часто ставали жертвами насильства. Організації на кшталт Ку-клукс-клану вдавалися до

терору, зокрема нападів на афроамериканські громади, лінчування та залякування виборців [13, с. 95].

Політичні права афроамериканців були систематично обмежені через застосування таких методів, як податки на голосування (poll taxes), тести на грамотність (literacy tests) і вимога «дідової поправки» (grandfather clause), яка дозволяла голосувати лише тим, чиї предки мали це право до Громадянської війни. Ці заходи суттєво зменшили кількість афроамериканських виборців у південних штатах.

Реконструкція дала афроамериканцям певні політичні й освітні можливості, однак її згортання у 1877 р. призвело до реставрації системи расової нерівності. Закони Джима Кроу, економічна залежність та насильство з боку білих расистських організацій ускладнили процес соціальної мобільності афроамериканців, залишаючи їх у стані дискримінації на десятиліття. Попри це, здобутки Реконструкції, такі як Чотирнадцята та П'ятнадцята поправки, стали фундаментом для майбутньої боротьби за громадянські права у XX ст., що врешті-решт призвело до ліквідації сегрегації та правової дискримінації у 1960-х роках [14, с. 21].

Іншою соціальною ланкою того часу були жінки. До початку Громадянської війни жінки переважно займалися домашнім господарством, вихованням дітей і працювали у сфері освіти або швейному виробництві. Однак війна змінила цю ситуацію, змусивши тисячі жінок брати активну участь у підтримці армій, веденні господарства та забезпеченні тилу.

Однією з найважливіших сфер, де жінки зробили значний внесок, стала медична допомога. Багато жінок працювали у військових шпиталях як медсестри, доглядальниці та лікарі. Видатними представницями цього руху були Клара Бартон, яка заснувала Американський Червоний Хрест, та Доротея Дікс, яка організувала медичну службу Союзу. Жінки також брали участь у шпигунській діяльності, допомагали організовувати постачання продовольства та забезпечували догляд за пораненими солдатами [15, с. 40].

Економічна діяльність жінок також зазнала змін. Через масову мобілізацію чоловіків на фронт жінки почали виконувати роботу, яка раніше вважалася суто чоловічою. Вони працювали на фабриках, у майстернях, займалися фермерським господарством та адміністративною роботою. Це дало змогу жінкам здобути економічний досвід і сприяло формуванню руху за їхні права [16, с. 22]. Хоча прямої участі у бойових діях жінки офіційно не брали, деякі з них таємно вступали до армії, маскуючись під чоловіків. Відомими випадками стали історії Сарі Едмондс, яка служила у військах Союзу, та Лорети Веласкес, що брала участь у боях на боці Конфедерації.

Після завершення Громадянської війни перед жінками США постало нове завдання – інтеграція в суспільство, що змінювалося під впливом політичних та соціальних реформ. У період Реконструкції (1865–1877) жінки продовжували виконувати важливі соціальні функції, особливо в освітній та благодійній сферах. Одним із ключових напрямів діяльності жінок у цей період стало навчання звільнених рабів [17, с. 330]. Жіночі організації, зокрема Американська місіонерська асоціація, направляли вчительок до Південних штатів, де вони відкривали школи для афроамериканців. Окрім освітньої діяльності, жінки продовжували працювати у сфері медичного забезпечення та соціальної допомоги. Вони брали участь у благодійних проєктах, допомагаючи вдовам, сиротам та ветеранам війни. Водночас війна сприяла формуванню жіночого руху за рівні права. Активістки, такі як Сьюзен Ентоні та Елізабет Кейді Стентон, виступали за розширення прав жінок, включаючи надання виборчих прав. У 1869 р. було засновано Національну асоціацію виборчих прав жінок, що стало важливим етапом у розвитку феміністичного руху в США [14, с. 22].

Проте, незважаючи на активну участь жінок у громадському житті, вони не отримали виборчого права на федеральному рівні. Жіночий рух змушений був продовжувати боротьбу упродовж кількох десятиліть, доки 1920 року прийняття Двадцятої поправки не забезпечило жінкам право голосу.

Незважаючи на провали Реконструкції, її наслідки мали довготривалий вплив на американське суспільство. По-перше, були закладені правові основи для боротьби за громадянські права у XX ст. – Чотирнадцята та П'ятнадцята поправки залишилися ключовими інструментами у правозахисних рухах. По-друге, політична активність афроамериканців у період Реконструкції показала можливість демократичних змін навіть у глибоко сегрегованому суспільстві. Однак расова дискримінація та економічні труднощі зберігалися ще багато десятиліть, що стало однією з причин соціальних протестів у XX ст., зокрема Руху за громадянські права 1960-х років.

Висновки. Отже, Громадянська війна та період Реконструкції стали ключовими етапами соціальної трансформації США. Скасування рабства змінило соціальну структуру країни, але не усунуло расової дискримінації. Попри зусилля федерального уряду, більшість реформ Реконструкції не змогли повністю інтегрувати афроамериканців у суспільство. Роль жінок у громадському житті значно зросла, що стало основою для подальшої боротьби за рівноправ'я. Соціальні розбіжності між Північчю та Півднем залишалися суттєвими, що впливало на подальший розвиток країни.

Таким чином, Громадянська війна та Реконструкція не лише заклали основи сучасної правової системи США, а й сформували довготривалі соціальні виклики, з якими країна продовжувала стикатися у XX столітті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Blight David W. *Race and Reunion: The Civil War in American Memory*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 2001.
2. Alexander Thomas B. Persistent Whiggery in the Confederate South, 1860–1877. *Journal of Southern History*. 1961. №27 (3). P. 305–329. URL: <https://doi.org/10.2307/2205211> (date of application: 22.03.25).
3. Alexander Leslie M., Rucker Walter C. *Encyclopedia of African American History*. Santa Barbara: ABC-CLIO. 2010. 699 p.
4. Brundage Fitzhugh. Reconstruction in the South. *Journal of the Civil War Era*. №7 (1). Chapel Hill, North Carolina: University of North Carolina Press. 2017. URL: <https://doi.org/10.1353/cwe.2017.0002> (date of application: 22.03.25).
5. Cimbala Paul A., Miller Randall M. An uncommon time: the Civil War and the northern home front. *North's Civil War* (1st ed.). New York: Fordham University Press. 2002. pp. 285–305.
6. Downs Gregory, Masur Kate. The Reconstruction Era 1861–1900. National Park Service: The National Historic Landmarks Program. 2017. pp. 3–91.
7. Feldman Glenn. The Disfranchisement Myth: Poor Whites and Suffrage Restriction in Alabama. Athens: University of Georgia Press. 2004. 136 p.
8. Gienapp William. *Abraham Lincoln and Civil War America: a biography*. New York: Oxford University Press. 2002. 155 p.
9. Harlow Luke E. The Future of Reconstruction Studies. *Journal of the Civil War Era*. №7 (1). Chapel Hill, North Carolina: University of North Carolina Press. 2017. P. 3–6. URL: <https://doi.org/10.1353/cwe.2017.0001> (date of application: 22.03.25).
10. Lash Jeffrey N. Civil War Irony: Confederate Commanders and the Destruction of Southern Railways. *Prologue: Quarterly of the National Archives*. 1993. №25 (1). P. 35–47.
11. Hyman Harold. *To Try Men's Souls: Loyalty Tests in American History*. Berkeley: University of California Press. 1959. 93 p. URL: <https://doi.org/10.2307/jj.8306230> (date of application: 22.03.25).
12. Severance Benjamin Horton. *Tennessee's Radical Army: The State Guard and Its Role in Reconstruction* (PhD thesis). University of Tennessee. 2002. 59 p.
13. Rodrigue John C. *Reconstruction in the Cane Fields: From Slavery to Free Labor in Louisiana's Sugar Parishes, 1862–1880*. Baton Rouge, Louisiana: Louisiana State University Press. 2001. 168 p.
14. Stazak Luke, Masur Kate, Williams, Heather Andrea, Downs Gregory P., Glymph Thavolia, Hahn Steven, Foner Eric. Eric Foner's 'Reconstruction' at Twenty-five. *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era*. №14 (1). Cambridge, England: Cambridge University Press. 2015. P. 13–27. URL: <https://doi.org/10.1017/S1537781414000516> (date of application: 22.03.25).
15. Paskoff Paul F. Measures of War: A Quantitative Examination of the Civil War's Destructiveness in the Confederacy. *Civil War History*. 2008. №54 (1). P. 35–62. URL: <https://doi.org/10.1353/cwh.2008.0007> (date of application: 22.03.25).
16. Valelly Richard M. *The Two Reconstructions: The Struggle for Black Enfranchisement*. University of Chicago Press. 2004. 29 p.
1. 17. Trelease Allen W. Republican Reconstruction in North Carolina: A Roll-call Analysis of the State House of Representatives, 1866–1870. *Journal of Southern History*. 1976. №42 (3). P. 319–344. URL: <https://doi.org/10.2307/2207155> (date of application: 22.03.25).

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

РЕЖИМ САНАЦІЇ У ПОЛЬЩІ (1926-1939 РР.)

Малишевський Роман,

здобувач вищої освіти першого рівня

історичного факультету

Тернопільського національного

педагогічного університету

імені В. Гнатюка

e-mail: kusa2109@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**

доктор історичних наук, професор,

кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національно педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

Травневий переворот 1926 року, влаштований Юзефом Пілсудським та його прибічниками, привів до встановлення в Другій Речі Посполитій режиму санації (оздоровлення). Нова влада почала проводити негайні заходи для покращення становища всередині країни, при цьому придушуючи будь-яку опозицію. Разом з цим, почалася поступова зміна вектору зовнішньої діяльності в бік недемократичних держав, як-от, Третій Рейх та СРСР. При цьому послаблювалася співпраця із західними демократіями, небезпідставно падала до них довіра. У статті розглядається внутрішньо- та зовнішньополітична діяльність Польщі в період режиму санації.

Актуальність дослідження полягає у нерозривному зв'язку між подіями у Європі, особливо Центральній, і, разом з тим, у Другій Республіці, та початком Другої світової війни. Зближення із Німеччиною після приходу нацистів до влади та агресивна риторика щодо сусідів, наприклад Чехословаччини та Литви, давали підстави як Берліну, так і Москві припускати, що Польща не буде точкою напруги та плацдармом Британії та Франції, або, в кращому випадку, стане їхнім союзником. Ця впевненість дозволяла їм провадити зовнішню політику так, як вони вважали за потрібне, не переймаючись про жодні наслідки. Це і стало однією з причин посилення, зокрема, Третього Рейху до тієї межі, при якій його військово-політичне керівництво могло відкрито почати війну та успішно її вести, зокрема, і проти самої Польщі.

Санаційний режим першим кроком обрав утвердження влади шляхом прийняття низки законів та кадрових перестановок. Таким чином, уряд був сформований професором Львівської політехніки Казімежем Бартелем

[2, с. 469], старий розпустили, а його голів затримали. Нова адміністрація почала негайно налагоджувати механізм управління на місцевому рівні, призначаючи лояльних осіб на керівні посади, а самого Юзефа Пілсудського на Національних зборах обрали президентом. Проте, для створення ілюзії справедливої системи та легітимізації перевороту, він відмовився і висунув кандидатуру свого давнього знайомого та затятого прихильника – Ігнація Мосціцького. Разом з тим, після виборів він все ж ввів Маршала безпосередньо в систему влади, спеціальним декретом створивши посаду Генерального інспектора збройних сил [5].

З перших місяців існування режим став на шлях авторитаризму. Окрім вже згаданих дій, голові держави було надано ледь не всю повноту влади у виконавчій гілці, натомість, відбираючи їх у сейму, що змушувало опозицію йти на конфронтацію із пілсудчиками. Найяскравіше показували себе ендеки та ліві сили. Праві одразу ж висловили критику щодо нової влади, проти якої боролись ще під час перевороту, та почали реорганізацію на фашистський лад, сформувавши Табір Великої Польщі (ТВП) [2, с. 471] під керівництвом Р. Дмовського. Комуністи, своєю чергою, продовжили та, навіть, активізували роботу на території Заходу України та Білорусі.

Конфлікт розгорівся під час виборів 1928 року, де, щоб втримати у своїх руках виконавчу владу та підпорядкувати законодавчу, наприкінці 1927 року пілсудчики створили «Безпартійний блок співпраці з урядом» (ББСУ) [1, с. 761]. Зважаючи на фальсифікації, результат був передбачуваним – новостворена організація, хоч і з невеликим відривом, але взяла перше місце на елекції.

У період 1928-1930 років між владою та опозицією не вщухали баталії, а ситуація майже не відрізнялась від часів парламентської демократії. Тоді ж опозиція (демократи, соціал-демократи та соціалісти) прийняла рішення про об'єднання в єдиний блок для протидії режиму санації, який отримав назву «Центролів» [2, с. 473]. Спроби залякування з боку пілсудчиків та особисто Маршала далеко не завжди приводили до бажаного результату, а подекуди і навпаки. Тому уряд вирішив вдатися до нових виборів.

Президент Мосціцький наказав розпустити сейм та призначив позачергові вибори на листопад 1930 року [2, с. 475]. Такі порушення, як фальсифікації, підкупи чи примус, використовувалися досить часто, не кажучи вже про ліквідацію опозиції ще перед виборами. Сукупність цих факторів, а також значна агітаційна кампанія зробили очевидною перемогу ББСУ, який цього разу отримав набагато більшу владу. Тріумф санаціоністів привів до активізації побудови диктаторської системи у Другій Речі Посполитій. Громадські організації втрачали свободу дій на користь органів місцевого самоврядування [2, с. 477], чому не перешкоджав ні підконтрольний парламент, ні кабінет міністрів та президент. У такій ситуації почала змінюватись і опозиція, яка тепер,

здебільшого, перейшла до підпілля. Центролів розпався, а його представники або створювали нові організації, або ж шукали співпраці із уже існуючими.

Проте, не лише опоненти режиму вели боротьбу. Представники національних меншин, особливо українці, також не давали про себе забути. У 1934 році бойовик ОУН Григорій Мацейко застрелив міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького [1, с. 750], який був безпосередньо причетним до актів пацифікації 1930 року. Ця подія стала, напевно, одним із найшокуючих замахів за всю історію Другої Республіки від часу вбивства Габріеля Нарutowича [2, с. 465] та спонукала уряд до посилення репресій, що супроводжувались масовими арештами та процесом над організаторами, зокрема Степаном Бандерою.

Після замаху пілсудчики активізували також і вирішення питання про прийняття конституції для остаточного убезпечення свого правління. Так, у квітні 1935 р. було прийнято новий основний закон [2, с. 480], ознайомившись із положеннями якого можна стверджувати, що Друга Річ Посполита остаточно перетворилась на авторитарну державу із верховною владою президента й кабінету міністрів. Незадовго після цього, Юзеф Пілсудський помер, залишивши свій табір без явного лідера. Відхід Маршала на початку викликала занепокоєння у керівних колах, проте вони змогли швидко скоординувати свої дії та поділити всі ключові посади.

Смерть голови правлячої сили дала поштовх для активізації опозиції та підпільних організацій. Розширювали агітацію комуністи, які вимагали повалення режиму будь-яким способом. Демократи, своєю чергою, почали об'єднуватись у Фронт Морж [2, с. 483], який ставив за мету силоміць повалити чинну польську владу та досягти реставрації демократії. І, хоча, плани обидвох таборів провалилися з різних причин, уряд розумів власну слабкість, через що шукав союзників, де тільки міг. У різний час це був генералітет на чолі з Едвардом Ридз-Смігли та представники національних меншин, із якими вдалося домовитись. Надалі, незважаючи на деяку консолідованість санаціоністів, дрібні міжусобиці мали місце. За їх результатами було переформатовано ББСУ, від влади усунули одного із прихильників Пілсудського та критиків нового курсу режиму Валерія Славека [1, с. 763].

Зовнішньополітична діяльність Другої Речі Посполитої незначно відрізнялась від тої, що була у період парламентської демократії, зважаючи на відносну стабільність ландшафту за кордоном у другій половині 20-х років. Після успіху перевороту Пілсудський пішов на відмову від президентського крісла не лише задля внутрішньої, а і зовнішньої легітимізації нової влади. План Маршала спрацював і жодної реакції з боку демократій Заходу так і не було.

Усе змінилося в наступному десятилітті, здебільшого через призначення міністром закордонних справ Юзефа Бека [2, с. 479], прихід до влади в Німеччині у 1933 році НСНРП на чолі з Адольфом Гітлером. Ця подія стала поворотною для усієї європейської дипломатії. Польща одразу ж почала налагодження відносин із новим керівництвом у Берліні, намагаючись схилити Третій Рейх до співпраці. Напевно, найбільшим успіхом Другої республіки стало підписання пакту про ненапад між обома країнами в 1934 році [4]. Такий же договір був підписаний і з СРСР за два роки до того [1, с. 760].

На противагу досить добросусідській дипломатії щодо Берліна та Москви, Варшава використовувала агресивну риторику проти решти держав, з якими межувала, особливо Чехословаччини та Литви. Невирішені питання про прикордонні землі знову піднімалися, а жодна сторона не хотіла йти на поступки. Вирішальним у відносинах згаданих країн із Польщею став 1938 рік. Саме тоді уряд санації наважився застосувати найрадикальніші методи впливу. У березні, використовуючи вдалий момент із аншлюсом Австрії, до Каунаса було відправлено ультиматум із вимогою встановлення дипломатичних відносин [2, с. 489]. Керівники Литви, розуміючи складність ситуації, були змушені піти на ці умови.

Подальші дії Бека на міжнародній арені привели до розширення кордонів Польської держави. У вересні 1938 року Третій Рейх заявив про вимогу передати Судетську область. Через небажання починати війну в центрі Європи, Британія і Франція були готові піти фюреру на поступки. Для підписання договору до Мюнхена прибули особисто Н. Чемберлен, Е. Даладье, А. Гітлер та Б. Муссоліні [2, с. 488]. В історію ця подія увійшла як Мюнхенська угода. Вже до кінця місяця аналогічний ультиматум до Праги відправила Польща, із вимогою передачі Тешинської Сілезії, а 2 жовтня армія Другої республіки зайняла регіон [1, с. 816].

Далі хід подій став смертельним вже для самої Речі Посполитої. Берлін не хотів спинятися на досягнутому, тому підняв питання долі колишньої Західної Пруссії та вільного міста Данциг. Уже 28 жовтня 1938 року нацисти презентували свій план щодо вирішення цієї проблеми [2, с. 488], проте, фактично, не отримали відповіді. Пізніше така ж спроба, вже агресивніша, зустріла категоричну відмову з боку Варшави. Саме тоді в Рейхсканцелярії вирішили шукати можливості відібрати бажане силою.

Улітку 1939 року як майбутні союзні сили, так і представники Німеччини, проводили переговори із СРСР, кінцевою метою якої було схилити його до союзу. Сталінське керівництво, своєю чергою, також переслідувало власну ціль – розширення впливу на континенті. Єдиною перепорою на шляху стала сама Польща, яка не бажала йти на жодні поступки. Це стало сигналом для Москви про те, що втілити свої наміри вдасться тільки в разі домовленості з Третім Рейхом. 23 серпня 1939 року

в столиці Радянського Союзу було підписано Пакт Молотова-Ріббентропа [1, с. 769]. Офіційно це був договір про ненапад, проте до нього також додавався секретний протокол, за яким дві держави ділили сфери впливу в Східній Європі. Берлін розцінював угоду як зелене світло, і вже 1 вересня 1939 року під приводом нападу на радіостанцію в Гляйвіці (м. Глівіці, Польща), Німеччина розпочала напад на Другу Річ Посполиту, де в той же день оголосили воєнний стан [6].

Висновки. Встановлений Ю. Пілсудським режим санації привів до перетворення Польщі у авторитарну державу, разом з тим, не досяг поставленої мети – стабілізувати країну та навести в ній лад. Незважаючи на консолідованість нової влади, держава лише іноді перебувала в стані відносного спокою, та все ж і надалі потерпала від політичних потрясінь, а смерть Пілсудського лише посилила їх. Дипломатична діяльність Другої республіки різко повернулася до недемократичних держав, що, безумовно, негативно давалося взнаки для її становища. Агресивна риторика Варшави позбавила її можливих союзників для майбутньої оборони, а держави Заходу нічим зарадити не могли. Зрештою, Польща, як і частина її сусідів, зазнала агресії з боку Німеччини та СРСР та втратила свою державність аж до кінця Другої світової війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі. Пер. з англ. Таращук П. К. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи». 2008. 1080 с.
2. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка. 2002. 752 с. + 8 кол. мап.
3. Менджецький В., Брацисевич Є. Польща: нарис історії. Пер. з пол. Сварник І. Варшава: Інститут національної пам'яті – Комісія переслідування злочинів проти польського народу. 2015. 367 с.
4. Deklaracja między Polską a Niemcami o niestosowaniu przemocy, podpisana w Berlinie dnia 26 stycznia 1934 r. Dziennik Ustaw 1934 r. nr 16, poz. 124.
5. Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 sierpnia 1926 r. o sprawowaniu dowództwa nad siłami zbrojnymi w czasie pokoju i o ustanowieniu Generalnego Inspektora sił zbrojnych. Dziennik Ustaw 1926 r. nr 79
6. Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 1 września 1939 r. o stanie wojennym. Dziennik Ustaw 1939 r. nr 86, poz. 544.

ТРУДОВА ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЇ ФРАНКЛІНА РУЗВЕЛЬТА (1933–1939 РР.)

Прокоп'юк Уляна,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: prokopiuk.uliana.03@gmail.com

Науковий керівник: **Костюк Леся,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Трудова політика адміністрації Ф. Рузвельта стала основою для значних змін у соціально-економічній структурі США в період Великої депресії. Її метою було не лише створення робочих місць, а й вдосконалення трудових стандартів, запровадження мінімальної заробітної плати та боротьба з безробіттям. Стратегії, які були реалізовані в рамках Нової угоди (New Deal), змінили не лише внутрішню економічну ситуацію в США, а й мали важливі наслідки для розвитку соціальної політики та трудових відносин у багатьох країнах світу [1, с. 87].

Метою даного дослідження є аналіз трудової політики адміністрації Франкліна Делано Рузвельта в період 1933–1939 рр., зокрема її впливу на подолання Великої депресії в США, розвиток трудових відносин, формування сучасних стандартів праці та ролі уряду у забезпеченні соціально-економічної стабільності.

Завдання дослідження.

1. Проаналізувати основні економічні та соціальні передумови, що спричинили розробку трудової політики адміністрації Ф. Рузвельта.

2. Розкрити зміст і цілі ключових трудових реформ та програм: Works Progress Administration (WPA), National Industrial Recovery Act (NIRA), Fair Labor Standards Act (FLSA), Wagner Act та інших.

3. Оцінити вплив трудової політики на рівень безробіття, умови праці та розвиток профспілкового руху в США.

4. Визначити основні досягнення і недоліки трудових реформ Рузвельта, їхню критику з боку бізнесу та консервативних політичних сил.

5. Простежити довгостроковий вплив трудової політики адміністрації Ф. Рузвельта на формування сучасної моделі соціально-трудових відносин у США та її значення для міжнародного досвіду боротьби з економічними кризами.

Історіографія питання. Проблематика трудової політики адміністрації Франкліна Рузвельта привернула значну увагу дослідників як у США, так і за їх межами.

Класичні підходи до аналізу реформ Рузвельта представлені в роботах Мілтона Фрідмана [1], який критично оцінює зростання ролі держави в економіці, та Алана Грінспена [3], який розглядає соціальні наслідки реформ. Дж. Томас [2] і Р. Шустер [8] акцентують увагу на економічних реформах і їх зв'язку з підготовкою США до Другої світової війни.

Ф. Рузвельт у власних доповідях та листах [4; 7] висвітлював бачення урядових програм, їхній моральний та соціальний сенс. Праці С. Джонсона [9] і Р. Картера [10] містять детальний аналіз окремих програм Нової угоди, таких як WPA і PWA, розглядаючи їх у контексті боротьби з безробіттям і стимулювання економіки.

Дослідження Нортон [6] і Сміта [5] розглядають розвиток соціального захисту та профспілкового руху в контексті трудової політики 1930-х років.

Загалом, історіографія теми демонструє широкий спектр підходів – від апологетичних оцінок Нової угоди як ключового етапу модернізації США до критичних інтерпретацій, які підкреслюють ризики державного втручання в економіку.

Під час президентства Ф. Рузвельта уряд зосередився на забезпеченні трудових прав громадян, підтримці зайнятості та вдосконаленні трудових відносин. Реформи були спрямовані на створення робочих місць, покращення умов праці та захист прав працівників. Так, президент впровадив серію законів та ініціатив, які зробили його уряд найбільшим роботодавцем в країні, а також заклав основи для сучасної трудової політики США.

Зауважимо, що у перші роки Великої депресії рівень безробіття в США досяг катастрофічних розмірів, перевищуючи 25 % [2, с. 219]. Тому одним з перших завдань адміністрації Ф. Рузвельта було надання роботи мільйонам безробітних. Це завдання було вирішене через створення численних урядових програм зайнятості.

Однією з ключових ініціатив трудової політики стало створення Works Progress Administration (WPA), яка забезпечила роботою понад 8 мільйонів американців у різних секторах економіки [3]. Програма мала дві основні мети: по-перше, боротьбу з безробіттям, по-друге, розвиток інфраструктури та підтримку культурної спадщини. За час існування WPA було створено понад 650 000 кілометрів доріг, 124 000 мостів, а також понад 8 000 бібліотек і 1 000 театрів. Важливою складовою цієї програми стала підтримка культури через проекти в сфері мистецтва, що дозволило забезпечити зайнятість для тисячі художників, письменників та музикантів [4].

Крім того, створення робочих місць у культурному секторі допомогло зберегти національну спадщину, бо значна частина художників, музикантів і письменників також змогла знайти роботу через цю програму. WPA стала однією з найбільших і найуспішніших ініціатив трудової політики Рузвельта, що допомогла США поступово вийти з економічної кризи.

Іншою важливою складовою трудової політики адміністрації Ф. Рузвельта був National Industrial Recovery Act (NIRA), підписаний в 1933 р. Цей закон став одним з ключових інструментів для підтримки економіки та працівників в період депресії. NIRA мав на меті створення планів для відновлення індустрії, встановлення мінімальних заробітних плат, обмеження робочих годин та забезпечення справедливих умов праці для робітників [5, с. 12].

Одним із найважливіших елементів NIRA стало створення Національної адміністрації відновлення (NRA), яка вела контроль за встановленням стандартів в різних галузях економіки. Так, NRA домоглася підвищення мінімальної заробітної плати, зменшення робочого часу, встановлення стандартів для праці на підприємствах. Водночас закон надавав підприємствам свободу укладати угоди про встановлення колективних трудових договорів між роботодавцями та профспілками [6, с. 553].

Однією з основних реформ у трудовій політиці Ф. Рузвельта стало встановлення мінімальної заробітної плати та обмеження максимальних робочих годин. У рамках Fair Labor Standards Act (FLSA), який був прийнятий у 1938 р., було введено законодавче обмеження на максимальну кількість робочих годин (40 годин на тиждень) і встановлено мінімальну заробітну плату, що забезпечило робітників від експлуатації. Цей закон також заборонив дитячу працю та визначив критерії для понаднормових виплат [7].

Ці кроки значно покращили умови праці для американських робітників, дозволивши їм отримувати справедливую компенсацію за свою працю та зменшивши рівень експлуатації. Закон також стимулював економіку, оскільки збільшення доходів робітників сприяло зростанню споживчого попиту та економічної активності.

Іншим важливим аспектом трудової політики Ф. Рузвельта було посилення ролі профспілок. Адміністрація Рузвельта підтримала право працівників на організацію в профспілки та укладання колективних договорів [8, с. 133]. Важливим кроком стало прийняття Законодавства Вагнера (Wagner Act) в 1935 р., який надав працівникам право організовувати профспілки без страху бути звільненими. Закон також створив Національну раду з трудових відносин (NLRB), яка контролювала відносини між роботодавцями і працівниками та дозволяла працівникам ініціювати переговори з роботодавцями для захисту своїх прав.

Ці кроки зробили профспілки важливою силою в американській економіці, що мало довготривалий вплив на розвиток трудових відносин і захист прав працівників у США.

Незважаючи на численні досягнення, трудова політика Рузвельта не уникла критики. Частина підприємців і консервативних політиків виступала проти розширення ролі уряду в економічних питаннях. Вони вважали, що урядові програми, такі як WPA та NIRA, створювали зайву бюрократію, підвищували податки і погіршували бізнес-клімат [9, с. 725–753]. Також деякі підприємці та роботодавці скаржилися на обмеження в кількості робочих годин і заробітних плат, оскільки це призводило до підвищення витрат на виробництво.

З іншого боку, програми Ф. Рузвельта допомогли зменшити соціальну нерівність і створити соціальний контракт між робітниками та урядом, що стало основою для розвитку середнього класу в Америці в наступні десятиліття. Для порівняння, подібні ініціативи, які мали місце в інших країнах під час і після Великої депресії, демонструють спільні риси та різниці в підходах до боротьби з безробіттям і захисту трудових прав.

У результаті реформ Рузвельта, США стали не лише лідером у боротьбі з безробіттям, але й заклали основу для сучасної трудової політики, що включає в себе захист прав працівників, підтримку профспілок та державні гарантії мінімальних стандартів праці. Їх впровадження стало важливим прикладом для інших країн, що шукали способи відновлення економіки та стабільності після світових економічних криз [10, с. 6].

Щоб підсумувати вище написане, нами розроблено таблицю 1 із основних подій та даних. Ця таблиця дає чітке уявлення про основні ініціативи трудової політики адміністрації Рузвельта, їх мету та досягнення, які мали значний вплив на економічне і соціальне життя США в період Великої депресії.

Табл. 1.

**Ключові ініціативи та досягнення трудової політики
адміністрації Франкліна Рузвельта**

Ініціатива/Закон	Рік введення	Мета	Основні досягнення
Works Progress Administration (WPA)	1935	Створення робочих місць через інфраструктурні та культурні проекти	Забезпечено роботою понад 8 мільйонів людей, проведено важливі інфраструктурні проекти
National Industrial Recovery Act (NIRA)	1933	Відновлення промисловості через стандартизацію умов праці, створення робочих місць і забезпечення стабільності	Встановлені стандарти для робочих умов і розпочато процес відновлення промисловості

		індустріальної економіки	
Fair Labor Standards Act (FLSA)	1938	Встановлення мінімальної заробітної плати, обмеження робочих годин та заборона дитячої праці	Встановлено мінімум для заробітної плати і обмежено робочі години, вперше закріплена заборона дитячої праці
Wagner Act (National Labor Relations Act)	1935	Захист прав працівників на організацію профспілок і проведення колективних переговорів	Підтримка прав працівників на організацію профспілок, що значно зміцнило рух за права робітників
Public Works Administration (PWA)	1933	Фінансування будівництва важливих інфраструктурних проектів, що забезпечували робочі місця та стимулювали економіку	Побудовано численні дороги, мости, школи та інші інфраструктурні об'єкти, що підтримали економіку
Civilian Conservation Corps (CCC)	1933	Програма працевлаштування для молодих людей, спрямована на роботу з природними ресурсами та розвиток національних парків	Програма, що допомогла молоді знайти роботу та отримати досвід роботи в природоохоронних проектах

Висновки. Трудова політика адміністрації Ф. Рузвельта мала великий вплив на розвиток трудових відносин та економічну ситуацію в США під час Великої депресії. Програми урядової зайнятості, такі як WPA, та важливі реформи, що забезпечили мінімальну заробітну плату, обмеження робочих годин і створення профспілок, стали основою для формування сучасних трудових стандартів у країні. Хоча політика Ф. Рузвельта зустріла опір з боку бізнесу та консервативних сил, її позитивний вплив на умови праці та соціальне забезпечення залишається значним і визначає розвиток трудових відносин у США до сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Friedman, M. . Capitalism and Freedom. Kyiv: Osnovy. 2009. 202 s.
2. Thomas, G. New Deal: American Response to the Crisis of the 1930s. Munich: Verlag. 2017. 340 s.
3. Greenspan, A. Economic Reforms and Their Impact on Social Relations in the United States. New York: McGraw-Hill Education. 2010.
4. Roosevelt, F. D. A Nation in Crisis: Franklin D. Roosevelt's Report to the U.S. Congress. Washington: Government Printing Office. 1938.
5. Smith, J. Labor Policy in the Great Depression in the USA: A Comparative Analysis Oxford: Oxford University Press. 2015. 28 s.
6. Norton, P. Social Protection in the USA: Historical Context and Contemporary Challenges. London: Routledge. 2011. 541–567 s.

7. Roosevelt, F. D. The Letters of Franklin D. Roosevelt. Washington: The Library of America. 2006. URL: <http://www.fdrlibrary.marist.edu/archives/collections/franklin/?p=collections/findingaid&id=510&template=print&disabletheme=1>

8. Schuster, R. Transition from the Great Depression to World War II: Economic Reforms in the USA. Berlin: Springer. 2014. 238 s.

9. Johnson, S. The New Deal and Social Policy in the USA: Fighting Unemployment and Economic Problems. Chicago: University of Chicago Press. 2012. 725–753 s.

10. Carter, R. Reforms in the USA during Roosevelt's Administration: Economic Recovery through Social Programs. Washington: Brookings Institution Press. 2013. 17 s.

ВОЄННІ ДІЇ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ НА СХІДНОМУ ФРОНТІ У 1941–1943 РОКАХ

Диня Олексій,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: Алексієвець Леся,

доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Друга світова стала найбільшою війною в історії людства. Ніколи до цього історія не знала війни з такою кількістю жертв.

Причини Другої світової війни – одне з основних питань історії ХХ ст., що має важливе ідеологічне та політичне значення, оскільки виявляє винуватців цієї трагедії, що забрала понад 55 млн. людських життів. Опрацювавши частину літератури з даної теми, я схиляюсь до думки, що Друга світова війна була породжена цілим комплексом різних причин.

Одна з причин визрівала в самій Німеччині. Довгий час в цій країні насаджувались серед еліти погляди пангерманізму – вищої раси арійців, які протиставляли себе іншим народам. Тому гіркоту поразки після Першої світової війни, національний відчай і приниження розпалювали в німцях ненависть і бажання реваншу. Гітлер вважав, що землі Радянського Союзу зобов'язані стати для німців *Lebensraum* («життєвим простором»). Він вірив, що Рейх повинен завоювати ці землі й заселити їх німцями [1, с. 76].

Німеччина, котра звикла до ролі однієї з провідних світових імперій, не могла змиритися з втратою свого панування та втратою територій. Початок Другої світової війни був лише питанням часу. Велику роль відіграла поступливість Європи, а саме політика Чемберлена – «політика умиротворення». Коли відбувся аншлюс Австрії та анексія Чехословаччини, Гітлер запевняв, що це остання територіальна вимога Німеччини в Європі [2].

Великим подразним фактором для Німеччини було існування СРСР. Роль держави, що виникла на руїнах колишньої Російської імперії не могла не вселяти побоювань і бажання стерти її з лиця землі. Не останню роль у розв'язанні війни відіграло підписання СРСР з Німеччиною пакту про ненапад і таємного протоколу до нього, що відкрило Рейху та СРСР шлях для нападу на Польщу [4, с. 56].

Захопивши половину Європи, нацисти пішли війною на Радянський Союз, де панував інший тоталітарний режим.

Перед нападом Німеччини на СРСР відбулося розширення країн Осі. Це була складова частина плану підготовки війни проти СРСР. У 1939 р. Гітлер усвідомлював, що Німеччина не має достатньо сил для відкритого протиборства з Радянською Росією. Оптимальним варіантом для нацистів був мир з «советами». Думку фюрера та генералітету стосовно військової міці цієї країни змінила «Зимова війна». Сталін не досягнув кінцевої мети – захоплення Фінляндії, підписавши з нею мир. Ця поразка змінила ставлення фюрера до СРСР і він почав вбачати в ньому не такого вже й сильного суперника. Гітлер висловив упевненість, що «тепер ми точно зуміємо не допустити розповсюдження більшовизму на Західну Європу» [3, с. 67].

Ватро розвіяти той міф, що Сталін і радянське керівництво не були готові до війни. Розвідка доносила про плани Німеччини за декілька місяців до її початку. Однак Сталін їх вперто ігнорував. Тому проблемою перед вторгненням стали: велика чистка серед радянських офіцерів в 1938 році, реорганізація армії. Для німецького народу пояснення причин війни Гітлер трактував досить просто: «На кордоні стоять війська противника, готові до наступу. Тому ми вимушені захищатись» [8, с. 356].

Зазначимо, що Німеччина готувалася до війни з Радянським Союзом ще з 1940 р. 18 грудня цього ж року фюрер видав директиву № 21 під кодовою назвою «Барбаросса». Передбачалося здійснити швидкоплинну військову кампанію з повним розгромом Червоної Армії та захопленням європейської частини СРСР по лінії Архангельськ-Астрахань, планований східний рубіж кордонів Третього Рейху.

При розробці плану «Барбаросса», німецькі стратеги були впевнені, що війна з СРСР триватиме 3-4 місяці. Зазначу, що це був великий прорахунок, оскільки не було враховано площу території Радянського Союзу. Основа німецької тактики тих часів-бліцкриг: короткотривала війна. Причиною цього була неспроможність Німеччини вести затяжну війну на декілька фронтів через брак ресурсів.

Німецьке командування діяло досить грамотно, розділивши війська на групи армій, кожна з яких мала чітке завдання.

По-перше: група армій «Центр» потужними танковими і моторизованими з'єднаннями з району Варшави і північніше неї мала роздібнити сили Червоної Армії в Білорусі. По-друге: група армій «Північ» мала знищити радянські війська в Прибалтиці. По-третє: група армій «Південь» мала завдання знищити війська Червоної Армії на території України [7, с. 92].

Зазначимо, що битви Східного фронту Другої світової війни були найбільшими у військовій історії світу. Історики характеризують їх як бої

з безпрецедентною жорстокістю, запеклістю, тотальними руйнуваннями, масовими переміщеннями та депортацією людей, колосальними людськими жертвами, викликаними бойовими діями протиборчих сторін, голодом, хворобами, свавіллям, військовими та кримінальними злочинами.

За задумом німецького командування після вдалого завершення першої фази операції «Барбаросса», мала відбутися операція «Блау», що мала на меті остаточно вивести Радянський Союз з війни [5, с. 45]. Проте, кінцевої мети німці не досягли. Гітлер оголосив себе головнокомандувачем, повністю прибрав армію в свої руки. Цікавим фактом є те, що фюрера не вважали ні тактиком, ні стратегом. Ця людина не мала жодного уявлення про ведення бою.

Шокуючим фактом його некомпетентності є абсурдність наказів, які спричинили масову загибель та здачу в полон відомої армії Паулюса (6 армія вермахту) під Сталінградом [6, с. 120]. Наслідок – 300 тис. чоловік опинились в оточенні і були захоплені в полон. На той період це була дуже велика втрата по війську, оскільки людський ресурс вермахту був не великим.

Висновки. Підсумовуючи хід воєнних кампаній Третього Рейху на Східному фронті, зазначимо: початковий успіх німецького наступу був викликаний підготовкою солдат (вишкіл), злагоджена робота всіх видів військ, причому, на відміну від Радянської армії, вермахт мав свободу дій. Проведемо паралель між Радянською армією та Вермахтом: життя німецьких солдат цінувалось, в той час як життя радянського солдата знецінилось ще в 1930-х роках. Трагедія Другої світової війни в історичних джерелах – це не лише хроніка болю, але і пам'ять про те, як в пеклі людство зберігало свою гідність. Такі події вчать нас пригадувати минуле, пам'ятати та шанувати життя, адже лише тоді, коли ми згадуємо, ми можемо сподіватися, що світ більше не покаже нам такої страшної трагедії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко О. Гітлер. Невивчений урок історії. Київ: Гамазин, 2022. 390 с.
2. Лоренс Піс. Гітлер і Сталін. Тирани і Друга світова війна. К.: Лабораторія, 2021. 544 с.
3. Бівор Е. Друга світова війна. К.: Вид. група КМ-Букс, 2022. 848 с.
4. Роечко В. Друга світова війна 1939–1945 роки. К.: Рада, 1994. 128 с.
5. Бобилева С. Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року. Дніпро. РВВ, ДНУ. 2003. 583 с.
6. Трубайчук А. Друга світова війна – коротка історія. К.: Асоціація істориків, 1995. 190 с.
7. В'ятрович В. Зінченко О. Війна і міф. Невідома друга світова. Харків. КСД, 2022. 275 с.
8. Гейстінгс М. І розверзлося пекло... Світ у війні 1939–1945. Харків. КСД, 2023. 748 с.
9. Priemel K.C. The Betrayal: The Nuremberg Trials and German Divergence: [англ.]. Oxford: Oxford University Press, 2016. 496 p.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ІСПАНІЇ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945 РР.)

Яропуд Антон,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
antonio.yaropud17@gmail.com

Науковий керівник: **Костюк Леся,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету ім. Володимира Гнатюка

Після перемоги у громадянській війні, Іспанія опинилася у тісних обіймах країн Осі, особливо Німеччини та Італії. Ці держави не лише допомогли Ф. Франко прийти до влади, але й стали прикладом для створення нової авторитарної держави в Європі. Так, на початку березня 1939 р. А. Гітлер відіслав Ф. Франко листа, з приводу таємного договору про дружбу. В цьому листі він пояснив, що доброзичливий нейтралітет Іспанії в майбутній кризі і, можливо, війні буде політикою, що принесе найбільшу вигоду Німеччині, оскільки він створить найбільший невизначений і стримуючий ефект для Великобританії і Франції. І взагалі, єдине що цікавило А. Гітлера у Іспанії, то це можливості щодо флоту, бо Іспанія має хороші стратегічні можливості для маневрів. Підписання Німецько-Іспанського договору про дружбу відбулося 31 березня 1939 р., та згодом приєднання Іспанії до Антикомінтернівського пакту. За кілька днів до заключення офіційної дружби з Німеччиною, Іспанія підписала дружній договір з Португалією [7, с. 54]. Після цього виходить із Ліги Націй, як це вже зробили Японія, Німеччина та Італія.

Метою даної статті є аналіз низки джерел, котрі розкривають всі напрямки зовнішньої політики Іспанії в період Другої світової війни. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання ряду завдань: проаналізувати специфіку міжнародних відносин Іспанії у 1939–1945 рр. XX ст. та дослідити їх шляхи реалізації.

Саме перша половина XX ст. відрізняється насиченістю подій. Тож історія Іспанії цього періоду не є виключенням. Так, як Ф. Франко є одним із диктаторів цього періоду, то ця тема є достатньо досліджуваною. Про нього почали писати ще за життя. При вивченні даної проблеми, варто відзначити, що окремі аспекти зовнішньої політики Іспанії у вказаний

період висвітлені у Алана Ллойда [3], Вільяма Болака [1], Хав'єр Тусел [9], Стенлі Пейна [6–8].

У своїх переконаннях Ф. Франко більше орієнтувався на Італію ніж на Третій Рейх. Підтвердженням цього був візит Серрано Суньєра (міністра закордонних справ) до Риму відразу після закінчення Громадянської війни, котрий мав на меті показати, що іспанський режим тісніше ототожнюється із Італією, ніж з Німеччиною [5, с. 269].

Доречно додати, що одним із важливих аспектів у відносинах між крахнами були економічні відносини. Так, у 1938 р. Німеччина отримувала 41 % іспанського експорту. Водночас Іспанія мала значні борги перед Італією (7 мільярдів лір, згодом зменшені до 5 мільярдів). Хоча Муссоліні виявив великодушність у питанні боргу, Німеччина встановила контроль над сімнадцятьма гірничодобувними компаніями в Іспанії, що викликало занепокоєння іспанського уряду. Також 1939 р. Іспанія підписує ряд торгівельних угод із США, Францією, Португалією і Великою Британією. Одночасно ним не було взято кредитування від США, щоб зберегти свій нетралітет [5, с. 55].

Із підписанням німецько-радянського договору, початком Другої світової війни Ф. Франко намагався дотримуватися нетралітету. Хоча Ф. Франко та його військова еліта побоювалися, що Радянське вторгнення в Польщу відкриє Центрально-Східну Європу для Червоної армії, і через це зможе поглибити свій вплив, але пізніше публічно засудив руйнування католицької Польщі, він зробив це скоріше в термінах радянського наступу, ніж у відкиданні нацистської агресії [6, с. 261]. З проголошенням війни Великобританії та Франції Ф. Франко публічно закликав всі сторони переглянути свої рішення і повернутися до переговорів [1, с. 7]. Необхідно додати, що протягом війни Ф. Франко вірив, що А. Гітлер вийде переможцем з кампанії і що диктатури чекає світліше майбутнє, ніж демократії [1, с. 100].

Зауважимо, що у жовтні 1940 р. відбулася особиста зустріч із Ф. Франко із А. Гітлером, де було запропоновано приєднатися до Німецько-Італійсько-Японського пакту [5, с. 80] і це поставило його перед вибором – країни Осі або торгівля із Великою Британією [4, с. 73].

Новою сторінкою в міжнародних відносинах Іспанії під час Другої світової став напад Німеччини на СРСР. Вторгнення у СРСР викликало сильну емоційну реакцію, особливо серед фалангістів. Через сорок вісім годин уряд зажадав від Іспанії можливості втрутитися якимось чином, крім офіційного вступу у війну Антирадянська боротьба на сході розглядалася як продовження іспанського хрестового походу в Громадянську війну, і Іспанія була «морально воюючою стороною» в новому конфлікті, та послала на радянський фронт «Блакитну дивізію». Вісімнадцять тисяч були організовані у великий підрозділ, зрештою найвідомішою дивізією серед усіх армій за всю Другу світову війну. До

остаточного виведення військ (у лютому 1944 р.) загалом 47 000 іспанців воювали на боці німецької армії в Росії (приблизно 10 відсотків з них загинули) [2, с. 12].

Після нападу Японії на США уряд Іспанії налагодив з ними стосунки і більшість населення країни виступали за союз між державами [3, с. 182–183].

Максимально важливою є розуміння теорії Каудильйо про «три війни»: у Тихоокеанській війні, між США і Японією, – Іспанія дотримувалася повного нейтралітету. Хоча її уряд погодився представляти японські інтереси в Латинській Америці [9, с. 60]. Також Ф. Франко 1942 р. офіційно повідомив, що не буде вступати у війну, але продовжить економічну співпрацю із країнами Осі.

Зауважимо, що протягом 1944 р. в Іспанії виникають заворушення проти постачання продовольства країнам Осі. В результаті цього уряд погодився припинити поставки вольфрамів до Німеччини, а також вивів «Блакитну» дивізію та закрити німецьке консульство в Танжері, виселив всіх німецьких шпигунів і диверсантів з іспанської території (цей останній захід, однак, так і не був повністю виконаний). За ці поступки нафта знову потекла [7, с. 218].

Висновки. Зовнішня політика Іспанії під час Другої світової війни була складною та суперечливою. Хоча Ф. Франко вдалося уникнути прямої участі у конфлікті, але країна зіткнулася з економічними труднощами та міжнародною ізоляцією. Проте Франко досягнув своєї мети – зберегти життя своїх людей. Політика уряду була ідеологізованою, але вони змогли пообіцяти «Вісі» для заспокоєння і взяти від «Союзників» ресурси для налагодження життя. Хоча, маневрування між двома скелями принесло тільки один результат – виживання, бо післявоєнний устрій Європи не включав Іспанію.

Після закінчення Другої світової війни міжнародне становище Іспанії зазнало калейдоскопічних змін, які були викликані не стільки подіями всередині країни, скільки поглядами і цілями союзного світу. Іспанії було заборонено членство в Організації Об'єднаних Націй на конференції в Потсдамі щоб заспокоїти радянський режим. Ф. Франко був засуджений Сталіним як тоталітарист і агресор, тоталітаристом і вбивцею номер один у світі на той момент.

ЛІТЕРАТУРА

1. Beaulac W. L. Franco: Silent ally in World War II. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1986. 233 p.
2. Black S. Spain since 1939. London: Palgrave Macmillan, 2010. 280 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-1-137-09629-6> (date of access: 10.12.2024).
3. Lloyd A. Franco: the biography of an enigma. New York: Doubleday & Company. 1969. 264 p.

4. Molinero C. La captación de las masas: política social y propaganda en el régimen Franquista. Madrid: Cátedra, 2005. 223 p.

5. Moradiellos E. Franco: anatomy of a dictator. New York: I. B.Tauris & Co. Ltd, 2018. 304 p.

6. Payne G. S. El régimen de Fanco. 1936–1975. Madrid: Alianza Editorial, 1987. 696 p.

7. Payne G. S., Palacios J. Franco: a personal and political biography. Wisconsin: University of Wisconsin Press, 2014. 762 p.

8. Payne G.S. Franco and Hitler: Spain, Germany, and World war II. New Heaven and London: Yale University Press, 2008. 336 p.

9. Tusell J. Spain: from dictatorship to democracy / trans. from Spanish by R. Clark. Oxford: Blackwell Publishing, 2007. 504 p.

АНГЛО-РАДЯНСЬКІ СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ПРОТИРІЧЧЯ НА ЯЛТИНСЬКІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ (1945 Р.)

Голубовська Олеся,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: olesiagolubovska@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Ялтинська конференція, що відбулася з 4 по 11 лютого 1945 р., стала кульмінаційним моментом Другої світової війни та важливою віхою у формуванні післявоєнного порядку. Однак, незважаючи на успіх у досягненні важливих угод, ця конференція також стала ареною для серйозних англо-радянських суперечностей та протиріч, які визначили не лише події післявоєнного періоду, але й долю Європи на кілька десятиліть вперед [5].

Ключовою проблемою для Великобританії та Радянського Союзу стали різні геополітичні інтереси та ідеологічні відмінності. В. Черчилль, прем'єр-міністр Великобританії, бачив свою роль у забезпеченні безпеки британської імперії та збереженні британських колоніальних володінь. Для нього важливо було зберегти контроль над Середземномор'ям та мати вплив на країни Східної Європи, щоб забезпечити стратегічний баланс у регіоні. У цьому контексті він був рішучим противником комуністичних рухів і прагнув нейтралізувати розповсюдження радянського впливу на заході Європи [1; 2].

Натомість Й. Сталін, глава Радянського Союзу, мав інші амбіції. Він прагнув забезпечити радянську безпеку через створення «поясу дружніх держав» на заході, в який повинна була входити Східна Європа, зокрема Польща. Він вважав, що після величезних людських і матеріальних жертв, понесених під час війни, СРСР має право на створення буферної зони для захисту від майбутніх можливих нападів з заходу. В цьому контексті Польща і Східна Європа загалом стали ключовими територіями для радянської безпеки, і Сталін був непохитний у своєму бажанні забезпечити контроль над ними [4].

Одним з найбільш гострих питань, яке поставало перед лідерами союзних держав, було питання польських кордонів і формування нового

польського уряду. З самого початку Сталін наполягав на зміщенні західного кордону Польщі, перенісши його на захід, що передбачало приєднання до Радянського Союзу частин Західної України і Західної Білорусі. Черчилль і Рузвельт категорично не погоджувалися з таким кроком і прагнули відновити Польщу в межах її довоєнних кордонів. Однак, Сталін стояв на своєму, аргументуючи це потребою створити на заході СРСР зону безпеки, що в свою чергу вимагало передачі частини польських територій до СРСР [3, с. 205].

Крім того, стояло питання про новий склад польського уряду. Черчилль, як представник Британії, виступав за утворення уряду, який би представляв емігрантську Польщу, яка була сформована в Лондоні і мала підтримку західних держав. Сталін, в свою чергу, наполягав на формуванні уряду на основі варшавських поляків, з урахуванням радянського впливу. Це питання стало важливим, оскільки Польща мала ключове стратегічне значення для обох сторін. Черчилль розумів, що збереження незалежності Польщі та її демократичного уряду було критичним для майбутнього європейської стабільності, в той час як Сталін мав інші плани, прагнучи створити в Польщі лояльний до СРСР уряд [7].

Завдяки тиску Рузвельта на Черчилля, було досягнуто компромісу. Новий уряд Польщі мав бути сформований на основі варшавських поляків, але при цьому включати представників Лондонського уряду, а також проводити вільні вибори. Це було суттєвим поступом для Черчилля, хоча він і не погоджувався повністю з радянськими умовами. Підсумком переговорів стало те, що на території Польщі виник уряд, лояльний до СРСР, що стало серйозним ударом по ідеї незалежної Польщі, яку відстоював Захід [4; 6].

Рузвельт, Президент США, займав особливу роль на конференції. Він намагався збалансувати інтереси обох сторін і виступити в ролі посередника між Черчиллем і Сталіним. Рузвельт, на відміну від Черчилля, був більш схильний підтримувати радянські прагнення, зокрема в питаннях післявоєнного облаштування. Він бачив необхідність у співпраці з Радянським Союзом, оскільки у нього була стратегічна мета – залучити СРСР до війни з Японією, що дозволило б зменшити американські втрати [4, с. 178].

Однак, роль Рузвельта була складною. Він розумів, що збереження співпраці з СРСР після війни є критичним для забезпечення світового порядку, тому він намагався не ставати на бік жодної з сторін. Він продовжував підтримувати ідею «великої трійки», де кожен лідер мав певну роль, і намагався досягти компромісу в усіх спірних питаннях, зокрема в питанні Польщі. Рузвельт намагався «грати» на протиріччях між Черчиллем і Сталіним, щоб домогтися бажаних результатів для США [3].

Черчилль та Сталін мали різні погляди на те, як має виглядати післявоєнний світ. Черчилль був яскравим представником колоніального світу і намагався зберегти Британську імперію в її традиційному вигляді. Для нього важливим було збереження британських територій та економічного впливу на стратегічні райони світу. У той же час, Сталін, як глава радянської держави, прагнув розширити радянський контроль у Східній Європі та забезпечити СРСР роллю головного гравця на континенті [7].

Рузвельт, в свою чергу, виступав за постколоніалізм, підтримуючи ідею національної незалежності та самообслуговування для країн, які були під колоніальним впливом. Він вірив, що післявоєнний світ має бути заснований на співпраці великих держав, а також на мирному врегулюванні конфліктів через створення міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй. Ці відмінності у поглядах стали основою для подальших конфліктів і суперечностей між західними союзниками і СРСР [5, с. 356].

Зокрема ще Греція була однією з важливих країн, де західні і радянські інтереси перетиналися, і питання її майбутнього викликало значні суперечності на Ялтинській конференції. Для Черчилля Греція була стратегічно важливою частиною британської сфери впливу в Європі, і він прагнув обмежити вплив комуністів у країні, що мала важливе значення для стабільності Британської імперії на Балканах. Зокрема, Черчилль намагався забезпечити контроль над Грецією, де розгортався конфлікт між комуністами та урядовими силами [2].

Ситуація в Греції була складною. Народно-визвольна армія Греції, прокомуністичне військове формування, на деякий час контролювала частину країни. Однак через розкол у лавах комуністів і їхні суперечності щодо відносин з Москвою, комуністи зазнали поразки. Грецькі комуністи, сподіваючись на підтримку від Радянського Союзу, прибули до Москви, але Сталін залишився нейтральним у цьому питанні, дозволивши Великобританії придушити комуністичний рух у Греції [5].

Цей нейтралітет Сталіна в «грецькому питанні» пояснюється тим, що він, можливо, вважав за необхідне поступитися Грецією Черчиллю в обмін на вирішення більш важливого для нього питання – Польщі. Для Сталіна Польща мала набагато більшу стратегічну значущість, і він не бажав ризикувати заради Греції, щоб не порушити домовленості з Черчиллем щодо цієї країни [1; 3].

Іншим важливим питанням, яке стало каменем спотикання на Ялтинській конференції, була доля післявоєнної Німеччини. На момент проведення конференції Німеччина ще не була остаточно переможена, але союзники вже обговорювали плани її поділу та майбутнього контролю. Це питання було складним і потребувало ретельних

домовленостей. Особливо гостро постало питання репарацій і складу союзницької контрольної комісії [5; 7].

Черчилль, намагаючись зберегти контроль над Німеччиною, виступав за включення Франції до складу контрольної комісії, що відповідає британським інтересам, адже Франція була важливим союзником Великої Британії. Однак Сталін був проти цього, вважаючи Францію переможеною країною і, отже, менш важливою для участі в контролі над Німеччиною. Врешті-решт, після переговорів, було вирішено включити Францію до комісії, а також було визначено суму репарацій у розмірі 20 мільярдів доларів, з яких половину повинні отримати радянці [1].

Ці домовленості, хоч і були важливими, продовжували існувати в умовах напруженості, адже вони відображали лише тимчасову угоду між великими державами, а не остаточний мирний порядок. Після цього, на Потсдамській конференції, питання поділу Німеччини та репарацій стали ще більш суперечливими і складними, що зрештою призвело до нових протиріч між союзниками [5, с. 116].

Рузвельт, на відміну від Черчилля і Сталіна, більш прагматично підходив до проблеми вступу Радянського Союзу в війну з Японією. Він усвідомлював, що для досягнення цієї мети необхідно задовольнити стратегічні амбіції СРСР на Далекому Сході. Сталін вимагав повернення Південного Сахаліну, Курильських островів і Порт-Артура, що були важливими для радянської безпеки в регіоні. Рузвельт погодився на ці вимоги, надаючи Сталіну певні територіальні вигоди в обмін на вступ СРСР у війну з Японією після розгрому Німеччини [7].

Ці угоди були важливими для Рузвельта, адже вони дозволяли прискорити закінчення війни з Японією і знизити американські втрати, але вони також стали певною платою за підтримку СРСР. Сталін, у свою чергу, добився важливих територіальних вигод, які зміцнили радянські позиції на Далекому Сході [6].

Ялтинська конференція також розглядала питання Ірану та Туреччини. Іран, з його важливими нафтовими ресурсами, став об'єктом суперечок між союзниками, зокрема між Великою Британією, США та Радянським Союзом. Сталін, як союзник, не бажав платити за розробку нафти в Ірані і намагався посилити своє військове присутність у цій країні. Однак Британія, яка мала свої власні інтереси в Ірані, вимагала від СРСР виведення своїх військ [1].

З питанням Туреччини ситуація була ще складнішою. Сталін намагався добитися контролю над Чорноморськими протоками (Босфором і Дарданеллами), що дало б СРСР можливість контролювати судноплавство в Середземному морі. Однак Черчилль відмовився переглядати Конвенцію Монтре, яка надавала Туреччині суверенітет над протоками. Сталін не зміг домогтися своїх цілей щодо проток, і питання залишилось відкритим. Ці питання, зокрема Іран та Туреччина, стали

важливими моментами, які в майбутньому сприяли ескалації Холодної війни, оскільки суперечності в цих регіонах стали основою для подальших дипломатичних і військових протистоянь [1; 7].

Питання, чи є Ялтинська конференція безпосередньою причиною початку Холодної війни, залишається відкритим. Водночас, Ялта стала важливим моментом у розподілі сфер впливу, і хоча рішення щодо Польщі, Греції, Німеччини, Туреччини і Ірану були тимчасовими компромісами, вони створили основи для майбутніх конфліктів. Ялта зафіксувала поділ Європи на сфери впливу, і хоча Рузвельт намагався забезпечити мир через створення ООН, невирішені питання між західними союзниками і Радянським Союзом все ж призвели до нових протиріч [5].

Висновки. Таким чином, Ялтинська конференція 1945 р. була важливим етапом у визначенні післявоєнного порядку, однак її рішення стали основою для подальших протиріч і суперечностей між західними державами та Радянським Союзом. Питання, які розглядалися на конференції, зокрема Греція, Німеччина, Іран і Туреччина, відображали інтереси трьох великих держав, кожна з яких прагнула зміцнити свою позицію у післявоєнному світі. На Грецію Черчилль і Сталін поступово погодилися, надаючи Британії більше контролю, хоча це питання залишилося без остаточного вирішення. У випадку Німеччини лідери домовилися про репарації та розподіл зон окупації, але ці угоди виявились тимчасовими і створили умови для подальших напружень на Потсдамській конференції.

Крім того, рішення щодо територіальних вимог СРСР на Далекому Сході, зокрема Південного Сахаліну та Курильських островів, були важливими для Сталіна і мали значний вплив на відносини між союзниками. Питання Ірану та Туреччини також виявило суперечності, де радянська агресія в Ірані та прагнення до контролю над Чорноморськими протоками стали основою для майбутнього протистояння. Ці розбіжності, хоча й частково були задоволені тимчасовими угодами, показали непорозуміння і недовіру між союзниками.

Хоча Ялта не була безпосередньою причиною початку Холодної війни, її рішення значною мірою визначили міжнародну ситуацію, що сприяло виникненню нових конфліктів. Розподіл сфер впливу та незадоволення деяких держав із результатами конференції сприяли подальшому ескалації напруженості, що вилилося в Холодну війну. Таким чином, Ялта була лише першим кроком у довгому процесі, що зрештою призвів до глобального протистояння двох супердержав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінстон Черчилль. Спогади про Другу світову війну. Том II. / пер.з англ. П. Тарашук. К., 2018. 552 с.

2. Гуржій О., Залєток Н. Парадокси Вінстона Черчилля. Київ: Арій, 2019. 384 с.
3. Джон Гарт. Як Черчилль врятував цивілізацію: Епічна історія тринадцяти років, які ледь не знищили цивілізований світ / пер.з англ. Я. Губарев. Харків: Вид-во «Ранок»: Фабула, 2019. 336 с.
4. Мрака І. Б. Проблема кордонів Польщі у зовнішній політиці Великої Британії у роки Другої світової війни(1939–1945 рр.). Інститут народознавства НАН України. Львів, 2005. 342 с.
5. Плохій Сергій. Ялта. Ціна миру. / пер.з англ. Н. Коваль.-Харків: Вид-во книжкова фабрика «Глобус», 2019. 413 с.
6. Різ Лоренс. Друга світова війна за зачиненими дверима. Сталін, нацисти і Захід. Вид-во «Есем-медіа», 2010. 444 с.
7. Громенко С. Ялтинська конференція: доля світу і блощиці. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/ialtinska-konferentsiia-dolia-svitu-i-bloshchitsi/>

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА РЕЖИМУ КАСТРО 1959–1990 рр.

Попружук Юлія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: yuliapoprjuk@gmail.com

Науковий керівник: **Костюк Леся,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Соціальна політика Куби під керівництвом Ф. Кастро представляла собою масштабний експеримент з моралізації суспільства, заснований на поєднанні соціалістичних ідеалів і авторитарного управління. Проголошуючи метою створення «нової людини» – вільної від расових упереджень, гендерних стереотипів та економічної нерівності – режим впроваджував радикальні реформи, які трансформували всі сфери життя. Однак ці зміни супроводжувалися суттєвими суперечностями: проголошені принципи рівності часто суперечили реальній практиці, а соціальні ініціативи мали двозначний характер, поєднуючи прогресивні заходи з репресивними методами.

Метою дослідження є комплексний аналіз основних напрямків соціальної політики режиму Ф. Кастро на Кубі, виявлення суперечностей між проголошеними цілями та практичними результатами впроваджених заходів.

Завданнями роботи є розглянути особливості антирасистської політики та її наслідки для афрокубинців; дослідити гендерну політику та її вплив на становище жінок; проаналізувати систему соціального забезпечення та політику регулювання заробітних плат; оцінити вплив економічної кризи 1990-х років на соціальну сферу Куби.

Антирасистська політика ініційована в березні 1959 р., передбачала вирішення проблеми у забезпеченні афрокубинців робочими місцями й ліквідацією сегрегації в публічних місцях [1, с. 259]. Така політика суперечила поглядам кубинського суспільства, яке вбачало Кубу «безкольоровою», а самі афрокубинці вважали політику Кастро патерналістською і не прагнули його допомоги. Політика расової інтеграції в одне суспільство суперечило поглядам і прагненням афрокубинських лідерів, вони хотіли вирішити цю проблему самостійно,

що призвело до вимушеної еміграції значної частини афрокубинських лідерів.

Систематичне заперечення існування расизму режимом Кастро призвело до неможливості відкритого обговорення расових проблем, що сприяло збереженню і навіть посиленню расових стереотипів та дискримінаційних практик. У 1990-х рр. афрокубинці становили меншість у: приватному секторі, політичному житті та участі у суспільних процесах [2, с. 27].

Гендерна політика характеризувалася розбіжностями між прогресивним законодавством і збереженням патріархальних норм. Створена у 1960 р. ФС – Федерація кубинських жінок, мала на меті «визволити» жінок надаючи їм допомогу і забезпечуючи роботою. Проте, діяльність організації зводилась до створення ідеальної матері та дружини, ніж особистості. У 1970 р. працювало лише 18 % жінок, а керівні посади займали лише 6 % жінок [3, с. 156].

Також, у 1975 р. урядом був прийнятий «Кодекс про сім'ю», котрий законодавчо закріпив рівноправність чоловіків і жінок у шлюбі. Стара Конституція також забороняла гендерну та расову дискримінацію. Проте, жінки продовжували нести непропорційно більший тягар домашньої роботи. Окрім цього, жінок активно набирали до лав збройних сил та відправляли у волонтерські місії при цьому залишаючи за ними обов'язки перед сім'єю. Зауважимо, що економічна криза «особливого періоду» 1990-х років XX ст. посилила гендерну нерівність, змушуючи жінок адаптуватися до нових форм економічної діяльності при збереженні традиційних сімейних обов'язків [4, с. 103].

Соціалістична модель розвитку передбачала створення системи соціального забезпечення, що мала на меті суттєве покращення якості життя громадян. Прийнятий у 1963 р. «Закон про соціальне забезпечення» став основою соціальної політики. Особливістю кубинської системи соціального страхування була її універсальність: соціальні гарантії поширювалися на всіх громадян, включаючи сільськогосподарських працівників [5, с. 76–78]. Система забезпечувала пенсією, допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, материнством, інвалідністю та втратою годувальника. До середини 1970-х рр. соціальним страхуванням було охоплено понад 93% працездатного населення, що значно перевищувало показники інших країн Латинської Америки [6, с. 212–215].

До 1980 р. на Кубі функціонувало понад 120 будинків для людей похилого віку з повним державним фінансуванням. Проте, державна політика була спрямована на підтримку традиційної моделі сімейної опіки над людьми похилого віку з наданням додаткової соціальної допомоги родинам [7, с. 178–183]. А в 1970-х рр. почалося активне впровадження програм професійної реабілітації для осіб з інвалідністю. Особлива увага приділялася працевлаштуванню – державні підприємства були зобов'язані

виділяти певну квоту робочих місць для людей з інвалідністю, що дозволило досягти рівня зайнятості серед цієї категорії населення [8, с. 215–218]. Так, з 1974 р. на Кубі діяла спеціальна програма допомоги для сімей з трьома і більше дітьми, яка передбачала додаткові пайки продуктів харчування, пріоритетний доступ до житла та збільшені суми допомоги на дітей. [9, с. 145–149]. Проте, варто зауважити, що ці заклади діяли в постійних умовах дефіциту, а гарантована зайнятість часто означала низькопродуктивну працю в аграрному секторі.

Важливим елементом соціального захисту стало запровадження в 1962 р. «Закону про організацію заробітних плат». Було встановлено єдину тарифну сітку для всіх галузей економіки. Ця система включала вісім основних кваліфікаційних розрядів з відповідними тарифними ставками. Базова ставка для некваліфікованих працівників становила 85 песо на місяць, тоді як максимальна заробітна плата для високопрофесійних спеціалістів була обмежена 450 песо [10, с. 89–94]. Такі дії з однієї сторони зменшували нерівність, але ігнорували мотивацію висококваліфікованих робітників, що призведе до виїзду фахівців. Окрім цього, важливим аспектом було забезпечення повної зайнятості населення. Конституція Куби 1976 р. закріпила право на працю як одне з основних соціальних прав громадян, а держава взяла на себе зобов'язання забезпечувати населення робочими місцями. Рівень безробіття знизився з 12,5 % у 1958 р. до 1,8 % у 1970 р. [11, с. 84–87], проте, більшість населення було зайняте у сільськогосподарському секторі, а зайнятість була примусовою у неефективних секторах, неповний робочий день.

Також існувала підтримка ветеранів революції та сімей загиблих революціонерів. Учасники революційного руху та їхні сім'ї отримували додаткові соціальні пільги, включаючи підвищені пенсії, пріоритетний доступ до житла та медичного обслуговування. Ця система мала ідеологічне обґрунтування та була спрямована на закріплення революційних цінностей у суспільстві [12, с. 201–204].

Окремо проводилася соціальна політика за регіональним принципом. Уряд впроваджував спеціальні програми підтримки для регіонів з історично нижчим рівнем розвитку або тих, що мали стратегічне значення. Наприклад, для провінції Пінар-дель-Ріо, яка спеціалізувалася на вирощуванні тютюну, були встановлені додаткові пільги для працівників тютюнової галузі, включаючи підвищені пенсії та додаткові продовольчі пайки [13, с. 203–209].

Висновки. Соціальна політика режиму Ф. Кастро залишається яскравим прикладом спроби поєднати революційні ідеали з авторитарними методами управління. Незважаючи на формальні досягнення – реальність виявилася значно складнішою. Антирасистські ініціативи, замість подолання нерівності, призвели до маргіналізації

афрокубинців, а гендерна рівність обернулася подвійним тягарем для жінок, змушених поєднувати роботу з традиційними ролями. Система соціального захисту, хоч і охоплювала переважну більшість населення, функціонувала в умовах хронічного дефіциту, а гарантії зайнятості часто перетворювалися на примусову працю в неефективних секторах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Fuente A. A Nation for All: Race, Inequality, and Politics in Twentieth-Century Cuba. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001. 449 p.
2. Amnesty International. Cuba: Human Rights at a Glance. London: Amnesty International Publications, 2015. 48 p.
3. Safa H. The Myth of the Male Breadwinner: Women and Industrialization in the Caribbean. Boulder: Westview Press, 2005. 212 p.
4. Randall M. Women in Cuba: Twenty Years Later. New York: Smyrna Press, 1991. 188 p.
5. Mesa-Lago C. Breve historia económica de la Cuba socialista. Madrid: Alianza Editorial, 1994. 405 c.
6. Domínguez J. I. Cuba: Order and Revolution. Cambridge: Harvard University Press, 1978. 684 c.
7. Gutiérrez O. La tercera edad en Cuba: Un análisis sociodemográfico. Revista Cubana de Ciencias Sociales. 1989. № 19. C. 170-186.
8. Vásquez A. Políticas de integración para personas con discapacidad: La experiencia cubana. México: Siglo XXI Editores, 1988. 296 c.
9. Benítez M. E. La familia cubana en la segunda mitad del siglo XX. La Habana: Editorial de Ciencias Sociales, 1986. 258 c.
10. Mesa-Lago C. The Economy of Socialist Cuba: A Two-Decade Appraisal. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1981. 235 c.
11. Brenner P. From Confrontation to Negotiation: U.S. Relations with Cuba. Boulder: Westview Press, 1988. 187 c.
12. Suárez A. Cuba: Castroism and Communism, 1959-1966. Cambridge: MIT Press, 1985. 307 c.
13. Benítez M. E. La familia cubana en la segunda mitad del siglo XX. La Habana: Editorial de Ciencias Sociales, 1986. 258 c.

ВПЛИВ КВЕБЕКСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ НА ЗАГОСТРЕННЯ ФРАНКО-КАНАДСЬКИХ ВІДНОСИН У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 60-ИХ РОКІВ XX СТОЛІТТЯ

Фік Олексій,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: olexiyfik@gmail.com

Науковий керівник: **Костюк Леся,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Відносини Канади та Франції завжди були дружніми й партнерськими, що підтверджується їхнім союзництвом у світових війнах, співпрацею в міжнародних організаціях, спільною демократичною традицією та належністю до західного світу. Проте ситуація змінилася з другої половини 60-х років XX ст. і це було пов'язано із Квебекським питанням.

Метою цієї статті є аналіз впливу квебецького національного питання на франко-канадські відносини наприкінці 1960-х рр., у тому числі розгляд візиту президента Франції Шарля де Голля до Канади в 1967 р., його підтримки квебекського сепаратизму та реакції канадського уряду.

Завдання: дати оцінку ролі Франції в розвитку квебекського націоналізму, розглянути реакцію канадського уряду на втручання Франції в канадську політику, встановити вплив подій 1960-х років на зміцнення позицій Квебеку на міжнародній арені та формування канадської ідентичності.

Вивчення франко-канадських відносин, особливо в контексті квебекської проблеми, почало привертати увагу вчених у середині XX ст. Одним із головних питань, які обговорюються в літературі, є втручання Франції у внутрішні справи Канади в період після Другої світової війни, особливо в 1960-х роках, коли Шарль де Голль підтримував сепаратистські настрої в Квебеку. У роботах таких авторів, як Л. Берньє [1], П. Уайт [8], А. Пейрефіт [5], детально аналізується як вплив Франції на розвиток політичної ситуації в Квебеку, так і реакція канадських урядів, зокрема уряду П. Трюдо. Інші праці, як-от дослідження Е. Блека [2], зосереджуються на загальних тенденціях франко-канадський

відносин, зокрема в контексті геополітичних змін і зовнішньої політики Франції.

Найбільш гостро квебекське питання в канадсько-французьких відносинах стояло в 1967–1968 рр. Тоді, як основний «подразник» виступала французька сторона в особі де Голля, котрий прагнув «підштовхнути» Квебек до незалежності. Так, 24 липня 1967 р. де Голль прибув до Канади із офіційним візитом. Зауважимо, що свою офіційну промову в Монреалі завершив словами «Хай живе вільний Квебек!». Ці слова в канадському суспільстві викликали бурхливу реакцію: частина франко-канадців сприйняла їх з ентузіазмом, а частина – більш стримано; англо-канадське співтовариство – обурено [5, с. 105–106]. Також президент Франції наголосив про те, що «Канада завжди мала особливі стосунки з Францією» і «надає найбільшого значення дружбі з французьким народом» [6, с. 277]. Всі ці непорозуміння змусили де Голля перервати своє перебування в Канаді, а в 1967 р. квебекському прем'єру Д. Джонсону було недвозначно дано зрозуміти, що Париж готовий підтримати Квебек у разі проголошення суверенітету [7, с. 50].

Річ у тім, що в 1967 р. Шарль де Голль декілька разів публічно висловлювався з приводу «недосконалості» та «неміцності» державного устрою Канади, необхідності «зміни його структури» та «досягнення Квебеком рангу суверенної держави» [4, с. 47].

Слід відзначити, що Францією у лютому 1968 р. в Лібrevілі (Габон) було організовано конференцію міністрів освіти франкомовних країн, де було запрошено представників Квебеку. Так, представники Квебеку були залучені до міжнародного франкофонного співробітництва та опинилися «за одним столом» із суверенними державами. Проте уряд Д. Джонсона розглядало цю співпрацю: як засіб посилення політичних позицій провінції та всього франко-канадського співтовариства в Канаді; як важіль тиску на федеральний центр, але не як засіб досягнення суверенітету [1].

Зауважимо, що канадський федеральний уряд з тривогою стежив за діями французького президента, котрий відкрито звинуватив де Голля у спотвореному трактуванні канадських реалій та втручанні у канадську політику [2, с. 231]. Більш жорстку позицію в цьому питанні зайняв уряд П. Трюдо, котрий у 1968 р. опублікував матеріали розслідування справи Ф. Російона (представника французького Високого комітету із захисту та поширення французької мови), котрого було звинувачено у підривній діяльності [3, с. 50]. Одночасно, П. Трюдо постійно наголошував на своїй зацікавленості у розвитку «близьких відносин» між Францією та Канадою в цілому, а також між Францією та франко-канадською спільнотою зокрема [8, с. 231].

Висновки. Таким чином, події 1960-х років стали переломним моментом у канадсько-французьких відносинах. Візит Шарля де Голля до Канади та його підтримка квебекського сепаратизму посилили

напруженість між країнами та прискорили розвиток квебекського націоналізму. Хоча Франція не досягла своєї мети, ці події суттєво вплинули на формування сучасної канадської ідентичності та зміцнили позиції Квебеку на міжнародній арені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bernier L. De Paris à Washington. La politique internationale du Québec. Sainte-Foy: Les Presses de l'Université du Québec, 2016. 173 p.
2. Black E. Direct Intervention: Canada–France Relations, 1967–1974. Montreal: McGill–Queen's University Press, 2017. 203 p.
3. D'Allemagne A. Manifeste du Rassemblement pour l'indépendance nationale, Octobre 1960. La Bibliothèque indépendantiste. URL: http://biblio.republiquelibre.org/Manifeste_du_Rassemblement_pour_l'indépendance_nationale (дата звернення: 05.03.2025)
4. Dickinson, J.A., Young, B.J. Brève histoire socio-économique du Québec. Montréal: Septentrion, 2003. 452 p.
5. Peyrefitte A. C'était de Gaulle. Tome 3, «Tout le monde a besoin d'une France qui marche». Paris: Editions de Fallois–Fayard, 2020. 680 p.
6. Paquin S., Beaudoin, L., eds. Histoire des relations internationales du Québec. Montréal: VLB éditeur, 2016. 357 p.
7. Québec: État et société / Sous la direction d'Alain-G. Gagnon. T. 2. Montréal: Québec-Amérique, 2013. 588 p.
8. White P. The Political Future of Québec Francophones. Ottawa, 2016. 131 p.

МЕТОДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ШВЕДСЬКОЇ МОДЕЛІ В РІЗНИХ СЕКТОРАХ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ШВЕЦІЇ У 1950–1960-Х РР. XX СТ.

Стецюк Анастасія,

здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: nastik003stets@gmail.com

Науковий керівник: **Костюк Леся,**

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Шведську модель соціально-економічного розвитку можна вважається однією з найефективніших у світі, оскільки вона поєднує в собі динамічне економічне зростання з високим рівнем соціального захисту громадян. Вона базується на таких основоположних принципах, як розгалужена система соціального забезпечення, прогресивна система оподаткування, активна роль держави в економічному регулюванні та впровадження інноваційних методів управління.

Детальне вивчення механізмів функціонування дозволяє виконати глибокий аналіз принципів функціонування та механізмів впровадження шведської моделі в соціальних сферах. Звідси випливає актуальність дослідження, оскільки розуміння складових може допомогти країнам, зокрема Україні, адаптувати модель «держави добробуту» в своїй системі соціально-економічного розвитку.

Метою дослідження є науково-теоретичний аналіз процесу формування шведської моделі в соціальній політиці. Одним із основних завдань можна виділити дослідження ключових принципів соціальної політики та їх значення. Не менш важливим є вивчення механізмів впровадження в кожному секторі соціальної політики. Перш ніж розглядати методи, слід проаналізувати головні фактори впливу, що безпосередньо вплинули на соціально-політичні реформи в Швеції.

Одним із головних історичних факторів варто виділити нейтралітет під час війн. Така політика допомогла Швеції після Другої світової пережити економічний підйом, що в свою чергу дозволило інвестувати в соціальні програми та інфраструктуру [6, с. 146].

Другий чинник – сильна соціал-демократична партія, яка перебувала при владі протягом тривалого часу, та активно впроваджувала реформи,

спрямовані на забезпечення рівності та соціальної справедливості. Тривале правління соціал-демократів можна пояснити здатністю партії залучити як радикалів, так і лібералів, а також її здатністю врівноважувати ці протилежні крила шведської політики. Соціал-демократи також виявляли сильне почуття морального консерватизму, що ідеально поєднувалося із менталітетом шведів [2, с. 60–63].

Третій фактор – це впровадження універсального соціального забезпечення, яке включало охорону здоров'я, освіту та страхування. Введення системи соціального страхування розпочалося законом прийнятим в 1962 р., Сама система забезпечила фінансову підтримку у випадку хвороби, безробіття або пенсійного віку. Закони про охорону здоров'я вдосконалювалися з кожним роком та забезпечували універсальний доступ до медичних послуг всіх громадян країни. Їхнє фінансування здійснювалося переважно через податки. Також у 1955 р. уряд вводить всезагальне обов'язкове медичне страхування, котре стосувалося всіх громадян країни [5, с. 70]. Щодо системи соціального забезпечення, то 1973 р., 1975 р. були введені законопроекти, котрі зробили її загальнообов'язковою. Така політика стала основою для підвищення рівня життя населення. Крім цього, впроваджувалася прогресивна система оподаткування, що дозволила забезпечити фінансування соціальних програм та сприяла зменшенню нерівності серед населення [4, с. 37, 42].

Четвертий фактор, який науковці часто недооцінюють – сильні профспілки, котрі захищали права працівників, відіграли важливу роль у формуванні політики заробітної плати та умов праці. Важливим етапом післявоєнного періоду для Швеції став перехід до політики «солідарної заробітної плати», яка була спрямована на підвищення загального рівня життя в країні. Основою стали кілька принципів, зокрема справедливий розподіл доходів, рівна оплата праці для всіх працівників та зменшення різниць у зарплатах між різними секторами економіки. Завдяки цій політиці прогресивні профспілки досягли майже повної рівності в оплаті праці між працівниками різних професій та рівнів освіти [1, с. 197]. Швеція стала однією з перших країн де запровадилася гендерна рівність, а в 1980 р. був прийнятий закон про рівність між чоловіками та жінками (про рівні можливості).

Наступний фактор – це економічна стабільність. Збалансована система економічних можливостей, зростання ВВП та низький рівень безробіття позитивно позначилися на рівні життя населення та відкрили шлях для інвестицій у соціальні програми. Шостою передумовою можна виділити соціальні рухи, зокрема феміністичні та екологічні, що безпосередньо вплинули на вектор соціальної політики шведського уряду. Ну і звичайно технологічний прогрес, що змусив змінити ринок праці і вимагав реформ,

щоб адаптувати суспільство до нових умов праці. Ці фактори в комплексі сформували унікальну шведську модель соціальної політики, яка намагалася забезпечити високий рівень життя для всіх громадян.

Швеція вийшла з катастроф Другої світової війни менш пошкодженою та краще оснащеною, ніж її європейські сусіди. Будучи старшою партією коаліційного уряду військового часу, соціал-демократи почали запроваджувати реформи соціального забезпечення, такі як базова пенсія, загальна допомога на дітей та грошові допомоги у разі хвороби, які пізніше були доповнені загальним медичним страхуванням та додатковими пенсійними виплатами.

У 1950-х рр. було проведено декілька освітніх реформ, початкові основи дев'ятирічної обов'язкової загальноосвітньої школи та субсидії на професійну підготовку та навчання дорослих. Збільшення кількості шкіл, особливо в сільських районах, дозволило забезпечити доступ до освіти для всіх дітей.

Державний сектор виріс на рівні, прийнятному для більшості опозиційних партій, тоді як податки на прибуток фактично залишалися нижчими, ніж у США до 1960-х р. Зауважимо, що були проведені зміни у вищій освіті, збільшилася допомога по безробіттю. Також у 1962 р. було видано закон, за яким матерям надавалася шестимісячна оплачувальна відпустка та допомога по вагітності [3, с. 32].

Висновки. Таким чином, шведська модель соціально-економічного розвитку є яскравим прикладом ефективного поєднання економічного зростання та соціального захисту. Її успіх базується на принципах розгалуженої системи соціального забезпечення, прогресивного оподаткування та активної ролі держави в економіці. Вивчення механізмів цієї моделі дозволяє зрозуміти, як різні фактори, такі як нейтралітет під час війн, сильна соціал-демократична партія та універсальне соціальне забезпечення, сприяли формуванню стабільного суспільства. Ця модель демонструє, як важливою є взаємодія між державою, економікою та соціальними інститутами для досягнення високого рівня життя. Досвід Швеції може слугувати корисним прикладом для інших країн, зокрема України, у впровадженні ефективних соціальних політик та адаптації моделі «держави добробуту» у своїй системі розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мудролюбова Н.О. Проблеми у соціальному секторі на прикладі Королівства Швеції. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право. 2014. Вип. 25. С.195–200.
2. Guogis A. Concerning Some Ideological Aspects of Swedish Social-Democracy from a Social Point of View. 2012. P. 59–72.
3. Missimer M.; Robèrt, K.-H.; Broman, G. A strategic approach to social sustainability. Part 1: Exploring the social system. J. Clean. Prod. 2017, 140 Pt. 1. P. 32–41.

4. Strehlenert H., Linda Richter-Sundberg L., Evidence-informed policy formulation and implementation: a comparative case study of two national policies for improving health and social care in Sweden. 2015. P. 34–47.

5. Arum Tri Utami. The Implementation of the Scandinavian Model of Welfare State in the Swedish Economic Development. 2023. P. 55–72.

6. Wälitalo L., Robèrt K., Broman G. An Overarching Model for Cross-Sector Strategic Transitions towards Sustainability in Municipalities and Regions. 2020. P. 145–161.

IMAGINE: ОДА КОМУНІЗМУ ЧИ ГІМН МИРУ?

Галушка Руслан,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**

доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Ще донедавна вважалося, що ми живемо в найбезпечніший період історії. Лунали думки, що ХХІ ст. – це епоха миру: колоніальні імперії впали, холодна війна завершилася, постають регіональні організації типу ЄС, АСЕАН, МЕРКОСУР тощо, функціонує ООН, США співпрацюють з росією, а постсоціалістичні держави шукають власні шляхи розвитку. Виглядає так, що глобальні конфлікти залишилися у минулому. Проте реальність виявилася іншою. Світ зіткнувся з новими викликами: тероризм набув глобального масштабу, з'явився ІДІЛ, у 2008 р. розпочалася війна в Грузії, з 2014 р. росія веде агресію проти України, таліби повернули владу в Афганістані, триває ізраїльсько-палестинський конфлікт, а напруга між Китаєм і Тайванем постійно зростає. І це лише найрезонантніші події. Попри все, пошук миру та взаєморозуміння залишається одним із ключових викликів як для України, так і для всього світу.

Формування гурту «The Beatles» та розвиток Джона Леннона як митця відбувалися в контексті соціокультурних трансформацій 1960-х років, зокрема на тлі розквіту контркультури хіпі, яка ґрунтувалася на ідеях пацифізму, рівності, космополітизму та відмови від традиційних суспільних норм. Ці ідеї знайшли відображення у творчості гурту та Леннона як самостійного артиста, зокрема в таких композиціях, як «All You Need Is Love» (1967) і «Give Peace a Chance» (1969), що стали символами антивоєнного руху та ідеологічними гаслами хіпі.

З плином часу творчість гурту стає політично спрямованішою, вони не бояться висловлювати свої думки щодо соціальних процесів у піснях.

У цей час у США та Західній Європі серед молоді набуває поширення ідеалізація та романтизація комунізму і СРСР. Вони розглядали комуністичну систему СРСР як альтернативу капіталістичному заходу. Такі ідеї з'являються через незгоду із В'єтнамською війною, расизмом та ін. На їхню думку, Радянський Союз був, таким собі, «раєм» з безплатною освітою та медициною, рівністю та дружбою багатьох народів у злагоді.

Особливо в цьому процесі відіграє роль захоплення Кубинською революцією та Ернесто Че Геварою, який виступав у ролі «Прометея» для молодих бунтарів.

«The Beatles», однозначно, були одними з них. Славнозвісний «Білий альбом», випущений у буремному 1968 р., відкриває контroversійна композиція Пола Маккартні «Back In The U.S.S.R.» [1], в якій розповідається про радянського шпигуна у США, що повертається на батьківщину, і все це на фоні подій Празької весни, які завершилися вторгненням військ країн ОВД до Чехословаччини та придушенням протестів 26 серпня. В одному з треків цього ж альбому – «Revolution», який був випущений як сингл саме 26 серпня, Леннон не зовсім впевнено критикує повстанців та революціонерів, нібито сам ще вагається:

«We all want to change the world

But when you talk about destruction

Don't you know that you can count me out

Don't you know it's going to be alright» [2].

Хоча сам артист, незадовго до смерті, в інтерв'ю Девіду Шеффу для видання «Playboy» в 1980-му р. каже, що «Revolution» написана про війну у В'єтнамі [3].

20 березня 1969 р. Джон Леннон та Йоко Оно одружуються. Розуміючи, що це стане резонансною подією, вони вирішують привернути увагу світу до В'єтнаму: відбувається так званий «Bed in For Peace»: Джон та Йоко проводять тиждень у номері готелю «Hilton» в Амстердамі, куди запрошують журналістів та лідерів думок і закликають до миру, використовуючи свою популярність задля поширення пацифістських ідей. В травні цього ж року перформанс повторюється – на цей раз у Монреалі. Його результатом стане спонтанний запис пісні «Give Peace a Chance» [4].

Вершиною, як сольної творчості Джона Леннона, так і музики соціально-політичного спрямування загалом, стала «Imagine» – гімн і маніфест миру. Це вічна класика, що звучить у вирішальні моменти історії, на благодійних концертах, офіційних церемоніях та в найскладніші часи, коли світ потребує надії, єдності та віри в краще. Повністю написана за один сеанс [5], «Imagine» була натхненна поезією Йоко Оно «Cloud Piece» зі збірки «Grapefruit» (1964), і згодом сам Леннон скаже, що з його сторони було егоїстично не вказати дружину як співавторку [6]. Він називає своє творіння позитивною молитвою, а ще одним джерелом натхнення – подарований коміком та письменником Діком Грегорі молитовник [7].

Джона Леннона жорстко критикували за цю пісню – чіплялися практично до кожного рядка. Релігійні спільноти вважали, що він проповідує атеїзм [8], що автор неодноразово це заперечував. Хоча мав місце випадок, коли Світова церква попросила дозвіл на використання

пісні зі зміненним «no religion» на «one religion», на що Леннон відповів, що вони зовсім не зрозуміли його посил [9]. Інші звинувачували мільйонера, який міг собі дозволити розкішне життя, у лицемірстві, коли він співає про чудовий світ без власності [8]. Навіть мали місце закиди щодо пропаганди комунізму, з чим Леннон навіть частково погоджувався [9].

Як було зазначено, композиція написана і оприлюднена у 1971 р. «Imagine» – мрія, фантазія про ідеальний світ, де всі живуть у гармонії, без насильства та конфліктів, світ, в якому нема нічого, що б роз'єднувало людей. Немає кордонів, релігій, але фразу «no religion» не варто розглядати як ідею атеїзму, адже йдеться не про Бога чи віру, а саме про релігії, як соціальний конструкт і відсутність чвар на тему, чий бог правильніший: «Якщо ти хочеш отримати машину, спочатку візьми ключі від неї. Розумієш? «Imagine» говорить про це. Якщо ти можеш уявити світ у мирі, без поділу на релігійні конфесії – не без релігії, а без цього «мій Бог більший за твого» – тоді це може стати реальністю» [7]; відсутня власність, яку необхідно ділити, чи відстоювати своє право на неї, і що головне – нема, за що вбивати та помирати [10].

«Imagine» за трохи більше, ніж пів століття стала спадщиною людства. Просте інтро, зігране на фортепіано, є однією з найвпізнаваніших мелодій в світі. Президент США Джиммі Картер у 2007 р., коли його запитують, яка його улюблена пісня, каже, що це саме «Imagine» і зазначає, що в багатьох країнах, які він з дружиною мали змогу відвідати як перші особи держави, ця пісня використовується поряд з національними гімнами [11]. Ці ідеї, навіть через такий, відносно великий проміжок часу, залишаються актуальними. Вона лунає водночас як гімн об'єднаного світу, як реквієм, а згодом узагалі набуває нових форм та значень, і щоразу розкривається по-новому. Отож, згадаймо кілька знакових моментів, коли послання Джона Леннона звучить в абсолютно різних інтерпретаціях. Стіві Вандер виконав «Imagine» на церемонії закриття Літніх Олімпійських ігор 1996 р. в Атланті. Його виступ доводить, що ні національність, ні віросповідання, ні будь-які фізичні обмеження, ні будь-що інше не може стати на заваді єднанню людей [12]. У 2001 р. на благодійному концерті «America: A Tribute to Heroes» канадський співак Ніл Янг виконав її у пам'ять про жертв терактів 11 вересня [13], надавши їй особливого, сумного й водночас об'єднавчого звучання. У 2005 р. Мадонна заспівала цю пісню під час концерту «Tsunami Aid: A Concert of Hope» [14], присвяченого постраждалим від руйнівного цунамі в Індійському океані у 2004 р., надавши композиції нового значення – як заклик до підтримки й милосердя. І навіть у ближчі до сьогодення часи вона не втрачає популярності: у 2015 р. на відкритті Європейських ігор у Баку американка Леді Гага виступила з «Imagine» в урочистішій інтерпретації [15], справді,

як символ єдності, дружби та співпраці та в масштабах міжнародного спортивного заходу.

Україна також не залишається осторонь, і цей твір звучить у нашій країні в найскладніші моменти, стаючи символом надії та прагнення до миру. Під час святкування Нового року на Євромайдані співачка Руслана виконує попури з пісень «Imagine» та «Let It Be», акомпонуючи собі на знаковому жовто-блакитному фортепіано [16]. А після 24 лютого 2022 р. пісня перероджується. Старший син автора – музикант Джуліан Леннон зарікався виконувати цю пісню, заявивши, що зробить це лише у випадку кінця світу. Але у квітні 2022 р., в підтримку кампанії «Stand Up Ukraine» він таки співає її [17]. Зірки Пісенного конкурсу «Євробачення» Катерина Павленко та, вже згадана, Руслана виступають з цією піснею в дуєті з європейськими артистками на благодійних футбольних матчах в Італії [18], Польщі [19] та Румунії [20], промовляючи до світу зрозумілою йому мовою – мовою мистецтва.

«Imagine» Джона Леннона – одна з найвідоміших композицій про мир, проте її зміст дотепер викликає суперечки. Дехто вважає її «одою комунізму» через відмову від релігії, національностей і приватної власності. Однак Леннон наголошував, що це не пропаганда жодної ідеології, а мрія про світ без поділів і конфліктів. Тож «Imagine» – не гімн комунізму, а утопічне бачення гармонійного світу. Її прості, але глибокі слова не втрачають актуальності, незалежно від часу чи обставин. Вона закликає до єдності й миру, а не до політичних змін. Це вже класика – універсальне послання, що стало культурним надбанням суспільства, це те, що ми передамо наступним поколінням, і те, що буде символом епохи, адже мир та злагода – головні цінності людства в будь-які часи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Back in the U.S.S.R. | The Beatles. URL: [https://www.thebeatles.com/back-ussr].
2. Revolution. The Beatles. URL: [https://www.thebeatles.com/revolution-0].
3. Beatles Interviews Database: John Lennon Interview: Playboy 1980 (Page 3). URL: [http://www.beatlesinterviews.org/dbjypb.int3.html].
4. John and Yoko's bed in. URL: [https://www.liverpoolmuseums.org.uk/stories/john-and-yokos-bed].
5. The Legacy of John Lennon's Song «Imagine». URL: [https://www.biography.com/musicians/john-lennon-imagine-song-facts].
6. Kenneth Womack. «Imagine» – John Lennon (1971). URL: [https://www.loc.gov/static/programs/national-recording-preservation-board/documents/imagine.pdf].
7. Flashback Friday: Dick Gregory, John Lennon, and «Imagine». URL: [https://eastofeden.me/blog/flashback-friday-dick-gregory-john-lennon-and-imagine/].
8. John Lennon's Imagine: A Dream for Peace Wrapped in Controversy. URL: [https://pmamagazine.org/john-lennons-imagine-a-dream-for-peace-wrapped-in-controversy/].
9. The misunderstood meaning of iconic John Lennon song 'Imagine'. URL: [https://faroutmagazine.co.uk/john-lennon-imagine-real-meaning-communism/].
10. John Lennon – Imagine | Genius Lyrics. URL: [https://genius.com/John-lennon-imagine-lyrics].

11. 'Imagine' and Jimmy Carter's funeral. URL: [<https://thedeaconsbench.com/imagine-and-jimmy-carters-funeral/>].
12. Stevie Wonder. Imagine – Live at Atlanta 1996. Music Monday. URL: [<https://www.youtube.com/watch?v=FJzYkmNqhlS&t=3s>].
13. Neil Young. Imagine (from «America: A Tribute to Heroes»). URL: [<https://www.youtube.com/watch?v=R15uLXHqMyo>].
14. Madonna. Imagine – Tsunami Aid – 2005. URL: [<https://www.youtube.com/watch?v=gJnOfArFKW4>].
15. Lady Gaga - Imagine (Live at Baku 2015 European Games Opening Ceremony). URL: [<https://www.youtube.com/watch?v=q3ues1stefk>].
16. Ruslana. Imagine / Let It Be | The New Year Celebration. URL: [<https://www.youtube.com/watch?v=RGpOWrRlyNc>].
17. Julian Lennon Performs 'IMAGINE' for Global Citizen's Stand Up For Ukraine w/Nuno Bettencourt. URL: [<https://www.youtube.com/watch?v=NicWjYMPDG0&t=25s>].
18. Солостка гурту Go_A Катерина Павленко заспівала «Imagine» перед матчем між «Ювентусом» та «Інтером». URL: [<https://www.youtube.com/watch?v=ixzb3Ruurro>].
19. Катерина Павленко (Go_A) – Imagine. Match for peace Лерія – Динамо #StopWarInUkraine. URL: [<https://www.youtube.com/watch?v=QOTAGO0c7Cc>].
20. Руслана та Adela Todoran – Imagine. Match for peace Клуж – Динамо #StopWarInUkraine. URL: [<https://www.youtube.com/watch?v=uQ9jQuDtHEQ>].

ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ УРЯДУ ГЕЛЬМУТА КОЛЯ (1982–1990)

Ковальчук Вадим,

здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: kokokfjfkf@gmail.com

Науковий керівник: **Костюк Леся,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

На момент виборів в ФРН у 1982 р., коли перемогу здобув представник ХДС Гельмут Коль, і економіка країни потребувала певних змін, адже попередник Коля, Шмідт, покинув свій пост саме через економічні суперечки та проблеми, які його уряд не міг вирішити. І новоспечений канцлер, прийшовши до влади, відразу почав зміни в економіці держави, що зіграло не малу роль в подальшій консолідації Німеччини.

Г. Коль робив успішні спроби реформувати державу, і метою дослідження є аналіз економічних реформ його урядів (зокрема їх ефективності та вплив на німецьку економіку), які дозволяють прослідкувати повну картину до утворення об'єднаної, незалежної країни, огляд стратегій, які були використані для стабілізації та розвитку економіки Німеччини до періоду об'єднання країни. Важливою метою є розгляд контексту, в якому відбувалися ці реформи, включаючи політичні, соціальні та економічні виклики того часу. Актуальність дослідження полягає в тому, щоб навчитися розрізняти позитиви і негативи використаних Коєм засобів в економічній складовій, та зуміти застосувати їх в інших країнах, які потребують важливих кроків, щоб вивести свою економіку зі стану стагнації, і до списку цих країн можна віднести і Україну.

Одними з основних завдань праці слід виділити дослідження економічних реформ, які були впроваджені під час прем'єрства Гельмута Коля, таких як податкові зміни, реформи в соціальному забезпеченні та ринку праці. Також не менш важливим завданням є аналіз основних закономірностей і хронологічних особливостей даного періоду в історії Німеччини, та їх взаємозв'язок з подальшими кроками уряду. Також

важливо оцінити ефективність економічних реформ, зокрема їх вплив на зростання ВВП, рівень безробіття та інфляцію.

Г. Коль отримав статус «антиекономіста» в світовій історіографії. Після перемоги на парламентських виборах новоспечений канцлер висловився у своїй урядовій політичній заяві 1983 року, сказавши: «Економічна система є тим успішнішою, чим більше держава стримує себе та дозволяє людині її свободу. Соціальна ринкова економіка як жодна інша система підходить для реалізації рівних можливостей, майнового процвітання та соціального прогресу. Ми не хочемо більше уряду, ми хочемо менше його; ми не хочемо менше особистої свободи, ми хочемо її більше». Обравши новим міністром фінансів Герхарда Столтенберга, уряд почав працювати над ідеями Коля, поступово реалізуючи засади вільної ринкової економіки [2, с. 104].

Німецькі неоконсерватори часто зверталися до класичних принципів соціального ринкового господарства, сформульованих Людвігом Ерхардом (1963–1966). В умовах кризової ситуації індустріальної моделі економіки висловлювалися ідеї про припинення протиставлення таких понять, як дирижизм (активне втручання державою в економіку країни, жорстке управління нею) та лібералізм, і на перший план почала виходити ідея вільної ринкової економіки, оскільки вона, на думку неоконсерваторів, є найсоціальнішим та дієвим видом економіки, зі стабільним економічним порядком, а добробут громадян досягається особистою працею і передбачає особисту відповідальність. Неоконсерватори вважали це важливим чинником духовного, морального розвитку [1, с. 432].

Використовуючи досвід крайніх соціал-демократів, Коль використовував методи монетаризму, стимулювання малого бізнесу, пропагував політику бюджетної економії, а характер соціального забезпечення і виділення коштів став більш локальним, відійшовши від підтримки всіх верств населення. При цьому Коль попрацював і над помилками «лівих», різко критикуючи деякі їхні погляди і дії, такі як використання дефіциту бюджету та високі податки як інструменти, які забезпечували контроль над державою. Тож, відразу після обрання канцлером Гельмут Коль продовжив політику, яку безпосередньо почав Шмідт, яка полягала в жорсткій економії коштів за рахунок зменшення соціальних програм (цей план не торкнувся тільки таких галузей як освіта та професійна підготовка), і ці заходи дозволили зменшити бюджетний дефіцит на 30 мільярдів марок вже в 1983 році. Діючий уряд планував суттєво знизити собівартість продукції та збільшити ефективність найманої праці. Лише наприкінці десятиліття була проведена податкова реформа, яка лише м'яко знизила максимальну ставку податку з 56 відсотків до 53 відсотків [2, с. 107–108].

Основний курс другого кабінету Гельмута Коля полягав в тому, щоб підтримати підприємців і ввести вільну ринкову економіку, або принаймні суттєво послабити державний контроль над нею. Тож коли вдалося усунути бюджетний дефіцит, уряд взявся за реалізацію свого плану. По-перше, важливу роль в цьому плані зіграла стимуляція малого і середнього бізнесів, яка була пов'язана з пільговою реформою для підприємців, на який Коль зробив ставку, оскільки саме середній бізнес в цей час володів значними коштами. Великих підприємців також було залучено: їх хотіли використати в сільському господарстві, збільшивши концентрацію земельної власності, оскільки від великого бізнесу в цій галузі було більше користі. Високий рівень сільського господарства підтримувався державою за рахунок вирощування високоврожайних сортів та селекції тварин, а також модернізації та механізації. В цей період сільське господарство забезпечувало 73 % потреб ФРН. По-друге, почалася програма приватизації, яка хоч і не набула масових масштабів, але тим не менш принесла в скарбницю країни 10 мільярдів марок за 10 років. Приватизація в основному торкнулася малих підприємств, майже повністю оминувши великі підприємства [2, с. 109–111].

Успіх внутрішньої політики Гельмута Коля в плані економіки дуже добре демонструється підйомом ВВП, який в 1990 р. склав 4,2 %. Ще в 1983 р. ФРН почала поступово виходити з кризи перевиробництва, нарощуючи об'єми виробництва, і особливо важливими галузями в цьому слугували машинобудування, хімічна та технічна галузі промисловості. Саме ці кроки дозволили ФРН вийти на провідні місця серед інших країн за торгівлею та виробництвом. Так, до прикладу, ФРН за експортом наукомістких товарів обійшла Японію, показавши результат в 19,8 %, а за загальним оборотом товарів за кордон ФРН поступалася лише США в період канцлерства Коля. Звісно, зростання об'ємів виробництва частково покращило проблему безробіття, і до 1988 року рівень безробіття в країні вперше опустився нижче 2 мільйонів людей. Результатом реформ стало те, що державний борг збільшувався лише помірно в другій половині 1980-х років. Уряд майже не збільшив його; відношення всього федерального боргу до економічного виробництва дещо зросло з 21 відсотка до трохи більше 23 відсотків. Коли інфляція охолола і навіть спричинила незначне зниження цін, західні німці знову відчули себе в безпеці [3, с. 136–138].

Об'єднання Німеччини ж почалося як несприятлива подія для економіки, оскільки поштовх від зниження податків вдарив по економіці в 1990 р., у рік возз'єднання країни. Економіка все одно була гарячою завдяки падінню Берлінської стіни і справді не потребувала цього стимулу. Але канцлер пообіцяв національне возз'єднання без підвищення податків, тому нова ставка залишилася в силі. Економіка перегрілася, центральний банк, або Бундесбанк, боровся з нею, підвищуючи відсоткові

ставки, і спокій і тиша закінчилися. І насправді найбільші помилки були в тому, як було організовано об'єднання [4, с. 92].

Можливо, не було альтернативи організації обмінного курсу один до одного між валютами Західної та Східної Німеччини – східні німці мали бути задоволені. Але, безперечно, були альтернативи західним німцям, які швидко знищили тисячі державних східнонімецьких компаній за допомогою довірчого агентства [4, с. 93].

До цієї трагедії додалося трудове лихо. Канцлер, який був би більш жорстким щодо економіки, боровся б проти того, щоб зарплати у Східній Німеччині надто швидко піднялися до рівня Західної Німеччини. Він би не піддався вимогам негайно нав'язати дорогу соціальну систему Заходу та жорстке трудове законодавство економіці Східної Німеччини, що бореться. Але Гельмут Коль дозволив цьому статися. У результаті зарплати у східній Німеччині зростали набагато швидше, ніж продуктивність, старі ринки були втрачені у Східній Європі, а багато підприємств просто розгромлено. Це коштувало довіри та сотень мільярдів німецьких марок [5, с. 160].

Друга велика помилка пана Коля – євро. Європа злякалася нової Німеччини з 80-мільйонним населенням і єдина валюта мала заспокоїти сусідів. Але спільна валюта потребує спільної економічної та фінансової політики. Наглядачі повинні мати можливість розробити правила для банків і, якщо необхідно, ліквідувати ці банки. Не менш важливими є чіткі правила щодо того, коли і як країна-член може вийти із союзу. Однак у цьому випадку було створено валютний союз, який працював лише за сприятливих умов, і коли настала фінансова криза, мирний проект пана Коля став ядром найбільшої європейської кризи після війни [5, с. 160].

Висновки. Отже, проаналізувавши економічну політику урядів Гельмута Коля можна сказати, що канцлер та його оточення шляхом реформ в галузі економіки рухалися в сторону прогресу та позитивних змін, основною метою яких було виведення ФРН з кризи, яку залишив після себе Шмідт. Коль зробив нахил на введення вільної ринкової економіки та розвиток підприємництва, підтримував малий та середній бізнес, вкладав кошти в розвиток промисловості та сільського господарства, що загалом привело до позитивних результатів в вигляді виходу з кризи, позитивної різниці прибутку, зменшення безробіття, що підготувало сильне підґрунтя для подальшого об'єднання Німеччини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bernhard Vogel (Hrsg.): Das Phänomen. Helmut Kohl im Urteil der Presse 1960–1990. DVA, Stuttgart, 1990. S. 432.
2. Jürgen Busche: Helmut Kohl. Anatomie eines Erfolgs. Berlin-Verlag, Berlin, 1998. S. 303.
3. Klaus Dreher: Kohl und die Konten. Eine schwarze Finanzgeschichte. DVA, Stuttgart, 2002. S. 210.

4. Klaus Hofmann: Helmut Kohl. Eine politische Biographie. (Ergänzte Neuauflage von Helmut Kohl. Kanzler des Vertrauens). MVG, Stuttgart u. a. 1991. S. 160.
5. Wolfram Bickerich: Helmut Kohl. Kanzler der Einheit. (Neuausgabe des Buchs Der Enkel). Econ-Taschenbuch, Düsseldorf, 1996. S. 172.
6. Сергієнко Я. Гельмут Коль: штрихи до політичного портрету. Scriptorium nostrum. 2018. № 1 (10). С. 13.

ДИНАМІКА ПІДТРИМКИ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ ЄВРО- ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ BREXIT

Липка Марія,

здобувачка вищої освіти другого рівня
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: marialypka02@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Українсько-британські відносини відзначаються тривалим і складним, але динамічним і конструктивним розвитком. Тому варто розглянути динаміку підтримки Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії євро- та євроатлантичних прагнень України в умовах Brexit – як основний компонент розвитку українсько-британських відносин. Тому, аналізуючи політичні відносини між Україною і Великою Британією з 2016 по 2024 рр. можна відмітити їх конструктивний характер, насиченість, динаміку і результативність. Обидві сторони виявили виважений підхід до вирішення складних міжнародних проблем, дотримання пунктів двосторонніх угод та принципів міжнародного права у відношенні одна до одної.

Одним із пріоритетних завдань є коригування підходів до реалізації двосторонніх політичних відносин відповідно до змін в зовнішній політиці України та міжнародних реалій, а також розширення співпраці на багатосторонньому рівні. Brexit став безпрецедентним явищем для всієї об'єднаної Європи та грубим порушенням системного балансу, зумовленого безперервним розвитком євроінтеграційного процесу. Голосування Великої Британії за вихід з Європейського Союзу на референдумі в червні 2016 р. сколихнуло весь континент і поза його кордонами [1].

Проте Brexit мав численні парадоксальні наслідки, одним із яких є зміцнення ролі Великої Британії у поточній війні між Росією та Україною. Велика Британія продемонструвала себе як потужний партнер для Києва, надаючи оборонну зброю та підтримуючи територіальну цілісність України.

Активна підтримка України Великою Британією розпочалася після Революції Гідності, а саме подій 2013–2014 рр., коли українці вимагали реформ і припинення корупції, а також подальшої незаконної анексії Криму та розпалювання поточного конфлікту на сході. Тому і Brexit має певний вплив на українсько-британські відносини та їх подальший розвиток [2].

Вторгнення Росії в Україну лише зміцнило переконання влади в Лондоні, що лише успішні внутрішні реформи гарантують, що нічого подібного не повториться в майбутньому.

На думку Великої Британії, ці зміни є можливістю побудувати нову основу для двосторонніх відносин. Кроки нового британського керівництва чітко вписуються у формулу «Британія виходить із ЄС, але не залишає Європу». Її можна навіть перефразувати: «Британія виходить із ЄС, але не забуває про Україну» [3].

Вийшовши з ЄС, Велика Британія має можливість розглядати Україну виключно з точки зору оборони та безпеки у двосторонньому контексті, відокремленому від широкомасштабних європейських амбіцій щодо економічної інтеграції. Сполучене Королівство зацікавлене у захисті своїх власних інтересів і не прагне бути залежним від невизначеного європейського консенсусу, який часто блокує спроможність ЄС реагувати на кризи.

Після виходу з ЄС у січні 2020 р., Велика Британія розпочала розробку власної санкційної політики, спираючись на досвід тісної співпраці з іншими партнерами щодо європейських пакетів санкцій проти Росії впродовж останніх шести років.

8 жовтня 2020 р. у Лондоні Президент України Володимир Зеленський і Прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон підписали Угоду про політичне співробітництво, вільну торгівлю та стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії [4].

Велика Британія надала Україні майже 12 мільярдів фунтів стерлінгів військової, гуманітарної та економічної допомоги. Особливу роль у формуванні стійкої структури допомоги відіграв Міжнародний фонд для України, створений у серпні 2022 р. за ініціативи Великої Британії [5].

На відміну від інших європейських партнерів Києва, сила та політичний вплив Лондона ніколи не були пов'язані з Європою і не базувалися на ній. Велика Британія ніколи не мала головною метою європейську політичну чи економічну інтеграцію. Проте, незважаючи на це, Лондон завжди залишався прихильником Європи та цінностей трансатлантичного альянсу, що є важливим для незалежної України.

Як і Україна Велика Британія виступає певним плацдармом, тобто кордоном з Європою тому вона довгий час була своєрідним мостом для

США та країн Європи завдяки спільній мові та історії. Тому Британія і підтримала інтерес України до побудови сильної, прозорої, вільної від корупції держави з реформованою структурою уряду. Вєхїт ставить перед Україною виклик створення нових форм інституційної співпраці між Україною та Великобританією. Крім цього, Велика Британія неодноразово оголошувала про великі фінансові пакети допомоги окремо від Міжнародного фонду. Так, у липні 2024 р. під час візиту міністра оборони Джона Гілі до Києва було повідомлено про масштабну підтримку, яка охоплювала не лише постачання, а й технічне обслуговування та ремонт озброєння. У тому ж місяці підписано двосторонню угоду про надання Україні кредиту на 2 млрд фунтів стерлінгів, які будуть спрямовані на закупівлю оборонної продукції відповідно до стандартів НАТО [6].

Велика Британія підтримує членство України в НАТО, а також надає підтримку Україні на міжнародній арені, сприяючи посиленню санкцій проти Росії та залученню інших держав до підтримки українського суверенітету. Також дуже активно проводиться фінансова підтримка навчання військових та ін.

Вєхїт створив нові можливості для зміцнення відносин між Україною та Великою Британією в різних сферах, включаючи політику, економіку, оборону та культурну співпрацю.

Шукаючи нові можливості за межами ЄС, Великобританія знайшла в Україні важливого партнера. Зміцнення цих відносин сприятиме стабільності та розвитку обох країн і створить міцну основу для подальшої довгострокової співпраці.

Отже підсумовуючи варто зазначити що Вєхїт не послабив підтримку України Великою Британією, а навпаки зробив її оперативнішою й незалежною від рішень ЄС. Зокрема, після Вєхїт Лондон продемонстрував політичну волю до розбудови окремого формату відносин із Києвом, що підтверджується укладенням двосторонньої стратегічної угоди 2020 р.

Підтримка європейського курсу України реалізується тепер переважно на дипломатичному рівні, через політичні заяви, посилення економічної співпраці, підтримку реформ та забезпечення стабільного партнерства поза рамками Європейського союзу.

Набута після Вєхїт зовнішньополітична автономність дозволила Лондону посилити та прискорити свою допомогу Україні. У результаті Велика Британія посідає провідне місце серед міжнародних партнерів України як у процесі наближення до ЄС, так і на шляху до повноправного членства в НАТО [7].

Тому динаміка підтримки Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії європейських та євроатлантичних прагнень України в умовах Вєхїт засвідчує про те, що відбулося збереження стратегічного характеру двосторонніх відносин та посилення британської зовнішньої

політики щодо України. Попри вихід з Європейського Союзу, Велика Британія не лише не зменшила свою участь у підтримці України, а навпаки переорієнтувала її на активнішу та більш гнучку двосторонню співпрацю. Адже від самого початку повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р. Велика Британія посіла одне з провідних місць серед країн, які надали Україні допомогу. У політичному вимірі Велика Британія неодноразово підтверджувала підтримку європейської та євроатлантичної інтеграції України. Прем'єр-міністри Борис Джонсон, Ліз Трасс та Ріші Сунак послідовно заявляли про підтримку вступу України до НАТО, називаючи це «історично обґрунтованим кроком для безпеки всієї Європи». Зокрема, під час Вільнюського саміту НАТО у 2023 р. Лондон виступив за надання Україні «чіткого шляху до членства в Альянсі» у липні 2023 р. Велика Британія приєдналася до «Групи семи», яка запропонувала довгострокові гарантії безпеки для України.

Висновки. Тому вихід Великої Британії з ЄС не призвів до ослаблення підтримки України, а, навпаки, надав Лондону більше гнучкості у формуванні самостійної проукраїнської політики. Велика Британія стала не лише одним із ключових партнерів України у сфері безпеки та оборони, але й активним політичним адвокатом її інтеграції до НАТО. Після Brexit вона отримала змогу діяти незалежно від внутрішньої динаміки ЄС і на практиці довела свою рішучість у підтримці суверенітету, територіальної цілісності та цивілізаційного вибору України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будко М. Вплив Брекзиту на політичні відносини між Україною і Великою Британією (Крос-Медійний аспект). *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. Вип. 13. 2019. С. 191–194.
2. Сторожук Р. І., Іваницька О. П. Вихід Великобританії з ЄС (за матеріалами щотижневика «Дзеркало тижня»). С. 72–75.
3. Курило М., Полич Н. Перспективи розвитку відносин Україна – Велика Британія С. 67–70.
4. Життя після Brexit: як відбулось остаточне «розлучення» Британії та ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/01/5/7118218/>
5. Україна та Британія підписали двосторонню безпекову угоду. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-brytaniya-ukrayina-dohovir-bezpeka/32771952.html>
6. «Як світ реагує на російський напад на Україну?». *BBC News*. 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60516062>
7. 100-річна угода про партнерство України і Британії URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/01/16/7202714/>

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЄЛИЗАВЕТИ II: ОСНОВНІ ЗДОБУТКИ ТА ПРОБЛЕМИ

Росоловська Надія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: nadiarosolovska12@gmail.com

Науковий керівник: Прийдун Степан,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка

Головним символом монархії є насамперед сам монарх. Для багатьох британців особистість королеви Єлизавети II сама по собі є важливим символом. Королева стала еталоном поведінки не лише для членів своєї сім'ї та британців, але й представників королівських будинків Європи. Вона зуміла підняти авторитет британської монархії на небувалий рівень.

Одним з головних обов'язків монарха є представлення держави всередині країни та за її межами, що здавна вважається одним із основних конституційних обов'язків глави держави. Королева підтримує зв'язок зі своїми підданими в країнах Співдружності, приймає іноземних послів і глав держав, а також сама здійснює офіційні візити до країн світу. Під час щотижневих зустрічей з Прем'єр-міністром королева мала можливість обговорити зовнішню політику і донести своє бачення до очільника уряду [1]. Крім того, монарх та королівська сім'я можуть бути використані урядом як гарантії економічних та комерційних угод.

Головним принципом правління Єлизавети було бути близькою до народу, щоб відновити довіру суспільства до монархії. Під час закордонних візитів вона віддавала перевагу зустрічам з громадськістю та простими людьми, а не церемоніальному відвідуванню визначних місць, і її перша взаємодія з народом відбулася під час візиту до Австралії та Нової Зеландії в 1970 році, що стало новою традицією взаємодії королеви Єлизавети з громадськістю [2]. Як головнокомандувач Збройних сил, королева відповідала за прийом глав держав Співдружності та інших держав, які відвідують Сполучене Королівство, а також інших високопосадовців.

Важливим символом правління королеви Єлизавети II, який мав особливе значення і на міжнародному рівні, була королівська яхта Британія (Her Majesty's Yacht Britannia), і на те є свої причини [3]. «Британія» – це не тільки корабель, який вже здалеку, приковував до себе

увагу своїм виглядом, але є плавучою резиденцією, яка була призначена не стільки для забезпечення комфорту монарха і членів його сім'ї, скільки для презентації представницьких функцій і демонстрації гідності Британії по всьому світу. При проектуванні судна було передбачено можливість переобладнати його у разі потреби у плавучий госпіталь, здатний прийняти до 200 поранених [4].

«Британії» також відводилася важлива роль у разі виникнення глобального воєнного конфлікту. Як стверджує Пітер Хеннессі, в ході Карибської кризи 1962 р. передбачалося використовувати яхту не як плавучий госпіталь, як офіційно заявлялося, а свого роду центр кризового реагування. Яхта «Британія» прослужила королівській сім'ї та державі 44 роки, залишивши за кормою понад мільйон миль. На «Британії» королева Єлизавета II здійснила 968 візитів [5].

Крім політичної ролі, це судно мало і економічну: за оцінкою Британської ради із зовнішньої торгівлі, комерційна віддача від ділових заходів, проведених на борту королівської яхти тільки в 1991–1995 рр., склала 3 млрд. фунтів стерлінгів [6]. Це означає те, що бізнесмени з різних країн, запрошені на прийом до королеви випити чай на королівській палубі, швидко розуміли, що «торг недоречний», і підписували різні договори на вигідних для Британії умовах.

Під час правління Єлизавети II деколонізація Африки та Карибського басейну прискорилося в 1960-х і 1970-х рр.: понад 20 територій стали незалежними державами і, що найважливіше, майже всі ці процеси були мирними. Нарешті, остання велика британська колонія, Гонконг, була передана Китаю за договором у 1997 р. Водночас форма Співдружності, по суті, вільного об'єднання понад 50 дружніх Сполученому Королівству держав-партнерів, об'єднаних торгово-економічними інтересами та офіційним визнанням політичного лідерства британського монарха, стала загалом успішною формулою збереження впливу Лондона в різних куточках світу [6]. Водночас, завдяки власним зусиллям та авторитету королеви підтримувалися зв'язки різного рівня, включно з формальним визнанням юрисдикції британської корони на власній території, якою досі користуються 16 країн на трьох континентах.

Єлизавета зробила значний внесок у збереження впливу своєї країни у світовому політичному процесі, незважаючи на, здавалося б, неминучий занепад її авторитету як постімперської держави, що опустилася до рівня держави середньої величини [6]. Надзвичайно новаторський характер політики Єлизавети в цій сфері вважається достатнім для того, щоб охарактеризувати її правління як історичне для Сполученого Королівства.

Єлизавета була першим монархом в історії, який присвятив безпрецедентну кількість часу закордонним візитам з початку свого правління: Під час свого першого шестимісячного турне Співдружністю

та її колоніями в 1953–1954 рр. Королева встановила рекорд, ставши першим монархом, який відвідав Австралію та Нову Зеландію. 1957 року королева вперше привітала своїх підданих з Різдом по телебаченню [7].

У 1961 році вона вперше відвідала Туреччину, а потім Індію та Пакистан. Політично орієнтовані візити включали Югославію (1972 р., перша комуністична країна, яку відвідав британський монарх), Китай (1986 р.) і Росію (1994 р.). У 1980 р., будучи главою Англіканської Церкви, Єлизавета II стала першим британським монархом, який відвідав Святий Престол. Вона здійснила офіційний візит до Ватикану, де зустрілася з Папою Римським Іоанном Павлом II [6]. Водночас об'єктивна історична траскторія показує межі впливу монарха на британську зовнішню політику.

На її епоху випала крах соціалістичної системи в Центральній та Східній Європі, розпад Організації Варшавського Договору, закінчення холодної війни, об'єднання Німеччини, дезінтеграція СРСР, Югославії та Чехословаччини, утворення монополярного світу та початок вироблення основ нового світопорядку, покликаного змінити ялтинсько-потсдамську систему [1]. За Єлизавети II з'явилося телебачення та Інтернет, людина вийшла в космос і висадилася на Місяці. У Великій Британії відбулася націоналізація багатьох промислових об'єктів, частина яких була знову приватизована в період 80–90-х років; відбувався процес європеїзації країни: у 1973 році Британія стала членом Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС), а у 1993 – Європейського союзу (ЄС); межі XX – XXI століття країни розпочалася масштабна конституційна реформа[8]. Багато змін було і в житті Єлизавети II, починаючи з того моменту, коли вона стала королевою у свої 26 років, і здійснила величезну кількість подорожей по всьому світу (безпрецедентна порівняно з пересуваннями попередніх монархів).

У 1991 р. королева Єлизавета II стала першим британським монархом, який виступив на спільній сесії двох палат американського конгресу. 20 грудня 2007 р. Єлизавета стала найстаршим монархом в історії Великобританії [9]. У 2011 р. відбувся перший королівський візит на запрошення президента Мері Патриції Макеліс до незалежної Республіки Ірландія – вперше після 1911 р. (король Георг V відвідав ці території ще за часів, коли вони були частиною Британії) [9]. Це була довгоочікувана подія, що стала символом стабілізації англо-ірландських відносин.

Загалом, історичний візит королеви до Ірландії у 2011 р. став майстерним проявом публічної дипломатії. Візит, який відбувся, незважаючи на погрози вибухів після підписання опозицією Белфастської угоди, символізував нормалізацію британсько-ірландських відносин. Опитування громадської думки показали, що 77% ірландців підтримали цей візит. Під час свого візиту королева відвідала місця історичного значення в Дубліні, такі як парк Кроук, пов'язаний з Кривавою неділею

1920 р. Цей візит став сигналом надії на нові англо-ірландські відносини [6]. Крім того, візит Єлизавети II мав не лише політичне, але й економічне значення: під час візиту було підписано кілька торговельних угод між британськими та ірландськими бізнесменами [6]. У 2014 р. з візитом у відповідь до Великобританії прибув президент Ірландії Майкл Хіггінс, що знаменувало собою остаточне налагодження відносин між Республікою Ірландії і Сполученим Королівством.

2012 року Єлизавета II відзначила діамантовий ювілей свого правління – 60 років. Єдиним та останнім конкурентом за тривалістю перебування на престолі є королева Вікторія, термін правління якої знаменується 64 роками [2]. Епоха Єлизавети II ознаменувалася глобальною реформою монархії.

Єлизавета II відвідала Північну Ірландію в 2012 р. у рамках офіційного туру з нагоди 60-ї річниці свого правління. Візити королеви до Ольстера зазвичай трималися в таємниці до її приїзду. Однак цього разу про приїзд Єлизавети було офіційно оголошено заздалегідь, що свідчило про істотну стабілізацію політичної ситуації в провінції. Хоча протести опозиції були очікуваними, на антикоролівську демонстрацію в Белфасті вийшло лише 300 осіб [1]. Це свідчить про те, що чотириденний візит королеви у 2011 р. дійсно зміцнив британсько-ірландські відносини: У квітні 2014 р. президент Ірландії Майкл Хіггінс здійснив свій перший історичний (офіційний) візит до Сполученого Королівства і був прийнятий провідними членами королівської родини у Віндзорському замку [10]. З цього моменту можна з упевненістю сказати, що у відносинах між Сполученим Королівством та Республікою Ірландія розпочалася нова ера.

Важливим аспектом публічної дипломатії були королівські тури, під час яких члени королівської сім'ї подорожують за кордон з офіційними або державними візитами (державні візити – це візити найвищого рівня, здійснювані на запрошення глави держави, тоді як офіційні мають нижчий рівень протоколу), відвідуючи якомога більше місць, які вони можуть собі дозволити, і зустрічаючись з урядовцями та місцевими жителями [11]. Королівські запрошення зазвичай організовуються місцевою владою, хоча іноді їх пропонує Міністерство закордонних справ. Зазвичай країна, що приймає, пропонує місця для відвідування, а королівська сім'я затверджує їх. Зазвичай візити під час туру зосереджуються на питаннях, до яких уряд приймаючої країни хоче привернути найбільшу увагу, водночас просуваючи свою країну у світі як туристичну дестинацію. Тур є взаємовигідною угодою, оскільки члени королівської сім'ї виступають в ролі послів своєї країни (в даному випадку Сполученого Королівства) і допомагають покращити відносини між країнами. Члени королівської сім'ї зустрічались із членами 65 інших королівських сімей, главами держав, очільниками урядів та високопосадовцями [9]. Члени королівської

сім'ї є справжніми представниками своєї країни, виступаючи від імені держави та її народу, і їхні візити часто вважаються великою честю для приймаючої країни. Крім того, коли члени королівської родини відвідують різні куточки країни, їх зустрічають тисячі місцевих доброзичливців, які нагадують людям про чесноти країни. Особливо це стосується Сполученого Королівства, найвідомішої монархії сучасності. Королівські тури ретельно плануються до найдрібніших деталей і можуть тривати до року [12].

Королівські тури у Великій Британії є ключовою стратегією, яку використовує «компанія» для зміцнення відносин між Великою Британією та іншими країнами. Члени королівської родини вважаються послами Сполученого Королівства й постійно перебувають у центрі міжнародної уваги та висвітлення у масмедіа. Під час цих турів члени королівської родини відвідують найвпливовіші благодійні організації країни, зустрічаються з відомими митцями та творчими особистостями, а також привертають увагу до найважливіших туристичних визначних пам'яток країни [2]. Ці зусилля створюють для королівської сім'ї потужні можливості для преси, щоб привернути увагу до менш відомих благодійних організацій.

Відтак, королева Єлизавета II визнана найбільш відвідуваним лідером у світі. Вона відома своїми виснажливими міжнародними візитами, включаючи турне 1952 р., коли вона стала монархом; до 2019 р. вона здійснила 112 державних візитів та багато інших дипломатичних візитів високого рівня [13]. Як показує практика, державні візити є не просто церемоніальною необхідністю, а мають реальні політичні та економічні наслідки. Така публічна дипломатія може впливати на громадську думку, продовжувати термін перебування на посаді інших лідерів та покращувати двосторонні торговельні відносини.

Британські зовнішньополітичні діячі відіграють провідну роль у плануванні державних візитів, Єлизавета II також відіграла важливу роль у їх формуванні. Наприклад, помітний державний візит відбувся до Південної Африки в 1995 р. Королева відіграла ключову роль в організації цього візиту, який відбувся лише через рік після виборів, що призвели до формування нового демократичного уряду ПАР. За словами біографа Роберта Гартмана, який цитує сера Роберта Вударда, колишнього командира королівської яхти «Британія», «міністр закордонних справ був стурбований [візитом], а королева відмовилася» [14]. Єлизавета II використовувала публічну дипломатію для досягнення специфічно британських цілей, ставши агентом м'якої сили і провідником Британії в новому глобалізованому постколоніальному світі.

Королівський туризм має не лише економічну вигоду і комерційну експлуатацію (один з найбільш постійних і публічно обговорюваних аспектів відносин між туризмом і монархією), але й політичний і

соціокультурний контекст. Таким чином, реакція на британську монархію і королівську родину в туризмі закладена в інституційних структурах суспільства і популярній культурі.

Висновки. Таким чином, завдяки активній державній та приватній діяльності, королева Єлизавета II виконувала одну зі своїх ключових функцій – бути обізнаною про події у своїй державі та за її межами. Протягом багатьох років правління вона зустрічалася з величезною кількістю людей з усіх верств суспільства та різних країн [3]. Жоден із попередніх монархів не може похвалитися подібним. Проте все це потребує багато часу та чималих зусиль. Деякі історики сильно недооцінюють особистий внесок Єлизавети II та її активність, вважаючи це само собою зрозумілим для монарха, але це не зовсім справедливо. Як вже було сказано раніше, багато в державі залежить від особистості монарха, хоча це аж ніяк не враховується в правовому аспекті. Відповідальність королеви за країну і виконання нею своїх обов'язків з повною віддачею не є зобов'язанням, а її особистою заслугою.

На відміну від позначених Уолтером Беджетом трьох основних прав монарха (право на консультацію, право застерігати і заохочувати), нині, згідно з британським дослідником Моррісом Р.М., до них додалися ще два: бути поінформованим і радити [15]. Як досвідчена глава держави, церкви та Співдружності, Єлизавета могла висловити своє бачення щодо політичних процесів під час аудієнцій із прем'єр-міністром, застерегти від необдуманих кроків або вручити королівську нагороду за особливі заслуги. Але вона також мала права бути в курсі подій, що відбуваються в країні і світі, отримувати роз'яснення від різних офіційних осіб з питань, що її цікавлять. При цьому у сам політичний процес вона не втручається.

Таким чином, можемо підкреслити, що у різних країнах на покоління впливають багато факторів, але часом більше значення може мати не мода чи ідеологія, а роль монарха. Так і у випадку Британії – тривале правління Єлизавети II, під час якого багато у світі змінилося, стало уособленням цілої доби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Alexander M. A Companion to the Royal Heritage of Britain. London: Sutton Publishing, 2005. 372 p.
2. Written Answers. House of Lords Journal 1993–94. Vol. 227, col. 43. London, 10 Feb. 1993. 805 p.
3. Hames T., Leonard M. Modernizing the Monarchy. London, 1998. 35 p.
4. Campbell J. Queen Elizabeth II. A Biography. London: Marks&Spencer Ltd, 1980. 184 p.
5. Bogdanor V. The Monarchy and the Constitution. Oxford, 1997. 344 p.
6. The act about a heritage of a throne 1701 year. The English historical documents (Book 6)/Ed. Browning A. London: Routledge, 1976. 1004 p.
7. Westminster's statut 1931. Chitty's Statutes of practical Utility/Ed. Chitty J. London: Sweet and Maxwell, 1937. 1032 p.
8. Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. Київ, 2003. 227 с.

9. Britain's Royal Heritage. An A to Z of the Monarchy. London: The History Press, 2011. 374 p.
10. Bracton H. Bracton's Note Book: A Collection of Cases Decided in the King's Courts during the Reign of Henry the Third. Cambridge University Press, 2010. 368 p.
11. Harrison B. The Transformation of British Politics (1860–1995). Oxford: Oxford University Press, 1996. 618 p.
12. Bullen A. Her Majesty Queen Elizabeth II. Diamond Jubilee. London: Pitkin Guides, 2012. 63 p.
13. Written Answers. House of Lords Journal 1993–94. Vol. 227, col. 43. London, 10 Feb. 1993. 805 p.
14. Bradford S. Queen Elizabeth II. Her Life in Our Times. London: Penguin Books, 2012. 305 p.
15. The Royal Marriages Act. The selected statutes, affairs and documents / Ed. Robertson F. London, 1957. 938 p.

ПОЗИЦІЯ США ЩОДО СТВОРЕННЯ ТА ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ГУАМ

Радченко Іван,

здобувач вищої освіти третього рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: radchenkovanya13@gmail.com

Науковий керівник: **Секо Ярослав,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Поразка СРСР у «холодній війні» започаткувала становлення постбіполярної системи міжнародних відносин, беззаперечне лідерство у якій належало США. Однак, аналізуючи досвід минулих глобальних конфліктів, західні геостратеги доклали максимум зусиль для того, аби дезінтеграція СРСР для його головної спадкоємиці – Росії не стала тим, чим Версаль став для Німеччини після поразки у Першій світовій війні. Унеможливлення реваншистських настроїв у пострадянській Росії було не єдиною причиною намаганням колективного Заходу максимально інтегрувати РФ у західні міжнародні структури, варто зазначити, що уже на початкових етапах дезінтеграції СРСР Захід, а особливо США докладали максимум зусиль для збереження єдності СРСР, варто хоча б згадати сумнозвісну промову Дж. Буша у Верховній Раді УРСР 1 серпня 1991 р., у якій він відверто закликав УРСР не проголошувати незалежність. Не менш важливе значення у такому стримуванні дезінтеграції СРСР належить побоювання Заходу, щодо ядерного спадку СРСР та можливості втрати Москвою контролю над «червоною кнопкою», відкритим залишалось питання і боргових зобов'язань СРСР.

Спроба державного перевороту в Москві (18–21 серпня 1991 р.) та проголошення незалежності України унеможливили збереження статус-кво та призвели до краху СРСР, що зумовило появу 15 нових незалежних держав замість однієї. У цьому контексті офіційний Вашингтон ніколи не приховував, що визнає за РФ статус абсолютного лідера на пострадянському просторі, а уся пострадянська політика США протягом перших років після розпаду СРСР була максимально проросійською.

Очевидно, що Кремль розглядав незалежність пострадянських республік як тимчасовий виклик для своїх геополітичних амбіцій і

відносини з ними ніколи не розглядались як питання зовнішньополітичного курсу, а були логічним продовженням внутрішнього. Саме тому, після зміни влади у Кремлі, Москва активізувала політичний, військовий, економічний та безпековий тиск на ключові колишні радянські республіки, зокрема – Україну. Важливість України для Росії після розпаду СРСР найточніше сформулював один із кращих геостратегів сучасності та теоретиків постбіполярної системи міжнародних відносин – Збігнев Бжезінський. У своїй праці «Велика шахівниця» він зазначає: «Втрата України є геополітично важливим моментом з причин суттєвого обмеження геостратегічного вибору Росії. Навіть без прибалтійських республік і Польщі, Росія, зберігши контроль над Україною, змогла б усе ж спробувати не втратити місце лідера в рішуче діючій євразійській імперії, всередині якої Москва змогла б підкорити своїй волі неслов'янські народи південного та південно-східного регіонів колишнього Радянського Союзу. Однак без України з її 52-мільйонним населенням будь-яка спроба Москви реанімувати радянську імперію сприяла, певно, тому що в гордій самоті Росія опинилась б заплутаною в затяжні конфлікти з неслов'янськими народами, які піднялися на захист своїх національних і релігійних інтересів, війна з Чечнею стала першим тому прикладом» [1, с. 92].

Для збереження України у сфері свого впливу Кремль реалізовував курс на: «унеможливлення суб'єктивізації України в міжнародних відносинах, шляхом її дискредитації в очах міжнародної спільноти, створення ситуації безальтернативності геополітичного вибору України, що призвело б до орієнтації виключно на Росію» [8, с. 92].

Ключовим інструментарієм забезпечення монопольного лідерства РФ на пострадянському просторі та збереження пострадянських республік у геополітичній залежності від Кремля стали інтеграційні проекти, спрямовані на реінтеграцію СРСР, зокрема – Співдружність незалежних держав.

Саме у підходах до СНД проявились найбільш відмінні пріоритети найвпливовіших пострадянських республік – України і РФ. Зокрема, уряди Б. Єльцина розгорнув кампанію щодо трансформації СНД в наднаціональне утворення – оновлений СРСР. Кремлівське керівництво реалізовувало ідею, що пострадянські республіки підтримують трансформацію СНД в єдину державу, оскільки не будуть життєздатними у відриві від Росії. Натомість, офіційний Київ зайняв досить чітку позицію щодо Співдружності незалежних держав і розглядав її за словами Л. Кравчука як: «інструмент цивілізованого розлучення», відхиляючи усі заходи Москви щодо трансформації СНД в наднаціональне утворення [9, с. 157–158].

У зв'язку з цим Україна відмовилась від підписання статуту СНД, який формував політико-правову базу активної інтеграції на пострадянському

просторі під лідерством Кремля. Наступним етапом інституалізації СНД стало оформлення співробітництва у військовій сфері, зокрема 15 травня 1992 р. у Ташкенті Росія, Казахстан, Вірменія, Таджикистан і Узбекистан уклали договір про колективну безпеку. Саме цей договір став основою для формування російської альтернативи НАТО у 2002 р. – Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) [5, с. 346–347].

США, дотримуючись проросійської пострадянської політики, не проявляли ніякої протидії намаганням РФ трансформувати СНД в оновлений СРСР, акцентуючи увагу на дотриманні принципу добровільності. Спікер Держдепартаменту Ніколас Бьорнс у лютому 1996 р. зазначав, що якщо країни СНД обирають розвиток інтеграції на добровільній основі, то США не будуть мати заперечень проти цього. За його словами, США будуть проти будь-якого недобровільного варіанту об'єднання з погрозами силою [3, с. 81].

Протидія України намаганням РФ інституалізувати СНД синхронізувалась у часі з вирішенням не менш важливого завдання – реалізації курсу на ядерне роззброєння України. Успадкувавши третій ядерний потенціал у світі, Україна після здобуття незалежності зіткнулась із безпрецедентним тиском зі сторони США і РФ, які вимагали форсованого роззброєння і мінімальними компенсаціями.

У цьому складному геополітичному становищі зовнішньополітичний курс реалізовувався у форматі багатовекторної моделі, яка була закріплена у першій зовнішньополітичній доктрині незалежної України – «Про основні напрямки зовнішньої політики України», які Верховна Рада України ухвалила 2 липня 1993 р. Як зазначає С. Прийдун: «Основні напрями» визначили та закріпили багатовекторність зовнішньої політики України, оскільки не окреслювали стратегічні й навіть пріоритетні вектори» [7, с. 104].

Ядерне роззброєння України забезпечило інтеграцію України до міжнародних структур, а відтак і розпочався реальний процес суб'єктивізації нашої держави у міжнародних відносинах, який синхронізувався у часі зі змінами у відносинах Заходу і РФ. Починаючи з 1995 р. простежується початок конфронтації, зумовлений різними підходами та баченням щодо розбудови постбіполярної системи міжнародних відносин. Розширення НАТО, загострення ситуації на Балканах, фінансова допомога – це ті проблемні питання, які зумовили посилення реваншистських настроїв всередині Росії. Відповідні зміни простежуються і у офіційних документах, що визначали зовнішньополітичний курс єльцинської росії. Зокрема, у 1995 р. Б. Єльцин затвердив «Стратегічний курс Росії з державами-учасниками Співдружності Незалежних Держав», який визначав територію СНД як зона: «життєво важливих інтересів» Росії. У 1996 р. очільник РФ назвав

СНД: «сферою законних російських інтересів», реалізації яких намагаються протидіяти деякі держави [3, с. 80–81].

Наступним етапом стала офіційна позиція Москви щодо необхідності розбудови багатопольярного світу, яка була закріплена в Концепції національної безпеки РФ 1997 р. Згідно з документом, національні інтереси Російської Федерації в міжнародній сфері вимагали проведення активного зовнішньополітичного курсу, спрямованого на зміцнення позицій Росії як великої держави – одного з впливових центрів багатопольярного світу, що формується», – сказано у документі [3, с. 81–82].

Ситуативний відхід США від проросійської зовнішньої політики сприяв активізації зовнішньополітичного курсу України, яка у період першої каденції другого Президента України Л. Кучми, успішно реалізовувала багатовекторну модель зовнішньополітичного курсу. Саме на цей період припадає досить успішна спроба України не лише лавірувати між Заходом і РФ, але й запропонувати конкурентну альтернативу російським інтеграційним проектам – ГУАМ.

Очевидно, що після розпаду СРСР не лише Україна намагалась дистанціювати від інтеграційних проектів Кремля, але й інші пострадянські республіки, які намагались не просто зберегти свій суверенітет, але й максимально унеможливити його послаблення чи втрату. В цьому контексті політичні еліти Азербайджану, Молдови та Грузії дотримувались таких самих позицій як і Україна, хоча Азербайджан і Грузія підписали Ташкентський договір у 1992 р., однак у 1999 р. вийшли з нього.

На важливості спільних інтересів України, Азербайджану, Грузії та Молдови акцентує увагу З. Бжезінський: ««... для перешкоджання спробам Росії використовувати СНД як інструмент політичної інтеграції до середини 90-х років неофіційно сформувався неформально очолюваний Україною блок, що включає Узбекистан, Туркменистан, Азербайджан і іноді Казахстан, Грузію і Молдову...» [1, с. 139].

Окрім намагання дистанціюватись від РФ, важливим чинником у консолідації зовнішньополітичних курсів цих держав стала активізація інтеграційних процесів у Східній Європі, що сприяло посилення проєвропейських настроїв в Україні, Молдові та Грузії. Протягом 1995–1996 рр. дипломати цих держав тісно співпрацювали у рамках роботи ОБСЄ, Ради Європи та ООН, узгодження позицій під час політичних консультацій, спільне минуле та спільне бачення майбутнього актуалізували оформлення систематичного консультативного форуму. Спільною проблемою для цих держав також були неврегульовані збройні конфлікти, які часто використовувались Москвою як важелі впливу [6, с. 117].

Офіційною датою створення консультативного форуму ГУАМ є 10 жовтня 1997 р., коли під час зустрічі лідерів України, Грузії, Азербайджану і Молдови у рамках саміту Ради Європи у Страсбурзі було оголошено про такий новий формат співпраці. Спільна декларація чотирьох президентів декларувала тісну співпрацю «для зміцнення стабільності та безпеки в Європі на основі принципів суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості кордонів» [6, с. 117].

Очевидним є те, що успішна консолідація зовнішньополітичних зусиль впливових пострадянських республік, які намагались дистанціюватись від РФ і зблизитись із Заходом була можливою за підтримки США. Відомий американський політолог П. Гобл зазначає, що на ранніх етапах формування ГУАМ Вашингтон розглядав цей формат як унікальний коридор для будівництва трубопроводів з Каспію до Європи, а також як можливість «плюралізувати» пострадянський простір, зменшивши домінування Росії. За його словами, американські інтереси визначали процес створення організації настільки, що багато хто в Москві розглядав ГУАМ як американський інструмент, спрямований проти Росії. Не менш важливим є те, що перші зустрічі лідерів ГУАМ проходили у рамках велих форумів глобального Заходу, і навіть друкований орган ГУАМ видавався у Вашингтоні, що дозволило російській пропаганді критикувати об'єднання за його залежність від США [2, с. 88].

Уже у жовтні 1998 р. в рамках щорічних зборів МВФ і Світового банку у Вашингтоні відбулась зустріч національних делегацій ГУАМ. Під час цієї зустрічі визначено пріоритетні напрямки співпраці, зокрема перспектива транскавказького транспортного коридору та зміцнення економічного та політичного суверенітету держав-учасниць об'єднання.

Подальше поглиблення співпраці між Україною, Азербайджаном, Грузією та Молдовою відбувалось за потужної геополітичної підтримки США. Свідченням цього є й подальше розширення ГУАМ, зокрема на ювілейному Вашингтонському саміті Організації Північноатлантичного договору, що проходив 24 квітня 1999 р. до об'єднання приєднався Узбекистан. Варто зазначити, що Узбекистан також у 1992 р. підписав Ташкентський договір, а у 1999 р. не продовжив свою участь в ньому.

Ця зустріч також відзначилась ухваленням спільної заяви лідерів уже 5 держав ГУАМ, яка конкретизувала ключові принципи та пріоритетні напрямки співпраці:

- посилення співпраці у рамках міжнародних організацій і форумів;
- розвиток взаємодії у рамках програми НАТО «Партнерство заради миру»;
- міцнення режиму нерозповсюдження ЗМЗ;
- співпраця у сфері мирного врегулювання конфліктів і кризових ситуацій;

- протидія етнічній нетерпимості, екстремізму, сепаратизму та тероризму;
- поглиблення практичної взаємодії у торговельно-економічній сфері;
- співпраця у розвитку транспортного коридору Європа – Кавказ – Азія [4].

Наступна зустріч лідерів держав ГУУАМ також відбулась в США, зокрема у листопаді 2000 р. у Нью-Йорку ухвалено меморандум, який регламентував порядок та формат багатосторонньої співпраці у рамках об'єднання. Зокрема, досягнуто домовленостей щодо проведення регулярних самітів очільників держав та керівників зовнішньополітичних відомств, а також необхідність створення Комітету національних координаторів, на який покладались функції робочого органу ГУУАМ [6, с. 118].

Ключовим етапом у процесі інституалізації ГУУАМ в суб'єктну міжнародну організацію став Ялтинський саміт, який проходив 7 червня 2001 р. Цей саміт відзначився підписанням Хартії ГУУАМ, яка конкретизувала завдання та пріоритетні напрямки діяльності організації. Упродовж наступних двох років саміти об'єднання знову відбувалися в Ялті, де основну увагу приділяли зміцненню торговельно-економічної співпраці. У липні 2002 року держави-учасниці підписали угоду про створення зони вільної торгівлі (ЗВТ). Протягом 2003–2004 років були укладені положення щодо діяльності Ради міністрів закордонних справ і прийнята декларація про заснування парламентської асамблеї ГУУАМ. У цей час також розглядалися пропозиції щодо можливого долучення до організації Польщі, Румунії та Болгарії [6, с. 118].

Адміністрація Білла Клінтона схвально поставилася до створення ГУАМ і активно його підтримувала, оскільки ключові напрями діяльності об'єднання – зокрема формування каспійського енергетичного коридору до Європи в обхід Росії, стримування відновлення російського впливу та утвердження геополітичного плюралізму в пострадянському просторі – повністю відповідали стратегії США щодо збереження глобального лідерства. Адміністрація Джорджа Буша-молодшого також виявляла глибоку зацікавленість у зміцненні ГУУАМ як регіонального об'єднання, розглядаючи його не лише як альтернативу російським інтеграційним ініціативам у пострадянському просторі, а й як перспективну платформу «м'якого» партнерства у сфері безпеки в Чорноморському регіоні. У 2001 році було започатковано формат зустрічей «ГУАМ–США», в межах яких уже на ранньому етапі – у 2001–2002 рр. – американські дипломати засвідчили повну підтримку трансформації ГУУАМ у впливову міжнародну організацію. У першій половині 2000-х років США надали організації понад 4 млн доларів технічної та консультативної допомоги, а

також сприяли отриманню нею статусу спостерігача в Генеральній Асамблеї ООН у грудні 2003 року [6, с. 118].

Дипломатична та геополітична підтримка ГУУАМ була особливо відчутною під час виходу Узбекистану із об'єднання у 2002 р. Після публікації відповідного рішення державний департамент США зробив офіційну заяву про те, що навіть після виходу Узбекистану ГУАМ залишається життєздатною та перспективною організацією, також акцентувалась увага на тому, що участь Узбекистану у такому об'єднанні сприятиме зміцненню позицій Ташкента в Центральній Азії.

У грудні 2002 р. було укладено «Рамкову програму співробітництва ГУАМ–США», яка передбачала поглиблення взаємодії в галузях торгівлі, транспорту, прикордонного та митного контролю, а також у боротьбі з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю та незаконним обігом наркотиків. Документом передбачалося створення спільного інформаційного простору для обміну даними щодо терористичних загроз, заснування Віртуального центру ГУАМ, а також реалізація спільних проєктів у митній і прикордонній сферах.

Відповідно до положень Рамкової програми, Сполучені Штати активно підтримували розвиток транзитного потенціалу в межах ГУАМ. Зокрема, сприяли уніфікації митного й прикордонного законодавства, модернізації інфраструктури пунктів пропуску, впровадженню заходів для боротьби з тероризмом і контрабандою, а також розгортанню сучасних інформаційних систем. Виступаючи на саміті ГУАМ у 2003 р., заступник помічника Державного секретаря США з питань Європи та Євразії Стівен Пайфер підкреслив значення поглиблення регіонального співробітництва, особливо в реалізації спільних ініціатив у сферах економіки, енергетики, транспорту та безпеки [2, с. 114].

Однак, ключовою складовою відносин за лінією ГУАМ–США протягом 1997–2003 рр. була чітка та послідовна підтримка офіційного Вашингтона територіальної цілісності України, Грузії, Азербайджану і Молдови. Важливим аргументом на користь цієї тези є досить рішуча позиція США щодо підтримки Києва під час російсько-українського конфлікту навколо острова Коса Тузла у 2003 р.

Не менш актуальним чинником підтримки США ГУАМ був енергетичний, який тісно пов'язаний із геостратегічною метою Вашингтона – зменшити залежність Європи від енергоресурсів Росії та сприяти диверсифікації маршрутів постачання нафти й газу з Каспійського та Центральноазійського регіонів. США підтримували розвиток транзитних маршрутів, які б обходили Росію, зокрема: нафтопровід Баку–Тбілісі–Джейхан, що транспортує нафту з Азербайджану до Туреччини та проєкти з транспортування газу до Європи через Грузію, Україну та Чорне море. Ці маршрути зміцнювали

енергетичну безпеку Європи та знижували вплив Кремля на постачання енергоносіїв.

Висновки. Таким чином, становлення постбіполярної системи міжнародних відносин відзначається намаганням США максимально інтегрувати пострадянську Росію у міжнародні структури з метою унеможливлення появи реваншистських настроїв. У своїй пострадянській зовнішній політиці Вашингтон неформально визнавав монопольне лідерство Москви на теренах колишнього СРСР, а відтак і погоджувався на реалізацію Росією геополітичних проєктів, спрямованих на реінтеграцію СРСР. Однак у другій половині 90-х рр. XX ст. відбувається перегляд підходів США до пострадянського простору, США намагаються плюралізувати пострадянський простір у сфері енергетики, а згодом і політики. Водночас саме на цей період припадає вирішення ключових геополітичних завдань України, яка за підтримки США пропонує альтернативний варіант регіонального лідерства на пострадянському просторі – ГУАМ.

Співпадіння зовнішньополітичних пріоритетів України, Грузії, Азербайджану та Молдови дозволило цим державам за підтримки США трансформувати свою співпрацю у повноцінну міжнародну організацію, яка стала серйозною альтернативою російських геополітичним проєктам. Намагання держав ГУАМ дистанціюватись від Кремля та активізувати співпрацю із Заходом відповідало геополітичним пріоритетам США, які таким чином намагались нейтралізувати курс РФ на становлення поліцентризму в міжнародних відносин. Саме геополітична підтримка США проєкту ГУАМ перетворила Україну на реального регіонального лідера, який консолідує зусилля пострадянських держав, які мають спільне минуле і спільне бачення свого майбутнього без Росії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
2. Гвоздков С. Пострадянські держави в зовнішній політиці США за часів президентства Дж. У. Буша. Етнічна історія народів Європи. 2015. Вип. 47. С. 112–116.
3. Гвоздков С. Ю. Еволюція позиції США щодо інтеграційних проєктів Росії на пострадянському просторі (1991–2014 рр.) [Текст]: дис... канд. істор. наук: 07.00.02; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. 196 с
4. Заява № 888_005 від 24.04.1999 Заява Президентів Азербайджанської Республіки, Грузії, Республіки Молдова, України і Республіки Узбекистан. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/205891__205956
5. Івченко О. Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. К.: «РІЦ УАННП», 1997.
6. Пашков В. О. Україна, ГУАМ і США: очікування, які не справдилися. *Політичне життя*. 2024. № 4. С. 116–125.
7. Прийдун С. В. Трансформація зовнішньої політики України: європейсько-атлантичний аспект (1991–2015) [Текст]: дис... канд. істор. наук: 07.00.02; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2019. 302 с.

8. Прийдун С. Особливості та проблеми становлення України як суб'єкта нової системи міжнародних відносин. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. Вип. 51. С. 87–95.
9. Прийдун С. Роль України в інституалізації Співдружності Незалежних Держав. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції «Історія України: сучасні виклики». (Тернопіль, 18 травня 2017 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. С. 154–163.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Шведик Анастасія,

здобувачка вищої світи першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: anastasiashvedyk@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвцев Леся,**

доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Сучасна система міжнародних відносин перебуває в процесі фундаментальної трансформації, що характеризується зміщенням центрів глобального впливу, трансформацією механізмів світової взаємодії та появою нових викликів безпеці. Аналіз поточного стану, проблем та перспектив міжнародних відносин є важливим для розуміння тенденцій розвитку глобальної політики та розробки ефективних зовнішньополітичних стратегій держав у мінливому світі. Особливого значення набуває дослідження цих питань у контексті зовнішньополітичної суб'єктності України та її позиціонування в системі регіональних і глобальних відносин.

Міжнародна система початку XXI ст. зазнає суттєвих змін, пов'язаних із переходом від однополярності до багатопольярної моделі світового устрою [7]. Домінування США, характерне для періоду після завершення «холодної війни», поступово трансформується в складнішу конфігурацію сил з появою нових центрів впливу. Зростання економічної та військової потужності Китаю, відновлення геополітичних амбіцій Росії, посилення ролі регіональних держав (Індія, Бразилія, Туреччина) змінюють характер розподілу влади в міжнародній системі [6].

Сучасний етап міжнародних відносин характеризується поєднанням елементів співпраці та конфронтації, що проявляється у формуванні складних взаємозалежностей між державами [1]. Економічна глобалізація створила систему взаємопов'язаних ринків та виробничих ланцюгів, але паралельно посилюються тенденції до протекціонізму та економічного націоналізму. Зростає роль регіональних інтеграційних об'єднань, що стають важливими суб'єктами міжнародних відносин [16].

Інституційна архітектура міжнародної системи, сформована після Другої світової війни, демонструє ознаки кризи та потребує оновлення. Організація Об'єднаних Націй та її спеціалізовані установи, міжнародні

фінансові інституції, регіональні організації не завжди ефективно виконують свої функції щодо підтримання міжнародного миру та безпеки, управління глобальною економікою та вирішення транснаціональних проблем [18]. Спостерігається ерозія міжнародно-правових режимів у сфері контролю над озброєннями, нерозповсюдження ядерної зброї та врегулювання конфліктів [14].

Важливим трендом сучасних міжнародних відносин є посилення ролі недержавних акторів – транснаціональних корпорацій, міжнародних неурядових організацій, релігійних рухів, терористичних мереж, які впливають на світову політику, часто діючи поза рамками традиційної дипломатії [1]. Цифрова революція змінює характер комунікації між суб'єктами міжнародних відносин, створюючи нові канали впливу та взаємодії [4].

Особливе місце в сучасних міжнародних відносинах посідають проблеми безпеки, що набувають багатовимірного характеру. Поряд із традиційними військово-політичними загрозами зростає значення нетрадиційних викликів – міжнародного тероризму, транснаціональної злочинності, кіберзагроз, пандемій, кліматичних змін, ресурсних та міграційних криз [12]. Це вимагає комплексних підходів до безпеки, що поєднують військові, політичні, економічні, інформаційні та екологічні аспекти [13].

Однією з фундаментальних проблем сучасних міжнародних відносин є криза глобального управління. Існуючі міжнародні інституції, створені здебільшого в середині XX століття, не відповідають реаліям сучасного багатополярного світу [7]. Структура Ради Безпеки ООН не відображає сучасного розподілу сил, що обмежує легітимність та ефективність цього органу. Система глобального економічного управління (МВФ, Світовий банк, СОТ) стикається з викликами через зростання впливу нових економічних центрів та кризові явища в світовій економіці [14].

Загострення геополітичної конкуренції між великими державами створює ризики для міжнародної стабільності. Посилення стратегічного суперництва між США та Китаєм охоплює військову, економічну, технологічну та ідеологічну сфери, формуючи нову біполярність у міжнародній системі [11]. Агресивна зовнішня політика Росії, спрямована на підриг євроатлантичної безпекової архітектури та відновлення сфери впливу на пострадянському просторі, призвела до серйозних порушень міжнародного правопорядку [2]. Війна росії проти України стала наймасштабнішим міждержавним конфліктом у Європі після Другої світової війни, що має глобальні наслідки для міжнародної безпеки [3].

Важливою проблемою сучасних міжнародних відносин є ерозія міжнародно-правових норм та принципів. Вибіркове застосування або ігнорування положень міжнародного права великими державами підриває

основи світового порядку [8]. Принципи територіальної цілісності, суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи порушуються під час регіональних конфліктів. Спостерігається криза системи міжнародних договорів у сфері контролю над озброєннями, що підвищує ризики гонки озброєнь та нестабільності [12].

Зростання глобальної нерівності залишається серйозною проблемою міжнародних відносин. Розрив між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, посилює міграційний тиск, соціальну напруженість та конфліктний потенціал у різних регіонах світу. Пандемія COVID-19 продемонструвала нерівний доступ країн до медичних ресурсів та технологій, загостривши проблему глобальної нерівності. Економічні кризи непропорційно впливають на вразливі держави, поглиблюючи структурні диспропорції міжнародної системи [14].

Транснаціональні загрози безпеці вимагають колективних рішень, але зустрічають перешкоди через фрагментацію міжнародної системи. Міжнародний тероризм, кіберзагрози, транскордонна злочинність, незаконний обіг зброї та наркотиків, пандемії потребують ефективної міжнародної координації, яка ускладнюється геополітичними суперечностями [4]. Створення дієвих механізмів протидії цим загрозам залишається важливим викликом для міжнародної спільноти [13].

Кліматичні зміни та екологічні проблеми перетворюються на ключовий виклик для міжнародних відносин. Переговори щодо скорочення викидів парникових газів, адаптації до наслідків змін клімату, захисту біорізноманіття стикаються з суперечностями між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, щодо розподілу відповідальності та фінансового тягаря. Екологічні проблеми мають потенціал як для міжнародних конфліктів (через конкуренцію за ресурси), так і для співробітництва (через спільні загрози) [14].

Технологічні трансформації створюють нові виклики для міжнародних відносин. Розвиток штучного інтелекту, квантових обчислень, біотехнологій змінює характер економічної конкуренції, військового протистояння та політичного впливу [4]. Формуються нові сфери міжнародного суперництва – кіберпростір, космос, області передових технологій. Водночас відсутні ефективні міжнародні режими регулювання цих сфер, що створює ризики неконтрольованого розвитку технологій та їх дестабілізуючого впливу на міжнародну безпеку [4].

Аналіз сучасних тенденцій міжнародних відносин дозволяє окреслити кілька ймовірних сценаріїв їх розвитку. Найвірогіднішим є закріплення багатопольярної системи з елементами біполярного протистояння між США та Китаєм як ключовими центрами глобального впливу [11]. Європейський Союз, попри внутрішні виклики, зберігатиме роль важливого економічного та нормативного актора. Росія, ослаблена міжнародними санкціями та внутрішніми проблемами, зіткнеться з

обмеженнями своїх геополітичних амбіцій, але продовжуватиме дестабілізуючу політику в регіональному вимірі [2]. Індія, Бразилія, Туреччина, Індонезія посилюватимуть свої позиції як впливові регіональні держави [15].

Важливим напрямком трансформації міжнародних відносин стане реформування системи глобального управління. Зростає запит на більш представницькі та ефективні міжнародні інституції, що відображатимуть реальний розподіл сил у сучасному світі [18]. Вірогідним є посилення ролі неформальних міжнародних форумів (G7, G20, БРІКС) як платформ узгодження позицій ключових держав. Паралельно розвиватимуться регіональні механізми безпеки та економічного співробітництва, що доповнюватимуть глобальні структури [7].

Формування нової системи міжнародної безпеки стане важливим елементом майбутнього світового порядку. Результати війни Росії проти України матимуть визначальний вплив на європейську та глобальну безпекову архітектуру [8]. Посилюватиметься тенденція до регіоналізації безпекових механізмів, адаптованих до специфічних викликів різних регіонів світу [17]. Зростатиме комплексний характер безпекових стратегій, що поєднуюватимуть військові, економічні, інформаційні та технологічні інструменти [12].

Технологічні трансформації визначатимуть нові параметри конкуренції та співробітництва в міжнародних відносинах. Контроль над критичними технологіями (штучний інтелект, квантові обчислення, біотехнології) стане важливим фактором геополітичного впливу [4]. Розвиватимуться міжнародні режими регулювання нових технологічних сфер, зокрема кіберпростору, космосу, систем штучного інтелекту. Технологічне суперництво між США, Китаєм та іншими центрами інновацій посилюватиме тенденції до формування відокремлених технологічних екосистем [11].

Глобальні виклики створюватимуть як ризики, так і можливості для міжнародного співробітництва. Кліматичні зміни, пандемії, міграційні кризи вимагатимуть колективних рішень, що може сприяти формуванню нових механізмів багатосторонньої взаємодії [14]. Водночас, ці проблеми можуть стати джерелом нових конфліктів через конкуренцію за ресурси та різні підходи до їх вирішення [13].

Цифровізація дипломатії та міжнародних комунікацій трансформуватиме традиційні механізми міждержавної взаємодії. Розвиватимуться нові формати віртуальної дипломатії, публічної дипломатії, стратегічних комунікацій. Зростатиме роль соціальних мереж та інформаційних технологій у формуванні міжнародного порядку денного та впливі на громадську думку [4].

Для України розуміння ключових проблем та перспектив розвитку міжнародних відносин має стратегічне значення. Російська агресія проти України стала не лише найбільшим викликом для національної безпеки, а й каталізатором фундаментальних змін у європейській та глобальній безпековій архітектурі [3]. Стійкість України та підтримка міжнародної спільноти демонструють важливість дотримання міжнародно-правових норм для збереження світового порядку [13].

Європейська та євроатлантична інтеграція залишається стратегічним пріоритетом України, що визначає її позиціонування в системі міжнародних відносин [5]. Надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС та поглиблення співпраці з НАТО відкривають нові перспективи для зміцнення суб'єктності України на міжнародній арені [10]. Водночас успішність інтеграційних процесів залежатиме від здатності України ефективно імплементувати внутрішні реформи та адаптуватися до стандартів євроатлантичних інституцій [16].

Формування стійких союзницьких відносин з ключовими міжнародними партнерами та диверсифікація зовнішньополітичних зв'язків дозволяють Україні посилювати свої позиції в умовах геополітичної турбулентності [9]. Військова, економічна, політична підтримка з боку США, країн ЄС, Великої Британії, Канади, Японії та інших демократичних держав має вирішальне значення для протидії російській агресії та забезпечення повоєнного відновлення України [2].

Україна має потенціал стати важливим учасником формування нової системи регіональної безпеки в Центрально-Східній Європі [8]. Розвиток регіональних форматів співпраці, зокрема Люблінського трикутника, Кримської платформи, Асоційованого тріо, Ініціативи трьох морів, дозволяє Україні зміцнювати свої позиції в регіоні та сприяти формуванню ефективних механізмів протидії спільним загрозам [17].

Сучасні міжнародні відносини перебувають у стані трансформації, що характеризується переформатуванням глобального балансу сил, кризою міжнародних інституцій та посиленням транснаціональних викликів безпеці [6]. Перехід від однополярної системи до складнішої багатополлярної конфігурації супроводжується загостренням геополітичної конкуренції між великими державами та регіональними центрами впливу [7].

Ключовими проблемами сучасних міжнародних відносин є криза глобального управління, ерозія міжнародно-правових норм, зростання глобальної нерівності, посилення транснаціональних загроз безпеці та технологічні трансформації, що змінюють характер міждержавної взаємодії [1; 14]. Війна росії проти України проявила кризу системи міжнародних відносин [3].

Перспективи розвитку міжнародних відносин пов'язані з формуванням нової багатополлярної системи, реформуванням механізмів глобального

управління, трансформацією архітектури міжнародної безпеки та пошуком колективних відповідей на глобальні виклики [7; 15]. Важливим фактором майбутнього світового порядку стане технологічне суперництво між великими державами та розвиток міжнародних режимів регулювання нових технологічних сфер [4].

Для України розуміння глобальних тенденцій міжнародних відносин має стратегічне значення для формування ефективної зовнішньої політики, спрямованої на протидію російській агресії, зміцнення суверенітету та реалізацію європейських та євроатлантичних інтеграційних прагнень [5; 10]. Посилення суб'єктності України в системі міжнародних відносин залежатиме від здатності ефективно використовувати наявні можливості та адаптуватися до мінливого глобального середовища [16].

Тож, сучасна система міжнародних відносин перебуває у стані фундаментальної трансформації, що характеризується переходом від однополярності до багатопольної моделі світового устрою. Ключовими особливостями цієї трансформації є зміщення центрів глобального впливу, поява нових регіональних лідерів, криза міжнародних інституцій та посилення транснаціональних викликів безпеці.

Аналіз дозволяє виокремити основні проблеми сучасних міжнародних відносин: кризу системи глобального управління, ерозію міжнародно-правових норм та принципів, загострення геополітичної конкуренції між великими державами, зростання глобальної нерівності та поширення транснаціональних загроз. Особливе місце посідає війна Росії проти України, що стала найбільшим викликом для європейської та міжнародної безпеки після Другої світової війни та каталізатором змін у безпековій архітектурі.

Перспективи розвитку міжнародних відносин пов'язані з формуванням нової багатопольної системи з елементами біполярного протистояння між США та Китаєм, реформуванням механізмів глобального управління, трансформацією системи міжнародної безпеки та пошуком колективних відповідей на глобальні виклики. Технологічні трансформації та цифровізація дипломатії також визначатимуть нові параметри міждержавної взаємодії.

Висновки. Для України розуміння цих тенденцій має стратегічне значення. Європейська та євроатлантична інтеграція, формування стійких союзницьких відносин з ключовими партнерами, активна участь у регіональних форматах співпраці є фундаментальними напрямками зовнішньої політики, що дозволятимуть країні посилювати суб'єктність у міжнародних відносинах та ефективно протидіяти зовнішнім загрозам. Успішність інтеграційних процесів та міжнародного позиціонування

України залежатиме від здатності ефективно імплементувати внутрішні реформи та адаптуватись до мінливого глобального середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусов М. М. Сучасні міжнародні відносини: тенденції, виклики, прогнози. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2021. Вип. 28. С. 16–27.
2. Власюк О.С., Кононенко С.В. Кремлівська агресія проти України: виклики та відповіді. Київ: НІСД, 2023. 304 с.
3. Горбулін В. П. Світова гібридна війна: український фронт. Київ: НІСД, 2022. 496 с.
4. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва. Київ: НІСД, 2021. 328 с.
5. Зеленська О. О. Зовнішньополітична стратегія України в умовах трансформації міжнародної системи. Політичний менеджмент. 2023. № 2. С. 123–135.
6. Камінський Є. Є. Світ ХХІ століття: зміна парадигми міжнародних відносин. Зовнішні справи. 2022. № 4. С. 6–15.
7. Копійка В. В., Головченко В. І., Макаренко М. В. Міжнародні відносини та світова політика. Київ: Київський університет, 2022. 572 с.
8. Литвиненко О.В. Європейська безпека в умовах російської агресії: виклики та перспективи. Стратегічні пріоритети. 2023. № 1. С. 5–17.
9. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Стратегічне партнерство України. Київ: НІСД, 2021. 276 с.
10. Перепелиця Г. М. Україна на шляху до НАТО: через терни до зірок. Київ: Стилос, 2024. 392 с.
11. Погорська І. І. США в сучасній світовій політиці: концептуальні виміри і практична еволюція ролі наддержави. Зовнішні справи. 2021. № 5. С. 18–27.
12. Потєхін О. В., Тодоров І. Я. Глобальна та європейська безпека в умовах гібридних загроз. Київ: Центр учбової літератури, 2022. 318 с.
13. Резнікова О. О. Національна стійкість України: стратегія і тактика протидії загрозам. Стратегічні пріоритети. 2022. № 2. С. 5–18.
14. Сіцінський Н. А. Глобальні проблеми сучасності та міжнародна безпека. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2023. Вип. 30. С. 34–46.
15. Шергін С. О. Зовнішньополітичні стратегії провідних країн світу: моделі та перспективи реалізації. Політика і час. 2022. № 8. С. 15–28.
16. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Київ: Ліра, 2023. 420 с.
17. Шелест Г. В. Середземноморський регіон у зовнішній політиці України. Київ: Знання, 2022. 264 с.
18. Яковенко Н. Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. Київ: Київський університет, 2021. 344 с.

ДВОПАРТІЙНА СИСТЕМА США: ІСТОРИЧНА ТРАДИЦІЯ ТА ВИКЛИКИ ТРЕТІХ ПАРТІЙ ХХІ СТОЛІТТЯ

Гоч Ігор,

здобувач вищої освіти першого рівня вищої
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
+380978244384
e-mail: ihorhoch@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Упродовж усієї історії США, відповідно до історичної традиції, точиться боротьба за виборців між двома партіями-гегемонами. Сьогодні опонентами виступають республіканці і демократи, у ХІХ ст. це були вігі і демократи, а на кінець ХVІІІ – початок ХІХ ст. за виборця боролися Федералісти проти Демократично-республіканської партії. 16 вересня 1787 р. на Конституційному конвенті в Філадельфії була прийнята Конституція США, яка не регламентувала партійної системи США, тобто жодним законом, не встановлений двопартійний режим. Існує класичне поняття «двопартійна система» США, яке зумовлене тим, що кандидати від «третіх партій» рідко мають можливість балотуватися в усіх штатах країни.

Першопочатки двопартійної системи сягають 1792 р., коли була створена перша американська партія – Федералістська партія, та її головний опонент – Демократично-республіканська партія. Поступово вплив обох партій на політичній арені зростав, та мав вагу до періоду подій англо-американської війни 1812–1815 рр. Внаслідок того, що опозиційна Федералістська партія не підтримала війну, її спіткала поразка на виборах 1816 р. Протягом наступних 8 років в політикумі безроздільно панувала одна партія. Ці події призвели до падіння першої політичної системи. Наступні політичні системи не відрізнялися від першої. Оскільки з численних політичних організацій утворювалися коаліції, які формували партії, то до великих масштабів владного управління діставалося 2 партії. До прикладу, такою партією була партія Вігів (1832 р.), яка протистояла Демократичній партії. Малі партії в той період не могли становити конкуренцію двом основним партіям, бо не користувалися великою популярністю і не могли скласти конкуренцію. Такими партіями в

сучасній історії є, наприклад, партія Зелених або партія Реформ США (RPUSA). Ця партія створена у 1995 р. Россом Перо, отримала короточасну популярність, отримавши на президентських виборах 1996 р. 8,4 % голосів [1]. Зараз партія не становить конкуренцію партіям-гегемонам: Демократичній та Республіканській партіям. На прикладі таких партій можна дійти висновку, що треті партії не становлять повноцінної конкуренції на політичній арені США, що є основою двопартійної системи.

Вважаємо, що конфлікт ідеології двох домінуючих партій, це не тільки конфлікт республіканських та демократичних поглядів щодо ведення внутрішньої чи зовнішньої політики, а значно глибший конфлікт ліберальних та консервативних поглядів. Кожна з двох партій є коаліцією різних ідей, підходів та принципів. Попри це, всередині обох партій часто виникають розбіжності в поглядах та інтересах. Деякі підходи партії відрізняються від історичної політики, наприклад на березень 2025 р. Д. Трамп підтримує підвищення мита та виступає за захист внутрішньої економіки, що суперечить традиційній політиці Республіканської партії, наприклад політиці партії часів Рейгана. Відповідно до результату соціопитування Emerson College Polling, через 50 днів після інавгурації, після того, коли ми вже простежуємо чіткий курс його політики та певний відхід від традиційної політики партії, все ж підтримка Трампа залишається сильною [2]. Тож, на нашу думку, виборці в США віддають голос радше не за певний принцип, а за усталену ідеологію. Політична свідомість американських виборців зумовлюється ймовірно категоріями консервативності та ліберальності, ніж певними одиничними поглядами. «Треті» партії зазвичай орієнтовані на одну-дві суспільно важливі теми, що їх із якоїсь причини оминають чи стосовно яких не можуть дійти консенсусу великі партії [3]. Частіше американці підтримують авторитетні політичні сили з довгою історією, а не малі партії, які обстоюють одну-дві конкретні ідеї.

Американське суспільство сильно політизоване, і навіть якщо хтось не хоче брати участь у політичних процесах, він усе одно відчуває їхній вплив. В статті *Politics Is Seeping Into Our Daily Life and Ruining Everything* йдеться про глибоке значення політики в повсякденному житті американців [4]. Це свідчення того, що політика проникає в усі сфери життя американців. Демократія в США згадується в контексті того, що обрані посадові особи підзвітні народу, тому громадяни зобов'язані обдумано та мудро обирати своїх чиновників, які впливають на широкі політичні процеси [5]. Політика пронизує всі сфери життя в США: від економіки та податків до прав людини, освіти, медицини і побутового життя. Тож, на нашу думку, саме тому для американця так важливо брати участь в політичному житті і жодним чином не відмежовуватись від нього. Вважаємо, що кожен американець бере постійну участь в політиці.

Оскільки кожне питання, кожна дія партії є для нього важливою, то коли у частини електорату виникають конфлікти та розбіжності з партією, яку вона підтримує, то на тлі конфлікту американець шукатиме альтернативу. Тому замість того, щоб підтримати опонента, політика якого зовсім відрізняється, вони шукатимуть третій шлях, і саме тому в третіх партій з'являється виборець.

Щодо класифікації «третьох» політичних партій, то в статті «Третій – не зайвий. Про партійний дуалізм по-американськи» [6] автор поділяє їх на три групи: «спадкоємні ідеологічні партії» – справжні партії меншості, які існують десятиліттями, хоча не мають реальних шансів конкурувати з демократами та республіканцями. Незважаючи на це, їхні прихильники знаходять сенс у принципах та ідеях, які вони відстоюють. До таких партій можна віднести, наприклад, залишки «Партії сухого закону» – найстарішої третьої партії в країні, заснованої в 1869 р. для боротьби з виробництвом і продажем алкоголю. До цієї категорії також належать різні марксистські та деякі праві партії. Існує ще один тип «третьох партій» – «недовговічні партії», які відіграють ключову роль у політичному процесі, впливаючи на ухвалення рішень і потенційно змінюючи двопартійну систему. Прикладом є Партія реформ, створена незалежним кандидатом у президенти Россом Перо в 1990-х рр. До цієї категорії також належать Прогресивна партія початку ХХ ст., Популістська партія кінця ХІХ ст., антимасонські партії та інші політичні рухи ХІХ ст. Саме ці партії зробили найбільший внесок у ключову функцію «третьох партій», вони впливають на політичні рішення. Третій тип «третьох партій» – «регіональні партії» в статті називають «регіональними партіями без загальнонаціонального значення». Вони діють на місцевому або штатному рівні, але не охоплюють всю країну. Найяскравіший сучасний приклад – Прогресивна партія Вермонта, яка наразі має 15 виборних посад, зокрема чотирьох представників у законодавчому органі штату. Вона є провідною політичною силою в найбільшому місті штату, Берлінгтоні, і має давній зв'язок із Берні Сандерсом – єдиним відкритим соціалістом у Конгресі [7].

Тому ми вважаємо, що третій тип партії не має на меті конкурувати з домінуючими партіями на загальнодержавному рівні, бо вони не прагнуть до національного впливу, а зосереджуються на питаннях, що важливі для їхніх регіонів. До першого типу партій я також віднесу «Партію Зелених». Попри те, що партія зелених залишається окремою силою, багато її прихильників, особливо після кампанії Берні Сандерса, влилися в Демократичну партію. Деякі її екологічні та соціальні ідеї, такі як «Green New Deal» були прийняті прогресивними демократами. Це свідчить про поглинання ідей ідеологічних партій великими партіями, бо, на мою думку, виборці в США віддають голос радше не за певну ідею, а за усталену ідеологію. Інша ситуація з «недовговічними партіями». Партії

цього типу мають найбільші успіхи тоді, коли чинна влада втрачає актуальність, бо незадоволені двопартійною системою виборці шукають альтернативу демократам і республіканцям. Соціальні чи економічні кризи підштовхують до появи радикальних політичних рішень. Більшість таких партій виникають навколо харизматичного лідера і не мають розвиненої партійної інфраструктури. Коли лідер іде (наприклад, Росс Перо з Партії реформ), партія швидко слабшає. Багато третіх партій об'єднують вузькі групи виборців (наприклад, радикальних лівих чи правих), що ускладнює їхню довгострокову стабільність. Загалом однією із загальних перешкод існування третіх партій є те, що за рахунок свого становища у політичному житті в США демократи та республіканці можуть елементарно поглинати важливі елементи програм «третіх» партій, коли вони помічають, що ці питання становлять серйозний інтерес у суспільстві [8]. Тому відпадає потреба в силах, якій можуть представити конкретний інтерес. Недовговічні партії у США – це явище, коли треті партії з'являються на короткий час, швидко набирають популярність, впливають на політичний процес. Ефект таких партій у США полягає не в тому, що ці партії самостійно здобувають владу, а в тому, що вони впливають на політичну дискусію та прийняття рішень основними політичними силами, посилюють увагу до специфічних політичних рішень. Наприклад, партія реформ не змогла стабілізувати свою позицію на національній арені, її виступи значно посилили обговорення питань бюджету, державного боргу та реформи уряду. Обговорення, розпочате під час виборчої кампанії Росс Перо, примусило як республіканців, так і демократів звернути увагу на ці теми та переглянути власні стратегії у відповідь [9].

Наступною перешкодою для малих партій є система виборів, згідно якої «переможець отримує все». Відповідно до американської політичної традиції, президентські вибори проходять не шляхом прямого голосування громадян, а через Колегію виборників. Кожен штат має певну кількість виборників, які віддають свої голоси за кандидата, що переміг у їхньому штаті. У більшості випадків діє принцип «переможець отримує все», за яким кандидат, який набрав найбільше голосів у штаті, отримує всі його виборчі голоси. Винятками є лише Мен і Небраска, де голоси розподіляються пропорційно. Для здобуття президентської посади необхідно отримати щонайменше 270 голосів виборників із 538 можливих. Якщо жоден із кандидатів не здобуває 270 голосів виборників, за президента голосує Конгрес. Але такий сценарій дуже рідкісний. Цю систему заклали ще в 1787 р. батьки-засновники США як компроміс між виборами президента Конгресом і прямим голосуванням громадян. Кожен штат самостійно визначає умови включення кандидатів до бюлетеня, вимагаючи, наприклад, збір підписів. Через цю систему представники третіх партій зазвичай отримують мізерні шанси бути представленими

виборниками, набираючи лише кілька відсотків або навіть частки відсотка голосів, що практично унеможливлює їхню перемогу [10]. Навіть якщо кандидат від третьої партії набере значний відсоток голосів, він все одно не отримає жодного виборчого голосу, якщо не переможе в штаті. Виборці часто не хочуть «витрачати» свій голос на кандидата, який не має шансів виграти в конкретному штаті. Виборці звикли до конкуренції між цими двома партіями та сприймають їх як єдині реальні варіанти. Виборці часто бояться, що голос за третю партію буде «втраченим», тому повертаються до основних партій напередодні виборів. Також серед виборців панує певний страх, що їх кандидат від третьої сили не має реальних шансів виграти, але голос за нього може зіграти на руку опоненту, оскільки такий основний закон виборів. Експерт зовнішньої політики Олександр Хара пише про це, що кандидати від третіх сил можуть мати серйозний негативний вплив, адже вони відбирають голоси у основних суперників. Наприклад, Ральф Найдер від «Зелених» на виборах 2000 р. отримав всього 1,63 % голосів, які могли б змінити результат на користь Джорджа Буша-молодшого, а Альберт Гор програв штат Флорида з різницею всього 0,05 % [11]. У результаті більшість таких партій або розпадаються, або їхні ідеї вбирають основні політичні сили. Створення третьої сили є складною задачею, оскільки вимагає представництва в кожному штаті, а США – велика країна [12].

Важливою, якщо не ключовою проблемою третіх партій є фінансування. Демократи та республіканці мають розвинену систему збору коштів, що включає великі пожертви від заможних осіб, корпоративні внески, добре організовані комітети та регулярні благодійні заходи. Ці ресурси дозволяють їм не лише проводити масштабні виборчі кампанії, а й мати доступ до консультаційних та PR-компаній, що забезпечує їх конкурентоспроможність на національному рівні. Великі партії мають доступ до величезних фінансових ресурсів через корпоративних донорів, PACs (політичні комітети) і державне фінансування. Наприклад, 6 грудня 2024 р. The Washington Post повідомила, що Ілон Маск пожертвував 277 мільйонів доларів Трампу та його союзникам з партії [13]. Треті партії не можуть залучити достатньо коштів для ефективної кампанії на національному рівні, це перешкоджає як рекламній і виборчій кампаніям, так і розвитку партій.

Бен Шапіро, відомий американський консервативний коментатор і автор, у своїх працях висловлює переваги американської двопартійної системи, та недоліків альтернативних (третіх) партій. Шапіро виступає за збереження двопартійної системи, хоча не вважає її ідеальною. Вважає її практичним засобом запобігання політичній фрагментації та збереження демократичного порядку. Він критикує спроби радикального реформування політичного устрою США, зазначаючи, що саме

двопартійна структура створює можливість стримувань і противаг, які дозволяють уникати «екстремістських» сценаріїв [14, р. 143]. Бен Шапіро скептично ставиться до третіх партій. Він вказує на їхню неефективність у досягненні реальних політичних змін та ризик розпорошення голосів, що в підсумку шкодить консервативному електорату: «Треті партії не перемагають в Америці. Вони відбирають голоси від однієї з двох основних партій, як правило, республіканської сторони, і передають вибори лівим» [15]. Його позиція базується на ідеї збереження інституційної спадковості, культурного консерватизму та політичної стабільності. Бен Шапіро виступає за збереження двопартійності як засобу стабільності.

Висновки. Аналізуючи історичний контекст політичної боротьби в США, ми зробили висновки, що домінування двох основних партій (як-то федералісти проти Демократично-республіканської партії на початку, вігі проти демократів у XIX ст. та сьогодні республіканці проти демократів) є наслідком еволюції політичних інститутів, традицій і практик. Хоча третіх партій вистачало в історії, їхня роль обмежувалася тимчасовим впливом на формування політичної дискусії та зміну стратегій основних партій. Сучасна виборча система США, що базується на принципі «переможець отримує все», а також нерівний доступ до фінансових ресурсів, створює додаткові бар'єри для третіх сил. Проблемою сучасних третіх партій є концентрація на одній-двох проблемах. В результаті, навіть при наявності актуальних ідей та тем, що відсутні у двох домінуючих партій, виборці частіше віддають перевагу усталеним ідеологічним блокам, що ускладнює становлення альтернативних політичних сил як повноцінних конкурентів на загальнодержавному рівні. На противагу американському критику та аналітику Бену Шапіро, який виступає за збереження двопартійної системи, на думку якого цінності політичної ідентичності найкраще реалізуються в двопартійній моделі, вважаємо, що важливою залишається роль третіх партій, які вагомо впливають на політичні рішення, що відображатимуться в історичному контексті. Тож, хоча надмірний вплив третіх партій може підірвати політичну стабільність, функціонування такої політичної системи буде неповним без впливу третіх партій.

ЛІТЕРАТУРА

1. 1996 Presidential General Election Results. URL: <https://uselectionatlas.org/RESULTS/national.php?year=1996&f=1&off=0&elect=0> (10.03.2025).
2. National Poll: At 50 Days, Trump's Honeymoon Fades as Economy Becomes Key Vulnerability. URL: <https://emersoncollegepolling.com/national-poll-at-50-days-trumps-honeymoon-fades-as-economy-becomes-key-vulnerability/> (дата звернення: 10.03.2025).
3. «Револуція» в США: що таке «третя» партія та кому вона потрібна URL: <https://zn.ua/ukr/amp/international/revolutsija-v-ssha-shcho-take-tretja-partija-ta-komu-vona-potribna.html> (дата звернення: 10.03.2025).

4. Politics Is Seeping Into Our Daily Life and Ruining Everything. URL: <https://reason.com/2021/02/17/politics-is-seeping-into-our-daily-life-and-ruining-everything/> (дата звернення: 02.04.2025).

5. American Political Culture. URL: <https://www.ushistory.org/gov/4a.asp?> (дата звернення: 02.04.2025).

6. Третій – не зайвий... URL: <https://day.kyiv.ua/article/den-planety/tretiy-ne-zayvyu> (дата звернення: 15.03.2025).

7. Третій – не зайвий... URL: <https://day.kyiv.ua/article/den-planety/tretiy-ne-zayvyu> (дата звернення: 15.03.2025).

8. «Треті» партії: чи є в Сполучених Штатах альтернатива двопартійній системі? URL: https://gazeta.ua/articles/world-life/_treti-partiyi-chi-ye-v-spolucheni-h-statah-alternativa-dvopartijnij-sistemi/1146165 (дата звернення: 15.03.2025).

9. How Billionaire Ross Perot Brought Populism Back to Presidential Politics. URL: <https://www.history.com/articles/ross-perot-populist-1992-election-changed-politics> (дата звернення: 15.03.2025).

10. Трамп, Гарріс, «переможець забирає все» та кандидати, про яких ми не підозрювали: що треба знати про вибори у США. URL: <https://suspihne.media/861045-tramp-garris-peremozecz-zabirae-vse-ta-kandidati-pro-akih-mi-ne-pidozruvali-so-treba-znati-pro-vibori-u-ssa/> (дата звернення: 15.03.2025).

11. «Революція» в США: що таке «третя» партія та кому вона потрібна. URL: <https://zn.ua/ukr/amp/international/revoljutsija-v-ssha-shcho-take-tretja-partija-ta-komu-vona-potribna.html> (дата звернення: 15.03.2025).

12. Двopартійна система у США: історичне коріння та сучасні плоди. URL: <https://bukvy.org/dvopartijna-systema-u-ssha-istorychne-korinnya-ta-suchasni-plody/> (дата звернення: 16.03.2025).

13. Elon Musk is now America's largest political donor. URL: <https://www.washingtonpost.com/technology/2024/12/06/elon-musk-trump-campaign-spending-fec/> (дата звернення: 16.03.2025).

14. Shapiro B. How to Destroy America in Three Easy Steps. - New York: HarperCollins, 2020. 256 p.

15. Why Third Parties Lose, and Why They Should. URL: <https://www.dailywire.com/news/why-third-parties-lose-and-why-they-should-ben-shapiro> (дата звернення: 05.04.2025).

ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ І АФРИКИ

ХОНДА ТАДАКАЦУ: ВІЙСЬКОВИЙ ШЛЯХ ГЕНЕРАЛА ТОКУГАВИ

Мороз Максим,

здобувач вищої освіти першого рівня

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені В. Гнатюка

e-mail: moroz.m130@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвський Леся,**

доктор історичних наук, професор

кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Японія другої половини XVI ст. охоплена внутрішньою війною. Це період, коли японські даймьо боролися за владу та землі, ставлячи за мету стати наймогутнішим володарем Японії. Для її здійснення вербували талановитих воїнів, використовували сили васалів. Хонда Тадакацу – вірний самурай роду Токугава, є прикладом генерала, який приводить господаря до зазначеної мети, стаючи символом вірності, сили й могутності, неперевершеним воєначальником епохи Сенгоку Джідай.

Народився 17 березня 1548 р., в повіті Нуката, провінції Мікава (нині місто Окадзакі, префектура Аїті). При народженні отримав ім'я Набеносукі. Походив з роду Хонда, які здавна служили клану Мацудайра.

Його батько загинув, коли Набеносукі було всього один рік. З дитинства виховувався дядьком Тадамасою, став на шлях воїна-стратега. Особистість батька важлива, адже той помер за господаря, що стало причиною обрання служби володарю як істини, якої буде дотримуватися.

З дитинства навчався військовому мистецтву. Тренувався у фехтуванні списом ярі, катаною, навчався верховій їзді, стрільбі з лука, вивчав каліграфію. У вісім років завчив «Мистецтво війни» Сунь-Цзи. Отримавши необхідні навички Набеносукі вирушає у подорож провінцією Мікава.

У 1559 р. хлопець досягає повноліття, приймає ім'я Хонда Тадакацу і починає служити Мацудайра Мотоясу, як воїн свого дядька. Тадакацу ставився з повагою до історії своєї родини, тому й продовжив служити васалом для клану Мацудайра. Вихований у вірності та відданості, які стають основними рисами особистості, визначають характер взаємовідносин між ним та володарем.

Бойове хрещення проходить під час захисту провіанту, який доправляли в замок Отаку. Тадакацу було всього 12 років. Тут стає помітною хоробрість, що супроводжувала його в усіх битвах, допомагала перемагати супротивників та надихати союзників продовжувати боротись.

Після битви при Окехазамі, Тадакацу разом із володарем Мотоясу, який змінив ім'я на Ієясу відправляються в замок Отака. Тут трапляється епізод, який має дві версії. У першій - війська Ієясу не могли перетнути річку Яхагі, яка вийшла з берегів. Тут з'являється олень, який перепливає ріку через брід і війська безпечно її переходять. Після того, в знак пошани Тадакацу, носить шолом з оленьчими рогами. Інша версія історії розкаже про те, що Хонда загубився під час розвідки. Олень, який перед ним з'явився, показав, де можна перетнути річку, у такий спосіб допомігши йому. Він почав вірити, що оленя послав Хачіман, бог воїнів, і зробив шолом на честь нього [8]. Цей епізод описує нам Хонду який шанує богів, роблячи речі в честь них.

Свого першого ворога убив у 14 років. Під час облоги замку Тойя, що відбулась в 1562 р., не прийняв подачки свого дядька, сказав: «Я не хочу досягати військового успіху, позичаючи допомогу в інших» [1]. Він увірвався у ворожий табір та відрізав голову ворожому генералу. Для нього це стало не тільки демонстрацією навичок в бою, а також проявом рішучості, якою він зможе боротися проти супротивника. Ієясу був дуже вражений таким подвигом молодого самурая.

Коли Ієясу з армією був у замку Кійосу, для підписання союзу з Одою Нобунагою, Тадакацу проявив лідерські якості, вгомонивши солдатів, які виступали проти альянсу. Вперше йому доводилось командувати військами, для придушення повстання Ікко-Іккі. Тоді він вже мав чорні обладунки, шолом з оленьчими рогами та спис Тонбакірі. Тадакацу ставав здібним командиром, який веде самураїв у бій. Поєднуючи в собі як бойові, так й тактичні навички, здобуває авторитет простих солдатів, командирів й володарів.

Ієясу цінував військові заслуги свого васала. У 1566 р., коли Тадакацу став головою сім'ї Хонда, Мацудайра надає йому землі розміром в 36 тис. коку та титул Хатамото [7, с. 94]. Він стає командиром кавалерії, його кар'єра швидко зростає. Хейхачіро займає місце одного із наближених до Ієясу васалів.

У битві проти альянсу Асакура-Азай, Хонда Тадакацу проявив хоробрість. Спостерігаючи за тим, як солдати відступають разом, з кавалерією увірвався в стан ворога, у такий спосіб підняв бойовий дух союзників, які повернулись у бій. Також у бою Хейхачіро здолав Магара Наотака, переломивши хід на свою сторону. Розгромивши війська Асакуре, разом з солдатами Оди здолав клан Азай. Ці подвиги Тадакацу настільки вразили Нобунагу, що той прозвав його «Чжан Феєм Японії».

Об'єднанні сили Оди і Токугава вступили у війну проти клану Такеда. 27 тисячне військо ворога увійшло в провінцію Мікава. Тадакацу порекомендував Іеясу відступити через чисельну перевагу супротивника. Хейхачіро проскакав полем бою, повідомляючи самураям про відступ, прикриваючи їх від ворожих сил. Цей маневр врятував тисячі життів, адже Тадакацу вважав, що солдат повинен виховуватися у доброзичливості, тоді він буде вірний господарю, готовим його захищати до самої смерті. Коли ж генерали дізнались що Токугава із основною армією досягнув замку Хамамацу, генерали теж почали відступати, використовуючи тактику випаленої землі проти ворога. У битві при Мікатагахара загинув дядько Тадакацу, Тадамаса.

Війська Оди-Іеясу вступили у бій проти армії Такеди Кацуїорі при Нагасіно, в 1575 р. У ній Хонда Тадакацу поставили командувати мушкетерами, через уміння керувати вогнепальними підрозділами. Після перемоги Хейхачіро наказали захопити замки Сухавара та Ояма. На нашу думку, Тадакацу приймав участь в облогах як допоміжна сила, відправлена на підтримку військ генералів Оди Нобунаги.

У 1580 р. Хонда, разом з Ясумаса та Мототада, взяли в облогу столицю клану Такеда, Такатендзін. Під час штурму Хейхачіро заволодів 20 головами. Війна скінчилась битвою під горою Тенмоку, де Кацуїорі з сім'єю здійснив сеппоку.

2 червня 1582 р. загони Акеті Міцухіде здійснили напад на храм Хонно, де перебував Ода Нобунага. Коли Токугава дізнався про смерть союзника, то ледь не вчинив сеппоку, але Тадакацу його зупинив, запропонувавши повернутись назад в Мікаву та зібрати армію. Хейхачіро стояв ар'єргардом війська, відбиваючи напади бандитів. До Мікави дійшли новини, що армію нападників розгромив Тойотомі Хідейосі, який об'явив себе регентом малолітнього сина Нобунаги Сансобоі.

У новій війні між Токугава та Тойотомі, Хонда Тадакацу проявив свою жагу врятувати господаря. Задля цього Хейхачіро здійснив подвиг, рівноцінний перемозі над богами. Разом із 500 кавалеристами Тадакацу зупинив армію Хідейосі, яка налічувала 160 тисяч самураїв. Він був готовий стояти до самої смерті, даючи своєму господарю час для підготовки армії. Тойотомі був настільки розчулений такою самопожертвою, що заборонив своїм командирам атакувати підрозділи Хонди. Ця подія врятувала від поразки Токугаву Іеясу в битві при Нагакуте, а Хонда Тадакацу здобув шану рівноцінну великій перемозі.

При підписанні миру Іеясу дарував Тадакацу ще 10 тисяч коку, а Тойотомі обдарував його подарунками. Відомий епізод, коли Хідейосі хотів, аби Хейхачіро перейшов на його бік. Хонда на це відповів: «Доброта твоя глибша за море, але Іеясу – мій володар, якому я служу з покоління в покоління, тож наші стосунки не слід вимірювати

роками» [2]. Відмовляючись, Хонда доводить, що за жодних умов не зрадить володаря.

Після підписання миру, усією Японією почали ширитись подвиги чотирьох генералів Токугави. Хонда Тадакацу, Ії Наомаса, Сакакібара Ясумаса та Сакай Тадагацу – усі вони пізніше в історіографії та культурі отримають титул «шітенно», чотирьох небесних королів Токугава. Цей титул походить від чотирьох буддійських богів, які символізували чотири сторони світу. В нашому випадку, вони – чотири сили, які зробили з Токугави Іеясу – шьогуну Японії.

У 1590 р. Тадакацу приєднався до компанії проти клану Ходзьо. 25 квітня в складі армії Токугава захопили замок Едо. Сам Тадакацу, разом з сином Тадамасою, взяли замки Івакуці, Хачігата та Сакура.

Після війни Токугаві були передані захоплені землі в регіоні Канто. Тадакацу було збільшено ділянку до 100 тисяч коку, що робило його другим за могутністю васалом Токугави, поступаючись тільки генералу Ії Наомаса. Ці землі він активно відновлював, приводячи в порядок місцеву економіку і аграрний сектор.

Уже у 1599 р. починається боротьба між Ісідою Мацунарі який об'єднує дайме на заході та східними дайме, яких очолює Токугава Іеясу. Причиною стала смерть Тойотомі Хідейосі, який залишив неповнолітнього сина Хідейорі під впливом ради старійшин та поразкою в Кореї.

15 вересня 1600 р., сталась битва при Секігахарі, де зіткнулись армії двох коаліцій, загальною кількістю 100 тисяч чоловік. Тадакацу вступив в бій з військами Шімадзу Йошіхіро, обидва генерали славились своєю жорстокістю. На полі бою загинув кінь Тадакацу, з яким він провів багато битв. Не маючи часу оплакувати його смерть, Хейхачіро продовжував боротися вже як піший воїн. Із скрутного становища його врятував Кадзі Кацутада, який відав Хонді власного коня. У цій битві Тадакацу здобув 90 голів супротивників.

Після битви Хонда зустрівся з схопленим в полон Ісідою Мацунарі. Із спогадів тюремного охоронця, який описав їх зустріч: «Хонда Тадакацу прибув до в'язня. Коли він підійшов до Мацунарі, то похилився перед ним в знак поваги й сказав «лорд Мацунарі помилився у своїх словах і закінчив таким чином». Однак Мацунарі нічого не сказав і ліг спати» [3]. Це показ того, що Тадакацу поважав своїх супротивників, які відкидали власні амбіції, егоїзм, боролись за власного господаря та його ідеї.

У 1603 р. Токугава Іеясу створює шьогунат в замку Едо, проголошує себе шьогуном. Настали нові часи, до яких Тадакацу не був готовий. Цікаво прослідкувати за тим, що Іеясу хоче встановити довгостроковий мир, в якому не буде повстань та нових воєн. Такі люди, як Тадакацу, не могли знайти місця в цьому новому світі. На місце меч в руках, прийшло

перо, науковці та митці замінили воїнів. Почались масові скорочення в армійській структурі. Ті, хто мали ділянки землі ставали землевласниками, безземельні самураї, або залишались із своїм господарем, або ставали ронінами, адже їхні послуги більше не були потрібні. Тадакацу до кінця залишався самураєм, який, якщо і помре, то в бою за господаря.

У нього почалась проявлятися хвороба очей, він поступово втрачав зір. Тадакацу попросив Токугаву відправити його у відставку та дозволити повернутись в Кувана. Для Хонди це було важке рішення, адже весь сенс його життя був у єдиному – захистити свого господаря і померти за нього в бою. Токугава теж не хотів прощатися із своїм васалом, який служив йому ці довгі роки, носивши хоругву клану Токугава, прийшовши разом до вершин влади. Іеясу не відпускає Тадакацу, і той служить йому до 1609 р., поки офіційно не вийде на пенсію.

У Кувани старий самурай займається управлінням, вчить своїх синів та слуг, доживаючи роки вдалині від господаря. Існує легенда, що Тадакацу почав вирізати своє ім'я на речах. Одного разу, під час різьблення, він порізав ножом руку, крикнувши: «Якщо я отримаю поранення, настане кінець Хонди Тадакацу» [4]. Ця історія більше розповідає про погіршення стану здоров'я, яке турбувало самурая, а поріз – неминуча смерть, що скоро настане.

18 жовтня 1610 р., Хонда Тадакацу помирає у віці 62 років, чи від хвороби, чи від інфекції. Його останні слова: «Коли я помираю, нажаль, коли я помираю, я думаю про вас, що досі вам зобов'язаний» [4]. Ці слова, які були адресовані Іеясу, повідають, що навіть на смертному одрі, Хонда думав про те, що він так і не зміг загинути за свого господаря.

Тадакацу залишив заповіт, в якому описує, яким повинен бути сенс життя самурая. Уривок заповіту: *«Навіть якщо самурай не взяв голову або зганьбився, але він не відступив перед обличчям смерті і загинув у бою пліч-о-пліч зі господарем, ім'я самурая означає те, що він захищає свою вірність...»* [5]. Ці слова він адресував своїм синам, але в них прослідковується звернення до простих воїнів, що їх смерть марна і саме вони є значенням вірності, яка проявляється в службі господарю, а пізніше й батьківщині.

Самурай – це воїн, який вірно служить своєму господарю, готовий віддати життя за нього. Тадакацу виріс на історіях про дідуся і батька, які загинули в бою, захищаючи свого володаря. Воїн повинен виховуватися в доброзичливості, має підбирати зброю за уміннями, ніколи не зраджувати господаря. Хонда вважав, що тільки так самурай зможе виховатись як професійний воїн.

Чорні обладунки ще з юнацьких років виділяли його серед інших самураїв. Доволі легкі, не мали на меті захистити воїна від поранень, що робить їх унікальними, адже Тадакацу жодного разу не було поранено.

Також на броні були прикріплені великі чотки, аби молитись за тих, хто загинув у бою від його руки.

Чорний шолом з оленьчими рогами став візитівкою Хейхачіро. Згідно легенд, він був зроблений в честь оленя, який допоміг йому перетнути річку. У японській міфології боги посилають або самі стають звірами, допомагаючи людям, які відійшли від шляху долі. На думку Хонди, – оленем був Хачіман, який оберігав його від загибелі. Налякані вороги часто плутали їх з рогами демона.

Легендарний Тонбоккірі – один із трьох великих списів Японії. Його назва походить із легенди. У ній метелик, який хотів сісти на лезо списа, був розрубаний навпіл, що доводить майстерність виготовлення ярі. Створений фехтувальником Масаназе, 6 метрів в довжину, він використовувався для ведення бою верхи на коні. Тадакацу легко з ним справлявся, вирізаючи ворогів гострим лезом. Тонбоккірі не призначений для пішого бою, що показує епізод при Секігахарі. На лезі вирізьблені літери на санскриті, імена богів, що оберігають його. Існує історія, що старий Тадакацу обрізав свій спис, обґрунтовуючи це тим, що зброя має відповідати силі господаря. Після смерті Хейхачіро, спис став сімейною реліквією клану Хонди. На сьогодні знаходиться в музеї мистецтв Сано в Місімі [6].

Хонда Тадакацу у масовій культурі, не є дуже популярним. Так найпопулярніша кіно-версія персонажа, на нашу думку, – фільм Акіри Куросави «Тінь воїна». У японському історичному серіалі «Що ви будете робите, Іеясу?» роль Тадакацу виконав популярний актор японських дорам Юкі Ямада. У манзі «Sengoku Komachi Kurōtan» є романтичним інтересом головної героїні. Найбільше Хонда Тадакацу з'являвся у відеоіграх, наприклад: серія Samurai Warriors, Onimusha, Pokémon Conquest, Nioh.

Висновки. Отже, можемо стверджувати, що Хонда Тадакацу є великим воїном та командиром епохи Сенґоку Джідай. З дитинства він бажав служити господарю, і, пройшовши із ним через всі битви, останнє, про що мріяв – померти за нього. Його любили прості солдати, поважали генерали та виражали пошану володарі Японії. Він заробив славу на полі бою, став прикладом вірного самурая в японській історії. Його життєпис не обмежується війною. Броня і зброя зробили образ воїна, який з відвагою та хоробрістю знищує ворогів господаря. Філософія розказала, що воїн-самурай є синонімом відданості правителю та державі. А образ у масовій культурі знайомить молоде покоління з його постаттю воїна. Тож, Хонда Тадакацу – неперевершений самурай, відданість якого вплинула на історію Японії, зробивши її величною та єдиною.

КАСТОВА СИСТЕМА В ІНДІЇ: ІСТОРІЯ ЕВОЛЮЦІЇ

Герчак Ірина,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Федорів Ірина,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Кастова система є однією з найдавніших форм соціальної стратифікації суспільства, що сформувалася на Індійському субконтиненті. Ця складна соціальна ієрархія, що проіснувала тисячоліття, глибоко вплинула на індійське суспільство та культуру, визначаючи соціальну, економічну та релігійну приналежність людей протягом їхнього життя. Незважаючи на низку законодавчих заборон та соціальних реформ, елементи кастової системи продовжують впливати на життя мільйонів людей сучасної Індії.

Витоки кастової системи пов'язують з періодом приходу аріїв на Індійський субконтинент приблизно у 1500 р. до н. е. [1]. Ранні ведичні тексти, зокрема Рігведа, містять згадки про поділ суспільства на чотири варни (соціальні класи): брахманів (священнослужителі та вчені), кшатріїв (воїни та правителі), вайш'ів (торговці та землероби) та шудр (слуги та робітники) [2]. Цей початковий поділ базувався більше на професійній спеціалізації, ніж на спадковості.

Гімн Пуруша-сукта з Рігведи (X.90) описує створення чотирьох варн з тіла космічної істоти Пуруші: брахмани з'явилися з його рота, кшатрії – з рук, вайш'ї – зі стегон, а шудри – зі стоп [2]. Ця метафора не лише пояснює походження варн, але й обґрунтовує їхню ієрархічну природу та взаємозалежність.

Дослідники вказують, що початкова система варн була відносно гнучкою, і соціальна мобільність між класами була можливою. Однак з часом, особливо в період 500–300 рр. до н. е., система стала більш жорсткою, а приналежність до каст почала визначатися народженням [3]. З плином часу первинна система чотирьох варн трансформувалася в складну мережу тисяч джати (підкаст), визначених за професійною спеціалізацією, регіональними та етнічними особливостями [3]. Ця трансформація пов'язана з кількома факторами.

Кодифікація у священних текстах: Дхармашастри, зокрема «Закони Ману» (приблизно II ст. до н. е. – II ст. н. е.), котрі детально описували права та обов'язки кожної варни, закріплюючи кастову ієрархію в

релігійній традиції [4]. Ці тексти встановлювали правила щодо шлюбу, харчування, професії та ритуальної чистоти для різних каст.

Концепція ритуальної чистоти. Розвиток поняття про ритуальну чистоту та забруднення став центральним для кастової системи. Вищі касты вважалися «чистішими», а контакт з нижчими кастами міг призвести до «забруднення» [5]. Ця концепція посилювала сегрегацію між кастами.

Поява «недоторканих»: поза традиційною структурою чотирьох варн сформувалася група «недоторканих» (далітів), які виконували найбільш «нечисті» професії (прибирання відходів, робота зі шкірою мертвих тварин тощо) [4]. Їхнє становище було найнижчим у соціальній ієрархії.

Зміни, пов'язані з історичними періодами. Епоха середньовічних царств, Делійський султанат, Імперія Великих Моголів і Британська колонізація по-різному впливали на кастову систему, іноді посилюючи її жорсткість через адміністративну категоризацію населення [6].

Британське колоніальне правління (1757–1947) суттєво вплинуло на розуміння та функціонування кастової системи. Британці проводили масштабні етнографічні дослідження, переписи населення та класифікації, що часто руйнували кастові ідентичності [6].

Водночас колоніальний період також породив рухи за соціальні реформи. Такі діячі, як Джотіба Пхуле та Б. Р. Амбедкар виступали проти кастової дискримінації та за права далітів [7]. Вони заклали основи для майбутніх конституційних гарантій та політики позитивної дискримінації.

Висновки. Кастова система в Індії пройшла складний шлях еволюції від відносно гнучкої професійної ієрархії до жорсткої соціальної структури, що визначала майже всі аспекти життя людини. Хоча сучасне законодавство забороняє кастову дискримінацію, а соціально-економічні зміни послаблюють традиційні обмеження, елементи кастової системи продовжують впливати на індійське суспільство.

Боротьба з кастовою дискримінацією залишається одним із ключових викликів для сучасної Індії. Проте позитивні зміни також очевидні: зростаюча освіченість, урбанізація, економічний розвиток та наслідки глобалізації сприяють поступовому послабленню кастових бар'єрів.

Історія кастової системи в Індії демонструє складну взаємодію релігійних, соціальних, економічних та політичних факторів при формуванні соціального поділу. Її вивчення допомагає краще зрозуміти не лише індійське суспільство, але й загальні механізми соціальної нерівності та шляхи її подолання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лубський В., Теремко В., Лубська М. Релігієзнавство: Підручник. Київ: Академвидав, 2003. 429 с.
2. Завгородній Ю. Ведійська традиція у дослідженнях українських науковців (1870–1920-ті роки). Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. № 1. С. 43–54.

3. Наливайко С.С. Таємниці розкриває санскрит. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2004. 273 с.
4. Черній А. Релігієзнавство: Навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2008. 400 с.
5. Basham A. The Wonder That Was India: A Survey of the History and Culture of the Indian Sub-Continent before the Coming of the Muslims. London: Sidgwick & Jackson, 1954. 567 с.
6. Діркс Н. Касты розуму: колоніалізм і становлення сучасної Індії. Принстон: Видавництво Принстонського університету, 2001. 328 с.
7. Білокінь С. Історія Індії: від стародавності до сучасності. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 256 с.

ПОГЛЯДИ ЄВРОПЕЙЦІВ ПРО ТРАДИЦІЙНИЙ СХІД У XIII СТ.

Михалюк Артем,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: artemmihaluk888@gmail.com

Науковий керівник: **Федорів Ірина,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У Європі дванадцятого століття, як і раніше майже нічого не відомо про Азію, незважаючи на те, що тоді Монгольська імперія збентежила усю Європу своїми завоюваннями, швидко рухаючись по континенті. І мало хто з європейців наважилися дістатися Каракоруму, столиці Монгольської імперії, з дипломатичними та релігійними цілями.

Але вже у XIII ст. європейці починають формувати уявлення про Схід як екзотичний, багатий, але водночас «чужий» світ. Через Схід пролягали торгові шляхи, які вели до дорогоцінних товарів – шовку, прянощів, фарфору. Тому неймовірна кількість прянощів і шовку потрапила з Далекого Сходу до Європи. Точні обсяги торгівлі такими товарами невідомі, але популярність спецій як в кулінарії, так і в медицині досягла свого історичного піку в період європейського Середньовіччя. Азіатські прянощі також відігравали ключову роль у медицині Середньовіччя. Місцеві рослини також були включені в європейські медичні тексти, але пацієнти продовжували віддавати перевагу азіатським спеціям, якщо вони могли собі їх дозволити. Ліки, описані в медичних текстах Середньовіччя, майже всі склалися з азіатських прянощів.

У Середньовіччі шовк зі Сходу також став відігравати центральну роль у житті європейських аристократів. С. Вагнер з цього приводу зазначає наступне: «Все і всі, кого він торкався, одразу ставали видатними. Шовк, накинутий на вівтарі чи завіси, відокремлював приміщення всередині церкви чи палацу. У Західній Європі мощі святих загортали в шовк, зберігали та виставляли в складних металевих виробках і прикрашених дорогоцінними каменями. Протягом сотень років розкіш, універсальність і дефіцитність шовку зберегли його статус цінного матеріалу. Сяйво і м'якість тканини завжди вражали тих, хто її бачив або відчував. Як товар, шовк часом вважався дорожчим за золото» [1].

У XIII ст. існувала розгалужена світова торгова система, яка простягалася від східного узбережжя Китаю до Західної Європи, як морем, так і суходолом. Існували три великі шляхи, які пролягали через центральну петлю – два контролювалися арабським світом, які проходили через Червоне море та Перську затоку, а інший через Візантійську імперію.

Порталом Перської затоки до торгівлі в Індійському океані був о. Ормуз, який довгий час служив життєво важливою сполучною ланкою між перським світом та Індійським океаном. Під час свого візиту до Ормуза Марко Поло писав: «І я можу вам сказати, що купці прибувають сюди кораблями з усіх кінців Індії, привозячи всілякі прянощі, дорогоцінні камені та перли, шовк і золоті тканини, слонові бивні та багато інших товарів. У цьому місті вони продають ці товари іншим торговцям, які потім розповсюджують їх по всьому світу, по черзі продаючи іншим» [2, с. 66].

Індія була епіцентром світової торгівлі. На узбережжі Малабар і Коромандель колонії торговців з усього світу збиралися, щоб торгувати бавовною і шовком, прянощами і парфумами, а також золотом, сріблом і слоновою кісткою. З Індії надходили перець, дорогоцінні камені, прикраси та бавовняні тканини. Індійські торговці широко ходили через Індійський океан у пошуках товарів і привозили екзотичні предмети розкоші з різноманітних культур. Серед найважливіших торговельних міст в Індії був Калікут. Протягом століть він був головним пунктом призначення всіх торговців Індійського океану з Адена, Ормуза, Малакки та Китаю. Він також став відомим тим, що європейські торговці називали його «ситцевим» полотном, від чого він отримав свою англійську назву. Калікутом правив могутній індуїстський спадковий лідер, який називався заморин, який тісно співпрацював з мусульманськими торговцями, щоб сприяти торгівлі. Інші великі індійські міста Малабарського узбережжя (Каннанор, Кочін, Кілон) були феодалними васалами Заморіна з Калікуту і платили йому данину. Ранній португальський хроніст Дуарте Барбоза писав про це місто: «У місті жили маври, поважні люди, іноземці та багаті купці; було багато великих купців та інших джентльменів, землеробів, людей зі зброєю. Це було місце великої торгівлі. Він має хороший порт, куди стікається багато кораблів з Мекки, Адена, Ормузу, Камбея, Малабара. Місто було дуже великим з гарними будівлями, красивими вулицями, оточеними стінами та вежами» [3].

У XIII ст. місто Малакка на Малайському півострові було одним із найважливіших центрів торгівлі Європи з Сходом. Це був великий міжнародний центр для перцю, мускатного горіха та гвоздики. Могутнє буддистське королівство Шрівіджая взяло під свій контроль більшу частину Малайського архіпелагу, поки його не завоювала в 1290 р.

індуїстська імперія Маджапахіт. Імперія Маджапахіт стала настільки могутньою, що відмовилася платити данину Китаю і змогла перемогти сили, надіслані Хубілай-ханом з Монгольської імперії, який також правив Китаєм. Важливою зупинкою для купців на шляху до Малакки та з Малакки був буддійський Цейлон (сьогоднішня Шрі-Ланка), де можна було отримати корицю, а також дорогоцінні камені, перли, слонову кістку, слонів, панцири черепах і тканину. Уздовж узбережжя Цейлону було багато бухт і якірних стоянок, які забезпечували зручності для кораблів.

У XIII ст. Китай був найрозвиненішою економікою Азії та був найдинамічнішою силою в торгівлі. У місті Ханчжоу проживав 1 мільйон жителів, у тому числі великий купецький клас. Китайці борознили Індійський океан флотами торгових джонків перевозючи 120 тонн вантажу. Ці кораблі відвідали Індонезію, Цейлон і західне узбережжя Індії. Експортуючи найякісніший у світі текстиль, кераміку та металеві вироби, Китай імпортував вужчий асортимент продукції – іноземну деревину, смолу та прянощі, переважно із Південно-Східної Азії. Імпорт прянощів був надзвичайно високим, оскільки їх споживали всі соціальні верстви. Коли весь Китай був захоплений монголами, торгівля продовжувала процвітати, обмінюючись слоною кісткою, рогами носорогів, гребенями журавлів, перлами, коралами [4, с. 19].

Протягом століть обсяг руху Шовковим шляхом то збільшувався, то зменшувався залежно від політики королівств, через які він проходив. Після монгольських завоювань екзотичні товари, такі як шовк та прянощі, почали вільно переміщатися Шовковим шляхом до Європи. Загальна довжина Шовкового шляху становила близько 10 000 км, з яких приблизно 3000 км пролягали на території Китаю.

Монголи не тільки відродили торгівлю вздовж Шовкового шляху, але й розширили її. Монголи були рішучими прихильниками відкритої торгівлі, дозволяючи товарам з Китаю та Південно-Східної Азії вільно пробиратися до Східної Європи та Близького Сходу, і навпаки. Щоб заохотити міжнародну торгівлю, іноземні купці часто отримували звільнення від податків, позики та гарантований безпечний проїзд Шовковим шляхом. Монголи також активно заохочували торгівлю, встановлюючи гарнізони вздовж Шовкового шляху, які патрулювали монгольські солдати і слугували проїзними станціями та зупинками для відпочинку мандрівників.

Висновки. У XIII ст. погляди європейців на традиційний Схід формувалися під впливом як особистого досвіду мандрівників, так і загальних культурних, релігійних та політичних уявлень. Торгівля розвивалася достатньо активно, тому розвиток різноманітних торговельних шляхів забезпечили торговельні контакти між європейськими містами та Сходом. Екзотичні товари перевозилися до центральної та північної Європи. Величезна кількість товарів проходила

практично через усі світові імперії, а торгівля не обмежувалася державними кордонами, культурними цінностями та етнічною приналежністю. Подорожі мандрівників Великим Шовковим шляхом принесли поєднання географічних, культурних, економічних знань, які значно збагатили європейський світогляд і заклали основу для посилення взаємодії між Східною та Західною цивілізаціями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Wagner S.W. The Impact of Silk in the Middle Ages.
2. Мейнк В. Незвичні пригоди Марко Поло / пер. з нім. Ю. Бедзика. Київ: Дитвидав, 1959. 508 с.
3. Hancock J. Global Trade in the 13th Century. World History Encyclopedia.
4. Hansen V., Wang H. The Year 1000 and the Beginning of Globalization: A Dialogue Valerie Hansen. Understanding Globalization, Global Gaps, and Power Shifts in the 21st Century. № 6. 2022. P. 17–31.

ОСМАНСЬКІ РЕЛІГІЙНІ ІНСТИТУТИ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ ІМПЕРІЇ В XVI СТ.

Пушкар Анна,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: annapushkar1@gmail.com

Науковий керівник: **Прийдун Степан,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Османська імперія XVI ст. була однією з наймогутніших держав свого часу, а релігійні інститути відігравали ключову роль у формуванні її суспільного ладу. Ісламська правова та адміністративна система тісно перепліталася з державним управлінням, що впливало на всі аспекти життя підданих імперії. Такі інститути, як шейх уль-іслам¹, улеми², кадї³ та вакфи⁴, не лише визначали релігійну політику, а й регулювали соціальні, правові й економічні процеси. Дослідження їхньої діяльності допомагає краще зрозуміти механізми функціонування Османської імперії та її вплив на підкорені народи.

На думку Nenada Miscevića «Османська сім'я була покликана, тобто фактично інституціалізована для виховання вірних державі дітей. Бо найдосконаліший подарунок, який можна подарувати суспільству, – це «хороша» дитина. Мета навчання і виховання в ісламі – виховати вірних, добродішних і ефективних людей. Цей принцип не обмежений часом і

¹ Шейх уль-іслам – «старійшина ісламу» глава мусульманського духовенства (головний муфтії), який призначався султаном.

² Улеми – (з араб. «знавець», «вчений») збірна назва знавців богослов'я, історико-релігійного передання і етично-правових норм ісламу, як теоретиків, так і практичних діячів в області традиційних форм освіти, судочинства на основі шаріату і виконання обрядів.

³ Кадї (також казі або кадїї) – (з араб. «той, хто вирішує»), релігійний суддя в мусульманській громаді. Розглядає як цивільні, так і карні справи, виносить правову ухвалу на основі самостійного тлумачення Корану та Сунни. Рішення кадї не може бути переглянуте, оскільки вважається, що його вустами говорить Бог.

⁴ Вакфи – (з араб. «утримування») в Османській імперії та Кримському ханстві земля чи інші джерела прибутку, які після смерті заповідача передавалися з побожною метою на добродійні справи. Вакуфом була нерухомість (насамперед земля), дохід з якої ішов на утримання: 1) мечетей, мусульманських шкіл; 2) громадських інституцій. Згідно з нормами шаріату, така нерухомість не підлягала відчуженню і оподаткуванню.

географічними регіонами. Бо Коран⁵, посланий першим, велить читати і вивчати цей постулат. Практика Пророка завжди була в цьому напрямку. Беручи до уваги обов'язкове положення Книги і Сунни⁶ з цього питання, мусульмани надають велике значення освіті та навчанню з перших років існуванню ісламу. Мусульмани повинні були дізнатися про астрономію, географію, календарі та здоров'я, щоб чинити молитви, пост, закят⁷ і паломництва» [3].

Османська сім'я і освіта вселили в дітей упевненість в собі [2]. Мельхіседек Тевено, французький письменник, характеризує цю самовпевненість досить цікаво, на його думку, серед недоліків турків є те, що вони вважають себе вище всіх народів і найхоробрішими людьми на землі. Вони думають, що світ створений для них. З цієї причини турки повністю зневажають всі інші народи, особливо християнські і єврейські, які не сповідують їх власну релігію. Такий підхід не був «припиненням» «інших», це був погляд на себе «таким, яким він є». Турки називають це «упевненістю в собі» сучасною мовою [3].

Османський народ вірив в свою релігію і державу, і вони були впевнені в собі, тому що вірили в себе, зазначено у Танасой К. В. [2, с. 29]. Ця самоідентичність і віра допомагали їм розбудовувати власну імперію.

Актуальними джерелами для дослідження є праці європейських мандрівників, письменників, дипломатів і дослідників, зокрема Сер Джеймс Портер (який був ворогом ісламу і турків), що знаходився в посольстві Англії, в Стамбулі в XVII ст. стверджував, що в Османській імперії особливо високо цінували ту повагу, яку діти надавали своїм батькам [3]. Це свідчить про достойний рівень виховання та освіченості населення.

Розвиток освіти в Османській імперії відбувався під значним впливом релігії – метою навчання було пізнання Бога. Відповідні знання учні могли отримати в медресе – школах, що відкривалися, як правило, при мечетях. Ці навчальні заклади існували за рахунок вакфу й були складовою єдиного комплексу разом із мечеттю, притулками та іншими благодійними закладами. Медресе були самоврядним відділом у структурі вакфу. Викладачів медресе називали мюдерріс.

⁵ Коран – (з араб. «декламація») – центральний релігійний текст Ісламу, який мусульмани вважають одкровенням від Бога (Аллаха). Він складається з 114 глав (сур), які складаються з віршів (аятів).

⁶ Сунна – (з араб. «шлях, звичай, приклад, поведінка») – священне передання Ісламу, викладене у формі розповідей про вчинки й висловлювання пророка Мухаммада, приклади з його життя, його слова й оцінки з різних питань віри й життя. Сунна шанується всіма напрямками й течіями Ісламу як друге після Корану джерело віровчення й шариату.

⁷ Закят - податок на майно і доходи мусульман, що є обов'язковим за шариатом.

Загалом османські медресе⁸ поділялися на дві великі категорії – харіч, що давали знання з арабської мови та інтелектуальних наук, і дахіль, де вивчалися релігійні науки.

«У XVI ст. один з найвеличніших османських султанів Сулейман I Пишний вніс важливі зміни в ієрархію медресе. Навколо мечеті, яку він збудував у Стамбулі у 1550–1556 рр., було відкрито чотири загальних медресе і два спеціалізованих – для вивчення науки про традиції Пророка та медицини. Падишах надав цим закладам найвищого рангу. Сулейман I в цілому розвинув систему освітньої підготовки мусульманського духовництва. За час його правління зросла кількість початкових шкіл, де діти могли навчитися читанню, письму та фундаментальним принципам ісламу. Згодом за бажання та наявності здібностей учні могли продовжити навчання у вищих медресе – правових школах університетського рівня» [1].

Улеми виконували одночасно функції тлумачів і виконавців ісламського права. Зокрема, муфтії⁹ займалися тлумаченням – вони були богословами-правознавцями, які мали право вирішувати спірні питання, тоді як кадії виконували судові обов'язки, виступаючи духовними суддями. Кадій зазвичай очолював адміністративно-судовий округ, відомий як каза, де здійснював судочинство та контролював виконання розпоряджень верховної влади місцевими чиновниками. Рівень їхньої платні залежав від рангу й становив 500, 300, 150 або 60-70 акче¹⁰. Окрім цього, кадії самостійно збирали кошти з населення за юридичні послуги, складання та засвідчення документів.

Згідно з мусульманською теорією, світська влада слугувала лише засобом упровадження шариату¹¹, тому улеми розглядали її як підпорядковану та прагнули реалізувати цей принцип. Щоб стати улемом, необхідно було спершу здобути відповідні знання для правильного розуміння Корану, після чого компетентність учня мав підтвердити один із улемів.

З часом в Османській імперії сформувалися ієрархія улемів і система службового зростання. Випускники медресе могли займати посади як кадіїв невеликих міст, так і старших кадіїв, які обіймали найвищі релігійно-правничі посади. Кар'єрне зростання передбачало можливість стати кадієм Стамбула, а згодом і кадіаскером – верховним суддею, який контролював кадіїв у провінціях. До улемів найвищого рангу належали

⁸ Медресе - середній або вищий учбовий заклад при мечеті.

⁹ Муфтії - мусульманський богослов-правознавець, якому надано право давати фетву з різних релігійно-юридичних питань, спираючись на прецеденти з практики кадії.

¹⁰ Акче - дрібна срібна монета в Османській імперії XIV – XIX століття, головна розрахункова грошова одиниця

¹¹ Шариат - комплекс приписів, що визначають переконання, а також формують релігійну совість і моральні цінності мусульман.

кадіаскери Румелії та Анатолії, кадій Стамбула, а також кадії восьми найважливіших міст.

Як зазначає Нефедова О.: «Титул вищої посадової особи мав назву шейх-уль-іслам. Він присвоювався провідним богословам, які досконало знали ісламську правову традицію і могли застосовувати релігійні норми до випадків, які раніше не трактувалися. Шейх-уль-іслам займав особливе місце в ісламському світі. До його обов'язків входило видання фетв¹². Окремі дослідники порівнювали титул шейх-уль-іслама із титулом Папи, підкреслюючи його значний вплив. Разом з тим в Османській імперії право призначати або знімати з посади улемів залишалося у султана, який був проводирем ісламської громади, та його великого візира – особи, що очолювала уряд (Порту) та державну раду (Диван)» [1].

Концепція, запропонована А. Ташкьопрюлюзаде¹³, слугує відправною точкою для аналізу освітньої системи, зокрема навчання в медресе Османської імперії. Він визначав чотири стадії знання – духовне, інтелектуальне, усне та письмове, що перегукувалося з ісламсько-містичною теорією творення – містицизмом¹⁴.

Духовні науки мислитель поділяв на дві основні категорії: практичну та теоретичну. Далі вони розгалужувалися на підрозділи, залежно від того, чи ґрунтувалися на чистому розумі або ж на релігійних засадах ісламу. Таким чином, усі науки розподілялися за такими категоріями: каліграфічні науки – дослідження письмових приладів, стилів письма; усні науки – арабська мова та фонетика, лексикографія, етимологія, граматика й синтаксис, риторика, просодія, поезія, композиція, історія та інші літературознавчі дисципліни; інтелектуальні науки – логіка й діалектика; духовні науки.

Духовні науки поділялися на:

- ✓ теоретичні раціональні науки – загальна теологія, природничі науки, математика;
- ✓ практичні раціональні науки – етика, політичні науки;
- ✓ теоретичні релігійні науки – вивчення Корану та традицій Пророка, а також дисципліни, що займаються їхньою інтерпретацією:

¹² Фетва – богословсько-правовий висновок в ісламі, зроблений для роз'яснення і практичного застосування якогось припису шариату чи тлумачення якогось казусу з позицій шариату.

¹³ Ташкьопрюлюзаде Агмед (1495-1561) - османський турецький історик, що жив за часів правління султана Сулеймана I Кануні, енциклопедист і викладач у медресе; найбільшу славу йому принесли такі його праці як Шакаік аль-ну' манійя, арабомовна біографія 522 османських шейхів та улемів, та Мавду ат аль-улюм, енциклопедія наук.

¹⁴ Містицизм – суфійська доктрина, за якою Бог являв себе у чотирьох стадіях - як універсальний дух, інтелект, природа та людина.

коранічна екзегеза¹⁵, дослідження пророчих традицій, ісламська теологія та принципи ісламського права;

✓ практичні релігійні науки – етика, етикет, ігітісаб та інші дисципліни, що регламентували мусульманське життя та обряди.

Головною метою будь-якого знання, особливо духовного, було пізнання Бога. У межах наукової ієрархії існувала ще одна класифікація, яка оцінювала науки за їхньою корисністю. Наприклад, дисципліни на кшталт політики відносилися до категорії *фен* (корисних наук). У свою чергу, науки поділялися на «добрі» (ті, що сприяли релігії) та «погані» (наприклад, астрологія).

А. Ташкьопрюлюзаде наголошував, що вчений, який обмежується лише зовнішнім, екзотеричним вивченням релігійних наук, залишається людиною з вузьким світоглядом, нездатною досягнути реальність вищого порядку. На його думку, учень повинен охопити всі науки, оскільки вони є частинами єдиної картини світу. Той, хто зосереджується лише на одній галузі знання, віддаляється від істини.

Ключовою постаттю в ісламській освіті був *мюдерріс* – визнаний авторитет у релігійних і духовних науках. Він міг спеціалізуватися в певній галузі, але будь-який студент перед поглибленим навчанням у спеціалізованих дисциплінах повинен був здобути ґрунтовні знання з релігійних наук та опанувати арабську мову, яка була мовою науки. Якщо учень прагнув отримати вищу підготовку, він вирушав у подорож до визначного знавця обраної дисципліни, щоб той підтвердив його компетентність. Таким чином, у системі освіти першочергову роль відігравав не конкретний навчальний заклад, а особистість мюдерріса.

Турецький історик, доктор наук, спеціаліст з історії Османської імперії Галіль Іналджик у своїй праці «Османська імперія. Класична доба 1300–1600» зазначає: «Щоденна платня мюдерріса, який керував кожним з цих медресе, становила п'ятдесят акче, що приблизно дорівнювало одному золотому дукатові. У кожному медресе було дев'ятнадцять кімнат та один клас. З них п'ятнадцять кімнат надавалися студентам, яких мюдерріс вибирав для спеціалізованого навчання серед тих, хто закінчив курс навчання у нижчому медресе, їх називали данішмендами і вони діставали платню по два акче на день від прибутків добродійної фундації та їжу від притулку. Кожне медресе мало кимось заповідану бібліотеку, але існувала й окрема загальна бібліотека. Мюдерріс брав одного з данішмендів своїм помічником, який повторював з іншими студентами заняття й стежив за дотриманням дисципліни. Він діставав по п'ять акче на день. Від студентів вимагалось увесь свій час присвячувати навчанню» [4].

¹⁵ Екзегеза – (з дав.- гр. «тлумачення, виклад») – розділ богослов'я, що займається тлумаченням релігійних текстів.

Османські медресе поділялися на дві основні категорії. Перша – харін («зовнішні»), де студенти проходили початкове навчання, опановуючи «Підвалини знання», що включали арабську мову та інтелектуальні науки. Друга категорія – дахіль («внутрішні») – була орієнтована на вищу освіту в галузі релігійних наук, яку називали «Вищим знанням». Внутрішні медресе також поділялися на кілька рівнів залежно від складності викладання предметів.

Харін-Медресе. Нижчі медресе (ібтіда-ї-харіч). Тут викладали основи арабської граматики та синтаксису, логіку, схоластичну теологію, астрономію, геометрію та риторику. Вони отримали назву «Таджрід медресе», оскільки головним підручником була праця Насір-ад-Діна Тусі «Таджрід», коментована Сайїдом Шаріфом. Також ці заклади називали «медресе двадцяти», оскільки мюдерріси отримували платню 20 акче на день.

Наступний рівень відомий як «медресе тридцяти», або «Міфтаз медресе», за назвою праці ас-Саккакі з риторики. Тут вивчали риторику та літературознавчі дисципліни. Більшість таких медресе розташовувалася в провінційних містах.

Вищий рівень зовнішніх медресе включав «медресе сорока» та «медресе п'ятдесяти», засновані членами османської царської родини або візирами у Стамбулі, Едірне та Бурсі. Навчальна програма містила три рівні: Елементарний курс з інтерпретації «Міфтагу». Середній курс схоластичного богослов'я за твором «Мауаккіф» Адуд-ад-Діна. Вищий курс ісламського права за «Гідайя» аль-Маргані.

Дахіль-Медресе. Медресе п'ятдесяти (ібтіда-ї-дахіль). Засновані султанами, шехзаде та візирами. Навчальна програма включала: початковий рівень – «Гідайя»; середній рівень – принципи юриспруденції за «Талвігал-Тафтазані»; вищий рівень – коранічну екзегетику за твором «Кашишаф» аз-Замахшарі.

Підготовчі медресе Мехмеда Завойовника. Називалися *тетімме* або *мюсіле-ї-сагн*. Виконували функцію підготовчих закладів перед навчанням у найпрестижніших медресе.

Медресе Семаніє – найвищий рівень освіти. Тут викладали три основні групи дисциплін: ісламська юриспруденція; коранічна екзегетика та схоластична теологія; риторика та суміжні гуманітарні науки. Студенти також могли отримати спеціалізовану підготовку у вибраній галузі. Таким чином, система османських медресе була чітко структурованою та забезпечувала як базову, так і вищу релігійну та наукову освіту.

Медресе існував за рахунок вакфу і був складовою частиною комплексу разом із мечеттю, притулком та іншими доброчинницькими закладами. Мютевеллі цього комплексу доручав мюдеррісові фонди, що виділялися на медресе; мюдерріс відповідав за відбір студентів, за виплату

коштів студентам та обслузі, а також за загальне керівництво медресе. Таким чином, медресе були самоврядним відділом в структурі вакфу, причому останній також був автономною інституцією. Мюдерріс призначався розпорядженням султана. Улеми виходили зі стін медресе. Іслам принципово не допускає посередництва між Богом та людиною, щоб якась група священиків не уособлювала певну примусову владу.

Політична влада, що спиралася на фізичну силу, була фактично домінуючим елементом у державі, але за мусульманською теорією політична влада була лише знаряддям для впровадження шаріату: «Держава підпорядкована релігії». З цієї причини клас улемів розглядав світську владу як підпорядковану і робив усе можливе, щоб покласти цю теорію на практику. Улеми обґрунтовували своє одноосібне право на тлумачення шаріату своєю компетентністю в науках. Щоби вступити до їхніх лав, кандидат спочатку мусив вивчати науки, тобто дістати знання, необхідне для вірного розуміння Корану. Один з улемів мусив тоді підтвердити його компетентність. Цей акт сертифікації був сполучною ланкою в ланцюзі, що тягнувся ще від супутників Пророка: «Улеми – це спадкоємці знань Пророків» [4]. В Османській імперії існувала сувора ієрархія улемів – мюдерріси, муфтії, кадії, а також жорстка система службових підвищень.

Мюдерріси харіч-медресе або випускники медресе Семанійє могли стати кадіями містечок, діставши денну платню від 50 до 150 акче. Старші кадії, з платнею 300 акче на день і більше, досягали найвищих посад на релігійній та правничій службі і були відомі під титулом молла. Їм були доступні вищі ранги бюрократії, а не лише в сфері релігії та права; чимало їх ставало візирами і діставали політичну владу. На чолі із шейх уль-ісламом клятва на вірність підтверджувала суверенне право кожного нового султана сходити на трон. Коли ж султана скидали, саме ця група улемів підтверджувала та узаконювала його усунення від влади. Однак нетреба забувати, що релігійним проводирем ісламської громади завжди був султан-халіф і що улеми в усі часи користувалися релігійною владою від його імені. В Османській імперії влада призначення чи зміщення улемів завжди залишалася в руках султана та його великого візира, які представляли світську владу [4].

Шейх уль-іслам займав особливе становище в Османській імперії. Він очолював улемів і призначався султанським указом. До XVI ст. ця посада зазвичай надавалася найбільш освіченим мюдеррісам, які здобули визнання завдяки своїм знанням. Головним обов'язком було видавати фетви. Формально він не отримував за це платні. В міру того як шаріат відігравав дедалі більшу роль у державному управлінні, зростав і вплив шейх уль-іслама.

За султана Сулеймана I (1520–1566) османські релігійні інститути зазнали змін: він прагнув узгодити світські закони з шаріатом,

централізував релігійну систему та зміцнював сунітську ортодоксію. У цей період переслідували тих, хто відхилявся від офіційної доктрини: у 1527 р. стратили Моллу Кябіза за твердження про вищість Христа над Мухамедом, а в 1537-му з'явився наказ карати сумнів у словах Пророка та будувати мечеті в усіх поселеннях.

Ці події відображали боротьбу релігійних течій і ставлення держави до науки. Так, у 1577 р. в Галаті відкрили обсерваторію Такійюддіна Мегмеда, яка не поступалася європейським аналогам, але вже у 1580 р. її зруйнували за наказом султана під тиском улемів, що вважали астрономію втручанням у Божі справи.

А. Ташкьопрюлюзаде підкреслював необхідність збереження балансу між вірою, правовою традицією та науковими дослідженнями, щоб уникнути руйнування духовної та інтелектуальної спадщини Османської імперії [4].

Турецький історик М. Іпшірлі вказував на те, що за правління Сулеймана I (1520–1566 рр.) інтелектуальне життя в імперії досягло свого найвищого рівня розвитку. У цей період держава робить ставку на кількісне та інтелектуальне зростання ільміє, тому у релігійних установах збільшується кількість студентів, які після навчання поповнюють судову галузь державної влади на місцях [6].

До кінця XVI ст. в османській освітній системі засновано близько 350 медресе, половина з яких була відкрита саме в цьому столітті [7]. Викладачі у медресе називалися мюдерріси. Їх призначали казаскери при проходженні ними іспитів. Студенти медресе йменувалися софта, вищих медресе – данишменд (від тур. *danışman* – радник, консультант). Після опанування навчального курсу студенти отримували сертифікат від свого вчителя – іджазет, який надавав їм право вчити інших. Перед випускниками, окрім професії викладачів, відкривалися й інші шляхи подальшої кар'єри. В основному, вони ставали суддями, муфтіями, або могли перейти до групи калеміє та посісти чиновницькі посади у різних відомствах [5].

Таким чином, релігійні інститути Османської імперії XVI ст. відігравали визначальну роль у формуванні її суспільного, правового та політичного устрою. Вони були не лише духовними центрами, а й важливими інструментами управління державою, забезпечуючи стабільність, легітимність влади та соціальну згуртованість. Одним із ключових аспектів впливу релігійних інститутів була правова система, заснована на ісламському праві (шаріаті). Кадії, які здійснювали судочинство, не лише розглядали судові справи, а й контролювали виконання законів та загальні моральні норми в суспільстві. Це сприяло формуванню правової культури, що базувалася на релігійних принципах. Важливим механізмом підтримки суспільного порядку та добробуту стали

вакфи – релігійні та благодійні фонди, які фінансували будівництво мечетей, медресе, лікарень, доріг та інших соціально значущих об'єктів. Ця система дозволяла частково розвантажити державний бюджет і забезпечити матеріальну допомогу малозабезпеченим верствам населення.

Ми вважаємо, що улеми, як духовна еліта Османської імперії, відігравали ключову роль у збереженні та поширенні ісламських знань. Вони брали активну участь у формуванні державної політики, слугували радниками султана, а їхні фетви мали вплив на ухвалення рішень в управлінні імперією. Інтелектуальна діяльність улемів сприяла розвитку освіти, науки та культури, що в свою чергу посилювало авторитет ісламу серед населення. Політична функція релігійних інститутів проявлялася у підтримці легітимності османських султанів. Через улемів та шейх уль-іслама релігійна влада виправдовувала політичні дії султана, що посилювало його авторитет і забезпечувало єдність імперії. Водночас, релігійні діячі могли мати певний вплив на політику держави, особливо в питаннях реформ та правового регулювання.

Висновки. Отже, релігійні інститути в Османській імперії не лише виконували традиційні духовні функції, а й інтегрувалися в усі сфери суспільного життя. Вони забезпечували збереження ісламських традицій, підтримували освітню систему, контролювали правосуддя та сприяли розвитку інфраструктури. У підсумку їхня діяльність відіграла ключову роль у стабільності та процвітанні Османської імперії в XVI ст., зробивши її однією з наймогутніших ісламських держав свого часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нефедова О. Османська імперія: держава, підпорядкована релігії. *Сучасна освіта*. № 9 (81). 2011. С. 32–33.
2. Танасой К. В. Культура повсякдення вищої Османської знаті доби Сулеймана Пишного. Київ. 2021. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/da4132be-bfc0-4669-a6e3-a1e8e89d5c9f/content>
3. Miscevic N., Close strangers. *Studies in East European Thought*, 51, 1999. Pp. 109–125.
4. Османська імперія. Класична доба 1300–1600 / Галіль Іналджик; пер. з англ. О. Галенко; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Київ: Критика, 1998. 284 с.
5. Ковальчук М. «Людина Знання» в Османській імперії: Соціальна стратифікація Релігійно-ученої групи Ільміє. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 1. Ч. 2. 164 с. URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapusku/hystory/2016_1_2.pdf.
6. İpşirli M. Scholarship and intellectual life in the reign of Süleyman the Magnificent / *The Ottoman Empire in the reign of Süleyman the Magnificent*, ed. by T. Duran. Vol. 2. Istanbul: Istanbul Research Center, 1988. P. 15–58.
7. Agoston G. Ulema. *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. NY: Facts on file, 2009. P. 577.

16. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA GELEN İNGİLİZ SEYYAHLARIN GÜZERGÂHLARININ HARİTALANDIRILMASI

Merve Nur Othman,

Tarih Bölümü

4.Sınıf Öğrencisi

Üsküdar Üniversitesi

E-posta: mervenur.othman@st.uskudar.edu.tr

Bilimsel Danışman: Uygur Aydemir,

Tarih Bölümü/ Dr. Öğr. Üyesi

Üsküdar Üniversitesi

Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Uygur Aydemir ile yürütmekte olduğumuz ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında desteklenen bu proje, 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden İngiliz seyyahların seyahat güzergâhlarını tarihî, coğrafi ve kültürel yönleriyle incelemeyi amaçlayan, hâlihazırda devam etmekte olan kapsamlı bir araştırma çalışmasıdır. Bu proje ile yalnızca seyyahların fiziksel hareketlerini değil, aynı zamanda bu hareketlerin arkasında yatan diplomatik, ekonomik, dinî ve entelektüel motivasyonları da analiz etmeyi hedefliyoruz. Böylece seyahat rotalarının yalnızca birer coğrafi çizgi değil, aynı zamanda kültürel temasın, bilgi aktarımının ve algı inşasının birer aracı olduğu yaklaşımdan yola çıkarak kapsamlı bir şekilde incelemekteyiz.

Araştırmamızın temel hedeflerinden biri, bu seyahatlerin güncel teknolojilerle görselleştirilerek yeniden yapılandırılmasıdır. Bu kapsamda, söz konusu rotalar tematik ve noktasal olarak sınıflandırılmakta ve ArcGIS tabanlı coğrafi bilgi sistemleri aracılığıyla dijital haritalar hâline getirilmektedir. Proje sonunda bu haritaların, kamuoyuyla paylaşılacak etkileşimli bir web sitesi üzerinden erişime açılması planlanmaktadır. Böylece yalnızca akademik camiaya değil, tarih ve seyahat kültürüyle ilgilenen daha geniş bir kitleye de hitap edecek, açık erişimli bir dijital kaynak sunulması hedeflenmektedir.

Bu projenin ortaya koymayı amaçladığı başlıca katkılardan biri, erken dönem İngiliz-Osmanlı ilişkilerinin doğasını daha kapsamlı biçimde anlamaktır. Bu ilişkilerin sadece resmî diplomatik veya ticarî düzeyde değil, aynı zamanda bireysel seyyahlar aracılığıyla ilişkilerin nasıl kurulduğunu ve geliştiğini göstermeyi amaçlıyoruz. Ayrıca seyyahların yüzyıl boyunca Osmanlı topraklarında seyahat amaçlarını tespit ederek hem diğer seyyahlarla karşılaştırmamıza hem de yolculuklarını anlamlandırmamıza olanak sağlıyor. Böylelikle 16. yüzyılda İngiliz seyyahların Osmanlı coğrafyasında izledikleri yollar, konakladıkları şehirler, etkileşime geçtikleri toplum kesimleri ve bu temaslardan doğan gözlemleri üzerinden, iki ülke arasındaki karşılıklı algıların nasıl oluştuğunu analiz ediyoruz.

Bu bağlamda araştırmamız, aşağıdaki temel sorulara odaklanmaktadır:

16. yüzyılda İngiliz gezginler Osmanlı topraklarına ulaşmak için hangi kara ve deniz yollarını tercih etmişlerdir?

Bu yolculuklar esnasında hangi limanlardan giriş yapmış, hangi güzergâhlar üzerinden ilerlemişlerdir?

Güzergâhlar yalnızca kıyı şehirleri ve önemli ticarî merkezlerle mi sınırlıdır, yoksa Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın iç bölgelerine de ulaşılmış mıdır?

Seyahatlerin ardında yatan temel motivasyonlar nelerdir ve bu motivasyonlar 16. yüzyıl boyunca nasıl bir dönüşüm geçirmiştir?

Bu sorulara verilecek yanıtlarla, proje yalnızca bireysel seyyah deneyimlerinin ötesine geçerek, dönemin tarihsel bağlamında İngilizlerin Osmanlı topraklarındaki varlıklarını anlamaya ve dönemin konjektürel yapısında etkileyici siyasal, sosyal ve kültürel iklimini daha net bir şekilde ortaya koymaya çalışmaktadır.

Projemiz, tarih ve coğrafya disiplinlerini bütünleştirici bir bakış açısıyla bir araya getiren disiplinlerarası bir yaklaşımı benimsemektedir. Özellikle seyahat güzergâhlarının görselleştirilmesinde mekânsal analiz programlarından ArcGIS yazılımı kullanılmakta, bu sayede karmaşık rotalar hem yatay (mekânsal) hem de dikey (zaman-mekân) ekseninde takip edilebilmektedir. Seyyahların hangi tarihlerde nerelerde bulundukları ve ne tür temaslarda bulunduklarının yalnızca haritalar aracılığıyla görselleştirilmesiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda dijital ortamda da erişilebilir biçimde sunulması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın temel kaynaklarını, 16. yüzyıla ait İngilizce seyahatnameler, kişisel mektuplar, diplomatik raporlar, esaret anlatıları ve döneme ilişkin diğer birincil belgeler oluşturmaktadır. Bu birincil belgelerin yanı sıra, çalışmanın kuramsal ve kavramsal çerçevesinin inşasında Yerasimos'un *Les voyageurs dans l'Empire ottoman* adlı eseri ile Gerald MacLean'in erken modern dönemdeki İngiliz-Oryantal ilişkilerine dair çalışmaları temel alınmaktadır [Yerasimos, 1991; MacLean, 2009]. Ayrıca, Daniel Goffman'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler (1642–1660)* adlı eseri esasen 17. yüzyılı odağına almakla birlikte, 16. yüzyıldaki İngilizlerin Osmanlı topraklarındaki ticarî ve diplomatik faaliyetlerine ilişkin önemli veriler sunduğundan, bu çalışmadan da faydalanılmaktadır [Goffman, s. 17].

Çalışma kapsamında ayrıca, Gerald MacLean tarafından ortaya atılan “emperyal kıskançlık” (*imperial envy*) kavramı ekseninde, erken dönem İngiliz-Osmanlı temaslارının arka planında yatan güç ve üstünlük rekabetine de odaklanılmaktadır [MacLean, s. 24-26]. 16.yüzyıl İngiltere'sinin Osmanlı karşısındaki konumu, gezginlerin anlatılarında çoğu zaman bir kıskanma, hayranlık ve zaman zaman da düşmanlık içeren bir tonla dile getirilmektedir. Bu anlatılar, aynı zamanda İngilizlerin Osmanlıları hem egzotik hem güçlü bir “öteki” olarak konumlandırmalarını ve bu imaj üzerinden kendi kimliklerini nasıl yeniden inşa ettiklerini göstermesi bakımından da değerlidir.

Son olarak, bu proje 16. Yüzyılda Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden İngiliz seyyahların seyahat güzergâhlarını haritalandırmakla kalmamış, İngiltere-Osmanlı ilişkilerini ticarî, diplomatik ve kültürel dinamikleri ortaya koymayı amaçlamakta. Aynı zamanda seyyahların Osmanlı topraklarındaki seyahatlerinin arkasında yatan diplomatik, ticaret ve entelektüel motivasyonları da görünür kılarak, multidisipliner bir yaklaşımla mekânsal analiz gerçekleştirerek ilgili literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu sayede, salt metinsel bilgiyi vermenin yanında dönemin konjektürel yapısını haritalar aracılığıyla görselleştirerek bu alanda çalışacak olan araştırmacılara ve ilgili olan okurun dikkatini çekmeye çalışacaktır. Böylelikle hem nitelikli eğitime destek verilmesi hem de tarihî, coğrafi ve kültürel unsurlara katkı sağlanmayı amaçlamaktayız.

BİBLİYOGRAFYA

1. Goffman, D. 2001. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler (1642-1660)*, (çev. Ayşe Başçı-Sander). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi. 17 s.
2. MacLean, G. 2009. *Doğu'ya Bakış 1800 Öncesi Dönem İngiliz Yazmaları ve Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Sinan Akıllı. (1.Basım) İstanbul: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık. 24-27 s.
3. Yerasimos, S. 1991. *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman: XIVe- XVe siècles*. Ankara: Imprimerie de la Société turque d'histoire. 9 s.

ЗАХІДНИЙ ФРОНТ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ЧОМУ ВІДЕНЬ СТАВ ОСТАННЬОЮ МЕЖЕЮ ОСМАНСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ ОСМАНІВ

Смалько Ірина,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail:smalkoirka@gmail.com

Науковий керівник: **Бистрицька Елла,**

доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка.

Як османи, так і Габсбурги мали вплив на європейську політику протягом багатьох століть. Взаємодія двох потужних династій-османської та габсбурзької-стала визначальним чинником формування політичного ландшафту Європи, ще задовго до їх найбільшого протистояння у 1529 р. [3, с. 2].

Одночасне сходження на престол Сулеймана I (1520) та Карла V стало одним із вирішальних моментів у європейській політиці XVI ст. Обидва правителі успадкувавши величезні території та спадщину свої імперій, розпочали періоди стрімкого розширення – Сулейман, відомий як «Чудовий» або «Законодавець», продовжував завойовницьку політику Османської імперії, тоді як Карл V стикаючись із внутрішніми і зовнішніми загрозами, консолідував владу Габсбургів у Священній Римській імперії [3, с. 2].

Під час правління султана Сулеймана I Османська імперія, спираючись на ідеал Священної війни (Газа), упевнше отримала засоби та владу для активного просування за віру і іслам, у глибини християнських країн, що виражалося у прагненні перетворити Європу на «Дар-аль-Іслам» – царство ісламу [3, с. 4].

Реальна можливість для османського завоювання виникла завдяки відсутності правителя в Угорщині, після битви при Могачі (1526) в якій загинув Людовік II Ягеллончик, не залишивши після себе спадкоємця. Внутрішня боротьба за угорський престол між Фердинандом I і Іоанном Заполя, хоча Заполя спочатку здобув підтримку угорських дворян, його поразка у 1527 р. змусила відступити, шукаючи сили для відновлення влади, він був змушений звернутися за допомогою до османського султана [3, с. 6].

Четверта військова експедиція султана Сулеймана Пишного у 1529 р., що мала на меті формально захист Яноша Заполю, насправді переслідувала стратегічну мету – запобігти австрійському впливу в Угорщині після битви при Мохачі та встановити політичний і адміністративний контроль Османської імперії над регіоном [2].

Експедиція, що вирушила 10 травня 1529 р. зі Стамбулу під проводом Сулеймана, розпочалася з грандіозного параду та вражаючого демонстративного показу сил. Проте природні перешкоди – від переповнених річок до знищених мостів і регулярних повеней, які затоплювали табори – суттєво сповільнили рух армії на шляху до Белграда. Подібні труднощі повторилися на ділянках Моравії, Сави та Драви, що призвело до значних втрат і змусило армію зібратися в Мохачі для зустрічі з воєводою Заполією. Цей приклад ілюструє, як зовнішні чинники та несприятливі природні умови вплинули на стратегічну кампанію османів проти Габсбургів [2].

Урочиста аудієнція, під час якої Сулейман Пишний визнав Іоана Заполю королем Угорщини, слугує яскравим прикладом символічної демонстрації османської влади, над християнським правителем [1, с. 64].

Великий візир підійшов до Іоанна, пашу супроводжувало оточенням сотнями яничарів та сипагів, урочистим поцілунком руки султана та участю високопоставлених османських чиновників, ця церемонія підкреслила, що васальний статус Заполії є марною ілюзією незалежності, а реальний контроль над Угорщиною – суто османський, що дозволяє Сулейману вільно розпоряджатися цією територією згідно зі своїми амбіціями [1, с. 64].

За три дні після виходу з Мохача османські війська зайняли позицію перед Будою, що була окупована військами Фердинанда, і вже на п'ятий день знищили одну з міських воріт, що дозволило наступного дня розпочати повномасштабну атаку. Урочисте проголошення Заполії королем Угорщини після захоплення Буди стало кульмінацією османської стратегії встановлення контролю над регіоном шляхом підтримки лояльного васала [2].

27 вересня 1529 р. османська армія чисельністю близько 120 000 солдатів і 28 000 верблюдів досягла Відня, що засвідчило про масштабні амбіції Сулеймана Пишного встановити контроль над Центральною Європою та закріпити вплив Османської імперії в регіоні.

Під час походу на Відень 1529 р. Сулеймана супроводжували близько 12 000 яничарів, азійські війська під командуванням бейлербея Анатолії, румельські сили, а також ключові воєначальники – великий візир Ібрагім, губернатори Боснії та Сербії, що підкреслює високий рівень організації та стратегічної координації Османської армії.

Незважаючи на те, що негода затримала прибуття найпотужніших османських гармат, захисники Відня були добре організованими та рішучими. У місті перебувало близько 20 000 солдатів, підтриманих 72 гарматами, а оборону очолювали досвідчені командири – Філіп Пфальц-Баварський, граф Микола Зальмський і барон Роггендорф. Військо складалося з представників різних регіонів імперії – Богемії, Іспанії, Штирії, Нижньої Австрії, а також озброєних віденських міщан, що були об'єднані спільною метою – зупинити наступ Османської імперії, тоді як ерцгерцог Фердинанд, усвідомивши загрозу, залишив столицю, відступивши до Лінца.

Під час облоги Відня Османська армія зіткнулася з серйозними логістичними труднощами через погодні умови, що ускладнило транспортування важкої артилерії, змусивши військо вдатися до альтернативних методів штурму, зокрема таранів і підкопів.

Попри значні успіхи османських військ, включаючи прорив у стінах і масові втрати серед християнських військ, погіршення погодних умов, нестача припасів та скарги яничарів призвели до того, що османи не змогли використати свій шанс для вирішального штурму Відня.

Попри кілька спроб прориву біля Каринтійських воріт, непохитний опір військ під командуванням Миколи Салма не дозволив османам захопити Відень, що призвело до зняття облоги за наказом Сулеймана [1, с. 64–70].

Після відступу від Відня великий візир Ібрагім-паша виправдовував провал облоги у листі до коменданта, стверджуючи, що справжньою метою походу було не захоплення міста, а перемога над Карлом V і Фердинандом, і водночас погрожував знищити Відень у разі непокори [2].

Османське військо дійшло до Буди, де їх зустрів Заполяй, він поцілував руку султана та привітав його з перемогою, отримавши від нього в знак подяки десять кафтанів і трьох коней із золотими упряжками, після чого Сулейман, переживши важку подорож, повернувся до Стамбула, попри численні втрати людей і тварин [1, с. 69].

Через несприятливі погодні умови та відсутність важкої облогової артилерії 120-тисячна армія Сулеймана Пишного все ж викликала паніку по всій Європі, змусивши держави тимчасово відкласти релігійні суперечності та об'єднатися на захист Відня [2].

Висновки. Невдача облоги Відня 1529 р. значно вплинула на моральний дух Європи, зокрема, підбадьорила німецький народ і розвіяла міф про непереможність Османської імперії. Водночас, хоч ця поразка і підняла віру в перемогу, вона також викликала стурбованість щодо подальшого просування турків в Європу. Це стало основою для об'єднання християнських сил, навіть попри політичні складнощі, як у випадку з королем Франції Франциском та імператором Карлом V, які були змушені переосмислити свої союзи та стратегії в боротьбі з османами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Clot, Andre. Suleiman the Magnificent. Reprint ed., Saqi Books.399.
2. Інтернет ресурс, режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=sVxOibzfH0g>
3. «The Importance of the Siege of Vienna (1529) in Ottoman-Habsburg Rivalry»
[https://www.academia.edu/41466062/_The_Importance_of_the_Siege_of_Vienna_1529_in_Otto
man_Habsburg_Rivalry_](https://www.academia.edu/41466062/_The_Importance_of_the_Siege_of_Vienna_1529_in_Ottoman_Habsburg_Rivalry_)

NAKŞİBENDİ VE HALİDİYE TEKKELERİ DİJİTAL HARİTALAMA

Yağız Baştürk

History Department

3rd Year Student,

Üsküdar University

E-mail: yagiz.basturk@st.uskudar.edu.tr

& yagizbasturk1318@gmail.com

Scientific adviser:

Prof. Dr. **Ilham Mirac**

Uskudar University

Dijital Şehir Planlama dersi kapsamında yürütülen "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Nakşibendi, Halid, Halveti ve Kadiri Tarikatlarına Ait Tekkeler" başlıklı bu çalışma, Osmanlı dönemi tarikat yapılarının tarihî ve mekânsal analizini amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Prof. Dr. Abdulcebbar Kavak'ın "Mevlâna Halid'i Nakşibendi ve Halidilik" adlı eserinden elde edilen veriler doğrultusunda toplam 93 adet tekke ve dergâh tespit edilmiştir. Söz konusu yapılar, inşa edildikleri yüzyıllar, coğrafi konumları ve günümüze ulaşmış oldukları gibi çeşitli kriterler ışığında değerlendirilmiş; elde edilen veriler dijital haritalandırma yöntemleri kullanılarak görselleştirilmiştir. Bu türden çalışmaların temel hedefi, tarihî verilerin sistematik olarak analiz edilebilmesine imkân sağlamak ve metinsel kaynaklarda gözden kaçabilecek detayların dijital araçlarla ortaya konularak daha bütüncül bir tarih okumasına zemin hazırlamaktır. 21. yüzyılda tarih araştırmalarında dijital yöntemlerin önemi giderek artmakta; özellikle Dijital Tarih (Digital History) ve Dijital Beşerî Bilimler (Digital Humanities) disiplinleri çerçevesinde haritalandırma ve veri görselleştirme çalışmaları tarih yazımında yenilikçi perspektifler sunmaktadır.

Türkiye'de bu alana yönelik akademik farkındalık, son yıllarda artış göstermekte; çeşitli üniversitelerde Dijital Beşerî Bilimler ve Dijital Tarih dersleri açılmaktadır. Üsküdar Üniversitesi, bu alanda öncülük etmiş ve 2020 yılında ilgili dersi ilk kez müfredatına dahil etmiştir. Üniversitenin Kurucu Rektörü Prof. Dr. Nevzat Tarhan'ın desteğiyle başlayan bu girişim, Sabancı Üniversitesi gibi diğer yükseköğretim kurumlarında da yaygınlaşarak ilerlemiştir. Dijital tarih yöntemlerinin önemi, geleneksel tarih yazımıyla sınırlı kalmaksızın, coğrafi bilgi sistemleri (GIS), veri tabanı analizleri ve diğer dijital araçlarla desteklenen disiplinler arası bir yaklaşımı mümkün kılmasında yatmaktadır. Bu proje de, akademik bir kaynağa sadık kalınarak ve tamamen

bilimsel temeller üzerine inşa edilmiş haritalandırma çalışmalarıyla zenginleştirilmiştir. Böylece yalnızca akademik doğruluk sağlanmakla kalmamış, aynı zamanda tarihsel olguların görsel ve mekânsal düzeyde daha iyi kavranabileceği bir araştırma zemini oluşturulmuştur. Sonuç olarak, bu projede amaçlanan, tarihî metinlerde sıklıkla atlanan ayrıntıların dijital yöntemlerle yeniden yorumlanması ve Osmanlı tarikat yapılarının daha derinlikli bir biçimde incelenmesine katkı sunacak özgün bir akademik çıktı ortaya koymaktır.

Conclusions

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve dini yapısında önemli bir yer tutan Nakşibendi, Halid'i, Halveti ve Kadiri tarikatlarına ait tekkelerin mekânsal dağılımını incelemeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında toplam 93 tekke tespit edilmiş, bunlardan 83'ünün koordinat bilgilerine ulaşılmış ve haritalandırılması yapılmıştır. Konum bilgisine ulaşılamayan 10 tekkenin tespit edilememesi ise, bu yapıların zaman içinde farklı tarikatlarca kullanılmış olması gibi tarihî nedenlere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yaklaşık altı asır süren siyasî ve idarî geleneği göz önüne alındığında, tarikatların yalnızca dinî değil; aynı zamanda sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda da işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, tarikat yapılarının mekânsal dağılımının incelenmesi, Osmanlı toplumunun çok katmanlı yapısını ve tasavvufî hayatın gündelik yaşama etkilerini anlamada önemli katkılar sunmaktadır. Proje kapsamında, Prof. Dr. Abdulcebbar Kavak'ın Mevlâna Halid-i Nakşibendî ve Halidilik adlı eseri temel başvuru kaynağı olarak değerlendirilmiş; söz konusu dört tarikata ait tekke ve dergâhlar tarihî belgeler, haritalar ve diğer akademik kaynaklar ışığında sınıflandırılmıştır.

Bu yapıların inşa tarihleri, banileri ve tarihî süreç içerisindeki dönüşümleri dikkate alınarak sistematik bir veri seti oluşturulmuş ve Google Maps tabanlı dijital haritalama yöntemiyle görselleştirilmiştir. Geleneksel tarih yazımında sıklıkla göz ardı edilebilecek detayların mekânsal analiz yoluyla görünür kılınması, özellikle lisans ve lisansüstü düzeyde tasavvuf tarihi alanında çalışan araştırmacılar için önemli bir kaynak sunmaktadır. Zaman içerisinde birçoğu yıkılmış ya da işlevini yitirmiş olan bu yapılar, yalnızca tarihsel birer unsur değil; aynı zamanda günümüzde de kolektif hafızayı besleyen kültürel miras unsurlarıdır. Sonuç olarak, bu proje Osmanlı İmparatorluğu'nun dinî ve sosyo-kültürel yapısının mekânsal boyutunu ortaya koyarak, tasavvufî mirasın akademik çevrelerde yeniden değerlendirilmesine katkı sağlamayı

amaçlamaktadır. Elde edilen veriler ışığında oluşturulan haritalar, hem tarihî verilerin dijitalleştirilmesine yönelik bir örnek teşkil etmekte hem de gelecekte benzer alan çalışmalarına temel teşkil edebilecek nitelikte bir başvuru kaynağı oluşturmaktadır.

Tasavvuf, derunî anlamlar içeren ve bireyin inancını derinleştiren bir düşünce ve hayat disiplini olarak, İslam düşünce geleneği içerisinde özgün bir yere sahiptir. Bu disiplin, yalnızca bireysel bir arınma yolu değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir dönüşüm alanı olarak da işlev görmüştür. Söz konusu yapının teşekkülünde ise tarikatlar önemli rol oynamaktadır. Özellikle Nakşibendiyye ve onun bir kolu olan Halidiyye tarikatı, tasavvufun Osmanlı toplumundaki kurumsal ve mekânsal varlığının anlaşılmasında anahtar bir konumda yer alır. Bu iki tarikat, tarihsel süreç içerisinde birbirine son derece yakın ve iç içe geçmiş yapılardır. Bu tarikatlar, tıpkı bir elin parmakları gibi birbirleriyle sıkı biçimde kenetlenmiş yapılar olarak değerlendirilmelidir. Aralarındaki bu organik bütünlük, Osmanlı Devleti içerisindeki siyasî ve idarî işleyişin sosyo, dinî temellerini pekiştiren bir unsur olarak önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde etkili olmuş ve geniş bir tekke ağıyla temsil edilmiştir. Yürütmekte olduğumuz dijital haritalama projesi kapsamında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarikatlara ait mekânsal dağılımı analiz etmeyi amaçlıyoruz. Proje genelinde dört ana tarikat (Nakşibendiyye, Halidiyye, Amediyye ve Halvetiyye) ele alınmakla birlikte, haritalandırılan tekkelerin yaklaşık %70'lik kısmını Nakşibendiyye ve Halidiyye tarikatlarına ait yapılar oluşturmaktadır. Bu yoğunluk, söz konusu tarikatların tarihsel etkisini ve yayılma kapasitesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Prof. Dr. Abdulcebbar Kavak'ın kaleme aldığı Mevlâna Halid-i Nakşibendi ve Halidilik adlı eser de bu bağlamda temel başvuru kaynaklarımızdan biridir. Tasavvufun kurumsallaşmasında tekkelerin oynadığı rol, yalnızca dinî bir fonksiyonla sınırlı kalmayıp aynı zamanda toplumsal, kültürel ve eğitsel boyutlar da içermektedir. Dolayısıyla bu haritalama çalışmasında yer alan tekkeler, tasavvufun hem manevî hem de sosyo, politik yönlerini anlamak açısından önemli merkezler olarak değerlendirilmektedir.

Tasavvuf, İslam medeniyetinin manevî ve derunî boyutunu teşkil eden önemli bir disiplindir. Bu disiplin içerisinde "yol" anlamına gelen tarikat, sadece bireyin manevî hayatını şekillendiren bir yapı olmakla kalmamış, Osmanlı toplumsal hayatında da derin izler bırakmıştır. Tarikatlar, halkın dinî açıdan eğitilmesi, ahlaki gelişimlerine katkı sunulması ve toplumsal birliğin pekiştirilmesi gibi temel işlevler üstlenmiştir. Bu yapının temelini mürşit şeyh

ve mürit derviş arasındaki ilişki oluşturur. Sunumda bu kavramlar doğrudan tanımlanmamakla birlikte, tarikatların işleyişi üzerinden bu ilişki anlaşılmaktadır. Örneğin, Halvetiyye tarikatının nefis terbiyesine ve müridin belirli sürelerde yalnız kalarak ibadet etmesine halvet verdiği önem, müridin mürşit gözetimindeki seyr-i sülûk sürecine işaret eder. Benzer şekilde, bürokraside ve medreselerde etkili olan şeyh ve müritlerin varlığı ve Müştak Baba'nın İstanbul'da bir dergâhta eğitim alması, bu rehber-öğrenci ilişkisinin kurumsal ve bireysel düzeydeki yansımalarını göstermektedir.

Nakşibendi tarikatı, Osmanlı döneminde şeriata olan güçlü bağlılığı, sessiz zikir anlayışı ve toplum düzeniyle uyumlu yapısıyla öne çıkmıştır. Tarikatın en belirgin özelliklerinden biri, siyasetle kurduğu yakın ilişkidir; bu durum onu devlet nezdinde oldukça etkili bir konuma getirmiştir. Genel olarak devleti destekleyen ve isyan gibi düzensizliklere mesafeli duran bir tavır sergilemişlerdir. 18. ve 19. yüzyıllarda, özellikle III. Selim ve II. Mahmud gibi reformcu padişahlarla yakın ilişkiler kuran Nakşibendi şeyhleri, modernleşme süreçlerinde manevi bir destek unsuru olarak rol oynamışlardır. Bürokraside ve ilmiye sınıfında mensuplarının bulunması, tarikatın devlet politikaları üzerinde dolaylı etkiler oluşturmalarını sağlamıştır. Bu geleneğin önemli merkezleri arasında Bediüzzaman Said Nursî'nin doğum yeri olan Nurs köyü ve günümüzde Türkiye'deki en büyük dergâhlardan biri olarak kabul edilen Menzil Köyü bulunmaktadır.

19. Yüzyılda Mevlana Halid-i Bağdadi tarafından kurulan Halidiyye, Nakşibendi tarikatının bir kolu olup Osmanlı'nın son dönemlerinde hem düşünsel hem de örgütsel gücüyle büyük bir etki yaratmıştır. Özellikle Sultan II. Mahmud döneminden itibaren imparatorluk genelinde hızla yayılan tarikat, devletin merkezîleşme politikalarını destekleyen yapısıyla dikkat çekmiştir. Kadı, müderris, bürokrat ve asker gibi devletin farklı kademelerinden çok sayıda kişinin bu tarikata mensup olması, Halidiliğin devlet kadrolarındaki etkinliğini artırmıştır. Medrese ve camilerdeki faal rolleri, dinî eğitim ve halk üzerindeki nüfuzları sayesinde Halidiyye, devletin ideolojik dayanaklarından biri haline gelmiştir. İstanbul'daki en eski Halid'i tekkelerinden biri olarak kabul edilen İsmet Efendi Tekkesi, bu kolun şehirdeki önemli merkezlerinden biridir.

REFERENCES

1. Aladağ, Fatma. "Dijital Beşerî Bilimler ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18, sy. 36 (2020): 773-796.
2. Kavak, Abdulcebbar. *Mevlâna Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*. 2. baskı. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2017.

СУЕЦЬКА КРИЗА 1956 Р. У ФОКУСІ СВІТОВОЇ ГЕОПОЛІТИКИ

Лесяків Олег,

здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: Федорів Ірина,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У статті досліджуються події 1956 р., пов'язані з перебігом подій, викликаних націоналізацією Єгиптом Суецького каналу, зокрема реакції Великої Британії, Франції, Ізраїлю та інших зацікавлених держав на дії Єгипту. Проаналізовано військові дії на Синайському півострові, в зоні Суецького каналу та в секторі Газа. З'ясовано ставлення Організації Об'єднаних Націй щодо конфлікту та прийняття рішень для припинення війни і мирного врегулювання. Зосереджено увагу на консолідації військової сили Ізраїлю, що перетворило його на сильного регіонального гравця і забезпечило мир на найближче десятиліття. Розглянута слабкість Великої Британії та Франції у протистоянні тиску США і втрата ними статусу колоніальних імперій та світових держав. Зроблено висновок про важливість підтримки світової спільноти у перемозі Єгипту. Визначено та охарактеризовано основні результати та наслідки кризи 1956 р. як для тогочасного арабо-єврейського Сходу, так і для подальшого розгортання близькосхідного протистояння.

Серед численних конфліктів періоду Холодної війни важливе місце займає Суецька криза 1956 р. на Близькому Сході, яка сьогодні розглядається дослідниками з двох ракурсів. Перший підхід трактує окреслені події як протистояння колишньої колонії в обличчі Єгипту, з одного боку, та колишніх колоніальних імперій Англії та Франції, які намагались зберегти свій статус та вплив у регіоні – з іншого. Другий – побудований на аналізі конфлікту між арабами та євреями, який у цей період наростав. Вважаємо, що саме поєднання цих двох факторів і спричинило Суецьку кризу у 1956 р.

Спроби зі створення арабської та єврейської держав у Палестині виявилися невдалими, тому що плани поділу не були прийняті ні арабами, ні євреями. Арабо-ізраїльське протистояння сформувалося після першої війни між ними в 1948–1949 рр., коли напад арабських країн на щойно проголошену державу Ізраїль закінчився для арабів поразкою. В

арабських країнах розгорівся реваншизм та люта ненависть до євреїв, що стало ґрунтом для подальшого розвитку конфлікту.

Піднесення Ізраїлю як держави було найяскравішим свідченням політичної та військової слабкості арабських держав. Поразка у війні та загострення внутрішніх справ у самих арабів призвело до поширення екстремізму. Результатом цього стали державні перевороти: в липні 1949 р. генерал Хусні Заїм скинув правлячий уряд Сирії, у 1951 р. вбито короля Йорданії Абдаллаха, а в 1952 р. в Єгипті владу захопили військові, об'єднані в Раду революційного командування.

«Після завершення Палестинської війни стало очевидним, що світове співтовариство зацікавлене у збереженні миру в Близькосхідному регіоні на основі підписаних Родоських угод між ізраїльтянами та арабами. У травні 1950 р., після зустрічі міністрів закордонних справ США, Британії та Франції, було опубліковано спільну тристоронню заяву. Скасовуючи ембарго на продаж зброї до країн, котрі зобов'язувалися не здійснювати агресивних військових дій, великі держави декларували намір удатися до відповідних заходів у рамках ООН або й поза нею проти країн-агресорів, застерігаючи при цьому саме арабів від планів антиізраїльського реваншу. Завдяки жорсткій позиції великих держав удалося загасити новий конфлікт, що розпочався у 1951 р. окупацією ізраїльтянами демілітаризованої зони Ель-Ауджа на півночі Синайського півострова. Однак подібні конфлікти, що відбулися і в інших демілітаризованих зонах, змусили Ізраїль, посиляючись на потреби створення умов для власної безпеки, окупувати ці зони» [2, с. 464].

У жовтні 1951 р. уряд Єгипту скасував Англо-єгипетський договір 1936 р., умови якого надавали Великій Британії в оренду суецьку базу ще на 20 р. У результаті відбулись сутички між військовими двох країн, що призвело до антизахідних бунтів, чим скористались «вільні офіцери» і повалили єгипетську монархію.

У результаті внутрішньої боротьби в 1954 р. уряд очолив Гамаль Абдель Насер, який одразу взяв прорадянський курс. Радянський союз, надаючи зброю, розраховував переманити Єгипет у свій табір, проте досяг значно більшого. Г. Насер мав намір збудувати Асуанські греблі за фінансової підтримки зі сторони США і Англії, проте викликав їх невдоволення визнанням КНР. Американці відмовились фінансувати проєкт. У результаті Насер проголосив націоналізацію Суецького каналу, щоб високі збори за користування каналом надали необхідні кошти.

«Дії Єгипту викликали негативну реакцію з боку Франції – власника 52 % акцій компанії і Великої Британії – основного користувача каналу і власника 44 % акцій, які почали планування військ та акції проти Єгипту» [4, с. 512].

Націоналізація Суецького каналу викликала велике обурення нового прем'єра Великої Британії Ентоні Ідена, який наполягав на військовому втручанні й ліквідації диктатора, проте в уряді була велика кількість противників такої ідеї, які вважали, що необхідно діяти разом із США. Проте, президент Д. Ейзенхауер підтримував політику деколонізації і попередив Англію, щоб та не вдавалась до військових дій. Британські політики, у свою чергу, сподівались, що підтримка Г. Насером антизахідних груп на Близькому Сході утримає США від втручання у майбутній конфлікт.

Підтримка Г. Насером Фронту національного визволення в Алжирі підштовхнула Францію до підтримки та співпраці у протистоянні із Єгиптом. Французькі політики, навчені гірким досвідом Другої світової війни, були рішуче проти спроб умиротворення чи пошуку компромісів із диктаторами. Вони вважали, що для підтримки власного верховенства та можливості проведення незалежної зовнішньої політики так чи інакше повинні перемогти супротивника.

У цих обставинах французи вирішили скористатись занепокоєнням євреїв щодо посилення військових сил Єгипту, лідер якого активно діяв на дипломатичному фронті для налагодження військової співпраці із ворогами Ізраїлю.

«Окрім того, блокада Суецького каналу, що стала частиною економічної війни, рейди фадаїнів, які приносили нові жертви, нова радянська зброя, яка поступово опановувалася єгипетською армією, змусили Ізраїль пришвидшити темпи підготовки своєї армії до можливої війни» [1, с. 43].

«Підсумовуючи вищесказане, слід відзначити тенденцію до збігання інтересів Ізраїлю й урядів Англії та Франції стосовно необхідності початку воєнних дій проти Єгипту. Тому протягом літа 1955 р. – осені 1956 р. відбулися переговори зацікавлених у війні проти Єгипту сторін: у липні 1955 р. в Булонському лісі між головою уряду Франції Г. Молле та ізраїльським міністром оборони Ш. Пересом, у вересні в Тель-Авіві між Ш. Пересом та міністром оборони Франції А. Томасом. Важлива зустріч була проведена 30 вересня у Парижі, у якій взяли участь Ш. Перес та міністр закордонних справ Г. Меєр. Ця зустріч проходила дуже напружено, адже ситуація на Близькому Сході вимагала негайних дій. Г. Молле та міністр закордонних справ К. Піно в загальних рисах окреслили свої воєнні плани» [3, с. 159].

Проте, незважаючи на те, що Ізраїль був союзником Англії та Франції у цьому протистоянні, великі держави вирішили скористатись ним і виступити в ролі миротворців. План полягав у нападі Ізраїлю на Єгипет з подальшим врегулюванням конфлікту французами та англійцями. При цьому вони використали б ситуацію для тиску на Насера щодо питання Суецького каналу. Ізраїльтяни не далеко відстали від своїх союзників і

також хотіли отримати максимальну вигоду від цього плану, передбачаючи захопити південь Синайського півострова, острови Тиран та Синафір.

Якщо б захоплення каналу Єгиптом призвело до бойових дій, необхідно було розглянути конкретні дії, котрі застосувати проти країни [5]. Ці слова були сказані генералом Чарльзом Кейтлі у Лондонській газеті в 1957 р. з метою пояснення дій англійців під час Суецької кризи.

29 жовтня 1956 р. ізраїльтяни атакували Єгипет. Наступного дня Англія та Франція звернулися до обох воюючих сторін із вимогою відвести свої війська на 16 км від каналу. Єгипту було дано 12 годин на прийняття рішення, але Насер одразу відкинув усі вимоги. А 30 жовтня Франція та Великобританія, наклавши вето на рішення РБ ООН про негайне припинення бойових дій і забов'язування припинити постачання зброї ізраїльтянам, почали підготовку військ. 31 жовтня союзні війська перейшли до прямих воєнних дій: авіація здійснила нальоти на військові бази в Каїрі та Порт-Саїді. Таким чином, Суецька війна завершилася повним розгромом єгипетської армії та захопленням ізраїльтянами Синайського півострова і Сектора Газа.

Поки тривали воєнні дії, роль миротворця взяла на себе Генеральна Асамблея ООН, яка 2 листопада прийняла резолюцію, яка закликала до негайного припинення вогню та відведення військ для встановлення перемир'я. Проте, це голосування не вплинуло б на англійський та французький уряди, якби не втручання СРСР. Після марних спроб схилити США до спільного воєнного втручання, Радянський Союз поставив ультиматум трьом державам. Представник СРСР Булганін висловився проти агресії і припустив використання ядерної зброї для врегулювання конфлікту. Хоча це був блеф, але Д. Ейзенхауер боявся, що це може стати початком Третьої світової війни і почав діяти, щоб припинити конфлікт. Це не могло не вплинути на союзників. Уже 8 листопада, коли Ізраїль досяг своїх цілей у війні, Президенту США і Генсеку ООН було повідомлено, що Ізраїль готовий вивести війська із Синаю після укладення домовленостей із миротворцями ООН. Для контролю за виконанням умов припинення вогню на лінії розмежування було введено війська ООН.

Висновки. Зазнавши воєнної поразки, за допомоги СРСР, Г. Насер переміг дипломатично. Окрім того, що йому вдалося відновити контроль над усією територією Єгипту, Г. Насер став лідером арабського світу, переконавши усіх у своїй перемозі.

Провал плану великих держав мав значний вплив на міжнародній арені: з'явився яскравий приклад успіху боротьби колишньої колонії проти метрополій, що прискорило розпад колоніальної системи, крім того,

Великобританія та Франція втратили позиції на міжнародній арені і надалі були змушені постійно оглядатися на США у своїй зовнішній політиці. У свою чергу Ізраїль зумів знищити військовий потенціал Єгипту. Проте, це досягнення згодом було перекреслено посиленням Г. Насером свого авторитету та спробами централізувати арабський світ навколо Єгипту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алек Д. Эпштейн. Войны и дипломатия. Арабо-израильский конфликт в XX веке. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2003. 216 с.
2. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 до наших днів / Пер. з фр. Є. Маричева та ін. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 906 с.
3. Стрільчук Л. В., Оксамитний Ю. А. Суецька криза 1956 р. у світлі перебігу арабо-ізраїльського протистояння: витоки, еволюція, наслідки конфлікту. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2008. № 11: Історичні науки. С. 156–161.
4. Коміренко І. Суецька криза 1956. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / Л. В. Губерський (голова). К.: Знання України, 2004. Т. 2. М–Я. 812 с.
5. Keightley Charles. Despatch by General Sir Charles F. Keightley GCB GBE DSO, Commander in Chief Allied Forces. Operations in Egypt, November to December 1956 – UK Ministry of Defence. London Gazette. September, 10. 1957. P. 5327–5337.

СИСТЕМА ЧЕБОЛІВ РЕСПУБЛІКИ КОРЕЇ ЯК ПОТУЖНИХ СІМЕЙНИХ БІЗНЕС-КОНГЛОМЕРАТІВ

Карел Віктор,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Федорів Ірина,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

«Samsung», «LG», «Hyundai» – це назви великих і добре відомих нам південнокорейських компаній, чисю продукцією ми користуємось практично щодня. Однак, більшість людей і не здогадуються, наскільки велика могутність цих корпорацій в Республіці Кореї. Самі ж корейці називають їх «чеболами», що перекладається як «заможний клан», адже по суті, чеболи є сімейними династіями, які спадково керують своїми економічними конгломератами. За життям власників чеболів у країні стежать з особливим інтересом. Про це навіть знімають телепередачі та ток-шоу. Окрім вже названих, особливо виділяються серед інших чеболів компанії «SK group» та «Lotte group», котрі всі разом складають так звану «велику п'ятірку» [1, с. 48–51].

У 1950-ті роки сьогоднішні чеболи були невеликими сімейними бізнесами, які виробляли локшину, володіли автомастернями тощо. Проте, завдяки підтримці уряду, вони в короткі терміни, підняли країну з бідності та перетворились в одні з найбільших корпорацій світу. Сьогодні в Республіці Кореї, чеболи займаються буквально всім: починаючи від виробництва продуктів харчування, закінчуючи будівництвом мостів, магістралей, дамб та створенням важкої військової техніки.

Батьком чеболів вважають диктатора Пак Чон Хі, котрий керував республікою в період з 1961 по 1979 рр. [2, с. 178–181]. Південнокорейське керівництво бачило можливість за короткий час розвинути промисловість країни з нуля, тоді ще не в ринкових умовах, а шляхом підтримки уже існуючих бізнесів, яким треба було лише трохи посприяти. Уряд країни не тільки не перешкоджав створенню таких великих монополій, а навпаки сприяв цьому. А все тому, що країні потрібно було швидше розвиватися, щоб вирватися з бідності, ну а маленькі приватні фірми просто не могли скласти конкуренції великим іноземним компаніям, що в умовах експортної зорієнтованості економіки

країни, було надзвичайно важливо [3, с. 127–131]. В часи Пак Чон Хі, ці корпорації могли розраховувати на пільгові державні позики і постійні замовлення, але їх робітники не мали права страйкувати під загрозою репресій з боку правлячого режиму [1, с. 48–51]. Однак, зворотня сторона такої політики проявить себе із часом.

Після Корейської війни 1950–1953 рр. країна була зруйнованою і саме чеболи взялися за відновлення знищеної війною інфраструктури, а також будували казарми для американських військових, розквартированих на півострові. Досвід, отриманий всередині країни, став у пригоді корейським будівельникам і за її межами. У 1973 р. корейська компанія «Samwha Corpotation» уклала перший іноземний контракт про будівництво промислового об'єкту на Близькому Сході [1, с. 48–51]. З того часу корейська будівельна галузь почала динамічно розвиватись завдяки іноземним замовленням зі всього світу.

Компанія «Hyundai», назва якої з корейської мови перекладається, як «сучасний» і яка до того займалась ремонтом автомобілів, поступово перейшла до їх виробництва. Спершу фірма випустила автомобіль спільно з американським «Ford», а через декілька років корейці створили свій перший вітчизняний автомобіль – «Hyundai Poni».

В іншій великій корпорації – «Samsung» (у перекладі з корейської «три зірки») нині працює близько 500 тисяч людей, тобто кожен 100-й житель країни, тому Республіку Корею часто називають «Республікою Samsung». У 1993 р. чебол «Samsung» став провідним виробником пам'яті та напівпровідників. У 2006 р. компанія захопила значну частину ринку телевізорів та рідкокристалічних моніторів. Із середини 1990-х років випускає мобільні телефони і нині пропонує найбільший в світі асортимент смартфонів [1, с. 48–51].

У 1940-х рр. кореєць Ку Ін Хой розпочав виробництво порошку для зубів. Тоді більшість жителів країни чистили зуби простою сіллю, тому зубний порошок швидко став хітом. На основі цього порошку пізніше була придумана і створена легендарна зубна паста «Lucky». Після Другої світової війни Ку Ін Хой відкрив власну компанію «Lucky Chemical», яка в 1953 р. перша серед конкурентів почала продавати зубну пасту не в скляних чи порцелянових банках, а в пластикових. Для цього «Lucky Chemical» навіть відкрила свій завод з виробництва пластику, на якому окрім баночок для пасти виготовляли інші пластмасові предмети, починаючи від мильниць та розчісок, закінчуючи водопровідними трубами. В 1958 р. утворюється компанія «Gold Star», яка зайнялась виробництвом побутової техніки для внутрішнього вжитку РК. Через рік ця фірма випустила перше корейське радіо, а трохи пізніше – власні холодильники, кондиціонери і навіть ліфти. У 1995 р. «Gold Star» і «Lucky Chemical» об'єдналися в усім відому корпорацію «LG». Чебол «LG» сьогодні зосереджений на виробництві телевізорів, пральних машин,

кондиціонерів, холодильників, але ще в 2009 р. він був третім постачальником телефонів у світі [4].

У суднобудівній галузі сьогодні домінують компанії «Hyundai Heavy Industries», «Daewoo Shipbuilding and Marine Engineering» та «Samsung Heavy Industries». У роки зниження цін на нафту корейські суднобудівні компанії отримували потоки замовлень на будівництво танкерів, а коли ціни ростуть, корейці вдаються до будівництва нафтовидобувних платформ, попит на які в такі періоди збільшується [1, с. 48–51].

Символом домінування чеболів називають місто Ульсан, на території якого можна побачити провідний завод компанії «Hyundai» і найбільшу в світі суднобудівну верф, доки якої простягнулись на 4 кілометри. Там же знаходяться нафтопереробні потужності компанії «SK innovation». Оскільки більша частина мешканців Ульсона працює в компанії «Hyundai», то це місто часто називають «Hyundai-city» [1, с. 48–51].

Сусідство з Північною Кореєю змушує південь розвивати власний військово-промисловий комплекс і фактично ніхто не може це робити в Кореї окрім чеболів. Нині ця галузь може похвалитися кількома відомими виробами як от 155-мм гаубиця K-9 «Thunder» від «Samsung» чи основні бойові танки K-1 та K-2 від «Hyundai». У 2015 р. РК посіла 13 місце серед провідних експортерів зброї в світі, а продажі подібної продукції перевищили 3,6 мільярдів доларів [1, с. 48–51].

Попри безумовну позитивну роль чеболів, є й деякі недоліки в цій системі сімейних бізнес-конгломератів. На певному етапі розвитку РК, вони дійсно стали локомотивом її промисловості та сприяли швидкому економічному розвитку. Однак, надмірні привілеї, котрі отримали ці компанії від уряду та тотальна монополізація економіки, що в кінці кінців склалась в країні, стали гальмом для подальшого розвитку Південної Кореї. Деякі власники чеболів замішані в корупційних схемах на сотні мільярдів доларів і часто стоять поза законом, ухиляються від сплати податків. Усі вищі посади в чеболах займають або родичі директора, або його близькі друзі, таким чином здійснюється жорсткий контроль над чеболом. Це забезпечує їм незалежність та самодостатність від держави. Крім того ці корпорації нав'язують дрібним фірмам свої умови і останні позбавлені вибору. Спроби чеболів захопити нові галузі економіки призводять до банкрутства малих і середніх фірм. Чеболи надають своїм працівникам стабільність, високу зарплатню, щедрий соціальний пакет і як наслідок молоді люди мріють стати працівниками чеболів та неохоче відкривають власні бізнеси. Тому на ринку праці панує жорстка конкуренція, а умови прийому на роботу до чеболів є дуже вимогливими [1, с. 48–51]. Батьки ще змалку відправляють своїх дітей в приватні школи, які зосереджені на підготовці до вступних екзаменів, а пізніше наймають їм репетиторів, щоб ті краще пройшли співбесіду на стартову

посаду в один із чеболів. Щодо дітей, у яких немає багатих батьків, то їм доводиться економити буквально на всьому, в тому числі й на їжі, лише для того, щоб мати змогу отримати хорошу освіту та потрапити потім на роботу.

Висновки. У 1997 р. крах азійської фондової біржі похитнув могутність чеболів. Амбітні плани захоплення нових ринків призвели до не виправдано стрімкого зростання котирування акцій окремих підприємств, а ризикові біржові операції спричинили зрештою колосальну фінансову кризу. Зорієнтована на зовнішні ринки економіка держави виявилась дуже вразливою до коливань в міжнародній фінансово-кредитній сфері. Збанкрутувало багато підприємств, зросло безробіття. Деякі корпорації стали збитковими, а деякі навіть закрилися. Оголосив про своє банкрутство й один із найбільших чеболів – «Daewoo Group» [2, с. 178–181]. У відповідь Міжнародний Валютний Фонд надав країні найбільшу в своїй історії позику в розмірі 57 млрд доларів із вимогою провести реструктуризацію чеболів, позбавити їх неправомірних функцій, непрозорості, закрити неприбуткові філії [1, с. 48–51]. Однак, незважаючи на спроби реформ, позбавитись від негативних впливів чеболів та побороти монополізацію економіки в Республіці Корея досі так і не вдалось.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ігнат'єв П. Візитівка: Південна Корея. Зовнішні справи. 2016. № 3. С. 48–51.
2. Козицький А. Новітня історія Азії та Африки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів: Афіша. 2005. 430 с.
3. Чирак М., Клімчик В. Особливості входження у світову економіку країн тихоокеанського регіону (на прикладі Японії і Республіки Корея). Вісник THEU. 2010. № 3. С. 127–131.
4. Офіційний сайт компанії LG Electronics. URL: <https://www.lgcorp.com/>
5. Кістерський Л. Диво на річці Ханган. Чим цікавий досвід Республіки Корея для України. День. травень 2021. № 85–86. С. 7.
6. Wan Soon K., Bokyoun H. Trade Pressures in Korea's Economic Frictions. Korea's Economic diplomacy. Survival as Trading Nation. Seoul. 1995. P. 203.
7. Koh, Jae Myong. Green Infrastructure Financing: Institutional Investors. PPPs and Bankable Projects. Palgrave Macmillan. 2018. P. 37–39.

ПІЗНЯ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ РЕСПУБЛІКИ КОРЕЇ

Магльована Софія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Федорів Ірина,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Республіка Корея – індустріальна країна, яка з 1960-х р. почала активно розвиватися в галузі промисловості, і досягла неабияких висот, і наразі є провідним гравцем світової економіки. Але Південна Корея є прикладом пізньої індустріалізації, разом з такими країнами як і Японія (хоча досвід цієї країни у багатьох аспектах має свою унікальність), Тайвань, Бразилія, Індія.

Темпи зростання у пізньоіндустріалізованих країн дещо відрізняється, але у всіх випадках індустріалізація була наслідком навчання. Наприклад, у Великій Британії вона супроводжувалась винаходами, в Німеччині та США – інноваціями. Часто влада починає проводити політику втручання державними субсидіями в ринкові механізми, щоб викривити відносні ціни для стимуляції економічної активності, як це і відбувалось в Кореї. В обмін на ці субсидії держава просила від приватних компаній дотримання стандартів результативності. Але варто зазначити субсидії не були подарунком держави, а видавались через взаємну вигоду. Друге, на чому розвивалась індустріалізація в Кореї – це промислові підприємства, великі за масштабом, з багатьма підрозділами, що ними керує ієрархія найманих керівників. У Кореї це явище набуло вигляду чеболя, бізнес-групи, в яких закладено сімейний принцип формування і управління.

Наймані інженери – важливі фігури пізньої індустріалізації, адже вони забезпечували поширення закордонних технологій. Особливо це прослідковується в РК, оскільки суспільство активно інвестувало в освіту. Було підготовлено достатньо інженерів, які продовжили кар'єру, що означало конкуренцію між ними за кращі посади, що збільшувало продуктивність праці. Корейські фірми віддавали перевагу найму інженерського персоналу, а не управлінців. Кількість рівнів в управлінській ієрархії лишалась малою. Інженери на заводах були в тісному контакті з рядовими робітниками [1, с. 29].

Корея відрізнялась від інших країн пізньої індустріалізації дисциплінарними заходами держави щодо приватних компаній. Вишкіл поєднував у собі покарання поганих виконавців та нагородження хороших. Формою вишколу була відмова допомагати збанкрутілим фірмам. Зазвичай урядовці віддавали проблемні компанії своїм друзям, але якщо була проблема в поганому управлінні компанією-банкрутом, держава відмовлялась від будь-якої підтримки бізнесу. Найжорстокіший вишкіл, який проводився корейськими урядовцями щодо всіх великих фірм, був пов'язаний з контролем цілей у сфері експорту. Урядовці завжди чинили постійний тиск на впливові компанії, аби ті нарощували продажі за кордон.

Було впроваджено п'ять рівнів контролю від уряду щодо покращення економіки. По-перше, уряд володів усіма комерційними банками та тримав їх під контролем. По-друге, компанії, які входили в нові індустрії за допомогою субсидій, уряд обмежував кількість підприємств на ринку, яким він дозволяв це робити. Це забезпечило ефект масштабу і створення великих бізнес-груп. У 1960–1970-х роках уряд став головним підприємцем завдяки галузевому ліцензуванню, яке визначало, що саме, коли і скільки виробляти на важливих інвестиційних напрямках. По-третє, під приводом обмеження монопольного впливу до компаній, які домінують на ринку, були застосовані дисциплінарні заходи у вигляді контрольованих цін, які щорічно встановлювалися на домовленому рівні. По-четверте, під пильним наглядом перебували інвестори, аби контролювати відтік капіталу чи переказ ліквідованого капіталу за кордон. Був ухвалений закон, який передбачав покарання від десяти років в'язниці до смертної кари за будь-який нелегальний переказ коштів за кордон на суму від 1 мільйона доларів США. По-п'яте, середній клас був обкладений податками, а бідні прошарки населення практично не отримували жодних соціальних послуг. Це дозволило використати стабільний дефіцит державного бюджету для фінансування довгострокових інвестицій [1, с. 38].

Пак Чон Хі, який став обличчям корейської індустріалізації, розкрив своє бачення її у книзі «Країна, революція і Я». Він розумів важливість вкорінення закордонних ідей, важливість очолити політичну ієрархію імператором. Натомість мільйонерам – «піти». І цим заохочувати національний капіталізм. Мільйонери мали створювати великі фабрики для економії на масштабі виробництва, а уряд мав наглядати за ними для запобігання зловживання владою. Як об'єкт особливої уваги для Пак Чон Хі був розвиток людського капіталу та освіти в країні. Президент проводив урядову фінансову підтримку винахідників, створював науково-дослідні інститути, заохочував політику «найбільшого сприяння» для місцевих науковців та винахідників. Запроваджений державою вишкіл і зростання великого бізнесу були явищами взаємопов'язаними. Великий

бізнес консолідував свої потужності у відповідь на урядове стимулювання, яке надавали на основі його результативності [2, с. 53].

У РК виробництво телевізорів дало можливість таким великим чеболам як Sumsung і Lucky-Goldstar, перейти від збирання із готових запчастин до випуску продукції з більшою вартістю в галузі побутової електроніки, а згодом і комп'ютерної техніки. Але така продукція становила невелику частину експорту, у 1976 р. всього 10 %. Головним корейським експортом з 1965 по 1975 рр. став одяг, бавовняний текстиль та різні види готових виробів. Але через орієнтацію на збільшення прибутку в короткостроковій перспективі, підприємців, які були дуже консервативні, та менеджерів, більш схильних до творчості, ніж до науки виробництва, текстильні компанії не стали провідними у наступних етапах індустріалізації [1, с. 43].

Будь-які компанії, аби подолати відставання, здебільшого покладаються на іноземні ноу-хау. Якщо вони хочуть навчитися успішно, то їздять на міжнародні виставки, наймають досвідчених робітників, запрошують технічних помічників, а також купують, позичають чи навіть крадуть іноземні технології. У РК масовий імпорт закордонних ліцензій та технологічного супроводу розглядається як засіб досягнення технологічної незалежності, і, як частина в державній і в приватній сферах, для уникнення іноземного контролю. Практично вся індустріалізація відбувалась на базі підприємств, що належали самим корейцям, а не іноземцям. Корейці замовляли закордонну технічну допомогу, а не запрошували іноземців керувати виробництвом. Всюди на корейських корабельних, машинобудівних чи електротехнічних заводах було кредо: «Інвестуйте у власну технологічну спроможність зараз, навіть якщо закордонні послуги дешевші, аби збирати плоди самозабезпечення пізніше».

У РК було мало місць для стажування, а офіційне професійне навчання з'явилося не відразу навіть у найбільших компаніях. Чеболи відправляли на навчання за кордон велику кількість робітників, а найбільше з верхніх прошарків робочої ієрархії, включно з майстрами. І хоч до Кореї запрошували багатьох закордонних помічників, але було зроблено дуже мало, аби вони залишались і надалі.

Як наслідок пізньої індустріалізації, Республіка Корея досягла одного з найвищих темпів зростання економіки у світі протягом кількох десятиліть. Від аграрної країни вона перетворилась високорозвинену державу з потужним сектором високих технологій. Швидка індустріалізація також супроводжувалася певними соціальними та економічними проблемами, такими як зростання нерівності доходів, посилення конкуренції, екологічні проблеми та тиск на працівників.

Висновки. Південна Корея стала одним із найуспішніших прикладів пізньої індустріалізації завдяки продуманій державній політиці, підтримці великих бізнес-груп, інвестиціям в освіту та прагненню до технологічної незалежності. Контроль з боку уряду, стимулювання експорту та розвиток власних технологій дозволили країні не лише наздогнати розвинуті економіки, а й стати лідером у галузі високих технологій. Сьогодні РК – це один із ключових гравців світової економіки, що підтверджує ефективність обраної стратегії розвитку. Досвід Південної Кореї є цінним для багатьох країн, що розвиваються, які прагнуть здійснити швидкий економічний стрибок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амсден Е. Корейське економічне диво. Київ: Наш Формат, 2024. 475 с.
2. Доскоч В. Південна Корея: економічне диво за одне покоління. Інститут Просвіти. URL: <https://iprosvita.com/pivden-na-koreia-ekonomichne-dyvo-za-odne-pokolinnia/>
3. Петько С. М. Сучасний стан економіки Республіки Корея та цифрові перспективи її розвитку. Українсько-корейська співпраця у сфері видання підручників: зб. матеріалів 5-го Круглого столу. Київ. 7 черв. 2024 р. / Посольство Республіки Корея в Україні. Київ, 2024. С. 52–58.

ГЕОПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОДІЯМИ ВІЙНИ СУДНОГО ДНЯ 1973 Р.

Копач Юрій,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Федорів Ірина,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У другій половині XX ст. на Близькому Сході конфлікти не стихають ні на мить. Адже арабські країни, які оточують Ізраїль, – не визнали незалежність країни, і це призвело до перманентних конфліктів і збройних сутичок. Війна Судного дня 1973 р. стала наслідком тривалого арабо-ізраїльського конфлікту, що загострився після Шестиденної війни 1967 р. Тоді Ізраїль здобув значні територіальні здобутки, що спричинило невдоволення арабських держав. Щоб повернути втрачені території, арабські країни об'єдналися заради спільної мети: раз і назавжди поставити крапку щодо такої країни, як Ізраїль. Кульмінаційний момент настав 6 жовтня 1973 р.

Війна Судного дня 1973 р. стала однією з наймасштабніших конфронтацій між Ізраїлем та коаліцією арабських держав і докорінно змінила військовий баланс на Близькому Сході. Конфлікт розпочався 6 жовтня 1973 р., коли Єгипет і Сирія одночасно розпочали наступальні дії проти Ізраїлю під час єврейського свята Йом-Кіпур, коли більшість військових частин перебували в стані зниженої боєготовності. Арабські держави, спираючись на попередні військові поразки у 1948, 1956 і 1967 роках, підготували стратегічний план удару, що передбачав подолання ізраїльських оборонних ліній та завдання швидких ударів, які мали змусити Ізраїль піти на політичні поступки.

Єгипетські війська розгорнули масштабну операцію з форсування Суецького каналу, прорвали оборонні укріплення Бар-Лева та зайняли позиції на східному березі, що стало одним із найбільших тактичних успіхів арабських держав за весь період арабо-ізраїльських війн. Тим часом сирійські війська атакували Голанські висоти, завдавши значних втрат ізраїльським підрозділам та просунувшись углиб території. Ізраїль опинився у стані військової катастрофи, оскільки традиційна стратегія

превентивного удару не спрацювала, а значна частина мобілізаційного резерву була неготова до бойових дій [1, с. 5].

Військове командування Ізраїлю, опинившись у ситуації, що загрожувала територіальній цілісності держави, здійснило масштабну контрмобілізацію та реорганізувало оборонні позиції. Тактичні маневри ізраїльських бронетанкових підрозділів дозволили зупинити наступ сирійських військ на Голанських висотах, завдавши їм значних втрат. Водночас авіація ЦАХАЛу, попри початкові втрати від радянських зенітно-ракетних комплексів, завдала серії ударів по єгипетських і сирійських позиціях, що значно ускладнило подальше просування арабських армій. Після стабілізації фронту Ізраїль перейшов у контрнаступ. На єгипетському напрямку генерал Аріель Шарон здійснив прорив через Суецький канал, оточивши третю армію Єгипту та створивши загрозу Каїру. Унаслідок цих дій баланс сил змінився на користь Ізраїлю, що дозволило йому відновити контроль над стратегічними районами та змусити арабські держави припинити бойові дії.

Операції під час війни Судного дня продемонстрували зміни у військовій доктрині як Ізраїлю, так і його супротивників. Арабські держави вперше застосували глибоко ешелоновану оборону, що базувалася на сучасних радянських системах протиповітряної оборони, що ускладнило дії ізраїльської авіації. Використання протитанкових засобів, зокрема ракетних комплексів «Малютка», дозволило завдати значних втрат ізраїльським танковим дивізіям, що змусило Ізраїль змінювати тактику бою та використовувати комбіновані ударні групи, що поєднували бронетехніку, авіацію та піхоту. Ізраїльські військові адаптувалися до нових умов, активно застосовуючи маневрену тактику та інфільтрацію мобільних загонів у тил противника, що забезпечило успіх у контрнаступальних операціях. Результатом війни стало усвідомлення необхідності глибоких реформ у системі оборони, зокрема покращення розвідки, підвищення боєготовності військ у мирний час та зміцнення стратегічних партнерств із зовнішніми союзниками [2, с. 3].

Політичні наслідки війни мали масштабний вплив на міжнародні відносини, оскільки конфлікт спричинив зміну зовнішньої політики великих держав щодо Близького Сходу. Сполучені Штати, які раніше обмежували військову допомогу Ізраїлю, змінили підхід після початкових невдач ізраїльської армії. У розпал війни США розпочали операцію «Нікс» – масштабний повітряний міст із постачанням сучасного озброєння, що включало танки М60, бойові літаки F-4 Phantom і сучасні системи зв'язку. Це сприяло зміні балансу сил і дозволило Ізраїлю провести контрнаступальні дії. Радянський Союз, зі свого боку, надав значну підтримку арабським країнам, перекидаючи військові вантажі через авіаційні та морські канали, постачаючи сучасну бронетехніку,

артилерію та протиповітряні комплекси. Війна фактично перетворилася на непрямую конфронтацію між США та СРСР, що створило ризик глобальної ескалації [3, с. 18].

Результатом війни стала активізація дипломатичних ініціатив із врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту. США, прагнучи запобігти новим військовим зіткненням, стали головним посередником між Ізраїлем та арабськими країнами. Це призвело до підписання Кемп-Девідських угод 1978 р., в результаті яких Ізраїль погодився на виведення військ із Синайського півострова в обмін на мирний договір із Єгиптом. Це був перший випадок, коли арабська держава офіційно визнала Ізраїль, що стало значним дипломатичним проривом. Водночас війна спричинила політичні зміни в самому Ізраїлі, оскільки суспільне невдоволення початковими військовими невдачами призвело до відставки прем'єр-міністра Голди Меїр і зміни урядового курсу на більш прагматичний.

Висновки. Підсумовуючи вище сказане, можна зазначити, що Війна Судного дня 1973 р. суттєво вплинула на геополітичний баланс у Близькому Сході, спричинивши зміну як військової, так і дипломатичної динаміки в регіоні. Попри початкові успіхи арабських країн, Ізраїль зумів переломити хід бойових дій, що підтвердило його військову перевагу, але водночас виявило вразливість традиційної оборонної стратегії. Це змусило всі сторони конфлікту переглянути свої підходи до ведення війни та оборони.

Конфлікт також став точкою геополітичного переформатування: США посилили підтримку Ізраїлю, а СРСР зміцнив військово-технічне співробітництво з арабськими державами, що загострило глобальне протистояння в межах Холодної війни. Разом із тим війна показала неможливість досягнення довготривалого миру виключно військовим шляхом, що активізувало дипломатичні ініціативи. Як наслідок, відбулися перші суттєві кроки до врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту, зокрема підписання Кемп-Девідських угод 1978 р., які заклали основу для подальших мирних переговорів.

Таким чином, Війна Судного дня не лише змінила розстановку сил у регіоні, а й спричинила довготривалі наслідки для міжнародної політики, визначивши подальший розвиток конфліктів і мирних ініціатив на Близькому Сході.

ЛІТЕРАТУРА

1. Stoler A. Imperial Debris. Cultural Anthropology. 2008. Vol. 23. № 2. С. 191–219.
2. Mitchell W. Sacred Landscape. Tel Aviv. Resling. 2010.
3. The Biden administration and the Gaza war. URL: <https://www.brookings.edu/articles/the-biden-administration-and-the-gaza-war-theview-from-tel-aviv>

ПАНАФРИКАНСЬКИЙ СВІТ МУАММАРА КАДДАФІ

Сафонов Кирило,

здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
petlura2002@ukr.net

Науковий керівник: **Черевко Оксана,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Глобалізація стала звичним процесом після Другої світової війни. Традиційно в цьому контексті найчастіше згадуються країни Євразії та Америки. Як написав у своїй книзі габонський дипломат та за сумісництвом колишній Голова Генеральної Асамблеї ООН Жан Пінг «в той час, як ці геополітичні організації та торговельні блоки формуються по всьому світу, Африка, яка поглинута логікою війни, балканізації, розколу та мікронаціоналізму, залишається поза цими великими рухами сучасності» [1, с. 110]. Так, у 1993 р. від Ефіопії відокремилася Еритрея, а у 2011 р. Південний Судан здобув незалежність від Судану. Все більше голосів серед африканської політичної та інтелектуальної еліти закликали до відродження ідеалу панафриканського руху, що зародився на початку XX століття.

На африканському континенті найвідомішим захисником панафриканізму безперечно був доктор Кваме Нкрума, перший президент Гани. Понад п'ятдесят років тому він разом з Ахмедом Секу Туре (першим президентом Гвінеї), Гамалем Абделем Насером (другим президентом Єгипту) та Ннамді Азіківе (першим президентом Нігерії) підтримував повну політичну та економічну інтеграцію всіх держав африканського континенту [1]. З цією метою доктор Нкрума виступав за створення федеративної держави континентального масштабу з єдиним центральним урядом, спільним громадянством і єдиною грошовою зоною, яка мала б назву Сполучені Штати Африки.

Вже наприкінці XX ст. у цьому загальному контексті, усвідомлюючи вже накопичені затримки та будучи переконаними в необхідності колективних дій, африканські глави держав вирішили, під керівництвом лідера Лівії Муаммара Каддафі, посилити та прискорити політичну й економічну інтеграцію країн регіону. Замість Організації африканської єдності (ОАУ), створеної у 1963 році, ці лідери задумали створити нову

організацію—міжурядову структуру співробітництва, яка слугуватиме новою основою для континентальної інтеграції, та отримала назву Африканський Союз (AU). Рішення про створення цієї нової організації було ухвалене під час Четвертого надзвичайного саміту Організації африканської єдності, що відбувся в лівійському місті Сирт 8–9 вересня 1999 р.

Оскільки полковник Каддафі заздалегідь не представив свій «проект створення Сполучених Штатів Африки» на розгляд африканських експертів і міністрів, народження Африканського Союзу (AU) того дня не відбулося. Глави держав Нігерії, Південної Африки та багатьох інших країн рішуче виступили проти цього, посилаючися на необхідність дотримання процедурних норм, а також національного та міжнародного законодавства. Згідно з їхніми заявами, «демократичні країни не могли ухвалювати такі зобов'язання без попереднього вивчення відповідних документів, а також без інформування громадськості та парламентів». Однак, у дусі компромісу і, зокрема, щоб віддати належне зусиллям лідера Лівії, було вирішено, за пропозицією президента Сенегалу Абдулая Вада, того дня урочисто проголосити принцип створення цієї нової організації. У спеціальній декларації, що отримала назву «Сиртська декларація», було закріплено рішення про трансформацію ОАУ в Африканський Союз [1].

Конституційний акт Африканського Союзу, підготовлений на основі сучасного європейського досвіду, був остаточно ухвалений через рік, 12 липня 2000 р., на 36-му саміті Організації африканської єдності (ОАУ) в Ломе, Того. Він набув чинності 26 травня 2001 року під час 37-го і останнього саміту ОАУ, що відбувся в Лусаці, Замбія. Після однорічного перехідного періоду Африканський Союз (AU) офіційно замінив ОАУ на своєму урочистому і широко відзначеному установчому саміті, який відбувся 10 липня 2002 року в Дурбані, Південна Африка.

Важливо підкреслити, що для Каддафі було важливо, щоб Африканський Союз діяв саме під керівництвом Лівії і для цього він був готовий вкладати значні фінансові ресурси. Для Каддафі Африка мала бути не лише географічним центром світу, а й ключовим напрямком інвестицій. Основним інструментом для реалізації цієї стратегії був Лівійський Арабський Африканський Інвестиційний Фонд (LAAICO), який мав 19 філій і працював у 25 країнах [2]. Це був важливий важель впливу полковника Каддафі на африканському континенті. Каддафі цікавився не лише гірничодобувною промисловістю. Він фінансував широкий спектр галузей – від сільського господарства до готельного бізнесу, в який вкладав значні кошти. Він вбачав майбутнє африканського туризму саме в розвитку цієї сфери. Розуміючи проблему масової еміграції африканців до Європи, Каддафі прагнув створювати нові робочі місця та покращувати рівень життя місцевого населення. За його

ініціативи було збудовано 23 розкішні готельні комплекси в різних країнах, зокрема в Тунісі, Танзанії, Уганді, Руанді, Габоні, Конго, Буркіна-Фасо, Чаді, Центральноафриканській Республіці, Гані, Гамбії, Гвінеї, Малі, Того та Південній Африці. LAAICO також фінансувала чотиризмугову магістраль в Уагадугу (Буркіна-Фасо), а також найбільший туристичний комплекс країни – готель Libya Hotel Sofitel. Лівійський зовнішньоторговельний банк володів акціями багатьох африканських фінансових установ, зокрема Commercial Bank of Zimbabwe Holdings і Burkina Trade Bank. Каддафі відігравав важливу роль у розвитку телекомунікацій. Його компанія LAP Green Networks розширювала мережі в Нігері (Sonitel, Sahelcom), Уганді (UTL), Руанді (Rwandatel), Кот-д'Івуарі, Судані, Сьєрра-Леоне, Чаді та Замбії [2].

Незважаючи на керівну роль Каддафі, не всі африканські лідери поділяли його радикалізм і бачення щодо розвитку Африканського союзу. Головною метою полковника було потенційне перетворення усього континенту на «Сполучені Штати Африки». Проте це лякало деяких президентів через потенційне зменшення самостійності їхніх країн. Так Президент Південної Африки висловив такі зауваження щодо проєкту «уряду Сполучених Штатів Африки», який мав бути затверджений главами держав на 7-му черговому саміті Африканського Союзу в 2006 р. в Банжулі, Гамбія:

«Нам представили 107-сторінковий документ, який ми не мали часу прочитати чи вивчити, і який порушує питання національного суверенітету, передаючи його установі, чиї повноваження ще не визначені. Я не можу дати згоду від імені свого уряду, не порадившись із парламентом і державними установами моєї країни». Ця різка реакція Табо Мбекі була симптоматичною для глибоких розбіжностей, які ще належало подолати, особливо з боку країн, що прагнули заблокувати будь-які положення, що могло б вказувати на «наднаціональний ухил».

Дійсно, в Африканському Союзі сформувалося два табори, що представляли дві основні концептуальні школи. З одного боку, так звана «реалістична» школа, прихильники суверенітету, «градуалісти» або «мінімалісти», яких очолював президент Табо Мбекі за активної підтримки президента Уганди Йовері Мусевені, прем'єр-міністра Ефіопії Мелеса Зенауї та багатьох інших лідерів Південної та Східної Африки. Вони виступали за поетапний підхід відповідно до плану, передбаченого Абуджським договором, тобто поступове створення спільноти держав на основі регіональних блоків або Регіональних економічних спільнот (RECs), які перед цим повинні бути посилені як так звані «будівельні блоки» інтеграції. З іншого боку, стояла так звана «ідеалістична» або «радикальна» школа, прихильники «максималістського» підходу, «уніоністи» або навіть «федералісти», прапороносцем яких був полковник Каддафі за потужної підтримки президента Сенегалу Абдулая Вада. Вони,

навпаки, наполягали на негайному створенні континентального уряду, як ключового кроку на шляху до Сполучених Штатів Африки, вважаючи, що зволікання означає втрату часу, який Африка більше не могла собі дозволити.

Абуджський договір мав 6 стадій інтеграцій африканських країн. Перший етап передбачав зміцнення існуючої регіональної економіки громад та протягом періоду, що не перевищує п'яти років з дня набрання чинності цим Договором, встановлюючи економічні спільноти в регіонах, де їх немає. Другий етап передбачав, що на рівні кожного регіонального економічного співтовариства та протягом періоду, що не перевищує восьми років, стабілізувати тарифні та нетарифні бар'єри, митні збори та внутрішні податки, що існують. Третій етап закріплював на рівні кожного регіонального економічного співтовариства і протягом періоду, що не перевищує десяти років, створення зони вільної торгівлі, шляхом дотримання розкладу для поступового усунення тарифних і нетарифних бар'єрів торгівлі всередині співтовариства. Четвертий етап інтеграції вже підводив до створення митного союзу на континентальному рівні. П'ятий етап передбачав створення спільного Африканського ринку і спільну політику африканських країн у сферах сільського господарства, транспорту, промисловості, енергетики та наукових досліджень. Також закладався принцип вільного пересування осіб. Останній шостий етап прописував існування Африканського валютного союзу і єдиного Африканського центрального банку з єдиною валютою. Політичний аспект останнього етапу включав в себе створення Панафриканського парламенту [3].

Головною проблемою цього договору Каддафі вбачав терміни – в преамбулі було чітко вказано, що його реалізація розрахована на 34 роки [3]. В останні роки свого життя лівійський лідер витратив як багато зусиль так і грошей для того, щоб пришвидшити його реалізацію. Так вже в 2009 р. було створено Адміністрацію Африканського Союзу, яка була наділена широкими повноваженнями [4].

Також планувалася інтеграція і у військовій сфері. Так у конституційному акті 2000 р. було чітко прописано створення спільної оборонної політики для африканського континенту [5]. Також було закріплено право Союзу втручатися в справи держави-члена відповідно до рішення Зборів щодо серйозних обставин, а саме: військові злочини, геноцид та злочини проти людства [5]. У акті було також прописано просування гендерної рівності, в чому Лівія дійсно зробила чималий прогрес. І, можливо, передбачаючи арабську весну було домовлено про спільні засудження неконституційних переворотів у країнах Африканського союзу.

В одному з останніх своїх інтерв'ю міжнародним виданням в 2010 р. Каддафі цілком позитивно оцінював зрушення у створенні Африканського союзу і зазначав, що лідери континенту дуже наближені до створення єдиної африканської влади і невдовзі все це буде нагадувати Сполучені Штати Америки [6]. Ми не знаємо достовірно, чи вдалося би реалізувати амбітний проєкт такого міждержавного утворення. Каддафі було жорстоко вбито в 2011 р. і після цього сама ідея створення такого союзу була поставлена на паузу.

Висновки. Після смерті Каддафі у 2011 р. сама концепція Африканського союзу зазнала значних трансформацій. Хоча організація продовжує функціонувати, її діяльність нині зосереджена здебільшого на регіональному співробітництві, підтримці миру та вирішенні гуманітарних криз. Більшість амбітних планів щодо створення наднаціональної структури або повного політичного об'єднання континенту були відкладені на невизначений термін. На сьогодні Африканський союз зосереджений на питаннях економічного розвитку, боротьби з бідністю та миротворчих ініціативах. Відсутність такого впливового та харизматичного лідера, як Каддафі, а також різні політичні та економічні інтереси окремих країн ускладнюють реалізацію його задумів. Однак ідея африканського єднання залишається актуальною і продовжує викликати інтерес як серед науковців, так і серед політичних еліт континенту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ping J. Et l'Afrique brillera de mille feux. Paris: Harmattan, 2009. 299 p. URL: https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2012/08/pdfs_africa_will_shine_forth.pdf
2. Bartosz W. GADDAFI ON THE INTERNATIONAL ARENA. Political life. 2017. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/4011>.
3. TREATY ESTABLISHING THE AFRICAN ECONOMIC COMMUNITY: of 03.06.1991. URL: https://au.int/sites/default/files/treaties/37636-treaty-TREATY_ESTABLISHING_THE_AEC-compressed.pdf.
4. Сполучені Штати Африки: ідея Каддафі стала на крок ближче. Новини України – останні новини України сьогодні – УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/world/186351-spolucheni-shtati-afriki-ideya-kaddafi-stala-na-krok-blijche.html> (дата звернення: 26.03.2025).
5. Constitutive Act of the African Union: of 11.05.2000. URL: https://au.int/sites/default/files/pages/34873-file-constitutiveact_en.pdf
6. We can build United States of Africa, Gaddafi says. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/article/world/we-can-build-united-states-of-africa-gaddafi-says-idUSTRE66Q706/>.

РЕЖИМ ТАЛІБІВ В АФГАНІСТАНІ: ВІДНОСИНИ З ПАКИСТАНОМ

Якобчук Євгенія,

здобувачка вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Федорів Ірина,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Режим талібів в Афганістані відомий, як радикальний ісламський рух сунітського напрямку, що захопив владу у 1996–2001 рр. На світовій арені він активно засуджується та не визнається через жорстоку політику лідерів та членів угруповань, чисельні порушення прав людини, терористичну діяльність та нелегальний обіг забороненими речовинами і зброєю. Вагомим фактом є і те, як Талібан реагує на послів та делегатів інших країн, показово демонструючи свою «виняткову гостинність» та неприйняття, які часто переходять у ліквідацію іноземних відвідувачів. Проте, такі відносини у влади Афганістану не зі всіма. Декілька сусідніх країн (Пакистан, Саудівська Аравія, ОАЕ) визнає діяльність талібів, хоч і не завжди відкрито. Важливо у контексті цього визнання та підтримки, розглянути взаємовідносини Талібану та Пакистану, адже вони є найбільш динамічними, порівняно з іншими країнами.

Співпраця цих двох близькосхідних країн спричинена низкою факторів, які їх об'єднують: географічний, релігійний, економічний, соціальний, політичний. Не дивлячись на ці фактори, важливо зауважити, що у Пакистані розуміли реальну загрозу для своєї країни у ході підтримки політично нестабільного Афганістану: пастка міжнародної ізоляції, призупинення та занепад економічного розвитку, поширення терористичних актів проти мирного населення, які Ісламабад засуджував та не підтримував, формування нових злочинних угруповань, зацікавленість країною МВФ та FATF, що призвело б до накладення санкцій. Окрім вище переліченого ІРП вів активну подвійну гру між Афганістаном та США через що, остання з країн висловлювала незадоволення, хоча про «двобокість» пакистанських політиків було давно відомо [3].

Серед усіх факторів, у першу чергу потрібно виділити географічний, оскільки Афганістан на заході ділить свій кордон з Пакистаном, де

більшою частиною населення є пуштуни, які заселяють південь, захід, південний схід Афганістану та північний захід Пакистану. Пуштуни – це іраномовний народ, що домінує в етнічному складі Афганістану (40 % від усього населення). У пуштунського етносу й досі діє розгалужена родоплемінна структура та є обов'язковим дотримання кодексу честі, що має назву Пуштунвалі. Цей племінний народ складає значну частину учасників та лідерів угруповання, ознака пуштунського походження є однією чи не з важливіших при вході до складу талібів. Найвідомішими лідерами цього походження є засновник руху Моххамед Омар також відомий як Мулла Омар, очільник пакистанського осередку Хакімула Махсуд, міністр внутрішніх справ Талібану Сіраджуддіна Хаккані [1]. Невід'ємним фактом є і те, що після втрати Бангладеш та чисельних поразок в останніх десятиліттях у влади Пакистану почало виникати велике занепокоєння та острах початку сепаратистської діяльності у районах Хайбур-Пантуква та Белуджистан, де сконцентроване пуштуномовне населення. Аби попередити небезпеку сепаратизму й розповсюдження руху за «незалежний Пуштуністан», Ісламабад активно будував на цих територіях медресе та мечеті, у яких і сформувався світогляд майбутніх лідерів Талібану.

З вище описаного виникає і пояснення релігійного фактору, який об'єднує ці дві країни, адже місцева еліта чудово усвідомлює той факт, що пуштунське національне питання підриває основи державності Ісламської Республіки Пакистан. Релігія в країні, де 96 % населення сповідує іслам – це важливий фактор, що об'єднує навколо себе різні етнічні групи. Із початку 1980-х р. пакистанські мулли поширювали серед населення регіонів Хайбур-Пантуква та Белуджистан ідеологію ісламського націоналізму, а Талібан, будучи носієм популярних поміж пуштунів ідей радикального ісламу, які знайшли прихильників і на наступні роки [2]. В такій діяльності Пакистану чітко прослідковуються і власні інтереси, по-перше, нейтралізувати частково пуштунський сепаратизм, по-друге, перенести його значною мірою на територію Афганістану, по-третє усунути сусідню країну, як одного з головних конкурентів Ісламабаду.

Підкріплює взаємозв'язок і те, що Талібан знаходиться, значною мірою під фінансуванням Пакистану, а також протягом багатьох років прослідковувалась підтримка, щодо населення Афганістану. Зокрема, Пакистан надавав допомогу талібам, в першу чергу, дозволяючи їм захищатися на своїй території, а також допомагаючи їм перегрупуватися і відновлюватися. До прикладу, поранені таліби, за повідомленнями, лікувалися в пакистанських лікарнях [4]. Крім того, вважається, що військова розвідка Пакистану (ISI) фінансово підтримувала принаймні частину талібів (мережа Хаккані) і допомагала їм у деяких операціях. Вони також отримували спорядження від своїх очільників через південний кордон. Деякі особи, що знайшли притулок у Пакистані мали свободу

вибору поселення в прикордонній зоні і ведення там бізнесу. Територія Пакистану відіграє не останню роль у виробництві наркотиків, на продажі котрих таліби заробляють.

Ця співпраця здається, на перший погляд взаємовигідною для двох союзників, проте через неоднозначність поглядів та векторів владних сторін виникають певні загрози та конфліктні загострення. Вище згадано про те, що Талібан слабкий та потребує фінансової підтримки та соціальної подушки у вигляді Ісламабаду, останній в свою чергу прагне збереження сили талібів та продовження їхньої залежності від ІРП, проте неодноразово намагається підштовхнути Афганістан до зв'язків з іншими країнами.

Другим фактором розбіжності – це бажання талібів проводити свою діяльність без вагомого втручання Пакистану, оскільки так чи інакше більша частина керівництва Талібану часто переховувалась на території Пакистану, що дає змогу країні маніпулювати ними у зоні своїх інтересів. Під час мирного діалогу з талібами Ісламабад дотримувався підходу «нічого про нас без нас», тобто поводився так, ніби жодні переговори з талібами неможливі без його посередництва. Лідери талібів, які намагалися обійти цей бар'єр, в деяких випадках були заарештовані і затримані пакистанськими силами [3]. Серед самих талібів присутній поділ на пропакистанський та антипакистанський погляд, проте найбільш ймовірним є те, що за можливості Талібан повністю відмовився від підтримки ІРП.

Третім фактом є існування пакистанських талібів, які активно впроваджують свою діяльність, детальніше це стосується організації Техрік-е-Талібан Пакистан.

Хоча в організаційному плані афганський Талібан та Техрік не об'єднані між собою, між ними все ж існують деякі зв'язки. Техрік-і-Талібан Пакистан – це радикальна група бойовиків, яка виступає за повалення прозахідної влади в Ісламабаді й встановлення законів шаріату в ІРП та Індії. Члени Техріку неодноразово брали участь у боях на боці Талібану, Аль-Каїд, ІДІЛ (частина навіть приєдналася до лав Ісламської держави) та «Союзу ісламського джихаду». Більшість його бойовиків – це колишні афганські таліби (пакистанські пуштуни), які мали радикальніші погляди на іслам. Рух Талібан та Техрік активно співпрацювали між собою в період американської військової присутності в Афганістані. Наприклад, у Пакистані лідери Техріку надавали свої бази для підготовки талібів. Наразі ж, після захоплення «учнями Аллаха» повної влади в Афганістані, співвідношення сил змінилося: відтепер захоплена країна може стати підготовчим центром для пакистанських ісламістів та відкрити новий простір для дестабілізації ІРП. Обидві терористичні організації схожі між собою, але мають різні цілі. Талібан прагне до локального

створення Ісламського Емірату в Афганістані, тоді як Техрік – до встановлення халіфату на території Пакистану, Індії та всього регіону [5].

Афганські таліби і пакистанські таліби інституційно є двома різними групами. Теоретично їхні цілі здаються політично суперечливими: досі афганські таліби воювали проти уряду в Кабулі, а ТТП – проти уряду в Ісламабаді. Водночас, ці групи, зрештою, пов'язані релігією та ідеологією, а також етнічними та племінними зв'язками. Ці зв'язки об'єднують громади по обидва боки кордону, а отже, посилення афганських талібів може легко призвести до посилення їхніх пакистанських колег, навіть якщо афганські таліби не підтримають ТТП [5]. За повідомленнями Пакистан вимагав від афганських талібів обмежити діяльність ТТП на своїй території. За деякими даними, він навіть вимагав здачі конкретних лідерів ТТП, які переховуються в Афганістані. Афганські таліби, однак, відкинули цю вимогу, заявивши, що ТТП є внутрішньою проблемою Пакистану [4].

Висновки. Стає очевидним, що Афганістан і Пакистан – дві близькосхідні країни, які об'єднує багато спільних факторів. Багато з ознак співпраці свідчать про особисті інтереси Ісламабаду та використання талібів для досягання власних цілей та забезпечення потреб. Важливим питанням для близькосхідної спільноти та світу є те, чи припиняться ці відносини та за яких умов, адже існує багато факторів, які могли б вплинути на наростання локального конфлікту, зокрема у прикордонних територіях цих двох країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Nadiri, Khalid Hodayun. Old Habits, New Consequences: Pakistan's Posture toward Afghanistan since 2001. *International Security* 39, N. 2 (October 2014): 132–68. URL: http://dx.doi.org/10.1162/isec_a_00178.
2. Abou Zahab M. Pashtun and Punjabi Taliban. *Pakistan*. 2020. P. 131–144. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197534595.003.0009>.
3. Indo-Afghan Nexus: Implications for Pakistan (2001–2014) / M. U. Zafar et al. *Academic Journal of Social Sciences (AJSS)*. 2021. Vol. 4, no. 4. P. 782–792. URL: <https://doi.org/10.54692/ajss.2020.04041231>.
4. TTP a matter Pakistan must take up: Taliban spokesman. *The News*. 2021. URL: <https://www.thenews.com.pk/print/884875-ttp-a-matter-pakistan-must-take-up-taliban-spokesman>.
5. Dilawar I. Pakistan's Spy Chief Visits Kabul for Meeting With Taliban. *Bloomberg*. 2021. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-09-05/pakistan-s-spy-chief-visits-kabul-for-meeting-with-taliban>.

ІНДІЯ ТА ПАКИСТАН: ЕВОЛЮЦІЯ ВІДНОСИН У 1971–2021 РР.

Чиж Владислав,

здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: **Федорів Ірина,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Конфлікт між Індією та Пакистаном бере свій початок у 1947 р., коли відбулося розділення Британської Індії на дві незалежні держави. Воно було зумовлене релігійним фактором: Індія залишилася переважно індуїстською, а Пакистан став мусульманською державою. Наслідком поділу стали масові міграції (понад 10 млн осіб) і насильство, що призвело до сотень тисяч жертв [1]. Основною точкою суперечок став Кашмір – князівство з мусульманською більшістю, приєднане до Індії, що спровокувало першу індо-пакистанську війну (1947–1948 рр.). Також виникли труднощі з розподілом активів: Пакистан мав отримати 17,5 % державних ресурсів, проте Індія затримала виплату 550 млн рупій, що загострило відносини. Поділ бюрократії, військової техніки, фінансів та адміністративних структур відбувався хаотично, спричиняючи саботажі, напади та порушення функціонування державного апарату [3].

У 1971 р. спалахнула Третя індо-пакистанська війна, яка призвела до утворення незалежної держави Бангладеш. Конфлікт виник через репресії Пакистану в Східному Пакистані, що зумовило втручання Індії [2]. Поразка Пакистану та втрата території суттєво змінили геополітичний баланс регіону. Після цього була підписана Сімльська угода (1972), яка закріпила принцип двостороннього врегулювання конфлікту.

У 1980-х рр. напруга зросла через повстання сикхів у Пенджабі, окупацію Індією льодовика Сіачен (1984) та військові навчання «Brasstacks» (1986–1987), що майже призвели до війни. У 1990-х роках конфронтацію загострили повстання в Кашмірі (1989) та ядерні випробування обох країн (1998), що спричинили Каргільський конфлікт (1999). Попри спроби діалогу, зокрема Лахорську декларацію (1999), збройні сутички продовжувалися [3].

Обидві країни активно розвивали свої ядерні програми, що стало фактором стримування великомасштабного конфлікту. Індія провела

перше ядерне випробування у 1974 р., що стимулювало Пакистан до активного розвитку власної програми [1]. У 1998 р. Індія та Пакистан здійснили ядерні випробування, що закріпило їхній статус ядерних держав і зробило регіон одним із найнебезпечніших у світі. Відтоді між державами існує взаємне ядерне стримування, що перешкоджає переростанню конфліктів у повномасштабну війну [4]. Водночас періодично відбуваються локальні зіткнення, які загрожують стабільності регіону. США та міжнародна спільнота намагалися контролювати ситуацію, проте суперництво залишалося ключовим аспектом двосторонніх відносин.

На сьогоднішній день релігія є основним фактором розбіжностей між країнами. Індія позиціонує себе як світська держава, тоді як Пакистан – ісламська республіка. Індія, хоча й проголошена секулярною державою, все більше піддається впливу індуїстського націоналізму, що ускладнює становище мусульманської меншини та загострює історичні напруження з Пакистаном [5]. З іншого боку, Пакистан був створений як ісламська держава, що від самого початку визначило його ідентичність у протиставленні Індії. Обидві країни мають спільну історичну та культурну спадщину, але їхні національні ідеї розійшлися через релігійні та політичні відмінності. Індія наголошує на мультикультуралізмі, але водночас спостерігається зростання підтримки ідеї «Хінду Раштри» (Індуїстської держави), що викликає занепокоєння серед мусульман. У Пакистані іслам відіграє ключову роль у державному устрої, а релігія використовується як об'єднуючий фактор для національної ідентичності, що, у свою чергу, створює ворожість до Індії. Кашмір залишається основною точкою напруги, адже обидві країни претендують на цей регіон, причому Індія бачить у ньому підтвердження своєї секулярності, а Пакистан – частину своєї ісламської держави. Окрім того, взаємні історичні образи, такі як насильство під час поділу 1947 р., зміцнюють почуття ворожості [10]. Політичні еліти обох країн часто використовують релігійні та національні почуття у своїх інтересах, що перешкоджає примиренню. Пакистан просуває ідею захисту мусульман, тоді як Індія захищає єдність своєї багатоконфесійної держави. Політична риторика в обох країнах часто базується на націоналістичних мотивах, що ще більше ускладнює діалог між сторонами.

На початку 2000-х рр. між Індією та Пакистаном спостерігалися спроби мирного врегулювання. Однією з таких ініціатив став Агранський саміт 2001 р., який мав на меті нормалізацію відносин, але завершився без суттєвих домовленостей через розбіжності у баченні майбутнього Кашміру [6]. Проте відновлення транспортного сполучення та покращення міжособистісних контактів все ж сприяли певному потеплінню відносин. Ситуація різко загострилася у 2008 р. після терактів у Мумбаї, які здійснили бойовики, пов'язані з Пакистаном. Наступні роки були

позначені взаємними військовими загостреннями. У 2016 р. напад на індійську військову базу в Урі спровокував відповідь у вигляді «хірургічних ударів» по терористичних об'єктах у Пакистані. Ще одним серйозним епізодом став авіаудар Індії по території Пакистану в 2019 р. після теракту в Пулвамі, що призвело до відкритого повітряного зіткнення між ВПС двох країн [6]. Пакистан зміцнював зв'язки з Китаєм, що створювало додатковий виклик для Індії, оскільки вона стикалася з можливістю конфронтації на два фронти. Попри військові загрози, країни час від часу демонстрували прагнення до співпраці. Відкриття у 2019 р. коридору Картарпур, що дозволив сикхам з Індії здійснювати паломництво до Пакистану без візи, стало позитивним кроком у релігійній дипломатії.

Попри напруженість, країни підтримують торговельні відносини, які періодично перериваються через політичні кризи. Після війни 1971 р. та утворення Бангладеш відносини між Індією та Пакистаном залишалися напруженими. Торговельна угода 1974 р. формально відновила двосторонню торгівлю, але обсяги залишалися низькими через політичну недовіру [7]. Протягом 1980-х рр. торгівля між країнами залишалася обмеженою, а значна частина товарообігу здійснювалася через треті країни. У 1996 р. Пакистан офіційно визнав Індію країною з найбільшим сприянням у торгівлі (MFN), але фактичні бар'єри для імпорту зберігалися. У 1999 р. після Каргільської війни торговельні відносини знову були заморожені. На початку 2000-х рр. ситуація почала покращуватися [8]. У 2004 р. відкрилися нові торговельні маршрути, а Пакистан розширив список дозволених для імпорту індійських товарів. У 2012 р. Пакистан заявив про готовність надати Індії статус MFN, але через внутрішньополітичні протести це рішення так і не було реалізовано. У 2018–2019 рр. двостороння торгівля досягла 2 мільярдів доларів, хоча потенційно могла сягнути 37 млрд. Проте теракт у Пулвамі (2019) став переломним моментом – Індія скасувала статус MFN для Пакистану та підвищила імпортні тарифи на 200 %, що фактично призвело до припинення офіційної торгівлі. У 2020–2021 рр. Пакистан робив спроби відновити імпорт деяких індійських товарів, таких як цукор та бавовна, але ці ініціативи були заблоковані на політичному рівні [7].

У конфлікті між Індією та Пакистаном у період 1971–2021 рр. брали участь різні держави, які впливали на ситуацію дипломатично, військово або економічно. У 1971 р. під час Війни за незалежність Бангладешу активну роль відіграли США та Радянський Союз. США підтримували Пакистан, надаючи йому військову допомогу, а також дипломатично захищаючи його інтереси на міжнародній арені. Радянський Союз, зі свого боку, виступав на боці Індії, уклавши з нею Договір про мир, дружбу і співробітництво, а також надаючи військову та дипломатичну

підтримку [9]. У подальші десятиліття США змінили свою політику і почали підтримувати Індію в рамках стратегічного партнерства, особливо після 2000-х років. Китай традиційно підтримував Пакистан, розглядаючи його як союзника в протистоянні з Індією. Пекін надавав Ісламабаду значну військову допомогу, включаючи постачання зброї та розвиток стратегічних проєктів, зокрема китайсько-пакистанського економічного коридору (СРЕС). Росія після розпаду СРСР підтримувала Індію як основного партнера у військовій сфері, продаючи їй сучасні системи озброєння, включаючи ракетні комплекси та авіацію. Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати мали добрі відносини з Пакистаном, надаючи йому економічну підтримку та допомогу [10]. Однак у 2019 р. ці країни поступово змінили свій курс, розширивши співпрацю з Індією, особливо у сфері енергетики та інвестицій.

Висновки. Отже, відносини між Індією та Пакистаном у 1971–2021 рр. залишалися напруженими через історичні, територіальні та релігійні фактори. Постійні конфлікти, зокрема навколо Кашміру, підживлювалися націоналістичними настроями та політичними розбіжностями. Міжнародні гравці, такі як США, Китай та Росія, впливали на ситуацію, підтримуючи ту чи іншу сторону задля власних геополітичних інтересів. Економічна співпраця між країнами була нестабільною, а санкції та торговельні обмеження ще більше ускладнювали діалог. Попри численні спроби мирного врегулювання, довгостроковий мир залишається невизначеним через глибоко вкорінені суперечності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Breaking Up: dividing assets between Pakistan and India in times of partition. URL: https://www.academia.edu/17775570/Breaking_Up_dividing_assets_between_Pakistan_and_India_in_times_of_partition?utm_source=chatgpt.com
2. Pakistan-India Relations: An Analytical Perspective of Peace Efforts. URL: https://www.jstor.org/stable/48544288?searchText=&searchUri=&ab_segments=&searchKey=&efreqid=fastly-default%3Ae3874ccb08e5650f06446f448c55655f&initiator=recommender&seq=1
3. Pakistan and the New Nuclear Taboo. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9783035303117_A31445822/preview-9783035303117_A31445822.pdf
4. India and Pakistan: common identity and conflict. URL: <https://www.jstor.org/stable/45054038>
5. India-Pakistan Relations since 2000: A Delicate Dance of Tensions and Diplomacy. URL: <https://www.jetir.org/papers/JETIR2303851.pdf>
6. The Challenge of a Two-Front War: India's China-Pakistan Dilemma. URL: <https://www.stimson.org/2021/the-challenge-of-a-two-front-war-indias-china-pakistan-dilemma/>
7. Analyzing the significance of Pakistan-India trade. URL: https://www.researchgate.net/publication/371489183_ANALYZING_THE_SIGNIFICANCE_OF_PAKISTAN-INDIA_TRADE
8. Economic Relations between Pakistan and India: Impressions from the Past and Prospects for Future. URL: https://www.researchgate.net/publication/352375397_Economic_Relations_between_Pakistan_and_India_Impressions_from_the_Past_and_Prospects_for_Future
9. India Pak Trade. URL: https://www.briefindia.com/a-decade-of-india-pak-trade/?utm_source=chatgpt.com

10. The role of the external powers in South Asian affairs. URL:
<https://www.jstor.org/stable/45070169?seq=1>

СТРАТЕГІЯ ПІДГОТОВКИ ТАЙВАНЮ ДО ПОТЕНЦІЙНОЇ ВІЙНИ ІЗ КНР

Ружи́ло Ві́ктор,

здобувач вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: Федорів Ірина,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Перша чверть ХХІ ст. вивела світ на новий рівень геополітики. Уже не можна сказати про абсолютне домінування США, як у 1990-х, коли було досить лише слова із Вашингтона, як усе починало виконуватися без жодних але. На карті світу виникають все більше і більше сил, які протистоять американському лідерству і, звісно, найкраще це виходить у Китайської Народної Республіки, яка за 25 останніх років змогла стати другою економікою світу, найбільшим виробником продукції, лідером у 37 із 44 технологій, а у майбутньому країні прогнозують здобуття лідерства і в економіці світу.

Китай зміг стати серйозною загрозою для американського панування та загалом демократії у цілому світі, тому не складно припустити, що це викликає щонайменше напружену ситуацію у відносинах між цими державами, в яких часто досить однієї іскри, щоб вони перетворилися на відкрито ворожі. Такий стан речей породжує світову нестабільність та точки конфлікту, найгарячішою серед яких є Тайванське питання. Невелика острівна держава Азії офіційно визнана більшістю світу як частина КНР, проте це не зупиняє її від прагнення до незалежності, яку вони намагаються зберегти що є сил, виконуючи різні тактичні та стратегічні вирішення цього питання [1].

Республіка Китай, або Тайвань, за оцінками всіх статистичних даних, немає жодних шансів проти КНР. Можна глянути офіційні дані збройних сил держав, аби збагнути це. Для прикладу кількість людей в армії Тайваню приблизно у 12 разів менша, ніж у материкового Китаю. Населення в кілька десятків разів менше, ніж у КНР, а оборонний бюджет навіть порівнювати не потрібно: 16,8 млрд. доларів США у Тайваню та 230 млрд. доларів США у Китаю. Також точкою горіння, на думку американців, може стати 2027 р. Виникає логічне питання: чому не раніше або пізніше? Насправді усе досить просто. У 2021 р. росія заявила про завершення переозброєння армії і менше як за рік здійснила

повномасштабне вторгнення на територію України. Комуністична партія Китаю теж повідомила, що у 2027 р. завершить переозброєння держави на новий сучасний рівень [2–3].

Такий стан речей безумовно здійснює тиск на Тайвань та створює концепцію безнадійної війни, коли боротися не має сенсу, бо противник переважає у всьому спектрі порівнянь. На основі цих даних не складно припустити, що країна перебуває у так званій шахматній позиції цугцванг, коли будь-яке рішення призводить до погіршення ситуації, але на диво, Республіка Китай добре навчилася протистояти сучасним викликам через реалізацію кількох підходів, які й допомагають триматися на плаву.

Найпопулярнішим і найефективнішим способом ведення війни самі ж тайванці називають стратегію дикобраза. Загалом вона в природі означає, що умовний хижак, скажімо лев, прагне спіймати свою жертву, тобто дикобраза, у нашому випадку для поживи. Дикобраз на вигляд маленький і безпомічний, тобто кращої жертви годі й шукати, але є одне маленьке але: як тільки хижак наблизиться до жертви, то остання випускає болючі шипи, які може і не вб'ють хижака, але завдадуть важкого сильного болю і звісно ж неможливість оволодіти жертвою.

Саме таку стратегію і намагається втілити Тайбей. Тайванські політики, як-от перша жінка президентка Тайваню Цай Інвень, стверджують, що Китаю не варто розпочинати бойові дії проти них, бо звісно маленький Тайвань не здатен завдати абсолютної поразки КНР із повною капітуляцією, але попри це може випустити умовні «голки» дикобраза, що боляче вдарить по всіх сферах розвитку КНР. Таким чином, проглядається перша тактика політичного стримування КНР з боку Тайваню – політична сила, відсутність страху і наявність сил для боротьби із більшим та сильнішим ворогом [4].

Та звісно слів замало і тому, Тайвань зосередився на асиметричній системі війни з Китаєм, як найбільш доречній у тій ситуації, в якій опинилася країна. Чинний президент країни Лай Чін Те сам наголошував на необхідності впровадженню такої системи ведення війни і полягає вона у тому, що набагато сильнішого і кількісно і якісно противника потрібно змусити переконатися, що військовим чином захопити країну не вдасться, тим паче, що Америка має свій геополітичний інтерес у Тихоокеанському регіоні, тож Тайвань опирається в даній ситуації на міжнародну підтримку і найголовніше – підтримку з боку США [5].

Асиметрична війна для слабшої країни – це завжди оборона, на що і розраховує Тайбей. Потрібно розуміти, що Тайвань це острівна країна, і природа виступає тут як і з позитивної сторони, так і з негативної в плані забезпечення оборони. Тайвань має гористий ландшафт і вузькі пляжі, що робить висадку військ вкрай складною. На основі такої географії влада виділяє кілька моментів, як можна використати природу у своїх цілях. Для

початку – це звісно замінування пляжів і місць, де може бути потенційна висадка військ КНР. Ще одним оборонним елементом тут виступає артилерія, яка повинна тримати під прицільним вогнем прибережні зони Тайваню. Також на довгострокову перспективу спротиву Тайбей не виключає заходи із укріпленням в гірських територіях, з яких досить складно вибити війська [6].

Як бачимо, плюси природи влада Тайваню навчилася використовувати, але тут є певні підводні камені, які потрібно врахувати. Ринкова економіка Тайваню робить цю країну залежною від торгівлі зі світом, а острівну країну відрізати від світу дуже легко, оточити флотом острів і за можливості захопити, чи знищити порти. Тому можна із певними застереженнями заявити, що доля Тайваню у разі війни із Китаєм буде визначена у її перші дні, а може і години. Тайваню доведеться перемогти Китай у двох напрямках, які критично важливі для реалізації тактики асиметричної оборони. Перша з них звучить жахливо, але країні потрібно вистояти під масовими бомбардуваннями Китаю, та не дати агресору здійснити висадку десанту наземних сил і найголовніше – створити плацдарм. Звісно, це не є єдині виклики для Тайваню, але однозначно на початку війни вони є найважливішими, оскільки підвищують шанси країни на виживання, у той самий час, як поразка може стати катастрофічною для майбутнього Республіки Китай і загрожувала б її політичному існуванню, як окремого суб'єкта світу. Поганий сценарій у цій ситуації перекреслить навіть американські гарантії безпеки, бо війська США можуть просто не встигнути дійти на допомогу [5–6].

Стратегія асиметричної оборони у даному випадку є дійсно найкращим виходом із патової ситуації і допомогла би реалізувати успіх у вище сказаних положеннях. Важливо підкреслити, що Тайвань розслабився за часів Байдена, який міцно стояв на тому, що США мають захищати Тайвань, у результаті впровадження асиметричної оборони було відносно повільним. Та відколи у 2025 р. на пост президента США вступив Дональд Трамп, Тайбей розпочав значно активніше сприяти такому виду оборони.

Ще одним важливим елементом тактики Тайваню є впровадження і покращення системи протиповітряної оборони. Не дивно, що війна, а особливо у нашому контексті її початок буде супроводжуватися масштабними нальотами авіації та ракет, а тому життєво необхідно впровадити засоби боротьби із ними. Тайвань продемонстрував зацікавленість у виробництві ракет малої та середньої дальності для ураження всієї авіації та флоту, які братимуть безпосередню участь у агресії проти країни. У цьому плані добре розвинулося виробництво ракет земля-повітря, а також протикорабельних ракет наземного базування.

Важливим моментом, військового озброєння Республіки Китай стало впровадження виробництва дронів. Особливо ця тенденція посилюється у

контексті російсько-Української війни, а точніше її фази повномасштабного вторгнення, що почалася 24 лютого 2022 р. Ця війна продемонструвала високу ефективність дронів у багатьох сферах ведення війни, дрони можна використати як в обороні, так і в наступі чи розвідці. У цьому плані Тайвань у 2023 р. представив світові нові власні безпілотники, оснащені бойовими або розвідувальними можливостями, які можна використовувати в різних військових підрозділах. У виробництві флоту, Тайвань сконцентрував зусилля у виробництві малих ракетних корветів та кораблів міної установки, тобто знову ж таки, зосередився на повній обороні [7].

Загалом, якщо об'єднати виробництво ракет, кораблів та дронів, можна побачити, що адміністрація чинного президента країни робить ставку не на дороге виробництво важкої техніки та авіації, а на інноваційні методи боротьби, що полягають у ефективному ураженні основних сил противника. Тайвань уважно стежить за тим, як Україна завдає втрат силам Путіна, щоб вивчити уроки успішної оборони проти агресора з більшою армією та озброєнням, зміцнюючи свою стратегію «їжака». Якщо Тайвань продовжить інвестувати у важку та дорогу техніку, таку, як винищувачі, гелікоптери та танки, щоб підготуватися до можливого китайського вторгнення, то навіть тайванські експерти з оборони вважають, що це може бути легко знищено потужнішим супротивником [4].

Ще одним важливим фактором підготовки Тайваню до війни є ознайомлення цивільного населення із загрозою і залучення його до системи асиметричної оборони. Підготовці цивільного населення тут приділяється багато ресурсів. Для початку це інформування населення про стан речей, як такий, що Китай готується здійснити агресію проти Тайваню і потрібно готуватися до війни.

Крім того, цивільне населення масово готується до партизанської війни. Тобто країна прорахувала навіть варіант повного захоплення Китаєм, островів підконтрольних Республіці Китай. Особливо цю підготовку можна побачити у містах Тайваню. Переносні зенітно-ракетні комплекси (ПЗРК) та мобільні протитанкові системи, такі як артилерійські реактивні системи високої мобільності (HIMARS), можуть бути ефективно застосовані в умовах міських боїв, а будівлі можна використовувати як казарми [4–6].

Згідно з доповіддю фонду RAND за 2017 р., у військовому резерві налічується 2,5 млн осіб, а також 1 млн волонтерів цивільної оборони. Це резерв, який навіть більший ніж у КНР. Він складає близько 15 % всього населення Тайваню, а також до цієї системи залучений кожний четвертий чоловік у країні. Крім того, за президентки Цай Інвень було повернено

обов'язкову річну службу для чоловіків. Також вона підняла оплату праці та покращила умови навчальної програми резервістам [8].

Тайвань має досить серйозні проблеми із поглядами його народу на війну. По-перше, брак кадрового забезпечення сповільнює підготовку населення до опору. По-друге, у 2023 р. лише 6 % чоловіків пройшли відновлену програму річної підготовки, а в умовах сучасності більшість молодих людей надають спочатку перевагу вищій освіті, а вже потім військовій підготовці. Як наслідок, уряд Тайваню визнає, що вони не встигнуть до 2027 р. закінчити програму підготовки до війни [4].

У цьому контексті виникає стурбованість сучасним станом речей, який, на нашу думку, спричинений одним вагомим фактором – підтримкою з боку США. Справа у тому, що за президенства Д. Трампа (2017–2021 рр.) і за президенства Дж. Байдена (2021–2025 рр.) Сполучені Штати мов яструби заявляли, що підтримка Тайваню беззаперечна і на випадок атаки Китаю, перші заступляться військовим чином за Тайвань. Все це породило помилкове враження безпеки у громадськості острова. Проте США, як і будь-яка демократія має властивість змінювати свій політичний курс, що і сталося у 2025 р. На пост президента знову вступив Д. Трамп, який тут же почав проводити явно негативну політику щодо Тайваню. Почав вимагати від Тайваню платити за її безпеку, а також почав щонайменше на словах зближатися із лідером КНР Сі Цзінь Піном. Звісно такий стан речей не тішив Тайвань, але це і стало точкою осмислення тайванцями однієї загальної позиції – світом керують інтереси і їх ніхто просто так захищати не буде. У результаті знайшлися добровольці перепройти військову службу, Тайвань почав активно впроваджувати асиметричну оборону, впровадженням нових типів дронів і ракет малої та середньої дальності [9].

Висновки. Війна між Тайванем і Китаєм часто вважається конфліктом з нерівними шансами, але стратегія Тайваню демонструє, що навіть за значної переваги противника спротив може бути ефективним. Основний підхід Тайваню – асиметрична оборона, яка ускладнює вторгнення для Китаю, використовуючи мобільні підрозділи, сучасні технології та територіальну оборону. Географія острова ускладнює десантні операції, а готовність до міської партизанської війни змушує ворога діяти в складних умовах. Активна участь цивільного населення та міжнародна підтримка, зокрема від США та Японії, підсилюють обороноздатність Тайваню. Хоча Тайвань не може перемогти Китай у відкритому бою, його стратегія робить війну не вигідною для Пекіна, демонструючи, що навіть менший противник може успішно чинити опір, якщо правильно використовує свої ресурси та можливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Укрінформ. Міноборони КНР: Тайванське питання є найбільшим ризиком для відносин із США. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3729582-kr-tajvanske-pitanna-e-najbilsim-rizikom-dla-kitajskoamerikanskih-vidnosin.html>. Дата звернення: 01.03.2025
2. Monir Ghaedi. How could Taiwan defend itself against China? URL: <https://www.dw.com/en/how-taiwan-can-defend-itself-against-china-even-without-us-direct-support/a-62669521>. Дата звернення: 01.03.2025
3. Українські новини. Китай готує вторгнення на Тайвань у 2027 р. Bloomberg. URL: <https://ukranews.com/ua/news/1071137-kytaj-gotuye-vtorgnennya-na-tajvan-u-2027-rotsi-bloomberg>. Дата звернення: 01.03.2025
4. Articles China Taiwan. The Porcupine Strategy: Taiwan's Road to Self-Defense. URL: <https://chinaobservers.eu/the-porcupine-strategy-taiwans-road-to-self-defense>. Дата звернення: 03.03.2025
5. Еспreso. Новообраний президент Тайваню Лай Чін Те пообіцяв забезпечити стабільність у відносинах з Китаєм. URL: <https://espreso.tv/svit-novoobraniy-prezident-tayvanyu-lay-chin-te-poobitsyav-zabezpechiti-stabilnist-u-vidnosinakh-z-kitaem>. Дата звернення: 04.03.2025
6. Eric Gomez. Taiwan's Urgent Need for Asymmetric Defense. URL: <https://www.cato.org/policy-analysis/taiwans-urgent-need-asymmetric-defense>. Дата звернення: 03.03.2025
7. William S. Murra. Revisiting Taiwan's Defense Strategy. Naval War College Review. URL: <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1814&context=nwc-review>. Дата звернення: 04.03.2025
8. RBC-Ukraine. Taiwan prepares its citizens for Chinese invasion. URL: <https://newsukraine.rbc.ua/news/taiwan-prepares-its-citizens-for-chinese-1722795975.html>. Дата звернення: 08.03.2025
9. Укрінформ. Трамп уникнув відповіді на питання, що б він зробив при спробі Китаю захопити Тайвань. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3964896-tramp-uniknuv-vidpovidi-na-pitanna-so-b-vin-zrobiv-pri-sprobi-kitau-zahopiti-tajvan.html>. Дата звернення: 11.03.2025

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО**ВІД ЯЗИЧНИЦТВА ДО ХРИСТИЯНСТВА: ІСТОРІЯ РУСИ****Корейба Андріана,**

здобувачка вищої освіти першого рівня

історичного факультету

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

e-mail: andrianakorejba9@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**

доктор історичних наук, професор

кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Язичництво – від староцерковної «языкъ» – «плем'я», «народ». Ґрунтується на політеїзмі, анімізмі та магічних практиках. Відображає світоглядну модель, у якій людина взаємодіє з богами, за допомогою ритуалів та жертв. За свідченнями П. Кесарійського: «Вони вважають, що один тільки бог, творець блискавок, являється володарем над усіма, і йому приносять в жертву биків і відбуваються інші священні обряди... Вони шанують ріки та німф, і всілякі інші божества, приносять жертви всім їм за допомогою цих жертв проводять і ворожіння». Язичництво розвивалось не ізольовано, а в процесі внутрішньорегіональної взаємодії з іншими етносами. Наприклад, обожнювання тварин, рослин, сил природи з часом набуло вигляду людоподібних божеств: русалок, мавок, берегинь тощо [1, с. 326].

Важливе місце посідали святилища і капища, де знаходились зображення Богів, виконанні з різного матеріалу. Згадуються в «Слові про закон і благодать» митрополита Іларіона та в «Пам'яті і похвалі князю Руському Володимирі» Ікова Мніха. У 1908 р. В. Хвойко на Старокиївській горі відкрив одну з язичницьких культових споруд на глибині 2.9-3.2 м. Час будівництва не встановлено, приблизно V/VI–X ст.

Дохристиянські вірування були змінним явищем, оскільки у різний час поклонялись різним Богам. У «Слові про ідолів» наявна періодизація слов'янських язичницьких культів. Перший етап – клали треби (жертви) вампірам і берегиням. Другий – поклонялися роду і роженицям та третій- молилися Перуну [2, с. 259–260].

Пантеон богів складався з «великої шістки»: Перун – вважався найголовнішим божеством, бог Громовержець. Хорс – уособлює сонце, іранське божество, прийшов, ймовірно, від сіверян, Дажбог – бог плодючості, Симаргл – достовірно не відомо, вважається, що бог землі,

ймовірно божество насіння, паростків та коренів злаків. Стрибог – бог вітрів та богиня Мокош – родючості, ремесла, домашнього господарства [2, с. 261].

Поступово на українські землі почало проникати християнство. Відсутність в іноземних джерелах інформації щодо Володимирового хрещення свідчить, що перше запровадження християнства відбулося в 860 р. за Аскольда. Однак, жодних слідів християнства в Київській Русі 800-х років не виявлено. Усі вони датуються X ст., коли хрестилася княгиня Ольга.

Щодо Аскольдового хрещення існує дві гіпотези, оскільки його роль в історіографії значно применшувалась. У дореволюційній історіографії зазначалось, що у 60-ті роки хрестилася не Русь Володимира, тобто не Київська, а Чорноморська, Азовська або Тмутараканська. В енциклопедії Фотія, у літописах Ніконівського, Густинського означена гіпотеза спростовується, зазначається, що хрестилась сама Київська Русь, а окреслені вище не становили визначної політичної сили [3, с. 43].

У радянській історіографії набула поширення «становая» точка зору. Полягала в тому, що хрестилася не вся Русь і не народ, а лише Аскольд з боярами та частиною суспільної верхівки. [3, с. 43]. Це пояснює, чому хрещення 988 р. не згадувалося у візантійських джерелах, русичів вже тоді сприймали як християн.

Після смерті Аскольда, християнство набувало поширення за князювання Ігоря, який здійснив два походи на греків, під час другого уклав присягу, в котрій зазначалося: «... А хто з Руської сторони осмілиться порушити цей договір, то коли вони християни – нехай приймуть пімсту від Бога Вседержителя і засудження на вічну загибель на цьому і тому світі; а ті що нехрещені, то щоб не мали помічі ні від Бога, ні від Перуна. Щоб їхні щити їх не захороняли і щоб погинули від своїх мечів, від стріл, і від іншої своєї зброї. Щоб вони були рабами і в цьому і в будучому житті...» [4, с. 29].

Першою княгинею, яка офіційно прийняла християнство – була Ольга, дружина Ігоря. Щодо місця і часу хрещення ведуться суперечки, основна версія – в Константинополі у 957 р. Романом II, сином Константина VIII. Хрещення було пов'язане з політичним інтересом. Візантія потребувала руських воїнів для боротьби з арабськими правителями Криту. В обмін на цю допомогу Ольга погодилася прийняти християнство і закликала Візантію визнати Київську Русь як окрему і незалежну християнську державу.

Після смерті Ольги християнство набуло поширення за правління її внука Володимира, який наслідував батька Святослава, котрий був язичником. Володимир провів язичницьку реформу, у якій визначив уже

згадану велику шістку (Перун, Хорс, Дажбог, Стрибог, Семарагл, Мокош) та у столиці побудував капище для них.

Християнство почали поширювати і запроваджувати серби, хорвати, лужичани, морав'яни, чехи, поляки, Болгарія та Охрид, що перешкоджало язичницькій Русі вибудовувати рівноправні відносини з ними. Тільки монотеїзм міг сприяти міцному політичному, соціальному та економічному становищу князя. Християнство проникало в Русь різними шляхами: з півночі – варязькими дружинниками та купцями, з півдня – грецькими купцями, зі сходу – вояками та полоненими, а заходу – місіонерами [5, с. 24]. 986 р. до князя прибули послы, пропонували власну віру, він усім відмовив. Магометанським місіонерам через те, що не сподобався обряд обрізання, заборона вживання м'яса та відмова від вина. Він сказав: «Русі веселіть - пиття, ми не можемо без сього бути». Італійцям-католикам: «бо предки наші сього не прийняли», а для іудеїв сказав: «То як ви інших учите, коли самі ви одкинуті Богом? Якби Бог любив вас, то не були б ви розкидані по чужих землях. Чи ви замишляє те, щоб і нам таке лихо прийняти?» [6, с. 59–60].

Надалі Володимир Великий велів обрати десять «мужів» і розіслати розвідати їх про інші релігії. Увагу привернула служба в християнських храмах Візантії: «... служба їх єсть краща, ніж в усіх землях. Ми навіть не можемо забути краси тієї, бо всяк чоловік, якщо спершу спробує солодкого, потім же не може гіркого взяти. Так і ми не будемо тут [поганими] жити.» Вислухавши це бояри мовили князю: «Якби лихий був закон грецький, то не прийняла б хрещення баба твоя Ольга, що була мудрішою за всіх людей» [6, с. 60].

Хрещення Русі пов'язують з походом Володимира на Корсунь (Херсонес). «У рік 6496 [988] пішов Володимир з військом на Корсунь, город грецький. Та заперлися корсуняни в городі, і став Володимир з одного боку города в гавані, на віддалі одного польоту стріли од города, і боролися кріпко городяни з ними» [7]. Після завоювання міста, Володимир звернувся до Василя і Константина: «Ось город ваш славний я взяв. Та чую ось я, що сестру ви маєте, дівчину. Тож якщо її не оддасте за мене, то вчиню вашому городу [те], що й сьому вчинив» [6, с. 63]. У відповідь отримав послання, що віддадуть за нього заміж Анну лише тоді, коли князь єдиновірцем буде. На що Володимир погодився.

Щодо місця хрещення ведуться дискусії. Основними версіями є м. Василів або ж, згідно середньовічним джерелам, рукав Дніпра – Почайна. Припускається, що 27 травня, на зелені свята, відбулося масове хрещення киян. Володимир послав посланців зі словами: «Якщо не з'явиться хто завтра на ріці – багатий, чи убогий, чи старець, чи раб, – то мені той противником буде» [7]. Люди не наслідувались чинити опір князю.

Прийняття християнства передувало знищенню язичницького пантеону. Як описується в літописі, князь наказав: «Поскидати кумирів – тих

порубати, а других вогню оддати. Перуна ж повелів він прив'язати коневі до хвоста і волочити з Гори по Боричевому [узвозу] на ручай, і дванадцятьох мужів приставив бити [його] палицями...» [7]. Після хрещення Київської Русі розпочалося активне будівництво храмів, соборів, монастирів, зокрема, Десятинної церкви, Софіївського собору, церкви святого Василя тощо. Розпочався розвиток писемності.

Частина населення була не задоволена християнізацією, в результаті поширювались міжрелігійні конфлікти. Християнство взяло за основу річний цикл язичницьких свят. До прикладу, день бога Ярила об'єднався з християнською Трійцею, день Перуна Громовержця – з днем Іллі Пророка [2, с. 261]. Причиною компромісу було намагання мінімізації протестів населення.

Висновки. Отже, проникнення християнства на землі Русі не було миттєвим і одночасним процесом. Християнство сприяло розвитку писемності, літератури, мистецтва та релігії. Нова релігія стала основою духовного і культурного розвитку Київської Русі, що змінило її ідентичність та геополітичне становище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія релігії в Україні: У 10 т./ Укр. асоц. релігієзнавців відділення релігієзнавства ін-ту філос. ім. Г.Сковороди НАН України; Укр. центр духовної культури; Ред. кол.: А. Колодний (голова). К.: Укр. центр духовної культури, 1997. Т. 1: Дохристиянські вірування; Прийняття християнства; / За ред. Б.Лобовика. 1996. 383 с.
2. Толочко П. Київська Русь. К.: Абрис, 1996. 360 с.
3. Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі / ред. М. В. Попович; Ін-т археології, АН УРСР. Київ: Наукова думка, 1988. 259 с.
4. Федорів Ю. Історія церкви в Україні. Люблін: Wydano na zlecenie Autora Wydawnictwo «Futura», 1991. 382 с.
5. Ювілейний збірник матеріалів наукової конференції у 1000-ліття хрещення Русі-України / Ред.: проф П. Цимбалістий др С. Франклін о. І. Музичка Л. Наконечний С. Олеськів. Рим-Львів-Лондон, 1988-2008. 272 с.
6. Моця О. П., Ричка В. М. Київська Русь: від язичництва до християнства. Київ: «Глобус», 1996. 224 с.
1. 7. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. К.: Рад. письменник, 1990. 558 с.

ЦЕРКОВНА ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ: РЕЦЕПЦІЯ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Фарцабей Юліана,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: volarion.isreal@gmail.com

Науковий керівник: **Куций Іван,**

доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Модернізація вітчизняної загальноосвітньої моделі навчання є пріоритетним завданням українського державотворення. Її здійснення відбувається згідно ключових положень Концепції «Нова українська школа». Серед напрямків реформування одним із головних є створення інноваційного освітнього середовища, головним критерієм ефективності якого є здатність суб'єктів освітньої діяльності генерувати та впроваджувати інновації в освіту у ньому.

Наймасштабнішим проектом приведення середньої освіти у відповідність до запитів соціально-економічних і політичних реалій сучасної України, стала реформа «Нова українська школа» (далі НУШ). Розрахована на роки, вона поставила собі за мету не просто навчати школярів основам наук, а готувати їх до життя у світі, який постійно змінюється, навчати раціональним прийомам розумової діяльності та сучасним формам спілкування, розвивати здатність до швидкого засвоєння інформації і прийняття ефективних рішень. Як наслідок, перед педагогами постали нові задачі, реалізувати які вони могли лише за умови оволодіння інструментами забезпечення інноваційного розвитку освіти, теоретико-методологічну основу яких сформували Закон України «Про освіту»(2017), Державний стандарт початкової освіти (2018р.), Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), Державний стандарт базової середньої освіти (2020 р.), нова редакція Закону України «Про загальну середню освіту» (2021) [1, с. 684].

В умовах змін традиційна модель навчання поволі поступалася місцем інноваційній – орієнтованій не лише на впровадження нововведень, але й на удосконалення способів взаємодії педагогів та учнів, стилю їх мислення, життя й відносин, які із цими нововведеннями пов'язані [2, с. 264].

У такому контексті реалізація освітніх інновацій відбувається через зміни суб'єктами об'єктів нововведень, які навчаючись, не лише здобувають знання, а й позбавляються нав'язаних їм попередньою моделлю навчання штампів, стереотипів та умовностей. Як наслідок, вони починають легко сприймати зміни, набувають здатності виходити за рамки діючих нормативів та умовностей, навчаються створювати нове та реалізовувати його. За цією логікою «Нову українську школу» закономірно розглядати як реформу трансформаційного типу, адже на шляху до змін вона передбачає здійснення цілого ряду перетворень. Зокрема: реформування інституційної сфери загальної середньої освіти та її правових норм; системну корекцію змісту, форм і методів навчання; формування нової поведінкової ментальності педагогів, здобувачів освіти та їх батьків; розвиток ціннісного ставлення особистості до себе, як носія фізичних, духовно-душевних та соціальних сил тощо.

На перший погляд ці перетворення не складні. Проте філософія технологічних трансформацій надзвичайно суперечлива. На практиці об'єктивні зміни часто піддаються суб'єктивним оцінкам та нашоухуються на банальне нерозуміння логіки педагогічних дій. Усе це разом настільки ускладнює усвідомлення механізмів технологічного переозброєння педагогічного процесу, що призводить до розмивання змісту технологій – недостатнього і неправильного розуміння їх призначення. По суті, якщо не заперечувати вплив особистості на педагогічний процес та його наслідки, доведеться визнати, що кожен сучасний педагог за відсутності чітко прописаного алгоритму інноваційної освіти фактично працює за своєю власною освітньою траєкторією, протиставляючи індивідуальну майстерність технологічним вимогам. І це не просто твердження. В сучасній педагогіці останнім часом вкотре активізувалася дискусія на предмет співіснування в одному освітньому просторі загальної технології та індивідуальної майстерності. Особливої актуальності ця проблема набула на тлі обумовленої загальноосвітньою реформою «Нова українська школа» одночасної технологізації освіти, яка передбачає дотримання технологічних процедур і, що найголовніше, прогнозованих механізмів забезпечення кінцевих результатів навчання та надання (при цьому) академічної свободи вчителю, яка, відповідно до нового Закону України «Про освіту» (ст. 54), повинна здійснюватися на «...принципах свободи слова, думки й творчості...» [3].

Парадокс проблеми у тому, що технологічність (чітке дотримання норм і приписів) розглядає педагогічну творчість як непотрібну перешкоду, що майже завжди погіршує точно розраховані дії, прописані технологією. Вчитель у технологічній освіті наділений функцією організатора навчання, а не творця здатного породжувати якісно нові

матеріальні та духовні цінності суспільного значення[2, с. 264]. На ділі ж від нього вимагають виконання подвійної ролі модератора індивідуальної освітньої траєкторії учня, й творця власного освітнього середовища здатного до прояву педагогічної ініціативи, розробки та впровадження авторських навчальних програм, проєктів, освітніх методик. Виникає запитання: як у практиці сьогодення поєднати ці взаємовиключаючі речі, адже якщо учитель - «творець», то він прагнучи волі, самостійності та творчості навряд чи підкорятиметься правилам та алгоритмам технології навчання? [1, с. 691].

Враховуючи зазначене, можна зробити **висновок**, що інноваційні підходи запропоновані НУШ для реалізації стратегії змін у базовій середній освіті до сих пір остаточно не апробовані, хоча необхідність їх використання визнана як дослідниками, так і практиками. Для отримання задекларованих реформою «Нова українська школа» змін передусім необхідно усунути суперечності між традиційною моделлю навчання та викликами нової суспільної парадигми. В рамках базової середньої освіти цей алгоритм реалізується через творення нового освітнього середовища, спроможного забезпечити необхідні умови, засоби і технології для навчання, подолання інертності мислення та переходу на якісно новий рівень побудови взаємин між учасниками освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. С. Духовна Україна: зб. творів. Київ: Либідь, 1994. 556 с.
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1991. (Пам'ятки іст. думки України). Т. 5. 1994. 704 с.
3. Грушевський М. С. Історія української літератури: у 6 т., 9 кн. / за ред. О. О. Вербила. Київ: Либідь, 1995. Т. 5. 353 с.
4. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. Київ: Освіта, 1992. 196 с.
5. Грушевський М. С. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці: Київ – Львів: Друкарня «С. В. Кульженко», 1912. 248 с.

РЕАКЦІЯ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ НА ЛІКВІДАЦІЮ ГКЦ У 1946 Р.

Партика Марія,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
mariapartika37@gmail.com

Науковий керівник: **Баран Богдан,**

асистент кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Процес формування сучасної Української греко-католицької церкви мав свої безпрецедентні особливості саме на тлі подій початку та середини ХХ століття. На початку діяльності окупаційної влади простежуються певні поступки в освіті, культурі чим вони прагнули показово завоювати певну прихильність серед населення. Тривало це недовго. Одним із перших неприховано експансіоністських випадів уряду проти церкви стало положення про експропріацію церковних земель і скасування монастирів, прийняте в декларації та постановах Народними Зборами Західної України. Вони спробували обмежити роль традиційних церков як православної, так і греко-католицької у суспільному житті [9, с. 9].

Передсоборна активність членів Ініціативної групи (це о. Гавриїл Костельник, о. Михайло Мельник та о. Антоній Пелевецький) розпочалась з проведення зустрічей по деканатах – «соборчики», на яких греко-католицьких священиків мали переконувати за возз'єднання з РПЦ. У Тернопільській, Львівській, Станиславівській областях о. Костельник провів 36 таких нарад, а о. Пелевецький 30 [7, с. 15].

Вже тоді ці події викликали реакцію з боку духовенства яке не погоджувалось з політикою нового уряду щодо ГКЦ. Під орудою о. Климентія Шептицького та о. Івана Котіва був складений лист протест заступникові РНК СРСР В'ячеславу Молотову. У ньому було викладено думки та погляди переважної кількості кліриків: «Ставлення наше до акції о. Костельника є вповні негативне. Його акцію осуджуємо як шкідливу, суто нецерковну і як противну проголошеній Христом правді «І буде одно стадо й один пастир». Тому ясным є, що ми не можемо іти за голосом, який закликає до відступництва від віри» [11, с. 115]. Всі хто був не згідний з цим «возз'єднанням» чекали арешти, допити та репресії. До

листопада 1945 р. було арештовано 104 особи тільки у Львівській області. Звинувачення могли бути абсурдними та вигаданими. До прикладу, монахиню Олену Вітер арештували вдруге через свідчення студентки Інни Даниленко (яку сестра Йосифа готувала до таїнства хрещення в греко-католицькій церкві). Вона заявляла, що сестра намагалась втягнути її в націоналістичне підпілля, давала завдання убити співробітників НКВД та вже відомого Ярослава Галана, котрий написав статтю «З хрестом чи з ножем» [6, с. 100].

В цей час почалась активна підготовка до проведення так званого «собору» в честь возз'єднання з православною церквою. Для цієї події були потрібні єпископи, адже попереднім уже присудили строк ув'язнення. У лютому 1946 р. в Києво-Печерській лаврі під наглядом радянської влади Антоній Пельвецький і Михайло Мельник – були таємно висвячені на єпископів Православної Церкви [1, с. 95]. Хоча собор скликався як греко-католицький, але дані єпископи були вже висвячені як православні. Свою роботу «псевдособор» розпочав зранку 8 березня 1946 року у храмі Св. Юра і присутніх було 219 священників та 19 мирян, а точніше серед священнослужителів було 142 члени агентури [11, с. 144]. Під час зібрання суголосно було вирішено скасувати Берестейську унію і приєднати Греко-Католицьку Церкву до Російської Православної Церкви. Це означало що ГКЦ з 8–9 березня була вже поза законом, а ті хто відмовлявся підтримати нововведення підлягали «усуненню». Якщо говорити про кількість священників які перейшли у православ'я то це 43%: 1111 греко-католицьких священників, з них з Львівської єпархії – 532, Перемиської – 203, Станіславської – 277 [10, с. 105]. Якщо говорити про долю організаторів після «псевдособору», то з ними розправились досить жорстоко. Після відправи у Преображенському храмі Львова 20 вересня 1948 р. застрелили о. Гавриїла Костельника. Єпископи Мельник і Пельвецький померли за дивних обставин [1, с. 97].

Говорити про легітимність даного «собору» організованого агентами радянського союзу неможливо. Оголосивши греко-католицький собор його очолювали уже висвячені православні єпископи, які по канонам не мали на це права. Скликати собор має право Глава церкви і для цього потрібно мати дозвіл від Апостольського престолу. Ні першого, ні другого зроблено не було. Тільки з цього факту це зібрання не можна вважати собором греко-католицького духовенства. Це було насильницьке «приєднання», адже не можна возз'єднати те, що ніколи не було єдиним, цілісним. Органи НКВД мали чітко розроблений план цілеспрямованої й методичної спецоперації як саме влитись у середовище духовенства та вірян і кого саме потрібно усунути за «антирадянську діяльність». Усіх хто проявляв спротив режиму арештовували, піддавали репресіям та насильству. Греко-католицька церква дотримувалась позиції неприйняття комуністичної доктрини, адже вона прямо заперечувала віру в Бога і

свободу віросповідання. Радянська влада почала вбачати в Церкві головного ворога і в їхньому розумінні національний духовний чинник, який виходив з національної церкви, не мав можливості на будь-яке легальне існування [5, с. 44]. Для Церкви та її вірних настав довгий період підпільної боротьби за свою віру, принципи та існування.

Результат Львівського псевдособору у вигляді ліквідації ГКЦ був сприйнятий населенням заходу України та світовою спільнотою як черговий акт насильства з боку сталінського режиму. Спочатку закордоном поширювались наративи, що у цьому задіяна лише російська православна церква, а радянська влада тут ні до чого. Але фальшива інтерпретація доволі швидко була витіснена правдивими фактами які активно поширювали через пресу українська діаспора.

Про це писали в провідних газетах Америки та Європи, як до прикладу опублікована заява кардинала Ежена Тіссерана у «Нью-Йорк Таймс» за 17 березня 1946 р.: «Львівського митрополита й майже всіх єпископів заслано в далеку Московщину. Церковний маєток розграбили, а священицтво запроторили в тюрми й робочі роти... Москва показала своє правдиве обличчя: указом схвалила «бажання народних мас» і підпорядкувала збунтованих українських католиків червоному патріархові в Москві» [4, с. 48]. Важливо зазначити яким чином вище греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії передавало цю інформацію за терени радянської держави. Виділяють п'ять шляхів, а саме: через неофіційних та офіційних представників Ватикану; через канали зв'язку Проводу ОУН; емігрантів; через польську єпархію та греко-католицьке духовенство у Польщі; духовенство Мукачівської та Пряшівської єпархій [3, с. 80]. Провід ГКЦ, мирянські об'єднання на заході вимагали від урядів своїх держав аби через домовленості радянська держава пом'якшила політику щодо переслідуваних українських греко-католиків [11, с. 204].

Якщо говорити про реакцію Апостольської столиці то вона і надалі відзначалась різким засудженням комуністичної ідеології яка обмежувала права віросповідання та релігії. Папа Пій XII говорив, що «після поразки Німеччини комуністична тиранія претендує на те, щоб замінити собою нацистську « та назвав комуністів «фальшивими пророками, які безсоромно та з допомогою насилля пропагують атеїстичні концепції, порушують права людини» [2, с.80]. Також у Римі перебував єпископ Іван Бучко, який виявив ініціативу до інформування Апостольського престолу про реальний стан справ в УРСР. Папа призначив єпископа Апостольським візитатором українців-католиків у Західній Європі [1, с. 106].

Очільником релігійного активу який не прийняв нового порядку став архимандрит монастирів Студитського Уставу о. Климентій Шептицький,

якому допомагали в цьому оо. Іван Котів та Йосиф Кладочний. У повідомленні за підписом керівника органів державної безпеки УРСР Сергія Савченка зазначається: «Климентій Шептицький, який переїхав із міста Львова в Унівський монастир, продовжує підтримувати зв'язки з противниками православ'я, які залишилися у Львові, та «сколочує» навколо себе реакційне духовенство з метою продовжити далі дії, спрямовані на спротив щодо переходу на православ'я» [8, с. 593]. За це Климентія Шептицького було арештовано 5-го червня 1947 року під час молитви у своїй келії.

Цікавою особливістю стало те, що єдиною Православною церквою яка висловила свій протест проти цього злочину була Українська Автокефальна Православна Церква в еміграції. Зокрема, у Німеччині в м. Есслінг-на-Неккері пройшов собор єпископів УАПЦ під орудою митрополита Полікарпа, де пролунало окреме звернення до католицької церкви зі співчуттям з приводу репресивних методів по «возз'єднанню» греко-католиків до РПЦ [11, с. 205]. Через Атлантичний океан новини також потрапили до єпископів Сполучених Штатів Костянтина Богачевського та Амвросія Сенишина котрі відреагували заявою з різким протестом проти ліквідації їхньої Церкви на теренах України. Вони стверджували: «Совіти покористовуються православною церквою й уживають терористичних способів, щоб примусити уніатських священників і вірних підкоритися Москві... 216 священників, залучених владою для його проведення, не могли представляти інтереси тритисячного кліру та чотирьох мільйонів вірних» [5, с. 22].

Висновки. Реакція світової спільноти на новоутворену «возз'єднану» церкву була різко негативною. В цей період партія підозрювала католицьку церкву та її духовенство у виконанні наказів Ватикану та загалом усіх західних держав. Будь які релігійні та культурні зв'язки із заходом були поза законом та мали бути негайно розірвані. Та все ж були збережені таємні шляхи через котрі вище греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії передавало інформацію за терени радянської держави. Через ці події понад 5 мільйонів українських греко-католиків номінально стали православними. Для Церкви та її вірних настав довгий період підпільної боротьби за свою віру, принципи та існування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабинський А. Історія УГКЦ за 90 хвилин. Вид. 2-ге, доп. Львів: Видавництво «Свічадо», 2018. 160 с.
2. Горбач С. І. Деякі аспекти відносин між Ватиканом і СРСР після Другої світової війни (1945–1953). *Український історичний журнал*. № 6. 1998. С. 68–76.
3. Гуркіна С. В. Українська Греко-Католицька Церква і Ватикан: спроби контактів у 1944–1949 рр. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. Вип. 22. С. 73–90.
4. Державний архів Львівської області. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 439. Арк. 43–56.

5. Концур-Карабінович Н. М. Львівський собор 1946 року очима світової спільноти. Анал.-інфор. жур. «Схід». жовтень-листопад 2015 р. № 7 (139). С. 21–24.
 6. Країна жіночого роду / уклад. Кіпіані В.Т. Харків: Вид-во «Віват», 2021. 300 с.
 7. Макоїд В. Присягу не зламаю: духовенство Тернопільщини у борні з тоталітаризмом 1945–1950 рр. Тернопіль: Джура, 2023. 224 с.
 8. Матковський І. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви: монографія. Львів, 2019. 664 с.
 9. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. В двох томах. Т. 1 / ред. М. Вегеш, Н. М. Концур-Карабінович, В. В. Марчук, М. М. Палінчак; Ужгород, 2022. 392 с.
 10. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. В двох томах. Т. 2 / М. Вегеш, Н. М. Концур-Карабінович, В. В. Марчук, М. М. Палінчак; Ужгород, 2022. 348 с.
- Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / Б. Боцюрків; пер. з англ. Н. Кочан; за ред. О. Турія. Львів: Вид-во Укр. Католиц. Ун-ту, 2005. XVIII. 265 с.

УВ'ЯЗНЕННЯ ЄПІСКОПА ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА В КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМИ КОНФЛІКТУ МІЖ СРСР І СВЯТИМ ПРЕСТОЛОМ

Андрухів Іван,

здобувач вищої освіти третього рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: andrukhiv.gon@i.ua

Науковий керівник: **Бистрицька Елла,**

доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Постать єпископа Григорія Хомишина (1867–1945) є однією з ключових у історії Української Греко-Католицької Церкви першої половини XX століття. Його ув'язнення та смерть у радянській тюрмі стали не просто трагічним епізодом індивідуальної долі, але й символічним відображенням системного протистояння між тоталітарним комуністичним режимом та Католицькою Церквою.

Стаття має на меті розглянути це протистояння крізь призму концепції «парадигми конфлікту», яка дозволяє аналізувати не лише фактографічний матеріал, але й глибинні ідеологічні, геополітичні та культурні суперечності, що визначали відносини між СРСР та Святим Престолом протягом десятиліть.

Єпископ Г. Хомишин народився 25 березня 1867 р. в с. Гадинківці на Тернопільщині. Здобув богословську освіту у Львівській духовній семінарії та Віденському університеті. У 1904 р. був висвячений на єпископа Станіславської єпархії (нині Івано-Франківська Митрополія).

Як церковний діяч, Г. Хомишин був відомий своїми консервативними поглядами та орієнтацією на тісну співпрацю з Ватиканом. Він був прихильником різних практик з латинського обряду в УГКЦ, запроваджував celibat для священників що часто викликало суперечки з митрополитом А. Шептицьким, який дотримувався більш традиційних східних практик [3, с. 124–126].

У міжвоєнний період, Г. Хомишин займав виразну антирадянську та антикомуністичну позицію. Він був активним суспільно-політичним діячем, підтримував християнсько-консервативний напрямок в українській політиці, заснував Українську Католицьку Народну Партію та часопис «Нова Зоря».

Після встановлення радянської влади в Західній Україні у 1939 р., а особливо після повторної окупації в 1944 р., розпочалися систематичні переслідування УГКЦ. 11 квітня 1945 р. єпископ Г. Хомишин разом з іншими ієрархами був заарештований органами НКВС. Йому було висунуто стандартні для того часу звинувачення у «антирадянській діяльності», «співпраці з німецькими окупантами» та «ватиканському шпигунстві» [1, с. 140–142].

Попри похилий вік (78 років) та слабе здоров'я, Хомишин був підданий жорстоким допитам і тортурам. 28 грудня 1945 р. він помер у Лук'янівській в'язниці в Києві, так і не дочекавшись суду. У 2001 р. папа Іван Павло II проголосив його блаженним Католицької Церкви як мученика за віру.

Для аналізу протистояння між СРСР та Ватиканом доцільно використати теоретичну модель «парадигми конфлікту», яка розглядає протистояння на кількох рівнях:

1. Ідеологічний рівень: фундаментальне протистояння між атеїстичною комуністичною ідеологією та релігійним світоглядом.

2. Політичний рівень: боротьба за вплив на суспільну свідомість та контроль над інституціями.

3. Геополітичний рівень: протистояння СРСР та Заходу в контексті холодної війни, де Ватикан розглядався як важливий геополітичний актор.

4. Культурно-ідентичнісний рівень: прагнення СРСР до знищення альтернативних ідентичностей, особливо тих, що мали виразний національний та релігійний характер.

Марксистсько-ленінська ідеологія, що була офіційною доктриною СРСР, розглядала релігію як «опіум для народу» та інструмент класового гноблення. Католицька Церква, з її ієрархічною структурою та визнанням авторитету Папи Римського, сприймалася радянською владою як особливо небезпечна [6, с. 112–114].

Єпископ Г. Хомишин зі своїми виразно антикомуністичними поглядами та активною суспільною діяльністю представляв пряму ідеологічну загрозу для радянського режиму. У своїх пастирських посланнях та публічних виступах він неодноразово викривав антигуманну сутність комуністичної ідеології, що безумовно, було зафіксовано радянськими органами безпеки.

На політичному рівні репресії проти УГКЦ, включно з арештом Г. Хомишина, були частиною ширшої стратегії радянзації західноукраїнських земель. УГКЦ мала значний суспільний авторитет і була важливим чинником формування української національної ідентичності в Галичині. Ліквідація цієї інституції та фізичне знищення або ізоляція її лідерів розглядалися як необхідна умова для встановлення повного контролю над регіоном [4, с. 278–280].

Особливу роль у цьому процесі відіграв сумнозвісний «Львівський собор» 1946 р., який формально «ліквідував» УГКЦ та «возз'єднав» її з Російською Православною Церквою. Хоча єпископ Г. Хомишин не дожив до цієї події, його арешт та ув'язнення були частиною підготовки до цього спланованого акту [1, с. 147–148].

У ширшому геополітичному контексті переслідування католицьких ієрархів у Східній Європі було елементом протистояння між СРСР та Заходом. Ватикан, особливо після обрання папою Пія XII у 1939 р., займав виразно антикомуністичну позицію. Репресії проти пов'язаних із Ватиканом церковних структур, зокрема УГКЦ, були способом послаблення західного впливу на територіях, що увійшли до радянської сфери контролю після Другої світової війни.

Єпископ Хомишин, відомий своєю прозахідною та проватиканською орієнтацією, розглядався радянськими органами державної безпеки як «агент Ватикану». У матеріалах його слідчої справи особлива увага приділялася його контактам із папським престолом та іншими західними інституціями.

Випадок єпископа Хомишина не був унікальним. Подібної долі зазнали інші ієрархи УГКЦ, зокрема митрополит Йосиф Сліпий, єпископи Йосафат Коциловський, Микита Будка, Миколай Чарнецький та інші [5, с. 118–125]. Аналогічні процеси відбувалися і в інших країнах «соціалістичного табору» – Угорщині, Чехословаччині, Румунії, де також переслідувалися католицькі ієрархи, особливо ті, що демонстрували лояльність до Ватикану.

Порівняльний аналіз цих випадків дозволяє виявити системний характер радянської політики щодо Католицької Церкви та її представників, що виходив за межі окремих національних контекстів і був частиною загальної стратегії комуністичних режимів [1, с. 212–215].

У контексті загальної картини репресій проти католицького духовенства, випадок єпископа Г. Хомишина має певні особливості:

1. Г. Хомишин був представником старшого покоління ієрархів, сформованого ще в австро-угорський період, що робило його особливо «чужим» для радянської системи.

2. Його виразна проватиканська орієнтація та критика «східництва» в УГКЦ робили його особливо зручною мішенню для радянської пропаганди, яка могла представити його як «ворога українського народу».

3. На відміну від митрополита Шептицького, який помер природною смертю у 1944 р., Г. Хомишин став однією з перших жертв систематичних репресій проти УГКЦ, що почалися у 1945 р. [5, с. 132–134].

Після падіння комуністичного режиму та відновлення незалежності України розпочався процес переосмислення постаті єпископа Г. Хомишина та інших репресованих релігійних діячів. У 2001 р., під час

візиту в Україну, папа Іван Павло II беатифікував Г. Хомишина разом з іншими мучениками УГКЦ.

Сьогодні постать єпископа Г. Хомишина залишається в певному сенсі контрверсійною через його консервативні погляди та політичну діяльність, але його мучеництво за віру визнається безумовною цінністю як церковною, так і світською історіографією.

Висновки. Доля єпископа Г. Хомишина є показовим прикладом системного конфлікту між тоталітарним комуністичним режимом та релігійними інституціями, який мав глибокі ідеологічні, політичні та геополітичні корені. Аналіз цього випадку в рамках парадигми конфлікту дозволяє краще зрозуміти механізми репресивної політики радянської влади щодо церкви загалом та УГКЦ зокрема.

Трагічне завершення життєвого шляху єпископа Г. Хомишина у радянській в'язниці символічно відображає долю цілого покоління релігійних діячів, які стали жертвами тоталітарної системи. Водночас, посмертна реабілітація та беатифікація Г. Хомишина є свідченням остаточної моральної перемоги над системою, яка прагнула його знищити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). Львів: УКУ, 2005.
2. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності: східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). Львів, 2006.
3. Марчук В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст. Івано-Франківськ, 2004.
4. Пилипів І. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.). Тернопіль, 2011.
5. Сергійчук В. Нескорена Церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001.
6. Kent P. The Pope and the Duce: The international impact of the Lateran Agreements. London, 1981.

ПІДПІЛЬНІ СЕМІНАРІЇ УГКЦ НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ (1946–1989): ПІДГОТОВКА СВЯЩЕННИКІВ І РАДЯНСЬКІ РЕПРЕСІЇ

Передрук Зоряна,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
e-mail: peredrukzorianal7@gmail.com

Науковий керівник: **Москалюк Микола,**
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України та археології,
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Після насильницької ліквідації УГКЦ у 1946 році радянська влада почала реалізовувати системну політику знищення релігійного життя на західноукраїнських землях. УГКЦ була офіційно заборонена, її ієрархи арештовані, храми передані РПЦ [2]. Проте церковне життя не зникло – воно перейшло в підпілля, зберігаючи традиції східного християнства, національної ідентичності та культури. Івано-Франківщина стала одним із ключових осередків катакомбної церкви, де було сформовано мережу підпільних семінарій, що забезпечували неперервність формації духовенства, незважаючи на жорстокі репресії з боку КДБ [5].

Становище греко-католицької церкви після Львівського псевдособору 1946 р. погіршилося настільки, що вона була вимушена діяти в умовах повної нелегальності. Цей період позначився переслідуванням за будь-які прояви релігійної активності. Проте підпільна мережа почала формуватися практично одразу. Влада не врахувала глибокої інтегрованості церкви в національно-культурне середовище Західної України [5]. Особливо активно спротив розгорнувся на Івано-Франківщині, де численні священники, чернечі згромадження та миряни зберегли вірність УГКЦ і стали осередками нового духовного підпілля.

Умови діяльності підпільних семінарій вимагали високої конспірації та адаптивності [1]. Основна форма навчання – індивідуальна або малі гуртки – забезпечувала гнучкість і безпеку. Викладачі, як правило, були досвідченими священниками з довоєнною освітою або ті, хто пройшов богословське навчання у підпіллі. Навчальні плани формувалися за прикладом довоєнних духовних семінарій: велика увага приділялася богословським дисциплінам, екзегетичі, гомілетичі, літургичі, патрологіі

та моральному богослов'ю [1]. Крім теоретичної підготовки, важливу роль відігравала духовна формація – молитва, спільнота, послух.

Підпільні семінарії можна умовно класифікувати на кілька типів: монастирські (діяли при чернечих згромадженнях), єпископські (створювалися під патронатом підпільних єпископів), парафіяльні (організовані активними священниками на місцях) та мобільні (семінаристи навчалися за маршрутами, пересуваючись між оселями викладачів). Наприклад, на території Коломийського, Косівського та Надвірнянського районів діяли мобільні семінарії, які залучали священників з досвідом викладання і катехизації. Особливу роль у цьому відігравали монастирі василіян і студитів, які стали центрами богословської традиції.

Підготовка священника в умовах постійної загрози арешту вимагала великої внутрішньої дисципліни. Семінаристи не лише навчалися, а й брали участь у підпільних літургіях, духовних вправах, сповідях. Вони вивчали Святе Письмо в оригіналі, знайомилися з творами Отців Церкви, засвоювали морально-етичні принципи пастирського служіння. Відсутність офіційного богословського середовища компенсувалася особистим прикладом викладачів, багатьох із яких переслідували за віру. Виховання відбувалося у дусі мучеництва, самопожертви та готовності до свідчення правди в найекстремальніших умовах.

Радянська держава розглядала будь-які релігійні прояви як загрозу ідеологічному монолітові. Служба безпеки мала розгалужену мережу агентури, що діяла в регіоні, спрямовану на виявлення підпільного духовенства, арешти та ізоляцію учасників. Особливо жорстокі репресії відбувалися в 1949–1951, 1960–1965 та 1982–1985 рр. [5]. Арештованих звинувачували у антирадянській пропаганді, незаконному викладанні, участі в нелегальних зібраннях. Багато з них отримували великі терміни ув'язнення, заслання або психіатричного лікування.

Зібрані в архівах СБУ документи засвідчують системний характер переслідувань [5]. Наприклад, в одному із звітів за 1963 рік зафіксовано діяльність трьох навчальних груп у Тисменицькому районі, де викладали історію церкви та латину. У звіті підкреслено небезпеку впливу таких груп на «ідеологічну стабільність» регіону.

Особливого значення набуває персоніфікація учасників підпільної освіти [3]. Серед викладачів варто згадати єпископа Павла Василика, який був не лише організатором навчальних програм, але й особистим наставником багатьох майбутніх священників. Іншим важливим викладачем був о. Іван Музичка, знаний своїми знаннями в галузі канонічного права [3]. Студенти, як правило, були молодими мирянами, які мали міцну внутрішню мотивацію. Вони здобували освіту в умовах

постійного ризику арешту, проживали в приватних оселях, часто змінювали місце перебування.

За архівними свідченнями, на Івано-Франківщині в 1970–1980-х рр. діяло понад 15 підпільних духовних осередків, які охоплювали понад 300 слухачів [5].

За приблизними оцінками, лише в період з 1965 по 1989 рік було підготовлено понад 250 священників. Багато з них після легалізації стали єпископами, викладачами, духовними наставниками нових поколінь. Поширення цих осередків відбувалося через міжрайонні зв'язки, що об'єднували семінаристів навколо досвідчених духовних центрів.

Легалізація УГКЦ у грудні 1989 р. відкрила нову сторінку в історії церкви. Випускники підпільних семінарій стали основою легальних духовних структур. Багато хто з них зайняв ключові посади в новостворених семінаріях, парафіях, єпархіальних управліннях. Їхній досвід став не лише духовною, але й адміністративною основою сучасної УГКЦ [6].

Висновки. Дослідження підпільних семінарій Української греко-католицької церкви на Івано-Франківщині у 1946–1989 рр. дає змогу окреслити унікальний феномен релігійного, освітнього та національного спротиву в умовах тоталітарного радянського режиму. Незважаючи на офіційну ліквідацію УГКЦ, репресії проти духовенства, контроль з боку спецслужб і криміналізацію релігійної освіти, Церква зуміла не тільки вижити, але й зберегти неперервність богословської традиції, забезпечивши підготовку сотень священників, монахів. Формування мережі підпільних семінарій на території Івано-Франківської області стало можливим завдяки винятковій жертвовності мирян, священнослужителів та чернецтва, які взяли на себе відповідальність за збереження духовного життя. Підпільна богословська освіта здійснювалась у надзвичайно складних умовах – із загрозою арештів, морального і фізичного тиску, конфіскації матеріалів, проте вона залишалась глибоко ідейною, інтелектуально насиченою і морально стійкою.

Структурованість підпільної системи навчання, її адаптивність до умов репресій, а також здатність забезпечити всебічну формацію майбутніх душпастирів свідчать про високий рівень організації та внутрішньої самодисципліни. Особливо важливим є те, що ці семінарії виступали не лише як освітні установи, але й як простір духовного опору, де формувалося покоління священників, здатних до самопожертви, відповідальних за національну ідентичність і духовну спадщину народу. Після легалізації УГКЦ випускники цих підпільних структур стали основою оновленої Церкви. Їхній досвід, витримка і духовна глибина дозволили не лише відновити церковне життя, а й сформувати нову модель пастирського служіння, що ґрунтувалась на вірності, свободі духу та вкоріненості у християнській традиції.

Таким чином, підпільні семінарії на Івано-Франківщині – це унікальне явище української історії, приклад релігійного і культурного спротиву, що заслуговує на глибоке наукове осмислення. Їхня діяльність стала важливою складовою процесу національного відродження України в останні десятиліття ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдай Л. Підпільні семінарії УГКЦ: особливості функціонування. Релігієзнавчі студії. 2010. № 5. С. 45–56.
2. Дмитерко С. Спогади підпільного єпископа. Івано-Франківськ: Нова зоря, 1995. 176 с.
3. Блажейовський Д. Історія УГКЦ у ХХ столітті. Рим: Видавництво Отців Василіян, 1990. 312 с.
4. Головатий М. Українська Церква у підпіллі. Львів: Місіонер, 2005. 256 с.
5. Фельдман Р. Документи КДБ про релігійне підпілля. Український історичний журнал. 2011. № 3. С. 88–97.
6. Церква в Підпіллі 1948–1989. Історія УГКЦ. URL: <http://ugcc.ua/official/official-documents/5.УГКЦ>

БАЗОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОНЯТТЯ «ОБРЯД» НА ПРИКЛАДІ ПРАКТИК У ХРИСТИЯНСТВІ

Іван Градинар,

здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
к. ф.-м. н., старший викладач кафедри
системного аналізу та теорії оптимізації
Ужгородського національного
університету
e-mail: vgradinar@gmail.com

Науковий керівник: **Елла Бистрицька,**
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії та
релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Обрядовість у християнстві є досить розвиненою. З метою кращого розуміння історичного і соціального аспектів обряду, місця, ролі, суті й призначення обрядів у житті віруючих, необхідно глибоко досліджувати різні, пов'язані з обрядами питання. У даній роботі проведемо загальний огляд базових характеристик поняття «обряд» та умовно класифікуємо їх за вимірами. Також наведемо цитати з праць, які аргументують важливість бачення обрядовості крізь ці призми на прикладі християнства для кращого розуміння її історії в минулому, сьогоденні й для майбутніх перспектив.

Обряд – сукупність установлених звичаєм дій, пов'язаних з побутовими традиціями або з виконанням релігійних настанов [1]. Такі поняття як обряд, ритуал, церемонія, традиція, звичай та ін. тісно пов'язані між собою.

Для ясності і кращого розуміння базових характеристик «обряду», їх умовно можна розділити на три важливі, на нашу думку, виміри:

1. Смысловий.
2. Соціальний.
3. Часовий.

Для наукового дослідження і вивчення духовного в обрядах особливо важливим є смисловий вимір, у якому буде розглядатися внутрішнє (невидиме, духовне, зміст), зовнішнє (видиме, форма) і загально-описове (суть, загальні відомості). Цей вимір можна також охарактеризувати, як

духовно-матеріальний або, згідно з працею «Ритуал як символічна форма соціальної комунікації», частково як просторовий [2].

Нами виокремлено також соціальний вимір, оскільки будь-який обряд має важливі характеристики відносно самої людини (індивідуальне), її оточення (колективне, спільнота, суспільство) і Бога (абсолютний).

За часовим виміром можна виділити наступні характеристики: часові межі виконання, повторюваність, календар, історія, історичні передумови та післяумови, тенденції, динаміка, сприйняття часу.

Подібні до запропонованих характеристик та їх вимірів можна зустріти, наприклад, у дуже близькій за змістом праці «Ритуал як символічна форма соціальної комунікації», у якій звертається увага на такі величини ритуального, як простір і час, злиті воедино у архаїчному світогляді [2]. Соціальний аспект обрядів описується через просторову величину як «соціальний час та простір» [2, с. 105]. Смисловий вимір нашого дослідження частково перетинається також із просторовою величиною, як стверджується у вже згаданому нами дослідженні Ганні Нівні [2, с. 107].

Ще одним прикладом подібних думок є робота «Ritual, time, and eternity», у якій розглянуто різні аспекти часового виміру обрядів: частота і тривалість обрядів, буденні й святкові періоди та ін. [3]. А зв'язок між незмінюваним, вічним, святим та істинним, а також зв'язок часових характеристик обрядів з соціальними відносинами піднімає наше розуміння обряду взагалі до рівня, коли **смысл, социум і час** зливається у єдину кінцеву ціль – ідеальне неземного сприйняття і **смысл** найвищого порядку – відповідно у наших трьох вимірах: **смысловий – «духовне і священне»**, **соціальний – «божественне і абсолютне»**, **часовий – «вічне»** [3].

У наступних цитатах з наукових праць та публікацій можемо побачити важливість розглянутих нами вимірів характеристик обряду: **смыслового (СМ, цитати 1-17), соціального (СОЦ, 2-16) та часового (ЧАС, 3-18)**:

1. СМ: «Ми вважаємо поділ ритуалів на внутрішні і зовнішні недоцільним, оскільки межа в цьому разі виявляється занадто хиткою. Справді, неможливо здійснювати ритуал ззовні, зовсім не задіюючи при цьому емоційну сферу. Так само для проведення ритуалу, що вимагає задіяння внутрішніх ресурсів, необхідні зовнішні приготування, нехай навіть мінімальні (певна поза, вибір відповідного простору-часу)» [2].

2. СМ-СОЦ: «Всі ці символічні продукти та речі є важливою частиною свята, за допомогою якої людина долучається до вищого та вічного» [4].

3. СМ-СОЦ-ЧАС: «Ритуалізм (за Р. Мертоном) – адаптивна поведінкова модель, згідно з якою члени суспільства відкидають або знецінюють культурні цілі, занижують планку власних цілей і соціальної мобільності, але діють у межах соціально схвалюваних норм і традицій» [5].

4. СМ-СОЦ-ЧАС: «Але не треба забувати, що зовнішні народні звичаї та традиції, які прикрашають святкування Христового Воскресіння, є лише формою, але не змістом урочистості. Навіть більше – сама Пасха Христова як свято складається не лише з прославлення воскресіння Спасителя з мертвих, але також нерозривно поєднана із вшануванням усього, що передувало цьому» [6].

5. СМ-СОЦ-ЧАС: «Євангелісти вважали, що релігією кожної людини має бути не зовнішній обряд, а внутрішнє служіння Богу «духом та істиною». Це означає, що кожен має в душі і від душі вірити в Бога, а не просто виконувати певні традиції чи обряди, які вони вважали ідолопоклонством. На таку тезу їх спонукало поверхнєве служіння Богу православних вірян, яке зводилось саме до зовнішнього виконання обрядовості, без розуміння її змісту» [7].

6. СМ-СОЦ-ЧАС: «Значення найвищого порядку є не референтним, а станом буття. Саме цей стан буття може оживляти вічне і священне в деяких ритуальних виступах і, у свою чергу, може породжувати відчуття божественного» [3] (пер. авт.).

7. СМ-СОЦ-ЧАС: «Популярне нині явище псевдосвята несе в собі відчутну небезпеку та є значною морально-етичною проблемою. Маючи в своїй основі, як правило, бізнес-привід, будучи змодельованим з символів, пов'язаних зі споживанням, подібне свято є мертвим у духовному плані. Вимагаючи від учасників матеріальні ресурси, ефемерне за своєю природою псевдосвято не спроможне дати їм натомість нічого справді значущого в духовному сенсі» [2].

8. СМ-СОЦ-ЧАС: «Зі свого боку я спробую розрізнити церемоніал, приклад якого наведений вище, що полягає лише у наданні певної форми й урочистості діям і промовам, які використовуються у повсякденному житті, і як протилежний приклад – ритуал культу святих, котрий полягає у збагаченні символіки, що використовується у церемоніалі, свідомо приписуючи дії і слова потойбічному світу» [8].

9. СМ-СОЦ-ЧАС: «Комплекс історичних причин і культурних впливів обумовив і такі характерні принципи віри і життя як примат чуттєвого над раціональним, колективного над індивідуальним, практики над віровченням, церковного над соціальним, що і досі має соціальні прояви в суспільно-політичній пасивності, контркультурності, нерозвиненості особистісного начала, відчуження від суспільства» [9].

10. СМ-СОЦ-ЧАС: «Зрештою, саме під впливом контактів із заходом, відбулися певні трансформації в середовищі євангельсько-баптистської спільноти. Поступово сформувалися два основні види помісних церков – консервативний і модерністський («ліберальний»). Відмінність консервативних в основному зводилась до підтримання традиційного стилю одягу, проповідей і музики. В «ліберальних» до цього ставилися більш поблажливо. Оскільки молодь була охоча до нововведень,

модернізовані богослужіння виявилися привабливими для молодих людей, а також тих, хто пережив навернення в умовах нового часу... У богословському відношенні в середовищі євангельських протестантів в Україні домінують консервативні, навіть фундаменталістські настрої» [10].

11. СМ-СОЦ-ЧАС: «Цілісну структуру народного календаря складає послідовне співвіднесення його ієрархічних одиниць (рік: місяць: тиждень: день: година: мить). Одночасно існує й інше групування одиниць часу: за сезонами, за циклами (природними, місячними, святковими)» [11].

12. СМ-СОЦ-ЧАС: «За цим сумним святом «бога часу» йшло веселе святкування «бога сонця», яке називалося «днем непереможного сонця» і здійснювалося з особливою урочистістю при імператорі Юліані Відступнику, на честь народжуваного сонця і в очікуванні нового року, тобто в той час, коли повернення сонця ставало помітним. На противагу такому язичницькому торжеству Церква перенесла з 6 січня на 11 днів назад день згадування Різдва Христового – день Народження «Незаходимого Сонця Правди» [12].

13. СМ-СОЦ-ЧАС: «Дотримання щоденних звичок та ритуалів відіграє важливе значення у житті дитини. Насамперед, вони підтримують у неї стан безпеки, впевненості у теперішньому та майбутньому, в кризових життєвих ситуаціях вирівнюють емоційне забарвлення дитини та знижують тривогу, допомагають адаптуватися до нових умов життя та місця проживання. Вироблені сімейні ритуали укріплюють дитячо-батьківські взаємостосунки, взаєморозуміння, формують у дитини цінності та пріоритети. Ритуали дозволяють налагодити режим дня дитини, привити корисні звички та відповідальність» [13].

14. СМ-СОЦ-ЧАС: «Ви сказали за паску, за яйця, які ми красим, ну а при чому тут ковбаса? А хрін, який ми ложимо в кошик? А масло? Яке воно має відношення до Пасхи? Ніякого! Увесь цей кошик в християнському розумінні до Пасхи ніякого відношення не має. Але він дійсно увійшов в нашу традицію і його треба брати і готувати, бо це радість духовна, яка сьогодні виражається і в радості тілесній. Був піст, тепер можна все попробувати, поїсти» [14].

15. СМ-СОЦ-ЧАС: «Напередодні Воскресіння Христового хотілося б нагадати, з якої події ми взагалі звершуємо святкування. Адже у людей уже повністю змінилися акценти щодо вшанування цієї надзвичайної події. Сьогодні людство живе маркетинговими мірками, забуваючи про основу. Великдень – то зовсім не про писанки та паски. Воскресіння Христове – то перш за все подія духовна, отже, мусить вшановуватися молитвою, нашою присутністю у храмі чи приєднанням до цієї молитви у форматі онлайн. А ми, на жаль, готуючись до цього свята, усі сили

покладаємо на те, аби «вимити вікна» чи «накрити стіл»... Усі традиції християнського святкування Великодня – то ті надбання, якими ми можемо похвалитися за час підготовки до цього свята – Великого посту. А якщо цієї підготовки не було від слова «взагалі», то і Великдень у його першопочатковому розумінні теж, швидше за все, людина не зрозуміє... Передусім – це неусвідомлене вшанування цієї події. На жаль, багато хто думає, що найголовніше, то – «аби батюшка «побризкав» кошичка», потім випити чарчину, закусити свяченим і, за хороших погодних умов, поїхати «на природу» (ну, або з друзями зібратися вдома і продовжити «святкування»). Також починають з'являтися різні забобони, які переважають не лише вчення церкви, а й здоровий глузд» [15].

16. СМ-СОЦ-ЧАС: «Те, що християнський Великдень має багато спільного із давнім язичницьким святом рівнодення, є відомим фактом. Охрестивши Русь, князь Володимир повинен був забезпечити не лише номінальний, а й фактичний перехід до нової релігії. Християнські храми будувались на місці колишніх капищ, а багато язичницьких звичаїв трансформувались на новий лад. Свій відгомін вони знайшли й у святі Христового Воскресіння – багато із тих стародавніх традицій збереглись донині й добре знайомі кожному з нас» [16].

17. СМ-ЧАС: «Не дивно, що протестанти, котрі не шанують святих покровителів, розцінювали дні народження як якусь підміну...» [8].

18. ЧАС: «Однією з особливостей цієї форми переживання подій є зміна сприйняття часу учасниками обряду. В рамках ритуалу час може змінювати свій темп і вектор, і сучасний індивід прагне до подібного відходу від стрімких повсякденних ритмів» [2].

Висновки. У даній роботі запропоновано три виміри, відносно яких базові характеристики поняття «обряд» можна умовно розподілити: смисловий, соціальний і часовий. Відповідно до цих трьох вимірів наведено деякі базові характеристики. Також досліджено наукові праці та публікації, які наочно аргументують важливість розуміння таких характеристик і їх вимірів з позиції обрядів у християнстві. Подальший більш детальний аналіз характеристик поняття «обряд» і їх вимірів представляє науковий інтерес, оскільки розуміння різних аспектів обряду може допомогти у більш глибинному дослідженні історії, якості й динаміки християнських практик і обрядовості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: <https://sum11.com.ua/obrijad/> (дата звернення: 30.04.2025 р.).
2. Нівня Г. О. Ритуал як символічна форма соціальної комунікації: дис. на здоб. наук. ступ. к. філос. н. Одеса: ПДПУ, 2010. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/1802/1/Nivnya.pdf> (дата звернення: 30. 04. 2025 р.).
3. Rappaport R. Ritual, time, and eternity. *Zygon*. 1992. Vol. 27, № 1. С. 5–30. URL: <https://www.zygonjournal.org/article/12413/galley/25203/download/> (дата зверн.: 30.04.2025

р.).

4. Димид М. Про традицію готувати великодній кошик і освячувати їжу. *Релігія в Україні*. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/9559-pro-tradiciyu-gotuvati-velikodnij-koshik-i-osvyachuvati-yizhu.html (дата звернення: 30.04.2025 р.).

5. Велика українська енциклопедія. Електронна версія. URL: [https://vue.gov.ua/Ритуалізм_\(за_П._Мертоном\)](https://vue.gov.ua/Ритуалізм_(за_П._Мертоном)) (дата звернення: 30.04.2025 р.).

6. Митрополит Епіфаній. Воскресіння надії. *Українська правда. 20 квітня 2025*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2025/04/20/7508228/> (дата звернення: 30.04.2025 р.).

7. Кравчук Б. Євангельські християни та баптисти Київської губернії: особливості віровчень. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки*. Вип. 43. С. 90. URL: <http://nv.idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/Випуск-43..pdf#page=90> (дата звернення: 30.04.2025 р.).

8. Агулон М., Кюїзенє Ж. Вільний діалог про нашу ідентичність та громадянство. *Народна творчість та етнографія*. 2006. № 6. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20147/08-Agulhon.pdf> (дата звернення: 30.04.2025 р.).

9. Черенков М. Перспективи розвитку євангельського протестантизму в Україні. *Релігія в Україні*. URL: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/7940-perspektivi-rozvitku-yevangelskogo-protestantizmu-v-ukrayini.html> (дата звернення: 30.04.2025 р.).

10. Панич О. Інституалізація євангельського протестантизму в Україні (1990-ті–2000-ні роки). *Протестантизм в його історії і сьогоденні (до 500-ліття християнської конфесії)*. С. 55–66. URL: <https://uars.info/prints/ur/77/13.pdf> (дата звернення: 30.04.2025 р.).

11. Чебанюк О. Народний календар у традиційній картині світу українців. *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 6. С. 41–45. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20266/05-Chebaniuk.pdf> (дата звернення: 30.04.2025 р.).

12. Бойко П. (протоієрей). Розділення свята Втілення Христового на два окремих свята. *Труди Київської Духовної Академії*. 2016. № 16. С. 17–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tkda_2016_16_4 (дата звернення: 30.04.2025 р.).

13. Роль ритуалів у житті дитини. *Helpchild.org.ua*. URL: <https://helpchild.org.ua/post/rol-ritual-v-u-zhitt-ditini> (дата звернення: 30.04.2025 р.).

14. Великодній кошик в християнському розумінні до Пасхи ніякого відношення не має, Михайл. *Конкурент*. URL: <https://konkurent.ua/publication/135750/velikodniy-koshik-v-hristiyanskomu-rozuminni-do-pashi-niyakogo-vidnoshennya-ne-mae-mihail-video/> (дата звернення: 30.04.2025 р.).

15. Що класти у святковий кошик, як розговлятися, чи можна йти на цвинтар? *Кременчуцький ТелеграфЪ*. URL: <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10116951-scho-klasti-u-svjatkovij-koshik-jak-rozgovljatisja-chi-mozhna-jti-na-cvintar.html> (дата звернення: 30.04.2025 р.).

16. Яриш О. «Язичницький» Великдень: п'ять цікавих фактів. *Львівський портал*. 06.04.2015. URL: <https://portal.lviv.ua/article/2015/04/06/105238> (дата звернення: 30.04.2025 р.).

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ОБЛІКУ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ МАНЧЕСТЕРА (ОБ'ЄДНАНЕ КОРОЛІВСТВО) НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Цяпута Андрій,

здобувач вищої освіти третього рівня
історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка
e-mail: andriy.tsy@gmail.com

Науковий керівник: **Елла Бистрицька,**
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії та
релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Масові еміграційні процеси українського населення, що активізувалися наприкінці XIX ст., були зумовлені комплексом глибинних соціально-економічних чинників, що склалися на українських землях у складі Австро-Угорської імперії. Ключовою детермінантою виступало так зване «аграрне перенаселення», особливо характерне для Східної Галичини та Лемківщини [1]. Недостатній рівень промислового розвитку як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні, був неспроможний абсорбувати надлишок робочої сили, що утворювався в аграрному секторі. Згідно з даними 1900-х рр. у Східній Галичині щільність сільськогосподарського населення сягала 67 осіб на 1 км², а середній селянський наділ скоротився з 3 га у 1880 р. до 2,5 га у 1900 р. Згідно з підрахунками науковців, на початку XX ст. у Східній та Західній Галичині налічувалося близько 1,2 мільйона осіб «зайвої» робочої сили [2, с. 65]. Практика сезонних заробітків лише частково пом'якшувала проблему, не вирішуючи її системно. У таких умовах зовнішня трудова еміграція розглядалася значною частиною українського населення чи не єдиним ефективним способом покращення матеріального становища.

Соціальний портрет типового українського емігранта першої хвилі характеризувався переважно молодим віком, селянським походженням, відсутністю власної родини та низьким рівнем статків. Економічна мотивація виїзду закордон була домінуютьною: заробіток коштів для покриття витрат на подорож, сплати можливих боргів та, головне, акумуляції капіталу для придбання землі та розбудови власного господарства на батьківщині.

Первинні міграційні установки передбачали тимчасовий характер перебування за кордоном із подальшим поверненням в Україну. Лише з часом, під впливом різних обставин, відбувалася поступова переорієнтація з тимчасової на постійну еміграцію [3, р. 15]. Велика Британія на цьому етапі переважно виступала як транзитна країна на шляху українських емігрантів до Північної та Південної Америки.

Зафіксовано, що перша значна група українських емігрантів, оселилася в Манчестері між 1890-ми роками та Першою світовою війною. Це було близько 500 родин, дорослі члени яких працювали переважно у текстильній галузі. Цих переселенців згодом стали називати «українськими манчестерцями» (Ukrainian Mancunians) [4, р. 19].

Важливим фактором, що сприяв адаптації українців у Манчестері та інших британських містах, була тісна взаємодія з єврейськими громадами. Як правило, це були вихідці з Галичина, Поділля, Волині та Київщини, які на той час входили до складу Австро-Угорщини та Російської імперії. Чимало українських переселенців знаходили роботу на підприємствах, що належали євреям, зокрема у швейній та капелюшній промисловості [5, р. 120]. Чоловіки переважно працювали в майстернях, а жінки виконували швейну роботу вдома. Відомі випадки, коли українці протягом тривалого часу проживання у Великій Британії не опановували англійську мову, оскільки мовного бар'єру в їхньому робочому та побутовому оточенні практично не існувало.

Дослідження історії української діаспори у Великій Британії зазначеного періоду ускладнюється проблемою коректної національної ідентифікації емігрантів в офіційних документах. Відсутність української державності на політичній карті світу призводила до того, що українців реєстрували не за національною ознакою, а за громадянством країн, до складу яких входили українські етнічні території. Підданих Австро-Угорської імперії часто ідентифікували як «русинів» (Ruthenians), «австрійців», «угорців», «польських галичан». Вихідців з Російської імперії записували як «росіян», «малоросів».

Ця проблема збереглася і для наступних хвиль міграції. Доктор Серж Ціпко, аналізуючи українську еміграцію між 1919 і 1939 роками, вказував на статистичні труднощі, пов'язані з реєстрацією українців, які не мали власної держави [6]. Після розпаду імперій та Версальського договору 1919 р. українські етнічні території опинилися у складі СРСР, Польщі, Чехословаччини та Румунії. Відповідно українські емігранти подорожували з паспортами цих держав і класифікувалися за громадянством, а не за національністю. Навіть політичні біженці, які залишали Україну після поразки визвольних змагань та перемоги більшовиків (так звана друга хвиля міграції 1920 – 1930-ті рр.), часто мали

документи Ліги Націй, де їхня національність могла бути вказана як «російська».

Висновки. Таким чином, ідентифікація українських емігрантів має певні об'єктивні труднощі, пов'язані з відсутністю уніфікованих записів їх національної належності. Як правило, критерієм національної належності виступала країна, з якої прибув емігрант. Попри те, аналіз архівних документів українських громадських організацій у Великій Британії (Союзу Українців у Великій Британії – м. Манчестер та Шотландії (AUGB), Організації Українських Жінок у Великій Британії (Association of Ukrainian Women in Great Britain), Пласту, Спілки Української Молоді), церковних архівів (зокрема, храму Успіння Пресвятої Богородиці у Манчестері), а також поліцейних архівів та особистих документів дозволяє реконструювати історію формування українських осередків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербова О. Аграрна політика Польської держави міжвоєнного періоду та українське питання. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Вип. 18.6. С. 127–134.
2. Лесик О. Становлення правового регулювання земельних відносин в Польщі (1919–1921 рр.). *Часопис Київського університету права*. 2020/3. С. 65–71.
3. Kormylo Peter. «Scotland's Ukrainians – Their Story». Alba Printers & Publishers, Scotland, 2022. 304 p.
4. Nebesniak, Y. A Century of Ukrainian Settlement in Manchester 1897–1997, Rome-Lviv-Manchester: «SOPVYD», 1997. 182 p.
5. Harvey L. Kaplan. «The Gorbals Jewish Community in 1901». *Journal of Scottish Historical Studies Volume 27, Issue 1*. Edinburgh University Press, 2007. 120 –121 p.
6. Cipko Serge. In Search of a New Home: Ukrainian Emigration Patterns Between the Two World Wars. *Journal of Ukrainian Studies, Vol. 16 Nos. 1-2 (Summer-Winter 1991)*. University of Toronto, Canada 2008. 261p. URL: <https://cius-archives.ca/items/show/808>

ПАПА ІВАН ПАВЛО II І КОМУНІСТИЧНІ РЕЖИМИ: ЯК ВІРА ПЕРЕМОГЛА СТРАХ

Мацюк Уляна,

здобувачка вищої освіти першого рівня
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: matsukuliana@gmail.com

Науковий керівник: **Алексієвець Леся,**

доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

У другій половині ХХ ст. Центральна і Східна Європа стали ареною глибоких політичних і соціальних змін, які призвели до краху комуністичних режимів і утвердження демократичних форм правління. Однією з ключових постатей цього періоду був Папа Іван Павло II – духовний лідер, який очолював Католицьку Церкву впродовж майже трьох десятиліть, від 1978 до 2005 р. Його понтифікат припав на критичну епоху «холодної війни», політичної стагнації тоталітарних систем і, водночас, наростання внутрішнього спротиву репресивним режимам.

Іван Павло II не був політичним діячем у вузькому розумінні цього слова – він не очолював партії, не видавав указів, не вів збройної боротьби. Проте його вплив на падіння комуністичних систем був не менш значущим, ніж роль політичних лідерів. Його інструментом була віра, а головною силою – моральний авторитет. У цьому полягає унікальність феномену Івана Павла II: він довів, що дух може бути сильнішим за репресивну державну машину, а слово – ефективнішим за зброю.

Це дослідження має на меті розглянути, як Папа Іван Павло II використав авторитет Церкви, християнське вчення про гідність людини і право на свободу совісті, щоб сприяти поваленню комуністичних режимів. Особливу увагу приділено його апостольським візитам, взаємодії з рухами опору, зокрема з польською «Солідарністю», реакції на його діяльність з боку радянських спецслужб і держав, а також його ролі у формуванні нової моральної парадигми для посткомуністичного простору.

Після закінчення Другої світової війни значна частина Європи – від Балтійського до Адріатичного моря – опинилася під впливом Радянського Союзу. Утворення Варшавського блоку закріпило поділ континенту на дві зони впливу. У країнах Східної Європи були встановлені маріонеткові

комуністичні уряди, які копіювали радянську модель політичної централізації, планової економіки та жорсткого контролю над ідеологією.

Комуністична ідеологія, як відомо, була несумісна з релігією. У її основі лежав діалектичний матеріалізм, а отже, заперечення існування Бога як таке. Церква сприймалася як опора буржуазного ладу, а релігія – як «опіум для народу», як висловився Маркс. Церковні інституції підлягали ліквідації або підпорядкуванню державі, священників переслідували, а віруючих обмежували в правах. У країнах радянського блоку ситуація була схожою, хоча й відрзнялася рівнем репресій. У Польщі, наприклад, Католицька Церква залишалася впливовою силою, але зазнавала постійного тиску з боку влади. У Чехословаччині та Угорщині створено маріонеткові «державні церкви». У Румунії і Болгарії – тотальне підпорядкування духовенства. В Україні, яка була частиною Радянського Союзу, особливо жорстоким було переслідування Української Греко-Католицької Церкви, яка була насильно «ліквідована» у 1946 р.

У такій ситуації Церква опинялася в умовах підпілля, опору або вимушеної співпраці. Суспільство жило в страху перед репресіями, доносами, ув'язненням. У цих умовах роль духовного лідера, здатного відродити надію і згуртувати народ навколо вищих цінностей, була критично важливою.

16 жовтня 1978 р. на конклаві кардиналів у Римі Папою Римським було обрано Кароля Войтилу – архієпископа Краківського. Це стало справжньою сенсацією: вперше за 455 р. понтифікат очолив неіталієць, а до того ж – представник країни соціалістичного табору. Обрання поляка було не лише символічним актом, а й сигналом зміни геополітичного і духовного клімату в Європі.

Войтила став не просто церковним адміністратором. Він був філософом, письменником, професором етики, людиною глибокого богословського осмислення людської гідності. Його погляди сформовані в умовах нацистської окупації та повоєнного комуністичного тиску в Польщі. Він бачив, як тоталітарні режими намагаються знищити людську особистість, як стирається межа між правдою і брехнею, між добром і злом. Іван Павло II одразу чітко окреслив пріоритети свого понтифікату: відновлення поваги до життя, гідності особи, свободи совісті і релігії. У проповіді під час інтронізації він звернувся до всього світу словами, що стали пророчими: «Не бійтеся! Відкрийте двері Христу!» Це було послання не лише до вірян, а й до всіх пригнічених і заляканих народів – не боятися тоталітарного страху, не боятися відстоювати свою гідність. Обрання Івана Павла II викликало паніку в колах комуністичної номенклатури. Його вплив на масову свідомість міг бути надзвичайним – особливо у країнах, де католицизм залишався потужною культурною традицією. КДБ, Штазі, польська Служба безпеки почали активне стеження і розробку планів щодо нейтралізації впливу нового Папи. У

політичному вимірі підтримка «Солідарності» не була випадковою чи поверховою. Вона ґрунтувалася на глибокому розумінні природи комуністичної ідеології як такої, що заперечувала не лише свободу совісті, а й гідність особи, родинні зв'язки, автентичну культуру та історичну пам'ять. Папа не закликав до збройного повстання – його позиція залишалася послідовно мирною. Проте моральна і духовна підтримка мільйонів поляків була саме тим імпульсом, який дав силу народові сказати «ні» тоталітаризму. Під час візиту до Польщі в 1983 р. Іван Павло II неодноразово звертався до теми християнської надії як джерела сили у важкі часи. Його слова не були лише теологічними деклараціями – вони звучали як маніфест духовного опору і глибокої довіри до Божого Провидіння.

Не менш важливою була символічна вага замаху на Папу, що відбувся 13 травня 1981 р. Цей день став поворотною точкою не тільки в особистій історії Папи, але й у сприйнятті його ролі на глобальній арені. Той факт, що Іван Павло II пробачив свого нападника Алі Агджу, став потужним свідченням християнського милосердя, здатного роззброїти навіть найжорстокішу ненависть. Папа не став жертвою страху, не озлобився, а навпаки – засвідчив перемогу віри над злом, милосердя над помстою, духовної сили над терором. Це стало сигналом і для комуністичних режимів: вони не змогли зламати його, а отже, не зможуть зламати й народу, який вірить у правду. Окрему увагу слід приділити дипломатичній активності Ватикану в часи понтифікату Івана Павла II. Його «моральна дипломатія» була новою формою геополітики, у якій центром стала не сила зброї, а сила совісті. Папа не мав армій, та його послання з ватиканської кафедри лунали по всьому світу й змушували замислитися лідерів, політиків, інтелектуалів. Його відкриті листи, енцикліки, проповіді під час пастирських візитів ставали не лише джерелом духовного натхнення, а й програмними документами нової європейської ідентичності – ідентичності, що заснована на гідності, свободі, історичній правді.

Візити до комуністичних країн були ще одним ключовим чинником морального впливу Папи на суспільні зміни. Іван Павло II не зупинився на Польщі. Після падіння Берлінського муру він став першим понтифіком, що відвідав Чехословаччину, Угорщину, Литву, Латвію, Естонію, а також інші держави, які тривалий час жили під тиском радянської ідеології. В кожній із цих країн Папа послідовно говорив про права людини, про необхідність національного примирення, про важливість духовної культури, яку тоталітаризм намагався викоринити.

Особливої ваги набуває візит Івана Павла II до України в 2001 р. Цей візит був не лише історичним, а й символічним. Україна на той час уже понад десять років була незалежною державою, однак спадщина

радянського минулого все ще тяжіла над політичним, культурним і релігійним життям країни. Візит Папи був актом міжнародного визнання української ідентичності, а також потужним жестом підтримки з боку Католицької Церкви. Його проповіді у Львові та Києві містили глибокі послання про потребу прощення, національної єдності, міжконфесійного діалогу, що стало надзвичайно актуальним у суспільстві, розділеному не лише політично, а й релігійно. Цей візит був також продовженням логіки понтифікату Івана Павла II, який послідовно підтримував народи, що шукали шляхів до духовного та політичного визволення. Він вірив, що майбутнє Європи неможливе без відновлення пам'яті, без переосмислення тоталітарного досвіду, без християнських засад людської гідності. У промові в Києві Папа наголосив: «Нехай Україна буде землею примирення, землею, в якій людська гідність більше не буде приниженою і втоптанною в порошок». Це були не просто слова ввічливості – це була програмна декларація оновлення, звернена до майбутнього.

Особливо важливо у цьому контексті звернути увагу на реакцію комуністичних режимів на діяльність Івана Павла II. Радянські спецслужби уважно стежили за Папою з перших днів його понтифікату. За документами КДБ, оприлюдненими в пострадянський період, видно, що СРСР розглядав Івана Павла II як стратегічну загрозу, яка могла розхитати єдність Варшавського договору. Було створено спеціальні оперативні групи, які займалися дискредитацією Папи в очах громадськості, підбурюванням ворожнечі всередині католицького середовища, а також спробами впливу на східноєвропейських єпископів з метою відмежування від Ватикану. Проте жодна з цих операцій не досягла своєї мети. Навпаки, дедалі більше віруючих і світських людей почали ототожнювати себе з моральною позицією Івана Павла II, вбачаючи в ньому не лише релігійного, а й національного та культурного лідера.

Його енцикліки, зокрема *Redemptor Hominis* (1979), *Laborem Exercens* (1981), *Sollicitudo Rei Socialis* (1987) і *Centesimus Annus* (1991), стали справжніми соціальними маніфестами, у яких Папа обстоював права праці, засуджував бездушність матеріалізму – як капіталістичного, так і комуністичного – і наголошував на необхідності будувати суспільство, засноване на солідарності, любові, правді й свободі. Його соціальна доктрина стала теологічним та філософським підґрунтям для народів, які прагнули свободи, але не хотіли втратити моральних орієнтирів у часи змін.

Іван Павло II виступав не лише як релігійний лідер, але й як моральний авторитет для багатьох країн, які перебували під гнітом комуністичних режимів. Його послання завжди були спрямовані на захист людської гідності, прав людини, свободи совісті та релігійної свободи. Упродовж його понтифікату Католицька Церква розвивала нову концепцію соціального навчання, яке ґрунтувалося на принципах справедливості,

солідарності та миру. Ці принципи не тільки мали теологічне значення, але й стали потужним інструментом для зміни соціально-політичної ситуації в країнах, де панував комуністичний режим. Особливо важливим для папи Івана Павла II було розуміння духовної революції як процесу, який може стати початком політичних і соціальних змін. Він вірив, що справжня зміна починається з внутрішнього преображення людини. Це була концепція, яка допомогла перемогти страх у країнах, де влада прагнула контролювати не тільки політику, а й душі людей. Папа неодноразово підкреслював, що для того, щоб змінити зовнішній світ, необхідно почати з духовного відродження. Тільки внутрішня свобода і віра в Бога могли дати людині силу для боротьби з зовнішнім злом. Папа Іван Павло II також активно підтримував роль Церкви як інституту, який допомагав зберігати моральні засади і національну ідентичність народів, що перебували під контролем комуністичних режимів. І хоча Церква сама зазнавала переслідувань і обмежень з боку тоталітарних держав, Папа завжди наголошував на важливості збереження духовних цінностей, які є основою людського життя. Це були не тільки заклики до молитви і покаяння, а й чітке розуміння того, що Церква повинна бути «світлом у темряві», символом надії для тих, хто страждає від тиранії. Один із найбільших моментів, що засвідчив спільну боротьбу Церкви і народу проти комуністичних режимів, був візит Івана Павла II до Польщі в 1979 р. Перший візит Папи до своєї батьківщини, після його обрання на Папський престол, став знаковим не лише для Польщі, а й для всього комуністичного блоку. Виступи Папи на масових зборах з тисячами вірян стали не просто релігійними актами – це була політична заявка на вільну Польщу, на можливість змін у всьому Східному блоці. Під час цього візиту Іван Павло II акцентував на важливості свободи, гідності людини та релігійних прав. Його заклик «Не бійтеся!» став символом боротьби проти комуністичної ідеології. Ці слова, виголошені на краківському площі, мали не лише релігійне, а й політичне значення, даючи надію мільйонам людей, які прагнули змін. Це був момент, коли комуністичний режим зрозумів, що моральна сила Папи є набагато потужнішою за будь-які репресивні механізми, які він міг застосувати. Іван Павло II закликав поляків зберігати свою гідність і не дозволяти зламати свою віру, навіть під тиском тоталітарного режиму. Ці заклики Папи стали основою для формування громадянської солідарності, яка врешті-решт привела до створення «Солідарності», незалежного профспілкового руху, який став каталізатором змін у Польщі. Іван Павло II, хоч і не був безпосереднім учасником політичних подій, грав важливу роль у моральній підготовці польського народу до боротьби за свою свободу. Підтримка «Солідарності» з боку Ватикану була не лише символічною, але й практичною. Папа Іван Павло II закликав до міжнародної підтримки

Польщі, звертаючи увагу на необхідність економічних санкцій проти режиму. Він активно працював через дипломатичні канали, надаючи моральну підтримку керівництву руху і сприяючи поширенню ідеї свободи в інших країнах Східної Європи. Згодом цей рух «Солідарності» став однією з основ для падіння комуністичних режимів у Східній Європі, й Польща стала першою країною, де комуністичний режим змушений був сісти за стіл переговорів із представниками опозиції. В результаті переговорів 1989 р. відбулися вільні вибори, що призвели до встановлення демократичного уряду. Цей історичний момент не був би можливий без підтримки Івана Павла II, без його морального авторитету, без того духовного імпульсу, який він давав людям. Також особливо значним був його візит до Чехословаччини в 1990 р., де він підкреслив важливість єдності між християнами і не-християнами для розбудови мирної Європи. Папа наголошував, що справжня свобода передбачає відповідальність за інших, що лише в такому контексті можливо створити стабільну демократію. Іван Павло II розумів, що вплив на комуністичні режими не обмежується лише релігійними промовами. Його дипломатична діяльність, тісна співпраця з західними урядами, сприяння відновленню національної ідентичності і релігійних свобод у країнах, що звільнялися від радянського гніту, дозволяли відігравати ключову роль у політичних змінах. Він був моральним лідером для всіх народів, які прагнули побудувати новий порядок на засадах свободи, правди та братерства. Особливий акцент потрібно зробити на дипломатії Папи щодо Радянського Союзу. У 1980-х рр. Папа Іван Павло II став моральним антиподом радянської влади, яка, своєю чергою, намагалася применшити його вплив через пропаганду і внутрішнє послаблення релігійних структур. Проте Папа залишався віddаним своєму покликанню і став важливим гравцем у протистоянні політичним системам, що прагнули знищити християнське вчення, особливо на території Східної Європи.

Іван Павло II чітко розумів, що комуністичні режими, незалежно від їхніх економічних або політичних досягнень, за суттю є антигуманними, оскільки позбавляють людину її основних прав, передусім права на свободу совісті та віросповідання. У численних проповідях і зверненнях Папа акцентував увагу на тому, що людина повинна бути вільною у своєму виборі і своїй вірі, і цей принцип має ґрунтуватися на глибоких моральних засадах, закладених у християнстві.

Під час численних візитів до країн, що переживали гніт комуністичних урядів, Папа піднімав важливі питання не лише релігійної свободи, але й економічної справедливості та людської гідності. Його слова про важливість прав людини, свободи, гідності, справедливості й миру знаходили відгук у серцях мільйонів людей, які перебували під владою репресивних систем. Кожен його візит ставав актом підтримки для тих, хто був змушений жити в умовах тоталітарного тиску.

Незважаючи на те, що Папа Іван Павло II не був безпосередньо пов'язаний із політичними процесами в Радянському Союзі, його моральна підтримка вплинула на багато аспектів, що стосувалися падіння комуністичних режимів у Східній Європі. Під час процесу перебудови в СРСР Папа надавав підтримку рухам за свободу і демократичні реформи. Він закликав до дотримання прав людини, підкреслюючи важливість розширення свободи совісті і віросповідання в країнах, що перебували під радянським контролем.

Іван Павло II постійно виступав на захист релігійних громад у Радянському Союзі, вимагаючи від урядів країн, що входили до СРСР, покращення становища релігійних меншин та припинення переслідувань. Він активно піднімав питання про свободу релігії в усіх своїх міжнародних зустрічах і виступах, і навіть радянська пропаганда визнавала його значний вплив на внутрішньополітичну ситуацію. Папа розумів, що ключовою для змін була не тільки політика, але й духовне відродження, і тому він зосередив увагу на підтримці моральної сили людей, які боролися за свої права.

Важливими стали його численні заклики до міжнародної підтримки країн Східного блоку, особливо в період, коли відбувалася зміна влади в радянських республіках і починалася нова етап політичних процесів. Вже в середині 1980-х рр. стало очевидно, що комуністичний режим у СРСР знаходиться під серйозним тиском, і падіння Берлінської стіни в 1989 році стало символом початку кінця цього режиму.

Авторитет Папи Івана Павла II зіграє ключову роль у процесах змін в Східній Європі, допомагаючи народам боротися за свою гідність і свободу. Він був не тільки моральним, але й політичним лідером у боротьбі проти тоталітарних режимів, і навіть у найскладніші моменти для цих народів знаходив спосіб підтримати їх у їхніх прагненнях до свободи та незалежності.

Важливу роль у подоланні комуністичних режимів відіграла також діяльність Римської Курії, яку очолював Папа Іван Павло II. Хоча офіційна дипломатія Святого Престолу не завжди була публічною, внутрішньо вона була важливим інструментом, що дозволяв встановлювати не лише релігійні, але й політичні контакти з урядами, які перебували під контролем комуністичних режимів. Дипломатичні зусилля Святого Престолу, зокрема, сприяли ослабленню впливу Комуністичної партії у Східній Європі. Іван Павло II активно підтримував переговори з урядами СРСР та інших соціалістичних країн, пропонуючи таку співпрацю, яка могла б допомогти у збереженні миру і стабільності, водночас сприяючи процесам демократичних перетворень. Один з найважливіших моментів дипломатичної діяльності Папи – це його роль у формуванні Ватиканської дипломатії, яка зуміла знайти компроміс між

традиційними релігійними принципами і реаліями політичної ситуації в країнах Східного блоку. Папа активно підкреслював важливість діалогу, співпраці та мирного співіснування релігії і політики, підкреслюючи, що саме в цей спосіб можна подолати тоталітарні тенденції й уникнути насильства. У цьому контексті слід зазначити діяльність Папи в рамках двосторонніх переговорів із Радянським Союзом. Іван Павло II був глибоко переконаний, що для досягнення тривалого миру та безпеки в Європі важливо створити механізми, які б забезпечували права людини та свободу віросповідання навіть у державах, де комуністичні режими намагалися їх обмежувати. Також особливим прикладом важливості моральної підтримки з боку Папи є ситуація в Румунії, де режим Ніколае Чаушеску був однією з найжорстокіших форм комуністичної диктатури в Східній Європі. Візит Папи Івана Павла II до Румунії в 1999 р. став символом надії для тих, хто переживав під гнітом тоталітаризму. Того часу режим Чаушеску вже демонстрував ознаки ослаблення, але через велику репресивність і жорстокість він залишався на владному олімпі. Іван Павло II чітко демонстрував своє прагнення допомогти румунському народу позбутися морального і політичного пригнічення, яке спричинило багаторічне правління комуністів. Важливим кроком стало те, що Папа відкрито підтримував румунських католиків та православних християн, що намагалися отримати більше прав на віросповідання та культурну автономію, і закликав до відновлення людської гідності. Візит Папи став стимулом для розвитку опозиції до диктаторського режиму, а моральний авторитет Понтифіка дозволив мобілізувати громадськість і сприяти підготовці до політичних змін у країні. Падіння режиму Чаушеску і відновлення демократичних процесів у Румунії є одним із прикладів того, як моральне натхнення і підтримка Папи стали потужним каталізатором для змін у країнах Східної Європи, де комуністичні диктатури прагнули зберегти свою владу.

Іван Павло II був також тісно пов'язаний з процесами побудови нової міжнародної системи безпеки, де поважання прав людини та свободи совісті стали невід'ємною частиною світового порядку. Він активно підтримував створення різних міжнародних механізмів для запобігання насильству, зокрема в контексті закінчення холодної війни. Папа закликав до мирного вирішення конфліктів і використовував всі свої дипломатичні зв'язки для того, щоб заохотити уряди до дотримання міжнародних норм права.

Він наголошував на тому, що світ може бути стабільним лише тоді, коли буде забезпечено основне право людини на гідність та свободу. Це включало не тільки політичні та економічні реформи, але й моральні принципи, які мають бути в основі взаємних відносин між державами. Ватикан під керівництвом Івана Павла II був активним учасником у створенні міжнародних ініціатив, які сприяли мирному співіснуванню

народів та народам, що переживали економічні й соціальні труднощі, надавалася моральна підтримка.

Висновки. Таким чином, вплив Івана Павла II на комуністичні режими Східної Європи був величезним і багатограним. Його моральний авторитет, дипломатичні зусилля та підтримка народів, що прагнули свободи, стали важливими складовими перемоги над тоталітаризмом. Папа Іван Павло II не лише проповідував духовні істини, а й активно сприяв моральному та політичному відродженню Європи в період після холодної війни, коли перед людьми постало завдання будувати нову, демократичну і вільну Європу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іван Павло II. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE_II
2. Візит Івана Павла II в Україну. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B7%D0%B8%D1%82_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B0_II_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%83
3. Папа Іван Павло II прагнув свободи для людей, а не повалення комунізму. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30187390.html>
4. «Слова папи Івана Павла II про справжню свободу і Україну були передвісниками подій Помаранчевої революції і Революції гідності». Глава УГКЦ. URL: https://archives.ugcc.ua/articles/slova_papi_%D0%86vana_pavla_%D0%86%D0%86_pro_spravzhnyu_svobodu_%D1%96_ukrainu_buli_peredv%D1%96snikami_pod%D1%96y_pomaranchevoi_revoljuts%D1%96i_%D1%96_revoljuts%D1%96i_g%D1%96dnost%D1%96__glava_ugkts_93655.html?utm_source=chatgpt.com
5. Понтифікат Івана Павла II у документах КДБ. Погляд на Папу з Києва. Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.ua/pontifikat-ivana-pavla-ii-u-dokumentah-kdb-poglyad-na-papu-z-kiyeva_n139128
6. Вплив енциклік Івана Павла II на соціально-політичні процеси в Польщі. Науковий вісник Полоністики. URL: https://polonistyka.zu.edu.ua/article/view/315665?utm_source=chatgpt.com
7. Зустріч, що змінила життя багатьох: свідчення про візит Папи Войтили до України. Vatican News. URL: <https://www.vaticannews.va/uk/church/news/2021-06/svidchennya-pro-vizyt-papy-ivana-pavla-ii-do-ukrayiny.html>
8. «Іван Павло II був Папою українського суверенітету», – Блаженніший Святослав на конференції у Познані. Синод Єпископів УГКЦ. URL: <https://ugcc.ua/data/ivan-pavlo-ii-buv-papou-ukraynskogo-suverenitetu-blazhennishyy-svyatoslav-na-konferentsiy-v-poznani-6586/>
9. Рівно 20 років тому Україну відвідав Папа Іван Павло II: як це було. Главком. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/istorichniy-vizit-rivno-20-rokiv-tomu-ukrajinu-vidvidav-papa-ivan-pavlo-ii-yak-ce-bulo-764522.html>
10. Іван-Павло II – Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-13439>
11. ChatGPT (GPT-4) / OpenAI. URL: <https://chat.openai.com>

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У ЗЗСО

Сопіга Максим,

здобувач вищої освіти першого рівня
факультету дошкільної і початкової
освіти, історії та мистецтв
Кременецької обласної гуманітарно-
педагогічної академії
імені Тараса Шевченка
e-mail: sopigamaksim@gmail.com

Науковий керівник: **Мороз Олена,**
кандидат філософських наук, доцент
кафедри історії та методики навчання
Кременецької обласної гуманітарно-
педагогічної академії
імені Тараса Шевченка

Сучасний освітній процес потребує докорінних змін, тому актуальним є використання новітніх методів навчання, які спрямовані на активне залучення учнів у пізнавальну діяльність. Одним із таких відомих підходів є ігрові технології навчання, що дозволяють зробити навчальний процес цікавим, мотивуючим, ефективним та інтерактивним. Наголошуємо на тому, що феномен гри здавна цікавив видатних мислителів, філософів, психологів та педагогів. Це зумовлено тим, що гра є найдавнішою та найдавнішою формою навчання та виховання.

У «Енциклопедії освіти» (за редакцією В. Кременя) подано таке значення цього терміна: «Ігри – це вид творчої діяльності людини, у ході якої способи маніпулювання предметами, стосунки між людьми, норми суспільного життя та культурні надбання людства перетворюються на історичний рівень, а суспільний розвиток відтворюється у вигаданій формі» [5, с. 39].

Мета наукової статті – дослідження організаційно-методичних аспектів використання ігрових технологій на уроках історії у ЗЗСО.

Дослідженням сутності дидактичних ігор займалися такі українські науковці: І. Гордієнко-Митрофанова, В. Мисан, С. Харченко, Д. Чернилевський. Методику застосування дидактичних ігор на уроці історії вивчали О. Барнінець, К. Баханов, Л. Нечволод, Л. Поліщук, Д. Боровець, В. Гладун, Н. Ігнатенко, О. Охредько, О. Пометун. Поетапність процесу організації дидактичних ігор досліджували К. Баханов, О. Кожем'яка.

Щодо класифікації навчальних ігор, на нашу думку, є найбільш прийнятною класифікація К. Баханова, котрий поділяє ігри таким чином:

1) за методикою проведення: ігри-змагання, сюжетні, рольові, ділові, імітаційні та ігри-драматизації;

2) за дидактичною метою: актуалізуючі, формувальні, узагальнювальні та контрольні-корекційні [2, с. 31].

Під час організації ігор, у першу чергу, важливо визначити їхню роль у структурі уроку, обрати оптимальні методи проведення та створити сприятливе інтерактивне навчальне середовище. Враховуючи індивідуальні та вікові особливості восьмикласників, необхідно використовувати навчальні ігри, які відповідають їхнім інтелектуальним можливостям і рівню сформованості аналітичного та критичного мислення. Окрім того, потрібно дотримуватися педагогічних принципів, які забезпечують баланс між розважальним і навчальним аспектами гри. Зокрема, принципу навчальної доцільності, відповідності віковим особливостям, інтеграції розважального і навчального аспектів, активної участі, поступової ускладненості, рефлексії та підсумковості.

Використання на уроках історії у 8 класі ігрових методів є доцільним за умови їх послідовного чергування: імітаційних з неімітаційними. Результативність дидактичних ігор залежить від систематичного та сукупного їх використання, від цілеспрямованості планування ігор у поєднанні з іншими дидактичними методами та прийомами навчальної діяльності.

Педагогиня Ш. Чакалова у методичному посібнику виділяє такі вимоги для успішного проведення дидактичних ігор на уроці історії:

1) ігри мають відповідати навчальній програмі;

2) ігрові завдання мають бути не надто легкими, проте й не дуже складними;

3) відповідність гри віковим особливостям учнів;

4) різноманітність ігор;

5) залучення до ігор учнів усього класу» [4].

Першим кроком у підготовці та проведенні навчальних ігор з історії є їх створення або вибір з уже наявних варіантів. Важливо ще на цьому етапі подбати про відповідність гри певним критеріям: вона має викликати зацікавленість у восьмикласників, мати освітню цінність, стимулювати соціальну активність, розвивати мислення, креативність та позитивно впливати на емоційно-вольову й фізичну сфери особистості підлітка. Учасники гри повинні дотримуватися загальноприйнятих моральних норм, заснованих на гуманізмі та загальнолюдських цінностях, а сам процес не повинен принижувати жодного гравця, незалежно від результату.

Підготовчий етап до проведення дидактичних ігор на уроці історії є важливою складовою ефективного використання ігрових методів у навчальному процесі. Він охоплює кілька ключових аспектів, які забезпечують успішне впровадження гри та її дидактичну результативність:

1) перш за все, учитель визначає навчальну мету гри, яка має відповідати темі уроку та загальним програмним вимогам;

2) наступним кроком є добір відповідного виду дидактичної гри. Це можуть бути рольові, ситуаційні, симуляційні, історичні реконструкції або вікторини. Вибір залежить від змісту навчального матеріалу, рівня підготовки учнів та наявного часу на уроці;

3) окрему увагу слід приділити підготовці необхідних матеріалів: карток із завданнями, історичних документів, візуальних матеріалів, таблиць, карт або мультимедійних презентацій. Якісно підготовлені ресурси сприятимуть кращому зануренню учнів у навчальну гру. Підготовчий етап забезпечує організоване та ефективне впровадження дидактичної гри, що сприяє активному залученню учнів до процесу навчання та формуванню глибших історичних знань.

Наступний етап – введення до гри, або вступний, передбачає постановку проблеми та початок її розв'язання, що визнається всіма дослідниками. Зокрема, І. Гордієнко-Митрофанова визначає цей етап як стимуляцію активності, оскільки саме тут відбувається мобілізація внутрішніх ресурсів учня, активізація його пізнавальної діяльності та включення в ігровий процес. Як зазначає науковець, на цьому етапі варто виконати такий перелік дій:

1) учитель стисло та конкретно викладає сценарій гри, пояснює всьому класові її завдання і можливості, роль окремих учасників, визначає ігрові цілі, дає загальну спрямованість гри;

2) в імітаційних іграх з метою активізації пізнавального інтересу в учнів учитель може ставити проблемні питання, проводити мозковий штурм та дискусію, спонукати учнів до висунення різноманітних припущень та гіпотез, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки тощо [3, с. 61].

Ігровий етап є центральною частиною навчальної гри на уроці історії, під час якої учні активно залучаються до процесу навчання через виконання ігрових завдань, розігрування ситуацій або вирішення історичних проблем. На цьому етапі учасники безпосередньо взаємодіють із матеріалом, застосовують отримані знання на практиці та розвивають ключові компетентності. Цей етап має особливості: «Розвиток ігрового сюжету вимагає чіткого дотримання встановлених правил, оскільки ігровий світ формується безпосередньо в процесі гри, а його створення є спільним завданням усіх учасників, незалежно від їхньої ролі. Відхилення від правил, або так звана «неігрова поведінка», розглядається як серйозне

порушення та може призвести навіть до виключення з гри. На цьому етапі головним завданням учителя є координація ігрового процесу, управління діями учасників та регулювання загального ходу гри. Особливу увагу педагог має приділяти не лише окремим активним гравцям, а й усьому класу, створюючи атмосферу залученості. Учитель має бути готовим втрутитися у гру, якщо помітить зниження інтересу, та підсилити мотивацію учнів через заохочення, підтримку або схвалення окремих дій. Завершення ігрового етапу, особливо у неімітаційних іграх, потребує обережного підходу. Учитель повинен завчасно повідомити учасників про завершення гри, щоб уникнути різкого переривання процесу та забезпечити плавний перехід до наступного етапу уроку» [1, с. 19].

Етап підбиття підсумків є завершальним у структурі навчальної гри на уроці історії. Його основна мета – закріплення отриманих знань, рефлексія учасників щодо здобутого досвіду та оцінка ефективності гри як навчального методу. Саме на цьому етапі учні усвідомлюють зв'язок між грою та навчальним матеріалом, осмислюють свою діяльність, аналізують прийняті рішення та їх наслідки. Основні завдання етапу підбиття підсумків:

1) учні діляться враженнями про гру, обговорюють, які моменти були для них найцікавішими та найскладнішими;

2) учитель разом з учнями аналізує перебіг гри, звертаючи увагу на правильність історичних рішень, логіку дій персонажів та достовірність;

3) учитель узагальнює ключові історичні події, процеси та причини, які були відтворені у грі;

4) важливо підкреслити не лише знання, а й активність, креативність, командну роботу та вміння аргументувати свою позицію. Оцінювання може здійснюватися різними методами: самостійна рефлексія учнів, взаємооцінювання, коментарі вчителя або колективне обговорення.

5) завершення гри має викликати інтерес до подальшого вивчення історії. Учитель може підвести учнів до нових питань, запропонувати для роздумів альтернативні історичні сценарії або мотивувати їх до пошуку додаткової інформації.

Варто наголосити, що науковиця О. Барнінець виділяє дві основні фази підсумкового етапу: формування компетентностей (у імітаційних іграх) та аналіз ігрової діяльності, що передбачає рефлексію навчальної діяльності (у вигляді питання «Що нового ви дізналися з гри?») та оцінку власне гри (питаннями «Які зауваження виникли в процесі гри?», «Що треба зробити для усунення недоліків?», «Як ви оцінюєте акторську майстерність учасників?») [1, с. 20]. Чітке дотримання цих етапів дозволяє зробити гру ефективним освітнім інструментом, що не тільки урізноманітнює навчальний процес, але й сприяє глибшому засвоєнню історичних знань.

Висновки. Аналіз організаційно-методичних аспектів використання ігрових технологій на уроках історії у ЗЗСО показав, що ефективність навчальної гри залежить від правильної підготовки, грамотного ведення та якісного підбиття підсумків. Підготовчий етап включає визначення навчальної мети, вибір відповідного виду гри, розподіл ролей та підготовку необхідних матеріалів. Вступний етап дозволяє налаштувати учнів на активну участь та сформувати відповідну мотивацію. Ігровий етап є основною частиною процесу, де відбувається засвоєння знань у динамічній, інтерактивній формі. Завершальний етап підбиття підсумків забезпечує рефлексію, аналіз історичних подій та формування цілісного уявлення про тему. Дидактичні ігри на уроках історії допомагають не лише засвоювати навчальний матеріал, але й розвивати критичне мислення, аналітичні навички, комунікацію та вміння працювати в команді. Використання рольових, ситуаційних та інших інтерактивних ігор дозволяє створювати яскраве навчальне середовище, в якому учні залучаються до активного пізнання минулого через особистісне переживання історичних подій. У подальшому плануємо дослідити використання навчальних ігор на уроках історії в контексті дистанційного навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барнінець О. Методика організації та проведення ігор на уроках історії. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2011. № 1. С. 14–21.
2. Баханов К. Традиції та інновації у навчанні історії в школі. Дидактичний словник-довідник. Запоріжжя: Просвіта, 2002. 108 с.
3. Гордієнко-Митрофанова І. Теоретичні та методичні основи побудови ігрової маніпуляції педагогічної технології ІТООД МАРО: монографія. Харків: Майдан, 2006. 324 с.
4. Ігрові технології на уроках історії в 5–6 класах. URL: <https://www.athens.kiev.ua/wp-content/uploa> (дата звернення: 20.03.2025).
5. Кремень В. Енциклопедія освіти. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 139 с.

РОЗВИТОК АКСІОЛОГІЧНОГО СКЛАДНИКА ІСТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ

Бочуля Максим,

здобувач вищої освіти першого рівня
гуманітарного факультету
Хмельницької гуманітарно-педагогічної
академії
e-mail: maksikbochulia86@gmail.com

Науковий керівник: **Гамрецька Галина,**
кандидат філософських наук, доцент
кафедри суспільних дисциплін
Хмельницької гуманітарно-педагогічної
академії

Формування аксіологічної компетентності школярів виступає однією з пріоритетних задач сучасної освіти, особливо в контексті вивчення історії України. Під аксіологічною компетентністю науковці розуміють «здатність учня формулювати версії й оцінки історичного руху і розвитку» [3, с. 26]. Її проявом є вміння пояснювати, порівнювати, узагальнювати та критично оцінювати історичні факти і діяльність особистостей з позиції загальнолюдських та національних цінностей; оцінювати різні версії і думки про історичні події, явища та процеси.

Шкільна історія забезпечуватиме розвиток у учнів аксіологічних умінь за умови, якщо її змісту притаманні такі ознаки, як-от: гуманістичність, полікультурність, багатоаспектність, альтернативність тощо. На нашу думку, усі ці вимоги до змісту історичної освіти забезпечує не лише авторський текст шкільних підручників, але більшою мірою – писемні джерела, розміщені в них. Адже історичні документи виступають не лише джерелом знань, але й носіями цінностей, світоглядних орієнтирів та етичних дилем різних історичних періодів. Завдяки аналізу таких матеріалів учні набувають навичок розрізнення понять добра і зла, справедливості й несправедливості, а також розвивають здатність до формування власних ціннісних позицій. Інтеграція історичних документів у навчальний процес сприяє поступовому розвитку критичного мислення, здатності до глибокого аналізу і тлумачення джерел, а також зміцненню громадянської свідомості.

Проблема розвитку аксіологічної компетентності школярів за допомогою історичних документів є актуальною і з теоретичної, і з практичної точки зору. Її висвітлення знаходимо в дослідженнях таких

науковців, як-от: К. Баханов, В. Власов, Н. Гупан, Д. Лисянська, В. Мисан, О. Пометун, Г. Фрейман, О. Шлом та ін.

Мета тез полягає у висвітленні значущості застосування писемних джерел як компонента підручника історії в розвитку аксіологічного складника історичної компетентності учнів в класах НУШ.

З метою виявлення аксіологічного потенціалу писемних джерел, вміщених у підручниках історії, використано метод контент-аналізу, тобто якісно-кількісний метод вивчення документів, який характеризується об'єктивністю висновків і строгістю процедури та полягає у квантифікаційній обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів.

Об'єктами контент-аналізу обрано три підручники історії для класів НУШ: «Вступ до історії України та громадянської освіти» (5 клас, І. Щупак та ін.), «Досліджуємо історію і суспільство» (6 клас, О. Пометун та ін.), «Історія України» (7 клас, О. Пометун та ін.).

Контент-аналіз був спрямований на виявлення кількості історичних документів та їх різновидів. Зокрема, встановлено, що у підручнику для 5 класу нараховується 13 документів, тоді як у підручнику для 6 класу їх уже 26. Найбільша кількість документів є у підручнику з історії для 7 класу – 63 одиниці. Таке співвідношення кількості документів засвідчує врахування авторами підручників вікових особливостей школярів.

За змістом і функціональним призначенням документи поділяються на дві основні категорії: наративні та актові. Як наголошує Д. Лисянська, історичні документи слугують не лише джерелом достовірних фактів, а й виступають важливим інструментом формування ціннісних орієнтацій у школярів. Різноманітність класифікації таких документів – від офіційних державних актів до художньої літератури – дає змогу інтегрувати їх у навчальний процес для розвитку різних аспектів аксіологічної компетентності учнів. У контексті уроків історії ці матеріали дозволяють здобувачам освіти пережити «пульс історії», сприяючи формуванню емоційно-ціннісного ставлення до подій минулого. Використання документальних джерел сприяє засвоєнню не лише окремих фактів, але й ключових понять та закономірностей суспільного розвитку, які стають основою для формування стійких ціннісних орієнтирів. Важливість ціннісно-сміслової функції історичних документів полягає в тому, що вони забезпечують досвід емоційно-ціннісних взаємин, невід'ємний для всебічного розвитку аксіологічної компетентності. Етапи роботи з такими джерелами, зокрема первинний аналіз та інтерпретація, сприяють одночасно формуванню критичного мислення та здатності до обґрунтованого оцінювання. Важливою складовою роботи з документами є врахування авторства, ступеня достовірності та історичного контексту, що дозволяє забезпечити об'єктивність у формуванні ціннісних суджень [2, с. 41].

Залучення учнів до роботи з історичними джерелами розпочинається вже в 5 класі, коли школярі освоюють базові принципи аналізу джерельного матеріалу та засвоюють його значення для розуміння минулого. У підручнику «Вступ до історії України та громадянської освіти» [8] подано 10 актових і 3 наративні документи.

Прикладом роботи з формування аксіологічних умінь під час аналізування актового документа у 5 класі може слугувати застосування Акта проголошення незалежності України. Вважаємо, що цей документ не лише історичний факт, а й дзеркало ключових цінностей українського народу. Аналізуючи Акт, учні мають змогу усвідомити значення таких понять, як незалежність, свобода, демократія та право на самовизначення. Розгляд історичного контексту проголошення незалежності сприяє кращому розумінню причин прагнення українців до створення власної держави, а також усвідомленню викликів, з якими їм довелося зіткнутися. Робота з текстом Акта дозволяє розвивати критичне мислення: учні вчаться аналізувати зміст, визначати ключові слова та ідеї, висловлювати власні думки й формулювати висновки. Завдяки Акту школярі починають розуміти, що незалежність – це не просто політичний статус, а й велика відповідальність за майбутнє країни. Цей історичний документ демонструє зв'язок між минулим і сьогоденням, показуючи, як традиційні цінності впливають на життя сучасних українців. Вивчення змісту Акта сприяє формуванню патріотизму та гордості за свою державу. Адже він містить універсальні цінності, значущі для кожного, незалежно від національної приналежності. Обговорення цього документа допомагає школярам зрозуміти, що боротьба за незалежність – це тривалий процес, який вимагає залучення та активної позиції кожного громадянина [8, с. 21].

У підручнику інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» [4] виявлено 19 наративних та 7 актових документів. Це свідчить про зміну співвідношення між типами джерел порівняно з підручником для 5 класу. Завдання, спрямовані на осмислення нового матеріалу, як підкреслює О. Пошетун, часто супроводжуються історичними документами представленими у навчальних підручниках. Ці завдання мають особливе значення для формування аксіологічної компетентності школярів. Залучення історичних джерел у підручниках з історії України для учнів 6 класу дає можливість безпосереднього ознайомлення з минулим, сприяє аналізу подій та допомагає учням розвивати навички критичного мислення, необхідні для формування власних суджень. Формування аксіологічної компетентності, у свою чергу, сприяє оцінюванню історичних явищ та подій крізь призму загальнолюдських цінностей, таких як справедливість та людська гідність. Завдання, що супроводжують документи, орієнтовані на змістовний аналіз

джерел, висловлення індивідуального ставлення та проведення порівняльного аналізу отриманих фактів [5, с. 69].

Як вважає Н. Гупан, підручники інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 6 класу вирізняються своїм інноваційним підходом до викладання матеріалу. Структурування тексту на основний та додатковий рівні, які містять історичні документи, визначення та пояснення, сприяє глибшому засвоєнню інформації учнями. Особливо значущим є те, що історичні документи подаються як окремі джерела знань, що стимулює розвиток критичного мислення в школярів. Завдання, пов'язані з аналізом і інтерпретацією цих документів, допомагають учням формувати власні висновки, а також забезпечують розвиток їхньої аксіологічної компетентності. Це, своєю чергою, сприяє формуванню ціннісного ставлення до історичної спадщини. Такий підхід перетворює історію на цікавий і захопливий предмет для шестикласників, виходячи за межі простого набору фактів. Крім того, інтегрований курс сприяє формуванню цілісного розуміння суспільства та його розвитку, допомагаючи учням краще усвідомлювати взаємозв'язок між минулим і сучасним [1, с. 176].

Розміщені у підручнику закони Хаммурапі слугують чудовим прикладом історичного документа, що відображає суворість законів того часу та визначає відповідальність за різні види шкоди. У першому розділі зазначено, що корабельник несе повну відповідальність за втрату судна і вантажу, якщо подія стала наслідком його дій. Наступний норматив стосується випадків прориву греблі, де власник зобов'язаний компенсувати збитки, пов'язані із знищенням урожаїв. У третьому та четвертому положеннях простежується жорсткість покарань: за крадіжку і неналежне виконання будівельних робіт, які спричинили смерть, передбачалося суворе відшкодування аж до смертної кари. Окремий випадок включає страту за укривання втікачів. Подальші положення закріплюють принцип відплати «око за око, зуб за зуб» у випадках завдання фізичних ушкоджень, хоча до рабів і синів застосовувалися ще суворіші покарання. Ба більше, навіть відносно невеликі провини, такі як удар долонею, супроводжувалися накладенням штрафу. Ці законодавчі приписи яскраво свідчать про пріоритетність захисту приватної власності, забезпечення безпеки та підтримання соціальної ієрархії в суспільстві Стародавнього Вавилону [4, с. 78–79].

Аналіз підручника «Історія України» [6] для 7 класу показав переважання наративних джерел над актовими. Із 63 розглянутих документів лише 3 належать до категорії актових, що свідчить про акцент на розповідному підході в поданні матеріалу. Серед наративних джерел домінують уривки з літописів, а саме «Повісті врем'яних літ», яка відіграє ключову роль у розумінні середньовічної історії України. Значна кількість фрагментів цього літопису (20) підкреслює його важливість для вивчення

періоду Русі-України. Водночас Галицько-Волинський і Київський літописи представлені менш широко, що свідчить про їхню специфічну функцію в підручнику.

Зосередження на наративних джерелах може сприяти розвитку уяви та формуванню в учнів здатності до емпатії. Проте це потребує додаткового внесення елементів критичного аналізу, щоб запобігти поверхневому сприйняттю матеріалу. Недостатня представленість актових джерел обмежує можливості школярів для формування чіткого розуміння юридичних і адміністративних аспектів історичних процесів.

О. Шлома визначає два основні методологічні підходи до роботи з історичними джерелами: інформаційний та критичний. Інформаційний метод концентрується на вилученні фактологічних даних із документа, тоді як критичний підхід, поширений у західних дослідницьких традиціях, спрямований на оцінку достовірності джерела та його походження. Обидва підходи є суттєвими для формування історичного мислення та розвитку самостійності учнів, а їхній вибір обумовлюється навчальними цілями уроку. Зокрема, для учнів 7 класу частіше рекомендується інформаційний підхід, який слугує ефективним інструментом для розвитку аналітичних і оціночних навичок, а також засвоєння базових умінь з історичного аналізу та інтерпретації. Оскільки історична наука спирається на свідчення минулого, робота з історичними джерелами займає центральне місце в розумінні історичних процесів і явищ. Використання таких матеріалів сприяє не лише глибшому осмисленню минулого, але й формуванню ключових історичних компетенцій у семикласників, роблячи минулі події зрозумілими і доступними для їхнього сприйняття [7, с. 89].

Важливим джерелом інформації про правові норми та суспільні відносини Русі-України є уривки з «Руської Правди», які розміщені у підручнику для 7 класу. Перша стаття визначає право на помсту за вбивство, передбачаючи передачу цього права родичам загиблого. Якщо ж помста була неможливою, встановлювалася грошова компенсація у розмірі 40 гривень. Це свідчить про ключову роль кровної помсти в тогочасному суспільстві та одночасні спроби її обмежити шляхом впровадження штрафів. У статтях 11, 12, 14 і 15 чітко прописані розміри компенсацій за вбивство осіб різного соціального статусу. Наприклад, за вбивство княжого служителя, кухаря чи конюха передбачався штраф у 40 гривень, тоді як за вбивство огнищанина зі статусом вищого рівня сума штрафу становила 80 гривень. Ці положення ілюструють ієрархічну структуру суспільства, де соціальний статус визначав розмір відшкодування за завдану шкоду. Цікаво, що за вбивство ремісника або ремісниці встановлювалася плата у 12 гривень, натомість за смерда чи холопа – лише 5 гривень, а за рабину – 6 гривень. Такі правила

підкреслюють різницю у ставленні до представників окремих соціальних шарів. Крім того, у «Руській Правді» визначалася цінність майна: наприклад, княжий кінь оцінювався у 3 гривні, тоді як кінь смерда – у 2 гривні. Вивчення цих статей сприяє глибшому розумінню тогочасної системи цінностей, нерівності у суспільстві та правових відносин. Аналіз подібних документів дозволяє учням 7 класу зануритися в історичний контекст, розвивати критичне мислення та краще усвідомлювати еволюцію правових норм і суспільних принципів [6, с. 57].

Висновки. Отже, аналіз підручників з історії для 5–7 класів засвідчив поступове збільшення кількості історичних документів від одного класу до наступного, що відображає ускладнення змісту навчального матеріалу. Використання різних типів джерел, таких як актові та наративні документи, сприяє розвитку аксіологічної компетентності учнів, допомагаючи їм краще осмислити цінності та суспільні відносини минулих епох. Завдання, що супроводжують ці матеріали, орієнтовані на вдосконалення критичного мислення й навичок аналізу історичних подій. Важливою складовою є інтеграція історичних документів у навчальний процес, що дозволяє учням не лише запам'ятовувати факти, але й формувати цілісне уявлення про історичні явища та їхній зв'язок із сучасністю.

У шкільних підручниках історії пропонується широкий набір документальних матеріалів, які висвітлюють багатоманітні аспекти національної історії, починаючи з княжої доби й до сьогодення. Їх систематичний аналіз дозволяє учням побачити еволюцію цінностей українського суспільства та зрозуміти їхній вплив на сучасні реалії. Окрім того, вивчення історичних документів сприяє вихованню патріотизму, формуванню поваги до культурно-історичної спадщини та усвідомленню фундаментального значення прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гупан Н. М. Запитання у підручнику «Досліджуємо історію і суспільство» як інструмент розвитку критичного мислення учнів 5–6 класів. Педагогічна думка. 2023. С. 174–177.
2. Лисянська Д. С. Методика використання історичних документів на уроках історії України. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін. 2017. № 1(6). С. 40–43.
3. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 208 с.
4. Пометун О. І., Ремех Т. О. Досліджуємо історію і суспільство: підруч. інтегр. курсу для 6 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2023. 256 с.
5. Пометун О. І. Методика роботи з підручниками в інтегрованому курсі «Досліджуємо історію і суспільство». Педагогічна думка. 2023. С. 68–70.
6. Пометун О. І., Дудар О. В., Гупан Н. М. Історія України: підруч. для 7 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2024. 207 с.
7. Шлома О. В. Використання практичних робіт на уроках історії. Сучасні виклики української освіти: теоретичні засади та практичні рішення в педагогічній діяльності. 2024. № 86. С. 86–92.

8. Щупак І. Я., Бурлака О. В., Піскарьова І. О., Посунько А. С. Вступ до історії України та громадянської освіти: підручник для 5 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Оріон, 2022. 207 с.

ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Гулько Станіслав,

здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
e-mail: 24if.s.hunko@std.udu.edu.ua

Науковий керівник: **Мелешенко Тетяна,**
кандидат історичних наук, доцент
кафедри методики навчання
суспільних дисциплін і гендерної освіти
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Сучасний освітній простір зазнає глибоких трансформацій, що вимагає впровадження інноваційних педагогічних технологій формування комунікативних навичок на уроках історії. Вивчення історії має великий потенціал у розвитку здатності до аргументованого висловлення думок, аналізу історичних подій та джерел, а також участі в дискусіях, що моделюють реальні історичні ситуації. Традиційні репродуктивні моделі навчання поступаються місцем динамічним, інтерактивним формам комунікативної взаємодії, які забезпечують активне включення здобувачів освіти в освітній процес.

Теоретико-методологічні засади інноваційних технологій ґрунтуються на компетентнісному, особистісно-орієнтованому та діяльнісному підходах. Це принципово змінює парадигму освітньої комунікації, перетворюючи здобувача освіти з пасивного реципієнта інформації на активного суб'єкта комунікативної діяльності [1]. Особливо це важливо на уроках історії, де комунікативна взаємодія сприяє кращому розумінню історичних процесів.

Інтерактивні технології посідають центральне місце в системі інноваційних підходів до формування комунікативних навичок на уроках історії. Вони створюють унікальне освітнє середовище, де кожен учасник має можливість брати активну участь у конструктивному діалозі, обмінюватися ідеями та досвідом, висловлювати власні погляди на історичні події, дискутувати щодо історичних постатей та аналізувати альтернативні версії історичних подій.

Особливого значення набувають діалогові технології, які розглядаються не лише як форма спілкування, а як складний психолого-педагогічний механізм особистісного та професійного розвитку. Діалог перетворюється на потужний інструмент формування комунікативної

компетентності, що дозволяє здобувачам освіти опановувати навички критичного мислення, аргументації та конструктивної взаємодії.

Інформаційно-комунікативні технології відкривають принципово нові можливості для комунікативного розвитку. Цифрові платформи, віртуальні симулятори, онлайн-дискусійні простори створюють багатовимірне комунікативне середовище, яке виходить за межі традиційної аудиторної взаємодії. Здобувачі освіти отримують доступ до глобальних комунікативних практик, можливість апробації різноманітних комунікативних стратегій [2].

Проектні технології забезпечують комплексний розвиток комунікативних навичок через дослідницьку діяльність. Робота над проектами передбачає командну взаємодію, розподіл функцій, презентацію результатів, що створює природне комунікативне середовище. Особливої ефективності набувають міждисциплінарні проекти, які дозволяють інтегрувати комунікативні практики з різних галузей знань.

Особистісно-орієнтовані технології комунікативного розвитку на уроках історії спрямовані на індивідуалізацію освітньої траєкторії. Вони передбачають глибоку діагностику комунікативних здібностей, розробку індивідуальних освітніх маршрутів, врахування психологічних особливостей кожного здобувача освіти.

Імітаційно-моделюючі технології дозволяють відтворювати професійні комунікативні ситуації, створювати штучні комунікативні контексти. Рольові ігри, симуляційні вправи, кейс-методи забезпечують безпечний простір для апробації різноманітних комунікативних стратегій, формування професійної комунікативної культури.

Ефективність інноваційних технологій залежить від комплексу чинників: професійної компетентності викладача, мотивації здобувачів освіти, якості методичного супроводу, готовності освітнього середовища до змін. Принципово важливою є здатність викладача бути не лише транслятором інформації, але й фасилітатором комунікативного процесу [3].

Особливої уваги заслуговує потенціал історичної освіти у формуванні комунікативних компетентностей. Вивчення історичних дисциплін створює унікальні можливості для розвитку комунікативних навичок через роботу з різноперспективними наративами, аналіз історичних джерел, реконструкцію подій.

Перспективними напрямками розвитку інноваційних педагогічних технологій є розширення цифрових комунікативних платформ, впровадження персоналізованих навчальних траєкторій, інтеграція штучного інтелекту в комунікативні практики, розробка міждисциплінарних комунікативних проєктів.

Інноваційні педагогічні технології виступають потужним інструментом формування комунікативних компетентностей, забезпечуючи перехід від традиційних до продуктивних, творчих моделей навчання [4].

Важливою тенденцією є трансформація комунікативного простору через впровадження міжкультурних історичних досліджень. Міжнародні історичні конференції, обмінні програми, віртуальні інтернаціональні команди розширюють горизонти комунікативної взаємодії, формують глобальну комунікативну компетентність.

Наукові дослідження підтверджують визначальну роль емоційного інтелекту в ефективній комунікації. Тренінгові технології, спрямовані на розвиток емоційної саморегуляції, навичок емпатії та розпізнавання невербальних сигналів, стають невід'ємним компонентом комунікативної підготовки.

Принципово новим виміром комунікативного розвитку в історичній освіті є нейропедагогічні технології. Вони передбачають врахування нейропсихологічних особливостей когнітивної та комунікативної діяльності, індивідуальних стилів сприйняття та опрацювання інформації.

Медіація та техніки конструктивного вирішення конфліктів набувають статусу ключових комунікативних компетентностей. Запровадження тренінгів з медіативних практик, навчання стратегіям ефективної комунікації в умовах напруження створює передумови для формування толерантної комунікативної культури [5].

Трансформація комунікативної парадигми передбачає посилення ролі самостійної рефлексивної діяльності здобувачів освіти. Портфоліо комунікативного розвитку, щоденники рефлексії, індивідуальні траєкторії саморозвитку стають інструментами персональної комунікативної еволюції.

Висновки. Отже, інноваційні педагогічні технології принципово змінюють освітню парадигму, перетворюючи здобувача освіти з пасивного отримувача інформації на активного суб'єкта комунікативної діяльності, що особливо важливо на уроках історії.

Інноваційні педагогічні технології є потужним інструментом формування комунікативних компетентностей, які забезпечують перехід від репродуктивних до продуктивних, творчих моделей навчання, створюючи принципово нове комунікативне середовище професійної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Онищук Л. А. Комунікативна компетентність як складова професійної майстерності педагога. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 14. С. 456–461.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.: Академія, 2009. 376 с.

3. Гавриляк Л. С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки»*. 2019. № 3. С. 70–73.

4. Піддубцева О. І. Критерії добору навчального матеріалу для формування іншомовної професійно орієнтованої компетентності майбутніх агрономів у читанні. *Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]*. Вінниця, 2019. Вип. 23. Т. 2. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/24453/1/gum_23_tom2_print.pdf#page=104

5. Резунова О. С. Мотивація до навчання як педагогічна умова формування крос-культурної компетентності майбутніх економістів-аграріїв. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2012. Вип. 35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PVSh_2012_35_50

ДЕБАТИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ У СВІТЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ІННОВАТИКИ

Кудлюк Єлизавета,

здобувачка вищої освіти першого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: elzasmit22@gmail.com

Науковий керівник: Ігнатенко Наталія,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Дебати як освітня технологія набувають особливої актуальності в умовах інформаційної перенасиченості та суспільної поляризації. Вони не лише розвивають критичне мислення, комунікативні навички та здатність до конструктивного діалогу, але й стають важливим інструментом професійної підготовки майбутніх істориків, педагогів і аналітиків. Для сучасної освіти дослідження дебатів є ключовим кроком до інтеграції міжнародних стандартів навчання, формування громадянської компетентності та підготовки фахівців, здатних ефективно працювати зі складними суспільними процесами.

Особливе значення дебати мають для історичної освіти, оскільки вони безпосередньо пов'язані з аналізом джерел, інтерпретацією фактів і розвитком аргументаційних навичок. Впровадження дебатних методик у навчальний процес не просто підвищує якість освіти, а й сприяє створенню відкритого академічного середовища, де учні вчаться висловлювати власну позицію, шанувати думку опонента та брати участь у громадських дискусіях. Таким чином, дослідження цієї проблематики є важливим кроком до модернізації освітніх підходів і зміцнення зв'язку між академічною наукою та суспільством.

Слід зазначити, що проблема використання дебатів у практиці закладу загальної середньої освіти не нова. На різних етапах дослідження нею займалися: С. Джонсон, Н. Клакстон (досліджувала застосування дебатів у різних освітніх галузях), Р. Трепп (досліджував низку актуальних питань для дебатів у академічних установах), А. Шнайдер, М. Шнурер (автори досліджували застосування дебатів у навчальних закладах), І. Бакаленко, Ю. Курилова (досліджували дебати як педагогічну технологію в системі підготовки вчителів української мови), О. Зима (авторка досліджувала застосування дебатів на уроках суспільствознавчого циклу), Н. Павлик (досліджувала дебати в системі неформальної освіти), О.

Пометун (досліджувала питання педагогічної технології «Дебати» у системі інтерактивного навчання), Т. Ремех (досліджувала проведення учнівських дебатів в Україні та закордоном), І. Сущенко (досліджував вплив дебатів на критичне мислення учнівства) та ін.

Термінологічне поле концепту також неоднорідне. Зокрема, Словник іншомовних слів, авторства С. Бибика і Г. Сюти, визначає дебати – як обговорення якого-небудь питання, обмін думок [5, с. 159]. Серед іноземних словників візьмемо за приклад Cambridge Dictionary, який подає два визначення: дебати – це серйозна дискусія щодо певної теми, у якій беруть участь багато людей; дебати – це змагання у якій команда з осіб, частіше студентів/учнів, дискутує про предмет і перемагає команда, яка найкраще наводить аргументи з приводу теми [2].

У науково-методичній літературі зустрічаються різні трактування цього терміну: «дебати як метод навчання», «освітня технологія «Дебати»», «дебати як навчальний інструмент» тощо. Варто зазначити, що вітчизняні та зарубіжні дослідники не мають єдиного підходу до визначення поняття «дебати». Американські дослідники А. Шнайдер та М. Шнурер розглядають дебати як метод навчання в основі якої захід з обговорення дискусійної теми, де протилежні сторони обмінюються аргументами [3, с.19]. Також, автори зазначають про дебати як сильну інноваційну технологію у навчальному процесі [3, с. 88]. Н. Клаксон, ірландська науковиця, трактує дебати як метод навчання; навчальні, формальні змагання з аргументації, що розпочинаються з простої теми, яка піддається критичному аналізу між двома командами [1, с. 9].

У сфері української педагогічної інноватики все більше схиляються до думки, що дебатування варто класифікувати як педагогічну технологію у навчанні. Першою, хто застосував термін «педагогічна технологія», була українська історикиня та методист історичної освіти Олена Пометун. У передмові до адаптованого перекладу навчального посібника А. Шнурера та А. Шнайдера «Навчання через дебати: різноманіття поглядів» вона зауважує про такий аспект як неготовність українських педагогів застосовувати технологію дебатів на постійній основі у шкільній освіті [3].

Українська дослідниця З. Імжарова вживає термін «дебатна технологія», розглядає дебатування у вигляді процесу, який потребує систематичності та певного підходу. Окрім цього, авторка у своїй статті «Дебати як педагогічна технологія» звертає увагу на функціональність, наводить принципи, а також описує ефективність дебатів у шкільній освіті [4]. Цю ж думку поділяє А. Панчев, який наголошує на застосуванні дебатування як засобу розвитку критичного мислення й формулюванні самостійного висловлювання учня у діалозі або дискусії. Також, акцентується увага на порівняльній характеристиці дебатів

закордоном та на вітчизняному ґрунті. Зазначимо, що автор класифікує дебати як ефективну технологію у навчання [9].

Ідею порівняння двох досвідів продовжила українська педагогиня Т. Ремех. У статті «Учнівські дебати за кордоном та в Україні: порівняльний аналіз» звертається увага на визначенні поняття «дебати» в освіті під різним ракурсом: дебати як освітня технологія у формі інтелектуально-риторичної гри або як навчальний інструмент для досягнення необхідних освітніх цілей. На сучасному етапі, відповідно до дослідження, дослідниця стверджує, що дебати варто вважати інноваційною педагогічною технологією, в контексті особистісно орієнтованої освіти, що ставить за мету сформувати та розвивати компетентності в учнівства [6, с. 110].

Виходячи із заявленої нами проблематики дослідження послуговуватимемося визначенням української науковиці Ремех Т., відповідно до якого будемо розглядати дебати як педагогічну технологію.

На основі проаналізованих досліджень дебати можна розглядати як модифікаційне нововведення в системі середньої освіти, метою якого є формування у здобувачів здатності до критичного аналізу інформації, розвиток навичок аргументованого висловлювання, логічного мислення та ведення конструктивного діалогу, виховання особистостей із розвинутими інтелектуальними здібностями, творчим ставленням до світу, високим рівнем моральної відповідальності, які здатні до продуктивної перетворювальної діяльності в соціальному середовищі [7; 8]. Досягнення окресленої мети передбачає вирішення низки завдань, реалізація яких дозволяє розглядати дебати не лише як педагогічну технологію, але й як самостійний метод навчання. На думку І. Бакаленка та Ю. Курилової, до таких завдань належать:

- формування навичок логічного мислення та риторики;
- використання аргументованої дискусії через дослідження навчального матеріалу у контексті поставленої проблеми;
- розвиток здатності до публічних виступів і ефективної групової взаємодії;
- формування аксіологічної компетентності, що передбачає усвідомлення учнями системи цінностей як громадян демократичного суспільства, розвиток почуття поваги до себе й інших, толерантності, соціальної відповідальності.

Таким чином, дебати виконують не лише навчальну, а й виховну функцію, сприяючи всебічному розвитку особистості в умовах сучасного освітнього простору.

Як дидактичний феномен дебати ґрунтуються на принципах зв'язку навчання з життям (навчатися за рахунок моделюючих життєвих ситуацій); суспільно-корисної цільової спрямованості (полягає у задоволенні суспільних потреб, одним з яких є виховання свідомого громадянина); єдності громадянської свідомості та поведінки

(усвідомлення учнями важливості соціально-ціннісної поведінки); усвідомлення людини-громадянина як цінності, прояв толерантного відношення у суспільстві; узгодження вікових та індивідуальних особливостей здобувачів освіти (полягає у застосуванні таких методів та форм навчально-виховного процесу, які відповідали б індивідуальним особливостям та віку учнів) [8] і водночас реалізують три ключових функції:

- освітню, що відповідає за поглиблення знань на основі дослідження проблематичного питання, шляхом збору та аналізу інформації та обговорення цієї теми та окремих її аспектів.

- розвивальну: розвиток критичного, аналітичного, системного мислення, а також навичок та умінь аргументації тощо.

- соціальну, яка полягає у формуванні навичок командної роботи, прояву толерантності та дає поштовх до самоусвідомлення [4, с. 168].

Аналізуючи переваги та недоліки використання дебатов при вивченні предметів громадянської та історичної освітньої галузі, Т. Ремех з посиланням на проєкт від International Debate Education Organization «Від вимірювання до навчання: оцінка впливу дебатов на критичне мислення та демократичні цінності» участь у якому взяло 8 європейських країн та було опитано 1390 респондентів зазначає, що здобувачі освіти, які стали учасниками дебатних клубів, або ж у тій чи іншій мірі брали участь у дебатах на уроках історії, громадянської освіти чи правознавства, мають високий рівень розвитку критичного мислення, прагнуть до підтримки цінностей демократії, а також володіють здатністю, точніше та чіткіше висловлюють власну думку, не бояться проявити себе у публічних виступах та краще розуміють потік різних думок [10, с. 111].

У цьому контексті важливу роль відіграє структурованість та поетапність організації дискусійного процесу, що є ключовими характеристиками дебатів як формалізованої форми комунікації. Дебати передбачають чіткі правила, регламент і логіку ведення аргументації, що забезпечує підготовку учасників до змістовного обговорення проблемної теми. Усвідомлення та розуміння учасниками цих правил дозволяє забезпечити високий рівень організованості дебатів, підвищити ефективність аргументації та зменшити ймовірність комунікативних викривлень у процесі дискусії.

Висновки. У результаті проведеного аналізу можемо зробити низку узагальнень, які дозволяють обґрунтовано розглядати дебати як ефективну інноваційну педагогічну технологію:

1. Дебати мають чітке науково-педагогічне підґрунтя – вони базуються на концепції аргументації, структурованого діалогу та прагненні переконати третю сторону, що виконує роль умовного арбітра або «судді».

2. Структурованість і поетапність дебатів забезпечують логіку їх впровадження у навчальний процес, сприяючи цілеспрямованому досягненню освітніх цілей.

3. Дебати як інноваційна технологія сприяють розвитку низки ключових компетентностей учнів, зокрема: навичок критичного мислення, публічного висловлення, командної взаємодії, аналітичного опрацювання інформації та культури аргументованої дискусії.

4. Важливим результатом застосування дебатів є не лише засвоєння навчального матеріалу, але й формування громадянських якостей, ціннісних орієнтирів і відповідального ставлення до участі в житті демократичного суспільства.

5. Незважаючи на наявність різних підходів до класифікації дебатів у педагогічній науці, їх ефективність як освітньої технології є беззаперечною. Варіативність форм проведення дебатів лише розширює можливості їх адаптації до різних навчальних середовищ та предметних галузей, особливо в межах суспільствознавчих дисциплін.

Виходячи із зазначеного, дебати можна розглядати як універсальний інструмент сучасної педагогічної інноватики, що поєднує освітні, виховні та соціалізаційні функції в навчально-виховному процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Claxton N., E. von Dehnsen. Using Deliberative Techniques to Teach United States History. New York, NY: International Debate Education Association. 2009. 222 p.
2. Debate. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/debate> (дата звернення: 07.04.2025).
3. Snider A., Schnurer M. Many sides : debate across the curriculum. New York, NY: International Debate Education Association. 2002. 281 p.
4. Бакаленко І., Курилова Ю. Дебати як інноваційна педагогічна технологія в системі підготовки вчителів української мови й літератури. *Український Педагогічний журнал*. 2024. № 4. С. 163-180.
5. Бирик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / ред. С. Я. Єрмоленко. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.
6. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
7. Зима О. Поняття «дебати» у науковій літературі, їх застосування на уроках суспільствознавчих предметів. Narodnaosvita.kiev.ua. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/18/statti/zima.htm (дата звернення: 02.04.2025).
8. Імжарова З. Дебати як педагогічна технологія. Osvita.ua. Методика і технологія. 15.01.2008. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/369/> (дата звернення: 02.04.2025).
9. Панченков А. Дебати як ефективна технологія навчання. Osvita.ua. Методика і технологія. 23.11.2005. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/1121/> (дата звернення: 02.04.2025).
- Ремех Т. Учнівські дебати за кордоном та в Україні: порівняльний аналіз. Вісник польсько-української науководослідної лабораторії дидактики імені Яна Амоса Коменського. 2020. Т. 2: Актуальні проблеми сучасної психодидактики: філософські, психологічні та педагогічні аспекти. С. 109–114.

Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених. Збірник матеріалів II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 10 квітня 2025. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025 . 536 с.

*У матеріалах збережено авторський стиль.
За достовірність інформації відповідальність несуть автори.*

Відповідальна за випуск:

Федорів І. О., кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка.

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу
історичного факультету «Літопис»
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53-59-01